FÜTUHÂT-I MEKKİYYE

İbn Arabî

12



LİTERA YAYINCILIK

FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE

12

MUHYİDDİN İBN ARABÎ

Çeviri: Ekrem Demirli

LİTERA YAYINCILIK

İSTANBUL – 2010

İnternet satış: www.e-literayayin.com

İÇİNDEKİLER

YAYINCININ ÖNSÖZÜ 9

YİRMİ ÜÇÜNCÜ SİFİR 11

ÜÇ YÜZ KIRK İKİNCİ BÖLÜM
Vahiy Mertebelerinden Birinin Birleştirdiği Üç Sırdan Ayrı İki Sırrın Musevî Mertebeden Bilinmesi 13

ÜÇ YÜZ KIRK ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Mülk Hamdinin Mertebesinden Vahyin Tafsili Hakkında İki Sırrın Menzilinin Bilinmesi 28

ÜÇ YÜZ KIRK DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Muhammedî Mertebeden, Mağfiret Sırlarından İki Sırrın Menzilinin Bilinmesi 39

ÜÇ YÜZ KIRK BEŞİNCİ BÖLÜM
Dinde İhlasın Sırrı Menzilinin Bilinmesi. Buradaki 'Din' Nedir? Şeriat Niçin 'Din' Diye İsimlendirildi? Hz. Peygamber Niçin İyiliği 'Adet' Diye İsimlendirdi? 55

ÜÇ YÜZ KIRK ALTINCI BÖLÜM
Ariflerden Birisinin Hakkında Doğru Söylediği Sırrın Menzilinin Bilinmesi. Arif, Nurunun O Menzilin Yanlarından Nasıl Çıktığını Muhammedî Mertebelerden Görmüştür 69

ÜÇ YÜZ KIRK YEDİNCİ BÖLÜM
İlahi İndiyet Menzili ve Allah Katında Birinci Saffın Bilinmesi 85

ÜÇ YÜZ KIRK SEKİZİNCİ BÖLÜM
Cem' ve Vücud Kalbinin Sırlarından İki Sırrın Bilinmesi 98

ÜÇ YÜZ KIRK DOKUZUNCU BÖLÜM
Kapıların Açılma ve Kapanma Menzilinin ve Her Ümmetin Yaratılışının Muhammedî Mertebeden Bilinmesi 122

ÜÇ YÜZ ELLİNCİ BÖLÜM
İstifham Tecellisinin Menzilinin Bilinmesi ve Mana Gözlerinden Perdenin Kalkması Menzili. Bu Menzil er-Rab İsminden Muhammedî Mertebeden Öğrenilir 131

ÜÇ YÜZ ELLİ BİRİNCİ BÖLÜM
Nefis ve Ruhların Ortak Nitelikleri Menzilinin Bilinmesi. Bu Bilgi, el-Vedud İsminden Muhammedî Gayret Mertebesinden Öğrenilir 147

ÜÇ YÜZ ELLİ İKİNCİ BÖLÜM
Tasvirli ve Tedbirli Üç Tılsımlı Sırrın Muhammedî Mertebeden Bilinmesi 193

YİRMİ DÖRDÜNCÜ SİFİR 207

ÜÇ YÜZ ELİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Üç Tılsımlı-Hikmetli Sırrın Menzilinin Muhammedî Mertebeden Bilinmesi. Bu Sırlar Sebep Menzili ve Onun Hakkını Yerine Getirmenin Bilgisine İşaret Eder 209

ÜÇ YÜZ ELLİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Sirayet Edici-Orta Menzilin Muhammedî Mertebeden Bilinmesi 222

ÜÇ YÜZ ELLİ BEŞİNCİ BÖLÜM
Üretken Yollar Menzilinin, İbadet Arzının ve Genişliğinin Bilinmesi. Allah Teala 'Benim arzım geniştir, sadece bana ibadet edin' Buyurur 237

ÜÇ YÜZ ELLİ ALTINCI BÖLÜM
Üç Gizli Sırrın Menzilinin Muhammedî Mertebeden Bilinmesi Hakkındadır. İlahi Edepte Arabînin Sırrı, Nefsi ve Tabii Vahyin Bilinmesi 252

ÜÇ YÜZ ELLİ YEDİNCİ BÖLÜM
İlahi Mertebeden Hayvanların Menzilinin ve Onların İki Musevî Sır Altında Ezilmesinin Bilinmesi 263

ÜÇ YÜZ ELLİ SEKİZİNCİ BÖLÜM
Nurları, Yerleşimleri, Dolunayları Farklı Üç Sırrın Bilinmesi ve Doğru Haberler 277

ÜÇ YÜZ ELLİ DOKUZUNCU BÖLÜM
'Kızım sana diyorum, gelinim sen işit' İşin Ayrıştırılması ve Açıklıkta Gizleme Menzilinin Muhammedi Mertebeden Bilinmesi 295

ÜÇ YÜZ ALTMIŞINCI BÖLÜM
Övülmüş Karanlıkların ve Görülen Nurların Menzilinin Bilinmesi 308

ÜÇ YÜZ ALTMIŞ BİRİNCİ BÖLÜM
Muhammedî Mertebeden, Takdirde Hakka Ortaklık Menzilinin Bilinmesi 357

ÜÇ YÜZ ALTMIŞ İKİNCİ BÖLÜM
Kalbin Secdesinin, Yüz, Bütün ve Parçanın Secdesinin Bilinmesi. O İkisi İki Secde ve İki Sücûd Menzilidir 380

DİZİN 395

SON NOTLAR 405

YİRMİ ÜÇÜNCÜ SİFİR

Rahman ve Rahîm Allah'ın Adıyla

ÜÇ YÜZ KIRK İKİNCİ BÖLÜM

Vahiy Mertebelerinden Birinin Birleştirdiği Üç Sırdan Ayrı İki Sırrın Musevî Mertebeden Bilinmesi

Üç sır, sonra iki sır daha
el-Mürid, el-Allam, kudret ve el-Kadir

İki sır bir söz, onun hayattaki şartı
Bir şeye 'ol' der, yaratıcı hikmetle

Tenzih ederim mahiyeti idrak edilemeyeni
O Ahir de denilen Evvel'i (İlk)

Allah Teala şöyle der: '*O'nun benzeri bir şey yoktur (ke-mislihî).*'[1] Önce olumsuzlamış, ardından '*Duyan ve görendir*'[2] diyerek olumlamıştır. Ayet, -kef harfi niteleme sayılırsa- olumsuzlamada olumlamanın (ispat) genelleştirilmesini gerektirir. Bu değerlendirmeyi bir rivayet de destekler. Hz. Peygamber 'Allah Âdem'i kendi suretine göre yarattı' derken söz konusu nitelikle nitelenme halinde benzeşmeyi olumsuzlamıştır. Şeriat iki halifeye biat edildiğinde -ki halifelik genel olabileceği gibi belli bir grupta sınırlı olabilir- 'ötekinin' öldürülmesini emretti. (Halifelik bir gruba mahsus ise) söz konusu grupta veya genel nezdinde -vaktin hükmüne göre- benzeşme (mümaselet) olmaz. Varlık ve takdir bakımından iradenin hükmü olmasaydı, biat edilen ötekinin öldürülmesini emretmezdi. Öldürmek, bir hükmün ortadan kaldırılmasıdır. Sen de ortadan kalk ki, O kalsın! Çünkü sen (halifelik hadisinde zikredilen) 'öteki'sin!

Bir arif şöyle demiş: 'Burada birinci halife değildir.' Şöyle deriz: O ilahi bir emirle gerçek halifedir. Senin Allah'ı halife edinmenle ilgili emrettiği hususta ortaklığı yasaklayarak şöyle buyurur: '*O doğunun ve*

batının Rabbidir. O'ndan başka Rab yok! Vekil edin O'nu.'[3] Vekil hiç kuşkusuz vekâlet konusunda kendisini vekil atayanın halifesidir. Allah Teala '*Benden başka vekil mi edinirsiniz*'[4] buyurur. Allah O'ndan başka vekil edinmemizi yasaklamıştır. O'nun ilah olması, vekil olmasıdır. Biz vekâlet ve vekil hakkında konuşmaktayız; vekâlet halifelik, vekil halifedir. Allah'ın bize söylediği şu söze başka bir bakış açısıyla bakabiliriz: '*Sizi halife yaptığı şeylerden infak ediniz.*'[5] Halife olarak 'infak etmek', bizim işimizdir. İnfak bizim adımıza bir mülkiyettir ve tasarruftur. Bunun yanı sıra biz, bize böyle emrettiği için, Allah'ı infak etmede vekilimiz, yani halife yaparız, çünkü biliriz ki Allah, bizim bilmediğimiz harcama yerlerini bilir. Binaenaleyh Allah sahiptir ve halifedir. Mertebeleri ayrıştırıp bize açıklaması, isimleriyle mertebelerde zuhuru ve isimlerde bize tecellisi, her mertebeye tenezzül etmesinden kaynaklanır. Bu nedenle her mertebede O'nu görür, hakkında verdiği hükme göre O'nun hakkında hüküm veririz. Bu, kendi teorik bilgimize göre veya değerlendirmemize göre olan bir bilgi değil, Allah'ı bilebileceğimiz en yetkin bilme tarzıdır. Allah Teala, kendi verdiği hüküm ortaya çıkmadan, yaratıklarının onun hakkında hüküm veremeyeceği kadar münezzeh varlıktır. Böylece hakkında hüküm veren biz değil, Allah'ın kendisi olur! Bu durumu alimler 'Hak ya kitabında veya mütercim peygamberlerinin diliyle kendisine verdiği adlarla isimlenir' diye ifade etmiştir.

Allah Teala bir insanı aradaki vasıtaları kaldırarak veya nurani ruhların vasıtasıyla 'O'ndan aktarma makamı'na yerleştirip o kişi Allah'ın kendisine verdiği bir ismi getirirse, getirdiği isimle Allah'ı isimlendirebiliriz. Söz konusu mütercimin şeriat getiren bir peygamber olması veya olmaması birdir ve Allah'tan o bilgiyi aktarması yeterlidir. Bu sayede biz Allah hakkında sadece kendisinin verdiği bilgiye göre hüküm veririz. Çünkü Allah Teala şöyle buyurur: '*Allah'tan çekinirseniz, size furkan verir.*'[6] Furkan sayesinde Allah'a yaraşan şeylerle size yaraşanları temyiz eder, her hak sahibine hakkını teslim edersiniz. Binaenaleyh kilitler O'nun elinde olduğu gibi kilitlerle veya onlarsız açmak da Allah'ın elindedir. Biz ise onları kullanarak açabiliriz, fakat onlar bize ait değiller, Allah'ın elindedirler. Allah'ın elinde olan, oradan çıkmaz. Çünkü çıkabileceği bir yer yoktur. Öyleyse veren de O, alan da O! Nitekim 'sadaka Rahman'ın eline düşer.'

Bilmelisin ki, ilahi vahiy, en yüce/korunmuş izzet makamından iner ve bu nedenle vahiy iktisap ve kazanıma bağlı değildir. Çünkü bu makama çalışarak ulaşılamaz. Çalışmayla ulaşılsaydı, vahiy makamı 'izzet' özelliğine sahip olmaz, varlık hikmetinin gerektirdiği şekilde işleri düzenlemek üzere inerdi: Allah'tan başkasının katından gelseydi, onda -varlık hikmetinin tertibiyle çelişen- tutarsızlık bulurlardı. Hâlbuki vahiy Allah'tan gelmiştir ve bu nedenle son derece düzenli ve bir başkasının olamayacağı şekilde sağlamdır. Bu âlemden daha mükemmel bir âlem olması mümkün değildir. Çünkü ona yaratılışını Allah vermiş, hak ettiği mertebesine yerleştirmiştir. Allah'ın vahyi indirdiği kimseye ihsan ettiği ilahi güce bakınız! Öyle bir vahiydir ki o, *'dağa indirilseydi, korkudan parçalandığını görürdün.'*[7] Peygamberler kendilerine vahiy indirenin kadrini bilir ve Allah Teala onları o celali taşımalarına imkân verecek bir kuvvetle rızıklandırır. Onlar, Allah Teala hakkında kendilerine dönük tecellisine aykırı bir söz duyabilirler. Bu söz nedeniyle *'Neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp düşecektir! Rahmân'a çocuk isnadında bulunmaları yüzünden.'*[8] Allah ehli ve peygamberleri, böyle sözleri duydukları halde kendilerine verilen bilgi gücü nedeniyle dağların başına gelen hadise onlarda görünmemiştir. Çünkü bilgiden daha güçlü bir şey yoktur. Allah Teala onlara *'Allah çocuk edinmek isteseydi'*[9] ayetiyle *'Bir oyun edinmek isteseydik, katımızdan edinirdik'*[10] ayetinde tecelli etmiştir. Allah ehli olan peygamber, nebi ve veliler, göklerin, yerin ve dağların Allah'tan öğrenemediklerini öğrenmiş, O'nun hakkındaki bilgi nefislerinde bir güç meydana getirmiş, bu güç sayesinde *'Mesih Allah'ın oğludur'*[11] veya *'Üzeyr Allah'ın oğludur'*[12] diyenlerin sözlerini duyduklarında, tahammül gösterebilmiş ve sarsılmamışlardır. Vahiy bu güçten yoksun birine inmiş olsaydı, kendisine inen vahyin gücüyle o kişi erirdi. Allah'ın bir çocuğu olduğuna inanan bir insanın ne kadar kalın perdelere sahip olduğuna bakınız! Bu kişi hakikatlere karşı ne kadar da kördür! İlahi tecellide beni hayrete düşürüp gücümü azaltan en önemli ifade meleklerin şu sözleriyle (daha sonra zikredilen Hz. Nuh'un ifadesidir): *'Rabbimiz! her şeyi rahmetin ve bilginle kuşattın. Tövbe edenleri ve yoluna uyanları bağışla, onları cehennemin acı azabından koru.'*[13] Allah Teala şöyle der: *'İyilik yapanlar aleyhine yol (sorumluluk) yoktur.'*[14] Tövbe edip O'nun yoluna uyana nasip olan ihsandan daha büyük ihsan olabilir mi? Buna karşılık Nuh pey-

gamber -ki Allah ehlinin kâmillerindendir- şöyle der: '*Benim evime mümin olarak giren kimse için!*'[15] Sanki Nuh geride bir şey bırakmış gibidir: Çünkü sadece mümin için mağfiret dilemiş, Allah Teala'nın yoluna uymayı zikretmemiştir. Mümin bazen Allah Teala'nın emrine ve yasaklarına aykırı gelebilir. Allah Teala kendilerine haksızlık yapanlara '*Allah bütün günahları bağışlar*'[16] demiştir. Meleklerin bu grubu ilahi edep makamındaydı ve ilahi mertebeyi yaratıklarına tercih etmişler, bu söz onların üzerinde hüküm sahibi olmuştu. Bu nedenle takdim ve tehir yapmışlardır. Allah Teala bu duadan önce onların şöyle dediklerini bildirmiştir: '*Her şeyi rahmetin ve bilginle kuşattın.*'[17] Bu ifadede günahkârlara mağfiret talebinin kokuları bulunur. Onlar aynı zamanda '*Onları günahlardan koru*'[18] duasını ise geride bırakmışlardır. Bu duanın anlamı, günahların onlarda bulunmasını engelle demektir ki, böyle olması, inayetin en yetkin halidir. '*O gün günahlardan korunan kimse*'[19], yani takva günü '*Ona merhamet etmişsindir.*'[20] Ayette meleklerin 'her şeyi rahmetinle kuşattın' ifadeleri zikredilmiş, onların sözleri bu ikisinin arasında zikredilmiştir. Bu durum onların ilahi mertebeyi tercih ettiklerini gösterir. Hz. Peygamber de kıyamet günü 'yazık yazık' der. Allah Teala mağfireti her zaman günaha bağlamış ve meleklerin başka bir grubu hakkında da '*Yeryüzünde bulunanlar için mağfiret dilerler*'[21] buyurmuştur. Söz konusu melekler, mağfireti yerli yerine yerleştirirken Allah'ın kendilerinden '*İman edenler için bağışlanma dilerler*'[22] şeklinde aktardığı diğer grubun söylediklerini söylemezler. Böylelikle meleklerin meşrepleri '*Her birimizin belli bir makamı vardır*'[23] dedikleri üzere, farklılaşmıştır. Kâmil veli, her makam ve dille Allah'a dua ederken peygamberler kendilerine gelen vahyin sınırında dururlar. Onların sayısı pek çoktur ve bir kısmına, ötekilerine vahyedilmeyen şeyler vahyedilir. Muhammedî peygamber ise, farklılaşan Allah'a dua tarzlarının hepsini mertebesiyle kendinde toplar. Öyleyse onun duası, bütün dillerde yapılan 'kayıtsız ve mutlak dua' demektir. Çünkü ona bütün peygamberlere ve onlara indirilenlere iman etmek emredilmiştir. Muhammedî veli belli bir vahiy karşısında ancak helal ve haram hükmü söz konusu olduğunda çekimser kalabilir. Muhammedî şeriatta hakkında susulup hüküm verilmeyen veya terk edilmesi söylenmeyen bir mesele veya dua söz konusu olunca, böyle bir hüküm önceki vahiyler-

de zikredilmişse, Muhammedî veli onu yerine getirir; söz konusu vahyi getiren kimsenin resul olması veya nebi olması durumu değiştirmez.

Sonra bilmelisin ki, Allah'm kullarına rahmetinin bir yönü, görüş ayrılığına düştükleri meselenin hükmünü Allah'a bırakmalarında tezahür eder. Zahiri bilgide görüş ayrılığına düşülen ve alimlerin tartıştıkları hususu inceleriz: Allah'ın veya peygamberinin görüş ayrılığına düşenlerden birinin düşüncesini temellendiren bir ifadesi varsa, hakikatin onun görüşünde bulunduğunu kabul ederiz. Çünkü herhangi bir konuda tartışmaya düştüğümüzde -mümin isek- konuyu Allah'a ve peygamberine havale etmemiz emredilmiştir. Rabbimizden gelen delile göre ve basiretle Allah'a çağıranlardan isek, o bilgiye göre hüküm veririz. Bu bilgi, iman yolunun dışında söz konusu meseleyi Allah'a havale etmek demektir. Allah'm verdiği hükümden yüz çevirmemiz mümkün değildir. İşte şekil bilgisinin ve zahiri bilginin tanımı budur. Hakikat ilmine gelirsek, burada görüş ayrılığına düşen iki kişinin hükmü, Allah'a kalmıştır. Başka bir ifadeyle onların arasmda görüş ayrılığının ortaya çıkması, Allah'a aittir. Çünkü ilahi isimler, özellikle de zıt anlamlı isimler görüş ayrılığının nedenidir. Bu durumu *'İşte O Allah'tır, benim rabbim'*[24] gibi ayetler destekler. Çünkü bu isim O'nun isimlerinden başkası değildir. Allah Teala şöyle der: *'İster Allah ister Rahman'a dua edin...'*[25] Allah Teala 'Allah ile' veya 'Rahman ile' dememiş, ismi isimlendirilenin aynı yapmıştır. Başka bir yerdeyse isimlendirilenden başka yapmıştır. *'İşte bu benim rabbim'*[26] dediğinde, bu ifadeyle *'O'nun hükmü Allah'a kalmıştır'*[27] ayetindeki Allah'a işaret etmiştir. Burada isim 'Allah' sözündeki isimlendirilenin aynı olmasaydı 'Rabbim' demek doğru olmazdı. Öyleyse (hakikat ilimleri söz konusu olunca) farklılık, ilahi isimlerde ortaya çıktığı gibi Allah'ın âlemdeki hükmü de bu farklılıkla ortaya çıkar.

O halde âlemde ortaya çıkan görüş ayrılıkları hakkında verilecek hüküm, onların görüş ayrılığına düşenlerin suretinde kendini gösteren Allah'ın hükmü olduğudur.

VASIL

Amellerin Hak Ettiği Ücretler

Ücretler, amellerin özel olarak hak ettiği sevap ve karşılıklardır ve amele bir ücret belirlemek, kadime ve hâdise (sonradan var olan) yayılan bir hükümdür. Başkası adına çalışan herkes, ondan bir karşılık almayı hak eder. Ücretler iki kısma ayrılır: Bir kısmı manevi bir kısmı maddi-duyusal ücretlerdir. Bir insan birisini belli bir iş karşılığında çalıştırıp o kişi işini yaptığında, çalışan yaptığı işle çalıştırandan hak elde eder. İşte ücret budur ve iş sahibinin bu ücreti çalıştırdığı kimseye ödemesi ve ulaştırması zorunludur. Ücret ödeyecek kimse, görünüşte birisini çalıştırmada serbestken, işin özünde ve bâtınında zorunludur. Ücretle çalıştırılacak kimse de bazı işlerde çalışmayı kabul etmekte serbestken bir kısmında mecburdur. Ancak yine de seçim hakkı kendisinden kalkmaz. Çünkü (çalışmayı) dilerse kabul edebilir, dilerse etmez. Öyleyse çalıştırılan kişi tıpkı onu çalıştıran gibi görünürde serbest, işin özünde mecburdur.

Varlıktaki ilk ücretli, mümkünün varlığa ihtiyacından ortaya çıkan -ki bu varlığın mümkündeki amelidir ve mümkünü varlığı zorunlu olandan dışta izhar etmiştir- Vacibu'l-vücûd'dur (varlığı zorunlu). Yokluk halindeyken mümkün, varlığı zorunlu olana 'dışta var olmam için seni çalıştırmak istiyorum' demiştir. Öyleyse var etme bir iş, varlık iş konusu, mevcut işin suretinin ve formunun gözüktüğü yerdir. İş konusu iş yapılmazdan önce yoktur. Bu talebe karşılık Hak mümküne şöyle demiştir: 'Bu isteğini yaparsam ve seni dışta izhar edersem, senin üzerinde bir hakkım olacak.' Bu hak, ücrettir. Ücret verecek olan kimsenin çalıştıracağı kişiden talebi ise kiralama ve ücretli çalıştırmaktır. İş sahibi ücreti belirlemede serbesttir. Dilerse yapacağı işe vereceği ücreti belirler, dilerse belirlemeyi çalışana bırakır. Çalıştırılan kimse de belirlenen ücreti kabul edip etmemede serbesttir; dilerse yaptığı işe bir ücret belirler dilerse iş sahibinin vereceği ücreti reddeder. Çalıştırılan kimse işi gönüllü yapar ve 'bu işe karşılık ücret talep etmiyorum' diyebilir ve bu onun hakkıdır. Fakat yapılan işin bir değerinin olması ortadan kalkmaz. Çünkü amelin kendisi kendi değerini belirler. Çalışan kişi

dilerse değeri alır, dilerse almaz, fakat amelin bir ücretinin olması sabittir.

Bu, çalıştıran ve çalışanın gönüllü veya zorunlu olması hususunda gidip gelen garip bir meseledir. Her birisi özgürken mecburdur. Şu var ki Hak zorunlulukla nitelenmezken mümkün zorunlu olmakla (özgür olmamak) nitelenir. Bununla birlikte Allah'ın katında hükmün değişmeyeceğini ve bilgisinde yapılacak diye takdir edilen bir işin yapılmamasının veya terk edilmesi takdir edilen bir işin yapılmasının söz konusu olmayacağını biliriz. Zorlama ve cebr bundan başka bir şey değildir. Ancak burada zorlayan (Hak) zorlananın kendisidir (Hak). Çünkü Hakkı kendi bilgisinden başka bir şey zorlamış değildir. O'nun bilgisi niteliği, niteliği zatıdır. Mümkündeki zorlama ve cebr ise kendisi değil başkasından kaynaklanır. Mecbur olduğundan başka bir şeyi yapmak istese bile mümkün onu yapamaz. Öyleyse mümkünün kendisine göre muhayyer olan onun zorlanmasıdır. Birincideki durum ise zatına göre mecburiyet, amelin kendisi adına yapıldığı kimse yönünden amele göreyse muhayyerliktir.

Mümkün, varlığı zorunlu olanla şu konuda anlaşmıştır: Varlığı zorunlu, mümkünü var etmek üzere çalışır ve onu var ederse, mümkünden bir alacağı olacaktır. Bu hak, mümkünün O'na ibadet etmesi, herhangi bir şeyi ortak koşmaması, varlık ihsan etmesine karşılık hamd ü senalarla O'na şükretmesidir. Mümkün bu ücreti kabul etmiş, Allah da kendisini var etmiştir. Onu var ettiğinde ise bu işe karşılık hak ettiği ücreti mümkünden talep etmiş, onu gönüllü ve ücretsiz var etmemiş ve mümküne şöyle demiştir: 'Bana ibadet et ve bana hamd et.' Mümkün de (kendisini var etmesine karşılık bir ücret ödemek üzere) O'nu tenzih etmiş, bütün yaratıkları kendisine ibadet etmiş ve ücretini ödemiştir. Bunun tek istisnası, insanların bir kısmıdır. Bunlar, kendilerini var etme ücretini Hakka ödememiş, buna karşılık (onları var eden) 'İşçi' de hakkını talep etmiştir. El-Hakem ve el-Adl olan Hak, kendisi adına işin yapıldığı kimseye daha önceden anlaşılmış olan borcu ödemesini emreder. Kiralamanın hükmü ise bütün mümkünlere yayılır. Çünkü ameller ve işler, zatı gereği, ücreti talep eder. Bu nedenle işçinin gönüllü çalışıp ücreti almaması, işin değerini ortadan kaldırmaz. Söz gelişi şöyle denilir: 'Bu işin değeri şu kadardır.' İşçinin ücretini

alıp almaması durumu değiştirmeyeceği gibi işin başında ücretini belirleyip belirlememesi de durumu değiştirmez. Çünkü işin formu, ücretin değerini saklar. Allah Teala kendisinin de bu hakların altına girdiğini bildirmiştir. Nasıl böyle olmasın ki? Allah, eşyayı mertebelerinde düzenleyen el-Hakim'dir. Bu hakların bir kısmını bize bildirinceye kadar bilemeyiz. Misal olarak '*Müminlere yardım etmek bizim borcumuzdur*'[28] ayetinde belirtilen 'müminlere yardım etme' (yükümlülüğünü) verebiliriz. Yardım, özü gereği imanın ücretidir, fakat onu müminin varlığı gerektirir. Mümin, imanın sıfatı olduğu kimsedir. Allah ise vefalıdır. Bunu bilmelisin! Öyleyse iman nedeniyle yardım olmalıdır ve yardım müminde ortaya çıkabilir. Müminde iman parçalanmaz. Bunu bilmelisin. İman edilen işlerin çoğalması nedeniyle imanın kendisinde kısımlara ayrılıp inanılacak şeylerin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr eden kimse, mümin değildir. Öyleyse başarısızlığa uğrayacak kimse mümin olmayandır. Çünkü imanın hükmü geneldir, özelleşmez! İman bir şahısta var olmayınca, Allah'ın yardım etmesini bir yükümlülük olarak ortaya çıkartmaz. Binaenaleyh kâfirin görünüşte mümine galip gelmesi, mümine karşı kâfire yardım edilmesi demek değildir. Onun karşısında olan kimse yüz çevirip yerini terk ettiğinde, kâfir onun yerini almıştır. Böyle bir şey hasım olduğunda yardım olabilir ve hüccet nedeniyle ötekine galip gelir.

Allah'ın kendi üzerine bir hak ve yükümlülük olarak belirlediği ücretlerden birisi, rahmettir. Allah Teala rahmeti kötülük yapıp tövbe eden ve durumunu düzeltenler adına üzerine zorunlu bir ücret yapmıştır. Bazen gönüllü, kendisi adına değil, başkası adına yapılan bir işin karşılığını gönüllü olarak ödeyebilir. Misal olarak zulme uğramış birinin zalimi affederek hakkını ondan istememesini ve barışmasını verebiliriz. '*Böyle birinin ücreti Allah'a kalmıştır.*'[29] Onun ücreti, zulmü nedeniyle ondan hakkını almayana kalması gerekir. Allah Teala o ücreti üstlenerek, o günahkâra merhamet eder ve onu bağışlar. Artık mazlumun talep edeceği bir hakkı kalmaz. Amel özü gereği bir ücreti gerektirir ve bu ücret çalışana döner. Peygamberlik görevlerinin yerine getirilmesi onu yapanın bir işidir, çünkü gönderen, peygamberi tebliğini ulaştırmak üzere çalıştırmıştır. Öyleyse peygamberin (elçi) ücretini onu gönderen ödemelidir. Gönderildiği kimseler onu görevlendirmemiştir ki, ücreti onlar ödesin! Bu nedenle peygamberler, Allah'ın emriyle, insan-

lara gerçeği şöyle bildirmişlerdir: 'De ki, sizden ücret istemiyorum, ücretimi Allah ödeyecektir.' Onlar, peygamberlik ücretinin kendilerini gönderen Hakka kaldığını söylemiş, bunu ise Allah Teala'nın emriyle bildirmişlerdir. Çünkü Allah her peygambere şöyle demiştir: '*De ki, ben buna karşı sizden ücret istemiyorum.*'[30]

Allah Teala, Hz. Peygamber'e başka bir peygambere tahsis edilmeyen bir üstünlük vermiş, onun bu üstünlüğü ümmetine dönmüş, hükmü ise ücretinin Allah'a kalması hususunda önceki peygamberlerin hükmüne dönmüştür. Allah Teala ona peygamberliğine karşılık olan ücretinin (bir kısmını) ümmetinden almasını emretmiştir. Bu ücret, yakınlığın gereğini yerine getirmektir. Allah Teala ona ümmetine şöyle demesini emreder: '*Sizden bir ücret istemiyorum.*'[31] Yani size getirdiğim şeyi tebliğ ederken ücret istemiyorum. '*Sadece yakınlar hakkında sevgi istiyorum.*'[32] Allah'ın Hz. Peygamberin ümmetine vacip kıldığı tebliğ ücretini ödemek bir borç olmuş, bu borca karşılık Peygamberin akrabasını ve Ehl-i beyt'i sevmeleri vacip olmuştur. Hz. Peygamber bunu 'meveddet' kelimesiyle zikretti. Meveddet sevgide sebat demektir. Allah Teala bu ayrıcalığı ona tahsis etmiş fakat Allah üzerinde bir ücretinin kaldığını veya kalmadığını söylememiş, onu mutlu edecek şeyleri bildirmekle sürekli yeni nimetler vermiştir. Ardından ümmetine, ümmetine söylemiş olduğu hususu söylemesini emretmiştir: '*De ki, sizden bir ücret istemiyorum, benim ücretim Allah'a aittir*'[33] demiştir.

Burada Allah Teala, yakınlarına sevgi göstermekle ilgili ücreti ümmetinden düşürmemiş, sadece belirlendikten sonra bu ücreti onlara döndürmüştür. Hz. Peygamberin hak ettiği bu ücret, onlara dönerken sevginin fazileti de sevenlere döner. Hiç kimse Allah'm peygamberinin akrabalarını sevenlere verilecek ücreti bilemez, onu sadece Allah bilebilir. Fakat 'ehl-i kurba' onlardandır. Bu nedenle (manevi yakınlık anlamındaki) 'kurba' kelimesi getirilmiş, (kan bağı anlamındaki) 'karabe' kelimesi zikredilmemiştir. Çünkü nesep yakınlığında Akîl ile Hz. Ali arasında fark yoktur: Her ikisi de nesep bakımından peygamberin amcaoğludur. Hz. Ali hem nesep bağını hem manevi yakınlığı kendinde birleştirdi. Biz de Hz. Peygamber'in akrabası içinden manevi akrabalarını, yani kendisine iman edenleri sevdik. Bu nedenle Kuran'ın diliyle indiği bir Arap olan Hz. Ömer, nesep akrabalığıyla manevi akrabalığı

ayırt etmiştir. Arapçada nesep bağı ile manevi bağ arasında ayrım bulunmasaydı, bu iki yakınlığı ayırt etmezdi. Bu ayrıma Kuran'da ganimetler hakkındaki şu ifadede rastlanabilir. '*Onun beşte biri Allah'ın, peygamberin ve yakınlarınındır (zi'l-kurba).*'[34] Kastedilenler mümin yakınlardır ve bu nedenle ayette 'karabe' kelimesi değil, 'kurba' kelimesi kullanılmıştır. Nesep bağıyla akraba olanlar iman yakınlığına sahip değillerse, onların ganimette hakları olmadığı gibi mirasta da payları yoktur. Hz. Peygamber'in Mekke'ye girerken söylediği 'Akîl bize ev bırakmamıştır' sözünde bu husus belirtilir. Çünkü Akîl, Hz. Ali'den farklı olarak, babasına varis olmuştu. Bunun nedeni Ali'nin mümin, Akîl'in kâfir olmasıydı. Allah Teala şöyle der: '*Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir toplumun Allah'ın ve peygamberin sınırlarını aşanlara sevgi duyduğunu görmezsin. Onlar babaları veya kardeşleri çocukları veya akrabaları bile olsa böyledir.*'[35] Hz. Peygamber'in bizden istediği 'akrabalık sevgisi' ile nesep bağı kastedilmiş olsaydı, Allah Teala şu ayette bunu olumsuzlamazdı: '*Onlar Allah'a ve peygamberine taşkınlık yapanlara sevgi duyarlar.*'[36] Onlar akrabaları bile olsa onları sevmezler. Buradan akrabalık sevgisinin iman eden akrabalarla ilgili olduğunu anladık ve onlar Allah'a yakın kimselerdir.

Böylelikle Hz. Peygamber, Allah'ın ümmetine yüklediği akrabaları sevmek göreviyle diğer peygamberlerden ayrılırken ümmeti de bu konudaki üstünlükleriyle diğer ümmetlerden ayrılır. Çünkü üstünlük fazlalık demektir ve bu fazlalık sayesinde onlar, '*insanlar için çıkartılan en hayırlı ümmet*'[37] olmuştur. Kastedilen Hz. Peygamber'in ümmetidir. Bununla birlikte bütün ümmetler iyiliği emreder ve kötülükten alı koyar, Allah'a iman ederler. Hâlbuki Hz. Peygamber'in ümmetine başka ümmetlere tahsis edilmemiş özellikler verilmiştir. Onlar, kendilerine tahsis edilen ve diğer ümmetlerin yerine getirmediği amellere karşılık verilen ücretleri alarak, kıyamet günü diğer ümmetlerden ayrılır, üstünlükleri ortaya çıkar. O halde ücretler, Hak ile yaratıklar arasında gider gelir: Yaratıklar kendileri adına yaptığı işlere karşılık Hakka borçlanırken yaratıklar hem kendisi hem de Hakkın (rızasını gözeterek) birbirleri için yaptıkları işler nedeniyle Allah'tan ücret alır. Bu kısma misal olarak, insanları bağışlamayı verebiliriz. Bunun yanı sıra yaratıklar, Hakkın belirlemesi ve bu konudaki hükmüne göre, birbirlerinden ücret alırlar.

İşin esası şudur: Ücretler Hak ile Hak arasında gider gelir, yaratıkların bu işte bir payı yoktur. Fakat ücretlerin ortaya çıkmasının vesilesi onlardır. Onlar var olmasaydı, ücretle çalıştırmanın veya ücretin varlığı olmazdı ve işte bu nedenle ücret, uygun bir karşılıktır. Çünkü ücretli çalıştıran Hak olduğu gibi çalıştırılan da Haktır. Ameli yaratandan başka amel yapan yoktur, o da Haktır. Yaratılmış olan bir iş ve amel olduğu gibi amel de onda ortaya çıkar. Bunun için mücadele etmiş, kendisini bu işe dahil etmiştir. Hak ise, bu mücadelede onu onaylamış ve kabul etmiştir. Yaratıkların bir kısmı bunu bilirken, bir kısmı bunu bilmez.

Bu menzil hakkında konuşursak, özelikle de ücretleri ve sahiplerinin belirlenmesinden söz edersek söz uzar. Şimdi menzilin içerdiği ilimleri zikredelim. Bunlardan birisi, Hak olmaksızın, yaratıkların ücretlerinin bilgisidir. Kavuşmanın kime olacağı, ayrılmanın kimden olacağı, kavuşma ve ayrılmanın kimde gerçekleşeceği bu menzilden öğrenilir. Bu, bütün var olanları ve var olmayanları içeren bir bilgidir. Çünkü sınırlı varlık, yokluk halinden ayrılıp varlık haline bitişir; söz konusu ayrılma ve bitişme, tercihle gerçekleşir. Mutlak varlık ise bir tercih olmaksızın zatıyla ayrışır. Bunu bilen, nerede olduğunu, kimden ayrıldığını ve kime bitiştiğini bilir. Anlamlarda münasebetlere bağlı teşbih, bu menzilden öğrenilir. Vaktin belirlenmesindeki tertip bu menzilden öğrenilir ki, kaza ve kader bilgisi, bununla ilgilidir. Sahip olmak ve sahip yapılmak, bu menzilden öğrenilir. Asıl sahibin hükmüyle gerçekleştiğinde, sahip yapmanın hükmüyle onun hükmü bir midir, farklı mıdır?

Rükünler âleminin diğer felekler âleminden ayrışmasını sağlayan özellik bu menzilden öğrenilir. Rükünler âlemi başkalaşmayı niçin kabul eder? Rükünlerin suretleri, ısınma ve yoğunlaşmayla birbirlerine dönüşerek ortadan kalktıkları gibi kendi suretlerinin de varlıkları niçin ortadan kalkar? Felekler âlemi ise böyle değildir. Onların başkalaşması rükünler âlemi için kendilerinde zuhur ettikleri suretlerde ortaya çıkmalarından ibarettir. Bu başkalaşma, doğanın aşağısında ortaya çıkan suretlerde gerçekleşir, doğanın üzerindeki âlemde meydana gelmez ve ilahi tecellide ortaya çıkar. Hükmü ise, unsuri başkalaşmayla, suretlerinin varlıklarında ve suretlerinde ortaya çıkar, hatta suretlerinde değil

(varlıklarında sadece)! Bütün bunlar, işin kendiliğinde başkalaşmasıyla mı ilgilidir, yoksa düşüncede mi gerçekleşir?

Karşıtlar bu menzilden öğrenilir. Bir karşıtı bilmek onun karşıtını bilmeye mi bağlıdır, yoksa her biri -diğerine bağlı olmadan- karşıtının bilgisinden bağımsız olarak müstakil bilgiye mi sahiptir? Bu, ancak hakikatin bir olduğunu kabul etmeyenlerin görüşünde mümkün olabilir. Doğanın Mele-i a'la ve onun mekânındaki etkisi bu menzilden öğrenilir. Mele-i a'la'nın halleri, bu menzilden öğrenilir. Birleyenlerin ve ortak koşanların ilahi korumada bir araya gelmesi, bu menzilden öğrenilir. Acaba bu, kendileri bilmediği halde, yaratıklara özen göstermeyle mi ilgilidir, yoksa işin böylece inayetten meydana gelmesi hakkındaki hakikatlerin verisi midir? Bize göre bu durum, ilahi inayetle ilgilidir ve o, bu konudaki açık ifadeyle değil, ima yoluyla gerçekleşen ilahi bildirimle öğrenilir. Çünkü bu mesele, genele açıklanamayan sırların ilmindendir. Bu sırrın bir ehli vardır ve onu bilen insanın bilgiyi ehline açıklaması gerekir. Bilgi ehline verilmezse, hiç kuşkusuz, iki tarafa da haksızlık yapılır; hem bilgiye ve hem ehline.

Hükümleri ibarelerde ortaya çıkan edatların mertebeleri, bu menzilden öğrenilir. Bu bilgi bir anlama ait olan harflerin bilgisidir. Bu bağlamda onların bir kısmı bileşik, bir kısmı öyle değildir. Zalimlerin taksimi bu menzilden öğrenilir: Onlardan kime yardım edilir, kime yardım dilmez? Zulüm neye racidir? Acaba onun varlığı karanlıktan mıdır (zulüm ve karanlık anlam ilişkisi), yoksa nurdan mı var olur? Hakkın eşyanın aynı olması ve buna rağmen bilinmeyişinin sebebi bu menzilden öğrenilir. Hayat ve hayat verme arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Hayat verme gerçekleştiğinde, neyle gerçekleşir? Kadim hayatla mı, yoksa dirilerde hayat verme şeklinde ortaya çıkan hâdis bir hayat mı vardır? Kimden dönüldüğü, kime dönüldüğü, neye itimat edildiği ve kime dayanıldığı, bu menzilden öğrenilir.

Allah'ın âlemi neyle yarattığı bu menzilden öğrenilir. Acaba onu bir şeyde mi yarattı, yoksa yoklukta mı yarattı? Bu durumda yaratılmış olanlar, kendi şeyliklerinden ibarettir. Hakkın yaratıklarla varlıkta ortaklığı ve ortak oldukları bütün şeyler, bu menzilden öğrenilir. Acaba söz konusu olan makul bir ortaklık mıdır, yoksa sözde ortaklık mıdır? Âleme yerleştirilen yasalar bu menzilden öğrenilir. Onları birleştiren

bir mertebe var mıdır, yoksa her yasanın bir mertebesi mi vardır? Yoksa iki mertebe mi onları birleştirir? Böylelikle bir yasa hikmete ve diğeri ise türleri çok olsa bile ilahi-nebevi hükme nispet edilir.

Bazı yaratıklara tahsis edilen ilahi ihtisas neyle ilgilidir ve neye göre gerçekleşir? İnayetle mi, hak edişle mi gerçekleşir? Bu, Allah ehlinin genel ve özel nezdinde açıklamaktan sakındığı bir bilgidir. Bu bilgi, darb-ı meselle ve kıyasla ulaşılmayacak bir zevk bilgisidir. Vasıl ve fasıl kelimesi, bu menzilden öğrenilir. Acaba o tek kelime midir, iki kelime midir? Kitap ehlinin derecelenmesi bu menzilden öğrenilir. Acaba bu derecelenme kitapların faziletiyle mi ilgilidir, başka bir şeyle mi? İndirilen kitaplar birbirlerine karşı üstünlüğe sahip midir değil midir? Çünkü Allah Teala bizzat Kuran'ın sureleri ve ayetleri arasına bir derecelenme yerleştirmiştir. Bir sureye on kez Kuran'a denk gelecek bir özellik vermişken, başka bir sure hüküm bakımından Kuran'ın yarısına, başka bir sure üçte birine, dörtte birine denk gelir; bir ayet diğer ayetlere efendi yapılmış, bir ayet Kuran'da insan bedenindeki kalbin yerini almıştır. Bunun yanı sıra Kuran, icaz özelliğiyle diğer kitaplardan farklılaşır.

Kuran sureleri arasındaki kardeşlik, bu menzilden öğrenilir. Hz. Peygamber 'Beni Hud suresi ve kardeşleri kocalttı' demiş, surelerin arasına kardeşlik yerleştirmiştir. Her dinin bulunduğu hal üzere ve her mezhebin kendi mezhebi üzerinde onaylanması bu menzilden öğrenilir. Onlardan her birine hakkını vermek için ne yapmak gerekir? Cemaatten ayrılanın hükmü nedir, bu menzilden öğrenilir. Allah Teala katından indirilen ve maddi ve manevi suretlerine göre âleme yerleştirilen farklı kitaplar arasındaki kardeşlik, bu menzilden öğrenilir. Manevi olanlara örnek olarak, varlık burhanları, cedeli ve hatabi delilleri verebiliriz. Duyulur terazilerin farklılığı ise duyuda görülür. Acele edilen yerler ile ağır hareket edilen yerler, bu menzilden öğrenilir. Latifin gücü, kesif olanın zayıflığı, bu menzilden öğrenilir. Gücün tasarruf edene ait olduğu, zayıflığın tasarruf edilene ait olduğu, bu menzilden öğrenilir. Eksiklik gerektiren şeyde fazlalığı gerektiren şey ve bu ikisinin arasındaki fazlalık, bu menzilden öğrenilir.

Hakimin -kendisini engelleyen bir kuşku nedeniyle- hükme konu olan kimsede hükmünü uygulamayı ertelemesi bu menzilden öğrenilir.

Hakim bu esnada kesin kanaate ulaşıncaya veya kesin kanaatin oluşmadığı konularda zannı güçlenene kadar hükmünü bekletir. Çünkü dünyada kâfirin ölüm esnasında mümin olması mümkündür. Ölümden önce kâfirliği nedeniyle hüküm aceleyle verilirse, hüküm veren bulunduğu yerde kuşkuya hakkını vermemiş olur. Amellerden ilaveyi kabul edenler ile etmeyenler, bu menzilden öğrenilir; ya da eksikliği kabul etmeyenler bu menzilden öğrenilir. Bunlar şeriatlarda *'iyilik yapana on katı iyilik vardır'*[38] ayetinde belirtilir. İyiliğin karşılığı on kattır. *'Kötülük yapan ise misliyle cezalandırılır.'*[39]

Kelimenin nüfuzu bu menzilden öğrenilir. Acaba o özü gereği mi nüfuz eder, yoksa etmez mi? Kelime yara anlamındaki 'kelem' kelimesinden türetilmiştir. Başka bir ifadeyle kelime yaralayanın yaralanandaki etkisidir. Her kelimenin duyanda bir etkisi vardır. En azı konuşanın sözünün suretinin duyulmasıdır ve bundan o sözün taşıdığı anlamlara doğru yükselir. Âlemde taşkınlığın (bağy) aslı bu menzilden öğrenilir. Acaba bağy, yani taşkınlık, (talep anlamına gelen) 'beğa-yebğî' kelimesinden mi türetilmiştir? Bu durumda taşkınlık, Allah'ın kınadığı bir şeyi talep sınırlı bir taşkınlık olur. Talebin bir kısmı kınanırken bir kısmı övülür. Bu taşkınlığın ilacı nedir? Vaktin hükmü nedeniyle yayma ve dürme, bu menzilden öğrenilir. Delil ve ayetler bu menzilden öğrenilir. Onların delil ve ayet olması kendilerinden mi kaynaklanır, öyle kabul edilmelerinden mi kaynaklanır? Meşiyet neyle ilgilidir? Sonradan olanlar Hakta bulunmaz. Hadiseler acaba kendiliğinden mi iner, yoksa ceza olarak mı iner? Durağanlık ile hareket ve bu ikisinin hükmünün kendisinde ortaya çıkacağı mertebeler, bu menzilden öğrenilir. Allah'ın dünyada kullarına verdiği bilgi, mertebeler ve onun dışındaki şeyler, bu menzilden öğrenilir. Acaba bunlar dünyadan mı, ahiretten midir?

Allah'ın emirlerinin şeklen yerine getirilmesi durumunda, duanın kabul edilmesi bu menzilden öğrenilir. Acaba bu amellerin şeklen yapılmasıyla ortaya çıkan suret fayda verir mi, verirse nerede verir? Yoksa bu suretin hayat bulmasını sağlayan bir ruh üflenmesiyle mi -ki bu bâtının ruhudur- fayda verir? Genel olarak suretlerin bilgisi bu bilgiyle ilgilidir. Acaba onların zahiri ve bâtını var mıdır? Ya da onlardan bâtın olmayan bir zahir var mıdır? Bütün canlıları kendilerini korumaya sevk eden sebep nedir? Eziyeti kendinden uzaklaştırma mıdır, yoksa bir ce-

za mı veya intikam talebi mi, yoksa bir kısmı böyle, bir kısmı öyle midir? Güzel ve çirkin bulmak, bu menzilden öğrenilir. Acaba bu durum güzel ve çirkinin zatına dönen bir şey midir, yoksa arızi bir durumdan mı kaynaklanır? Sevilen ve sevilmeyen nitelikler, bu menzilden öğrenilir. Kendilerinden ortaya çıkan kimsede güçlüğün ortadan kalkması, bu menzilden öğrenilir. Doğanın zuhurunu talep ettiği şeyi engelleyen sebepler, bu menzilden öğrenilir. İnce ve gizli bir bakışla idrak edilebilen hususlar bu menzilden öğrenilir. İkamet ve hallerde yer değiştirme, bu menzilden öğrenilir. Acaba haller yer değiştirir de kul mu sabit kalır? Yoksa kul hallerde yer değiştirir de, haller mi sabit kalır? Bu, keşfe bağlı garip bilgilerdendir. Haktan inkâr edilen hususlarla inkâr edilmeyenler bu menzilden öğrenilir. Hakkın batılla ilgili onayladığı hususlar ile onaylamadıkları bu menzilden öğrenilir. Yok olucu batıl ile yok olmayı kabul etmeyen batıl bu menzilden öğrenilir. Netice veren bilgiyle, öncüller bulunduğu halde netice vermeyen bilgi bu menzilden öğrenilir. Öncüller ne zaman netice verir?

Zahiri yaratılışın perde olması bu menzilden öğrenilir? Bu yaratılışta beşer (temas, doğrudan) denilen nedir? Acaba bu yaratılışın zahiri için olduğu kadar bâtını için de bir doğrudanlık var mıdır yok mudur? Allah Teala ile kulları arasındaki perde, bu menzilden öğrenilir. Hâdis ile kadim kelam, bu menzilden öğrenilir. Acaba bunlar neyle ilgilidir? Hükümleri farklı mıdır, bir midir? Nurlar ve mertebeleri, yüzün tecellileri, bu menzilden öğrenilir. Niçin yüz tekil iken tecelliler çoğul kullanılmıştır? İlahi yollar arasındaki fark bu menzilden öğrenilir. Mebde ve mead, bu menzilden öğrenilir.

'Allah Teala hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'[40]

ÜÇ YÜZ KIRK ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Mülk Hamdinin Mertebesinden Vahyin Tafsili Hakkında İki Sırrın Menzilinin Bilinmesi

Allah tafsil etmiş ayetlerini
İşleri derinden anlayan akıllılara

Arınmış kalpler için hikmetle ortaya koydu
Hidayet yolundan başka yola uymayan kalplere

Her daim konuşan konuştu
Sevinçle ve neşeyle bize duyurmak için

Akıllarımızı hayrete düşürdü konuşması
Hidayet nurunu getirdi de doğru yola uyduk

Nurları zuhur ederken görülür
Başlangıç ve son ona ait

Allah Teala sana yardım etsin, bilmelisin ki, el-Müdebbir ve el-Mufassıl isimleri, menzile girene taşıdıkları ve içerdikleri bütün bilgileri veren bu menzilin iki başkanıdır. Verdikleri ilimler var olanların talep ettiği ilimler olduğu kadar Allah Teala ile ilgili bilgilerdir. el-Müdebbir isminin varlıklarda ve işlerdeki hükmü, onları cem' ve şuhûd mertebesine yerleştirmek ve hak ettiklerini kendilerine vermektir. Bu hüküm, varlıklar dışta var olmazdan öncedir ve bu mertebede onlar sadece Allah için vardırlar. el-Müdebbir onları zikrettiğimiz şekilde yerleştirince, mertebelere özgü olan el-Mufassıl ismi onları alır ve her varlığı ve şeyi mertebe ve menziline indirir. Bu yönüyle el-Mufassıl, hükümdarın huzurundaki meclis amirine benzer.

Allah Teala iki rahmet belirlemiştir ki, bunlar O'nun yarattığı ilk şeydir: Birincisi basit, diğeri bileşiktir. Allah Teala basit rahmetiyle yarattığı basitlere merhamet ederken bileşik rahmetiyle yarattığı bütün bileşiklere merhamet eder. Bileşik rahmeti için üç menzil belirlemiştir, çünkü bileşik, iki uç ve bir ortaya sahiptir. Orta, iki uç arasında bir berzahtır ve bu sayede iki uç ayrışır.

Allah Teala merhamet ettiği bileşiklere bu menzillerden bileşik rahmetle merhamet eder. Birinci bileşik rahmet ile cisimlerin parçalarını birbirine ekler. Bu sayede onlar, dışta suretler olarak gözükür. İkinci mertebeden olan bileşik rahmetle de manaları, nitelikleri, huyları ve natık nefs ile duyusal güçleri taşıyan hayvani nefisteki bilgileri terkip eder. Üçüncü bileşik rahmet ile natık nefisleri cisimleri yönetmek üzere onlara ekler. Bu, ruh ve cismin terkibi demektir ki, ölüm bu terkibi dağıtır. El-Müdebbir, Allah'a izafe edilen ruhtan olan 'ilahi üfleme'nin yönelmesiyle söz konusu nefisleri bedenlerinden çıkartmıştır. el-Müdebbir onları kendisinden meydana geldikleri cisimle birlikte terkip eder ve bu, bir ihtiyarî terkiptir; hak ediş terkibi olsaydı, ölümle ruh ayrılmazdı. Allah Teala onun başka berzahî bir bedeni yönetmesini sağlamış, öteki bedeni toprağa katmıştır. Sonra başka bir yaratılışta onu ahirette terkip eder. Binekler farklılaştığına göre, buradan şunu anladık: Belli bir cisim -ki o kendisinden doğan natık nefsin annesi gibidir- nefs tarafından 'hak ediş' yoluyla yönetilmez. Çünkü ölümden sonra da başka (berzahî bir) bedeni yönetebilir. Kendisini doğuran bedenin nefs üzerindeki hakkı, bedeni yönetirken organlarını Allah'a itaatte ve Şâri'nin diliyle belirlediği yer ve hallerde kullanmasını sağlamaktır. Bedenin nefs üzerindeki bu hakkı, annelik hakkından kaynaklanır.

Nefislerin bir kısmı iyi 'çocuktur' ve ebeveyninin sözünü dinler, onlara itaat eder. Allah'ı razı etmek ebeveyni razı etmekten geçer. Allah Teala şöyle der: *'Bana şükret diye...'*[41] Kastedilen, özel yöndür. *'ve anne babana şükret...'*[42] Bu ise sebeplilik yolunu dikkate almak demektir. Nefislerin bir kısmı asidir; bunlar söz dinlemez ve itaat etmezler. Beden nefse sürekli iyilik yapmasını emreder ve bu nedenle kıyamet günü insanın derileri ve diğer organları nefsin aleyhine şahitlik eder. Çünkü bu 'çocuk (nefs)' onları zorlamış ve arzusuna göre yönlendirmiştir. Allah Teala bileşik rahmeti belli parçalara taksim etmiş, ondan altı yüz parçayı Cebrail'e vermiştir. Cennetliklere bunlar vasıtasıyla merhamet eder. Ona on dokuz parça daha vermiştir. Bunlarla cehennemliklere -ki onlar ateşin ehlidir- merhamet ederek sayıları on dokuz olan azap meleklerini (onlardan) uzaklaştırır. Allah Teala şöyle der: *'Onun üzerinde on dokuz (melek) vardır.'*[43] Allah'ın yarattığı yüz rahmete gelirsek, bu rahmetlerden birisini dünyada yaratmıştır ki onun vasıta-

sıyla Allah Teala kâfir veya mümin günahkar veya itaatkar kullarını rızıklandırır. Dünyadaki bütün hayvanların evlatlarına merhamet etmesinin kaynağı bu rahmet olduğu gibi insanlar da bu rahmet sayesinde birbirlerine merhamet eder ve sevgi gösterir. Allah Teala *'Müminler birbirlerinin dostudur, zalimler de birbirlerinin dostudur'*[44] buyurur. Münafıklar da birbirlerinin dostudur. Bütün bunlar, söz konusu rahmetin (yüz rahmetten birisi) meyvesidir. Kıyamette bu rahmet, Allah Teala katında saklanmış diğer doksan dokuz rahmete eklenir. Allah zamansal bir sıralama ve derecelenmeyle, kullarına merhamet eder. Bu geciktirmeyle şefaatçilerin mertebeleri ile Allah'ın onlara dönük inayeti ve başkalarından olan üstünlükleri ortaya çıkar. Cehennemde sadece cehennemin ehli olanlar kalıp -ki onlar cehennemden çıkmayacakları kesinleşmiş kimselerdir- on dokuz azap meleği cehennemliklere azap etmeyi dilediğinde, bileşik rahmetten on dokuz melek bedenlenerek azap melekleriyle azap ehli arasına girer ve onların önünde durarak her şeyi kuşatmış rahmeti onlara ulaştırır. Çünkü azap meleklerini de, tıpkı diğer şeyler gibi, rahmet kuşatmıştır ve onları kuşatan rahmet, kendilerini bileşik rahmete karşı koymaktan engeller. Başlangıçta onları destekleyen şey, yaratılmışların kendisini kızdırmasından kaynaklanan Allah Teala'nın öfkesiydi. Yargılama meclisi sona erip de Hak cehenneme girecekleree cehenneme girme emrini verir -ki orası ateştir. Allah Teala *'Cehennemi kâfirler için sığınak (hasîr) yaptık'*[45] buyurur. Yani orası bir hapishanedir, çünkü (aynı kelimeden türetilen) mahsur, tasarruf etmesi engellenmiş ve alıkonmuş kimsedir. Cennetlikler engellenmiş değildir, çünkü onlar, cennette diledikleri yerlere yerleşir. Cehennem ehli ise böyle değildir. Bu Allah'ın kullarına dönük gizli-ilahi merhametidir. Allah Teala onlara cehennemin dilediği yerine yerleşme imkânı verseydi, hissettikleri azaptan kaçmak üzere yerleşebilecekleri bir yer bulamazlardı. O, kendisinde rahat bulacakları bir yer bulma umududur. Azap vaktindeyse cehennemde bir rahatlık yoktur ve cehennemde tatmadıkları bir azap kalmaz. Yaşadıkları azap yenilenecek azaptan ehvendir. Aynı şey nimet için geçerlidir. Bu nedenle Allah azabı (güçlü bir şekilde) tatsınlar diye ateşte pişen derilerini yeniler. Böylelikle azabı tattıkları süre miktarı, derileri pişinceye kadar kendilerine eşlik etmeyi sürdürür. Derileri değişince yeni bir azap ortaya çıkar. Cehennemde diledikleri bir mekâna yerleşebilselerdi, derileri pişinceye kadar bir yer-

de karar kılamazlardı. Aksine vardıkları her yerde pişinceye kadar yeni bir azap görür, bu yer değiştirme onların azabını daha da şiddetlendirirdi. Buna karşılık Allah Teala farkında olmadıkları yönden onları aldattığı gibi farkında olmadıkları yönden kendilerine merhamet etmiştir.

Bu rahmetlerin sayısı yedi yüz on dokuzdur. Bunlardan yüz tanesi Allah'ın elindedir ki bu kısımda Allah'ın yaratıklarından herhangi birisi tasarrufta bulunamaz. Allah Teala onu kendisine tahsis etmiş, onunla vasıtaların ortadan kalkmasıyla, kullarına merhamet eder. Daha doğrusu bilhassa rahmet edilene dönük bir rahmeti vardır. Bu rahmet, sayılan doksan dokuz ilahi ismin sayısınca, tek rahmettir. Allah'ın elindeki yüz isimden her birisine ait bir rahmet vardır ve herhangi bir yaratığın ona dair bilgisi yoktur. Yüzü tamamlayan ise, 'her şeyi kuşatan rahmet' diye Allah'a izafe edilen rahmettir. Allah bu yüz rahmet vasıtasıyla cennet derecelerine bakar ki bunlar yüz derecedir. Bunun yanı sıra azabın hak edilme süresi tamamlandıktan sonra cehennem derekelerine de bu rahmetle bakar. Orası da cennet derecelerinin mukabilinde yüz derekedir. Bu geniş rahmetten on dokuz rahmet yardım alır. Bunlar, cehennemde azap meleklerine karşı koyan rahmetlerdir. Gerçekte o melekleri de rahmet kuşatmıştır ve bu nedenle içlerinde cehennemliklere karşı merhamet bulurlar. Çünkü onlar, Allah'ın kendilerini düşmanlarından intikam almaya sevk eden gazap suretinden başka bir surette tecelli ettiğini görür. Bu yeni tecelliyi görünce cehennemlikler -ki onlar oradan çıkmayacak kimselerdir- hakkında Allah Teala nezdinde şefaatçi olurlar ve daha önce aleyhlerindeyken bu kez onlara destek olurlar. Allah Teala da meleklerin cehennemlikler -ki onların cehennemi dolduracakları ilahi hüküm tarafından takdir edilmişti- hakkındaki şefaatlerini kabul eder. Sonuçta onlar hakkında hüküm, her şeyi kuşatan rahmete ait olur. Bu rahmet, bileşik rahmetten ibaret olan on dokuz rahmetin de sahibidir.

Allah Teala cehennemdekilere ateşten haz alan (öfkeli) ile soğuktan haz alanın nimetini verir; birincinin nimeti ateşin diğerinin nimeti zemheririn varlığına bağlıdır. Bu sayede cehennem, kendi suretinde, soğuk ve sıcak bir halde kalırken ehli sıcaklık ve soğuklukla nimetlenir. Cehennem ehli bu nedenle birbirlerini ziyaret etmez, fakat her tabaka

kendi tabakasını ziyaret edebilir. Yani sıcakta olanlar birbirlerini ziyaret ederken soğukta olanlar da birbirlerini ziyaret eder; fakat soğuktaki sıcaktakini veya sıcaktaki soğuktakini ziyaret etmez. Buna mukabil cennet ehlinin hepsi birbirini ziyaret edebilir. Çünkü onlar, nimeti kabulde tek niteliğe sahiptir. Onlar burada, yani kötülük diyarında tevhit ehliydi; bilgi veya iman tevhidine şirk katmamışlardı. Ateşin ehli olan kimseler ise şirk ehli oldukları için birlik niteliğine sahip değildi. Bu nedenle onları -bir sınırlama olmaksızın- genel olarak nimette bir araya getirecek bir birlik nitelikleri yoktur. Öyleyse onlar cehennemde iki grup iken cennetlikler tek gruptur: Her ortak, kendi grubuyla kalır. Cehennemlikler ikicilerdir (senevî) ve orada onlardan başkası yoktur! Onlar, ateş ehlidir ve orada kalıcıdırlar.

Teslis ehline gelirsek, onlar adına kurtuluş umut edilir! Bunun nedeni, teslisteki tekliktir (ferdiyet), çünkü ferdiyet bir'in niteliklerinden biridir. Onlar, terkip tevhidiyle birleyenlerdir (muvahhit). Bu nedenle mürekkep, yani bileşik rahmetin onları kuşatması umulur ve bu nedenle onlara 'kâfir' denilmiştir. Çünkü onlar ikiyi üç ile örtmüş, iki, bir ile üç arasında berzah haline gelmiştir. Umulur ki teslis ehli, birlik (vahdaniyet) mertebesinde değil, ferdaniyet mertebesinde birleyen muvahhitlere katılır. Manevi keşifte kendilerini böyle gördük. Biz teslis ehliyle tevhit ehlini ferdaniyet mertebesinde ayırt edebilmiştik. Teslis ehlinin vahdaniyet mertebesinde bir gölgesini görmemişken ferdiyet mertebesinde varlıklarını gördüm. Birleyenlerin varlıklarını ise hem vahdaniyet ve hem ferdaniyet mertebesinde gördüm ve iki grup arasındaki farkı anladım. Teslis ehline ilave edenlere gelirsek, Allah'a hamd olsun onların her birisi cehennemden kurtulacaklardır. Onlar cennette nimetlenecektir ve orada diledikleri yere yerleşecektir. Dünya hayatında da ilahi isimlerin mertebelerinden dilediklerine yerleşmişlerdir. Bu durum, onlar adına şeriat tarafından belirlenmiş bir haktır. Nitekim onlar, abdest aldıklarında sekiz cennet kapısından dilediklerinden birinden içeri girerler.

Bunu öğrendikten sonra bilmelisin ki: Bu bileşik rahmet, bütün varlıkları içerir. Söz konusu rahmet genel rahmetle -ki her şeyi kuşatan rahmettir o- özel rahmetten bileşiktir. Özel rahmet Allah'ın kendisine seçtiği ve ayırdığı peygamber, nebi ve velilere (tahsis ederek) onları ay-

rıcalıklı hale getirdiği rahmettir. Bu bileşik rahmetle Allah Teala kitapları teşkil eder, her kitabı sure ve ayet olarak indirir. Ayetlerin bir kısmı, bakidir. Bu kısma misal olarak Kuran'ı veya icaz özelliğiyle ortaya çıkan ayetleri (mucize) verebiliriz. Bir kısmı ise baki değildir ve bu kısmın hükmü kendisini getirenle sınırlıdır (keramet ve mucize). Bu kısımdaki ayet ve (keramet) başka peygambere olduğu gibi onu getiren peygambere de delildir. Çünkü Allah Teala ayetleri her peygamberin (ve velinin) iddiasının doğruluğuna alamet yapmıştır. Söz konusu kimsenin iddiası Allah'a yakınlıktır veya Rabbine itaat etmesinin izleri üzerinde gözüktüğü için hal diliyle bunu söyleyerek iddiasını dille söylemez; veya onu dille söyleyerek, iddiada bulunur. Bu durum (veliler için) ancak gaflet halinde olabilir. Çünkü onlar, yani veliler, kerametlerini gizlemek zorundadır. Başka bir ifadeyle kerametler veliler hakkında mensuh, nebiler ve resuller hakkında ise muhkemdir. Allah Teala şöyle der: '*Her ayeti neshettiğimizde...*'[46] Kastedilen (mucize ve keramet anlamında) alamettir. '*Ya da unutturduğumuzda...*'[47] Yani nebiler için olduğu gibi veliler için de 'ayet' olarak geride bıraktığımızda... '*Daha iyisini getiririz.*'[48] Bu bir karşılaştırma ifadesidir. Yani delil olmada ondan daha güçlü bir ayeti getiririz demektir ki bunlar, aciz bırakan mucizelerdir. Dolayısıyla sadece sahipleri (nebiler) için veya sahiplerinin doğruluğuna delil olmak üzere vekilleri (veliler) için olabilir. Bir veli adına böyle bir alamet kendi mertebesinin doğruluğu yönünden olamaz. '*Ya da onun bir benzerini getiririz.*'[49] Burada zamir, neshedilen ayete gider. Dolayısıyla artık o icaz özelliğine sahip değildir, aksine birincinin benzeridir.

Bu ayeti, hükümlerle ilgili Kuran ayetleri hakkında yorumlamak doğru değildir. Bu ayetler arasında önceki ayetin getirdiği hükmü nesheden başka bir ayet bulunur. Çünkü Allah Teala bu ayetin sonunda 'Allah habirdir, hakimdir veya hâkimdir, bunu bilmez misin?' dememiştir. Böyle isimler Kuran'ın nazmına uygundur ve hükümlerle ilgili ayetlerden sonra böyle isimler gelir. Hâlbuki Allah bu ayetin sonunda şöyle buyurur: '*Allah'ın her şeye güç yetirdiğini bilmez misin?*'[50] Öyleyse Allah peygamberlerinin ellerinde ortaya çıkıp O'nun peygamberleri oldukları iddialarını doğrulayan mucizeleri kastetmiştir. Bunların bir kısmı kıyamet gününe kadar geride kalmıştır -Kuran gibi-, bir kısmını ise kaldırmış ve kıyamet gününe kadar onlar gözükmemiştir.

Allah bu bileşik rahmet vasıtasıyla Kuran'ı kitaplarda bir araya getirmiştir, yoksa gönüllerde değil; çünkü o, gönüllerde (sudûr) Kuran, dilde kelam, Mushafta ise kitap adını alır. Bu nedenle bu ismi el-Mufassıl, el-Müdebbir'in emriyle koymuştur. Çünkü el-Müdebbir mertebe bakımından daha önce gelir ve bu nedenle tafsil işinde emir bilkuvve ona aittir; bilfiil hüküm ise el-Mufassıl'a aittir.

Rahmet menzili hakkında genişçe konuşulabilecek bir yerdir. Her şeyi kuşatmışken nasıl geniş olmasın ki? Fakat bu kadarlık açıklama dinleyenlerin yararlanması için yeterlidir. Şimdi rahmetin iki yerdeki hükmünü ve ondan bize dönecek şeyleri söyledik. Anlatmak istediğimiz buydu.

Bu menzilden bileşik rahmet menzilleri öğrenilir. Acaba menzilleri ne kadardır? Rahmetin desteklendiği ve desteklenmediği menzil nedir? Desteklemenin gerçekleştiği dereceler ne kadardır? Bu menzilde sadece Hakkın bildirmesiyle öğrenilen hususlar bilinir. Cem' (bir araya gelme, toplanma) makamının izahı bu menzilden öğrenilir. Misal olarak Allah Teala ile kulun Fatiha suresinin okunuşunda bir araya gelmesini verebiliriz. Buradan Fatiha suresini namazda okumanın farz olmasının delili çıkartılır. Fatiha suresini namazda okumayan, Allah'ın kuluyla arasında böldüğü namazı kılmamış sayılır. Allah Teala 'Fatihayı böldüm' dememiş, 'namazı böldüm' demiş, bütünü kapsayan belirlilik takısı gelmiştir. Taksimle tanımlanan namaz yorumlandığında, bölünmenin yeri Fatiha suresinin ortası yapılır. Namazda Fatiha suresini okumanın farz olmasının en güçlü delili budur. Özellikle Muhammedî âlemde olmak üzere, bileşik rahmetin tesiri bu menzilden öğrenilir. Manaların şahıslar mertebesine indirilmesi, bu menzilden öğrenilir. Tercümeler ilmi, bu menzilden öğrenilir. Duydukları halde 'duymamış' denilenler, bu menzilden öğrenilir; hâlbuki onlar duyduklarını anlamışlardı. Acaba onlardan olumsuzlanan ve onlar adına geride bırakılan şey nedir? Karanlık ve zulmani kevni perdeler, bu menzilden öğrenilir. Her perdenin ehli kimdir? Perdelenen kimden perdelenmiştir? Mutluluğundan mı, Rabbini müşahede etmekten mi veya Peygamberin makamını müşahede etmekten mi perdelenmiştir. Varlıkların Allah'a karşı cüreti, bu menzilden öğrenilir. İnatçı ve Allah'ın emrini reddeden ve O'nun yardımcılarıyla tartışanlara dönük ilahi lütuf, bu menzilden öğrenilir. Hz.

Peygamber'in 'Hud suresi ve kardeşleri' hakkında söylediği üzere, onların peygamberi yaşlandırmasının nedeni bu menzilden öğrenilir. İlahi sırrın talebi, bu menzilden öğrenilir. Sonsuzu ihata, bu menzilden öğrenilir. Zamansal bakımdan, uygun olmayan ceza, bu menzilden öğrenilir. Çünkü ecir talep amellerinin süresi sonlu iken onlara verilen ecir sonsuzdur. O halde uygun ceza ve uygun olmayan ceza nedir? İnkâr, ikrar, onaylama kınama, onun niteliği ve yerinin ne olduğu bu menzilden öğrenilir. Cisimsel ve cismani yaratılış ve yaratıkların mertebeleri, zamansal miktarı bu menzilden öğrenilir. Rabbin izafe edildiği mertebeler, bu menzilden öğrenilir. İlahi kasıt bu menzilden öğrenilir.

Soru soranın sorusuyla örtüşen cevapların yeri bu menzilden öğrenilir. Akıllının mertebesi ve -alim olduğunda- alimden üstünlüğü bu menzilden öğrenilir. Çünkü akıllı zorunlu bir şeyi gördüğünde ona yönelirken akıllı olmayan ise bunu yapmaz. Bir emir nedeniyle yaratılan ve iki veya daha çok emirle yaratılanlar, bu menzilden öğrenilir. Yaratılış gayesini yerine getiren veya onu yerine getirmeyen, bu menzilden öğrenilir. Kendisi nedeniyle büyüklük duygusuna kapılan ile Hak nedeniyle büyüklenen arasındaki fark bu menzilden öğrenilir. Bunlara misal olarak, İblis ile Allah'ın dilediği kullarını verebiliriz. Allah ile yaratıkları arasında münasebetin tespiti, bu menzilden öğrenilir. Bu tespit, '*Allah'ın benzeri bir şey yoktur*'[51] ayetinin yanında ne anlama gelir. Allah ile yaratıkları arasında ilişkiyi bildiren ifadelere misal olarak 'Allah Teala kulun tövbesiyle falan yerdeki bir adamın sevinmesinden daha çok sevinir...' hadisini verebiliriz. Bir ayette ise '*Allah'ın onları yarattığını ve onlardan güçlü olduğunu görmezler mi*'[52] buyurur. Üstünlük ve sınıflarıyla yeri bu menzilden öğrenilir. Var olanların ihtiyarıyla var olanın ihtiyarında mecburiyeti bu menzilden öğrenilir. Acaba onun ihtiyar ve cebrinde bir dayanağı var mıdır, yok mudur? 'Onun hakkında kitap öne geçer' ifadesi, bu menzilden öğrenilir. '*Benim katımda söz değişmez*'[53] ve '*Allah'ın yaratmasında değişme olmaz*'[54] bu menzilden öğrenilir. Bunun anlamı değiştirme Allah Teala'ya aittir, yaratıklar için değiştirme yoktur, demek midir? veya 'her şeye yaratılışını vermiş olması' itibarıyla, Allah'ın yaratmasında değişme yok mudur?

Allah'ın bir ceza olarak azabının hikmeti, bu menzilden öğrenilir. Bu durum genel midir veya ceza olmadan da Allah kullarına kendiliğinden elem verir mi? Misal olarak küçük çocuğun ve masumun acı çekmesini verebiliriz. Acaba bu durum, söyleyenin söylediği gibi midir, değil midir? Belaya maruz kalan görünüşte kendisine nispet edilen işten masum olabilir veya Allah katında başka bir nedeniyle masum olmayabilir. Söz gelişi bir hayvana karşı bir iş yapmıştır veya sadece Allah'ın bildiği bir fiili olabilir. Belaya uğradıktan sonra daha önce yaptığı işi hatırlayabilir. Böyle bir durumda kişinin çektiği acı bela değil, aksine bir cezadır. Onun masum olduğunu söyleyen kimse, özel bir nispetle söylemiştir. Acıyı o nispetle ilgili olarak görmüş, fakat söz konusu kişinin o işten masum olduğunu düşünmüştür. Hâlbuki Allah katında bu bela ve elem, o davranışın hak ettiği bir cezanın gerçekleşmesinden ibarettir. Cezanın gerçekleşmesi bir müddetin tamamlanmasını beklemiş, o kişinin masum olduğu iddiası ortadan kalkmış ve bu nedenle cezalandırılmıştır. Böylece cezalandırma daha önce işlenen bir davranıştan kaynaklanmıştır. Bunu görenler şöyle der: Bu insan kendisine ilişen belada masumdur. Onun masum olduğunda doğru söylemişlerdir. Hâlbuki onun aleyhine karşı iddia nedeniyle cezalandırıldığını söylerken doğru söylememişlerdir.

Bu durum, mükaşefe ve işin bâtınını (itibar) bilenlere göre böyledir. Bu bilgiyi elde etmek için mükaşefe daha yetkindir, çünkü o, özelliği itibarıyla illeti verir. İtibar ise, bir belirleme olmaksızın, onu genelleştirir veya muhtemel illetlerini ortaya koyar. Fakat cezalandırmayı hangi nedenin ve illetin gerektirdiğini bilemezsin. İtibar, yani işin zahirinden bâtınma geçenler ile keşif ehli arasında böyle bir fark vardır.

Allah'ın muttakilerin niteliğine katılması, bu menzilden öğrenilir. Böylece Allah Teala onların velisi olur, çünkü O, Mümin'dir ve müminlerin velisidir. Aynı zamanda O, muttakilerin velisidir. Acaba Hak takva sahibi olmakla nasıl nitelenir? Haberden olmaksızın -çünkü haber taklit demektir-, âlemin konuşma özelliğine (nutk) sahip olduğunun bilgisi nereden öğrenilir? Allah ehlinin mensuplarında, hallerin etkisinin bilgisi bu menzilden öğrenilir. Edep bu konuda maksada ulaşma umuduyla ne zaman terk edilir. Onun övülür veya kınanır olması birdir. Çünkü her gaye övgüye değer olmadığı gibi kötülenmiş de de-

ğildir. Varidin başkalaşması nedeniyle, hallerin başkalaşması bu menzilden öğrenilir. Melekler ve salih insanlar arasındaki kardeşlik, bu menzilden öğrenilir. Allah ehlinin kıyamette ve cennetlerde nereye yerleşecekleri, bu menzilden öğrenilir. İlahi isimlerden onlara eşlik eden isim hangisidir. İlahi isimlerin birbirlerine dayanması ve onların bütünün her birinin ötekinin vermediği bir hükmü vermesi bu menzilden öğrenilir. Akılların kendisine göre hüküm verdiği hikemî siyasetin neticesi, bu menzilden öğrenilir. Bu konuda akıllar fark etmedikleri bir yönden basiretlidir ve bu basireti onlara tecrübe kazandırmıştır. Bu bilgiyi kabul edenlerin niteliği nedir? Meyil bu menzilden öğrenilir. Niçin meyil olur ve neye doğru meyil olur? Birinci ve önceliklide 'nazar etmek' bu menzilden öğrenilir. Bedeller, bu menzilden öğrenilir. Bu, sana sunulan bir şeyin onun yerini alacak bir şeyle değiştirilmesidir. Bu şey ya ölçüde ona denktir veya daha az olmak üzere farklıdır veya daha çok olmak üzere farklıdır. Öyle ki talep edilen şeyde kendisini bütün olarak amacının dışına çıkartacak bir etki olmaz. Acaba kendisi yok olduğunda yerini almayacak bir şey var mıdır, yok mudur? Adamların haller nedeniyle ayrışması bu menzilden öğrenilir.

İlahi hallerin karinesine göre taksim edilen ilahi emirler, bu menzilden öğrenilir. Hal karinesinden yoksunken emrin durumu nedir? Hükmü vaciplik midir, değil midir veya beklemek midir? Onu hal karinesinden soyutlayan şey yok olan bir hal karinesi midir? Bizde bir şeyi vacip yapan hal karinesi var mıdır? Yokluğun varlığın nitelikleri olan bir halden bir hale intikalle nitelenmesi, bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte o yoktur ve bu niteliği kaybetmez. Allah'ın kendisini cezalandırmaya karşı önce rahmetle nitelemesi, bu menzilden öğrenilir. Hâlbuki aynı şeyi âlemin niteliğinde yapmamış, mutluluk ehlinin niteliğine karşı önce cezalandırılanların niteliğini zikretmiştir. Ğaşiye ve benzeri surelerde böyle yapmıştır. Böyle bir durum yaratıklarla Hakkı ayırt etme amacı taşır mı, taşımaz mı? Eşyadaki iki yön bu menzilden öğrenilir. Her şeyde bir yönüyle zarar ve bir yönüyle faydanın bulunması, bu menzilden öğrenilir. Bunu inceleyip tarttığında, işin söylediğimiz gibi olduğunu bilirsin. Varlıkta hiçbir şey tek yönlü değildir. Bunun en büyüğü ve üstünü, Allah'ın nurudur. O nur vaşıtasıyla eşya perdelerin ardından ortaya çıkar. Perdeler kalksaydı, söz konusu nur, var olan her şeyi yakardı. Öyleyse bu perdeler var edici ve yok edici

perdelerdir! Aynı şekilde Kuran'ın inmesi de böyledir. Onun mümine fayda veren bir yönü olduğu gibi -çünkü müminin Kuran vasıtasıyla imanı artar- kâfire zarar veren bir yönü de vardır. Kuran kâfirin kirini artırır. Allah Teala şöyle der: '*Onunla pek çok kimseyi saptırır, pek çok kimseye hidayet eder.*'[55] Allah'ın yarattıklarına rahmetinin bir neticesi olarak söyle der: '*Onunla fasıklar sapar.*'[56] Böylelikle Allah bize bir alamet vermiştir ve her kim kendinde bu alameti bulursa, sapanlardan olduğunu anlar.

Mutlu ve bedbahtlarla ilgili ilahi uzaklık ve yakınlık, bu menzilden öğrenilir. Varlıkların yakınlığı ve uzaklığı, ilahi yakınlık ve uzaklıkla aynı mıdır? Yoksa her ikisinin farklı hükümleri var mıdır? Bu menzilde öyle bir bilgi vardır ki onu bilen kimse, kulun amellerinden hiç birinin Allah'a ait olmadığını bilir. Bilginin ne olduğu bu menzilden öğrenilir. Sıkılma ve bıkmayı gerektiren neden bu menzilden öğrenilir. Bu ikisiyle âlemde nitelenenler ve nitelenmeyenler bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte Hak kendisini bıkma özelliğiyle nitelemiştir. Kul iyilikleri çok yaptığında veya kötülükleri yaptığında Allah kendini böyle nitelendirmiştir. Allah Teala katında iyi zannın fayda vermediği durum bu menzilden öğrenilir. Âlemin Allah'a dönme nedeni bu menzilden öğrenilir. Hakkın özü gereği eşyanın kendisi olması bu menzilden öğrenilir. Acaba bu durum kendisi nedeniyle mi böyledir, yoksa müşahede veya ihata nedeniyle midir? Hakkın ne olduğu bu menzilden öğrenilir. Bu ismin hükümleri herhangi bir yerde bulunduğunda değişir mi, değişmez mi? Bulunduğu her yerde tek hakikat midir? İnsanlar bu konuda farklı görüşlere varmıştır.

'Allah Teala hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.' Allah dilediklerini doğru yola ulaştırır.

ÜÇ YÜZ KIRK DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Muhammedî Mertebeden, Mağfiret Sırlarından İki Sırrın Menzilinin Bilinmesi

Adamlar gördüm, ne bir kâfir ne yalancı görmüşler
Onlar için her şey doğruluk ve iman

Dedim ki onlara; uzak durun yalandan
O bir makam, fakat eksiklik ve hastalıklı

Âlemdeki her varlık ötekinden başka
Her oluş Allah'ın dışında insan

Fakat bir kısmı büyük, öndedir
Bir kısmı küçük, önda hakikat ve iftira bir arada

Varlığım olmasaydı olmazdı âlem
Ya da isimler veya varlıklar olmazdı hiç biri

O biricik zattır, (biz yok isek) yaratıcı değil
Malik de değil, burhan söyler bunu!

Akıl delili her durumda delil olur:
Yaratan ilah yaratmayla ihsan eder

Allah'ın genel ve özel rahmeti olduğunu ve bu ümmete özel rahmetini tahsis ettiğini söylemiştik. Hz. Peygamber şöyle der: 'Benim ümmetim rahmete mazhar bir ümmettir. Ahirette onlara azap yoktur. Onların dünyadaki azapları zelzele, ölüm ve beladır.' Hadisi Beyhaki, *Kitabü'l-Edeb*'in 'Mümin kendisine hayır murad edildiği için nadiren beladan uzak kalır' adlı bölümünde aktarır. Hadisi Ebu'l-Kasım Ali b. Muhammed b. Ali el-Eyyadi'den, o, Ebu Cafer Abdullah b. İsmail'in yazdırmasıyla, o ise İsmail b. İshak el-Kadı'nın yazdırmasıyla, o Muhammed b. Ebu Bekir'den, o Muaz b. Muaz'dan, o Mesudi'den, o Said b. Ebi Bürde'den, o babasından, o Ebu Musa'dan aktarmıştır. Son ravi şöyle der: 'Hz. Peygamber şöyle der...' Ravilerin hepsi, 'haddesena (bize aktardı)' kalıbını kullanırışken, Mesudi an-ane kalıbını kullanmış,

Beyhaki ahbarane (bize haber verdi) kalıbını kullanmıştır. Aynı bölümde Ebu Bürde'nin şöyle dediği aktarılır: 'Ebu Ziyad'ın yanında oturuyordum. Yanında Abdullah b. Yezid vardı. Haricilerin başkanları getirilmeye başlandı ve şöyle dedi: Bir başkana rastladığında, 'ateşe gider' dedim. Bana şöyle dedi: 'Kardeşimin oğlu! Böyle yapma. Hz. Peygamber'in şöyle dediğini duydum: Bu ümmetin azabı dünyadadır.' Hz. Peygamber'den gelen sahih bir hadiste şöyle der: 'Cehennem ehline gelirsek -ki onlar ateş ehlidir- onlar orada ölmeyecek ve canlı da kalmayacaktır. Fakat insanlara ateş günahları ölçüsünde isabet eder.' Burada Hz. Peygamber, herhangi bir ümmeti ayırt etmemiş, çünkü ümmetinden insanlar dememiştir. Bu ifade cehennem ehli olmayanlar hakkındaki genel rahmettir. Sonra şöyle der: 'Allah Teala orada onları öldürür.' Bu ifadesini ise mastarla pekiştirmiştir. Bu durum ölümün kurban edilmesinden öncedir. Allah Teala'nın onları orada öldürmesinin nedeni ateşin kendilerinden yediğini farkına varmamalarını sağlamaktır. Çünkü tam nefisler, mümin ve muvahhit nefislerdir tevhit ve iman azabın onlarda bulunmasını engeller. Duyular, yani bütün cisimler, Allah'a itaatkârdır. Onlar, kendilerini sıcak hale getiren yanma acısını fark etmez. Çünkü ölü, kendisine yapılanı fark etmez, fakat onu bilir: Her bilen bildiğinin farkında olmaz! Allah Teala bu nedenle azabı muvahhit ve müminlerden kaldırmıştır. Ateşe girseler bile, bu durum ilahi hüküm gerçekleşsin diyedir. Bu sayede günah işleyenler ile iyi iş yapanlar birbirlerinden ayrışır. Öyleyse hadis insanların geneli hakkındaki sahih bir hadistir.

Azap, ehli olan cehennemlikler üzerinde kalıcıdır ve Allah Teala'nın katında bilinen bir vakte kadar sürer. En sonunda on dokuz azap meleği kendilerini zikreder. Çünkü melekler şefaat ettiklerinde, bu on dokuz melek şefaat etmez ve onların şefaatleri -yaratıklarına karşı Allah'ın mertebesini tercihleri nedeniyle- Allah'ın gazabının kalktığını gördüklerinde rahmetle nitelendikleri vakte kadar gecikir. Melekler kıyamette şefaat eder. Allah Teala şöyle der: 'Melekler şefaat etmiştir, peygamberler, müminler de şefaat etmiştir. Geride merhamet edenlerin merhametlisi kalmıştır.' Böylece O, Şedidü'l-ikab ve el-Muntakim isimlerinin nezdinde şefaat eder. Bu durum ilahi isimlerin şefaat etmesiyle ilgilidir. Bu şefaatle Allah'ı -imanı yönünden değil- bilgisi yönünden birleyen -ameli olmasa bile- herkes ateşten çıkar. Söz konusu kişi-

nin bu esnada bundan başka iyi bir ameli yoktur, onu da imanı yönünden elde etmemiştir. Bu nedenle Allah Teala bunu ona tahsis etmiştir.

Muvahhitlerin bu sınıfı (bilgiyle Allah'ın bir olduğuna şahit olanlar), Allah'ın ve meleklerin şahitliğiyle O'ndan başka ilah olmadığına şahit olmuş kimselerdir. Onların bu şahitlikte ortak olmaları nedeniyle ezeli inayet onlar adına öne geçmiştir. Onları sadece Allah Teala bilir. Melekler kendilerini bilse bile, onlar, tıpkı insan ve cinler gibi Allah'ın emri altındadır. Onlar, Allah Teala'nın mertebesine hürmet eder ve onu bunlara karşı tercih eder. Bu nedenle melekler, Allah'ın emrine muhalefet etmeleri ve iman etmeyişleri nedeniyle kendilerine şefaat etmek üzere öne çıkmazlar. Bu durumda merhamet edenlerin en merhametlisi, söz konusu insanları cehennemden çıkartma işini yalnız başına üstlenirken ateş ehli olanları rıza suretinde tecelli edip terkip âleminde bileşik rahmetin hükmü ortaya çıkana ve azap melekleri şefaat edene kadar bulundukları hal üzere cehennemde bırakır. Bu durumda, sıcaktan ve soğuktan haz alan hakkında söylediğimiz gibi, cehennemdekilerin hali başkalaşır.

Bilmelisin ki, itidal hükmüne göre tartma makul bir durumdur, hükmü mevcut değildir! Çünkü onun bir hükmü olsaydı, yaratma gerçekleşmezdi. Onun hükmü itidaldir. İtidal ise meylin zıddıdır. Hâlbuki yaratma meyille olabilir. Hz. Peygamber Allah'ın âlemi iki imkândan birisini tercih etmesiyle yarattığını öğrenince, din kadısına şöyle emretmiştir: 'Tarttığında tercih yap!' Çünkü mümkünde iki yön eşittir ve Allah Teala onu ancak tercih etmesi nedeniyle var eder. Allah Teala âlem yok iken bulunduğu durumu zikretmiş, bilinmek iradesini beyan etmiş, kendini bilme yönünü onun karşıtına tercih etmiştir. Böylelikle Allah Teala âlemi bilgi yönünü zıddına tercih etmek nedeniyle var etmiştir. Allah rahmet ve gazabı tarttığında, rahmet ağır basmış ve tercih edilmiş, ilahi gazap ortadan kalkmıştır. Bir şeyin ortadan kalkması, onun hükmünün kalkması demektir. Dolayısıyla işin sonunda ilahi azabın bir hükmü kalmaz. Çünkü işin sonunda rahmetin üstünlüğü ortaya çıkar ve hafifliği nedeniyle gazap ortadan kalkar. Gazabın hükmü gazap ve rahmet teraziye konduğunda ortaya çıkabilir. Öyleyse her ikisinin âlemdeki hükmü, tercih olana kadardır. Tercih olunca, gazabın

hükmü ortadan kalkar. Bu sözümüz, keşif sahibi olduğunu iddia ederek, ilahi terazi hakkında 'Allah Teala ihsanında adaletiyle veya adaletinde ihsanıyla hüküm vermez, her iki kabzası her yönden eşittir' diyenlere karşıdır. Bu iddia, şeyh yoksunluğu nedeniyle, keşif ehlinin düştüğü büyük hatalardandır. Başka bir ifadeyle böyle bir görüşü ancak şeriata uyan, dini hükümlerin kaynaklarını bilen üstadın terbiyesinden geçmeyen bir insan söyler. Çünkü fikir gücünden hareket eden akıl kendisini bilmede yeterli olmadığı için, Allah Teala kendisini tanıtmak üzere bir yol belirlemiştir. Bu yol, kullarına peygamber ve nebilerin dilleriyle kendisini tanıtmasıdır. Böyle dememizin nedeni, başka bir yolun daha bulunmasıdır: Söz konusu yolu varlık gerektirir ve bazı erdemli nefisler onu elde eder. Böyle diyerek iki yol arasındaki benzerliği ortadan kaldırmak istedik. Çünkü nefisler riyazet, doğal arzuları terk edip maddi işlere dalmaktan vazgeçmeyle, onlar adına irade edilen yöne ve mertebeye -ki oradan gelmişlerdir- yönelerek arınırlar. Bu sayede âlemdeki yerlerini ve nereye gideceklerini öğrenirler.

Kendi varlıklarından şunu öğrenirler: Bedenin ardında başka bir şey vardır ve beden onun tarafından hareket ettirilir ve yönetilir. Nefisler bu bilgiye bedenin ölümünü görmekle ulaşırlar. Nefis, beden sağlıklıyken onun araçlarına bakar, hayattayken kendisine ait idrak güçlerinin ona ait olmadığını görür: Öyleyse başka bir şey bulunmalıdır. Fakat söz konusu şeyin bedenle ve cisimle ilişkisini bilemez. Acaba bu ilişki arazın mahalliyle veya mekânlının mekânıyla veya mülkün sahibiyle ilişkisi gibi midir? Ölüm ile uyku arasında, uykuda gördüğü suretler ve elde ettiği hazlı ve acı veren haller nedeniyle bir fark olduğunu görür. Uykuda insan süratle halden hale girer. Hâlbuki aynı durumu bedende görmez. Sonra uyanır ve bedeni bulunduğu surette değişmemiş bir halde bulur. Bedenin bazen uykuda maruz kaldığı durumlar nedeniyle edilgenleştiğini görür. Misal olarak, uykuda cinsel ilişki rüyası görmekle boşalmayı verebiliriz. Nefis bütün bunlarla cismin ardında başka bir şey olduğunu ve onunla beden arasında bir ilişkinin var olduğunu öğrenir.

Öte yandan nefs, bilgiler ve anlayış bakımından örneklerin farklılığını görür. Bunların bir kısmı talime muhtaçtır. Zahitlik yaparak düşünceye kendini veren, halvetlere çekilen ve maddi hazlardan ancak

bedeni ayakta tutacak miktarla yetinen kimselere bakar. Bu hal sahibi bir insan, başka bir nefisten bilgi ve erdem yönünden daha üstündür ve üstün olduğu kimse bilgi ve faziletlerde kendisine muhtaçtır. Bunun üzerine -başkalarının değil- bu nefisleri bu makama ulaştıran yolun ne olduğunu inceler. Bunun için yegâne engel, bazı nefislerin doğal arzuların peşinden koşmasını ve bunun için birbirleriyle yarışmasını görür. Bunun üzerine bütün bu konularda zahit olur ve güzel ahlakla süslenir, kimsenin üzerinde bir ilgi ve talebenin kalmasına imkân vermez, insanların sahip oldukları malların peşinden koşarak onlarla didişmez, halvete yönelir, hakikati bulunduğu hal üzere öğrenmek üzere himmeti yükselir. Bütün bunları nefs, Hak kaynaklı bir şeriatı taklit ederek elde etmez, doğru bir düşünce ve kâmil olmasa bile ilahi ilhamdan elde eder. Kâmil ilham ise insana şeriata uymayı, Allah'ın kelamını ve O'nun katından geldiği bize bildirilen kitapları incelemeyi ilham eder. Böyle bir ilham, kâmil ilhamdır. Nefs saflaşıp (hastalıklardan) şifa bularak bir aynaya dönüştüğünde, doğanın pası silinerek âlemin suretleri ona yansır. Bu yansımanın neticesinde nefs daha önce görmediklerini görmeye, bilinmeyenleri söylemeye başlar ve bir yabancı gibi ve kendi vatanı değilmiş gibi Mele-i a'la'ya katılır. Hâlbuki orası onun yeri ve vatanıdır. Fakat doğasının arzına ve bedenine sefer ettiğinde (asli vatanına) yabancılaştığı için, orayı tanımaz. Bu nedenle âlem hakkında bir delile sahip değildir ve söz konusu âlemle tam olarak ünsiyet edemez. Ulaştığı âlemin görevli olduğu takdis, tespih ve unsuri türeyenler hakkında görevlendirildikleri işleri yerine getirmesi nedeniyle kendisiyle ilgilenmediğini görür. Bu görevler arasında, feleklerin hareket ettirilmesi, yıldızların yürütülmesi ve onlardan unsurlarda meydana gelen hadiselere özgü işleri görür. Bu konularla ilgili daha önce bilmediği hususları öğrenir. Melekî ruhlardan daha önce sahip olmadığı bilgileri elde eder.

Nefs kendisinden süluk ettiğinde her şeyin yaratıcısı olan Allah'tan bilgi alabileceği ve kendisiyle Allah arasında özel bir kapı bulunduğunu bilmez ve şöyle der: 'Gaye bu kadardır ve sadece bunlar vardır!' Nefs ulaştığı bilgiyle hemcinslerinden üstünlüğünü görerek mutmain olur. Böyle bir nitelik ve hale sahip bir nefse her ne gelirse gelsin, bunlar ilahi zevk değildir. Söz konusu nefs ruhlardan ve melekî akıllardan bilgi almıştır, o kadar! Üstelik bu alış, bir konuşma alışı değil, halle ger-

çekleşen almadır. Ancak hayalinde kendisine hitap eden bir bedenlenme gerçekleşirse, (konuşma yoluyla almış olabilir). Şeriat yolunu takip eden insan ise âlem ile arasında münasebetin bulunduğu bir ilah olmadığı ve *'O'nun benzeri bir şeyin bulunmadığı'*[57] şeklinde kendisinden bildirdiği haberlerde Şâri'yi taklit eder. Allah ulvi ve süflisiyle âlemdeki hiçbir şeye benzemez. Bütün bunlara rağmen O'nun eli, iki eli, gözü, gözleri, yüzü, sözü, inmesi istiva etmesi, sevinmesi, bazı kullarıyla beraber olması, yakınlığı, uzaklığı, kendisine dua edene karşılık vermesi, merhameti gibi (yaratıklara benzeyen nitelikleri) vardır. Bütün âlem, O'na kuldur. Allah onları yaratmış, bir kısmını diğerlerinden üstün yapmıştır. O'nun bir gazabı vardır, insan türünden yeryüzünde halifeleri vardır. Nefs bu sözleri duyunca, kendi türünde halifeler olduğunu öğrendiğinde, bu mertebeye ulaşmak için bir arzu duyar, vaktinin Şâri'sinin (peygamber) belirlediği ve ona hitap ettiği bu yolu görür. Bunun yanı sıra (şeriatı takip etmeye niyetlenen) nefs, sülukta fikriyle hareket eden nefs sahibinin yaptığı her şeyi Şâri'nin teşvik ettiğini, bu davranışları övdüğünü ve benimsediğini görür ve Şâri'nin kendisini getirmesi nedeniyle (yoksa fikriyle bunları düşündüğü için değil) o işleri benimser, himmetini kendisini yaratan Rabbine bağlar. Çünkü Allah Teala insana gayenin kendisi olduğunu bildirerek şöyle buyurmuştur: *'İşin sonu Rabbine varır.'*[58] Allah'ın ardında varılacak bir hedef yoktur!

Böylece nefs, Allah'ı gayenin sonu saymış, tıpkı fikriyle ve teorik gücünün verileriyle süluk yapan gibi sülukunu tamamlamış, fakat şeriatın belirlediği yöntemle hareket etmiştir. Böylelikle nefsi arınmış, aynası cilalamış, neticede o aynaya ruhani âlemin bütün suretleri yansımıştır. Fikir ehli ise nefsin aşağısındaki doğa derecesinde kalır ve bu mertebenin üzerinden onların nefislerine bir şey yansımaz. Sülukunu meşru yolla yapanların nefislerine ise buradan yansır. Söz konusu salik şeriat yöntemiyle sülukunu tamamladığında, Levh-i mahfuz'daki her şey onun aynasına yansır ve şeriatların mertebesini görür, kendi payını ve nasibini ve âlemdeki gayesini öğrenir. Ardından gördüğüne göre amel eder ve kendisine özgü yönü aramak üzere (himmeti) yükselir (vech-i has). Böylelikle Haktan ilham yoluyla bilgi alır, tecelli, tenzih ve teşbih bilgisi elde eder. Varlığın mümkünlere yayılışını görür, bu esnada zuhur edende hükmün kime ait olduğunu öğrenir. Bu hüküm-

ler ile ruhani ve doğal farklılıkların ortaya çıktığı zahir (zuhur eden) kimdir?

Bu iki şahıs konuştuğunda, kâmil adamlar iki şahıs arasındaki farkı bilir, her birisinin bilgisini nereden aldığını anlarlar. Sülukunda fikrini rehber edinen, şeriata göre süluk edenin derecesinin altında niçin kalmıştır? Fikirden hareket eden her zaman başını öne eğip ruhani yardımın kedisine getireceği şeyi bekler. Şeriata göre hareket edenin, nefsin vakitlerindeki ilahi tecelliden hayâ etmesi nedeniyle sürekli başı eğiktir. Bu kişi, kendisini her şeyde gördüğünde, susmuş, şaşırmış ve hayrete düşmüş gibidir. Böyle bir insan (kendisini her şeyde gördüğü) Allah Teala ile konuşur, sadece O'na bakar, O'ndan başka varlık görmez. Mele-i a'la, yüce ruhlar, dönen hareketli felekler, tespih eden yıldızlar, bu nefsin hak ettiği ve kendilerine tevdi edilmiş olan emaneti ulaştırmak üzere onu arar. O kişi ise edebe bürünmüş ve kendine dönmüştür ve emanet alacak kimse bulamazlar. Bunun üzerine, (onun talebi olmadan) kendiliklerinden zorunlu bir şekilde emaneti ona ulaştırırlar. O da yaratılışında geride kalmış özellikle zorunlu bir şekilde emaneti alır. O kişi Rabbiyle ilgilendiği için bütün bunlardan bîhaberdir; kendini görme haline döndürüldüğünde ise zatında ulvi ve süflisiyle bütün âlemin verdiği emanetleri bulur -bunlar, âlemde emanet olarak bulunan ve kendisinin hakkı olan şeylerdir-. Bu nimetten dolayı Allah'a şükreder. Âlemdeki her şeyin kendisine ve hemcinslerine amade olduğunu öğrenir, fakat insanlar bu durumu bilmez.

Bu makama ulaşan insan, birbirlerine karşı üstünlüğe yol açacak şekilde, bilgi verilenlerin derece derece olduklarını görür. Hemcinslerini de kendisi gibi görür, fakat onların bu konuda bir bilgisi yoktur. Bu nedenle kendisi nedeniyle sevinirken, aynı makamda bulunup da bunun farkına varmadıkları için onlar adına üzülür. Söz konusu insanlardan sadece kendisini, onları ve gerçeği bilmesi nedeniyle üstündür. Bu derecelere keşif, tahkik ve kesin müşahedeyle yükseldiğinde, bu derecelerin ona nereden verildiğini ve hemcinslerinin çoğuna verilmeden ona nasıl tahsis edildiğini anlar. Hak ona er-Refiü'd-derecat (dereceleri yükselten) isminde tecelli eder. Aynı zamanda Hak bu derecelerden 'dilediği' kullarına ruhu ilka edendir. Bu insan Allah'ın 'dilediği' o kullarından olduğunu anlayarak derecelere derecelerle karşılık verir; me-

ğerse kulun dereceleri o derecelermiş, başka değillermiş! Derecelerin bütün âlemde bulunduğunu ve kendisinin de onlarda olduğunu anlar. Âleme bu derecelerle gözükür, âlem ise farkında değildir. Her insana o insana ait dereceden hitap eder ve 'bu kişi benimle beraberdir, benim mezhebim ve inancım da böyledir' der. Âlemdeki hiç kimse onu inkâr etmediği gibi bu kişi de ilahi edebe uymakla birlikte âlemdeki kimseyi yadırgamaz. Öyleyse edep ancak bir makam sahibine gereklidir. Fakat makamsızlık makamı da bir makamdır!

Hal sahibine gelirsek, bazen onda -makam sahibinin mertebesinden eksikliği ve daha aşağıda bulunması nedeniyle- tanınmasına yol açacak haller gözükebilir. Kâmil insan âlemdeki her suretle boyanır ve imkân ölçüsünde onlarla gizlenir. Halk değiştiği için kendisi de değişen bir surette kâmil insanı gören, onun kendisinin üzerinde bulunduğu durum gibi, (kendini bir inançla sınırlamadığı anlamında) 'sınırlı olmadığı' inancına kapılarak kâfir ve zındık olduğunu söyler, bu halin ona nereden geldiğini bilemez. Hâlbuki bu makamdaki insanın iki şahsa bir surette gözükmemesi gerekir. Nitekim Hak da bir surette iki şahsa tecelli etmez, çünkü (kâmile ait) dereceler, (Hakka ait) derecelerdir. Onu değişen suretlerde görmeyenin kâmil insanı tekfiri ve onu zındık sayması, kendi bilgisizliği ve kıskançlığından kaynaklanır. Bu insanın kâmil kişiye nispet ettiği şey, Allah'a nispet ettiği eş, çocuk ve ortak gibi Hakkın zatını tenzih ettiği özelliklere benzer. Cahil insanın bu davranışı bu makam sahibine tesir etmez; aksine o, kendi kemalindedir. Ona iftira eden ise, kendisinden gördüğü hale göre hüküm vermiş, içinden düşündüğünden farklı bir şeyi haksızca ve büyüklenerek diliyle söylemiştir. Nitekim Allah Teala *'O'nu inkâr ettiler, halbuki doğru olduğuna inanıyorlardı, bozguncuların akıbetinin nasıl olduğuna bakınız'*[59] buyurur. Böyle bir iftiracının sonu da aynıdır.

Binaenaleyh Hakkın dereceleri, âlemin üzerinde bulunduğu (derecelerdir). Bu makam sahibi ise, kendilerini temyiz ettiğinde bu derecelerde farklılaşır. O, Zahir, Bâtın; varlıkta Evvel, müşahedede Ahir (Son) olandır. Allah Teala âlemlerden müstağnidir, dolayısıyla inkâr edilmez/belirsiz kalmaz; ilah ise inkar edilir/belirsizdir ve ilah olduğu söylenir. Dikkatini çektiğim hususa aklını ver ki, Allah ile ilah arasındaki farkı anlayasın! Bu nedenle âlemde ilahlar çoğalmıştır. Bunun ne-

deni, ilahın büyüklük karşılaştırmasını kabul etmesidir. Allah tektir ve meçhul değildir, ilahların kulları da O'nu kabul ederek şöyle derler: *'Biz putlara bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ettik.'*[60] Hâlbuki taptıklarından daha büyük ilaha demediler. Bu nedenle Hz. Peygamber Kuran ve Sünnet'te ilahı tek ilah olarak zikrettiğinde, ilah adının kullanılmasına tepki göstermişlerdir. Müşrikler Allah'ı inkâr etmemişlerdir. Onu inkâr etselerdi, zaten müşrik olmazlardı. Allah'ı inkâr etselerdi, neye şirk koşacaklardı ki? Öyleyse onlar Allah'a değil, İlah'a şirk koşmuşlardır. Bunu anlamalısın!

Müşrikler şöyle demiştir: *'İlahları, bir ilah mı yapacak?'*[61] Hâlbuki 'ilahları Allah mı yapacak?' dememişlerdir. Çünkü 'Allah' müşriklere göre de 'yapılan/yaratılan' bir şey değildir. Üstelik Allah bu adı birisine vermekten sakınmışken, ilah adını sakınmamıştır. Bir kâfirin *Medine-i fazıla* dediği bir kitabında görmüştüm. Daha önce kendisini görmediğim o kitabı Merşane-i Zeytun'da bir şahsın elinde görmüştüm. Kitabı şahsın elinden alıp muhtevasına bakmak üzere açtım. Gözüme çarpan ilk şey yazarın şu sözüydü: 'Bu bölümde âlemde bir ilah nasıl ortaya koyarız, onu inceleyeceğiz.' Hâlbuki Allah dememişti. Bu ifadeye şaştım ve kitabı sahibine fırlattım, şimdiye kadar bir daha da o kitabı görmedim. Kim basiretli ve uyanık olursa, zikrettiğimiz hususu iyi düşünmelidir! Çünkü bu öldürücü hastalığa karşı en yararlı ilaç söylediklerimizdir. İlah adı, sözü edilen derecelerden biridir ve dolayısıyla onun bulunması gereklidir, çünkü dereceler zorunludur. Samiri'nin şu sözü de konuyla ilgilidir: *'O sizin ilahınız ve Musa'nın ilahıdır.'*[62] Kastedilen buzağıdır. Hâlbuki 'Musa'nın davet ettiği Allah'tır' demedi. Firavun da şöyle demiştir: *'Belki Musa'nın ilahı hakkında bir bilgi elde ederim.'*[63] Hâlbuki Musa'nın davet ettiği Allah, dememişti. Yine şöyle demiş: *'Benden başka sizin için ilah olduğunu bilmiyorum.'*[64] Bu inceleme ne güzeldir! Bu sayede Firavun'un Allah Teala hakkında bir bilgisi olduğunu anlarsın. Fakat dünya hayatında riyaset sevgisi ona galip gelerek şöyle demiştir: *'Sizin için bilmiyorum.'*[65] Çünkü Firavun kavminin kendisine ilah olarak inandıklarını biliyordu, fakat 'âlem için bilmiyorum' dememiştir. Bu nedenle vakıayı olduğu hal üzere bildirmiş, bu konuda da doğru söylemiştir. Çünkü Firavun onların kendisinden başka ilahların bilgisine sahip olmadıklarını biliyordu.

Gerçekte Allah'a 'yükseklik' anlamıyla nispet edilmiş dereceler vardır, çünkü O dereceleri yükseltendir.' Tecelli suretlerindeki farklılık ve çoğalmanın nedeni budur. Samiri'nin *'Musa'nın ilahı'*[66] demesinin nedeni de budur. Çünkü ilahi tecelli, İlah ve Rab için olabilir, Allah Teala için olamaz. Çünkü *'Allah Gani'dir.'*[67] *'De ki Allah birdir, sameddir, doğurmadı, doğrulmadı, O'na denk kimse yoktur.'*[68] Allah Teala herhangi bir şahıs adına bir surette iki kere tecelli etmeyeceği gibi bir surette de iki şahsa tecelli etmez. Bu nedenle *'Musa'nın ilahı'*[69] demiştir. Allah'ın peygamberlere tecellisinin suretleri farklı ve hangi surette tecelli ederse etsin ilah olması bakımından ise aynı hükme sahiptir. Bakınız! Kıyamet günü Allah Teala bir surette tecelli eder ve inkâr edilirken başka bir surette tecelli ettiğinde suretlerin değişmesi nedeniyle kabul edilir. Şöyle diyebilirsin: 'Allah Teala inkâr edildiğinde, tanınmak için kendi suretine dönmüştür.' Şöyle deriz. 'Keşke hadisin devamında geçen 'sizinle Allah Teala arasında bir alamet var mıdır?' sözünü anlasaydın! Bu alamet, insanların Allah hakkındaki delilleridir. Bu delil O'nda görürlerse, O'nun rableri olduğunu anlar ve o alametin suretini adlandırırlar. Çünkü bilinen her şeye suret denilir. Öyleyse insanlar, Allah'ı alamet sayesinde tanımışlardır, yoksa suret yenilenmiş değildir. Sadece (Allah'ı kendisinde tanıdıkları) söz konusu suret, onların alametiydi.

Hakkın derecelerinin bir sonu yoktur, çünkü âlemin bekasının bir sonu olmadığı gibi surette tecellinin nihayeti yoktur. Öyleyse derecelerin iki tarafta, yani 'şimdiki an' vasıtasıyla ortaya çıkan ezel ile ebedde de bir sonları olmamalıdır; şimdiki an âlemdir. Âlem olmasaydı, gerçekte de öyle olduğu gibi, ezel ebedden ayrılmazdı. O halde Hak için bir başlangıç yoktur ve O'nun hakkında başlangıcın reddedilmesi, âlemle ilişkisini ortadan kalkmasını sağlayan derecelerden birisidir. Âlemin derecelerinin de -ki Hakkın derecelerinin aynıdır- yoktur ve âlem sürekli onlardan birindedir. Âlemin derecelerden birisine yerleşmesi, âlem için 'başlangıç' demektir; yoksa derecelerin başlangıcı yoktur. Aksine âlemin onlarda zuhuru âlem için başlangıç demektir.

Bilmelisin ki, yaratıklarından ayrı olması yönüyle Hak dereceler ile derekeler arasında berzahtır. Çünkü Allah Teala kendisini 'iki el sahibi' olmakla nitelemiştir ve iki el arasında bulunan berzahtır. Sağ elde bu-

lunan ehli için cennetin dereceleriyken diğer elinde bulunanlar ehli için ateşin derekeleridir. Aşağının O'nunla ilişkisi, yukarının ilişkisiyle birdir. Çünkü Allah Teala her nerede olurlarsa olsunlar kullarıyla birliktedir. Öyleyse Allah Teala cennet derecelerinde kullarıyla birlikte olduğu gibi cehennem derekelerinde de şanına layık tarzda onlarla birliktedir.

Bilmelisin ki, derecelerden birisi, mağfiret, yani örtme derecesidir. Mağfiret iki derecede gerçekleşir: Birincisi günahkârları günahın cezasının kendilerine ulaşmasından örtülmesi; diğer derece ise günahın isabet etmesinden kendilerini örtmektir. Bu örtme, 'koruma örtmesi' demektir. Allah Teala mağfiretin, örtmenin birinci türü hakkında *'Onları acı azaptan korur'*[70] buyurur. Mağfiretin diğer türü hakkında ise *'Onları günahlardan korur'*[71] buyurur. Mağfiretin başka bir örtmesi yoktur. Öyleyse günahkâr ve azap arasında perde olan örtü, kerem, af, bağışlama ve müsamaha örtüsüdür. Kul ile günah arasında perde olan örtüyse, ilahi inayet, ihtisas ve korunma örtüsüdür. Bunu Allah'tan korku veya umut veya Suheyb hakkında söylendiği üzere hayâ duygusu gerektirir: 'Ne güzel kuldur Süheyb! Allah Teala'dan korkmasaydı bile asi olmazdı.' Günah işlemekten korunmasının nedeni korkusuydu; korku olmasaydı bile, Allah'tan utanmak duygusu, kendisi adına günah olmasa bile, herhangi birisi hakkında 'günah' denilen şeyin onda gerçekleşmesini engellerdi. Çünkü o sadece mubahlarda tasarruf eder. Böyle bir durum inayetin zirvesidir ve mubahlarda tasarruf ederek korunmadır.

Günahların en büyüğü, kalpleri öldüren günahtır. Kalpler Allah Teala hakkındaki bilgiden yoksun kalınca ölür ki, bilgisizlik denilen hal budur. Kalp Allah'ın insanın bedeninden kendisine seçtiği evidir. Bu ev bilgisiz kalınca, hırsız onu ele geçirmiş, sahibiyle arasına girmiş demektir. Böyle bir insan kendisine karşı zalim olan insandır. Çünkü o, evi sahibine bıraksaydı, ev sahibinden kendisine ulaşacak iyilikten kendisini mahrum etmiştir. Cehalet mahrumiyeti budur.

Burada dikkat çekilmesi gereken bir sır vardır: Rabbi sadece kalbin sığdırdığını gören kalp sahibi, Hakkın -herhangi bir sınırlama olmaksızın- bünyesinin aynı olduğunu görenden aşağı derecede bulunur. Çünkü Hak ikinci kişinin görmesi, duyması ve bütün güçleridir. Hadiste herhangi bir şey ayırt edilmemiştir. Öyleyse kalp sahibi kalbini

gözetirken diğer hal sahibi Rabbinin kendisinden gizlendiği her şeye karşı Rabbiyle hüküm verir. Hak, bu gizlenme esnasında söz konusu nitelik sahibi tarafından müşahede edilir. Böylelikle ilham edildiği tarzda o şeye karşı davranır. Hakkın gizlendiği şeyde izhar edilmesi insana ilham edilirse -ki bu Hakkın gizlendiği o şeye dönük inayetinden kaynaklanır- O'nu ortaya çıkartır, Hakkı kendinden ifade eder, o şeydeki Hakkın ne olduğunu bildirir. Hakkın gizlendiği şeyde gizli halde bırakılması ilham edilirse, örtüyü orada bırakır ve örtülü şeyi açığa çıkartmaz. Bu nitelik sahibi, kalp sahibi hakkında hüküm verirken hâlbuki kalp sahibi Rabbinin evi olan kalbi koruyup Rabbinden başkası ona girmesin diye kalbini gözetirken diğer kişi hakkında hüküm veremez. Çünkü o güvenli bir kapıcıdır. Bunu anlayınca, bu ikisinden hangisi olduğuna bakmalısın! Bu nedenle murakabe ehli, sürekli âlemde tasarruftan perdelenmiş kimselerdir. Onlar, Allah'ta sınırları tutan kimselerdir. Kalplerini murakabe etmekten (daha üst bir dereceye) yükselip -ki perdelerin en büyüğüdür- kalplerini murakabeden âlemi murakabeye geçtiklerinde, imkânları genişler. Fakat onlar, daha önce zikrettiğimiz nitelikteki insanın hükmüne sahip değillerdir. Çünkü onlar, kendilerini gözettiği için O'nu gözetir ve murakabe ederler. Allah Teala her şeyi gözetir. Onlar da Allah'ın gözetmesine karşı kendi murakabelerini tam bir dengeyle ve örtüşme tarzıyla yaparlar. Allah Teala onları gözüyle gözettiği gibi (kalbini murakabe eden) insan da gözüyle Allah'ı gözetir. Kendiliğinde ve âlemde bütünüyle Hak olan insan ise, murakabeyi aşar. Çünkü murakabe, bir süluk ve delil getirme makamıdır. İnsan Allah'ta, Allah ile, Allah'tan ve Allah'a doğru süluk ettiğindeyse, murakabe edilecek kimse kalmaz, çünkü artık yolda saliki engelleyecek bir korku yoktur. Böyle bir sülük, murakabesiz süluk demektir.

Bu menzil ilimler arasından perdelerin çekilmesi, kimin üzerine çekildiklerinin bilgisini içerir. Örtüler de perdeler gibi tazim amacıyla örtülebilir. Misal olarak, ardında hükümdarın bulunduğu perde ve örtüleri verebiliriz. Bazen ardında bulunan şeyin açığa çıkması istenmediği için bazen perdenin çekildiği kimseye duyulan merhamet nedeniyle örtülebilir. Misal olarak Allah Teala ile âlem arasındaki perdeleri verebiliriz. Bu perdeler, Hakkın zatının tecellileri kendilerini yakmasın diye âlemi koruma amacıyla çekilmiştir. Bu menzil perdelerin kime karşı ve niçin çekildiğinin bilgisini içerir. İlahi kelamın terkip tarzı bu

menzilden öğrenilir. Kendisi bir iken, nasıl terkibi kabul etmiştir? Bu sayede bilgili insan kelamın hakikatiyle kelamın niteliği olduğu kimsenin konuştuğu sözü ayrıştırır. Böylelikle -kelamda değil- konuşulan sözde terkip öğrenilir. Böyle bir bilgi değerli bir bilgidir ve ancak kelamını mümkünlerin varlıklarında duyan Allah'ı bilenlere tahsis edilmiştir. Kabul eden ile makbul olan şey, kabul edenin niteliği olan kabul, bu menzilden öğrenilir. Kabul, kabul edenin farklılığı nedeniyle farklılaşır mı? Yoksa kabul edenin onda bir etkisi yok mudur? İlahi hadlerin neyle ilgili olduğu, bu menzilden öğrenilir Acaba zatında kendilerine mi döner, yoksa Allah'a mı, yoksa âlemden ibaret olan mümkünlere mi döner?

Hakikati bilen tartışmacıların nitelikleri bu menzilden öğrenilir. Onlar, hakikati bilse bile, onu örterler. Misal olarak, doğruluğuna inanmadıkları bir mezhebi benimseyen fakihleri verebiliriz. Bunlar yanlışlığını bildikleri bir görüşü savunmak üzere tartışırlar. Hasmı ise kendi yanlış düşüncesine karşı doğru fikri ileri sürer, fakat fakih onun doğru söylediğini bildiği halde reddeder, batılı -bile bile- hakikat olarak gösterir. Acaba böyle birisiyle batılın hak olduğunu zannedip -kendisine göre hak olması nedeniyle- onu savunan kimse bir midir? Bunların kıyamette Allah katındaki durumu nedir? Acaba onların ilahi bir dayanağı var mıdır, yok mudur? İnkâr, red ve yalan arasındaki fark nedir? Bütün bunlar, var olan şeyler midir, var olmayan şeyler midir? Var olan şeyler ise, varlığın hangi mertebesindedirler? Hepsini kuşatır mı, yoksa bir kısmında mı varlık bulunur? Var olmayan şeyler ise, yokluk mertebelerinin hangisinde bulunurlar. Varlık kabul etmeyen yokluk mertebesinde midirler? Yokluğun belirli bir nispetle varlık kabul etmeyen bir mertebesi var mıdır, yoksa her yokluk varlık mertebesine nispeti kabul eder mi? Ya da varlığın nitelendiği şeyi kabul eden bir yokluk mertebesinde mi bulunurlar? Bu sınıf, mümkün yokluktur.

Zayıfın güçlüye kötülük etmeye yeltenmesi bu menzilden öğrenilir. Acaba bu teşebbüs gerçek bir güçten mi kaynaklanır? Böyle ise zayıf kimdir? Ya da o mevhum bir güçten mi kaynaklanır? Böyle bir durumda güçlü zayıftır ve zayıflığından onu perdeleyen şeyin ne olduğunu bilmiyordur. İşlerin değerini ve onların hakkını bilmeyenin kim olduğu bu menzilden öğrenilir. Bunu bilmeme nedeni nedir ki yakışık

almayan bir davranış kendinden çıkmaktadır? Allah katında kendisini bileni zikrettikleri hususta, meleklerin mertebeleri bu menzilden öğrenilir. Bu durum ilahi yakınlığa sahip olduklarında böyledir. Onlar Allah Teala ile yaratıkları arasında vasıta olduğu gibi tevhit şahitliğinde de ortadaki kimselerdir. Allah Teala şöyle buyurur: '*Allah kendisinden başka ilah olmadığına şahittir, melekler ve bilgi sahipleri de...*'[72] Her bir şeyde Allah Teala ile yaratıkları arasındaki derecelenme, bu menzilden öğrenilir. Allah katında hakikati kabul etmenin meydana getirdiği netice bu menzilden öğrenilir. İhtiyara göre hüküm vermek adalete zarar verir mi, vermez mi? Bu menzilden öğrenilir. Bir şeyi bilmiyorken öğrenen ile unuttuktan sonra öğrenenin durumları bu menzilden öğrenilir. Acaba hatırlayanın diğerleri karşısındaki durumu nedir? Bir şeyin hakkını yerine getirenin ihlası bu menzilden öğrenilir. Nahoş olan ile sevilen şeyler, bu menzilden öğrenilir. Zeyd'in nahoş bulduğu şey Ömer'in sevdiği şeyin aynı mıdır, değil midir? Hakka özgü şeyler bilinir mi bilinmez mi? İlahi inayetle Allah'ın bildirmesi yoluyla o bilgiye ulaşılır mı, ulaşılmaz mı? Bu konuda bir imkânsızlık varsa, nedeni nedir? Adil imamın yeri ve mertebesi neresidir? Nur değil, karanlık nedeniyle perdelenenlerin halleri, bu menzilden öğrenilir. Allah'tan nur nedeniyle -karanlık değil- perdelenenler bu menzilden öğrenilir. Hem nur hem karanlık nedeniyle perdelenenler, bu menzilden öğrenilir. Perdeler perdelenenlere rahmet midir, sadece perde midir? Organlara dönük teklifler, bu menzilden öğrenilir. İtibar, tefekkür bu menzilden öğrenilir. İlahi inayet ehlinin desteklenmesi, bu menzilden öğrenilir. Allah Teala onları nasıl destekler? Hangi mertebede destekler ve düşmanları onlara musallat etmesinin ve onlara karşı güç vermesinin nedeni nedir? Onlara galip gelenin dayanağı nedir? İlahi-var olan bir şeye mi dayanır, yoksa nefsanî-var olan bir şeye mi dayanır?

Kendisini gördüğünde 'hak' olduğunu söylediğin şey, bu menzilden öğrenilir. Sonra onun batıl, sonra hak-batıl, sonra ne batıl ne hak olduğunu, en sonunda da 'ne olduğunu bilmiyorum' dersin. Hükmün bilgisizliğe dönmesi o şeyi bilmenin kendisi midir, yoksa onu bilmeye ulaşmak mümkün müdür? Bu kişi ise o bilgiye ulaşmamış, -hakkında konuştuğu şeyin niteliğini değil- kendi niteliğini söylemiştir. Taassupsuz insaf, bu menzilden öğrenilir. Mertebesi nedir? Zorlamayla değil, lütufla öfkenin dindirilmesi bu menzilden öğrenilir. Çünkü zorlamak

öfkeyi dindirmez, sadece yenilmiş olmak nedeniyle hükmü gizlenir. Meleklerin saf tuttukları gün âlemi ihata etmeleri bu menzilden öğrenilir. Onlar bugün de aynı surette bulunurlar. Meleklerin bizde olan hükümleriyle o günkü hükümleri arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir; hâlbuki ihatadaki nitelikleri aynıdır. Niçin orada birbirlerine nida ederler? Burada ise belli yerlerin dışında öyle değildir. Çünkü kıyamet dünyayla aynı tarzdadır. Fakat orada hüküm veren vasıtaların ortadan kalkmasıyla hüküm verirken burada hüküm veren de aynı birdir; fakat iki diyarın ayrışması için, burada vasıtalara göre hüküm verir. Nitekim Allah'ın iki kabzası da cennet ve ateş vasıtasıyla birbirinden ayrışır.

Allah'a hüküm dayatanın bunu nereden hareketle yaptığı, bu cüretkârlığa onu neyin sevk ettiği, Hakkın niteliği mi yoksa bilgisizliğinin niteliği mi olduğu bu menzilden öğrenilir. Zorba ve kibirlilere dönük ilahi inayet, bu menzilden öğrenilir. Allah'ın ilahi isimlerden dokunulmaz bıraktıkları, bu menzilden öğrenilir. Niçin onları masum bırakmıştır. İlahi isimlerden masum bırakmadıkları, bu menzilden öğrenilir. Misal olarak el-Ahad ismini verebiliriz. Bu isimde tecelli gerçekleşmez. Allah isminde veya bu isimde tecelli yoktur. Bu iki ismin dışında bizim bildiğimiz isimlerde tecelli gerçekleşir.

Durağanlıkta hareket bu menzilden öğrenilir. Mümin ile alim arasında gerçekleşen ortaklığın hangi mertebede gerçekleştiği bu menzilden öğrenilir. Neye göre ortaklık gerçekleşir, neye göre birbirlerinden ayrışırlar? Mümin alimin derecesine ulaşabilir mi? Sadık haber yoluyla kabul ettiği bilgiyle mümin alimlerin derecesine ulaşabilir mi, ulaşamaz mı? Peygamber oldukları hakkındaki iddialarında peygamberleri doğrulamak hakkındaki delil, getirdikleri haber ve hükümlerin doğruluğuna da ulaşır mı? Yoksa başka bir delil mi lazımdır? Mukallit olmakla birlikte mümin alim de olur mu? Çatışma yoluyla, çağıranın çağırdığı kimse için çağrılan hale gelmesi ve ortaya çıkan bu döngü, bu menzilden öğrenilir. Âlemde doğanın gereği olarak kurtuluşu istemenin hükmü, bu menzilden öğrenilir. Fakat âlem bunu bilmez. Acaba onu âlemde bilen sınıf kimdir? Kurtuluş ne demektir? Her çağıranın ve çağırdığı ilahi ismin alametinin ne olduğu bu menzilden öğrenilir. İnsanın elinde bulunan şeyleri atıp artık onlara itimat etmediği ve bütün işlerini Allah'a teslim ettiği vakit bu menzilden öğrenilir. Okun atana

geri dönmesi bu menzilden öğrenilir. Bunu Telimsan'da okçuluk sanatını bilen birisinden öğrenmiştim. Okunu attığını görmüştüm. Ok hedefini ulaştığında, atana geri dönüyordu. Bu durum benim için amellerin yapanlarına dönmesi hususunda ibretlik bir misaldi. Zaman olmadığı halde zamanın menziline yenleşen şey, bu menzilden öğrenilir.

Hakimin hükmünden sonra tartışma, bu menzilden öğrenilir. Hükmün döndürülmesine bir etkisi yokken, bu tartışma niçin yapılır? Hakim için şahitlerin yerleri bu menzilden öğrenilir. Hakimin bilgisine rağmen hükmünü terk ederek, şahitlerin sözüyle hüküm vermesinin nedeni bu menzilden öğrenilir. Böyle bir uygulama âlemde niçin vardır? Bize göre böyle bir hüküm, canlar hakkında veya hadleri uygulamada değil, sadece mallarla ilgili verilen hükümlerdedir. İhtiyaç nedeniyle ertelenmesi caiz olmayan şeyler, bu menzilden öğrenilir. Bilginin gerçekleşmesi için korunmuş olan açıklamanın faydası nedir? Onunla hüküm vermek niye terk edilir? Bu durum hangi hadiselerde gerçekleşir. Bu meselede kim doğru yapmaktadır? Acaba bilgisine göre hüküm verdiğini söyleyen mi, muhalif mi haklıdır? Bana göre, bir meselede bir şeyi biliyor isem ve şahitler bildiğime aykırı şahitlik yaplarsa, bu görüşte isem bilgime göre hüküm vermem caiz olmaz ve hüküm verirken o konuyu bilmeyen hakim gibi davranarak hüküm vermeyi bırakırım. Bana göre doğru yorum budur ve içimde bir şey kalsa bile benim mezhebim budur. Bu tarz bir hüküm mallarla ilgili verilen hükümlerdendir. Canlar hakkında hüküm verirken, masumluğu bildiğimde, bilgime göre hüküm veririm. Masumluk yok ise ve iftira edenin doğru söylediğini bilirsem, şahitlere göre hüküm verir, bilgimi bırakırım. Vardığım görüşün sebebi, bu menzilden öğrenilir.

Âlemin insandan üstün olmasını sağlayan özellik, bu menzilden öğrenilir. Âlemin bu üstünlüğü insana karşı ebeveynin üstünlüğüdür. Saat diye isimlendirilen şey, bu menzilden öğrenilir. Âlemde Allah'a karşı büyüklük sahih midir, değil midir? Eşyanın zati olarak talep ettiği şeyler, bu menzilden öğrenilir. Bu konuda harikulade sahih midir -ki böyle olursa yapmayla gerçekleşir-, yoksa yaratmayla mı gerçekleşir? Adet aşılırsa, onun yeri nedir? Talep edende midir ki böyleyse zatının gerektirdiği işi takip eder. Nimetlenene verilen nimetlerin ifadesi bu menzilden öğrenilir. Bunlardan öğretme amaçlı olanlar ile nimeti inkâr

etmesine karşılık zikredilenler hangisidir? Maddi ve manevi âlemin hayatının esası bu menzilden öğrenilir. Bunlar tek şeye mi döner, dönmez mi? Doğada maddi hayatı verecek bir hayat var mıdır, yok mudur? İnsanın dünyadaki yaratılışı ve burada kalırkenki halleri, ölümden sonra bedeninin varacağı yer, bu menzilden öğrenilir.

Hayat ve ölüm bir nispet midir, yoksa farklı yerlerde otaya çıkan bir hakikat midir? el-Mümit tek bir ölümle mi öldürür? Böyleyse, sebep olur; veya sadece öldürür mü? Aynı şey hayat için geçerlidir. Bu durumda ölüm, el-Mümit'in hükmüyle ölümün kendisidir. Kazanın hükmü ve kaderden üstünlüğü bu menzilden öğrenilir. Peygamberlerin getirdiği mucizenin bir şart olmadığı ve onu getirmenin zorunlu olmadığı meselesi bu menzilden öğrenilir. Allah'ın karşısında edepsizlik yapsalar bile kullarını gözetmesi, bu menzilden öğrenilir. İmanın genel olarak ahirette fayda vermesi bu menzilden öğrenilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ KIRK BEŞİNCİ BÖLÜM

Dinde İhlasın Sırrı Menzilinin Bilinmesi. Buradaki 'Din' Nedir? Şeriat Niçin 'Din' Diye İsimlendirildi? Hz. Peygamber Niçin İyiliği 'Adet' Diye İsimlendirdi?

Her şahsın Kuran'dan bir suresi var
Benim O'nun kitabından surem tenzil

Ulvi yönüm için getirdi onu
İnerken Mikail ve Cebrail

İçindeki rahmet ve sevgi beni yumuşatırken
Yanlarında hidayet ve saptırma da vardı

Baktığımda ayetlerinde sırlar gördüm
Ateş nur ve tenzil ve temsil

Kara kirpikli gözlerin ilk bakışı
Uçları sürmelenmemiş kirpiklerin

Bu sure bize Halep'te tecelli etmişti. Onu görünce *'bu insan ve cinlerin temas etmediği suredir'*[73] denilmiş, onda ve ondan bana doğru güçlü bir meyil görmüştüm. Daha önce girdiğim bu menzile benzer bir şekilde bana suretlenmişti. Şöyle denildi: 'Bu suret, diğer müminlerden ayrı olarak sadece sana tahsis edildi.' Böyle denilince, işareti anladım, surenin zatım ve benim hakikatim olduğunu gördüm, benden başkası değildi o! Çünkü bütünüyle bir şeye mahsus olup kadim veya hâdis başka bir şeye ait olmayan, ancak o şeyin zatıdır. Bunun üzerine şöyle dedim: 'İşte ben oyum.' Bunu söyleyince ihlas ile aynı kökten gelen 'tahlis'in anlamını kavradım ve Kuran okunurken bana indirilenden okunan kısmın anlamını öğrendim. İhlas suresinin okunması esnasında gelen ilham, bana başka bir surenin değil de niçin onun 'ihlas' adıyla isimlendirilmesinin anlamını verdi. Hâlbuki sureler, Allah'ın nispet ve niteliklerine (dayanır) ve dolayısıyla (ilahi nispetler ile âlem arasındaki ilişkinin gereğiyle) âlemin bütünü demektir. Bu işaretle şunu öğrendim: Âlem, toplamı bakımından -yoksa tekil parçaları yönünden değil- 'apaçık Haktır (hakk-ı mübin).' Böylelikle zatı yönünden nispetleri halis olmuştur. Bu toplam Hakta tek hakikattir ve o âlemde hakk-ı mübindir.

Yahudi ümmetinden bir grup Hz. Peygamber'e 'Bize Rabbini nitele!' deyince, kendisine indirdiği vahye göre, bütün insanlar için Allah'ı nitelemiştir: *'De ki, O Allah birdir (ahad).'*[74] Allah'ı ahadiyet, yani mutlak birlik özeliğiyle nitelemiştir. Bununla birlikte âlemdeki her parçanın kendine özgü bir ahadiyeti, yani birliği vardır ve onda hiçbir şeyle ortak değildir. Bu birlikle her varlık, diğerleriyle ortak nitelikleri olsa bile, başka varlıklardan ayrışır ve farklılaşır. Sonra ona şöyle denildi: *'Allah Samed'dir.'*[75] O, işlerde kendisine yönelinendir. Bununla birlikte âleme yerleştirilen sebeplere başvurulur. Onlara 'sebep' denmesi, bütün sebeplerin dayandığı ilk Samed'e sonuçlarını (müsebbebat) ulaştırmalarından kaynaklanır: *'Doğmadı.'*[76] Bu, çocuğu olmayan kısır demekti ve Allah rüzgârı 'akim' diye nitelemiştir, çünkü rüzgârların bir kısmı çiçek tozlarını taşırken bir kısmı kısırdır: *'Doğurmadı.'*[77] Nitekim Âdem doğurmadı. Çünkü soru soranlar, doğumun ne olduğunu biliyordu ve

bu nedenle onlarca bilinen bir şeyle kendilerine hitap edildi. *'Ona denk yoktur.'*[78] Burada zevceyi kast etmiştir ve bu ifade 'Mesih Allah'ın oğludur' ve 'Üzeyr Allah'ın oğludur' diyenlere yöneliktir. Denklik benzerliktir. Kadın ise hiç bir zaman erkeğe denk olmaz. Çünkü *'Erkeklerin kadınlar üzerinde bir derecesi vardır'*[79] buyurur. Dolayısıyla kadın erkeğe denk değildir. Çünkü edilgen, faile denk değildir. Âlem Allah'ın edilgenidir, dolayısıyla Allah'a denk değildir. Havva Âdem'in edilgenidir. Âdem ise Havva'da faildir ve 'bu yönden' ona denk değildir. Allah Teala *'Erkeklerin kadınlar üzerinde bir derecesi vardır'*[80] buyurmuş, Havva Âdem'in edilgeni olduğu gibi erkek de kadının edilgeni olmasın diye Hz. İsa'yı Meryem'in edilgeni yapmamıştır. *'Ona gözüktü.'*[81] Yani Cebrail veya melek. *'Yakışıklı bir erkek olarak...'*[82] Sonra ona şöyle dedi: *'Sana rabbinden bir elçiyim, temiz bir çocuk vermek üzere geldim.'*[83] Melek Meryem'e İsa'yı vermiş, Hz. İsa bir erkek suretinde görünen meleğin edilgeni olmuş, babasının suretinde erkek bir insan ve ruh olarak ortaya çıkmış, melek olan babasının sahip olduğu iki sureti kendinde birleştirmiştir. Babası kendisi bakımından bir ruh, fakat beşer suretinde gözükmesi yönüyle beşerdi.

Bu sure 'ihlas' suresi diye isimlendirildi, yani Hakkı âlem için aklın Allah hakkındaki hükmü olan tenzihten soyutlamış, sonra aynı hakikatte âlemdeki niteliklerin toplamından ayrıştırmıştır (tahlîs; cem beyne't-tenzih ve't-teşbih). Bu nitelikler, âlemde ayrı ayrı bulunuyordu ve bir varlık onları kendinde toplamamıştı. Âdem âlemde ortaya çıkan en kâmil surettir, bununla birlikte eksiktir. 'Doğurmadı.' Çünkü o bir (ahad) ve samed'dir. Doğurulmadı. Havva da ona denk değildi. Bu sure Hakkı teşbihten ayrıştırdığı gibi tenzihten de ayrıştırmıştır.

İşaret ettiğim hususu anladığında şunu da bilmelisin: İhlasın sırrı Allah'ın bilgisini âlemden, daha doğrusu âlemdekilerin çoğundan gizlediği kader sırrıdır. Böylece Allah, eşyayı tanımlarıyla ayrıştırmış ve temyiz etmiştir. Kader sırrı da bu demektir. Çünkü kader eşyayı belirlemek demektir ve bu sayede de eşya farklılaştığı gibi yaratılmış yaratandan, zamanda var olan bilinen ve görünen sabit bir nitelikle kadimden ayrışır. Kadim ise hâdisten (zamanda var olan) belli bir sübutî nitelikle değil, zamanda olanın ayırıcı özelliğinden kendisini olumsuzlamakla ayrışır (selbî yöntem). Kadim, bilinen-bilinmeyendir. Sadece O

-teala şanuhu- bilindiği gibi meçhul olandır. O'nu bilmemenin kendisini bilmek demek olmaktan Allah Teala münezzehtir! O'nu bilmek O'nu bilmemek demektir. Bundan daha yüce bir ayrım olamayacağı gibi bunda akıl sahipleri ve basiretliler için bundan daha belirgin bir ayrım da yoktur.

Dinde ihlas meselesine gelirsek, dinde ihlas, 'uygun karşılık' demektir. Binaenaleyh sadece (amele verilen) artmayan ve eksilmeyen 'uygun karşılık' vardır. Çünkü Allah, bir hakikati bildirmek üzere, onu 'uygun karşılık' yapmıştır. Çünkü cezalandırılan/karşılık verilen, istidadının vermediği bir şeyi kabul edemez. Üzerinde ortaya çıkan ve bizzat kendisinde, yani istidatta bir cezayı gerektiren borcu, onun istidadı kabul etmiştir. Başka bir ifadeyle cezayı istidat kabul etmiştir ve (istidada) uygun ceza ve karşılık haline gelmiştir. Ceza amele aittir ve amel sahibi onu kendi amelinden kazanmıştır. Bu nedenle sahih bir rivayette şöyle denilir: 'Cennette gözün görmediği, kulağın duymadığı ve hiçbir yaratılmışın kalbine gelmeyen nimetler bulunur.' Çünkü amel sahibinden kasıtsız olarak öyle amel meydana gelir ki, onu gözü görmemiş, kulağı duymamış ve kalbi düşünmemiştir; söz konusu amel, ancak ondan çıkınca görünür ve sahibinin aklına gelir. Cennette de dünyada görülmeyen veya duyulmayan veya kişinin kalbine gelmeyen nimetler vardır. Böyle bir amele 'uygun karşılık' kendisi gibi bir nimettir. Bu amel '*Sizi bilmediğiniz işlerde yaratırız*'[84] ayetinde belirtilen durum kapsamındadır. Allah insanı fikir yoluyla bilmediği veya gözüyle görmediği veya orada bulunmayı kulağının duymadığı bir menzilde ortaya çıkartır. Böyle bir amelin cennetteki karşılığı ve cezası ise zikrettiğimiz tarzda gözün görmediği, kulağın duymadığı ve herhangi bir yaratılmışın aklına gelmeyen nimet olabilir. Bu ceza o amel için uygun bir nitelik kazanmıştır ki, bu da kader sırının bir yönüdür.

Din iyi amel olduğu gibi aynı zamanda din 'adet (avdet etmek, sahibine dönmek)' demektir. Bu nedenle Hz. Peygamber iyiliği 'adet' diye isimlendirdi. Bu ifade gerçekleri bilen birisinin, yani Hz. Peygamber'in verdiği bir müjdedir. Bu müjde, nefsin özü gereği iyi olması demektir. Nefs kötülüğü ancak söz gelişi arkadaşının ısrarı tarzında bir hacet nedeniyle kabul eder, yoksa kötülük, nefsin zatından değildir. Peygamber 'iyilik adet, kötülük ısrardır' buyurur. Dost nefsi zorlayarak

Allah'ın emrine ve yasağına karşı gelmek anlamındaki kötülükte ısrar edince, nefs bu ısrara ve baskıya direnemez. Allah Teala nefse ilham verir, hatta meleğin bilmediği 'özel yönden' o kötülüğü kabul etmesini söyler. Ardından nefsin Hakkın kendisini tuzağa düşürmesiyle ilgili endişe ve korku hissettiğini görür. Bunun üzerine Hak nefse 'tebdil', yani kötülüklerin iyiliğe değiştirilme mertebesini ve yükümlülerin işlerinin rahmete varacağını göstererek, şu ayeti okur: '*Allah onların günahlarını iyiliklere çevirir.*'[85] Ardından kendilerine karşı aşırı gidenler hakkındaki şu ayeti okur: '*Allah'ın rahmetinden umut kesmeyin, O bütün günahları bağışlar.*'[86] Bunun üzerine nefsin korkusu ortadan kalkarak yakınının getirdiği kötülüğü kabul eder, rahmetin, affın ve bağışlamanın genelliğini bilmediği için de kendisinden meydana gelen bu kabule rağmen mesrur olur.

Nefs Allah Teala'nın affı, yakını olan şeytanın getirdiği kötülüğü kabul edenler için belirlediğini veya dostun ısrar ve iknasıyla kötülüğü kabul eden nefsi 'zorlanan kimse' konumunda saydığını bilmiyordu. Hâlbuki zorlanan kimse cezalandırılmaz. Bu nedenle kötülük, ilahi bir müjde olarak, 'ısrar' diye isimlendirilmiş, bunun farkına herkes varmamıştır. İyilik ise 'adet (alışkanlık)' sayılmıştır, çünkü nefs, babası temiz ve kutsi ruh olduğu için, özü gereği iyidir. Başka bir ifadeyle nefsin doğası iyiliktir. Nefsin annesi ise karışımlardan düzenlenen surettir. Nefsin kabul ettiği ilk şey, eşitlik ve adalettir. Bu durum '*Seni düzenledi ve sana itidal verdi*'[87] ayetinde belirtilir. Adaleti kabul, iyiliğin ta kendisidir ve nefs asil itibarıyla bu (düzenlenmiş ve itidal bulmuş) yaratılışı kabul etmiştir; söz konusu yaratılış karışımlardan ibaret olan birbirine zıt olan unsurlara komşudur ve iki zıddın birbirini itmesi zorunludur. Nefste birbirine itme olmadığına göre, bu durum, onun aslının iyiliğini gösterir. Düzenlenmesinin ve tesviyesinin ardından ise kendisine üflenen kutsi ruhu kabul etmiştir. Böylelikle nefsin yaratılışına ilave olarak kabul ettiği ilk şey, bu temiz ve temizleyici iyi ruhun üflenilişidir. Bu nedenle iyilik ve hayır, nefs için doğası gereği bir alışkanlık ve adet olmuştur. Nefs bu doğada yaratılmıştır ve bu nedenle sonunda aslına döner. Çünkü aslın bir yönü, zikrettiğimiz şekilde, iyiliği kabuldür. Böylece rahmet sonunda nefse ulaşır. Nitekim onun varlığı da rahmetin kendisiydi. Böylelikle iş başladığı gibi bitmiş, son başlangıcın aynı olmuştur.

Bu görüşü destekleyen hususlardan biri, bütün insanların aslı olan ilk insanın yaratılışının son derece temiz ve nezih olmasıdır. Onun üstünlüğünün nihayeti, ilahi surette yaratılmış olmasıdır ve bu nedenle ondan ancak (kendisine) uygun bir şey ortaya çıkabilir. Bilindiği üzere, birbirine zıt ilahi isimlerin hakikatleri, varlıkta bir muhalefetin olmasını gerektirse bile, bu muhaliflik onların birbirini kınamasını gerektirmez. Aynı şekilde insan yaratılışında da muhalefet ortaya çıktığında, işin sonunda ebedi azapla karşılaşmaz, çünkü asıl -ki ilahi suret demektir- himaye eder. İnsan muhalefete mecburdur ve muhalefet zorunludur. Çünkü ilahi suret üzerinde yaratılanda isimlerin birbirine zıt olması zorunludur. En-Nafi ismi ed-Dar, el-Muti ismi el-Mani değildir. O halde bu hakikatlerin insanın yaratılışında ortaya çıkıp suretin tam olarak zuhur etmesi gerekir. Öyleyse itaatkâr günahkârın, müşrik birleyenin, muattıl ilahi sıfatları kabul edenin, emre uyan ise ilahi isimlerin yardımıyla muhalif olanın mukabilidir. Bu durum *'Hayır! hem onlara hem şunlara Rabbinin ihsanından yardım edeceğiz'*[88] ayetinde belirtilir. Kastedilen günahkâr ve itaatkârlar, iyilik yapanlar ve kötülük yapanlardır. *'Rabbinin ikramı sınırlı değildir.'*[89] Yani engellenmiş değildir, çünkü Allah Teala özü gereği verendir. İyiliği alan yer ise kabiliyetlerdir. Onlar, istidatlarıyla kabul ederken istidatları ilahi isimlerin onlardaki etkileridir. Bu ilahi isimler arasında bir uyum ve çatışma vardır. Birbiriyle uyumlu olanlara misal olarak er-Rahîm, el-Gafur vb. isimleri; birbiriyle çelişenlere misal olarak el-Muiz ve el-Muzil vb. isimleri verebiliriz. Bir mahallin söz konusu isimlerden birisinin hükmüne göre bir istidadı bulunmalıdır ve ilahi hükmü kabulü o istidada göre gerçekleşir.

Herkes ya muhalif veya uyandır. Böyle birisi nasıl olur da bizatihi ve özü gereği kınanır? Arazlar ise sabit değildir. Öyleyse insanın iyiliği zatî ve özü gereğidir. Hükmü geride kalacak olan da odur. Kötülük ise dolaylıdır; bir süre sonra olsa bile ortadan kalkar. Allah Teala şöyle der: *'Onun haberini bir süre sonra öğreneceksiniz.'*[90] Bu ayet *'Ey kullarım!...'*[91] ayetindeki ifadeye benzer. Allah Teala onları kendisine izafe etmiştir. Nitekim yaratılışta da nefislerini kendisine izafe ederek şöyle buyurur: *'Ona kendi ruhumdan üfledim.'*[92] Başka bir ayette *'Her birine Rabbinin ikramından yardım ederiz'*[93] buyurur. Sonra şöyle der: *'Ey kendilerine karşı haddi aşan (israf) kullarım!'*[94] İsraf, had ve miktarın dışına çıkmış cömertliktir. İnfakta da aynı şey söylenmiştir: *'Ne israf ne de*

cimrilik ederler.'[95] Yani ihtiyacın dışına çıkacak kadar genişletmeyin veya ihtiyaç duyulanı eksiltecek kadar da sıkı tutmayın. '*Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin.*'[96] Rahmet her şeyi kuşatır ve eşyadan daha kâmildir. Sizi neyden yarattığımızı ve nasıl yarattığımızı -ki temiz bir ruh ile uyumlu/itaatkâr, asi olmayan ve muhalefeti olmayan bir doğadan yarattık- size bildirdik. '*Allah bütün günahları bağışlayandır.*'[97] Onlardan hiçbir şeyi geride bırakmadığına göre, günahkârlarda azap neye göre ebedi olacaktır?

Öyleyse sadece uygun bir ceza vardır. Allah Teala mağfiret etmiştir ve mağfiret edilenin artık bir hükmü kalmaz. Çünkü günahı bağışlayan ve mağfiret eden '*Gafur ve Rahîmdir.*'[98] Özü gereği Gafur ve Rahîm olan bir günahı bağışlamış ise sürekli olarak onu bağışlamış demektir ve kula bir daha günahın hükmü dönmez. Çünkü onu koruyan, el-Gafur ve er-Rahîm'dir. Günahı ortadan kaldırıp bağışlayan bu ve benzeri isimden başkası olsaydı, kendisini koruyanın olmayışı nedeniyle bağışlama hükmü de sabit olmayabilirdi. Açıkladığımız hususun farkına varmalısın! Bu konu, marifetin özüdür.

Bilmelisin ki, Allah adamlarından kâmiller ve yeryüzündeki halifelerinin Hakkı görmesi -ki onlar Allah'a görmeden değil, kendisini müşahede ederek ibadet ederler- bir ilave değil, bir karşılık ve cezadır. Bu kemalden aşağıdakiler adına Hakkı görmek, cezaya ilave olabilir. Bu ilave '*İyilik yapanlar için güzellik ve ilave vardır*'[99] ayetinde zikredilir. Hz. Peygamber şöyle der: 'Tarttığında tercih etmelisin!' Bunun nedeni, Allah peygamberinin kendiliğinde gerçeğe göre hüküm vermesidir. Hz. Peygamber teraziyi elinde tutan insana 'Tercih yap' demiştir. Bunun amacı, Allah'ın hak edişe rağmen ilaveyi zikrettiğini görünce, hak ettiği şeye ilave edilmesini sağlamaktır. Hz. Peygamber bu makamda 'En hayırlınız, en iyi hüküm verenizdir' demiştir. Ceza demek de olan dinde ihlasın anlamı budur.

'Senden sana sığınırım' hadisinin anlamı da burada ortaya çıkar. Hz. Peygamber herhangi bir isim belirlemeksizin ikinci tekil şahıs zamiriyle sığınmayı zikretmiş, onun bir mukabili olmamıştır. Çünkü peygamber isim belirlememiştir, dolayısıyla kimden sığınılacağı belli değildir. Nefsini Hakkın suretinde görerek 'senden' demiş, Allah'a kendi nefsinden sığınmıştır. Çünkü nefs 'misil' anlamıyla Kuran'da ge-

çer: *'Nefislerinizi tezkiye etmeyin.'*[100] Benzerleriniz demektir. Hz. Peygamber ise 'Allah'a karşı hiçbir nefsi tezkiye etmem' der. Başka bir hadiste ise 'Nefisleriniz hakkında korktuğunuz gibi' der. Bu da benzerleriniz ve birbiriniz demektir. Öyleyse 'Senden sana sığınırım' hadisindeki iki zamir, tek bir zamir anlamında yorumlanabileceği gibi 'senden' ifadesindeki zamirin misle dönmesi de mümkündür. O da istifade edenin nefsidir. Çünkü o, halife ve en yetkin şekilde sureti elde eden kimsedir. Öyleyse Hz. Peygamber, ilahi-gizli bir tuzağı bilmesi nedeniyle, nefsinden Allah'a sığınmıştır.

Allah bu insan yaratılışında (kendi) misli olan sureti sadece teşrif amacıyla izhar etmemiştir, aynı zamanda bu durum -bir şeref olduğu kadar- sınama ve imtihan demektir. Öyleyse her kim kâmil anlamıyla suretle zuhur ederse, hiç kuşkusuz, iki ele bağlı olan şerefi de elde etmiştir. Çünkü ilahi suret herhangi bir tarzda kötülenemez. Kim kemalden eksik kalırsa, onun için -farkında olmadığı yönden- bir vardır. Âlemde halife olmak da şeref değil bir sınanmadır. Bu nedenle Hz. Peygamber 'Hükümdarlık ahirette pişmanlık sebebidir' buyurur. Bunun nedeni hükümdarlığın sahibinin kıyamette hesaba çekilmesini gerektiren hakları ortaya çıkartmasıdır. Hükümdar kıyamette dünyada herhangi bir işi üstlenmemiş olmayı temenni ederdi. Hz. Peygamber bizi çoban sayarak şöyle demiş: 'Hepiniz çobansınız, güttüklerinizden sorumlusunuz.' Her şahsın ilahi suretten bir payı vardır. Kimde suret tam olarak bir araya gelirse, artık o mesul değildir, çünkü *'Allah yaptığından mesul değildir, onlar ise sorumludur.'*[101] Arzusundan konuşmayan kimse, söylediğinden hesaba çekilmek veya tartışmaya konu olmak şeklinde bir mesuliyete maruz kalmaz. Fakat bazen bir şey öğrenmek amacıyla ona soru sorulabilir. Bunun amacı, dinleyenlerin bilgi edinmesini sağlamaktır. Söz gelişi Hak, arzularından konuşmadıkları halde, bir araya getirdiği gün peygamberlerine *'Size nasıl karşılık verildi' diye sorar, onlar da 'Bilgimiz yok, Sen gaybleri en iyi bilensin'*[102] diye cevap verirler.

Mevkıf ehli, yani keşif sahipleri, peygamberlerin âlemde en kâmil keşfe sahip insanlar olduklarını bilir. Bununla birlikte Allah Teala onlara ümmetlerinin veya davetlerinin ulaştığı insanların kalplerinin nasıl karşılık verdiğini bildirmemiştir. Çünkü peygamberler orada bulun-

muyorlardı veya yanlarında bulunup diliyle davete olumlu karşılık veren insanın diliyle olduğu gibi kalbiyle karşılık verip vermediğini bilmiyorlardı. Şöyle diyebilirsin: 'Diliyle kabul edenin cevabını ve neyi kabul ettiğini duymuştur.' Şöyle deriz: Hal karinesinin bir hükmü vardır, onu kendisini gören bilebilir. Peygamberlerin verdikleri cevaptan, onların bu soruyla Allah'ın kalplerin nasıl karşılık verdiğini kastettiğini anladıklarını öğrendik. Çünkü onlar *'Bilgimiz yok, Sen gaybleri en iyi bilensin'*[103] demişlerdi. Allah'ın sorusuyla dille verilen cevabı anlasalardı, diliyle ikrar edenin kabul ettiğini duydukları için, kabul ettiğini duymadıkları kimseleri ayırt ederlerdi. Hâlbuki onlar, cevapta gaybleri zikretmiştir. Buradan sorunun kalplerin cevabıyla ilgili olduğunu anladık. Bunun yanı sıra buradan şunu da anladık: Keşfin her şeye yayılacak kadar genel olması zorunlu değildir. Fakat keşfe sahip olan insanda (her şeyi keşfen bilecek) bir keşif istidadı vardır. Hak keşfe konu olan şey mana ise kalbinin aynasına, suret ise gözünün aynasına âlemin sırlarını yansıtıp ona keşfettirirse, insan bunları görür, o kadar!

Şöyle sorabilirsin: 'Hak bir insanın gözü olabilir. Böyle bir insanın âlemdeki her şeyi görebileceğini ve Hak ile baktığı için gözüne hiçbir şeyin gizli kaymayacağını söylediğini biliyorum.' Şöyle deriz: Haklısın! Fakat makam ile hal arasında fark var. Hallerin bir sürekliliği yok ki! Bizim söylediğimiz bir haldir. O hal gerçekleştiğinde keşif mümkündür; fakat hal kalktığında, artık Hak ile değil, yaratılmış gözüyle ve Hakkın yardımıyla bakar. Bu durumda onun hükmü yaratılmışların seçkinleriyle birdir. Başka bir ifadeyle tümel değil, tikel keşfe sahiptir. Çünkü o sadece sıradan insanlara da ait olan bir özellikle mutat bir halde keşfeder. Âlemde görülen her şeyi keşfetse bile, içinde bulunduğu vakitte ve olduğu hal üzere onu keşfeder. Bu hal kendinden kalktığında, görülenlerin bu keşfin ardından neye döneceğini bilemez. Acaba onlar bulundukları hal üzere mi kalır, yoksa başka bir hale mi geçerler? Bu nedenle Allah Teala bu konuda onlardan bilgi istemiş, onlar da *'Bilgimiz yoktur'*[104] demiştir. Zanla cevap, (ilahi huzurda) yakışık almaz.

Sonra sözlerini tamamlayarak *'Sen gaybleri en iyi bilensin'*[105] demişler ve Hakkın bilgisini gayblerle sınırlamışlardır. Çünkü sırların kendisinde ortaya çıkacağı bir gündedirler. Sırlar ise âlemin birbirlerinden perdeli olduğu şeylerdir.

Allah Teala bize bu ayetle keşif sahipleri karşısında nasıl davranacağımızı ve keşfin mertebelerini öğretmiştir. Bu bilgiyle birlikte keşif sahibini mertebesinin üzerine çıkartmayız ve halinin hakkı olmayan bir şeyi kendisinden talep etmeyiz. Halinin hakkı olmayan bir şeyi kendinden talep edersek onu zorlar, mazeretini kabul etmeyiz ve bu konuda bilgisizlikle suçlarız. Hâlbuki kendimizin bilgisiz olduğunun farkında değilizdir ve bu nedenle iki kez cahil oluruz.

Meleklerin belli bir makamları olduğu gibi insanların da belli makamları vardır. Bir kısmında onlar adına artma gerçekleşir ve bu makamları aşamazlar. Bilgileri artsa bile, bu makamdan gerçekleşir. Bu makam insanın son nefesinde bulunacağı makamdır ve ruh 'ölüm' denilen hadiseyle bedeninden o makamdayken ayrılır. Bu makamdan onun adına 'ilave' meydana geldiği gibi insanlar arasında ahirette derecelenme de bu nedenle gerçekleşir. Allah Teala bilgi verilenlerin derece ve makamlarını -ki onlar müminlerdir- bilgi verilmeyen müminlerden yüksek yapar. Allah Teala makamlar sayesinde bazı sınıfları diğerlerinden üstün yapmıştır.

Bu menzilde Arş ilmi bulunur. Rahman isminin üzerine istiva ettiği Arş, Allah'ın el-Hakem ve el-Adl isimleriyle kıyamet günü hüküm vermek üzere getirteceği ve sekiz meleğin taşıyacağı Arş mıdır? Başka bir Arş mıdır? Rahman'ın istiva ettiğinden başka bir Arş ise, *'O gün' -ki kast edilen kıyamet günüdür- 'Rabbinin Arş'ını sekiz melek taşır?*[106] ayeti nazil olunca Hz. Peygamberin söylediği şu sözün anlamı nedir: 'Bugün onu dört melek taşımaktadır.' Bu tanınmayan sekiz melek de kimdir? Hepsi melek değil midir? Yoksa bir kısmı melek de bir kısmı melek değil midir? Arş bir serir midir? O mülkün bütünü değil de ondan belli bir mülk müdür? Allah Teala onda kullarının arasında -ki kulları mülküne dahildir- hüküm vermek ve haklarını ayrıştırmak üzere gelir. O halde söz konusu Arş'ın belli bir mülk olması gerekir. Kıyamet günü Hakkın üzerinde geldiği bu Arş, kıyamette Allah'ın içinde geldiği bulut gölgeleri midir, değil midir? Melekler de bulut gölgelerinde gelecektir, fakat Allah'ın gelişi sınırlanmadan münezzeh olmalıdır. Bu menzilden Arş'ın yüzeyinin sonu bilinir. Acaba onun üstü var mıdır, yok mudur? Arş'ın bir çevresi olması ne demektir? Onun üzerine istiva etmek ne demektir? Onun bir üstü yoktur. Üst cismin nihayetidir ve

onun ardında boşluk ve doluluk yoktur. Bütün bunlar Arş serir ise veya âlemde özel mülk ise, dikkate alınacak sorulardır. Arş bütün âlemden ibaret ise -yoksa cisimler âlemi değil- onun başka ve farklı bir hükmü vardır. Bütün bunların bilgisi bu menzilden öğrenilir ve bu konularda gerçeğin olduğu hal üzere öğrenilmesi için bu menzilin öğrenilmesi gerekir.

Dahil olan araçların farklılığı veya araçların olmayışına göre, istivanın farklılığı bu menzilden öğrenilir. Cemaatin farklılığı, bu menzilden öğrenilir. Niçin hepsi bir cemaat olmamıştır? Biri ötekinden nasıl ayrışır? Her cemaatin yoksun kaldığı ve bu sayede ötekinden ayrıştığı nitelik nedir? Bununla birlikte cemaatler birbirlerinden ayrışsa bile, fertlerine de bölünmemiştir. Diriliş esnasında duyu güçlerinden ilk hükme sahip olan, bu menzilden öğrenilir. Acaba duyu güçlerinden başka bir gücün hükmü onu geçer mi, geçmez mi? İlahi ruhun bütün cisimlerin üzerine yayılması, bu menzilden öğrenilir. Allah'ın kıyamet günü yaratıkları hakkındaki hükmünün halleri, bu menzilden öğrenilir. O gün Allah Teala hangi isimle tecelli eder? İlahi kuvvet, yayma ve dürmenin hangi zamanda gerçekleşeceği bu menzilden öğrenilir. Acaba âlemin dirilişini önceler mi, daha sonra mıdır? Daha sonra ise, bu esnada âlem nerededir? Melekler ve insanlar o gün bir yerde toplanır?

Hakkı yaratıkların kötülendiği niteliklerle niteleyenlerin mertebesi ve bu konudaki bilgilerinin derecesi bu menzilden öğrenilir. Bu menzilden küçüğün büyüğe edep öğretmesi öğrenilir. 'Kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit' ifadesinde bu durum belirtilir. Hitabın tertibindeki edatlar, bu menzilden öğrenilir. Onlardan her edatın neyi ifade ettiği ve suret itibarıyla ortak olsalar bile hükümdeki farklılıkları, bu menzilden öğrenilir. Misal olarak *La* (hayır) sözünü verebiliriz: Onun sureti birdir ve edatlardır, hükümleri ise göründüğü mertebeye göre farklılaşır. Hükmü olumsuzlama olabileceği gibi yasaklama veya atıf da olabilir. Aynı şey diğer edatlar için geçerlidir. Bu, insana öğretilen beyan ilminin bir yönüdür. Şeriatta kınanmış iman bu menzilden öğrenilir. Acaba kendiliğinde imanın hükmü şeriatın hükmü gibi midir, değil midir? Acaba onunla hakikatinden yüz çevrilir mi? Bu durumda imanın hakikatinden ve suretinden başka bir tecellisi ortaya çıkar ki, intikal ettiği yerle suret isimlendirilir. Kınanmış ve övülmüş kısımlarıyla yala-

nın mertebeleri, bu menzilden öğrenilir. Yalan nerede kullanılabilir, nerede kullanılamaz? Yalancıların mertebeleri, bu menzilden öğrenilir.

Hünsanın mertebesi, bu menzilden öğrenilir; hünsa aynı anda erkeklik ve dişilik özelliğine sahip kimsedir. Hünsa erkek midir, dişi midir? Ne erkek ne dişi midir? Allah Teala şöyle der: '*O çiftleri erkek ve dişi olarak yarattı.*'[107] Bu hitap hünsayı da içerir mi? Çünkü o bu hitabın altına girmek ve iki özelliğin nispetini de kabul etmek üzere yaratılmıştır. Yoksa bu hitabın dışında mıdır? Bu durumda hünsa '*Allah her şeyi yaratandır*'[108] ayetinin hükmü altındadır. Hünsa ara-berzahtır. Çünkü canlı-hayvan adı ona verilir ve bu zorunludur. Çünkü hünsalık insanın özelliklerinden biri olmadığı gibi erkeklik ve dişilik de insan türünün özelliklerinden biri değildir. Ansızın gerçekleşecek şeyleri beklemek üzere hazırlanmak -çünkü ne getireceği bilinmez- bu menzilden öğrenilir. Bu makamda kendimden daha kâmilini görmedim ve bu nedenle Allah'a hamd olsun!

En mühimi elde etmek üzere çalışmak, bu menzilden öğrenilir ki, kararlılık demektir. Geciktirme karşısında onun yeri nedir? Niçin geciktirme kesin karardan daha üstündür ve -su-i zan olsa bile- kesin karardan övülmüş kısım nedir? Buna pek çok mesele dayandırılır. Bu değerli bir bilgidir. Yükümlü insan ve cinler ile meleklerden ibaret olan cinler âleminin neye varacağı bu menzilden öğrenilir. Onlardan korku kalkar mı, yoksa sürekli korku kendilerine eşlik mi eder?

Bilgi suretinden başka bir şekildeki tecelli, bu menzilden öğrenilir. Nimet perdeleri, bu menzilden öğrenilir. İnsan ne zaman Allah karşısında tam huzur sahibi olabilir? Sıkıntı halinde mi, rahatlıkta mı? Hangi hal nedeniyle bu genel hamd ve özel hamd olur? Hallerin değişmesi nedeniyle hamdlerin değişmesi, bu menzilden öğrenilir. Ünsiyetin neyle ilgili olduğu bu menzilden öğrenilir. Uygun olanla mı, olmayanla mı? Yoksa her ikisiyle de mi ilgilidir? Sebeplere dayanmak, bu menzilden öğrenilir. Sebeplere dayanmak bütünüyle övülmüş müdür, kötü müdür? Bir kısmı övülmüş, bir kısmı kötü müdür? Hakkın sebepleri koyma nedeni, bu menzilden öğrenilir. Hangisi yaratıkların belirlemesine bağlıdır? Ölümü bilme mertebeleri, bu menzilden öğrenilir. Yaratılmışlardan vekâletin olumsuzlanması, bu menzilden öğrenilir. Kifayet, bu menzilden öğrenilir. Kiminle gerçekleşir? Herhangi bir

konuda bir yaratılmışla yetinmek mümkün müdür, değil midir? İhsanın mahiyeti nedir? İhsan eden kimdir? Kötülük ve kötülük eden, bu menzilden öğrenilir.

İki benzer bütün manevi yönlerden birbirine benzerse, bir arada olabilirler mi olamazlar mı? Çünkü onların arasındaki fayda ilişkisi kalkmıştır. Bu mesele her nefes faydalanan, basireti nurlananın fark edebileceği bir husustur. Bu hale sahip olmayan insan, insanlığı kemale ermiş bir insan değildir. Çünkü insana düşünmek ve nazar gücü, istifade etmek üzere verilmiştir. Bu menzilde Allah Teala karşısındaki davranış ile yaratıklar karşısındaki davranış arasındaki farklar öğrenilir. Acaba insan için her iki davranışı murakabe eşit midir, değil midir? Bu durum Allah'm âlemdeki şeyler üzerinde karşılıklı haklar belirlediğini düşünenler için dikkate alınır.

Amel sahibi Allah'ın onlar adına kendisine yüklediği hakları yerine getirmek üzere yaratıkları gözetmelidir. Bu onun murakabesinin bir yönü müdür? Bu durumda insan gerçekte Hakkı gözetmiştir. Yoksa bu murakabe ve gözetme yaratıkları gözetmenin bir parçası mıdır? Bu durumda gözetmeye hakları hak edişe döner. Acaba âlemin söz konusu şahsa karşı bu hakları kendileri gereği, yani hak edenlerin zatları gereği mi hak etmiştir? Yoksa Allah'ın belirlemesiyle mi hak etmiştir? Bu menzilden toplu ve ayrıntılı bir şekilde bu işin hakikati öğrenilir.

Bu menzilden azap ve nimet tabakalarının dereceleri öğrenilir. Misallerin verilmesi, onlarm kime verileceği ve kime verilemeyeceği bu menzilden öğrenilir. Allah Teala '*Allah için misaller vermeyin*'[109] buyurur. Hâlbuki Allah misaller vererek şöyle buyurur: '*Allah bilir.*'[110] -Yani misalleri nasıl vereceğini- '*Siz bilmezsiniz.*'[111] Burada Allah Teala insanları mertebeleri bilmemekle niteler. Alim insan Allah'ın verdiği misalleri incelemekle ömrünü harcar ve kendiliğinden -bilhassa Allah içinmisal vermez. Zannetmiyorum ki, insan ömrü Allah'm kendisine verdiği misalleri öğrenmede yeterli olsun! Allah'tan açıklayan kimsenin 'hâdi' diye isimlendirilip isimlendirilemeyeceği bu menzilden öğrenilir. Böyle birisi hiç kuşkusuz hidayet edilendir. Allah'tan okuyanlarda Kuran'ın hali bu menzilden öğrenilir. Onlar, Kuran'ın kalplerine inişini bilenlerdir. Bu hal onlarda kabz veya bast tarzında nasıl bir netice oluş-

turur? Acaba okuyanlardaki hali onlardan hangisi önceler? Ya da kabz veya bast halinden hangisi önceler.

Sahiplerinde aklın fazlalığı bu menzilden öğrenilir. Aklın lübbü ne demektir? Onun hükmüyle aklın hükmü bir midir, değil midir? Allah Teala ayetleri ayırt ederek bir kısmını *'lüb sahipleri için'*[112] bir kısmını *'akleden topluluk için'*[113] belirlemiştir. Onları bağ anlamındaki ikal ile sınırlamıştır. Mukarreb, bu menzilden öğrenilir? Acaba inayetinin nüfuzunda Allah katında onun bir sınırı var mıdır, yoksa inayeti sınırsız mıdır? Allah'ın şeriat yaptığı güzel ahlakta 'uymanın' değeri bu menzilden öğrenilir.

Kazanç ve hüsran neye döner? Aklın gereğiyle sakınma ve dince belirlendiği tarzda sakınma bu menzilden öğrenilir. Acaba meşru sakınma aklın belirlemiş olduğu aklın sakınması mıdır? Yoksa bu konuda belirleme şeriata mı aittir? Yoksa Allah Teala bazı şeyleri akla bırakmış da şeriatta onları zikretmemiş midir? Bir kısmını ise şeriatta mı belirler? Nahoş görülen ve görülmeyenler bu menzilden öğrenilir. İnsan olması itibarıyla insanı meydana getirmek üzere zürriyetin yaratılışı, bu menzilden öğrenilir.

Hal veya araz olduklarında, eşyada birbirine girmeler bu menzilden öğrenilir. Misal olarak kokunun rengin, durağanlığın ve bir zamanda bir şahısta bilgisizlik ile bilginin iç içe girmesini verebiliriz. Ortakların bir şeydeki paylarının belirlenmesi, bu menzilden öğrenilir. Bu paylar belirlendiğinde artık onlar ortak değildir. Gerçekte payın belli olması gerekir. Belirsizlik olursa, bunun nedeni o konuda ortakların bilgisizliğidir. Çünkü taksim geçekleştiğinde ya o şeyin kendisinde veya değerinde payın belirlenmesi gerekir. Ortaklık hiçbir şekilde geçerli değilse -çünkü işler ortak mal diye isimlendirilen o şey hakkında Allah katında belirlenmiştir- bu durumda ortaklık ismi örf ve şeriat yoluyla neye döner?

Bakınız! Allah Teala karşısında ilahlıkta ortak edinilenlerin onlardan bir payı var mıdır? Onların ilahlıkta bir payı olmadığını öğrenince, onlar ortak değildir, hâlbuki 'ortak' diye isimlendirilmişlerdi. İlahi genişlik nedeniyle, âlemde ortaklık geçerli değildir. İki veya daha fazla kişi herhangi bir konuda hiçbir zaman ortak olamaz. Ortak denilenlerden birisinde olan, ötekinin benzeridir, yoksa ondakinin aynı değildir.

Buna ortaklık denilirse şöyle deriz: Ortaklık ayrımın gerçekleştiği şeyle gerçekleşmiştir. Öyleyse sadece özel olarak farklılık vardır, ortaklık yoktur! Falan şahsın sahip olduğu şey ötekinde bulunanın aynı değildir. Örfte ortaklığın hangi anlamda kullanıldığı bu keşiften öğrenilir. Şeriat da -anlaşılsın diye- bu hususta örfe uymuştur, çünkü Kuran kavmin diliyle gelmiştir. O dil insanların anlamında uzlaştığı dildir. Bu nedenle insanlar peygamber hakkında görüş ayrılığına düşmüştür: Acaba peygamber dilde yeni bir dil mi kurar, yoksa böyle bir şey yapmamış mıdır? Allah'tan gelen şeriatların zamanlara, mekânlara, hallere, hadiselere ve şahıslara göre değişmesi bu menzilden öğrenilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ KIRK ALTINCI BÖLÜM

Ariflerden Birisinin Hakkında Doğru Söylediği Sırrın Menzilinin Bilinmesi. Arif, Nurunun O Menzilin Yanlarından Nasıl Çıktığını Muhammedî Mertebelerden Görmüştür

Şaşırdım! masuma uy derildi ya
Bidat çıkartma, indirdiğiyle ver hükmünü

Nasıl emir bu? Vahiy dururken arzuyla hüküm verir mi masum?
İşin gerçeği, vahye göre hüküm verir hep

Yaratılmış âlemde her arzu sakıt
Vaktin arifinin gözleri görünce

Fakat işaret edilir ona, yüceliği idrak edilmez
Vaktin halinin şahidi bunu göstermemiş

Kastettiğim ve açıkladığım anlam bilinmez
Onu bağışlayan ve çok tövbe eden bilir

Dikkat edin! her varlık bir harf ve gerçek bir söz
Siz harften manasına bağlanırsınız

Bilmelisin ki, bu menzil, tevhit ve nurlar menzillerindendir. Allah Teala beni ona iki kez soktu. Hz. Peygamber bir duasında 'Beni nur yap' dediği gibi ben de bu menzilden nura döndüm. Cisim ve cesetler arasındaki farkı bu menzilden öğrendim. Cisimler insanların geneli tarafından bilinen kesif, latif, şeffaf ve bunların arasından görülen ve görülmeyen şeylerdir. Cesetler ise yakaza halinde ruhlarm cisim suretlerinde misallenmiş olarak gözüktükleri şeyler ile duyu verisine göre uyuyanın cisimlere benzer olarak gördükleridir. Öyleyse cesetler, gerçekte, cisim değillerdir.

Bilmelisin ki, âlemde insan-ı kâmilin yeri, nefs-i natıka'nın (düşünen nefs) insandaki yeriyle birdir. Sözünü ettiğimiz kâmil, ondan daha kâmil kimsenin olmadığı Hz. Muhammed'dir. Âlemin varlık sebebi olan bu kemal derecesinden aşağıdaki insanların o kâmilin mertebesinin karşısındaki durumları, ruhani güçlerin insandaki yeridir. Kast edilenler diğer peygamberlerdir. Allah'ın selamı onların üzerine olsun! Kemal bakımından bu insanlardan aşağıdakilerin derecesi ise insandaki duyusal güçler gibidir. Bunlar varisleridir. Allah kendilerinden razı olsun! Şeklen insan suretindeki kimseler, hayvanlar arasındadır. Onlar ise, insanda gelişme ve hissetme özelliğine sahip hayvani ruh konumundadır.

Bilmelisin ki, günümüzde âlem, Hz. Muhammed'in ruh-beden, suret-mana olarak kendisiyle zuhur ettiği kuşatıcılık ve toplayıcılıktan (cemiyet) yoksun olduğu için, ölü değilse de uykudadır. Onun ruhunun -ki Hz. Muhammed'dir- âlem karşısındaki yeri, uykuda insan ruhunun kendisinde bulunduğu mahal gibidir. Hz. Muhammed'in ruhu diriliş vaktine kadar orada bulunur. Diriliş günündeki durum, dünyada uyuyanın uyanmasına benzer. Âlem için Hz. Muhammed'in nefs-i natıka (düşünen nefs) konumunda olduğunu söyledik, çünkü keşif bu bilgiyi vermiştir. Hz. Peygamber, insanların efendisi olduğunu söylemiştir. Âlem de insanın bir yönüdür, çünkü âlem cisim bakımından büyük insan, düzenleme ve itidalde -Hz. Muhammed'in yaratılışı kendisinden ortaya çıksın diye- daha önce varolandır. Benzer şekilde, Allah insan bedenini düzenlemiş, ruhundan önce ona itidal vermiş, sonra

bedene ruhundan üflemiş, bu sayede tam bir insan haline gelmiştir. Bunu ona yaratılışı vermiştir ki, onun natık nefsidir. Âlem Hz. Peygamberin yaratılışından önce anne karnındaki bir cenin gibi düzenlenmiş ve itidale kavuşmuş bir haldeydi. Onun hareketi, kendisinden meydana gelen hayvani ruh vasıtasıyla gerçekleşir ve bu sayede hayat bulur. Söylediğimi iyi düşün!

Kıyamet olunca âlem, Hz. Peygamberin mükemmel yaratılışının zuhuruyla tam olarak canlanır ve güçleri yerine gelir. Âlemin insanlık mertebelerinde ateş ehlinin durumu -ki onlar orayı hak edenlerdir- insanda büyüyen kısımların yerini alır. Bu nedenle onlar ölüm veya dirilikle nitelenmezler. Hz. Peygamber'den gelen bir rivayette, onların ateşte ölmeyecekleri ya da diri kalmayacakları zikredilir. Ayette '*Onlar ölmez ve diri kalmaz*'[114] buyrulur. Âlemde melekler insan hayalinde ortaya çıkan suretler gibidir. Aynı durum cinlerde geçerlidir. İnsanın bedeni nefs-i natık sayesinde insan olduğu gibi âlem de nefs-i natıka'sından ibaret olan kâmil insanın varlığıyla büyük insan olabilir. İnsanın nefsi, Hz. Peygamber'in ifadelerinde geçtiği üzere, ilahi suret sayesinde kemale erer. Aynı şekilde, Hz. Peygamber'den ibaret olan âlemin ruhu da, bekada, suretten surete girmede ve âlemin onunla baki olması yönünden ilahi suretin tamamlanmasıyla kemal derecesini elde edebilmiştir. Hz. Peygamber'in zuhurundan önce âlemin durumu açıklanmıştı: O, düzenlenmiş bir beden gibiydi. Hz. Peygamber'in ölümünden sonra ise uyuyana benzer. Kıyamet günü âlemin dirilişteki durumu, uykudan uyanma ve kendine gelmeye benzer.

Bilmelisin ki, insan ilahi suretin bir misalidir ve hiçbir durumda kendisinden ayrılmayan şahsın gölgesi gibidir. Bununla birlikte gölge bazen duyuya gözükürken bazen gizlenir. Gizlendiğinde onda akledilir olarak bulunurken, zuhur ederken gözle görülür. Bu misale göre, adeta güneşte gizlendiğinde artık gözükmeyen bir gölge gibi, insan-ı kâmil Hakta akledilir olarak bulunur. Bu nedenle insan, ezeli ve ebedidir ve yine aynı nedenle göz sahibi olmakla nitelenmesi itibarıyla Hak tarafından görülür. Gölgesi uzadığında ise suretiyle gözükür: '*Rabbine bakmaz mısın? Gölgeyi nasıl uzatır*'[115], dileseydi onu sakin yapardı. Yani gölge sahibinde sabit kalırdı. Bu durumda gölgeyi uzatmaz, duyuda varlığı ortaya çıkmaz, bu esnada sadece Allah için var olurdu (sübût).

Böyle bir durumda insan, her zaman Allah Teala'yla olmuş ve öyle olacaktır. Öyleyse insan, Allah'ın bekasına bağlı olarak bakidir. İnsan-ı kâmilin dışındakiler ise Allah'ın baki kılmasıyla bakidir.

Allah Teala âlemin cismini -ki tüm cisim demektir- aklî varlık sahibi heba cevherinde ilahi ruhun feyezanından önce tesviye etmişti. Bu ruh, belirli değil, sürekli olarak yayılmıştır, çünkü orada onu belirleyecek kimse yoktu. Böylelikle âlemin cismi onunla hayat bulur. Âlemin cismi tikel cisimleri içerdiği gibi ruhu da tikel ruhları içerir: '*O sizi tek nefisten yarattı.*'[116] Buradan şöyle bir görüş ileri sürülür: 'Ruh insan türünün şahıslarında tektir. Zeyd'in ruhu Amr ve bu türdeki diğer şahısların ruhuyla birdir.' Bu görüş sahibi, işin gerçeğini tam incelememiştir. Çünkü Âdem'in cismi, kendisinden çıktığımız ve doğduğumuz asıl o iken, zürriyetinden olan her bir şahsın cisminden farklıdır. Aynı şekilde bütün âlemin cismini yöneten ruh da öyledir.

Yeryüzünü boşluksuz ve içerdiği tümsekler görülmeyecek şekilde dümdüz var sayıp güneşin ona vurduğunu düşün! Böyleyken ışık parçalara ayrılmaz, ışık veya yer hakkında bölünme veya parçalanma hükmü verilmez. Şehirler ve mekânlar gözüküp orada var olan şahısların gölgeleri belli olunca, güneşin ışığı bölünür ve birbirinden ayrışır. Bunun nedeni, yeryüzünde bu suretlerden kaynaklanan arızî durumdur. Bu bölünmeyi dikkate aldığındaysa, o yere özgü ışığın başka bir yere özgü ışık olmadığını anlarsın. Aydınlığın kaynağı -ki aydınlık kendisinden çıkması itibarıyla onun aynıdır- olan güneşi dikkate aldığında şöyle dersin: Bütün ruhlar tek bir ruhtur; sadece mekân ve yer nedeniyle farklılaşmışlardır. Güneş ışıklar gibi tek bir ışıktır. Şu var ki kabiliyetlerde, mizaçlarının ve şekillerinin suretlerinin değişikliği nedeniyle, farklılık bulunur.

Bu menzil 591 yılında bana verilip makamım olduğunda, (tümel ve tikel ilişkisini açıklamak üzere) nehirdeki su misali verildi. Onda herhangi bir suret belli değildi, aksine nehir suyun kendisiydi. Nehirdeki su kaplara konulduğundaysa, tencerenin suyu bardağın suyundan, onunki kadehin suyundan ayrışmış, içinde bulunduğu kabın şekli ve rengi suda gözükmüş, kaplar bölerek ve şekillendirerek suda hüküm sahibi olmuştu. Hâlbuki bilirsin ki girdiği kabın şeklini almazdan önceki su nehirdeki suyun aynıdır. Bununla birlikte iki suret arasındaki

fark şöyle bir misalle açıklanabilir: Kaplar ve yerler ortadan kalkınca, sular ve ışıklar aslî kaynağa ve nehre döner. Gerçekte de geride bir kap olmasa veya bir menzil kalmasa da durum böyledir. Çünkü Allah Teala ışıkların kabul ettikleri farklılaşmaya göre baki olmalarını murad edince, onlar adına berzahi bedenler yaratmıştır. Ruhlar uykuda ve ölümle dünyadaki bedenlerinden ayrıldıklarında söz konusu bedenlerde birbirinden ayrışmış bir halde kalır. Ahirette ise dünyadaki gibi onlar için doğal bedenler yaratılır. Fakat mizaç farklıdır. Allah Teala onları berzahtaki bedenlerinden ahiret yaratılışının cisimlerine taşır. Orada da cisimlerinin suretlerinin farklılığı nedeniyle birbirinden farklılaşırlar ve ebediyete kadar böyle kalırlar. Binaenaleyh ruhlar hiçbir zaman hakikatteki birlikten ibaret olan ilk hallerine dönmezler. Her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın yaratmasının ne kadar sırlı olduğuna bakınız!

Hz. Peygamber'in ölümünden itibaren bütün âlem, günümüzde, uykudadır ve diriltilene kadar kendisini Hz. Muhammed'in suretinin bulunduğu yerde görür. Âlemin uykuda bulunduğu gecenin son üçte birlik bölümündeyiz. Hakkın gecenin son üçte birlik bölümündeki tecellisi, faydaları, bilgileri ve marifetleri en yetkin ve kâmil tarzda verir, çünkü bütün bunlar, en yakın tecelliden gerçekleşir. Çünkü söz konusu tecelli yakın semaya gerçekleşmişti. Muhammed ümmetinin sonundakilerinin bilgisi, peygamberin ölümünden sonraki orta ve Peygamber devrini yaşayan ilk neslin bilgisinden çoktur. Çünkü Allah Teala peygamberini gönderdiğinde, şirk mevcut ve inançsızlık hakimdi. Hz. Peygamber birinci nesli -ki onlar sahabe nesliydi- özellikle imana davet etmiş, onlara bildiği gizli sırları açıklamamış, kendisine inen Kuran'ı birinci neslin genelinin anlayışına göre aktarmıştı. Bu nedenle tasvir ve teşbih etmiş, yaratıkların nitelikleriyle Allah'ı nitelemiş, Yaratanın niteliği hakkında söylediklerini düzenlenmiş, duyulur bir suretle ifade etmiş, ardından yaratılışın kemali ortaya çıksın diye bu hatabi surete bir ruh üflemiştir. Bu ruh *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[117] ile *'Rabbin onların nitelemelerinden münezzehtir'*[118] ifadeleriydi. Kuran'daki her tespih ayeti, bu hitabın yapısının ruhudur. Anla! Çünkü bu garip bir sırdır.

Birinci neslin seçkinlerine -geneline değil- bu husus görünmüş, hatta seçkinlerin bir kısmına, tenzih hitabının ardından büyük sırlar

görünmüştü. Bununla birlikte onlar, bu konuda ümmetin sonradan gelenlerinin ulaştığı sırlara ulaşmamıştı. Çünkü onlar bu bilgileri Kuran'ın harflerinin ve nebevi haberlerin maddelerinden almışlardı. Bu bakımdan söz konusu insanlar, sırları bilmede, uykularından önce gecenin başında sohbet eden 'müsamere' ehline benzer. İçinde bulunduğumuz zaman demek olan ve fecrin, yani kıyamet, dirilme ve toplanma fecrinin doğumuna kadar olan gecenin üçte birinin vakti gelince, Hak biçim zamanımız demek olan son üçte birinde tecelli eder. Bu tecellisiyle rivayetlerin harflerinin vermediği bilgi, sır ve ilimleri kalplere ihsan eder. Çünkü tecelli onları maddeler olmadan, mücerret anlamlar olarak verir.

Bu nedenle bu nesil, bilgide daha kâmildir. İlk nesil ise amelde daha kâmildi. İmana gelirsek, iman bu nesiller arasında eşittir. Çünkü insan yapısı haset özelliğinde yaratılmış, kendisine hemcinsi olan bir peygamber gönderilmiştir. Bu nesilden peygambere ancak içindeki hasedi, üstünlük sevgisini yenip itaate direnme özelliğini kendinden uzaklaştırabilenler iman edebilmiştir. Hüküm sahibi hemcinsleriyse, insanlar ona tepki gösterir ve şöyle der: 'Bu adamın benim üzerimde dilediği şekilde hüküm vermesini gerektirecek hangi erdemi vardır?' Bu nedenle (bu huylarını yenerek iman ettikleri için) sahabe, hemcinsinin peygamber olarak önüne geçtiğini görme imkânına sahip olmayanlara göre daha güçlü iman sahibidir. Onların kendilerini inançsızlığa sevk edecek hasedin etkisinden kurtulmak üzere gayretleri, ilimlerin inceliklerini ve Hakkın kullarındaki sırlarını idraklerini engellemiş, bu nesil peygamberin bedenini ve getirdiğini görmeden kendisine iman etme derecesini elde edememiştir. Çünkü onlar peygamberi görüyor ve getirdiğini müşahede ediyorlardı.

Bizim devrimize gelince, biz, sayfalara yazılmış bir takım evrak ve aktarılmış haberler gördük, Allah Teala hidayet nasip ettiğinde kendimizden uzaklaştırmaya güç yetiremeyeceğimiz bir şekilde kendiliğinden onlara iman ettik. Anladık ki onu reddedememek, iman nurunun gücünden kaynaklanmaktadır. İman için bir tereddüt yaşamadık veya Kuran'da yazılmış veya bize aktarılmış rivayetlerin doğruluğuna delil ve mucize istemedik, Allah'ın inayetiyle bize verdiği iman kuvvetini kesin bir şekilde öğrendik. Bu haldeyken biz, sahabenin bir derecesinin

ve tecrübesinin bulunmadığı 'gaybe iman edenleriz.' Bizim de peygamberi görürken kıskançlık otoritesinin hükmüne baskın gelen imanda nasibimiz ve tecrübemiz yoktur. Böylelikle biz iman kuvvetiyle onların (hasedi yenmeden ibaret olan) güçlerine karşılık verdik ve imanda eşitlendik. Üstünlüğümüz ise bilgidedir. Çünkü biz bilgimizi o mübarek gecenin son üçte birinde gerçekleşen tecelliden aldık; gecenin ilk üçte ikilik kısmının bu bölüme bir etkisi yoktur.

Allah Teala'nın bu tikel gecelerin son üçte birinde bir tecellisi vardır. Bunu 'Rabbimiz her gece gecenin son üçte birinde yakın semaya iner' hadisinden öğrenmekteyiz. Allah inince şöyle buyurur: 'Tövbekâr var mıdır? Bağışlanmak isteyen var mıdır? Bir şey isteyen var mıdır?' Ta ki şafak söker. Hakkın bu tenezzülünde ve verilerinde önceki nesillerle ortağız. Fakat bu tecelli kesilir. İçinde bulunduğumuz gecenin son üçte birlik bölümündeki tecellisinde ise -bu vakit Hz. Peygamber'in ölümünden kıyamete kadar olan süredir- öncekilerden kimse bize ortak değildir. Onun fecri doğduğunda -ki kıyamet fecridir- tecelli bitmez, aksine bizim için tecellisi süreklidir ve gözlerimizin önünde olmayı sürdürür. Biz de dünyada ve ahirette genel ya da özel olarak O'nun tecellisinin önündeyiz, kesilme ve perdelenme olmaz. Zamansal olarak, fecrin doğumu geceleri perdeler. Öyleyse biz de o gecelerde onların elde ettiklerini elde ettik. Fazladan ise bu mübarek gecenin üçte birindeki tecellide meydana gelen bilgileri elde ettik. Ehli olmayanların bu tecelliden nasipleri yoktur. Bunun nedeni Hz. Peygamber'i görmemiş olmakla kaybettiklerine karşı onların kalplerini onarmaktır ve bu onlar adına daha hayırlıdır. Çünkü onlar peygamberi görselerdi hallerinin nasıl olacağını bilmiyorlardı. Acaba haset kendilerine hakim olacak mıydı, yoksa onu yenecekler miydi?: '*Allah müminlere savaşta yeterlidir. Allah Güçlü ve İzzetlidir.*'[119]

Dostum! Ruhu ve natık nefsi Hz. Muhammed olan bu insan suretindeki yerini öğren! Acaba onun bir gücü müsün, yoksa gücün mahalli misin? Onun kulağı, gözü dokunma veya tatma duyusu musun? Yemin olsun ki ben, bu suretin hangi gücü olduğumu öğrendim, Allah'a hamd olsun! Dostum! Zannetme ki bu suretteki yerimizin insandaki, hatta hayvandaki duyusal güçler gibi olması, ruhani güçler mertebesine kıyasla adımıza bir eksikliktir! Böyle zannetme. Bu güçler, güçlerin en

yetkinleridir, çünkü onlarm dayandığı isim el-Vehhab'dır. Çünkü onlar, ruhani güçlere kendisinde tasarruf edecekleri ve bilgisel hayatlarının kendisine bağlı olduğu şeyi verirler. Bu bilgisel hayatın kendisine bağlı olduğu unsurlara misal olarak hayal, fikir, ezberleme, tasavvur, vehim ve akıl gibi güçleri verebiliriz. Bütün bunlar, duyusal güçlerin maddelerinden elde edilir ve bu nedenle Allah Teala sevdiği kulu hakkında şöyle demiştir: 'Ben onun kendisiyle duyduğu kulağı, kendisiyle gördüğü gözü olurum.' Burada Allah duyulur sureti zikretmiş, ruhani güçlerden herhangi birisini ise zikretmemiş, kendisini onun yerine yerleştirmemiştir. Çünkü ruhani güçler, duyulara muhtaçtır. Hak ise başkasına muhtaç olan bir şeyin mertebesine inmez. Duyular ise başkasına değil Allah'a muhtaçtır. Allah, kendisine muhtaç olup kimseyi ortak koşmayanm mertebesine tenezzül etmiş, ona müstağnilik vermiştir. Binaenaleyh duyusal güçler, kendilerinden (algı) alınan fakat kendilerinin -diğer güçlerden değil- sadece Allah'tan aldığı güçlerdir. Duyunun kadrini, değerini ve onun Hakkın kendisi olduğunu bilmelisin!

Bu nedenle ahiret yaratılışı ancak duyunun ve duyulurun varlığıyla kemale erer, çünkü ahiret, ancak Hak vasıtasıyla kemale erer. O halde duyusal güçler, gerçekte, bu yaratılış üzerinde ve bedende Hakkın halifeleridir. Allah nasıl da kendisini duyan, gören, diri, bilen, güç yetiren ve irade eden diye isimlendirmiştir? Bütün bunlar, duyulurda etkisi bulunan ve ona ait niteliklerdir. İnsan kendi nefsine baktığında, bu güçlerin onda bulunduğunu görür. Allah kendisini akleden, tefekkür eden, tahayyül eden gibi ruhani güçlerle nitelemezken duyunun ortak olduğu güçlerle niteler. Duyunun kendisine ortak olduğu güç hafıza ve musavvire (tasvir eden) gücüdür. Çünkü duyunun tasvir etmede ve hafızada bir etkisi vardır. Bu ortaklık olmasaydı, Hak kendisini bu iki özellikle nitelemezdi. Hak, el-Hafız ve el-Musavvir'dir. Bu iki nitelik ise ruhani ve duyusaldır.

Seni insan bedenindeki duyusal güçler konumuna yerleştirmem nedeniyle kalbinin kırılmaması için dikkatini çektiğim hususu iyi anla! Kalbin kırılır diye endişe etmemin nedeni, sana göre, duyunun değersiz ve aklın şerefli olmasıdır. Ben ise bütün şerefin duyuda bulunup senin işini ve değerini bilmediğine dikkatini çektim. Nefsini bilirsen, rabbini de bilirsin. Rabbin seni bilmiş, âlemi de kendisine dair bilgisiy-

le bilmiştir. Sen hakkın suretisin. Dolayısıyla bu bilme tarzında O'na ortak olman gerekir. O'nu kendin hakkındaki bilginden bilmelisin. Bu, Hz. Peygamber'in 'Kendini bilen rabbini bilir' hadisinden çıkan bir sırdır. Çünkü işin özü, Hakkın âlemi kendisinden bilmesindedir. Bu durum *'Onlara ayetlerimizi ufuklarda ve nefislerde göstereceğiz'*[120] ayetine benzer. Burada iki yaratılış zikretmiştir. Birincisi *'ufuklarda'*[121] diye ifade edilen âlemin suretinin yaratılışı, diğeri *'nefislerinizde'*[122] diye ifade edilen ruhunun yaratılışıdır. Zikredilen, iki yaratılış sahibi olan tek insandır. 'Ta ki onun Hak olduğu ortaya çıkar.' Yani gören kimse, gördüğünde -başkasını değil- Hakkı görsün.

Dostum! Allah peygamberinin ümmetine karşı ne kadar lütufkâr olduğuna bak! Onlara ne güzel öğretmiş, kendilerini ne güzel teşvik etmiştir. O ne güzel rehber ve öğretmendir! Allah bizi onun izlerinde yürüyenlerden etsin ki, onun derecesine katılalım. Allah bu duayı izzetiyle kabul buyursun! İnce zekâ sahibiysen, gerçeği bulunduğu durumuyla ima ettik, hatta açıkladık. İşaret etiğimiz hususu bilmeyenin bize nispet ettiği körlüğe de tahammül ettik. Bizi böyle suçlayanlar dünya hayatının zahirini bilen fakat ahiretten habersiz kalan kimselerdir. Ayette böyle bir nas bulunmasaydı, Allah'a yemin olsun ki, dünya ve ahiret hayatının zahiri hakkında da onların kör olduğunu söylerdik. Nitekim Allah Teala da onların duymadığı yönünde hüküm vermiştir, hâlbuki onlar duyuyordu. *'Duymadıkları halde, duyduk diyenlerden olmayın.'*[123] Allah, duyuyor olsalar bile, onların duymadıklarını söylemiştir. Aynı şey duyularla algılanan duyulurlarla ilgili olarak, dünya hayatının zahiri hakkındaki bilgi için geçerlidir. Allah Teala onların duyması ve gözleri değildir. Şimdi bu menzilin içerdiği ilimleri zikredelim:

Âlemin susamasının bilgisi, bu menzilden öğrenilir. Bu susamayla birlikte Allah'ı bilmede bir doyum gerçekleşmez. Bu susamanın verdiği bilginin farkın bulunduğu cem' mertebesine dayanması, bu menzilden öğrenilir. Zikirle (hatırlama) gerçekleşen şey, bu menzilden öğrenilir. Acaba hatırlama ve zikir unutulanı öğrenmek midir, yoksa kendisi yok suretteki benzerliği nedeniyle onun misli midir? Çünkü bir şeyi bilip, yaratılışının gereğiyle onu unutanlar olabilir ve bu durumda bilinen hakkındaki bilginin sureti korunmamış demektir. Sonra da onu hatırlar. Acaba onu hatırlarken gördüğü unuttuğunun kendisi veya benzeri

midir? Çünkü birbirine benzese bile zaman değişmiştir. Dünün bugün veya yarının -surette benzeri olsa bile- bugün olmadığını bilirsin. Öyleyse hatırlama bilgisi ne tür bir şeydir? Hatırlanan unutulanın aynı ise, onu kim aklında tutmuştur ki sonra hatırlanmıştır? Hafıza hazinesi unutanda mıdır, yoksa bunu bilmiyor muyuz? Yoksa unutulma zamanında korunduğu başka bir yeri mi vardır? Hatırlandığında ise bu hazine kendisini bilenin aynası olur? Böylelikle Hak unutulan şeyin korunduğu hazine olur ve Hak onu unutan hatırlayana kadar koruyandır. Gerçek böyle değil ise, kişi unuttuğunu hatırlamaz. Aksine hatırlanan şey, ilk bilgiye benzeyen yeni bir bilgidir. Yenilenme unutulanın hatırlanmasının verdiği açıklıkta gerçekleşir. Bu mesele, kulun kendisiyle ya da âlemdeki bir işle meşgul olduğu vakitlerde Rabbini unutmasının ve sonra da hatırlamasının öğrenilmesine (katkı sağlayacak) garip bir meseledir. Bu unutulan, yenilenme kabul etmez. Aksine onun kendisidir. Unuttuğun şeyin hatırlanması bu menzilden öğrenilir.

'Beda ilmi' bu menzilden öğrenilir. Bu nitelik Allah Teala hakkında imkânsız mıdır, değil midir? İşlerde ve şeriatlarda neshi reddedenler buradan hareketle reddetmiştir. Pek çok kimse onu inkâr etmişken bir kısmı -beda tarzında olmamak üzere- onu kabul etmiştir. Biz ise nesih bilgisinde bu iki yol arasında bir yol tutarız; ne bedayı kabul eder ne neshi reddederiz. Biz onu Allah'ın bilgisinde hükmün vaktinin bitmesi sayarız. Çünkü Allah katından ebedi olduğu bildirilen veya belli bir süreye kadar devam edip sürenin tamamlanmasıyla kaldırılacağı zikredilen bir hüküm gelmemiştir. Bu nedenle biz nesih hususunda bu ara yolu tuttuk. Menzilinin dışında başka bir surette ortaya çıkıp kendisini o suretin sahibinin benzeri veya çifti sayanın ve karışıklığa yol açanın durumu bu menzilden öğrenilir. Bu nitelikteki birisi hakkında Allah'ın hükmü nedir? Ona verilmesi gerekli nitelik nedir? İşlerde takdim veya geride bırakmayı gerektiren durumlardaki hikmet, bu menzilden öğrenilir. Acaba bu hikmet kesin olarak mı, yoksa ihtiyarî olarak mı bilinir? Değerlendirme yapanların konumu bu menzilden öğrenilir. Gerçekte değerlendirmeleri doğruyken, niçin hatalara maruz kalmışlardır? Çünkü yorumda hata yoktur; hata yorumu yapanların kendilerindedir. Onların bu konudaki dereceleri farklı farklıdır. Bu önemli bir bilgidir. Çünkü her yorum yapan yorumu yerli yerine koyamaz. Acaba yoruma konu olan şeyi Hak ortaya koyarken, onu özellikle yorum için mi

koymuştur? Böyle bir şeyin varlığı yorumun varlığına bağlıdır. Yorumlanma kalktığında, onun varlığı da kalkar. Yoksa o kendiliğinde mi ortaya konulmuştur? Bu durumda ister yoruma konu olsun ister olmasın ya da iki mekâna yerleşirken ahirette kalkacağı gibi âlemde yorum ortadan kalkarsa o şey sabit olur. Acaba bilgisiz insan alimi niçin reddeder? Bu ret hangi mertebeden veya nitelikten gerçekleşir? Bu nitelik gerçekte var mıdır, yoksa gerçeği olmayan ve dışta varlığı bulunmayan ve sadece inkâr edenin hayal mertebesinde bulunan zan mıdır? Çünkü alim insanın cahilin kendisine karşı reddettiği şeyi reddetmesinin tarzı, cahilin reddetmesiyle bir değildir. Bununla birlikte her ikisi reddetme fiilinde ortaktır. Gerçekte âlemde inkâr edilen bir şey var mıdır, yok mudur? İnkâr nedir ve hakikati nedir? Var olan bir şey midir, nispet midir?

Âlemde ortaya çıkan nefsaniyet duygusu bu menzilden öğrenilir. Niçin bu duygu hemcinslerde ortaya çıkar? İlah'a benzemek bu kabilden midir? Böyleyse, yaratıklar ile Yaratan arasındaki ortak cins nedir? Ortak cins, insan-ı kâmilin nail olduğu ve üzerinde yaratıldığı suret midir? Yoksa insan sadece Hakkın suretini kendinde koruyan bir insanla mı -ki O'nun gölgesidir- yarışır ve nefsaniyet eder? Bu tikel insan da ilahi suretin gölgesinden ibaret olan o insanın mertebesine ulaşmak ister; yoksa Hakkın sureti 'gölge' dediğimiz bu insanın kendisi, Hak ise suretin ruhu mudur? Bu durumda Hak bir suret ve ruh sahibi olur ki, ahirette böyle tecelli edecek, bu tecelli nedeniyle (bir tecellisinde) inkâr edilirken (diğerinde) kabul edilecektir. Allah Teala o tecelliyi boş yere zikretmedi. Daha doğrusu dünya hayatında Hz. Peygambere bize o tecelliyi boş yere zikretmemiştir. Kalplerin Allah'tan bilgi edinme peşinde koşmalarını sağlamak üzere ahiretteki tecelliyi zikretmiştir.

Rahmet değil, rahmût hazineleri bu menzilden öğrenilir. Nimet vermeye dayalı rahmet, bu menzilden öğrenilir. İlahi gazabın âlemdeki hükmünün kalkmasının dayandığı makama dayanan rahmet, bu menzilden öğrenilir. Âleme, yani yükümlülük âlemine en uygun şeyin kendisinden yaratıldığı makama dayalı rahmet, bu menzilden öğrenilir. Hakkın 'en uygunu' gözetmesinin zorunluluğunu ileri sürenler, bu menzilden konuşur.

Sebeplerin bilgisinde terakki bir sona varır mı, varmaz mı, bu menzilden öğrenilir. Terakki kendisiyle ve kendisinde yükselmen bir sebep midir? Fitneler ve manevi melahim, bu menzilden öğrenilir. Bu konuda kim baskın gelir, kim yenilir. Fitnelerin sonu neye varır? Âlemin âleme benzemesi ve tabakaları arasındaki benzerlik, bu menzilden öğrenilir. Bunlardan birisi övülen benzeşmedir. Misal olarak, bizdeki teklif âleminin tespih âlemine benzemesini verebiliriz. Bu, âlemdeki her şeyin Allah'm övgüsünü tespihidir. Başka bir misal, insanın güzel ahlakta daha öndekine benzemesidir. Benzemenin bir kısmı kınanan, bir kısmı övülen benzemedir. Hakka benzemeye gelirsek, bu, Allah ehlinin çoğuna göre talep edilen bir şey iken bize göre 'Allah'a benzemek' doğru değildir. Filozoflar arasında bu görüşü ileri sürenler, gerçeği olduğu hal üzere bilmeyenlerdir. *'Ona tekrar üflenir'*[124] ayetiyle *'Onun gecikmesi yoktur'*[125] ayeti arasındaki fark bu menzilden öğrenilir. Burada birisini tekil, diğerini çift getirdi. Teklik karşısında ikiliğin yeri nedir? Veya gerçek nedir bu hususta? Gerçekleşmesinden önce, şimdiki anda son bu menzilden öğrenilir. Acaba kendisini bilen hakkında bu bir son mudur, değil midir? Onu bilmek Allah'ın hakkında *'Onlar için dünya hayatında müjde vardır'*[126] buyurduğu müjdenin bir yönü müdür, değil midir? Onun bir tarzı, müjdenin başka bir tarzı mı vardır? Hz. Peygamber bir grubu cennetle müjdelemişken onlar, ölüm anındaki insana gelen müjdenin aksine, müjdenin ardından uzun süre yaşamışlardı.

Sonradan meydana gelen hâdis kuvvet ile onun yaratılmışlarda bölünmesi, bu menzilden öğrenilir. Acaba onun bütününü alan bir yaratık var mıdır, yoksa böyle bir şey tasavvur edilemez mi? Onun ilahi güçten payı nedir? Acaba bölünmüş güçler ilahi gücün parçaları mıdır? Çünkü ilahi kuvvetin mahalli, genel olarak mümkünlerken hâdis gücün mahalli mümkünlerin bir kısmıdır. Mümkün âlemin cinslerini aklına getirip kuvvetin bulunduklarını isimlendirdiğinde, ilahi kuvvet karşısında hâdis kuvvetin miktarını tam olarak öğrenirsin.

Genel ve özel teshir arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Acaba Hakkın *'her gün bir işte olması'*[127] ile *'Sizin için fariğ olacağız'*[128] teshir (amade kılma) ilminin bir parçası ve kapısı mıdır? Yoksa başka bir hakikatten midir? Çünkü efendi hal suretiyle kulun muhtaç olduğu şeyi yerine getirir. Bu, efendide kemal meydana getiren ince bir teshirdir,

yoksa kulun efendiye boyun eğdirme imkânı yoktur. Kulun konumu efendinin emri altında amade ve müsahhar kalmaktır. Her iki durumda da efendinin emriyle ve kendinden nefsini amade kılmakla amade olur, çünkü o bir kuldur. Bazen efendisinin benzeri ve kendi benzeri olan kimselere farklı tarzlarda amade olabilir. Bunların bir kısmı efendisinin emriyle başkasının emrine amadeyken bir bölümüne mürüvvetle amadedir, bir kısmına ise -kul olması itibarıyla amadelik ona eşlik ettiği için- adet üzere amadedir. Bu özellik onun düsturu olur ve ona hükmeder. Bu durumda efendisinin dışındaki kimseler için de -mürüvvet gereği veya efendinin emriyle değil- adet üzere boyun eğer.

Âlemin bütünün insana bakışı bu menzilden öğrenilir. Acaba ona halife olması yönüyle mi yoksa sahip oldukları emanetleri kendilerine ulaştırmak amacıyla mı bakarlar? Halife Haktan onlara -ihtiyari olarak değil- cebren gönderilen bir elçidir. Çünkü her şey esasta Yaratanını tespih etmek amacıyla yaratılmıştır. Kula ilahi inayetin gerçekleşmesini sağlayan şey, bu menzilden öğrenilir. Bu inayetin kula kazandırdığı mertebe ve bilgi, bu menzilden öğrenilir. İcmal ve tafsil, bu menzilden öğrenilir.

Bu menzilde ince bir bilgi vardır: Âdem suretini kardeşleri arasında görüp kendisini sevdiğinde ömründen altmış seneyi Davud'a vermiş, o da bunu kabul etmiş, Âdem daha sonra verdiği bu süreyi inkâr etmiş, buna karşı Davud'un kalbi kırılmış, Allah Teala ise Âdem'e vermediği bir şeyi zikrederek onun kalbini onarmıştır. Allah Teala Âdem hakkında *'Yeryüzünde bir halife yaratacağım'*[129] demiş, onu adıyla zikretmemiş, muhatap edatıyla onu şereflendirdiği şeyi bir araya getirmemiş, ona 'sana bütün isimleri öğrettim' dememiştir. Davud'un halifeliği hakkında ise *'Davud! Seni yeryüzünde halife yaptık'*[130] buyurarak adım vermiştir. Allah Teala böyle bir makam ve inayetin Davud'da babası Âdem'e karşı bir üstünlük oluşturduğunu bilmiştir. Çünkü o da her halükarda insandı ve bir insandan meydana gelebilecek şeyler ondan meydana gelmiştir. Bunun değerini ancak peygamber bilir ve bunun için şöyle derdi: 'Ben de sizin gibi bir insanım. Sizin gibi kızarım.' Kastedilen kendisi ve başkası adına kızmaktır. 'İnsanlar gibi memnun olurum.' Yani hem kendisi hem başkası adına razı olur. Allah'ın vahiyle peygambere öğrettiği ilahi edebin bir tezahürü buydu. Hz. Peygam-

ber'e *'Ben de sizin gibi bir insanım'*[131] demesi emredildi. Yani insanlığın bendeki hükmü sizdeki hükmüyle birdir.

Allah Teala, adının zikredilmiş olmasından babasına karşı üstünlük hissi duyan Davud'a edep öğretmek istemiştir. Daha önce de babası Âdem, ömründen bir bölümü ona vermekle yaptığı ihsanı inkâr etmişti. Çünkü insana bir iyilik ulaştığında, onu paylaşmaz. Şu var ki Âdem mertebesini bildiği için inkâr ettiği şeyi inkâr etmiştir, çünkü Allah Teala onu ilahi isimleri bilmenin mahalli yapmıştır. Bu isimler, meleklerin bile kendileriyle Allah'ı övmediği ve kendisinden sonra sadece Hz. Muhammed'e verilmiş isimlerdir. Hz. Muhammed onları bilmeyi 'cevamiü'l-kelim' diye ifade etmiştir. Allah Teala Âdem'e Davud'a verdiği bu ömür süresince o isimlerle Allah'a ancak kendi kemalince ibadet edebileceğini anlamıştı. Davud mertebe bakımından hiç kuşkusuz Âdem'den daha aşağıydı. Çünkü melekler Âdem'e secde etmiş, ilahi isimler öğretilmişti. Bu nedenle Âdemoğluna cömertçe verdiği ömrün kendisine ait olmasını istemiştir ki, oğlu Davud'dan ve başkalarından üstün olduğu mertebe ve yüksek derecesiyle Davud'un yapamayacağı ibadeti o zaman zarfında yapabilsin. İbadet o belirli zamanda yapıldığında ibadetin hak ettiği sevap Âdem'e verildiği gibi oğul Davud'a da verilir. Hâlbuki o süreyi Davud'a bıraksaydı, bu sevap onun adına gerçekleşmez, Âdem ise oğlunu kendisine tercih sevabını elde ederdi. Yani Hz. Âdem her halükarda ömründen bu müddeti oğlu Hz. Davud'a bırakmadığında elde edeceği sevabı yine elde ederdi. Allah'ın avucunda oldukları esnada kendisini sevip ömrünün bir kısmını ona verdiği gibi sevgisinde de ona dönmüştür. Davud'un bu konuda bir bilgisi yoktu. Allah Teala onun halifelikte adını zikretmekle kalbini onardığında, zikrettiğimiz üzere, insan tabiatında yerleşik nefsaniyet duygusuna kapılmasın diye şöyle buyurmuştur: *'Arzuna uyma, çünkü seni Allah yolundan saptırır.'*[132] Allah onu sakındırmış, bu sakındırma Davud'u Allah'ın özel olarak adını zikretmesinden meydana gelen üstünlük duygusundan alı koymuştu. Fakat Davud *'Arzuna uyma, seni Allah yolundan saptırır'*[133] denilen zamana ulaşmazdan önce sevinmiş ve sevinçten nasibini almıştı. 'Allah'tan ayırır' dememiş, ona yolu gözetmeyi emretmiştir. Sonra Allah da ona latif davranarak şöyle buyurur: *'Allah yolundan sapanlar için unuttuklarına göre şiddetli bir azap var-*

dır.'[134] Hâlbuki 'sen Allah yolundan saparsan, senin için azap vardır' dememiştir. Bu, değerli bir bilgidir.

Bu menzilde keşif sahipleri şunu öğrenir: Keşif, keşif sahibinin bildiğini her surette öğrenmiş olmasını gerektirmez. Aksine (keşfen bildiği) o şeyi Hakkın irade ettiği ölçüde bilir. Hakkın dilediği ondan gizlenir, dilediği ise onun tarafından öğrenilir. Başka bir ifadeyle keşif sahibinin gözü, gözüken her surete nüfuz etmez. Aksine gözün kendisini algıladığı bir suretin karşısında mahiyetini bilmediği bir suretin durumu, insan duyusu tarafından idrak edilemeyen kesif suretine benzer. Başka bir vakitte ise keşif o şahsın kalbinde konuştuğunu ona verir. O bir zorlama veya sezgi veya muvafık düşme şeklinde değil, belli bir bilgiden kaynaklanan hatıra şeklindeki sözdür.

Allah'ın âleme sürekli yumuşaklık göstermesinin hikmeti buradan öğrenilir. Âlemin varlık hikmeti, nüzul sebepleri, bu menzilden öğrenilir. İhsan ve kazanım bu menzilden öğrenilir. Kulun efendisinin yerini aldığı durum bu menzilden öğrenilir. Bakana iyilik veren sebepleri gözetmek bu menzilden öğrenilir. Değiştirme, yani bir bilgiye göre dilediği tarzda değişmeyi idrak, bu menzilden öğrenilir. Onun yeri ayet-i kerimede belirtildiği üzere Hz. İsa'nın yeri gibidir. '*Doğduğum, öldüğüm ve diriltileceğim gün bana selam olsun.*'[135] Hakkın bu makam sahibinin suretinin karşısına bedel olarak yerleştirdiği suretler, bu menzilden öğrenilir. Hak kendisi adına yerleştirilenin bilgisi olmaksızın, dilediği yere onu yerleştirir. Onun buradaki mertebesi, Yahya'nın mertebesidir. Bu durum '*Doğduğu, öldüğü ve diriltileceği gün ona selam olsun*'[136] ayetinde belirtilir. Hangi makam daha üstün ve tamdır? Yahya için '*Daha önce onun adına bir isim belirlemedik*'[137] buyurmuştur. Yahya'nın görevi, kıyamette ölümü kurban etmektir. İnsanın en tamı, üstünlüğünü ve başkalarından üstün olmayı istemesinin nedeni bu menzilden öğrenilir. Miktarların ortadan kalkması, bu menzilden öğrenilir. Onlar gerçekte kalkarlar mı, kalkmaları mümkün değil midir? Yoksa alim farkında olmaksızın, Allah katında takdir edilmiş iken herhangi bir kimse adına ortadan kalkarlar mı? İnsanın bildiği her şeyin yeni bir bilgi değil, bir hatırlama olması bu menzilden öğrenilir. Her bilgi ondaydı, fakat unutmuştur.

Cinlerin insanlara insanların cinlere nasıl musallat olduğu, bu menzilden öğrenilir. Cinler insanlara zahirde ve bâtında mı musallat olur? Yoksa bir grup hakkında bilhassa zahirde gerçekleşirken bâtında konunmuş mu olurlar? Veya işin gerçeği nedir? Aynı şey insanların cinlere musallat oluşunda geçerlidir. Şu var ki insanların cinin zahirine musallat olması söz konusu değildir. Bunun istisnası ruhanileşen ve manası latifleşen insanlardır. Öyle ki, bu durumda insan, cin suretlerinin en latifinde bile görünebilir ve zatıyla cinin bâtınına -tıpkı cinin insanın bâtınına yayılması gibi- yayılır. Cin onu bilmez ve nefsinin üzerindeki bir etkisi olduğunu zanneder; hâlbuki üzerindeki etki ruhanileşen insanın etkisidir. Böyle bir bilgiye dikkat çekeni görmedim. Allah bu bilgiyi bana öğretti, benden önce kimsenin bilip de zikrettiğini görmedim.

İnsana musallat olan cinin etkisini ortadan kaldıracak ilaç, bu menzilden öğrenilir. Bu etki kalktıktan sonra insana keşfolunan şey, bu menzilden öğrenilir. Çokluğun birden çıkması, bu menzilden öğrenilir. Acaba bir'den çokluğun birliği mi, yoksa çokluk mu çıkar? Mastardan ortaya çıkan şey mastar ile aynı hükme mi sahiptir? Bu durum sabit ise yükümlü âlemin sonu rahata kavuşmak olacaktır. Çünkü âlem Haktan Pazar gününden Cuma gününe kadar ortaya çıkmış ve ardından ebediyet gününe girmiştir. O gün sebt günüdür. Sebt rahat demektir. Sebt günlerin sonuyken kendisinin bir sonu yoktur. Yaratana yarattıkları nedeniyle bir yorgunluk ilişmez. Fakat sebt günü âlemin tabakalarını tamamlama günü olmuştur. Allah'ın yaratması bu amelin muhtaç kaldığı hallerle ilgilidir ve bu hallerin zamanı ve süresi sona ermez. Meleklerin yaratılışı, bu menzilden öğrenilir. İnsanın yaratılış mertebesi ve ilahi mertebeden sahip oldukları, bu menzilden öğrenilir. Bu türün şahıslarının birbirine karşı üstünlüğü, bu üstünlüğün neye göre gerçekleştiği, yaratılışla mı, yoksa arazları kabulle mi ilgili olduğu bu menzilden öğrenilir.

Bu menzilde başka bilgiler de vardır. Biz onların arasından kalplerin dikkatini çekmek üzere en önemlilerini söylemek istedik. 'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ KIRK YEDİNCİ BÖLÜM

İlahi İndiyet Menzili ve Allah Katında Birinci Saffın Bilinmesi

Kendine ait olanı bilenle
Bilgisine ilave eden arasında ne kadar fark var!

Böylesi bilgisinde yükselirken
Öteki hükümlerinde

Birinci için hal keyfiyet
Öteki için bilgi nicelik

Niceliğin hükmü bitmez
Bilgisi anlayışı üzerine nemalanır

Harfin varlığı olmasaydı, benim olmazdı
Anlayışım olmazdı, bazen vehminden anlar

Bilmek ve anlamak birlikte bana ait
Hakkın sadece bilgisi var

Allah Teala şöyle buyurur: '*Allah katında olan bakidir.*'[138] Başka bir ayette ise '*Ona katımızdan bilgi verdik ve ledünnümüzden öğrettik*'[139] buyurur. Başka bir ayette '*Gaybın anahtarları O'nun katındadır*'[140] buyurur. Hz. Peygamber şöyle der: 'Melekler rablerinin katında saf saf durur.' Allah Teala şöyle der: '*Kıyametin bilgisi O'nun katındadır.*'[141] Başka bir ayette '*Her şeyin hazinesi katımızdadır*'[142] buyrulur. Bu ayetlerde geçen 'katında (indilik)' kelimesinin izafe edildiği isim, zamir ve kinayelerin değişmesiyle izafetleri de değişir. İndilik (kat, nezd), üçüncü zarftır. Allah ehlinden mahiyeti öğrenilsin diye ona dikkat çekeni görmedim. Çünkü indiyetin kökü olan inde, zaman veya mekân edatı değildir. Hatta o genel anlamıyla mekân edatı değildir. Bu durum '*Sizin indinizde (katınızda) olan tükenir*'[143] ayetinden anlaşılır. Allah bizim için de bir indiyet belirlemiştir ve indiyet bizim hakkımızda bir mekân zarfı değildir.

Alimlerin kendisiyle hem hakkın hem insanın nitelendiği bu indiyeti incelemeyi niçin ihmal ettiklerine şaşırdım. Allah Teala eşyanın hazineleri için indiyetini zarf yapmıştır. Bilindiği üzere, Allah eşyayı yaratır ve yokluktan varlığa çıkartır. Bu izafet, Allah'ın eşyayı katındaki hazinelerden çıkartması demektir. Allah eşyayı idrak etmediğimiz bir varlıktan idrak ettiğimiz varlığa çıkartır. Başka bir ifadeyle eşya yokluğa dayanmaz. İşin zahiri onların yokluklarının izafiliğidir. Çünkü eşya yokluk halinde Allah tarafından görülür ve onları hakikatleriyle ayrışmış bir halde birbirlerinden ayırt eder. Eşyada Allah nezdinde/indinde bir icmallik ve belirsizlik yoktur. Onların hazineleri, yani kendilerini saklayan kaplar anlamındaki eşya hazineleri, 'eşyanın imkânları' demektir, başka bir anlamı yoktur. Çünkü eşyanın kendiliklerinde varlıkları yoktur. Onlar sübut halindedir. Onların Haktan kazandıkları ise aynî, yani dış varlıktır. Bu sayede eşya, hem onları gören ve hem de kendileri için aynî varlıklarıyla ayrışırlar. Allah katında ise 'sübutî' olarak ayrışmış olmayı sürdürürler.

Eşya aynî/dış varlıklarında zuhur ettiğinde, Hak onları kendi katından onların hazinelerine yerleştirir. Çünkü imkân onlardaki hükmünü bırakmaz. Onlar kendi hazinelerinde bulunmasalardı, hazineler onlar üzerinde hüküm veremezdi. İmkân özelliği bir an bile onlardan ayrılmayıp bu özellikten çıkmaları mümkün olmadığı için tercih eden sürekli onlarladır. Bir mümkünün varlık veya yokluk şeklinde iki mümkünden birisiyle nitelenmesi şarttır. Öyleyse onlar ve hazineleri Allah katında kalıcıdır. Çünkü tercih eden, iki mümkünden birisini eşya hakkında tercih etmekten geri durmaz. O halde onların imkân hazinesinden çıkması mümkün değildir. Hak bu hazinelerin kapısını açmıştır: Biz onlara, onlar da bize baktı. Bir yönüyle o hazinelerde bulunurken bir yönüyle onların dışındayız. Âdem de Hakkın kabzasının dışındayken aynı zamanda Hakkın kabzasındaydı. Başka bir ifadeyle Âdem kendisini iki yerde birden görmekteydi. Eşyayı görüp hazineleri görmeyen ve bu hazinelerin katında olduğu Allah'ı görmeyen kimse, eşyayı da görmemiştir. Çünkü eşya hazinelerden ayrılmadığı gibi hazineler de Allah katından ayrılmamıştır. İlahi indilik ve zamirler, O'nun zatından ayrılmaz. O halde bu işlerden birisini gören, toplamı görmüş demektir.

Hakkın indiyeti zatının aynı
Eşyanın hazineleri ondadır

Ondan gördüğü şey iner
Onlar koruyucunun ihtiva ettikleri

Onun inişi sürekli hazinelerdendir
Çünkü var olanların dış varlıkları

Zarfının indiyeti nezih
Mekân indiyeti değildir ama

Onun dehri Allah'tır, zaman değil
Dehr her sakin için bir zarf

Sükûn ile kendisini tutar onda
Meskeni en şerefli mesken

Onun 'O' olmaksızın taşınması yok
O görülen bir gereklilik

Onun niteliği ince bir anlamdan
Ben borçlunun kefili değilim

Oluşta -eğer bilgiliysen- toplamın birliğinden başka bir birlik yok! Çünkü Allah Teala ilahtır ve her zaman ilahtır. Sahip olmadığı bir hüküm yenilenmediği gibi kendisiyle isimlenmediği bir ad da meydana gelmez. Çünkü Allah kendisini isimlendiren ve daha önce sahip olmadığı bir niteliğin bulunmadığı kimsedir. Öncesinde ve sonrasında iş, Allah'a aittir. Allah güzel isimlerin ve yüce niteliklerin sahibidir. O amâ'da ilah, kendisini istiva etmekle niteleyen Rahman, her gece ve gecenin son üçte birlik bölümünde yakın semaya inen Rab'dir. Her neredeysek, bizimle beraber olandır: *'Bir gizli konuşma yoktur...'*[144] Burada belli bir sayı kastedilmiştir ve tek veya çift sayıdır. Bu durumda Allah üçün dördüncüsü, beşin altıncısıdır. Sayı daha az veya çok olabilir. Hakkın vahyinde 'toplamın birliğinden' başka bir şeyin zikredildiğini gördün mü? Çünkü sadece ilah gelmiştir: *'O'ndan başka ilah yoktur. Gaybı ve şehadeti bilendir, Rahman ve Rahîmdir. O kendisinden başka*

ilah olmayandır. Melik ve Kuddus'tur. Mümindir, Müheymindir, Cebbar'dır, Mütekebbirdir. Allah onların koştuğu ortaklardan münezzehtir. Allah Yaratandır, Musavvirdir, Baridir.'[145] Sen -gerçeği Allah'tan anlayanlardan isen- şunu bilirsin: Bu isimler, zatı yönüyle tek bir isimlendirilende müteradif olsalar bile, farklı anlamları gösterirler: '*De ki, ister Allah ister Rahman diye dua edin, en güzel isimler O'nundur.*'[146] Öyleyse sadece bir ilaha dua ederiz. Hakikatleri ve gösterdikleri birbirinden farklı olan bu isimler, O'na aittir. Bu isimler, ezelidir ve ilahi hazineler demektir. O hazinelerde, eşyanın saklandığı 'imkân hazineleri' bulunur. Böylelikle cem' cem'in, çokluk çokluğun, sayı sayının mukabili olmuştur. Hakikat birdir ve o 'toplamın birliği (ahadiyetü'l-mecmu') demektir. Namaz kılan herkes yalnızken Rabbiyle konuşur. Allah da koruyucu kanadını onun üzerine germiştir. Öyleyse Allah, mutlak ve sınırlı, özelde genel, genelde özel olandır.

Bilmelisin ki, Allah Teala bize saf haline gelişte iki yer belirlemiş, aynı şeyi başka yaratıklar için yapmamıştır. Birincisi namazdaki saf, ikincisi cihattaki saftır. Allah Teala şöyle der: '*Allah kendi yolunda saf saf bir bina gibi savaşanları sever.*'[147] Burada namaz saflarında sıkışmayı emretmiş, meleklerin Rablerinin katında safta sıkışık durduklarını söylemiş, saflarımızı meleklerin saflarına benzetmiş, aynı şeyi diğer ümmetler için yapmamıştır: '*Rabbin ve melekler saf saf gelir.*'[148] Başka bir ayette '*O gün Ruh ve melekler saf olarak kalkar*'[149] buyrulur. Ruh imamdır ve imam tek başına bir saftır, çünkü o, bir toplamdır ve onun birliği toplamın birliğidir. Bu nedenle imam tek başına birliktir. Hak ise -toplamın birliğinde değil- birliğin toplamında saflarda duranlara tecelli eder. Çünkü saftaki şahısların her biri, namazdaki huzuruna, niyetine ve Rabbi hakkındaki bilgisine göre, Rabbiyle konuşur ve bunun için Allah birliğin toplamında onlara tecelli eder. Onlar adına toplam öne geçmiş, onu birliğe izafe etmiştir. Ta ki onlar ibadetlerine kimseyi Allah'a ortak koşmasınlar. Bununla birlikte onların mizaçları, ilişkileri, maksatları değişebilir. Bu nedenle onların talepleri farklılaşır ve çoğalır.

Allah Teala onlara toplamın birliğinde tecelli etseydi, birliğin öne geçmesi nedeniyle toplama bakmazlardı. Böyle olsaydı, onların maksatları bir, istekleri tek, huzurdaki halleri bir hal, Allah hakkındaki bilgileri bir bilgi olurdu. Hâlbuki vakıa öyle değildir ve bu durum tecelli-

nin 'birliğin toplamında' gerçekleştiğini gösterir. *'İş bütünüyle O'na döner.'*[150] Böylece toplam Bir'e dönmüş, toplamın dışta varlık sahibi olduğu zannedilmesin diye Allah'a izafe edilmiştir. Toplam (mecmu'), hükümlerin varlığıdır. Şâri namazda imamı kendisiyle toplamın izafe edildiği birliğin mukabili olsun diye belirlemiştir. İmam cemaatle birlikte birliğin toplamının mukabili olur. Öyleyse imam, mutlak birliğe münacat eder!

Bu nedenle bazı kimseler, selam verene kadar namazda imamın masumiyetine inanmıştır. Onlar, masum imam taraftarlarıdır. Çünkü bir, muallim olan imamın aksine kendi birliğinden gafil kalmaz. Bilfiil muallim olan imam, cemaatte unutanın hükmünün nasıl olduğunu öğretme amacıyla unutabilir. Muallimler ancak nebilerdir. Peygamberlerin dışında ise, imam, saftakilerden biridir. Öne geçtiğinde ve peygamber olmadığında, masumdur, çünkü o, muallim değildir. Masum imam taraftarları bu görüştedir. Onlar imamilerdir ve imamın masumluğunu ileri sürerler. Gerçek ise böyle değildir. Çünkü her imam namazdan gafil olmasa bile, namaz içinde unutabilir. Cemaat ise 'birliğin toplamına' münacat eder. Cemaatten her birisi, mukabili olduğu şeye münacat eder.

Namaz kılıp da imam ve imama uyanların ilişkisi hakkında zikrettiğimiz meseleyi görmeyen kimse, emredilen namazı kemaliyle kılmamış demektir; onu tamamlasa bile, kâmil anlamda kılmamıştır. Çünkü namazın tamamlanması, şekli yapısının ifa edilmesi, namazın farzlarını, sünnetlerini, ayakta durmak, tekbir getirmek, okumak, rükû etmek, secdeye gitmek, elleri kaldırmak, oturmak, selam vermek gibi şeklî unsurlarını yerine getirmektir. Bir kişi bütün bunları tamamladığında, namazını da tamamlamış demektir. Ancak söz konusu insan bizim söylediklerimizi müşahede ederse, namazı kâmil anlamda kılmış sayılır. Çünkü gaye mertebe demektir ve namaz ancak gayesi nedeniyle farz kılınmıştır. İnsanların genelinin 'namazdaki huzur' dedikleri şey budur. Başka bir ifadeyle namaza başlayıp bitirene kadar bütün parçalara niyetin eşlik etmesidir.

Kardeşim! İster imam ister cemaat ol, böyle bir namaz kılıp kılmadığına bakmalısın! Kendinle imamı, müşahededе böyle ayırt ettin mi, yoksa imamı sadece mekân önceliği ve hükümdeki mertebe önceli-

ği bakımından mı ayırt ettin? İmam tekbir alana kadar tekbir almaz, rükûya gidene kadar rükûya gitmez, başını kaldırana kadar başını kaldırmaz, namazın fiillerinden herhangi birini imam yapmadan yapmazsın. Senin mertebeden uymadır. İmam cemaat çok ise mekân, sadece bir kişi var ise mertebe bakımından cemaatin önündedir. Öyleyse imam, mertebe bakımından imamdır ve onun durumu birliğe (ahadiyet) karşılık gelir; cemaatin kendisine eklenip adeta bir saf haline gelmesi yönüyle de 'birliğin toplamına' karşılık gelir. Öyleyse imam mekân bakımından öne geçerek cemaat ardında kaldığında, imam mutlak birlikten başkasını görmez. Cemaat bir kişi olup da imam safta bulunursa, 'birliğin toplamını' veya 'toplamın birliğini' görür veya cemaat 'birliğin toplamını' görür. Bu durumda bir kişi olan cemaati imamdan, kendisine uyduğu ve ona tabi olduğu için mertebe ayrıştırır. Ona muhalefet etse, (bilmelidir ki) cemaatin perçemi şeytanın elindedir. Şeytanlık uzaklık, namaz yakınlık demektir. İşte bu, 'uzaklıktaki yakınlık', 'yakınlıktaki uzaklıktır.' Öyleyse imama muhalif olan cemaat, birliğin toplamını göremez, çünkü o, böyle davrandığı sürece ne mekân ne mertebe bakımından cemaat değildir. Çünkü imam, cemaat kendisine muhalefet ederken ancak birliği müşahede edebilir, çünkü bu esnada imam, 'cemaat olma' hali ortadan kalkıp cemaat bulunmadığı için bir safta değildir. Öyleyse imam bu haldeyken -cemaatin durumuna göre- tek başına namaz kılan kimse gibidir. Bununla birlikte imam, ardında namaz kılan meleklere göre imamdır. Melekler onun ardında saf tuttukları gibi aynı zamanda Rablerinin katında saf tutar. Onlar namaz kılan imamın nezdindeyken de yine de Rablerinin katında bulunmayı sürdürürler.

Öyleyse imam, halifedir ve melekler ona secde etmiştir. İmam ise Allah'a secde eder ve imamın kıblesi Allah Teala'dır; imam ise meleklerin kıblesidir. Cebrail'in Hz. Peygamber'e imam olması, ona namazı öğretme amacından kaynaklanmış, böylelikle mertebe bakımından -yer ve mekân bakımından değil- peygambere namaz kıldırmıştı. Çünkü Hz. Peygamber ile Cebrail yalnız başlarına namaz kılmış, Cebrail peygamberin önüne geçmemiş, vakitleri ve özellikleriyle birlikte en yetkin şekilde namazın sayılarını ona öğretmiş, sonra da cemaatte bulunduğunda mekân bakımından öne geçmesini söylemiştir. Bazı insanlar, Hz. Peygamber'in mekân bakımından Cebrail'in de önüne geçtiğini

söylemişlerdir ki böyle bir şey ancak Allah'ın peygamberin gözünden perdeyi kaldırması halinde olabilir. Bu durumda Peygamber melekleri ve cemaati görür, Cebrail'in ardında saf tuttuklarını müşahede eder; perde varken göremez. Bu nedenle peygamber yalnız bir adama namaz kıldırırken onu sağında bir safta durdurmuştur. Çünkü söz konusu şahıs melekleri görmemiş, imam da cemaatin hükmünü dikkate almıştı. Allah Teala Hz. Musa'ya nida ederken, sen Tur tarafında değildin. Musa'ya emri verirken de garb tarafında değildin. '*Sen şahitlerden değildin.*'[151] Aynı şekilde, Cebrail Hz. Peygamber'e beş vakit namazda imamlık yaparken de orada değildin: '*Sen şahitlerden değildin.*'[152] '*Biz bildiğimize şahidiz, yoksa gaybı koruyucu değiliz.*'[153] İşleri görmek ile bildirmenin dışında onları görmemek aynı hükme sahip değildir. Binaenaleyh gözlerin ancak göz sahibinin bilebileceği bir durumu olduğu kadar bilginin de bilgi sahiplerinin bilebileceği bir durumu vardır; başkalarının onda bir tecrübesi yoktur: '*Rabbim! Bana ölüleri nasıl diriltiğini göster?*'[154] Başka bir ayette ise '*Rabbim! Bana kendini göster, sana bakayım*'[155] buyrulur.

Gözlerin latif bir manası var
Bu nedenle Musa görmek istedi

Melekler babaları Âdem'e secde ettikleri gibi her namaz Âdemoğullarına secde etmeyi sürdürürler. Âdemoğulları arasında da 'Allah' diyen ve namaz kılan birisi olduğu sürece halifelik sürer. İlahi emir ve durum âlemde bir kez gerçekleştiğinde, artık onun hükmü kıyamete kadar ortadan kalkmaz. Çünkü meleklerin Âdem'e secdeleri, kıyamet vaktine kadar namaz kılan herkesin ardında geçerli olmak üzere, zürriyeti hakkında da bakidir. Âdem unutmuş, zürriyeti de unutmuş; o inkâr etmiş, zürriyeti inkâr etmiştir. Kabil Habil'i öldürmüş, haksız yere insan öldürmek fiili kıyamete kadar Âdemoğullarında baki kalmıştır. Üstelik bu işi ilk yapanın da bunda vebali vardır. Nitekim iyilik söz konusu olduğunda da, ilk yapanın iyiliği yapan herkeste bir nasibi vardır: 'Kim bir iyilik başlatırsa, yaptığı iyiliğin ve kıyamete kadar onu yapanların sevabı ona aittir. Kim kötülük başlatırsa, onun ve kıyamete kadar onu yapanların vebali onun üzerindedir.' Onlar '*Günahlarına günah yüklenenlerdir.*'[156]

Öyleyse namaz kılan herkes meleklere imamdır ve melekler onun ardından kendisine secde ederler. Şu var ki asıl ile fer arasında olduğu kadar Âdem ile zürriyeti arasında da bir fark vardır. Melekler kıraat ve namazda Âdemoğullarının secdesiyle birlikte secde ederlerken Âdem'e öğrencinin öğretmene secdesi gibi secde etmişlerdir. Böylelikle secdeleri ortak iken secde sebebi farklılaşmıştır. Açıklamak istediğimiz husus şudur: Meleklerin Âdemoğullarına secdeleri ortadan kalkmamıştır. İmamlık, Hz. Âdem'den son namaz kılan insana kadar kalkmamıştır. Melekler, daha önce söylediğimiz gibi, bu imama tabidir. İmamlık yaparken biz Allah katında bulunuruz; melekler ise uyma itibarıyla bu esnada bizim katımızdadır. Hâlbuki onlar, (gerçekte her zaman) Rablerinin katındadırlar. Çünkü imam O'nun katındadır. Dolayısıyla melekler de O'nun katındadır, çünkü onlar imamın ve ardında namaz kılan safların -sayısı ne kadar olursa olsun- ardındadırlar.

Rabbin katında (indiyet) olmak makul
'O'nun katı' ne demek, bilinmez

Allah'ın katı meçhul
Yaratıkların katı meçhul değil

O ikisi bir zarfta değil
Onun kendinden başka bağlamı yok

Son mısradaki zamir zarfa döner. Bir önceki mısradaki 'o ikisi' Hakkın ve yaratıkların katına döner.

Bilmelisin ki, indiyet var olan bir şey değil bir nispettir. Nispetler, kendileri var olmayıp hükümleri sabit madum durumlardır. Allah izin verirse, kutupların hallerinden söz ederken düsturu '*Sizin katınızdaki biter, Allah katındaki bakidir*'[157] ayeti olan kutuptan söz ederken, bu konudan söz edeceğiz. Allah'ın katının meçhul olduğunu söyledik, çünkü 'Allah' olması itibarıyla Allah'ta başka ilahi isimlerden birisi ortaya çıkmaz. Çünkü 'Allah' ismi, isimlerin toplamıdır, dolayısıyla onu haller özelleştirir. Çünkü 'Ey Allah! Benim için şunu yap' diyen kimsenin hali, bu ismin içerdiği ilahi isimlerden birisini özelleştirir. Bu nedenle onun hakkında 'mutlaklıkta sınırlı' denilir. Başka bir ifadeyle içerdiği ilahi isimlerin talebine göre haller kendisini sınırlarken hallerin olum-

suzlanması bakımından mutlak/sınırsızdır. Tüm heyula her sureti kabul ettiği gibi 'Allah' ismi her ismin mukabilindeki isimdir. 'Rabbin katında' bir yönüyle bu anlama yakındır. Fakat aralarında fark vardır: Rab tamlama olarak gelebilir. Kim onun katındaysa, izafe edildiği kimsenin katında bulunur. Dolayısıyla ancak var olanlardan birisine izafe edilir. 'Yaratıkların katı' (ifadesi) malumdur. Dolayısıyla 'Rabbin katı' makuldür.

'Onun katı' ifadesine gelirsek, o, üçüncü tekil şahıs zamirdir, yani gaib zamirdir. Gaib hakkında hali gaybet olan hüküm veremez. Çünkü hangi halde olduğunu bilmez ki, hakkında şahitlik edebilsin. Gördüğündeyse, artık gaib değildir, çünkü gaybet kalkmıştır. Bakınız! Susan kimseye konuşana kadar herhangi bir görüş veya davranış izafe edilemez ve bu nedenle susması nedeniyle 'icma'ya dahil edilir. Bu tartışmalı bir meseledir ve doğrusu söylediğimizdir. Çünkü belirsizliği terk, o işin aslı üzerinde kalması hakkındaki delille mümkündür. *'Yeryüzünde her şeyi sizin için yarattı'*[158] ayetinde dile getirilen asıldır bu. Âdemoğullarının sözü ve bütün fiilleri, yeryüzünde yaratılanlar kapsamındadır. Hz. Peygamber'in huzurunda söylenmiş veya yapılmış ve reddedilmemiş bir işi gördüğümüzde, hükmünün 'mubahlık' olduğunu söylemeyiz, çünkü Hz. Peygamber o konuda bir hüküm vermemiştir ve kendisine bir hükmün inmemiş olması muhtemeldir. Peygamber Allah'ın kendisine indirdiği vahye göre hüküm verir. Bu nedenle (hakkında nas bulunmayan şeyin) hükmü, asıl üzere kalmaktır. Asıl, beş hükümden bir belirleme olmaksızın, bu yaratılışın gerektirdiği tabii tasarruftur. İşte ilk asıl budur. Ya da böyle bir şeyin hükmünü ikinci asla döndürürüz. Bu ise *'Sizin için yeryüzündeki her şeyi yarattı'*[159] ayetidir. Burada belirtilen bir mubahlık hükmü değildir ve bu açıktır! Çünkü haramlık hükmü 'yaratılmıştır.' Yani bizden dolayı hakkında 'haram' diye hüküm verilmiştir. Başka bir ifadeyle haramlık, uzak durup duramayacağımızı denemek üzere, Allah'ın bizden dolayı verdiği bir hükümdür. Vaciplik, mendupluk hükümleri de bizim için belirlenmiş ve yaratılmıştır. Esas olan hükümsüzlüktür ve -sağlıklı düşüncenin gerektirdiği üzere- ilk ilke budur.

VASIL

Birinci Saf Menzilinin Açıklanması ve İçerdiği İlimler

Bu menzil bazı ilimleri içerir. Birincisi seva hamdi ve ayrıntılarıdır. Çünkü bu hamd, her iki tarafı ve ortayı ihata eder. Allah Teala onu bütün âlemlere izafe etmiş, Fatiha suresinin birinci kısmında birinci uçla ilgili olarak *'Hamd âlemlerin rabbi Allah'adır'*[160] demiş, bu hamdi bileşik rahmet arasına yerleştirmiştir. Çünkü onu (besmelede'ki) Rahman ve Rahîm öncelerken, kendisinden sonra da Rahman ve Rahîm gelmiş, böylelikle âlem, iki rahmet arasında var olmuştur: Başı merhum iken sonu rahmete varır. Yunus suresinin ortasındaysa, cennet ehlinin niteliğinden söz ederken *'Onların son duaları âlemlerin rabbi Allah'a hamd olsun demektir'*[161] buyurur. Saffat suresinde de *'Hamd âlemlerin rabbi Allah'adır'*[162] denilmiştir. Bunun öncesinde ise *'Peygamberlere selam olsun'*[163] denilmişti. Onlar, merhamet edilen ve salim kimselerdir. Yardım ihsan etmesi ve zafere ulaştırmasının ardından âlemlerin rabbi Allah'a hamd etmek, bir nimet hamdidir. Böylece surenin başında ve ortasında nimet hamdi ortaya çıkmış, hamd iki ucu ve ortayı ihata etmiştir. Böyle bir hamd, hamd olması yönüyle, bu mertebelerde eşit midir, değil midir? Yoksa iki ucun ve ortanın değişmesi nedeniyle, mertebeleri değişir mi? Hamdde en üstün mertebe hangisidir? İki uçtan birisi mi, yoksa orta mı? Âlemlerden orta ve sonda ilk hamd kime aittir? Bütün bunlar, Allah'ın kendisinden korkup başkalarından korkmayan alimlere verdiği ilimlerdendir.

Meleki ve beşeri mertebeler, bu menzilden öğrenilir. Onların mertebeleri eşit midir, yoksa hangisi daha üstündür? Beşer mertebeleri mi, melek mertebeleri mi üstündür? Her birinin ötekinden üstün olmasını sağlayan mertebeleri var mıdır?

Faydaları kazanmak, bu menzilden öğrenilir. Acaba zararlar bir takım faydaları içerir mi, içermez mi? Faydalar nelerdir? İlahiyat (metafizik) bahsinde uyma, bu menzilden öğrenilir. Acaba burada uyan insan, zikri mi yoksa fikri mi takip eder? İzafet tevhidi -mutlaklık tevhidi değil- bu menzilden öğrenilir. İki tevhit mi vardır? Burada zat tevhidiyle ilahlıkta ilahın tevhidini kastetmekteyim. Bu tevhitlerden her biri

neye göre idrak edilir? Allah'ın eşyaya nispeti bu menzilden öğrenilir. Bu nispet eşyanın Allah'a nispetiyle bir midir, değil midir? Bir şeyin farklı yönleri var mıdır, yoksa bir yönü mü vardır? Böyleyse, ondan ne meydana gelir? İlahi ve kevni 'atma' arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Süreklilik, bu menzilden öğrenilir. İhtilas ilmi ve işin öznesinde ve yüklemindeki hükmü bu menzilden öğrenilir. Namazda sağa sola bakmak şeytanın kulun namazından çaldığı (ihtilas) bir şeydir.

Âleme ait yaratma, bu menzilden öğrenilir. Yaratanların tek bir yaratılmışta bir araya gelmesi, bu menzilden öğrenilir. Acaba ikisinden her biri ötekinin verdiğini mi verir, yoksa yaratmadaki hükümleri farklı mıdır? Yaratmadaki ortak ve farklı özellikleri nelerdir? Cahilin haline yumuşaklık göstermek ve bilgisizliğinden dönsün diye ona süre vermek, bu menzilden öğrenilir. Cahilin konuşmasının hükmü, bu menzilden öğrenilir. Onun hükmü isabette alimin konuşmasıyla bir midir? Cahil konuştuğu mertebeyi bilmez veya bilirse, alimin hata saydığı isabeti bu menzilden öğrenilir. Bu durumda bilen ve bilgisiz, bilmeyenin kendisinden konuştuğu makamı bilmemede eşittir. Bunu bilen ile bilmeyen alimler arasındaki fark ve onu bilenin hükmünün ne olduğu bu menzilden öğrenilir. Kendisi bir iken bir'in çoklara nereden tesir ettiği, bu menzilden öğrenilir. Ayrılma ve birleşme bu menzilden öğrenilir. Yaratılmışların niteliklerinin hangi hakikatle bir araya geldiği bu menzilden öğrenilir. Dalalete rehberlik, bu menzilden öğrenilir.

Mevakıf ilmi, söz ve rızanın -kahrın olduğu gibi- mevkıfları var mıdır, yok mudur? Bunlar da bu menzilden öğrenilir. Kıyamet mevkıfları (durak) ne kadardır? Allah ehlinin mevkıfları (sufi) en-Nifferi'nin söylediği gibi sınırsız mıdır veya sınırlı mıdır? Yoksa bir açıdan sınırlı, bir açıdan sınırsız mıdır? Niçin durma ve vakfe vardır? Acaba bir sükûn durması mıdır, yoksa salik vakfelerinde sürekli hareket mi eder? İslam ve istislam ehli arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Âlemde bilgi talebi, bu menzilden öğrenilir. Hakkı bilmenin hangi mertebede neyi verdiği ve onun sahibine her bakımdan faydalı olup olmadığı, bu menzilden öğrenilir. İtiraf edilmesi gereken ile gerekmeyen, bu menzilden öğrenilir. Faydalı bilgi, bu menzilden öğrenilir. Mana araçlarından bileşik olan ve olmayanlar, bu menzilden öğre-

nilir. İnsana nimet veren ve azap eden şey bu menzilden öğrenilir. Allah'tan kimsede bir şey bulunmadığı bu menzilden öğrenilir.

İlahi çizgiler ve sınırlar, bu menzilden öğrenilir. Onlar, belirlenmiş ve birbirine karışmayan şeylerdir. Bunlar, imkânsız olan ile olmayanı en iyi bilenlerdir. İmkânsız olanlar onlar tarafından bilinirken onların imkânsız karşısındaki yerleri bilinmez. Acıları ortadan kaldıran nimetler nelerdir ve onlarla acıları kaldırmayan nimetler arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Misille ünsiyet, bu menzilden öğrenilir. Acaba Allah ile ünsiyet ilahi suret üzerine yaratılan kimse adına mı gerçekleşir? Yoksa suret üzerinde yaratılması, Allah'ın kendisiyle ünsiyet etmediği gibi kendisinin de Allah ile ünsiyet etmemesini mi gerektirir? Bütün âlem bu hükme sahip midir, değil midir? Hakkın gölgesi gibi olan insan, bu gölgeye benzeyen insanın parçası olan halife insan-ı kâmilin hükmüyle aynı hükme mi sahiptir?

Başkalarında gerçekleşen nimetlerden haz almak, bu menzilden öğrenilir. Acaba bu durum talep edilen hazzın kemalinden mi kaynaklanır, yoksa haz alandaki eksiklikten mi kaynaklanır? Hz. Peygamber'in 'Müftüler sana fetva verse bile, fetvayı kalbine sor' hadisinde geçen 'nefs', bu menzilden öğrenilir. Çünkü buradaki bildirmede bir ilahi lütuf vardır ki Allah onu peygamberinin dilinde uygulamıştır. Başka bir ifadeyle Allah kalbe ancak insanın mutluluğunun bulunduğu şeyi ilham eder. Buradan insan kendine dönerse, kurtuluşa erer. Bazı ariflerin bu makamda söyledikleri 'Veradan daha kolay bir iş bilmem, nefsime tereddüt veren her şeyi terk ederim' ifadeleri, bu menzilden öğrenilir.

Karinelerde halleri yücelten şeyler bu menzilden öğrenilir. Kendisine karşı direnme gereken şeyler bu menzilden öğrenilir. Hallerdeki üstünlük, bulundukları kimselere bakmaksızın bu menzilden öğrenilir. Mahiyetleri bilmek, bu menzilden öğrenilir. İki suretin benzeşmesi ve hükmün farklı olması, bu menzilden öğrenilir. Âlemde saptıran ve saptırmayan imamların yaratılma hikmeti bu menzilden öğrenilir. Bela esnasında nida bu menzilden öğrenilir. Niçin nimete değil de ona tahsis edilmiştir? Dua eden ve isteyenlere karşılık verilmesi bu menzilden öğrenilir. Acaba duaya karşılık veren, istekle mutabık nimet mi verir, yoksa artırır mı? Artırması, hal isteğine karşılık vermek demek midir? Çünkü bu esnada konuşma yoktur.

Ulvi âlemin kendisine fayda vermek üzere süfli âlemle süfli âlemin de istifade etmek üzere ulvi âlemle irtibatı, bu menzilden öğrenilir. Fayda veren üstteki, istifade eden aşağıdakidir. Burada mekânın ve mekân yüksekliğinin bir hükmü yoktur. Perdenin keşf verilene hangi yönden tesir edeceği, bu menzilden öğrenilir. Hâlbuki onun mertebesi daha yüksektir ve Hak kendisini destekler. Etki edenin cezası nedir? Seferler bu menzilden öğrenilir. Kudreti olmadığı halde hilim özelliğiyle nitelenenin durumu bu menzilden öğrenilir. Hâlbuki insan ancak hilim gösterdiği kimseye karşı gücü varken halim olabilir. Hayalin duyudaki etkisi, bu menzilden öğrenilir. Hükmü nereye varır? Mertebelerin nahoş bulduğu şeye göre sahipleri üzerindeki hükmü bu menzilden öğrenilir. Eşyanın değeri bu menzilden öğrenilir. Her şeyin belli bir mertebesi vardır ve her şeyin bir değeri vardır. İnsan-ı kâmilin ise değeri ve kıymeti yoktur; çünkü onun kıymeti Rabbidir.

Doğruluğun neticesi, doğruların mertebeleri ve doğruluklarından dolayı hesaba çekilmeleri, bu menzilden öğrenilir. İlahi bereket mertebeleri, bu menzilden öğrenilir. Zulüm mertebeleri, bundan övülen ve kınananlar, bu menzilden öğrenilir. İşte ortaklık, bu menzilden öğrenilir. Acaba o işin hükmü her ortakta eşit midir? Yoksa ortakların hal ve istidatlarının değişmesiyle -işte ortaklık olsa bile- hükmü de değişir mi? Hasımların hakim önünde bir araya gelme mertebeleri, bu menzilden öğrenilir. Dişinin erkeğe katılması, bu menzilden öğrenilir.

Kura çekmek ve hükmü bu menzilden öğrenilir. Hz. Peygamber şöyle der: 'İnsanlar birinci safta bulunan sevabı bilip sonra onu elde etmek üzere kura çekmeleri gerekseydi, kura çekerlerdi. Hicrette neyin bulunduğunu bilselerdi, ona koşarlardı. Yatsı ve sabah vaktinde neyin bulunduğunu bilselerdi onu yerine getirirlerdi.' Karanlıklar ve karanlığın hakikatinin neye döndüğü, bu menzilden öğrenilir. Var olan bir şeye mi, var olmayan bir şeye mi döner? Tenzihin diğer hamd türlerinden üstünlüğü, bu menzilden öğrenilir. Çıktığında cenine şefkat, ilgi ve merhamet, bu menzilden öğrenilir? Hz. Peygamber 'Küçüğümüze merhamet etmeyen bizden değildir' buyurur. Yakîn ve kuşku, bu menzilden öğrenilir. Kesin inanca sahip olduğu bir hususta insan kuşku duymakla nitelenir mi, nitelenmez mi? Hakkı sadece Hakkın bilmesi, bu menzilden öğrenilir. Allah'a nispet edilmesi uygun olan şey, bu

menzilden öğrenilir. Kendisini izale eden bir duruma maruz kalsa bile, doğasında doğanın hükmünün dışına çıkmamak özelliği bulunan kimsenin hali bu menzilden öğrenilir. Öyleyse söz konusu şey sürekli kaybolurken doğa baskın gelir ve değişmez.

Meleklerin hallerinin başkalaşması nereden gerçekleşir? İnayet ve âlemin inayetteki tabakaları, bu menzilden öğrenilir. Ağır başlılık ve acelecilik, bu menzilden öğrenilir. Müjdenin genelliği ve korkutmanın özelliği gibi zikredilmesi uzun sürecek pek çok bilgi, bu menzilden öğrenilir. Biz onların arasından sadece mühimlerini zikrettik.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ KIRK SEKİZİNCİ BÖLÜM

Cem' ve Vücud Kalbinin Sırlarından İki Sırrın Bilinmesi

Denirse ki, âlemde daha geniş var mı?
Allah'ın rahmetinden daha genişi

De ki: Kalp daha geniştir; imanın bulunduğu Allah evi o
Vera ve takvayla süslenmiş

Hakkı bilgice suretiyle ihata etmiş
O kendinde aziz ve izzetinde tevazu sahibi

Kalp benim mülküm ve Yaratanın meskeni
Ömrüme yemin olsun, buna iman ederim

Hz. Peygamber şöyle der: 'Rahman'ın nefesinin bana yemen yönünden geldiğini hissediyorum.' Böylece Allah Teala kendisini Ensar vasıtasıyla rahatlatmış ve ona nefes vermiştir. Ensar O'nun kelimeleriydi ve Allah onlar vasıtasıyla dinine yardım etmiş, onu galip getirmişti.

Bu menzil, Rahman'ın nefesinin menzilidir ve ulvi-süfli, ruh-cisim, mana-duyu, zahir-bâtın Allah'm dışındaki her şey demek olan âlemdeki bütün ilahi menziller, buradan ortaya çıkar. On kategori ondan çıkmıştır. Bir hadiste söylediğimizle ilgili bir koku (işaret) zikredilmiştir. Onun her cisme, türe ve âlemdeki her şahsa uzayıp başka bir cinse, türe veya şahsa ait olmayan yönleri vardır.

Bu menzilin bir sureti, ruhu ve Hakka suret nispeti yönüyle ilahi haddi vardır. Fakat kastettiğimiz, suretin bâtınıdır ve onun hükmü zahirde ortaya çıkar. Bâtın ise bu menzilin suretidir. Fakat o bâtında daha yetkindir. Bu nedenle el-Bâtın adı el-Evvel, el-Ahir ve ez-Zahir isimlerinden sonra gelir. Bunun nedeni, bu ilahi nitelikleri ifade etmiş olmasıdır. Şöyle ki: İlahi emir, sonra gelende öncekine göre daha yetkin ve tamdır. Sonra gelende öncekinde bulunan şeyler bulunurken bir de ilave vardır. İlahi varlık kelimeleri de böyledir. Sonra gelen (ahir) ilkte bulunanı içerirken zahir olan sonra gelende, ilk olanda (evvel) ve bâtında olanları içerir. Bâtın olan ise zahirde, sonra gelende ve ilk olanda bulunanları içerir. Bâtından sonra bir şey gelseydi, bâtın onu da içerir ve kabul ederdi. Fakat sınırlama bu dörtten başka bir şeyin olmasını engellemiştir. Allah'ın hüviyetinin dışında bunların bir dördüncüsü yoktur ve âlemde ancak bu dörtten bir hüküm çıkabilir. Ruhlar âlemi ve cisimler âlemi bu dördün suretine göre ortaya çıkmıştır, başka bir âlem de yoktur! İlahlık âleminde bilgi, irade, kudret ve söz (kavl) ortaya çıkmıştır. Doğanın dışındaki ruhlar âlemiyle doğa âlemi bunlardan çıkmıştır.

Sonra bu dört ilahi nitelikten doğa dört şeye dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Onlardan kesif ve latif kısımlarıyla cisimler âlemi zuhur etmiştir. Nitekim ilahi dört nitelikten de tedvin ve tasvir âlemi akıl, nefs, doğa ve -cisimlerin zuhurundan önce- heyula olarak ortaya çıkmıştır. Rükünleri de dört olarak izhar etti: Ateş, hava, su ve toprak. Hayvani yaratılışı dört karışım (ahlât-ı erbaa) olarak izhar etmiş, bu karışımlardan dört kuvveti izhar etmiştir. Bunlar, tutma kuvveti, çekme kuvveti, itme kuvveti ve hazmetme kuvvetleridir. Böylece varlık dörtlü üzerine kurulmuştur.

Allah Teala onu kendisi için dört rükne dayalı bir ev tarzında yapmıştır. Çünkü Allah Evvel, Ahir, Zahir ve Bâtın'dır. Bâtına ait olan

hacer-i esved rüknüdür, çünkü o Allah'ın yeryüzündeki elidir. Allah'a biat etmek üzere o el öpülür. Göz, taşı görürken kalp gözü Allah'ın elini görür. Sağ el taşın bâtınıyken göze görünmez. Öyleyse hacer unsuru diğer unsurlardan üstündür ve böylece bâtının hükmü kendisinden önce gelen üç niteliğin hükmünü de içermiştir. Bu konu, bu menzile özgü hususlardandır.

Bu menzilin özü, kendisine yardımın ondan gerçekleştiği ilahi surettir. Bu, suretin ruhudur ve özün özüdür ve o bu menzile yardım hazinesidir. Bu menzil, bütün âlemde tahakküm özelliğine sahiptir. Onda bir lamba vardır, lamba fanus içindedir ve bir ağaçtan tutuşur. Bu ağaç onun hüviyetinin ağacıdır ve ne doğuya ne batıya aittir. Bu yağ herhangi bir yönde olmayı kabul etmez. Yağ -madde demektir- ışığın ortaya çıkmasının sebebidir. İşte bu dört şey, kandil, fanus, lamba ve yağdır. Beşincisi ise hüviyettir ve yönlerden münezzeh 'zeytune ağacı' demektir. Onun ağaç diye isimlendirilmesi, teşacür kelimesinin anlamından kaynaklanır. Teşacür çatışma ve tezat demektir. Bunun nedeni, ilahi hüviyetin taşıdığı mütekabil isimlerdir. Bu isimler, el-Muiz, el-Müzil, ed-Dar, en-Nafi gibi birbirinden farklı isimlerdir. Gerçeği olduğu hal üzere bildirirken, ilahi ibarelerin ne kadar yetkin olduğuna bakınız!

Bu menzile girip de âlemde ve hakikatlerinden herhangi bir şeyi kaçıran, menzile girmemiş, sadece şeytan veya nefs menzile girdiği zannını ona vermiş demektir. *'Onu öldürmediler, asmadılar, fakat onlara öyle göründü.'*[164] Çünkü hayal mertebesi her sureti inşa eder. İnsanların çoğu bu hayalî mertebeye girer ve onlara yansıyan suretleri görür, fakat bulunduğu hal üzere hakikati sabit varlığı gördüklerini zannederler; hayalin suret verdiğinden başka bir şey görmemişlerdir. Böyle bir imtihana tabi tutulan insan bir süre beklemelidir. Gördüğü şey varlıkta hakikati sabit bir ruh veya duyulur bir şey ise, o şey sabit kalır ve başkalaşmaz; hayal ise sabit değildir ve hızla başkalaşır. Kişi onda başkalaşan sureti görür ve başkalaşmanın göründüğü şeyin daha önce gördüğünün aynı olduğunu anlar. Bir kısmı kendi nefsini iki veya daha fazla surette görür ve kendisinin o olduğunu bilir. Böylelikle dışta duyu ve ruh olarak sabit olan suretler ile hayali suretler ayırt edilir. Bu konuda bilgisi olmayanın terazisi budur.

Dikkatini çekmiş ve sana nasihatimizi yapmış olduk. Keşif ehlinden isen, bu teraziden gafil kalma. Allah Teala hayvani âlemde uykuyu sıradan insanlar hayal mertebesini müşahede etsinler diye yarattı. Böylece duyusal âleme benzeyen bir âlem olduğunu öğrenirler. Bunun yanı sıra Allah, uyuyan için hayali suretlerin süratle başkalaşmasıyla da duyusal ve sabit âlemde ve kevnde her nefes başkalaşmalar olduğuna akıllıların dikkatini çekmek istemiştir. Fakat gözler ya da duyular, bu değişimi fark edemez. Özel olarak, konuşma ve hareketlerde değişim fark edilir. Bu iki sınıfın dışında, başkalaşma ve dönüşmeler kalp gözüyle idrak edilir ki o da keşif demektir. Ya da hepsinde olmasa bile, bazı suretlerde doğru düşünmeyle idrak edilebilir. Çünkü fikir bu konuda eksik kalır. Bütün bunların esası, yani hayalde veya duyuda veya âlemdeki herhangi şeyde -çünkü âlemdeki her şey sonsuza kadar sürekli olarak başkalaşır- bir suretten onun benzeri veya farklı bir surete gerçekleşen başkalaşmanın esası, kendisine yardım eden asıldaki başkalaşmadır. Asıldaki başkalaşma, sahih bir hadiste geçtiği üzere, Hakkın suretlerde halden hale girmesidir. Mana ve suretlerdeki başkalaşma böyle gerçekleşir.

Bir manadan bir manaya
Suretlerden suretlere

'*O her gün bir iştedir*'[165] ayetinde bu başkalaşma belirtilir. Bu başkalaşma, Allah'ın var olanlarda meydana getirdiği başkalaşmalardır. Dolayısıyla her suretin sadece başkalaşmaya ait olan bir hükümle başkalaşması zorunludur. Söylediğimizi anladıysan, gerçeği olduğu hal üzere açıklamış oldum. Bu konuda, yani âlemin başkalaşması hususunda bir hatırlama vardır ki, kalbi olana aslın da başkalaştığını hatırlatır. Çünkü kalp bir halden öteki hale başkalaşma özelliğine sahiptir ve bu nedenle 'kalp' diye isimlendirilmiştir. Kalbi 'akıl' diye yorumlayanın gerçekler hakkında bir bilgisi yoktur. Çünkü akıl, 'ikal'den hareketle sınırlama anlamına gelir. Akıl derken -ki sınırlama demektir- bizim kastettiğimizi kastediyorsa, yani başkalaşma özelliğiyle sınırlanmış olanı kast etmekteyse, bu doğru bir yorumdur. Bu yorumla akıl da sürekli başkalaşır. Nitekim 'telvinde temkin' hakkında aynı şeyi söylemekteyiz: Sürekli bir değişim var ve herkes bunun farkında değil!

Dehr'in (zaman) niteliğinin başkalaşma, Allah'ın da dehr olduğunu öğrendik. Buradan O'nun suretlerde sürekli başkalaştığını ve her gün bir işte olduğunu da anladık. Gün nefes ölçüsüdür. Bu, başka bir isminden değil -düşünürsen anlarsın ki- Dehr isminden kaynaklanır. İnsan kalbini murakabe ederse, onun bir halde kalmayacağını görür. Asıl bu özellikte olmasaydı, başkalaşmanın bir dayanağı olamayacağını da öğrenirdi. Çünkü kalp yaratıcısının iki parmağı arasındadır -ki Rahman'dır. Parmakların kendileri başkalaşmadan kalbi değiştirmesi, kalpte irade edilen değişmeyi gerçekleştirme maksadına matuftur. Her kim kendini bilirse, Rabbini de bilir. Parmaklarla ilgili hadiste ilahi bir müjde vardır. Çünkü hadis iki parmağı Rahman'a izafe etmiştir. Rahman, kalbi bir rahmetten öteki rahmete çevirir. Bu çevirme türleri içerisinde bela bulunursa, belanın içinde de insana gizli fakat Hakkın bildiği bir rahmet bulunur. Çünkü kalbi çeviren iki parmak, Rahman'ın parmaklarıdır.

Zikrettiğimiz hususu öğrenince, suretinin âlemine yardım eden varlığın kalbinin kim olduğunu öğrenirsin. Bu suret onun için kalp ve onun parçalarıdır. Aynı zamanda o cem' kalbi demektir. Bu kalp, varlık suretinin içerdiği zahiri ve bâtını hakikatlerdir. Allah Teala her gün bir işte olduğu için âlem de -ki o bu kalıbın suretidir- her nefes bir halden bir hale başkalaşır. Dolayısıyla âlem, hiçbir zaman veya zamanın bir halinde, aynı halde kalmaz, çünkü Allah sürekli yaratandır: Bir şey iki anda aynı halde kalsaydı, Allah'tan müstağni olurdu. Fakat *'insanlar yeniden yaratmadan kuşku içindedir.'*[166] Keşif ve vücud (vecd) ehline, hallerin ve müşahedenin başkalaşmasını müşahede imkânı ihsan eden Allah münezzehtir! O, her gün bir iştedir ve Dehr'dir. Dolayısıyla büyük ve küçük âlemde bu Dehr'in hükmü boşa çıkmaz. Küçük âlem insandır ve tesir özelliğine sahip dört bilinenden birisidir. Birinci bilinen bizim için insan, ikincisi insan âleminin zahiri sureti olan büyük âlemdir ve insan o suretin kalbidir. Burada sadece kâmil, yani mertebenin sahibini kastetmekteyim ki o, üçüncü bilinendir. Dördüncü bilinen ise, kadim ve hâdis varlıkta hükme sahip 'hakikatler hakikatidir.' Burada zikrettiğimizin dışında etkiye sahip beşinci bir bilinen yoktur.

Bu menzilden imanın yetmiş küsür olan şubeleri ortaya çıkar. En aşağı mertebedeki yoldan eziyet veren şeyi kaldırmakken en üstteki 'la-

ilahe illallah (Allah'tan başka ilah yoktur)' demektir. Bunların arasında menziller vardır. Bu, iman menzilidir ve söz konusu iman müminin kalbinde ortaya çıkar. İlahi isimlerden ona mahsus olan isim ise el-Mümin'dir.

Buradan el-Mü'min imanın şubelerini belirlemiş ve onları açıklamıştır. Muhammed ümmeti ömürlerini bu menzilden almıştır ki onun ömrünün nihayeti yetmiş senedir. Buna ilave olmaz; ömrüne ilave olan kimse, Muhammedî değil, Allah'ın Âdem'den Halid b. Sinan'a kadar dilediği bir peygamberin varisidir. Onun ömrü varisi olduğu kimsenin ömrü kadardır. Bu nedenle Hz. Peygamber ümmetinin ömrü hakkında 'altmış ile yetmiş sene arasında' olduğunu söylemiş, yetmişi ümmetinin ömrünün nihayeti saymıştır. Buradan Hz. Peygamber'in Muhammedîleri kast ettiğini anladık. Onlar, Allah'ın bütün nebilere karşı Hz. Muhammed'e tahsis ettiği hüküm ve üstün mertebeleri tahsis ettiği kimselerdir. Çünkü biz *'İnsanlar için çıkartılmış en hayırlı ümmetiz.'*[167] Hz. Peygamberden önce herhangi bir peygambere her hüküm ve mertebe, söz konusu peygambere mahsus olsa bile onda ortaklık gerçekleşmiştir, yalnız başına o peygambere ait değildir. Hz. Peygamberin sahip olduğu kâmil şeref, diğer peygamberlere olmadan sadece kendisine tahsis edilen özelliklerle gerçekleşmiştir ki, ümmeti de kendisi gibidir. Öyleyse dünyadan ayrılırken veya yaşarken bu ümmet ile ortak bir şeriata göre yaşayanı Hz. Muhammed'den önce kendisiyle zuhur ettiği şeye nispet ederiz. Bu sayede iki durum arasındaki fark ortaya çıkar ve şahsın menzili öğrenilir. Bununla birlikte bu insan aldığını Muhammedî ikrardan almıştır, çünkü o Muhammed ümmetindendir. Fakat ortaklık tahsisten ayrışır.

Hz. Peygamber altmış üç yaşında vefat etti. Ömrü yetmişi geçen herkes, onun ümmetinden olsa ve Muhammedî ihtisas onun adına gerçekleşmiş olsa bile, ortak şeriatta can vermiştir. Ömründe eksilme olduğunda ise ihtisas onun adına gerçekleşmiş olsa bile özel hükümde değillerdir. Hz. Peygamber'in Muhammed ümmetinden ömürlerinin nihayeti saydığı yetmişin dışına çıkanlar ise özel hükümdedir. Hz. Peygamber öyle birini kendisiyle diğer ümmetleri ayırt etmek üzere ayırmıştır.

Bunlar, akıl ve kıyasla anlaşılmayacak ilimlerdendir, ilahi vergiyle öğrenilebilir.

Aynı şekilde, dört halifeden her birisini altmış üç küsür yaşındayken öldüğü aktarılır. Bu durum, onların ortak şeriatın hükmünde değil, Muhammedî ihtisas ve ayrıcalık içinde ruhlarını teslim ettiklerini gösterir. Bu menzilde dört halifenin diğerlerinden farklılığı belli olur. Aynı zamanda diğer on sahabenin üstünlükleri de bu menzilden ortaya çıkar. Bunlar Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Sa'd (b. Ebi Vakkas), Hz. Saîd, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Abdurrahman b. Avf, Hz. Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'tır. Bu onların menzilidir ve Hz. Peygamber onlar için bu menzili belirlemiş, bir meclis içinde adlarını vererek cennete gireceklerine şahitlik etmiştir. Cennete gireceklerine şahitlik edilenler sayıca çoktur, fakat onlar bir mecliste söylenmemiş ve özel niteliklerle sınırlanmışlardır. Söz gelişi hesapsız cennete girecek yetmiş bin kişi vardır ki bunlardan birisi Hz. Ukaşe b. Muhsin'dir. Buna 'hesapsız derken' dikkat çekmiştir. Başka bir ifadeyle cennete girmek, onların hesabında değildi ve bunu ummuyorlardı. Onlara Allah'tan hesap etmedikleri bir iyilik ulaşmıştır. Onlar, (tedavide) rukye ve iktiva kullanmayan kimselerdir. *'Onlar rablerine tevekkül ederler.'*[168] 'Rukye yapmazlar', kendilerine ulaşan acıyı ortadan kaldırmak üzere rukye yapmazlar ve maruz kaldıkları acı nedeniyle kimseye başvurmazlar demektir. Kelime mübalağa bildirmek üzere istifal babından gelmiştir. Hz. Peygamber rukye yapmış, kendi hastalığında tıptan yararlanmıştır. Çünkü peygamber, uyulma makamındadır ve zayıf veya güçlü her insan onu örnek alır. Peygamber âleme bir rahmet olduğu gibi bütün peygamberler de öyledir. Onların durumuyla ümmetlerinin durumu bir değildir. Böyle davranmaları onların makamlarına bir zarar vermez. Onlar, ümmetlerine güçlü veya zayıf göründükleri için, meçhul bir makamdadırlar. Kimse onlara nispet edilen makamları bilemez: 'Ve uğursuzluk görmezler.' Çünkü 'tair' haz demektir, onlar ise nefislerinin hazlarını aşmış insanlardır ve Allah'ın kendilerini yükümlü tuttuğu amellerle ilgilenerek rabliğin üzerlerindeki hakları yerine getirirler. Bunu yaparken de nefisleri için Allah'tan ücret ve sevap talep etmezler. Fakat Allah Teala bu ücreti yerine getirdikleri amellerine karşılık onlara vaat etmiştir. Bununla birlikte onları amele sevk eden şey, belirlenmiş ücret değil, (kulluktan ibaret olan)

makama hakkını vermekle ilgili söylediğimiz husustur. 'Onlar uğursuz saymaz' derken kast edilen budur. Yani onlar hazları bilmezler, 'iktiva etmezler'. İktiva ateşle olabilir. Allah Teala onları ateşin temasından korumuştur. Böylece içlerinden iktivaya gerek duymadıklarını görürler. Bu, farkında olmadıkları yönden ilahi bir korumadır. '*Rablerine tevekkül ederler.*'[169] Yani O'nu vekil edinirler. İnsan vekiline dayandığı gibi O'na dayanırlar. Bu, orta marifettir ve ikinci maksattan onlara gelmiştir. Böylece Allah'ın eşyayı onlar için, kendilerini O'nun için yarattığını öğrenirler. Bu nedenle, kendilerini bütünüyle yaratılış sebeplerine tahsis edebilmek için, onlar adına yaratılan işlerde O'nu vekil edinirler.

Burada 'orta mertebe' olduğunu söyledik, çünkü onun üzerinde üst mertebe vardır ve bu mertebe birinci maksada karşılık gelir. Şöyle ki, Allah Teala, âlemi kendisini tespih etsinler diye yaratmıştır. Biz ise, inayet ve tabilik yoluyla, ondan yararlanırız. İşte ikinci maksat budur. Çünkü Allah Teala bizi düzenlemiş, göklerde ve yerdeki her şeyi bir maksatla bize amade kılmıştır. Bu maksat, insanlık âleminde ve bu âlemin dışındaki âlemlerde tüm işlerinde O'na tevekkül edecek kimselerin bulunmasıdır. Allah'a tevekkül eden, O'nun her şeyde bir yüzü bulunduğunu bilir ve bunu ancak mümin söyleyebilir. Çünkü mümin olmayan şöyle der: 'Allah'tan nedensellik yoluyla sadece bir meydana gelebilir. O'nun tümel bilginin dışında âlemin tikelleri hakkında tafsili bilgisi yoktur. O'nun tümel bilgisine bütün tikellerin bilgisi dahildir.' Bu nedenle Allah Teala tevekkülü müminlere tahsis ederek şöyle demiştir: '*Mümin iseniz, Allah'a tevekkül edin.*'[170] Burada tevekkülü kulun kalbinde iman bulunduğunun alameti yapmıştır. Allah'ı ise tevekkül eden müminlerden özel bir grup vekil edinmiştir. Onlar bu konuda özellikle '*Allah'ı vekil edin*'[171] emrine bağlanan kimselerdir. Eşyanın varlığı hakkında bilgisi olmayan, kendisinin mal sahibi olduğunu ve kendisine ait malda Allah'ı vekil edindiğini zanneder. Bu kişi zanneder ki, malların insana izafesi '*Mallarınız*'[172] ayetinde geçtiği üzere bir mülkiyet yoluyla yapılmış bir izafedir. Bilmez ki bu izafet, atın semeri, evin kapısı örneklerinde olduğu gibi hak ediş izafetidir. Bizim ve büyüklerin görüşü farklıdır. Allah Teala bize şöyle der: '*Allah'ın sizi halife yaptığı şeylerden infak edin.*'[173] Bize ait olan malda Allah'ı vekil edindiğimiz gibi onu kullanmada da O'nu vekil saydık. Çünkü biliriz ki vekil edin-

diğimiz Hak, maslahatları en iyi bilen ve -israf veya cimrilik etmeyecek şekilde- harcama yerlerini en iyi bilendir. Allah Teala nereye ve ne zaman infak edeceğimizi ilham ederek bizim adımıza infak ve harcama işini üstlenir. Harcama ve infak bizim elimizde ortaya çıkar ve harcarken elimiz vekilin elidir. Öyleyse biz, infak ederken, yönleri bildiğimiz için masumuz. Aynı zamanda bizim elimiz Hakkın elidir. Çünkü bu el vekilin elidir. Böyle bir şey ancak ilahi keşif vasıtasıyla öğrenilebilir. Onlar, tevekkülde böyle hareket eder ve bunun farkına varmazlar. Allah Teala şöyle der: '*Hesapsız olarak.*'[174] Onlar, bir basirete sahip değildir ve fiilleri ise ilahi inayetle basiretli insanların fiilidir. '*Allah rahmetini dilediğine tahsis eder. O büyük fazilet sahibidir.*'[175] Fazilet, ziyade ve ilave demektir.

Bilmelisin ki, âlemin varlığı, varlığı özü gereği zorunlu olana bağlı olmasaydı, âlemdeki şeylerin bir kısmı diğerlerine dayanır, iş teselsüle giderdi. İnsan âlemi nazarî yolla bilmeye çalıştığında, bu irtibatı dikkate alarak bir şeyden başkasına geçer (âlemin içinden çıkamazdı). Böyle bir sakınca, bilhassa Allah ehlinin âlemi bilmesinde geçerli değildir. Onlar, şekilci alimlerin ve oluşu bilenlerin düşünme kanununa göre hareket etmez. Bu düşünce kanunu, âlemdeki şeyler arasındaki irtibattan hareket etmektir ve bu nedenle onların bir şeyden başkasına vardıklarını görürsün. Bununla birlikte birinin ulaştığı sonucu öteki doğru bulmaz. Bu ise Allah'ın bilgisidir. Vakıa, ortada bir ilişki ve münasebet vardır, fakat son derece gizlidir. Bu durum '*Namazı ve orta namazı koruyun*'[176] ayetiyle '*Allah için ayağa kalkın*'[177] ayetlerinde görülebilir. Burada namaz ayeti gelmiş, öncesinde de evlilik, boşanma, ardından da ölüm, vasiyet gibi zahirde namazla aralarında ilişki bulunmayan ayetler zikredilmiştir. Namaz ayeti buradan kalkarak sonraki ayet ile önceki ayetler birbirine bağlansaydı, herkes aradaki tenasübü görürdü. İşte Allah ehlinin ilmi böyledir.

Cüneyd'e tevhidin ne olduğu sorulunca, soru sorana bir şekilde cevap vermiş, adam 'Cevabını anlamadım, tekrarla' demiş. Bu kez Cüneyd başka bir şekilde cevap vermiş. Soru soran yine 'anlamadım' deyince, Cüneyd başka bir şekilde cevap vermiş ve 'gerçek budur' demiş. Adam 'onu bana yazdır' deyince, Cüneyd şöyle demiş: 'Bana yazdırılırsa, ben de sana yazdırırım.' Cüneyd bu sözüyle şunu demek ister:

'Ben arzumdan konuşmam. Bu Allah'ın bilgisidir, benim değil.' Kim Kuran'ı anlar ve onu hakka'l-yakin derecesinde kavrarsa, Allah ehlinin bilgisinin ve onun sınırlı bölümler altına girmeyeceğini, bir mantık kanununa tabi olmayacağını veya bir terazinin onun üzerinde hüküm veremeyeceğini de öğrenir. Çünkü onların bilgisinin kendisi bütünüyle bir terazidir.

Cisimler âleminden bu menzile ait olan, feleklerden güneş feleğidir. Üzerinde yedi tane vardır. Üç gök, menzil feleği, burçlar feleği olan atlas feleği, kürsü, ihata eden Arş -ki cisimler âleminin sonudur- ona aittir. Altında da yedi tane vardır. Üç gök, esir küresi, sonra hava, su ve toprak gelir. Bunların feleği kat etmesiyle de senenin dört mevsimi ortaya çıkar. Bu sayının dört olmasının nedeni (daha önce) zikrettiğimiz dörtlemedir. Çünkü Atlas feleğindeki belirlenimlerden ibaret olan burçlar, dörtlüdür. Allah onları dört mertebede belirlemiştir. Bunlar, ilahi dördün hükmü ve doğal dört nedeniyle, ateş, hava, toprak ve sudur. Her mevsimin üç hükmü vardır. İki hüküm iki uca, birisi ortaya aittir. Her hareket, dakika, saniye ve salise -ki sonsuza kadar gider- onların arasmda hükümler vardır. İkinci göğün yıldızı bizim yönümüzden karışıktır. O kâtiptir. Bu nedenle iki âlemden bileşik olan Hz. İsa ona yerleştirildi. Çünkü Hz. İsa bir melek ile beşerden meydana gelmiştir. Bunlar Cebrail ile Meryem'dir. Hz. İsa bir ruhtan ruh ve beşerden beşerdi. Allah Teala aynı şeyi bu türden başka birisine yapmadı. Nitekim 'cevari hunnes'ten başka birisini de Kâtip suretinde yapmamıştır ve bu nedenle kâtip burada altıncıdır. Bu sayede *'Beş kişi yoktur ki, O altıncı olmasın'*[178] ayetinin üstünlüğü ortaya çıkar. O, bizim cihetimizden ikincidir. Çünkü iki bağdır ve 'be' harfine karşılık gelir. 'Be' ilk yaratılan ve ezeli-ilahi suretin gölgesinden ibaret olan insandan zuhur eden şeydir. Burada söz konusu olan Hakkın ilk olması değil, onun ilkliğidir. Çünkü Hakkın ilk olması, herhangi bir ikinciliği kabul etmez. Çünkü bu anlamda bir, sayı değildir; ilk sayı ikidir. Mevsimlerin ortaya çıkmasıyla senede karışım gerçekleşmiştir.

Bilmelisin ki, Allah Teala bize 'Dehr' olduğunu bildirmiş, 'Dehr' olması itibarıyla bir takım günleri olduğunu söylemiştir. Bunlar, Allah'ın günleridir ve Allah onları âlemde isimlerinin hükümleri olarak belirlemiştir. Her bir ismin günleri vardır ki, bunlar o ismin hükmü-

nün zamanıdır. Hepsi ise Allah'ın günleridir ve Dehr'in âlemdeki hükmü itibarıyla tafsilidir. Bu günler birbirine girer, birbirine sokulur, birbirini örter. Bu, âlemde görülen tek bir zamandaki hükmün değişmesinden ibarettir. Bu değişmenin nedeni ise günlerin birbirine girmesi, birbirini örtmesi ve değişme ve yinelenmelerinden kaynaklanır. İlahi günlerin de gece ve gündüzü vardır. Geceleri gaybıdır ve gayb onlardan bize gizli kalandır ve doğanın üzerinde bulunan ulvi ruhlarda ve müheyyem ruhlardaki hükümlerinin aynıdır. Gündüzü ise şehadettir. Gündüz, unsuri son cisme kadar -ki doğanın altında bulunurlar- doğal cisimlerde gerçekleşen bu günlerin hükmüdür. O günün sedefi doğanın altında bulunan musahhar ruhlarda o günlerin hükmüdür. Onlar, gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri dolduranlar; saf saf duran, okuyan ve tespih edenlerdir. Onlar, belli makamlarda bulunurlar. Bir kısmı 'zacirat', 'mürselat', bir kısmı taksim edenler, dölleyenler, ruhları alanlar, neşelenenler, tedbir edenler gibi adlarla anılır. Bunun dışında seyahat edenler, yükselenler, kâtipler, murakabe edenler de vardır. Bunlar, o günlerin sedefi yönünden Allah'ın günlerinin hükmü altında bulunur. Bu günlerin gündüzünün geceyi örtmesinden doğa üzerindeki ruhlar meydana gelirken günlerin gecesinin gündüzlerini örtmesinden ise doğa altındaki cisimler var olur. Gecenin gündüze karışmasından dolayı -gecenin hükmü ve ortaklığı nedeniyle- saf gündüz veya gündüzün hükmü ve ortaklığı nedeniyle saf gece değildir. Bu nedenle bu hal o günler için 'sedef' diye isimlendirilmiştir. Bu karışımdan doğanın altındaki ruhlar meydana gelmiştir.

Allah Teala günlerini böyle taksim edince, onların gecesini üç kısma ayırmış, gündüzünü üç kısma ayırmıştır. Allah kullarına bu gündüzün gecesinin son üçte birinde tenezzül eder ki söz konusu tenezzül Hakkın unsuri cisimleri yöneten doğal ruhlara tecellisidir. Diğer üçte birde ise Allah amade/musahhar ruhlara tecelli eder. Birinci üçte birde de müheymen ruhlara tecelli eder. Allah bu günlerin gündüzünü üç kısma ayırmış, her bir kısımda -sürekli Allah'ın hamdini tespih etmeleri yönüyle- cisimler âlemine tecelli etmiştir. Birinci üçte birde Allah gözlerin algılamadığı latif cisimlere, ikincisinde şeffaf cisimlere, diğer üçte birde kesif cisimlere tecelli eder. Bu tecelli olmasaydı, onlar kimi tespih ettiklerini bilemezlerdi. Hâlbuki tespih eden tespih ettiğini bilmelidir. Allah'ı bilmek ise bir fikirden veya haberden

meydana gelmez: Allah'ı bilmek, tespih eden herkese yönelik tecelliden meydana gelebilir. Onların bir kısmı bunu bilirken bir kısmı bilmez ve bir tecelliden elde ettiği bilgiden dolayı tespih ettiğini anlamaz. Bu durum, insan ve cinlerin bir kısmı için böyledir. Bu iki sınıfın dışındaki sınıf ise, onlara tecelli edeni bilir ve genelde cisimler özelde ruhlar olarak müşahede ederek Allah'ı tespih ederler. Gördüğünü ifade gücüne sahip olmayan varlık, kendisine tecelli eden hakkında bir bilgiye sahiptir. İfade gücüne sahip olan da böyledir. Fakat böyle biri emanet sahibidir ve ilahi bir emir almadıkça konuşmaz. Böyle bir insan kendisine tecelli eden hakkında bilgi sahibidir. Kim ifade gücüne sahip olduğunu bilirse, gördüğünü ve duyduğunu söyleyen bir laf taşıyıcıdır. Böyle biri (konuşmak için) emanet sahibinin emrini bekleyen güvenilir biri değildir. Çünkü Hak tecellisinde kendisini ona bildirmemiştir. Bunlar, dünya ve ahirette kendilerine tecelli ettiğinde Hakkı inkâr eden kimselerdir. Allah Teala bizi kendilerine tecelli edeni tanıyan güvenilirlerden etsin!

Şöyle diyebilirsin: 'Gece ve gündüz bir gün içinde güneşin doğumu ve batımıyla gerçekleşir. 'Dehr' diye isimlendirilen Allah'ın günlerinde güneş nedir?' Şöyle deriz: Güneş *'göklerin ve yerin nuru'*[179] diye ifade edilen Allah'ın 'Nur' ismidir. Bu nur, misil ve benzer konumundaki insan perdesinin ardından üzerimize doğar ve batar. Biz onun ezeli surette yaratılmış gölge olduğunu ve o suret sahibinden benzerliğin olumsuzlanırken (ayetin devamında) olumlandığını söylemiştik. *'O'nun benzeri (ke-mislihî; O'nun benzerinin benzeri) bir şey yoktur.'*[180] Burada kef harfi nitelik bildirir. Böylece O'nun gecesi bâtın, gündüzü zahir diye isimlendirilir. Başka bir ifadeyle Hak gecesi yönünden bâtın iken, nuru yönünden zahirdir. İnsanın bu benzerliği nurun doğumunu ayırt eder ve böylece gündüz ortaya çıkar. Nurun batmasıyla da gece meydana gelir. Bu, ez-Zahir ve el-Bâtın'ın âlemdeki hükmüdür.

Daha önce her ismin âlemde bir hükmünün bulunduğunu söylemiştik. Dehr kendisi yönünden tek bir gündür ve bir çoğalma yoktur. O'nun gecesi ve gündüzü yoktur. İlahi isimler kendisini alıp hükümleriyle Dehr'e ait bu ezeli ve ebedi günde ilahi günleri belirlerler. Şâri (peygamberine) o günleri bize zikretmesini ve onları zamanın günlerinden öğrenmemizi emretti. Nur ismi (Hakkın suretinin) misli olan

gölgenin varlığında çoğalmaya başlayıp âlemin içindekilerin üzerine doğmaya başladığında, böyle bir doğum esnasındaki âlem - kendilerinden nurun gizlendiği vakte kadar- gündüz; batışından itibaren gece diye isimlendirilir. Bu nur gölgeden uzak ve ona gaib olmadığı gibi güneş de doğumu ve batımında yeryüzünden uzak değildir. Güneş sadece kendi içinde bulunan âlemde doğar ve gizlenir. Yeryüzündeki karanlık, güneşin içindeki âlemde bulunan şeylerin bitişmelerinin gölgeleridir. Gerçekte bu gölgedir, fakat ona 'karanlık' denilmiştir. Ona karanlık diyen ve bu keşfe sahip olmayan kimse, karanlığın kesifliği nedeniyle yeryüzünün gölgesi saymışlardır. O, ilahi gölgenin mislinde onu imar edenlerin gölgesidir, başka bir şey değildir.

Allah, Atlas feleğinin hareketinin oluşturduğu ve bizce bilinen bu günleri veya kalbin -yani güneşin meydana getirdiği gece ve gündüzü isimlere ait ilahi günlerin hükümlerinin kendilerine göre ölçüldüğü zamanlar yapmıştır. Onlar, söz konusu günler için terazi gibidir ve bunlarla ilahi günlerin ölçüsü bilinir. Allah şöyle der: *'Rabbinin katında bir gün onların saydıklarından bin sene gibidir.'*[181] Üç yüz altmış gün bin ile çarpıldığında, sonuç Rabbin günlerine ait olan takdir günleridir. Onlar sona erer ve sonra Dehr'de yeni bir gün başlar ve o gün Rab isminden başka bir isme ait bir gündür. Üç yüz altmış gün elli bin seneyle çarpılır ve bu çarpımdan çıkan sayı ilahi isimlerden Zi'l-mearic'e ait günün süresidir. O gün sona erince, Allah Dehr'de başka bir isme ait yeni bir gün meydana getirir. İş sürekli böyle devam eder. Her ilahi ismin başka bir günü vardır. Biz bu iki günü, yani Rab ve Zi'l-mearic'i zikrettik, çünkü bunlar, Kuran'da zikredilmiştir ve müminler bu ikisini inkâr edemez. Fakat bizim söylediklerimizi inkâr edilebilir. İşin gerçeği, daha önce söylediğimiz gibi, bilinen veya bilinmeyen her ilahi ismin Dehr'de bir günü olmasıdır. Bu günler, Allah'ın günleridir ve hepsi gerçekte Allah'ın günleridir: *'Fakat insanların çoğu bilmez.'*[182]

İlahi isimlerden ilk aklın gününe indiğimizde, onun hükmü kendisini tümel nefiste gece ve gündüze taksim etmiştir. Nefiste bu gün, Rabbine bilgi almak üzere yöneldiğinde aklın ondan yüz çevirmesidir. Nefsin gündüzü ise bilgi vermek üzere aklın yönelmesidir ve nefsin günü budur. Allah bu hükümden nefiste iki kuvvet yaratmıştır. Birincisi bilgi kuvvetidir ki, bu, aşağıdaki âlemde nefsin gecesidir. Diğeri

ise, ameli kuvvettir. Bu ise, aşağısındaki âlemde nefsin gündüzüdür ve o gayb-şehadet, harf-mana, makul-mahsus diye isimlendirilen şeydir. Nefiste bu hüküm, gece ve gündüzü olmayan gündür; âlemde ise gündüz ve gecedir. Aynı şekilde, tüm heyulanın gecesi onun cevheriyken gündüzü suretidir. O da kendiliğinde bir gündür ve bu günde gece ve gündüz yoktur. Her gecenin ve gündüzün güneşi, o güne gece ve gündüzün nispet edilmesini sağlayan hükmü izhar eden sebeptir. Burçlar feleğine indiğimizde, onun hareketinde gün ortaya çıkar ve onu kendisini kat eden kürsü meydana getirmiştir. O yukarıdan belirlenir. Çünkü hareketi yeterli bir şekilde ortaya çıktıktan sonra, bir daha onda ortaya çıkması mümkün değildir. Bu nedenle o gecesi veya gündüzü olmayan bir gündür ve dibi yönünden günlerin bir miktarı yoktur. O, parçaları birbirine benzeyen fakat hükümleri benzemeyen bir şeydir.

Kürsü 'burçlar' denilen miktarların belirlenmesiyle hükümlerin ortaya çıktığı yerdir. Bu nedenle ondaki her miktar için belli bir melek belirlenmiş, miktarlar o meleğin üstlendiği hükümlere göre belirlenmiştir. Bir dönüş döndüğünde, bu dönüş, kürsü yönünden 'gün' diye isimlendirilir. Kelime Arş'ta tıpkı günün hükmü gibi tekti. Kürşü Arş'ın altında yeryüzünün bir noktasına atılmış halka gibi var olunca, Arşın günü olan bu tek kelime kürsüde bölünmüştür. Onun bölünmesi, kürsüye sarkan iki ayak nedeniyle olmuştur. Bunlar, Rab ve Cebbar'ın ayaklarıdır. Bu iki ayak Arş günü için günün bölümleri olan gündüz ve gece olmuştur; Arş günü ise kelimenin birliğidir, çünkü Allah'm emri tektir.

Allah Teala burçlarm miktarlarının kendisini ayrıştırdığı sabit yıldızlar feleğini var etti. Her yıldızın burç feleğinde bir yürüyüşü vardır. Yıldız bütün feleği kat ettiğinde, bu süre bir gündür ve üç yüz altmış dereceden bir dereceyi kat eder. Bu iki felek arasında Allah, cennette bulunan şeyleri ve sayısını sadece Allah'ın bilebildiği âlemleri yaratır. Burçlar feleğinden cisim âlemine kadar hava, ateş, su ve toprak kaynaklı burçlarm hükmü her felek ile öteki felek arasındaki fezada ortaya çıkar ki bu durum müşahedeyle bilinir. Bu konuda bilgisi olmayanlar, felekler herbir feleğin dibindedir derler. Her dip, bir altındaki feleğin yüzeyidir. Hâlbuki bu insanlar, feleklerin arasında feza bulunduğunu, onda doğanın hükmü olduğunu bilmez. Unsurlarda da doğanın hük-

mü vardır. Ancak doğanın hükmü kabiliyetlere göre değişir. Sonra Allah dört rüknü Atlas feleğindeki burçların sahip olduğu özelliğe göre yaratmıştır. Her burç, burçlardaki üç yön nedeniyle, iki rükün ve bir orta sahibidir. Esir koç, aslan ve yay hükmüne sahiptir. Yay ve aslan iki uca, koç ortaya aittir. Toprağa ait olan, boğa, başak ve oğlaktır. Oğlak ve başak iki uca boğa ortaya aittir. Havaya ait olan ikizler, terazi ve oğlaktır. Terazi ve ikizler uca, kova ortaya aittir. Suya ait olan, yengeç, akrep ve balıktır. Balık ortaya, akrep ve yengeç iki uca aittir.

Burçları böyle sınıfladık, çünkü zamanın ve atlas feleğinin ihtiva ettiği âlemin varlığı terazi tal'inde (yükselişinde) gerçekleşmiştir. Dönüş Hz. Peygamber'in gönderilmesiyle sona erdi. Bugün onun otoritesi altındayız. Bu nedenle bilgi, keşif ve adalet bu ümmette diğerlerine göre daha çoktur. Hayat ne kadar sürerse, terazinin otoritesi güçlenerek keşif artar. Bu durum, insanların genelinde ve özel insanlarda ortaya çıkar. Artık bir insan kırbacıyla konuşur, ayakkabısının bağı evde ailesinin yaptıklarını ona söyler. Hz. Peygamber şöyle der: 'Zaman Allah'ın kendisini yarattığı ilk hale döndü.'

Allah Teala rükünleri yarattığında, onlardan bir buhar yaratmış, yedi göğü hareketsiz-sakin bir halde o dumanda var etmiştir. Her göğe onun için felekler yaratacağı şekilde bir emir vahyetmiş, gökleri civarü'l-künnes ve'l-hunnes'in yüzdüğü bir yer yapmıştır. Onlarda kendilerini dolduran melekler yaratmış, meleklerin inmesi ve yükselmesi için kapanan ve açılan kapılar belirlemiştir. Göklere dilediği peygamber ve kullarının ruhlarını yerleştirmiştir. Yedinci göğün yüzeyiyle yıldızlarının feleğinin bitişi arasında Sidre-i münteha'yı yaratmıştır. Onu Allah'ın nuru dilediği şekilde kapsar. Bu göğün yüzeyinde beyt-i darah'ı yarattı ki daha önce zikredilmiş ve her gün oraya giren meleklerden söz edilmişti. Sidre'den cennete doğru akan dört nehir çıkar. Allah Teala oradan celal diyarına da iki nehir çıkartır. Bunlar, yeryüzündeki Nil ve Fırat nehirleridir. Nil kamer dağından çıkarken Fırat Erzenirum'dan çıkar. Toprağın mizacı onlara etki ederek cennetteki aslî tatlarını yitirirler. Kıyamette ise Seyhun ve Ceyhun nehirleri gibi cennete dönerler.

Allah Teala daha önce dumanda dürülü halde bulunan gökleri yardığında/ayırdığında, günümüzdeki gökler meydana gelmiştir. Duhan onların aslıdır; nitekim Allah Âdem'i de topraktan yaratmıştır.

Başka bir ifadeyle onun aslı topraktır. Hâlbuki Âdem et, kan, sinir, damarlardan oluşmuş, aynı zamanda bizi kokuşmuş bir sudan yaratmıştır. Allah Teala güneşi yaratıp onu doğdurup batırmakla yeryüzünde geceyi ve gündüzü meydana getirmiştir. Göklere gelirsek, onlar gece ve gündüz bulunmayan ışıktır. Gecenin çıktığı yer güneşin battığı toprak küresidir. O bir kandilin ışığının şekli gibi koni şeklindedir. Onu fitilin başından çıkarken görürsün. Böylece hava tutuşmasının gücü sona erinceye kadar bir konu şeklinde yanar. Sonra kesilir ve üzerindeki hava sıcağı güçlü alev olmadan yanar bir halde kalır. Bu yıldızlar, feleklerinde yüzdüklerinde, Allah her yıldız için burç feleğinin hareketinden bir gün belirlemiş, günleri feleğin hareketinin kendisiyle sayıldığı 'zaman' diye isimlendirmiştir. Nitekim burcun feleğinin hareketini de günler olarak belirlemiştir. Her hareket bir gündür ve onunla bilinmeyen ve algılanmayan mevhum zaman ölçülür. Söz konusu zaman kendisine sövmenin bize yasaklandığı Dehr'dir. Bize bu yasağı koyan 'Allah Dehir'dir' demiş, onu Allah'ın isimlerinden yapmıştır. Allah güzel isimlerin sahibidir. Her bir günün gecesi ve gündüzü vardır. Her geceyle gündüzü arasındaki fark ise gece ve gündüzün kendisinde ortaya çıktığı güne ait yıldızın hükmüyle gerçekleşir. Yıldızlardan gündüzün ilk saatinin kime ait olduğuna bakılır! O güne hakim olan odur. Aynı şey gecelerde aranır. Gecenin ilk saatinde hükmün sahibi olan yıldız, günün ilk saatinde hüküm sahibi olan yıldızdır. Bu gece o günün gecesidir ve bu durum hesapla öğrenilir.

Allah Teala yeryüzünü yedi katlı olarak dürmüş, her kata yıldızlardan birisinin kendisine bakışını kabul etme özelliği vermiştir. Bütün bunları daha önce açıklamıştık. Allah her yıldız için burç feleğinde bir kat etme belirlemiştir. Yıldızın feleği kat etmesi tamamlanınca, gün olur ve bu o yıldızın kat etmesinin meydana getirdiği günüdür. Allah bu feleklerin hareket ve rükünlerini, ortadan ya da ortaya doğru değil, ortada yarattı. Onları imar edenlerin hareketini de ortaya ve ortadan yapmıştır. Eşya bu hareketler esnasında en yüce mertebedeki halk ve emir âleminde meydana gelir. Bunlar, şeriatın ve aklın delilinin haklarında hüküm verdiği, makul ve mahsus eserlerdir. Bu eserler, Hakkın yakın semaya inmesi gibi, hallerin eserleri ya da Hakkın dua edenlere karşılık vermesi, Âdemoğullarının zahiri ve bâtını amellerinden me-

leklerin yaratılması, cennette Âdemoğullarının amellerinden ağaç dikilmesi gibi söz ve amellerden meydana gelen hallerin eserleridir.

Hz. Peygamber'in gece ve gündüzünün kemale erdiğini söylediği gün, Rabbin günlerindendir. Tamamlayıp herhangi bir saatte sona erse, sona erdiği saat o günün ölçüsüdür ve bu gün en-Nasır ve el-Hazil isimlerindendir. Çünkü bu iki ismin günlerinin bildiğimiz bir miktarı yoktur. Onun terazisi Allah katındadır ve sadece kendisi tarafından bilinir. Onların her insandaki hükmü ise insanın ömrü kadardır. Bu isimlerin bu ümmetteki miktarları, dünya halatında kalmaları kadardır. Bu ise ümmetin peygamberleri Hz. Muhammed'e bakışına bağlıdır. Ona baktıklarında, Rabbin günü onlar adına tamamlanır. Yüz çevirdiklerinde, Rabbin gününden olan müddet onlar için biter. Bu kez hüküm, Allah katında sadece kendisinin bildiği bir günü olan bir isme döner.

Bu ümmetin günü ahiret gününe bitişiktir. İkisinin arasmda berzah gecesinin dışında başka bir şey yoktur. Bu gecenin fecrinde ise diriliş için üfleme gerçekleşir. Gündüzünün güneşinin doğumunda, Hak ayırmak ve hüküm vermek üzere gelir. Sabah namazının iki rekâtı ölçüsünde hüküm verme işi tamamlanır ve ardından iki yer ehliyle dolar. O gün, Cumartesidir. Gündüzü cennetlikler için, gecesi cehennemlikler için ebedidir. Cehennemde acıların süresi tamamlanınca -ki o bir grup hakkında elli bin sene, başka bir grup hakkında daha azdır- on dokuz melek cehennemliklere -öne geçen rahmet nedeniyle- şefaat ettiklerinde, acılar ortadan kalkar. Onların rahata kavuşması, nimetin varlığı değil, acıların kalkması demektir. Bu kadarlık bir rahatlık - anladıysan-, cehennem ehlinin nimetidir.

VASIL

Cem' ve Vücûd Kalbindeki İlimler

Bu menzilde bulunan ilimlerden birisi, efendilik rahmetinin ilmidir. Bu rahmet nereden nida edilir ve neyle hak edilir? Onun 'terhîm' nidası olmasının hükmü nedir? Terhîm kolaylaştırmak demektir ve at-

lar bu özellikle nitelendiği gibi güzel kadına da rehimetü'l-delal denilir. Yani kolay demektir. Bu menzilde, her şeyin toplamı değil, hikmetlerin toplamının bilgisi vardır. Çünkü mana veya duyuda hikmetlerin ancak tertipte varlığı olabilir. Peygamberlerin değişmesi nedeniyle, farklı türleriyle risalet, bu menzilden öğrenilir. Çünkü nebiler peygamber oldukları gibi meleklerden ve beşerden de peygamber vardır. Hallerin değişmesiyle risalet de değişir. Bütün bunlar, Allah'a ve daimi mutluluğa ulaştıran şeriatlardır. Onlarda eğrilik yoktur ve böyle bir şey zaten mümkün de değildir. Çünkü şeriatlar, rahmet Arş'ında izzetle bürünmüş olarak inmiştir. Dolayısıyla onlarda ümmetlerini onların hükmünün dışına çıkartacak bir şey bulunmaz. Her ümmete rahmet ulaştığı gibi yükümlü olduğu şeriat da ulaşır. Âlemde şeriatların konulma hikmeti, dünya hayatında niçin konulup ahirette konulmadıkları, bu menzilden öğrenilir. Ahirette şeriat olarak konulan şeyler, bu menzilden öğrenilir. Misal olarak ağaca yaklaşmanın Âdem'e yasaklanmasını verebiliriz. Daha sonra konulmasına misal olarak da Hakkın kullarını kıyamette secdeye davet etmesini verebiliriz. Bu şeri hüküm sayesinde kıyamette Araf ehlinin mizanı tartılır. Onların terazileri bu secdeyle ağır basınca, daha önce Araf'ın surunda bulunurken cennete yönelirler. Araf'tayken onları ateşe götürecek veya cennete sokacak bir amelleri yoktu.

Müminin gücü bu menzilden öğrenilir. Mümin pek çok güçlü kâfire denktir. Bu nedenle müminlere düşmanlarla savaşırken kaçmamak emredilmiştir. Bir kısmına on kâfirlik güç verilmiş, sonra bu güç hafifletilmiştir. Artık bir müminine iki kâfir adamın gücü verilir. Bu nedenle Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Ona ümmetinden iki adam gücü verildi.'

Âlemde, hatta bu ümmet içinde gaflet ve nisyanın varlığının bir rahmet olması -ki bunu hadis belirtir- bu menzilden öğrenilir. Aynı şey hata için geçerlidir. Söz ile Allah'ın sözü, yaratıklara izafe edilen söz ve kelimeyle Allah'a izafe edilenler arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Her sözün ve kelimenin yerine getirilmesi gerekli zorunlu bir hakkı var mıdır, yoksa belli kelimeler için mi böyledir? Hepsi kelime ve söz olma bakımından kelime ve söz iken, bu tahsisi ve ayrıcalığı gerekli kılan nedir? Gerçekte hüküm söze aittir ve öne geçen odur. İnsan seçi-

minde mecbur iken, niçin sorgu ve cezalandırma gerçekleşir? Bu, anlaşılması güç, fakat tartışmalı bir konudur. Elemlerin varlığı olmasaydı, kolaylaşır ve akla gelmezlerdi. Manaların sınırlanması ve bulundukları kimsedeki hükümlerinin etkileri, bu menzilden öğrenilir. İnsan yaratılışında sınırlamanın nerede biteceği, bu menzilden öğrenilir. Yüzlerin ve gözlerin kıyamette ve dünyada yukarı kalkmasının nedeni, bu menzilden öğrenilir. Bu ikisinin hükmü ve sebebi bir midir, farklı mıdır? Kaldırma ardındaki bir çekimden mi yoksa iradeyle mi geçekleşir?

İnsanın Allah'ın kaza ve kaderi arasında bulunup onları aşamamasının nedeni, bu menzilden öğrenilir. Kaza ve kader insanın bütün yönlerini kuşatır mı? Yoksa sadece iki yönü mü kuşatır? Bu ikisi 'hadî' ve 'hâdi' (yıldızlarının gösterdiği) yönleridir ve (ayette) *'Saik ve şehid'*[183] diye ifade edilirler. İnsanları bu ikisini görmekten körleştiren şey nedir? Hâlbuki ahirette onları görürler. Niçin diğer yönlere değil de öne ve arkaya tahsis edilmişlerdir. Şeytan için ise dört geliş yönü vardır. Acaba arka ve ön, kendilerine ait iki elin hükmüyle, sağ ve solu kuşatarak, sahipleri için iki el hükmünde midir? Onların sağı ve solu olsaydı, ellerden birisinin eli öteki hakkında işlevsiz kalırdı. Öyleyse arka ve ön onlara ait olmalıdır. Yokluk ve varlığın mümküne nispeti, bu menzilden öğrenilir. Bu durum, tercih edenle bilinir. Tercih edende ise bu iki nispetten sadece bir yön bulunur ve imkân kalkar. Doğrusu hangisidir: İmkânın bekası mı, kalkması mı?

Kabiliyetler bu menzilden öğrenilir. Onlar her şey için mi yoksa belli şeyler için mi kabiliyettir? Ya da kabul etmeleri farklılaşır mı? Bu durumda bir nitelik bazı kabiliyetlerin bir şeyi kabul etmesini diğerlerini etmemesini gerektirir. Acaba kabiliyetler kabul ettikleri şeyleri tek yönden mi alırlar, yoksa yolları farklı mıdır? Ecrin büyüklük ve keremle nitelenmesinin nedeni bu menzilden öğrenilir. Bu neye racidir? Bu bilgi değerli bir bilgidir. Ölüm ve ölülerin diriltilmesinin anlamı, bu menzilden öğrenilir. Acaba onları kim öldürür? Bir sebep yok iken Allah Teala mı öldürür. Yoksa melek mi? Meleğin mahiyeti nedir? Hayvani bedenin kendisiyle ayakta durduğu karışımlardan birisi midir? Çünkü karışımlar da Allah'ın meleklerindendir. Yoksa ölüm meleği göklerin meleklerinden midir? Göklere izafe edilirse, acaba Allah'ın bu karışımın güçlerini kendisine vahyettiği göğün hareketinden olması

itibarıyla onlardan birisine mi izafe edilir? Bu karışım o göğe baskındır ve ölüm meleği diye isimlendirilir. Yoksa o yedinci kat göğün sakinlerinden olan yabancı bir melek midir? Hayat veren öldüren gibidir.

Şu var ki gök değişir. Çünkü altıncı gök hayatın kaynağıdır ve ölüm gibi her gökten takviye alır. el-Muhyi hakkında söylenen el-Mümit hakkındaki söz gibidir? Ya da el-Mümit isimlerinden biri olması itibarıyla Allah'tır ve el-Muhyi de böyledir. Binaenaleyh Allah el-Mümit ve el-Muhyi'dir. Hakkın âleme yerleştirdiği sebepleri ortadan kaldıramayız; kaldırsaydık, Hakkın hikmeti geçersiz olurdu. Böylece sebepleri inançta kaldırırken varlıkta yerli yerlerinde bırakırız: İsrafil sura üfler, Azrail canları alır. Bu durum, tutuşmayı kabul etmek üzere, istidada ait bir özelliktir. Tutuşmayı kabul edince hayat bulurken sönmeyi de kabul eder ve bu durumda ölür. Bizimle -ölümle değil- görevli melek, canlının bedeninin kendileriyle ayakta durduğu melek ve arkadaşlarını takviye eder. Böylelikle diğer arkadaşlarına baskın geldiği için ölür. Bu nedenle doktorlar bir takım alametlerle insanın öleceğini bilir. Melek zikrettiğimizden başkası olsaydı, doktorlar bunu bilemezdi. Çünkü onu sadece nebiler ile Allah'ın kulları arasından bilgi öğrettikleri bilebilir.

Acaba ölüm esnasında hastayla öldürülenin hükmü bir midir, yoksa öldürülenin başka bir hükmü mü vardır? Ölümle değil de, bizimle görevli meleğin öldürme hükmü mü vardır, yoksa canları alarak onları yükseltme özelliğine mi sahiptir? O bir melek midir, yoksa melekler midirler? Çünkü Allah canların ölümünü ona, ölüm meleğine ve elçilere izafe etmiştir. Bu izafetlerin ve bunlarla neyin kast edildiğinin bilinmesi gerekir. Onların dereceleri farklı mıdır, yoksa bir derecede midirler? Ölümden sonra bedenin ve ruhun ulaşacağı yer, bu menzilden öğrenilir. Bu ikisinden diriliş üflemesinde dirilecek olanlar nedir? Araz veya suret bakımından yaratılış başkalaşır mı, başkalaşmaz mı? Varlıkların eserleri ve dirilme vaktine kadar kendisinde tutulacakları mertebe bu menzilden öğrenilir. Onların mensupları da bu eserler üzerinde durdurulur. Bunlar, yükümlülerin eserleridir ve yükümlülük esnasında -başka bir zamanda değil- kendilerinden oluşan fiillerdir. Yükümlülüğün dışındaki zamana uyku veya baygınlık veya yetişkinlik öncesini

misal verebiliriz. Bu nedenle yükümlülük zamanı dedik, 'yükümlülük yeri' demedik.

Bir ümmet içinde peygamberlerin art arda gelmesi bu menzilden öğrenilir. Bu ardışıklık Muhammed ümmetindeki durumdan farklıdır. Muhammed ümmetinde peygamberler art arda gelmemiştir. Bu ümmette peygamber olarak zuhur edecek kimse (Hz. İsa gibi), ümmete katılarak Muhammed ümmetinin şeriatına göre davranır, bu şeriatın hükümleri onun üzerinde işler. Nasihatler bu menzilden öğrenilir. İnsanın cimrilik özelliğinde yaratılmasının nedeni bu menzilden öğrenilir. İnsan için cömertlik dolaylıdır, zati bir özellik değildir. İnsan yaratılışı böyleyse, cömertçe ecir nereden kaynaklanmıştır? Hâlbuki insan yaratılışıyla kerem arasında zati bir ilişki yoktur. Kerem ücret için zatidir ve büyüklük de onun için zatidir. Büyük ücretin tahsis edildiği özel bir kavim varken kerim ücret için de özel bir kavim vardır. İnsan, cinlerde ve diğerlerinde kulluğa sevk eden amillerin farklılığı, bu menzilden öğrenilir. Allah'a teslim ve işi havale etmek, bu menzilden öğrenilir. Temenni ve faydası, bulunduğu kimsenin niteliği bu menzilden öğrenilir.

Âlemin -hükümdar olması yönünden- Allah'ın mülkü olması, bu menzilden öğrenilir. Acaba kim karşı koyar ki Allah kendisini 'göklerin, yerin askerlerinin sahibi' olmakla nitelemiştir. Allah'a birlikle nitelenmesi yönüyle izafe edilen şeyler, bu menzilden öğrenilir. Bu birliğin çokluğunun sebebi nedir? Âlemdeki etkisi nedir? Keşif ve gayb olan şeyin bilgisi, bu menzilden öğrenilir. Delil ortadayken ve delil olduğu bilinirken kabul etmemek, bu menzilden öğrenilir. Onun delil olduğunu bilmeyenin bilgisizlik sebebi nedir? Bilinen her şeyin bir delili var mıdır, yoksa bazı bilinenlerin delili mi vardır? Kendisinden çıktığı şeye dönmeyişin bilgisi bu menzilden öğrenilir. Yükümlü olan veya olmayan dünya âleminin kendisinde toplandığı mertebe bu menzilden öğrenilir. Allah yükümlülere karşı delil ve kanıt olmak üzere yükümlü olmayan hayvan, bitki ve taşları diriltir mi? Yoksa onlar Allah nezdinde bilinen bu konudaki iyilik nedeniyle kendileri adına mı diriltilir? Dirilişten sonra onların varacağı yer bu menzilden öğrenilir. Allah'ın bizim adımıza gök ve yer âleminde sakladığı menfaatler, bu menzilden öğrenilir. Zorunlu şükür ile insanın kendiliğinden yerine getirdiği şükür

arasındaki ilişki bu menzilden öğrenilir. Bunlardan hangisi ecir bakımından daha yetkindir? Allah'ın her şeyi çift yaratmasının nedeni ve hikmeti bu menzilden öğrenilir. Bu hikmetten dolayı mı Allah Âdem'i kendi suretine göre yaratmıştır?

Kendisiyle günün ayrıştığı zaman bu menzilden öğrenilir. Sükûnu olmayanın sükûnu bu menzilden öğrenilir. Yolcuların menzilleri bu menzilden öğrenilir. Onlar sayıca belli midir, değil midir? Yollarının ve menzillerinin değişmesine göre, yolcuların niteliklerinin değişmesi bu menzilden öğrenilir. Yolculardan öne geçen -ki ona katılınır- ile yetişemeyen arkada kalan arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Misal olarak gölgesi karşısında insanı verebiliriz. O hiçbir zaman gölgesine yetişemezken gölgesi ona yetişir. Bu, ilahi-kevni ulvi-süfli bütün yolculukları içeren değerli bir bilgidir. Aynı zamanda bu bilgi, ulaşılması güç ve idraki zor, herkesin farkına varamayacağı çetin bilgidir. Onu ihata etmek, Allah'ın bildirmesiyle mümkün olabilir ve onu ayrıntılı olarak öğretmek doğru değildir. Çünkü bunlar, nihayetsiz yolculuklardır!

Her yolcunun kendisinde seyr ü süluk ettiği yollar, bu menzilden öğrenilir. Yolculuk esnasında bazı yolcular ile maksatları arasına giren engeller bu menzilden öğrenilir. İhtiyari ve cebri yolculuk arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Dünyanın genel zamanı, bu menzilden öğrenilir. Bu zamanın tamamlanmasıyla büyük kıyamet kopar. Bu menzilden hayvanların, türeyenlerin ömürleri bilinir. Bu sürenin dolmasıyla onların küçük kıyametleri kopar. Bu iki haşir arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Hz. Peygamber şöyle der: 'Kim ölmüşse, onun kıyameti kopmuş demektir.' Onların berzah'a götürülmesi de bir kıyamettir.

Rahmeti diliyle isteyen rahmet umudunun özellikleri, bu menzilden öğrenilir. Zorunlu sebep bu menzilden öğrenilir. Peygamberin getirdiği veya onun getirmeyip de adet haline gelmiş alametler olan akli delilleri incelemekten yüz çeviren kimse, bu nedenle yüz çevirmiştir. Acaba onların delil olması birbirinden farklı mıdır? Delil oluş tarzları nasıldır? Onların gösterdikleri şey niyete göre ya da niyet sahibinin delili incelemek üzere harekete geçiren kimsenin niyetine göre değişir mi? Misal olarak peygamberi verebiliriz. O peygamber oluşunda doğ-

ruluğunu gösteren bir delille gelir ve aynı delil Hakkın varlığına ve yaratıkların aciz kalmasına da delildir. Allah'ın kınadığı hususta Allah'a uymak, bu menzilden öğrenilir. Acaba hakikat dili yönünden onun sahibi kınanır mı, yoksa şeriat diliyle mi kınanır? İnsanın hangi halde canının alınacağı bu menzilden öğrenilir. Bu halde berzahta kalır mı ve ona göre yeniden diriltilir mi yoksa hali değişir mi? Yoksa perdenin kalktığı, ölümden önce kendisine gözüken duruma göre mi canı alınır? Ya da onun canının alınması perdenin kalkmasının kendisi midir?

Soru soranın reddi bu menzilden öğrenilir. Acaba sorunun reddedilmesi sorusuna karşılık cevap mıdır değil midir? Hakkın çağırdığı kimsenin süratle cevap vermesini gerektiren sebep bu menzilden öğrenilir. Bu mecburi bir sürat midir, cebrin gerçekleşmesini sağlayan bir sürat midir?

Kabir ehlinden diriltilenlerin sözlerinin farklılığı, bu menzilden öğrenilir. Bu esnada onlara kimin karşılık verdiği yine bu menzilden öğrenilir. Acaba onlara Hak mı, melekler mi yoksa alimler mi karşılık verir? Kabirlerinden diriltilenlere tecelli eden şey bu menzilden öğrenilir. Acaba o bir suret midir, farklı suretler midir? Acaba bu tecelli eden ilahi isim midir, değil midir? Burçların tertibine aykırı olmayı -ki unsurların doğasının tertibidir o- gerektiren neden bu menzilden öğrenilir. Çünkü burçların tertibinde, her burç arasında birbirini itme bir açıdan da karşılıklı ilişki vardır. Onu ele aldığında, daha önce zikrettiğimiz gibi, bunu görürsün. Unsurlara gelirsek onların tertibi, hiçbir yönden birbirini itmenin bulunmadığı bir ilişkiyle gerçekleşir. Öyleyse üç ateş kaynaklı olan, su ve topraktandır. Toprak kaynaklı olan ise ateş ve hava kaynaklıdır. Havadan olanlar ise toprak ve sudan olanlar arasındadır. Sudan olanlar hava ve toprak kaynaklı şeyler arasındadır. Rükünler böyle değildir.

'Benim katımda, benim yanımda, bizim katımızda, bizim ledünnümüzde, bizim yanımızda, benim yanımda' ifadeleri arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Birbirlerinden ayrışsınlar diye eşya arasında bulunan fasıllar, bu menzilden öğrenilir. Görenin kendi suret ve niteliğinden başka neyi gördüğü, bu menzilden öğrenilir. Gören kim olursa olsun durum böyledir. Meşguliyet bu menzilden öğrenilir. Ni-

çin meşguliyet diye isimlendirilmiş ve neyden meşgul eder? Bütünüyle başkasından müstağni olan birisi var mıdır, yok mudur?

'O'nun benzeri bir şey yoktur'[184] ayetinde geçen benzerlikle ünsiyet, bu menzilden öğrenilir. Nefislerin dünya hayatında kazandığı durumlar ve haller bu menzilden öğrenilir. İlahi gelinler bu menzilden öğrenilir. Her ilahi ismin sahip olduğu ve zahiriyle rahmetin ondan uzaklaşmasını gerektiren rahmet, bu menzilden öğrenilir. Âlemin sahip olduğu nitelikler bakımından hakkı bu menzilden öğrenilir. Bu hak ediş, nitelenenin değil, niteliğin hak edişidir. İlahi ve kevni söz verme neyde gerçekleşir? Bu menzilden öğrenilir. Öne geçenin ilmi, bu menzilden öğrenilir. Acaba onun geride kalanda hükmü nasıl ve nereden ortaya çıkar? İlahi uzaklık karşısında kevni uzaklık, bu menzilden öğrenilir. Konuşma, susma, konuşan ve susanın belirlenmesi, zaman ve mekânı bu menzilden öğrenilir? Yüce suretlerin düşük suretlerle yer değiştirmesi bu menzilden öğrenilir. Keşif varken ayağa kalkmak yerine geride durmak bu menzilden öğrenilir. Zamanın insanın yaratılışında ve diğer maden, bitki ve hayvanlarda verdiği şey, bu menzilden öğrenilir. Belirsizlik ve açıklama bu menzilden öğrenilir. Biri var ederken çoğun bir araya gelmesi bu menzilden öğrenilir. İnşa edenin inşa ettiği işe -onu inşa etmesi nedeniyle- hakim olması, bu menzilden öğrenilir. İlahi riyazet ve kevni riyazet ile arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Nimet verenin mertebesi, hüküm yönüyle dünya ve ahirette varacağı yer, bu menzilden öğrenilir. İtimat edilecek kimselerden olmadığı bilinen birisine itimat etmenin sebebi, bu menzilden öğrenilir. Mebde ve mead bu menzilden öğrenilir. Teşbih ve teşbihin zıddı, bu menzilden öğrenilir. Onun teşbihin kendisiyle gerçekleştiği aslı nedir? İlahi bilgiden zıtların bir araya gelişinin tesiri bu menzilden öğrenilir. Ateşin suda suyun ateşte bulunması, bu menzilden öğrenilir. Âlemi dışta ortaya çıkartan nitelik, bu menzilden öğrenilir. Melekût ve onun mülk ve ceberut karşısındaki yeri, bu menzilden öğrenilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ KIRK DOKUZUNCU BÖLÜM

Kapıların Açılma ve Kapanma Menzilinin ve Her Ümmetin Yaratılışının Muhammedî Mertebeden Bilinmesi

Kuşku duyma, her varlığın
Haktan bir niteliği var, varlıklar alamet

Hakkın gayretindendir bu, Hak onlarm kendisi
Kuran ve ilham böyle söyler

Muhtaçlığım ve yoksunluğum olmasaydı, O'nunla bir olmazdım
Yakınlık gerçekleşmez veya aşinalık

Onun hakkında her varlık koşar ve yürür
Allah'ın kitabında bu belirlenen bir hüküm

Varlıklardan her biri O'nu tespih eder
Allam olan Hak bunun için yaratmış onu

Her varlık her daim muhtaç,
Acılar ve elemler var

Müstağnilik nerede! Hak kelam onu batıl yapar
Yok etmenin bulunduğu yoksulluktan başka ne görürsün ki!

Ayette '*Allah âlemlerden müstağnidir*'[185] buyrulur. Başka bir ayette '*Şeytan size yoksulluk vaat eder ve taşkınlık emreder. Allah ise kendinden bağışlama vaat eder*'[186] buyrulur. Bu şeytanın insanlara taşkınlık emretmesine ve sizi yoksullukla korkutmasına karşılık bir ihsandır. Allah Müstağni ve Hamid'dir. Allah şöyle der: '*İnsanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah Gani ve Hamid'dir.*'[187] Ebu Yezid el-Bestami'yi şöyle denilmiş: 'Bana ait olmayan iki şeyle -yoksulluk ve zillet- bana yaklaş!'

Bilmelisin ki, Allah'ın iyilik etmek üzere açtığı kapıları olduğu gibi bazı kapıları daha vardır ki, onların açılma vakti henüz gelmemiştir ve onları da iyilikte bulunmak üzere açar. Allah'ın bir takım kapıları daha

vardır ki, onları acılar için açar. Bu 'azap' diye ifade edilir. Çünkü mensupları işin sonunda ona döner ve ondan tat alırlar. Çünkü azap kendisine Rabbini hatırlatmıştır. İnsana zarar isabet edip de sebepler ortadan kalkarsa -ki bu en şiddetli azaptır- Rabbini hatırlar ve iradesiyle değil zorunlu olarak O'na yönelir. Bu durumda kendisini Allah'a döndüren ve O'nu kendisine hatırlatıp gaflet ve unutmanın etkisinden kurtaran bu elemden haz duyar. İşte bu nedenle onu 'azap' diye isimlendirmiştir. Öyleyse azap, yerleştiği kimseye rahmetin ulaşacağını müjdeleyen bir kelimedir. Güçlük ve rahatlık esnasında Hakkın kullarına müjdeyi ulaştırması ne büyük inceliktir! Böyle olmasaydı *'Azap kelimesinin hakkında gerçekleştiği kimse'*[188] ayetinde geçen kelime gerçekleşmezdi. Burada azap lafzı zikredilmiştir. İbrahim Peygamber şöyle der: *'Babacığım! Rahman'ın azabının sana temas etmesinden korkarım.'*[189] Rahman bir insana acı ve elem verirse, bu elemin içinde rahmet bulunmalıdır ve o rahmeti elem sahibi haz olarak alır. Misal olarak kullanılması şifa verecek ilacın içilmesini verebiliriz.

Bakınız! Hz. İbrahim babasına *'Şeytan Rahman'a asidir'*[190] der. Rahmette intikamı gerektiren bir anlam da bulunduğunu bilseydi, asi olmazdı. Öyleyse şeytan ancak Rahman'a asidir. Çünkü her isim, kendine göre amel eder. Peygamberler rablerini ne kadar güzel bilmektedir! Acıların en büyüğü amaca ulaşamamaktır. Bununla birlikte Allah'ın bir meleğe şöyle dediği bize aktarılır: 'Falan kulumun ihtiyacını şu esnada karşılama. Çünkü ben onun sesini duymak istiyorum.' Bununla birlikte o şahıs Rabbinden istediği şeyin gerçekleşmeyişi nedeniyle acı duymaktadır. İşte bu ilahi rahmete dayanan acı veren engellemedir.

Sonra (cennet ile cehennem arasındaki) surun içi sırf rahmet, zahiri ise önünden azaptır. İşin sonunda döneceği durumu bilmesi nedeniyle 'azabın elemleri' dememiştir. Allah Teala bu varlığın bâtınında rahmetin bulunduğunu açıklamıştır. Zahiri ise bâtınının hükmüyle tasarrufta bulunur. Başka bir ifadeyle zahirde acı veren bir şey ancak bâtındaki rahmetten meydana gelebilir, çünkü hüküm zahirde bâtına aittir. Acaba organlar -ki görünen şeylerdir- kendilerini yönlendiren bâtının iradesi olmadan tasarruf edebilir mi? Niyet, hiç kuşkusuz, bâtındır ve içtedir. Öyleyse surun zahirindeki azap surun bâtınında bu-

lunan kendisine merhamet maksadından meydana gelir. O halde acı ve elem, hazzın bulunmayışı ve maksada ulaşmamaktan başka bir şey değildir. Allah katında açılan bütün kapılar rahmet kapısıdır. Ancak orada kendisinde acı bulunmayan zahiri rahmet kapıları olduğu gibi belli bir vakit acının bulunduğu bâtını rahmet kapıları da vardır. Bu kapılarda rahmetin hükmü işin sonunda ortaya çıkar. Öyleyse acılar geçici, hazlar sabittir. Başka bir ifadeyle âlem, özü gereği rahmete mazhar, dolaylı olarak acı çekendir. '*Allah Aziz ve Hakimdir.*'[191]

Allah işleri yerli yerine koyar ve onları menzillerine yerleştirir. İnsan çocuğunu edep öğretmek amacıyla cezalandırır ve günahının cezası olarak bu dövme fiiliyle ona acı verir. Baba işin iç yüzünde çocuğuna merhamet etmektedir. Çocuk işini hakkıyla yaptığında babanın kalbinde ve içindeki merhamet ile babanın çocuğa şefkati ortaya çıkar. Bu nedenle Hz. Peygamber'den uzun bir hadisin bir bölümünde şöyle bir rivayet gelir: 'Allah'ın kuluna dönük şefkati, kadının çocuğuna olan şefkatinden fazladır.' Bunu derken Hz. Peygamber bir kadına işaret etmişti. Bütün bunlar, zevk ilimlerindendir. Allah bizi ve okuyucuları -ihsanıyla- acının bulunmadığı sırf rahmete ulaşanlardan etsin!

Bilmelisin ki, Allah mümkünleri dış varlıklarında ancak yokluk kötülüğünden kendilerini kurtarmak için izhar etmiştir. Çünkü Allah varlığın sırf iyilik (hayır) olduğunu bilir. Varlıkta kötülük dolaylı olarak bulunabilir. Bu ise, yokluğun kendisine dönük bir yönü olması nedeniyle, varlığın mümkün olmasıdır. Şimdi ise varlıkla nitelenmiştir ve mutlak iyiliktedir. Mümkün varlığı bakımından yokluktan kendisine ilişen şey ölçüsünde de kötülük her nerede olursa olsun ortaya çıkar. Mümkün varlığına ve ebediliğine baktığında, varlığın kendisine eşlik etmesi nedeniyle mutlu olur. Daha önce nitelendiği ve varlığı olmadığı hale baktığında ise acı duyar. Çünkü hal bulunduğu kimsede hüküm sahibidir. Şimdi mümkünün hali yokluğu görmektir ve böylelikle vehimde bir azap duyar. Hz. Peygamber sıkıntı esnasında 'Hamd her durumda Allah'a aittir' derdi. Hamdi gerektiren hallerden birisi de, sevinç halidir. Bu durumdaki hamd 'Nimet veren ve ihsan eden Allah'a hamd olsun' şeklindedir. Her durumdaki hamd sevinçteki hamdi de içerir. Bu durum hamdin genelliği nedeniyle sıkıntıda da bir rahatlık bulunduğunu bildirir. Çünkü hamd, sena etmek ve övmek demektir.

Sıkıntıdaki kimse sıkıntının içeriğinde sevinç bulunmamış olsaydı, hamd sıkıntı esnasında övgü olmazdı. Hâlbuki hamd, hiç kuşkusuz, övgü demektir. Öyleyse âlemde rahmetle katışık olmayan zarar yoktur. Nitekim müminin de itaatle katışık olmayan günahı olmaz. Günahın katıştığı itaat, (o şeyin günah olduğuna) inanma itaatidir. Binaenaleyh mümin günah işlerken bile, tıpkı rahmete mazhar olmuş azap gören gibi, itaatkâr-günahkârdır.

Sonra bilmelisin ki, mümkünler, özü gereği muhtaçtır. Dolayısıyla yoksulluk sürekli onlara eşlik eder, çünkü zatları daimidir. Bu nedenle de onlar için sebepler konulmuştur. Bunların nezdinde mümkünlerin muhtaç olduğu şeyler vardır ve bu nedenle mümkünler sebeplere muhtaçtır. Allah ise sebepleri kendisinin isimleri yapmıştır. Öyleyse sebeplerin isimleri, Allah'ın isimlerindendir. Böyle yapmasının nedeni, sadece O'na muhtaç kalınmasını sağlamaktır. Çünkü o gerçek bilgidir. O halde keşif ehline göre, örf ve şeriatta Allah'ın isimleri olduğu söylenen isimlerle sebeplerin isimlerinin Allah'ın isimleri olması arasında bir fark yoktur. Çünkü Allah Teala şöyle der: *'Siz Allah'a muhtaçsınız.'*[192] Vakıa sebeplere muhtaç olmamızdır. Öyleyse sebeplerin isimlerinin Allah'ın isimleri olması kaçınılmazdır. Bu durumda biz bu isimlerle lafız duası şeklinde değil hal duasıyla dua ederiz. Acıktığımızda açlığın verdiği acıyı ortadan kaldıracak gıdaya koşarız ve ona muhtaç oluruz. O ise bizden müstağnidir ve ancak Allah'a muhtaç kalırız. İşte bu, Allah'ın isimlerinden biridir. Yani gıdanın suretinin adını kast etmekteyim ki, o ilahi ismin mertebesini almıştır. Bu nedenle bize sebeplere teşekkür etmek emredilmiştir, çünkü bu O'na şükür emridir. Öyleyse sebeplere şükür, sebepler vasıtasıyla Allah'a şükür demektir.

Bilmelisin ki, Allah'ın yaratıklarına rahmetinin bir yönü, her peygamberin kademinde kendisine varis bir veya daha fazla veli yaratmış olmasıdır. Öyleyse her asırda peygamberlerin sayısı kadar yüz yirmi dört bin velinin bulunması gerekir. Bu sayı artar, fakat eksilmez. Sayı daha fazlaysa, Allah kendisine varis olanlar ölçüsünce peygambere onları taksim eder. Çünkü nebilerin kalplerine indirilen ilimler dünyadan kalkmaz. Onların yerleri Allah adamlarının kalpleridir. Bu ilimler, kendi sayılarınca velilere taksim edilir. O halde ümmet içerisinde nebiler sayısınca veya daha fazla velinin bulunması zorunludur. Hızır'ın

şöyle dediği aktarılır: 'İçinden yeryüzünde kendisini tanımadığım ve bir araya gelmediğim bir Allah dostu kalmamıştır dediğim her gün daha önce tanımadığım bir veli görürüm ve onunla bir araya gelirim.' Başka bir sözünde de şöyle dediği aktarılır: 'Bir gün bir şahısla bir araya geldim. Adamı tanımıyordum. Bana şöyle dedi: 'Hızır! Allah'ın selamı üzerine olsun.' Ben de 'Beni nereden tanıyorsun?' deyince, adam şöyle dedi: 'Allah seni bana tanıtmıştı.' Ben de anladım ki, Hızır'ı tanıyıp Hızır'ın tanımadığı kullar var!

Bilmelisin ki, Allah'ın gizli, iyi, veli kulları vardır. Onlar ile insanlar arasında alışkanlık perdeleri bulunur ve onlar insanların arasında gizlenir. Onların üzerinde kendilerini insanlardan ayırt eden bir özellik görünmez. Onlar vasıtasıyla Allah Teala âlemi korur ve kullarına imdat buyurur. Onlar gökte tanınır, fakat insanlar arasında bilinmezler. Dünya ve ahirette sıkıntılar onlarındır. Onlar, nebi veya şehit olmadıkları halde, nebi ve şehitlerin kendilerine gıpta ettiği kimselerdir. Onlar ne dünyada tanınır ne de ahirette kimseye şefaat ederler. Onlar, sırlarında Hak ile birlikte kalan kimselerdir.

Allah'ın her peygamberin kademi üzerinde bir veli yarattığını bilmiyordum. Beni bütün peygamberleriyle bir araya getirerek onların hepsini bir mecliste gördüğümde, onların kademinde olan kimseyi görmemiştim. Sonra bütün müminleri gördüm. Onların arasında nebilerin kademi üzerinde bulunanlar ve diğer veliler vardı. Onları bir meclis bir araya getirmediği için, kendilerini tanımamıştım. Allah onları görmekle bana iyilik ihsan etti. Şeyhimiz Ebu'l-Abbas Ureybi İsa'nın kademindeydi. Biz de daha önce nebilerin kalpleri üzerinde veliler bulunduğunu söylerdik. Sonra bize şöyle denildi: 'Hayır! Onlar nebilerin kalpleri üzerindedir deme, kademleri üzerindedir de.' Bu ifadeyle kastedileni anladım. Allah beni bu bilgiye ulaştırdığında, velilerin peygamberlerin izleri üzerinde olduklarını ve izlerinden gittiklerini anladım.

Sonra öğrendim ki: Velilerin iki miracı vardır: Birinci miraçta onlar, nebilerin kalplerine göre bulunur. Fakat bu, içinde şeriatın bulunmadığı nebilik velileri olmaları bakımındandır. İkinci miraçta onlar şeriat sahibi nebilerin kademleri üzerindedirler, kalpleri üzerinde değil! Çünkü onların kalpleri üzerinde bulunsalardı, nebilerin erdikleri şeri

hükümleri elde ederlerdi. Hâlbuki veliler böyle bir imkâna sahip değillerdir. Hak onlara şeriatı bildirse ve şeriatı nebilerin aldıkları kaynaktan alsalardı, yine de onu nebilerin nurlarının kandilinden alırlardı ve bu almaya 'uyma ve ittiba' hükmü bitişirdi. Veliler peygamberlere uyma yolu olmadan Allah'tan veya kutsi ruhtan bu bilgiyi saf olarak alamazlar. Şeriat hükmünün dışındaki bilgiye gelirsek, o Allah'tan ve kutsi ruhlardan olmak üzere, velilere mahsustur. Bütün bunlar, Allah nezdinde mertebelerin ayrışmasından kaynaklanır. Bu sayede bunu öğrenir ve her hak sahibine hakkını veririz. Nitekim Allah da her şeye yaratılışını vermiştir. Bütün bunlar, Allah'ın yaratıklarına yaydığı rahmetin bir yönüdür.

Bilmelisin ki, Allah melekler için ilahi kuvvette üç mertebe belirlemiştir. Bir kısmına iki güç vermiş, bir kısmına üç, bir kısmına dört güç vermiştir. İşin sonu budur. Çünkü varlık bir ilave olmaksızın dörtleme üzerine kuruludur. Her kuvvet sayısını Allah'm bildiği başka kuvvetleri de içerir. Bu durum, meleklerin nurani cisimler olması yönüyledir. Çünkü melekler, cisimleri bakımından bu güçlerin sahibidir. Onlar da doğal cisimler gibi bileşiktir. Öyleyse iki güç sahibi olan melek, bitkilere benzer. Üç güç sahibi melek, hayvanın terkibinde, dört güç sahibi olan insana benzer terkip edilmiştir. Türeyenler sona erdiği gibi meleklerin güçleri de sona erer. Cisim onların hepsini birleştirir ve dolayısıyla ihata edicidir. Melekler tümel-nurani cismin ortaya çıktığı Amâ'dan nurani cisimleri, şekli ve suretleri kabul ederler. Burada melekî ruhlar ortaya çıkar. Ama tüm cisme aittir. Amâ'nın taşıdığı suret ve ilahi ve ruhani şekiller doğal cisimlerdeki heyula mesabesindedir. Bu konunun açıklaması sözü uzatır.

Doğanın üzerinde bulunan bu nurdan doğal cisimlere ruhlar üflenir. Doğanın aşağısından unsurlara kadar olanlar ise gölgeler içindeki nurlardır. Unsurların altındaki unsuri cisimler, karanlıktaki nurlardır. Doğanın üzerindeki nurani cisimler ise nur içindeki nurlardır. Buna 'Rahmani nefesteki nurlar' veya 'Amâ içindeki nurlar' da diyebilirsin. Gerçeği olduğu hal üzere bildikten sonra, istediğini söyleyebilirsin.

Bilmelisin ki, kelime sahibi olan ilk aklın altındaki her ruh bir melektir. Onun üstündeki ise -melek değil- ruhtur. Melekler, amade kılınanlar (musahhar) ve yöneten (müdebbir) olmak üzere iki kısımdır.

Hepsi de Allah'ın emriyle Allah'ın elçileri ve görevlileridir. Onlar, mertebe mertebedir; dünya ve ahirette inişleri, çıkışları ve yükselişleri vardır. Meleklerin bir kısmı müminlere dua ve bağışlama dileğiyle görevliyken diğerleri yeryüzündekiler için bağışlama dileğiyle görevlidir. Bir kısmı âlemin dünyayla maslahatıyla görevliyken bir kısmı âlemin ahiretle ilgili maslahatlarıyla görevlidir. Onların bu işleri, ibadet ve namazlarıdır. Tespihleri ise bu namazlarda Allah'ı zikretmekle sınırlıdır ve söz konusu zikirleri bizim namazımızdaki zikir ve okumanın yerini tutar. İş Allah'ın her şeyi kuşatan rahmetinin bütün yaratıkları kuşatacağı vakte kadar sürer. Rahmet kendilerini kuşattığında, ibadetlerinin bir yönü bağışlama dilemek olan melekler sadece tespihle ilgilenir. Geride cennetteki veya iki dışarıdan herhangi birisinde bizimle ilgili melekler kalır. Onların bu işleri kesilmez ve 'melek' adı onlardan kalkmaz. Onlar, sadece tespih ve Allah'ı övgüyle meşgul ruhlar olarak geride kalır. Bu melekler, kendilerini tespihe adamış müheymen ruhlar gibidir. Melekler her kapıdan onların üzerlerine girer: *'Sabrınıza karşılık size selam olsun, ne güzel yerdir orası!'*[193] Burada zikredilen bu sınıf, belalara karşı sabredenlerdir.

Ulaştıkları nimetler nedeniyle şükredenlere gelen meleklerde zikir devam etmez. Bununla birlikte meleklerin her kapıdan onlara gelmesi de gerekir. Çünkü nimet kapıları -tıpkı bela kapıları gibi- çoktur. Allah'ın dünyada kullarına verdiği nimetlerin beladan uzak olmadığı açıktır. Bunun nedeni, nimetlere karşılık şükürle yükümlülüğün nimetlere yönelmiş olmasıdır. Bu, belanın en büyüğüdür. Çünkü kötülüklere göre nimetler Allah'tan perdelemede daha etkindir. Nimet sahipleri şükretmekle meleklerin şu sözlerine dahil olur: *'Sabrınıza karşılık, orası ne güzel yerdir.'*[194] Yani siz, teklif veya hak talebiyle katışık olmayan saf nimet diyarındasınız. Bu nedenle şükredenler karşısında meleklerin hallerine herhangi bir zikir eklenmemiştir ve Hakkın getirdiği bilgiyle yetinilmiştir ki, doğrusu da odur. Çünkü dünya hayatı bunu gerektirir ve karışıklığın bulunmadığı keşfin gereği de şudur: Dünya hayatında belaya uğrayan veya nimet gören herkes sabretmelidir. Öyleyse sabır şükürden daha genel iken bela bu dünya hayatında nimetten daha geneldir.

Rahmet umumi olup rahmetle çelişen eserler ortadan kalktığında, eserlerin belirlemiş olduğu isimlerin nispetleri de kalkar. Çünkü onlar, tek bir hakikate dönerler. Nitekim Allah *'En güzel isimler O'na aittir'*[195] ve *'İster Allah ister Rahman diye dua edin, en güzel isimler O'na aittir'*[196] buyurur. İsimler, vaat edilmiş şeylerdir ve onları taleplerine göre mümkünlerin hakikatleri izhar eder. Mümkün sahip olduğu istidadı ölçüsünce, o istidada uygun ilahi feyzi talep eder. İstidadın talebi ona verildiğinde, bundan her bir mümkün adına bir isim ortaya çıkar. Elem veya azabı kabul edeceği bir istidat geride kalmayınca, elem veya azabın varlığı da kalmaz, çünkü onu kabul edecek bir mümkün kalmamıştır. Kabiliyetlerin kalkması nedeniyle, o hükümlere özgü isimlerin nispetleri de kalkar. İsimler arasından kabul eden mümkünde iki hükmü olan ise geride kalır. Bu kısma misal olarak 'örten' anlamındaki el-Gafir ismini verebiliriz. el-Gafir ismini talep eden günah geride kalmayabilir. Fakat bu ismin 'perde' olması bakımından perde özelliği de vardır. Günah ortadan kalksa bile el-Gafir isminin hükmü kalır, çünkü örtmek, zorunludur. Böyle olmasaydı (varlıkta) ilave veya yeniden yaratma gerçekleşmezdi, hâlbuki artış süreklidir. Öyleyse perdelerin kalkması da süreklidir. Geride el-Gafur ismi kalır, el-Muntakim isminin ise hükmü kalmaz. Çünkü bu ismi kabul edecek kabiliyet ortadan kalkmış, bu özel isim de ortadan kalkmıştır, bunu bilmelisin!

Şimdi bu menzildeki ilimleri söyleyelim: Göğün yerin -meleklerin- diğer yaratıkların övgüsü, Rablerini neyle övdükleri, bu menzilden öğrenilir. Her âlemin başkasına ait olmayan özel bir övgüsü vardır. Allah Teala şöyle der: *'Gökler ve yedi yer O'nu över.'*[197] Sonra *'onların içinde bulunanlar'*[198] demiş, gökler ve yer akıllı varlıklar gibi çoğul zikredilmiştir. Teşbih, kinaye, ruhani âlemde bulunan güçler, bu menzilden öğrenilir. Âleme yayılmış peygamberlikler, bu menzilden öğrenilir. Âlemde yürüyen herkesin bir peygamberliği ve elçiliği taşımak üzere yürüdüğü, bu menzilden öğrenilir. Bu, değerli bir bilgidir. Öyle ki hareketlerinde bir böcek bile, kendisini anlayan için bir elçilik taşır. Kudret eserleri ve diğer nispetlerden farklılıkları, bu menzilden öğrenilir. Yağmurlar ve onlardan övülenler, bu menzilden öğrenilir. Ebu Hureyre şöyle der: 'Fetih yağmuru yağdı bize.'

Kapılar ve mertebeleri, bu menzilden öğrenilir. İlahi engellemenin bir ihsan olması, bu menzilden öğrenilir. İlahi sınırlama bu menzilden öğrenilir. Tevatu ölçüsünce, ilahi hitabın tenzili bu menzilden öğrenilir. Kullarından şükür talebi için ilahi ikaz bu menzilden öğrenilir. Yaratıkların Allah'a döndürülmesi, genel olarak tehditler, bu menzilden öğrenilir. Dost suretinde görünen düşmanlar ile veliler arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Düşmanın düşmanlıkla dostun dostlukla cezalandırılması bu menzilden öğrenilir. Düşmanı dost dostu düşman edinenin gerçeği karıştırdığı ve onun hakikatten yoksun olduğu bu menzilden öğrenilir.

Dua eden herkesin kendisi için dua ettiği, Allah'a veya kendinden başkasına çağırmış olsa bile, kendi yönünden çağırdığı bu menzilden öğrenilir. Çünkü bu çağrıyla mertebe itibarıyla kendi benzerleriyle ünsiyet istemiştir. Amellere karşı sevabın düzenlenmesi, bu menzilden öğrenilir. Ecirlerin ayrıştırılması bu menzilden öğrenilir. Ecirlerde azim ve kerim olanlar ve büyük olanlar, bu menzilden öğrenilir. Bunlar, ecirlerdeki mertebelerdir ve mensuplarının ve onları gerektiren amellerin öğrenilmesi gerekir. Sınırsız-mutlak ecir bu menzilden öğrenilir. Acaba gerçekte sınırlı mıdır, değil midir? Çünkü ecirler insanın yaratılışı gibi dört kısımdır. İnsanın bedeninin yaratılışı dört kısma ayrılır. Her birinin kendine özgü belli nitelikte bir ecri vardır. Her ecir kendisine uygun şeye nispet edilir.

Örtülerin ardında bulunan şey, bu menzilden öğrenilir. Müşahedenin güzel gördüğü çirkin, bu menzilden öğrenilir. Bu, garip bir sırdır. Azil bu menzilden öğrenilir. İnsanı kendisiyle ilgilenmeye teşvik, bu menzilden öğrenilir. Gizlilik karşısında zuhur, bu menzilden öğrenilir. Ulvi ve süfli taşıyıcılar, bu menzilden öğrenilir. Nitelenenlerde niteliklerin güçlü veya daha güçlü diye derecelenmesi, bu menzilden öğrenilir. İnsanın menfaatlerini bir araya getiren mertebe, bu menzilden öğrenilir. Bunlar, yolcu, duran, hareketli ve sakin için nimetlerin mertebesidir. Amade kılma ve amade kılınanlar, bu menzilden öğrenilir. Amade kılınan şeyin bu amadelikle ulaşacağı bir ecel var mıdır, yok mudur? Bir kısmının eceli vardır da, bir kısmının yok mudur?

'Cuheyne'nin katında yakîn haber vardır' ifadesinin anlamı bu menzilden öğrenilir. Onlar habir hakkında 'düşmüş' demişler, alim

hakkında 'düşmüş' dememişler veya 'Cuheyne katında yakin ilmi vardır' da dememişlerdir. Bunun nedeni bu menzilden öğrenilir. Hakkın zuhuru ve her şeye yayılması bu menzilden öğrenilir. 'Her hakkın hakikati vardır' ifadesinde geçen 'her' sözüne göre, hakkın taksimi bu menzilden öğrenilir. Her yükümlünün yalnız başına kalması bu menzilden öğrenilir. Onunla kendisiyle kalmayan yükümlü arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. İnsan ve cinlerden olanları ve yalnız kalan veya yalnız kalınmayan hususları kastetmekteyim. Kabiliyetler bu menzilden öğrenilir. Davet eden kimde etkindir? Sahipleri için kabirlerde meydana gelen şey bu menzilden öğrenilir. Kabirlerin mahiyeti nedir? Herhangi birisinden almak veya alınanın ve kendisinden alınanın niteliği bu menzilden öğrenilir. Arazlar bu menzilden öğrenilir. Acaba onlar var olmayan nispetler midir, yoksa varlık sahibi varlık durumları mıdır? İnayet ehli için meydana gelen izzet ve perde bu menzilden öğrenilir. Nebilere uyma mertebeleri bu menzilden öğrenilir. Artma bu menzilden öğrenilir. Temenni bu menzilden öğrenilir. Hikmetin bulundukları hal üzere varlıkların mertebelerine yayılması, âlem için ilahi takdirin öne geçmesi, bu menzilden öğrenilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ ELLİNCİ BÖLÜM

İstifham Tecellisinin Menzilinin Bilinmesi ve Mana Gözlerinden Perdenin Kalkması Menzili. Bu Menzil er-Rab İsminden Muhammedî Mertebeden Öğrenilir

Ruh vahiyden bayılıp düşünce
Beden nasıl da karanlığıyla kalır geride

Allah rükünlerini sabit kılmış
Onu su üzerinde felek olarak döndürmüş

Sahilsiz bir umman o
İsimlerinin sonu nerede olabilir

Oluşun babası keşke bilseydi onu
Oğullarının gözü görseydi onu

Gelişiyle sevinme sakın
Gecikmesiyle de durma

Varlıklarımızı gidereni tenzih ederim
Nimetlerinde nankör olduğumuzda

Onları inkâr ettiğimizde şaşılır bize
Nimetlere karşı nasıl bir nankörlük böyle?

Allah Teala bize ve sana yardım etsin, bilmelisin ki, bu menzil, engelleyici ve uzaklaştırıcı araçlar menzilidir. Onların bir kısmı inayet perdeleridir. Bu durum şu hadiste zikredilir: 'Allah'ın yetmiş bin perdesi veya yetmiş perdesi vardır.' Kuşku bendendir. 'Bunlar nur veya karanlık perdeleridir. Onları açsaydı, zatının tecellileri gözün gördüğü yaratıkları yok ederdi.' Burada bir işaret ve sır vardır, şöyle ki: Burada zikredilen göz, Hakkın gözü haline geldiği yaratıkların gözüdür. O, bu perdeleri kabul edendir ve Hakkın gözü olmasıyla nitelenendir. Aynı zamanda o yüzün/zatın tecellilerinin kendisidir. Çünkü Allah sürekli âlemi görürken âlem Hakkın kendisini görmesiyle yanmaz.

Bu perdelerin bir kısmı ise inayet perdesi değildir. Bu durum *'Hayır onlar Rablerinden perdelenmiştir'*[199] ayetinde belirtilir.

Bilmelisin ki, perdeler türlü türlüdür. Bir kısmı var olanlar arasındaki varlık perdeleridir. Bu durum, *'Peygamber'in hamınlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin.'*[200] Bir kısmıyla yaratıklar Allah'tan perdelenir. Bu durum *'Onlar kalplerimiz kilitlidir dediler.'*[201] ayetinde belirtilir. Perdelerin bir kısmıyla Allah yaratıklarından perdelenir. Bu durum 'Allah kıyamette kullarına tecelli eder, kendisiyle onların arasına sadece zatı üzerindeki büyüklük örtüsü kalır' hadisinde zikredilir. Başka bir rivayette 'Yaratıkları ile kendisinin arasında üç perde vardır' denilir veya bu anlamda bir ifade kullanılmıştır. Perdelerden birisi, *'Allah herhangi birisiyle vahiy veya perde ardından olmadan konuşmaz'*[202]

ayetinde geçer. Allah Hz. Musa ile ateş, ağaç, vadinin sağ yanı, Tur'un sağ yönü ve mübarek bir yer perdesinin ardından konuşmuştur. Allah Teala şöyle der: *'Onu komşu edin ki, Allah kelamını duysun.'*[203] Allah Hz. Muhammed perdesinin -çünkü o perdenin ta kendisidir- ardından komşu edinilen insanla konuşmuştur. Komşu müşriklerdendi ve Allah'ın kelamını duymuştu. Biz de Allah'ın peygamberinin diliyle bizimle konuştuğundan kuşkuya kapılmayız. Aynı şekilde Allah, namaz kılan 'Allah kendisine hamd edeni duymuştur' dediğinde, namaz kılanın perdesinin ardından bizimle konuşur. Âlemin bütün dilleri Allah'ın sözleridir ve onların taksimi Allah'a kalmıştır. Böylece Allah onlardan dilediğini Allah'a izafe ederken dilediğini terk eder.

Var olanlar arasında varlık perdelerine gelirsek, bunların bir kısmı koruma ve sakınma perdeleri, bir kısmı izzet ve himaye perdeleridir. Bu kısma misal olarak, hükümdarların perdelenmesini verebiliriz. Bir kısmı, kıskanılan şeye karşı gayret perdesidir. Nitekim yüzlerine perde çekilen ve çadırlarda kalanlar için böyle denilir. Bu perdelerden birisi de *'Çadırlarda sahiplerine tahsis edilmiş huriler'*[204] ayetinde geçen perdelerdir. Koruyucu ve kalkan olanlara gelirsek, bunların bir kısmı hayvani cisimleri şiddetli sıcaklık ve soğukluktan korur ve hayvan acıyı kendinden uzaklaştırır. Tıpkı bunun gibi, savaşçı da savaşta kalkanla, zırhla vs. kendisini düşman oklarından ve kılıçlarından korur. Böyle insanlar, kendisiyle düşman arasına engel teşkil eden kalkanla korunur ve acıyı kendinden uzaklaştırır. Varlıklar arasındaki perdeler, manevi perdeler de olabilir. Böyle perdelerle insan kendisine iyilik yapan şahsın eziyet görmesini engeller. Misal olarak, bir şahıstan doğasına yatkın olmadığı veya maksadına uymadığı için başkasının nahoş bulacağı bir davranış çıkabilir. Böyle biri söz konusu insana karşı yaptığı davranış nedeniyle kınanır. Buna karşılık davranışın rahatsız ettiği kimse, kınananın önüne bir siper gibi nefsini koyarak, onu kınama oklarından sakınır. Bu durumda kınayanın içinde, bu davranışı gerektiren şeyin nahoş olanın kendisi olduğu ve bütün bu eziyetin öteki şahıs cihetinden ortaya çıktığı inancı yerleşir. Öyle ki birinci insanı kınayan, bu hatalı davranışın diğer şahıstan kaynaklandığından tam olarak emindir ve hangi yönden ulaşabilirse o yönden kendisini kınar. Bu kişi, nefsini kınanma nedeniyle acı çekecek insanın önünde siper ve engel yapar, kendi nefsiyle o kişinin ırzını muhafaza eder.

Biz insanlar da gaye ve doğamıza uygun olmayan çirkin davranışları nefsimize izafe ederiz. Hâlbuki biliriz ki, bütün fiiller, Allah katındandır. Fakat kınandıkları için bu konuda Hakka nispet edilecek kınamaya karşı kendimizi siper ediniriz. Bu durum, Allah karşısındaki edebin bir gereğidir. İyi ve güzel fiillerimizi kendimizi aradan çıkartarak bütünüyle Allah'a izafe ederiz ve övülen Allah Teala olur. Bu da, hakikatin ve Allah karşısındaki edebin gereğidir. Çünkü (bütün fiiller) hiç kuşkusuz ki Allah'a aittir. Bununla birlikte ilahi haberde geçtiği üzere onlarda bir ortaklık kokusu bulunur. Bu gibi haberlere misal olarak şu ayetleri verebiliriz: Allah Teala şöyle buyurur: '*Sizi ve amellerinizi yaratan Allah'tır.*'[205] Başka bir ayette '*Sana isabet eden her iyilik Allah'tan, kötülük nefsindendir*'[206] buyurur. Başka bir ayette '*De ki, hepsi Allah'tandır*'[207] buyurur. Böylece Allah bazen ameli bize izafe ederken bazen kendisine izafe eder. Bu nedenle burada 'ortaklık kokusu vardır' dedik. Allah şöyle buyurur: '*Kazandığı kendi lehine, kazandığı kendi aleyhinedir.*'[208] Burada ise bütün ameli bize izafe etmiştir. Bir ayette de '*Ona günah ve takvayı ilham etti*'[209] buyurur. Bize ilham etmek Hakka, ilhama göre amel ise bize düşer. Allah Teala şöyle der: '*Şunlara ve şunlara Rabbinin ihsanından yardım ederiz.*'[210] Allah'ın ihsanı bazen ilham, bazen amelin yaratılmasıdır. Amellerin (kime ait olduğu) meselesi ne keşif ne rivayet yoluyla hiçbir şekilde (yani sadece Allah'a veya sadece insana ait olduğu) tevhidin gerçekleşmeyeceği bir meseledir.

Bu konuda doğru bilgi amelin Hak ile yaratıkları arasında irtibatlı olmasıdır. Amel onlardan birisine özgü değildir. Çünkü ilahi nispetlerin en yücesi, Hakkın mümkünleri kazandığı varlık olmasıdır. Öyleyse sadece Hakkın varlığı vardır, başkası yok! Bu (varlık) hakikatinde meydana gelen başkalaşmalar ise, mümkünlerdir. O tek hakikat olmasaydı, hüküm ortaya çıkmazdı. Mümkün olmasaydı, bu kez başkalaşma olmazdı. Öyleyse fiillerde Hak ve halk birlikte bulunmalıdır.

Sıradan insanların bir kısmının görüşüne göre, kul Allah'ın fiillerinin zuhur ettiği bir mahal ve fiillerin cereyan ettiği bir yerdir. Dolayısıyla duyu, fiillerin varlıklardan gerçekleştiğini görürken basiretler, perde ardından gerçekleşen fiilleri Allah'tan görür. Bu fiillerin ellerinde gerçekleştiği kimse, fiilleri irade eden ve onlarda ihtiyar sahibi olan kimsedir. Öyleyse fiilleri kendi iradesiyle kazanandır. Bu, Eşarilerin

görüşüdür. Bazı sıradan insanların görüşü de şöyledir: Fiil gerçekte kula aittir. Bununla birlikte fiil onlara göre Hak ve halkı birbirine bağlar ve bu durum ortadan kalkmaz. Bunlar şunu ileri sürer: Kulda meydana gelen hâdis kudret -ki bu sayede fiil failde gerçekleşir- Allah'ın o kimse adına bu fiil için kudret yaratmasıdır. Dolayısıyla kulun fiili Allah'ın kendisine yarattığı kudretle gerçekleşir. Dolayısıyla ortaklık devam etmektedir. Bu ise itizal ehlinin mezhebidir (Mutezile). Onlar, üç sınıftır: Bizim arkadaşlarımız, Eşariler ve Mutezile! Hepsinin görüşünde de (amelde Hak ile kul arasındaki) ortaklık sürmektedir. İllotleri kabul edenler de, illetten hareketle malulü ispat ederken bir sonuca varamaz. Malül kendi üzerindeki başka bir illetin malülüdür. İş Hakka varana kadar böyle sürer. Hak ise özü gereği varlığı zorunlu olan, onlara göre ise illetlerin illetidir. İllotlerin illeti olmasaydı, herhangi bir malül illetten dolayı var olmazdı. Çünkü illetlerin illetinin dışındaki her illet malüldür. O halde onlarm görüşüne göre de ortaklık ortadan kalkmaz. Bu sınıfların dışında doğa bilimciler ve dehrilere gelirsek, onlarm savundukları görüş nihayette şuna varır: Bizim 'İlah' dediğimize dehrîler dehir (zaman), doğacılar doğa adını verir. Onlar bizden gözüken fiilleri doğaya ya da dehrîler de zamana (dehir) izafe etmeden sadece bize izafe edemezler. Öyleyse bütün mezheplerde ve dinlerde ortaklık sürmektedir. Bunun aksini gösteren bir akıl olmadığı gibi fiili her bakımdan iki taraftan birisine izafe eden bir dini rivayet de yoktur ki Allah'ın bilgisine bağlı olarak o hükmü onayladığı gibi biz de onu kabul edelim. Bilgi kaynağı olarak keşif, şeriat ve akıl vardır! Bu üç bilgi kaynağı, herhangi bir fiili dünya veya ahirette (iki taraftan) yalnız birine izafe ve tahsis etmemiştir. 'Yaptıklarınıza karşılık olmak üzere...' Öyleyse Allah daha iyi bilir ya! Gerçek, fiili tek bir tarafa izafe etmemek üzere vakıada olandır. Çünkü işin kendisi saf (tek yana ait) değildir. Şayet işin kendisi tek tarafa ait olsaydı, bu grupların bir kısmının onu öğrenmiş olması gerekirdi.

Bütün mezheplerin ve dinlerin hatada olduğunu söyleyemeyiz! Çünkü hepsinde (belirli bir ölçüde) ilahi şeriatlar da bulunur ve şeriatın yanlış olduğunu söylemek mümkün değildir. Bulunduğu hal üzere eşyanın durumunu ancak Hak bildirebilir ve zaten bildirmiştir. Öyleyse gerçek Allah'ın kendisini bildirdiği gibidir. Çünkü bütün iş Allah'a döner. Allah neyi tek tarafa tahsis etmişse o şey o yöne aittir; neyi tah-

sis etmemişse, o iş kendiliğinde de belli bir yöne mahsus değildir. Çünkü Allah Teala *'Hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'*[211]

Hak ve âlem, bu meselede ortaklık bulunduğunda birleşir. Bu, gerçek ve açık şirk demektir ve hayret mahallidir. Dolayısıyla bundan birisi ötekinden üstün değildir. Öyleyse ancak söylediğimiz geçerlidir! Bu meselede ortaya koyacağımız hususu ortaya koyduktan sonra, şimdi de ilahi cömertlik ve gayretin -Allah Teala izin verirse- açıklamamızı gerektiren konuyu açıklayalım. Şöyle ki: Amelin kime ait olduğu hususunda kelamcılar iki kısma ayrılır. Birincisi bütün fiilleri varlıklara izafe eder. Bu durumda ilahi gayret şöyle dile gelir: *'De ki, hepsi Allah katındandır. Ne oluyor bu kavme ki, sözü anlamıyorlar.'*[212] Kast edilen hâdis sözdür. İkinci kısım kelamcılar, bütün iyi fiilleri Allah'a, kötülerini varlıklara izafe eder. Hâlbuki ilahi cömertlik dili şöyle der: *'De ki hepsi Allah katındandır.'*[213] Burada onlara yönelik bir yalanlama yoktur, aksine bu bir övgüdür. Şöyle diyen biri yoktur: 'Bütün fiiller, Allah'a veya ortaklık kokusu bulunmaksızın varlıklara aittir.' Bu nedenle kelamcıları doğacılar ve dehriler nedeniyle iki kısımla sınırladık.

İnayet perdelerine gelirsek, bunlar, yanarlar korkusuyla yaratılmışlara dönük şefkat perdeleridir. Onlar zatın tecellilerinin gözün idrak ettiği yaratıkları yakmasından korurlar. Bunun nedeni şudur: Allah Teala yaratıklarda iddialar yerleştirmiştir. Onlar, varlıkla yokluğun ardından nitelenmiş, bu varlık onlar adına tercih edenin tercihinden meydana gelmişti. Tercih eden, varlığı zorunlu olan Haktır. Öyleyse kimse O'nu inkâr etmemiş olsa bile doğa, zaman, illet gibi O'nu ifade eden terimler farklılaşmıştır. Bütün bu durumlarda O kendisidir, başkası değildir! Onlar, varlığın kendilerine ait olduğunu görmüşlerdir. Bu varlık kazanılmış olsa bile, gerçekte onlara aittir. Onlar, kazanılmış varlıkla var olanlardır. Bu (iddialar), Allah ile yaratıkları arasındaki inayet perdeleridir. Allah bu perdeleri özelde bazı kullarına açtığı gibi genele de açmış olsaydı, hiç kuşkusuz, 'yüzünün tecellileri' diye ifade edilen zatının nurları gözün gördüğü bütün varlıkları yakardı. Başka bir ifadeyle, Hakkın varlığından başka, gözün idrak ettiği tüm varlıkları bu nurlar yakar, iddiaların ortaya koyduğu her şey ortadan kalkar, O'nun -başkası değil- Hak olduğu belli olurdu. Varlıkların bu yok oluşu 'yanma' diye ifade edildi. Bunun nedeni, onları nur yapmış olmasıdır ve

nurlar yakıcıdır. Fakat Allah, Allah ehli başkalarından ayrışsın diye, iddia perdelerini geride bırakır. Dolayısıyla mümkünler, Allah ehline göre, hakikatleri yönünden yoklukla nitelenirken hükümleri yönünden varlıkla nitelenmeyi sürdürür. Bu yönüyle mümkün, 'Ben onun duyması ve görmesiyim' şeklinde sahih hadiste belirtildiği üzere, Haktır. Allah Teala bu kutsi hadiste kulun gözünü var saymış, kendisini onun varlığının aynı -ki o da kulun niteliğinin aynıdır- yapmıştır. Öyleyse mümkün, mevcut olmaksızın, sabittir. Sıfat ise mevcut ve sabittir ve tek hakikattir. Çoğalsa bile nispetleri, nedeniyle çoğalır ve nispetlerde çokluk bulunur. Bu nitelik, melek, insan, cin, maden, bitki, hayvan, mekân, zaman mahal, makul ve mahsusta bulunan duyma, görme ve bu ikisinin dışında âlemdeki bütün güçlerdir ve sadece bunlar vardır.

Allah Teala kendileriyle gerçek durum arasına perdeler çekerek, iddia sahiplerinin iddialarını onaylamış, onları fiillerde kendisiyle onların arasındaki perdelerle meşgul etmiş, hepsini hepsiyle çarpıştırmış, kendi özelliğiyle biricik kalmış, onları müşahedeyle nezdinde oturtmuş, duyulur suretlerinde ise zikirle meşgul etmiştir. Allah zikredenlerle birlikte oturandır. Onlar, son gruptur ve onlardan sonra zikre şayan niteliğe sahip kimse yoktur. Allah onları erkek ve dişi olarak zikrettiğinde şöyle buyurur: '*Allah'ı çok zikreden kadın ve erkekler.*'[214] Oturanlarla bitirmiş, onların ardından herhangi bir niteliği kabul edecek kimse gelmemiştir.

Bakınız! Ebu Yezid ilahi isimleri ve onların hak ettiği hakikatleri bilmediği için, Cuma günü hafızın '*O gün takva sahiplerini Rahman'a grup olarak taşırız*'[215] ayetini okuduğunu duymuş, gözlerinden minbere ulaşıncaya kadar yaşlar akmış ve ah çekerek şöyle demiş: 'Ne garip bir iş bu! Kendisiyle oturan O'na nasıl taşınır ki?' Ebu Yezid, bu halde iken her birinin zata delil olması bakımından isimlerle birlikteydi. Hâlbuki -ismin zata delil olması yönüyle- her bir ismin hakikatinin talep ettiği şeye göre isimlerle birlikte değildi ve bu nedenle Hakkın sözü olsa bile müşahedesinin vermediği bilgiyi reddetmişti. Hakkın sözü karşısında Ebu Yezid'den inkâr gerçekleşmiş, daha doğrusu özellikle taaccüb meydana gelmişti. Taaccüb inkâr olmasa bile, inkâra benzeyen bir davranıştır. Bu sözü Allah'tan başkasından duysaydı, hiç kuşkusuz Ebu Yezid söyleyene susmasını emreder, onu böyle bir sözden alıko-

yardı. Hâlbuki Ebu Yezid, Allah'ın takva sahipleri hakkındaki sözü karşısında şaşkınlığını izhar etmişti. Onlar, Allah ile birlikte oturanlar iken nasıl kendisine taşınabilirler? Bu esnada Ebu Yezid, adeta, ölüleri diriltmesinin keyfiyetini soran İbrahimî bir müşahededeydi ve ölüleri nasıl dirilteceğini sorarken Hz. İbrahim'in kast ettiğini kast etmişti. Hz. İbrahim ölülerin diriltme tarzının farklılığı nedeniyle bu soruyu sormuştu, yoksa ölülerin diriltilmesini inkâr etmemişti. Ebu Yezid'in bu sözü o esnadaki halini gösterir. Bu söz, Hz. İbrahim'in sözüne benzer: *'Babacığım! Rahman'ın azabının sana değmesinden korkarım.'*[216] Rahmet azapla çelişse bile daha önce kapıların açılma menzilinde belirttiğimiz tarzda olduğunda çelişmez (azabın içinde rahmet). Ebu Yezid takva sahibinin Rahman ile değil, el-Cabbar, el-Mütekebbir ve el-Aziz ismiyle oturduğunu bilirse, onun Rahman'a taşınabileceğini ve Rahman ile oturabileceğini anlar. Böylece takva ortadan kalkar. Çünkü Rahman karşısında takva olmaz. Rahman kendisine tamah edilen, karşısında nazlanılan, kendisiyle ünsiyet edilen isimdir. Fakat onlar -Allah Teala kendilerinden razı olsun- doğru sözlüdürler ve hiç bir durumda zevklerini aşmazlar. Allah ehlinin geneli böyle değildir, çünkü onlar, başkalarının hallerini söylerler. Seçkinlerin böyle bir özelliği yoktur. Havastan birisi bir peygamberin veya mertebesinin üzerindeki velinin halinden konuşursa, başkasının halini aktarmış olduğunu da belirtir ve böylece dinleyen o kimsenin kimden aktardığını anlar. Bu, Allah Teala kendilerinden razı olsun, onların halleridir. Bu insanlardan böyle bir davranış zorunlu bir durum nedeniyle istisnai olarak gerçekleşir. Çünkü onlar, üzerlerinde bulunanların makamlarını haber yoluyla keşfetme özelliğine sahiptir; zevk yoluyla keşif ise, kendi makamları ve halleriyle sınırlıdır. Allah'ın var olanlarla kendisi arasına çektiği bu perdeler olmasaydı, mertebeler ayrışmaz, hakikatler birbirine girerdi. İşte eşyada sınırların korunmasının nedeni budur. Allah Teala yeryüzündeki işaretleri değiştireni lanetlemiştir.

VASIL

Müşahede ve Konuşmayı Birleştirebilmek

Bu konuyla ilgili bir mesele şudur: Allah herhangi birisi için müşahedesiyle bu müşahededeki konuşmasını bir araya getirmemiştir, çünkü böyle bir şey mümkün değildir. Şu var ki ilahi tecelli misali bir surette olursa, müşahedeyle söz birleşebilir. Bu durum, bizce reddedilecek bir husus değildir. Bağdadı Şeyh Arif Şihabüddin Sühreverdi'nin müşahede ile kelamı birleştirmeyi savunduğu bildirilmiş, daha fazla bir bilgi aktarılmamıştır. Bu görüşü aktarana sordum, o ise (Sühreverdi'nin sözünü ettiği) tecellinin türünü söylemedi. Şeyhe karşı hüsnü zan iyidir ve bu durumda onun surî tecelliyi kast etmiş olması gerekir.

Bakınız! Kuşeyrî Risale'sinde zikredilen adamlardan birisi olan Seyyari şöyle der: 'Akıllı insan Hakkı müşahede etmekten haz almaz.' Bu sözü yorumlarken şöyle der: 'Hakkı müşahede fena halidir ve bunda bir haz yoktur.' Fena halinde hitap mümkün değildir, çünkü hitabın yararı akledilir olmaktır. Bu nedenle Allah, *'Allah vahiy veya perde ardından olmaksızın kimseyle konuşmadı'*[217] buyurur. Beşer beşerlik hükmünden çıkmaz. Bu husus Hz. Musa'nın durumundan bellidir. Perde kendisinden Musa'ya nida edilen suretin kendisiydi. Beşer ise beşerliğinden uzaklaşmaz. Müşahedesinden fani olursa, varlığı kalkmaz ve tanım kendisine eşlik eder. Böyle dememizin nedeni, şeyhlerden birinin şöyle dediğini duymamızdır: 'Bu beşerin payıdır. Beşeriyetinden uzaklaştığında, başka bir hükmü olur.' Ben de ona -Allah Teala kendisinden razı olsun- durumun zannettiği gibi olmadığını söyledim. Zikrettiğimizi hakka'l-yakin kavrayınca, görüşünden vazgeçerek şöyle dedi: 'İşin böyle olduğunu zannetmiyordum, meğer gerçek senin söylediğin gibiymiş. Benim aklım bunu almaz!' Şeyh bir ayetin tefsiri hakkında konuşmuş, bu konuda zevkinden hareketle söylediği hususta yanlış görüş belirtmiş, hata da burada ortaya çıkmıştır. Biz Allah'ın sözünün bütünüyle hak olduğunu ve zevklere aykırı olmadığını biliriz. Binaenaleyh zevk sahibinin sözü, ilahi haberlere mutabık olmalıdır. Öyle ki Allah adamlarının makamı hakkında bilgisi olmayan insan, bir arifi duydu-

ğunda şöyle der: Kuran veya Sünnet'in getirdiğine aykırı söz söylemeyen bu insan, bilgisini Kuran ve Sünnet'ten almış olmalıdır. Ona göre arif, Kuran ve Sünnetin yorumcusudur. Hâlbuki zevk sahibi, zevk ettiği şeyi dile getirir ve Allah'tan gelen herhangi bir habere bu zevkin aykırı olması söz konusu değildir. Zevki olmayan yabancı, zevk sahibine karşı böyle söyler, hatta zevkten yoksun yol ehli bir grup aynı şeyi zannederek şunu ileri sürer: 'Falan insan ilahi haberlerde bulunan bilgilerden konuşmaktadır, başka bir kaynağı yoktur.' Böyle diyerek zevki inkâr ederler, çünkü onlar aynı yolda olduklarına inanmalarına rağmen, zevki tanımamışlardır. Aynı durum zevk sahiplerinde geçerlidir. Onlar da aynı yolda olsalar bile içlerinde basiret sahibi olanlar, daha basiretli ve daha anlayışlı kimseler vardır.

Dolayısıyla her birisi, yolun verdiğini veya yolun kendiliğindeki hali, kendi halinin verdiği bilgiyi söyler. Bu durum, bilhassa manevi sülukta böyledir. Çünkü kalplerin körlüğü gözlerin körlüğünden daha şiddetlidir. Kalplerin körlüğü seninle Hak arasında perde olurken sahibinin hiç görmediği göz körlüğü ise sadece insanla özellikle renkler arasında perdedir, başka bir etkisi yoktur. Bu, perdelerden körlük demektir. Sağırlık, kilitli olmak, kapalı olmak, perdeli olmak da hüküm bakımından körlükten aşağıdır. Bununla birlikte perde karanlığa yol açabilir ve bu durumda perdeli olmak ile kör olmak arasında bir fark olmaz. Karanlık sınırını aşarak sedefe ulaşırsa, bu durum karanlık sahibinin halinden veya körlükten iyidir.

Bu körlerden birisi Hz. Muhammed'e '*Bizimle senin aranda perde vardır*'[218] demiştir. Kast edilen kilitlerdir. '*Sen işini yap, biz de yaparız.*'[219] Yani kilitleri kaldırmak üzere çalış! '*Biz de yaparız*'[220], peygamberin doğru söylediğine inanma ihtimali bulunanlar için perdeyi kaldırmak için çalışmak anlamında yorumlanabilir. Çünkü onlar, kalplerinin peygamberin davetine karşı kilitli olduğunu itiraf etmişlerdi. Dolayısıyla peygamberin sözünü inkâr etmemiş veya bu itirafta bulunmayanların inandığı gibi reddetmemişlerdi. Böyle insanların durumunun sonunda ne olacağını bilemiyorum. Bana göre onlar, umut makamında bulunmaktadır. Biz kesin olarak Hz. Peygamber'in onların gözünden perdeyi kaldırmak üzere çalıştığını biliyoruz. Nitekim Hz. Peygamber 'yetmişten fazla tövbe yaparım' demiştir. Bu nedenle ayette '*Müşriklere*

yazık olsun'[221] denilirken (bu itirafta bulunanları muhatap alarak) 'size yazık olsun' denilmemiştir. Hal karinesiyle birlikte ayetteki ifade, bu itirafta bulunan insanların kalplerinden perdeyi kaldırmak ve onu kilitlerden kurtarmak üzere çalıştıklarını gösterir. Kilitlerin fazlalığı, kendilerine geleni kabulde tereddüde düşürten sebeplerin farklılığından kaynaklanır. Bir kısmının kilidi haset, bir kısmının bilgisizlik, bir kısmının kilidi bu esnada kendisi için daha mühim işle ilgilenmedir ve bu nedenle işini bırakamaz. Bütün bunlar, birer perdedir.

Varlıkta gerçekleşen en şaşırtıcı iş söylediğimiz bu hususturu. Şöyle ki: Allah Teala vahiy ilka ettiğinde, adeta taş üstüne vuran yağmur gibi ses çıkar, melekler bayılırdı. Nitekim Hz. Peygamber'e de vahiy taş üstüne vuran yağmur gibi geldiğinde bayılırdı. Bu tarz vahiy, kendisine gelen vahyin en şiddetlisiydi. Cebrail vahyi kalbine indirir, o ise duyu âleminden geçer, ağzı köpürür, vahiy bitene kadar üzerine örtüler alırdı. Hz. Peygamber'e soğuk bir günde böyle vahiy indiğinde, alnından terler boşalırdı. Hz. Musa ile Allah Teala vasıtaların ortadan kalkmasıyla konuşmuş, o bayılmamış, duyusunu yitirmemiş, hem kendisi konuşmuş hem onunla konuşulmuştur. Bu makam, meleğin vasıtasıyla gelen vahiy makamından daha üstündür. O melek konuşma esnasında bayılır. İnsanların en şereflisi olan Hz. Peygamber'e vahiy gelince, Cebrail'in inişi esnasmda bayılır, Hz. Musa ise vasıtalar ortadan kalkmasına rağmen bayılmamış, herhangi bir halle karşılaşmamış dağ ise bayılmıştı. Bilmelisin ki, bütün bunlar, perdenin eserleridir. Çünkü her nerede ortaya çıkarsa çıksın hüküm, perdelere aittir. Allah Teala onları perde olarak yarattığında, örtsünler diye yaratmıştır ve örtmeleri kaçınılmazdır. Örtmeselerdi, perde olmazlardı! Allah Teala perdeleri iki tür yaratmıştır: Manevi ve maddi perdeler! Allah Teala maddi perdeleri de iki tür yarattı: Kesif ve şeffaf perdeler. Kesif perdelerde göz perdelerden başkasını görmezken latif olanlarda göz perdelerin ardında ve içinde bulunanları görür. Şeffaf perdelerde ise göz perdenin ardındakini görür. Bu esnada içinde olanı gördüğünde, karışıklık gerçekleşir. Nitekim şöyle denilir:

Kadeh inceldi şarap inceldi
Benzeştiler birbirine, iş karıştı

Sanki şarap var da kadeh yok
Sanki kadeh var da şarap yok

Aynalara ve cilalanmış cisimlere gelirsek, onlarda suretlerin bulunduğu yer idrak edilemediği gibi arkalarında bulunan şey de algılanamaz. Algı sahibinin gözünden uzak olan suretler ise -yoksa aynalardaki değil- idrak edilir. Görülen suretler göz ile cilalı cisim arasında perdedir. Onlar latif veya kesif olduğu söylenemeyen suretlerdir. Gözler onları kesif olarak görürken şekilleri cilalı cismin başkalaşmasıyla başkalaşır, onun dalgalanmasıyla dalgalanır. Dışta suret sahibinin hareket etmesiyle hareket eder o dururken suret de durur. Cilalı cisim suyun dalgalanması gibi hareketlenir ve göz surette -sanki- hareket varmış gibi görür. Suretin sahibi durağan ve sakin ise, onun iki hareketi vardır. Birincisi suret sahibinin hareketi, diğeri cilalı cismin hareketidir. Öyleyse varlıkta ancak çekilmiş perdeler ve bu perdelere yönelmiş algı ve idrakler vardır! Bu perdelerin algılayan göz sahiplerinde etkisi vardır.

Perdelerin en büyükleri iki perdedir: Birincisi manevi perdedir ki, o bilgisizliktir; diğeri ise duyusal perdedir. Bu perde kendinde bulunduğun haldir. Büyük-manevi perdeye gelirsek, Hz. Peygamber kuş yuvasının bulunduğu bir ağaca götürülmüş, kuş yuvalarından birisine Cebrail ötekine Hz. Peygamber oturmuştu. Yakın semaya ulaştıklarında, Refref'e benzeyen inci ve yakuttan bir şey sarkmış. O, Hakkın tecellisinin bir türüydü. Hz. Peygamber şöyle demiş: 'Cebrail sarkan şeyin mahiyetini bildiği için bayılmıştı.' Hz. Peygamber ise onun mahiyetini bilmediği için ayık kalmış, gördüğü şeyin otoritesi üzerinde gözükmemişti. Cebrail ayıldığında onun Hak olduğunu söyleyince, Hz. Peygamber şöyle demiş: 'Bu esnada Cebrail'in bilgide benden üstün olduğunu anladım.' Öyleyse bilgi, Cebrail'i bayıltmış, bilginin olmayışı Hz. Peygamber'i bulunduğu hal üzere ayık bırakmıştır. Hâlbuki iki şahıs da aynı şeyi görmüştü. İşte manevi perdelerin en büyüğü bu bilgisizliktir. Senin kendine bir perde olmana gelirsek, bu perde, maddi perdelerin en kesifidir. Şair şöyle der:

Senden bir sır çıkmış, gölgesi uzamış
Bir sabah aydınlanmış, sen karanlığıydın onun

Sen gaybın sırrından kalbin perdesisin
Sen olmasaydın, onun üzerinde mühür yoktu

Ondan uzaklaşırsan ona yerleşir ve mesken tutar
Çadırı korunmuş keşfin bineği üzerinde yerleşir

Duymaktan usanılmayan söz geldi
Onun yazısı ve nazmı bize haz verdi

Binaenaleyh Allah Teala sana senden başka perde yaratmadı! Konumuza dönersek, şöyle deriz: Hz. Musa'yı ailesine ateş arama arzusu kaplamıştı. Allah kendisine muhtaçlar için çalışmasını emrettiği için, bu arzu onu yola çıkartmıştı. Peygamberler Hakkın emirlerini yerine getirmede kendilerini en çok zorlayanlardır. Dolayısıyla Hz. Musa'nın içinde yola çıkma gayesinden başka bir duygu bulunmuyordu. İhtiyacını karşıladığındaysa -ki *'Tur-ı eymen yönünde'*[222] ağaçtan kendisine gözüken ateşti- Hak, içinde bulunduğu hale uygun bir şekilde ihtiyacı yönünden nida ederek *'Ben senin Rabbinim, ayakkabılarını çıkart, mukaddes Tuva vadisindesin. Seni seçtim, vahye kulak ver'*[223] buyurdu. Hâlbuki vahyederken *'Ben Allah olanım'*[224] demedi. Allah birinci hitapla onun durumunu sağlamlaştırmış ve sabit kılmıştır. Çünkü Hz. Musa bir ateş aramak üzere veya ateşe götürecek bir rehber bulmak üzere yola çıkmıştı. Bu durum *'Belki size ondan bir haber getiririm'*[225] ayetinde belirtilir. İhtiyacına kendisini yönlendiren birisini bulmak demektir. Hz. Musa bir çağrı bekliyordu ve kulağını ve gözünü ateşi görmek ve onu ateşe yönlendirecek birisini duymak üzere hazırlamış, talebine uygun bir durumla sesi duyunca onu yadırgamamış, sabit kalabilmişti. Kendisine nida edenin Rabbi olduğunu öğrenince, sabit kalması mümkün olmuştur. Nida ona kendinden değil, dışarıdan gelmişti. Bu durumda Hz. Musa duymaya edebin hakkını vermek üzere sabit kalmıştı. Çünkü her tecelli türünün bir hükmü vardır. Bu tecellinin nidasının hükmü ise getirdiğini dinlemek üzere hazırlanmaktır. Bu nedenle Hz. Musa bayılmamış, müşahedesini yitirmemişti. Çünkü bu hitap duyulanın yönüyle, dinleme ve tafsili konuşmayla sınırlanmıştı. İnsanı hissinde bırakan ve duyuluru görme halinde tutan, bedenini yöneten kalbidir. Hz. Musa'ya dönük bu ilahi konuşmanın kalbe dönük bir yö-

nü yoktu. Burada kalbe ait olan, kulağıyla, gözüyle ve diğer güçleriyle algıladığından ibaretti ve hal Hz. Musa'da hükmünü aşmamıştı.

Hz. Peygamber'in durumuna gelirsek, onda vahiy kalbe inmek tarzında ve taş üstündeki bir yağmur gibi icmali bir hitaptı. Bu benzetmeye aklını vermelisin! Hz. Peygamberin kalbi algılamak ve telakki etmek üzere kendisine inen vahiyle ilgilenmiş, bedenini yönetmekten uzaklaşmıştı ki bu hal 'bayılma' ve 'kendinden geçme' diye isimlendirilir. Melekler de öyledir. Hz. Peygamber bu halin sürekliliği hakkında meleklerin durumunu şöyle belirtmiştir. Vahiy taş üzerinde bir yağmur sesi olduğunda ve meleklerin kalbine indirildiğinde, şöyle demiştir: '*Kalplerinden korku gittiğinde...*'[226] Ayıldıklarında, meleklerin şöyle dediklerini aktarır: 'Nedir?' Burada durmuş, sonra onlara karşılık vererek şöyle demiştir: 'Rabbiniz.' Burada da durmuştur. Melekler şöyle der: 'Hak.' Bunu mansub okumak gerekir. Yani Hakkı söylemiştir ki, biz onu böyle öğrendik. 'O yücedir.' Yani inmeyecek kadar yücedir. 'Büyüktür.' Yani bu nispette teşbih edilmeyecek kadar büyüktür. Diğer bir yoruma göre şöyle demişlerdir: 'Rabbiniz ne demiştir?' Burada duruş vardır. Ardından birbirlerine şöyle derler: '*Hak. O yüce ve büyüktür.*'[227] Bu, Allah'ın sözüdür, meleklerin sözü değildir.

Birinci yoruma göre melekler ayılıp teşbih edilen özel hitap kalktığında, bedihilik de ortadan kalkar ve 'Nedir?' derler. Onlara 'Rabbiniz' denilir. 'Rabbiniz dedi' demektir. Bu söz esnasında melekler ayılmaz, aksine sabit dururlar. 'Dediler Hak', yani Hak dedi. Yani '*Rabbimiz hak sözü söyledi.*'[228] Burada vahiyden anladıklarını kast ederler veya 'Rabbiniz dedi' sözü kastedilir. Veya her ikisini birden kastetmişlerdir ki, doğru yorum budur. Hz. Musa'nın haliyle Hz. Peygamber'in ve meleklerin halinin arasındaki fark budur.

Bilmelisin ki, bu menzilde yer alan ilimlerden birisi, Hakkın yaratıkları vasıtasıyla kendisini övmesinin bilgisidir. Aynı zamanda Hak yaratıklarında müstağni kalmakla kendini övendir. Hangi övgü daha tam ve daha gerçektir? Bu iki övgüden hak olan hangisidir? Bunlarda hakikat olan hangisidir Ya da her ikisi de iki hakka ait hakikat midir, yoksa ikisi haktır ve onların bir hakikati mi vardır? İlim, hikmet ve hubra arasındaki fark bu menzilden öğrenilir. Hallerinin taksimine göre, âlemdeki şeyler bu menzilden öğrenilir. Allah'tan cevap vermede vekil-

lik, bu menzilden öğrenilir. Bu durum peygamber veya nebi veya tecelli veya hal hitabıyla değil hitabı duymayla varisten meydana gelebilir. Allah'ın bilgisi, bu menzilden öğrenilir. Allah'ın yaratıklarındaki ilmini âlemlerde nereye koyduğu, bu menzilden öğrenilir. Onu birisine mi veya birden fazla kimseye mi yerleştirdi? İki kabzanın şehadet âleminde neyle ayrıştığını bilmek, bu menzilden öğrenilir. Gayb âleminde neyle ayrışırlar? Alimlere ve ilahi haber sahiplerine delalet bu menzilden öğrenilir. Bu sayede onları tanırız, onlardan Allah'tan getirdikleri bilgileri alırız. Kendimizi zahirde onların nefislerine katma arzusuyla, bu bilgide kendilerine denk oluruz, hâlbuki (bilgi) yolları birbirinden farklıdır. Bununla birlikte bu farklılık bilginin suretinde bir etkiye sahip değildir. Büyük alimleri bilgiyi yaymaya sevk eden sebep bu olduğu kadar talebeleri de kendilerinden Allah'ı daha iyi bildiklerine inandıkları alimlerden bilgi öğrenmeye sevk eden sebep ise budur.

Buradan hareketle bir adam öğrenciye şöyle der: 'Bir kere Ebu Yezid'i görmek, bin kere Allah'ı görmenden daha iyidir. Çünkü Ebu Yezid'in Allah'ı bilmede ondan üstün olduğunu biliyordu ve Hak kullarına ancak kendilerini bilme ölçüsünde zuhur eder. Bizim Allah'ı görmemiz, O'nu bilenlerin bilgisine göre gerçekleşir. Bu bilgiyi onlardan almamız, bu bilgiyi bilenlerden almazdan önce kendi bilgimize göre Allah'ı görmemizden üstündür. İtibarın yönleri ihatası ve itibarın herhangi bir hale veya herhangi bir yöne mahsus olmaması, onun genel bir bilgi olması bu menzilden öğrenilir. Bu bilgi, kulluk ederek Allah'a dönene delil veren bir bilgidir. İbadet veya iyi amellerde ilahi emir ve yasaklama bu menzilden öğrenilir. Âdeti aşan nimetlerin gönderilmesi, bunlardan perde olanlar ve neye perde oldukları bu menzilden öğrenilir.

Musahhar güçlerin (amade) kuvvetlerinin amade kılındıkları işte nerede biteceği bu menzilden öğrenilir. Öldüğü anlaşılmayan ölüm ve bunun nasıl bilindiği, bu menzilden öğrenilir. Kuşeyrî Risale'sinde birisinden böyle aktarmıştır: Bir insan ölmüş, yıkayıcı ölüye bakmış ve hayrete düşmüş, onun ölü mü diri mi olduğunu anlamamıştır. Adam gerçekte ölüydü. Böyle bir durum bana hizmet eden başka bir arkadaşımda gerçekleşmişti. Adam yanımda ölmüş, gassal onun ölüp ölmediğinde tereddüt etmişti. Âlemde bilginin etkisi bu menzilden öğrenilir.

Bilgi sahibi olduğunu söyleyip de bilgisinin etki etmediği kimse alim değildir. Bu konu, duyuyu belirsizliğe düşüren çetrefilli bir meseledir. Çünkü biz yakıcı olduğunu bildiği halde kendisini ateşe atan görmedik. Bunun istisnası iki gruptur: Birincisi ateşi yakınlık vesilesi edinen kimselerdir. Böyle birisi Hakka yaklaşmak amacıyla yanmak üzere kendini ateşe atar. İkincisi ise ateşin kendisini yakmayacağını bilen kimsedir. Buradan bilginin bilende bir tesir meydana getirdiğini anladık.

Nimet ayetleri ve neyi gösterdikleri, onları ayet kabul edenlerin haklarında ne oldukları bu menzilden öğrenilir. Kalpte bulunan diğer tüm bilgileri ortadan kaldıran güçlü bilginin mahiyeti bu menzilden öğrenilir. Daha düşük ve daha üstünü bilmek, daha düşüğü talebi sağlayan sebep, üstün olduğunu bildiğin halde üsttekini terke yol açan sebep bu menzilden öğrenilir. Hâlbuki her birisinin mertebesi bilinir. İyilik ve kötülükte cezanın sebepleri, bu menzilden öğrenilir. İlahi ve kevni uzaklık ve yakınlık, bu menzilden öğrenilir. Yakınlık ve uzaklıkta Allah'ı gösteren ayetler bu menzilden öğrenilir. Zannın bilgiye uyması ve hak sahibinin onun -zan değil- bilgi olduğunu neye göre anlayacağı bu menzilden öğrenilir. Hâlbuki onun zan olduğuna inanmaktaydı. Kuşku ehlindeki hal bu menzilden öğrenilir. Acaba onlar hangi sınıfa katılır ve onlara hangi isim bakar? Havale bu menzilden öğrenilir. Mele-i a'la'nın halleri ve -bilinen makamlarında kendilerine gelen şeylerin değişmesi nedeniyle- hallerinin değişmesi bu menzilden öğrenilir.

Allah'a nispet edilmeyen, yani Hakkın kendisiyle nitelenmediği şeyler, bu menzilden öğrenilir. Acaba o var olmayan bir şey midir, var olan bir şey midir? Alim kuşkucu değilken nerede kuşkuya kapılır ve niçin kuşkucu olarak gözükür? Sorulan ve sorulmayan şeyler, bu menzilden öğrenilir. Allah'ın kullarını bir araya getirip aynı hususta ayrıştırdığı özellik, bu menzilden öğrenilir. Hâlbuki onlar bir aradayken de birbirlerinden ayrıydı. Bir iddiada bulunup bu iddiasıyla âlemin hallerine tesir etmek isteyenden iddiasına karşılık delil istenmesi bu menzilden öğrenilir. Öncelik veya sonralığı kabul etmeyen haller, bu menzilden öğrenilir. Deliller bu menzilden öğrenilir. Yakınlaştırma bilgisi ve yakınlığın varlığa mı Allah'a mı olacağı bu menzilden öğrenilir. Allah'a yakınlık olabilir mi, olamaz mı? Allah Teala her insana şah damarından

daha yakındır. Nitekim böyle buyurmuştur. Arazlar bu menzilden öğrenilir. Ruhlar arasındaki fark ve teberri bu menzilden öğrenilir. Delillerin görülmesi esnasında söylenen şey, bu menzilden öğrenilir. Vaat edilen ecir ve bir şeyin kendi cinsine katılması, bu menzilden öğrenilir. Ne söyleyeceğini bilen ve ona söylenen ile ne söyleyeceğini bilmeyen ve bu konuda ona söylenecek şey, bu menzilden öğrenilir. İyi ve kötü bütün işleri Allah'a havale etmek, bu menzilden öğrenilir. Kötülük Allah'a izafe edilmez. İlahi idrak, bu menzilden öğrenilir. İdrak edilmesi mümkün şeylerden idrak edilemeyenler, bu menzilden öğrenilir. Rüyada ihtilamı engelleyen şey, bu menzilden öğrenilir. Engeller, bu menzilden öğrenilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ ELLİ BİRİNCİ BÖLÜM

Nefis ve Ruhların Ortak Nitelikleri Menzilinin Bilinmesi. Bu Bilgi, el-Vedud İsminden Muhammedî Gayret Mertebesinden Öğrenilir

Mükemmil bir yerle sınırlı kalmaz hiç
Âlemde onu ihata eden bir makam yok

Feleği yüzer, rüzgâr hareketlendirir onu
Allah her durumda yürütür onu

Kendini kat edeceği daha üst bir feleği de yok
Ondı olunca kimle konuştuğunu bil

Tümü bana ve O'na ait, eşitiz
Ona yakın olan Yaratan

Yemin olsun, Musa'nın kız kardeşi
Kuşların kanadından al

Allah bize ve sana yardım etsin, bilmelisin ki, bu menzil en büyük menzillerdendir. Ona ait isim el-Evvel, el-Ahir, ez-Zahir, el-Bâtın'dır. Yaratma ve emir de bu menzile aittir. Bütün makamları ve halleri ihata eder ki bunları insanların pek azı bilir. Allah onun miktarını artırmış, işaretlerini yüceltmiştir. Tekvin gemi elindedir. Âlemin varlığı ondan çıkmıştır. Yüce ve aşağı âlem ona bakar. Bu menzil gayret, koruma ve perde sahibidir. O, kendisinden zuhur edilen fakat kendisi zuhur etmeyen gaybtir. Şehadet âlemini o belirler. Gayb âlemini gayb halinde saklar. Onun otoritesi karşı konulamayacak kadar güçlü, makamı izzetlidir. Eksiklik ve kemal onun niteliği olamaz. Sureciyle gece ve gündüzü ortaya çıkartır. Verdiği ilk şey, ilahi ve kevni boyun eğmedir.

Boyun eğmeye karşı boyun eğme
Rab ve kullarda

Engelleme ve verme
Cimri ve cömertten

Salaha karşı salah
Fesada karşı fesad

İttifaka karşı ittifak
İnada karşı inat

Ayrılığa karşı ayrılık
Dayanmaya karşı dayanma

Beyaza karşı beyaz
Siyaha karşı siyah

Bekaya karşı beka
Tükenmeye karşı tükenme

Yakınlığa karşı yakınlık
Uzaklığa karşı uzaklık

İstiva için döşek
Döşek için sema

Nefret eden için perde
Seven için tecelli

Hazırlanmış bir yer
Her vakit artış için

İşler hakkında bilgilerin artması
Onları bilmek doğruluğun ta kendisi

Nimet içinde azap
İrade edilen ve eden

Geceyi zikirle keserler
Secde ve mücahedeyle

Allah Teala eminleri talep eder
Münadi sözünü duyururken

Allah Teala, kendiliklerinde tercihi talep etmeleri nedeniyle, mümkünlerin varlığını yokluklarına tercih etmiştir. Bu durum, Hakkın mümkünlerin talebine boyun eğmesi ve ihsanı demektir, çünkü Allah âlemlerden müstağnidir. Fakat Allah kendisini mümkünlerin O'nu bilmelerini sevmek özelliğiyle nitelemiştir. Çünkü Allah Teala bilinmeyendir. Sevenin özelliği ise sevilene boyun eğmektir ve Allah gerçekte kendine boyun eğmiştir. Mümkün ise bu ilahi talep üzerinde bulunan perdedir; söz konusu talep, kendinden O'nun bilinmesini istemektir. Mümkünün varlığını yokluğuna tercih de bu ilahi talebe tabidir. Allah mümkünü var ettiğinde, Rabbi olduğunu da bildirmiş, mümkün de O'nu rabbi olarak bilmiş, başka bir bilgiye sahip olmamıştır. Çünkü Allah'tan başkasının -O'nun kendisini bildiği yönden- O'nu bilmesi mümkün değildir. Sonra Allah, emir ve yasaklarına mümkünün boyun eğmesini istemiş, mümkün şöyle karşılık vermiştir: 'Bu çetin bir makamdır, onu yerine getiremem. Rabbim! Senin nezdinde söz değişmez ve senden ancak bilginde takdir ettiğin şey meydana gelebilir. Senin meşiyetin tektir ve bana nispet edilen irade sendendir. Öyleyse benim zatımın sana boyun eğmekten kabul edeceği şey, senin istediğin şekilde senin için olmamdan ibarettir; yoksa emrettiğin tarzda değil! Emrin iradene uyarsa, bu ikisini bir araya getirebilirim. Benim hakikatim

bundan fazlasına imkân vermez. Onu sana nispet ettim ve sen şöyle diyensin: '*Azap kelimesi kimin hakkında gerçekleşirse, yoksa sen ateşte olanı kurtaracak mısın?*'[229] Bunu dediğin peygamber, sana göre, yükümlülerin en keremlisidir. Verdiğin bu hüküm sendendir ve yine sana döner. Öyleyse sen ancak kendine boyun eğersin. Ben ise seni benim gibi bilmeyen perdelilere benzeyen bir suretim. Onlar şöyle der: 'Hak bizim dileğimize karşılık vermiş, istediğimiz hususta bize boyun eğmiştir.' Hâlbuki sen sadece kendini sevdin ve iraden ona bağlandı. Benim boyun eğmem de kendimedir. Çünkü benim seni talep etmem mümkün değil! Ben seni kendim için talep ederim. Beni davet ettiğin şeye kendim için boyun eğerim. Sen benim ile yaratmış olduğun perdeliler arasına perde koydun. Onlar, gerçeği bilmeyerek şöyle derler: 'Falan kendisini çağıran rabbinin emrine icabet etmiştir.' Hâlbuki onlar benim, senin emrinden dolayı değil iradenden dolayı boyun eğdiğimi bilmezler. Benim nezdimde hüküm değişmez. Çünkü ben bundan başka bir şeyi kabul edemem. Bu, zatımın kabul ettiği şeydir ve benim mutluluğum ona bağlıdır.'

'Sonra sen, ey Rabbim! Bana bunu nispet ettin ve bununla beni övdün. Hâlbuki sen işin nasıl olduğunu bilirsin. Ben hakikatin aksini gösterdiği bir halle ortaya çıktım ve şöyle dedin: 'Onlar emrettiği işlerde Allah'a asi olmazlar.' Hakikat bu övgünün ardından şöyle nida eder: 'Onlar kendilerinden irade ettiği hususta Allah'a asi olmazlar ve O'nun emri iradesine bitişir.' Herhangi bir yaratılmışın asi olmadığı emir (iradenin bitiştiği) budur. Bu durum '*O'nu irade ettiğimizde kendisine ol deriz*'[230] ayetinde belirtilir. Ayette geçen emir, memur olan mümkünün karşı çıkamayacağı emirdir, yoksa fiil ve terklerle ilgili emir değildir. Rabbim! Arif kulların zevk ve müşahede yoluyla bunları bilir. Sen fiili yapması emredilen kulda meydana gelsin diye bir fiili emredersen, o fiil gerçekleşir ve bu durumda şöyle dersin: 'Bu kul emrime bağlanan itaatkâr bir kuldur.' Hâlbuki onun bu konuda yetkisi yoktur. Susmak bir hükümdür ve onu yapanlar pek azdır. Kimin konuşması Allah'a dayanırsa, delil sahibi odur, çünkü kesin delil Allah'a aittir. Kimin konuşması nefsine dayanırsa, perdelenir. Nitekim Hak kulu vasıtasıyla konuştuğunda, kulun makamının gerektirdiği şekilde, kelamı zahir olur. Cevabı ona döndürdüğünde, kendisiyle değil, O'nunla Hakka ibadet eder ve hükmü Rabbinin kelamı üzerinde orta-

ya çıkar. Hak da ona nida eder. İnsan doğruyu söylese bile, cedeli çok bir varlıktır. Her doğru söz övülmüş değildir veya doğru-hak olmayan her şey kınanmış değildir. Edepli insanlar, Hakkın övüldüğü yerleri bilenlerdir ve doğruyu o yerlerde söylerler. Onlar doğru olmayan sözlerin övüldüğü yerleri de bilirler ve uygun ilahi bir karşılık olarak mugalata yapmak amacıyla yanlışı o yerde kullanırlar.

Öyleyse ifade ettiğimiz şekilde; Hakkın ve yaratıkların boyun eğmesini bilen, ariflerdendir. Fakat bu konuda insana lazım olan bazı sır ve edepler vardır. Bu ve benzeri makamlarda konuştuğunda, o sırların inceliklerinden habersiz kalmamalıdır. Öte yandan bu makamda sadece inayet ehlinin fark edebileceği gizli tuzaklar vardır. Bu tuzaktan kurtulmak isteyen, Allah'ın kendisi için belirlediği ve peygamberlerin diliyle gelen emirlere bakmalı ve onları yerine getirmelidir. Böylece Peygamber nerede yürürse orada yürür, nerede durursa -bir ekleme olmaksızın- orada durur. İşler çelişir ve birbiriyle çatışırsa, bu da ona kalmıştır, sana değil! Sen 'ben bilmiyorum' de! O'nun nezdinden emir böyle gelmiştir. Sen de O'na dön. '*De ki, Rabbim, bilgimi artır.*'[231]

Birinci makamı böylece açıklamış olduk.

VASIL

el-Mümin İsminin Tasarrufu Altındaki İkinci Makam

Bu makam yaratılmış mümin isminin bir neticesidir ve bu mümin O'nu izhar edendir. Bu isim, eman veren değil, tasdik eden anlamındaysa böyle yorumlanır. Eman veren anlamında ise el-Mümin ilahi ismi yaratılmış mümini önceleyerek, yok iken ona varlık verdiğinde bir daha yok etmeyeceği şeklinde eman ve güven verir. el-Mümin varlığını bilmek ile (buradan hareketle) Hakka dayanması arasında bir perde olmaz. Bütün bu konularda kendisine güven verir. Bunları bilen kimse, korkmaz ve eminlerden olur.

Hakkın doğruluğunu tasdik doğruluğumdan
Böyle olmasaydı, doğru söylese de doğrulanmazdı

Asıl yönünden eşyaya bakma
Onları soyutla, çünkü hakikatler

Bilmediğin işleri gösterir sana
Sizin için onlarda yücelik ve yollar gözükür

Nur ile perdenin ardından onları görürsün
Onlarla apaçık bir hak olarak yürürsün

Seni çağırır, oluştaki yoksulluk ve hacet
Rahman sayesinde rab ve rızık veren olunca

Mümkünün verdiği haber konusunda Rabbini tasdik etmesi, onu var ettiğinde yokluktan kendisine eman vermesiyle ilgilidir. Allah da doğruluğunda kendisini tasdik eder ve bunu yaratıklarında icra eder. Öyleyse tasdik eden ve doğru sözlü, doğru söyleyenin kendisi değildir. Ancak iki farklı nispetle bu ikisi bir olabilir. Haber hiçbir zaman birinciden olmazken tasdik ötekinden olabilir. Burada (birinci ve öteki denilen) ilk ve son, yani Evvel ve Ahir Allah'a ait iki isimdir. Allah Teala kulunu ilk olma haline yerleştirirse, ona haberleri verir, o da bilgi verir. Allah kendisini el-Ahir ismine yerleştirir. Bu durumda verdiği haberde onu tasdik eder. Allah kendisini el-Evvel ismine yerleştirir ve kuluna haber verirse, kulunu el-Ahir ismine yerleştirir. Bu durumda kul verdiği haberde Hakkı doğrular. Öyleyse doğru söyleyen Evvel iken doğrulayan Ahir'dir. Allah Teala şöyle der: *'Doğruyu getiren ve onu doğrulayanlar takva sahipleridir.'*[232] Onlar bu hükümle geri kalan ve kurtuluşa erenlerdir.

Olmasaydı sözün varlığı doğru söylemezdi kul
Olmasaydı çift olmazdı tek

Geldiği yönden onunla gelmiş
Hüküm sahibidir o, kınama ve övgü ona ait

Tesadüfle olursa bir kısmının söylediği gibi
Ya da kasıtlı ise, kasıt hüküm vermiştir

Tesadüfü söyleyen hatalı
Hakkın önce ve sonra niteliğini bilmeyendir

Doğruluk haberle ilgiliyken onun yeri doğru sözlünün kendisidir. Doğruluk delil sahiplerinin niteliği ya da ayet ve mucizelerin iddialarının doğruluğuna sağladığı delillerle iman edenlerin niteliği değildir. İşte bu, bilgidir. Doğruluk kulun kalbinde ortaya çıkan bir nurdur ve söz konusu nur sayesinde haber vereni doğruladığı gibi onun doğruluğu da bu nur sayesinde ortaya çıkar. Haber verenin dönmesi nedeniyle de ondan döner, çünkü ışık her nereye giderse haber verene tabidir. Delille olan tasdik böyle bir hükme sahip değildir. Haber veren dönerse, onun dönmesi nedeniyle kendisi dönmez. İşte haber vereni tasdik eden ile delili tasdik eden iki adam arasındaki fark budur. Bu mesele varlıktaki çetin meselelerden biridir. Çünkü meşru hükümler, neshe konu olabilen ilahi haberlerdir. Tasdik ise hükme tabidir. Haber veren geçerli saydığı ölçüde onu ispatlar ve haber veren kaldırdığında hükmü kaldırır. Bu konuda Hak öncelik sahibi olmakla nitelenmez. O bazı grupları hükümlerin neshedilebileceği fikrini reddetmelerini sağlamıştır. Doğru sözlü olan ise (nesih söz konusu oldu diye) ilk habere karşı kendisini yalanlamış olmaz, sadece o hükmün sabit olduğunu, (nesih gerçekleşince) bu kez hükmün kalktığını bildirmiştir. Her iki durumda da doğru söyler ve arada çelişki yoktur. Fakat haber, eşit ölçüde yalan ve doğruluğu kabul etmek özelliğine sahiptir; haber verilen şeye bakmaksızın, haber oluşu bakımından böyledir. Bu nedenle bir delil vasıtasıyla haber verenin (muhbir) doğruluğunu söyleyen ile iman ederek onun doğruluğunu söyleyen arasındaki fark budur. Çünkü iman nurani bir keşftir ve kuşku kabul etmez. Delilden hareket eden ise delilini zedeleyecek kuşkudan kendini salim tutamaz. Bu kuşku onu incelemeye ve araştırmaya sevk eder. Bu nedenle delilden hareket edeni imandan mahrum saydık, çünkü iman zevali kabul etmeyen ilahi bir nurdur. İman her nefs üzerinde nefsin kazandığıyla murakıb olarak bulunan (bir nurdur); yoksa iman, güneş veya yıldız kaynaklı (değişken ve zeval bulan) bir nur değildir. Güneşin ışığı doğar ve batar, sonra onu

kuşku karanlığı takip eder. Söylediğimiz hususu bilen, iman yönünden ve delilden meydana gelen bilgi mertebesi yönünden bilgi mertebesini de öğrenir. Çünkü ilke şudur: Hak eşyayı delille değil, kendi nefsiyle (nefsi hakkındaki bilgisiyle) bilmiştir. Kamil insan da Allah'ın suretine göre yaratılmıştır. Öyleyse onun Allah'ı bilmesi, bir keşif ve nur imanıdır. Bu nedenle (aklî) delillerin kabul etmediği hükümlerle O'nu nitelemiştir. Delilden hareketle O'na iman eden ise bu hükmü tevil eder. Böylece delili böyle hükümleri O'ndan olumsuzladığı ölçüde imanı eksilir.

VASIL

Kulun Susması; Çünkü Hak Sürekli Onunla Konuşur

Bu menzilde Hak kendisiyle konuşunca, kul susar. Hak sürekli konuşandır. Öyleyse kul sürekli susan ve kulak veren olmalıdır. Kul hareket, durağanlık, ayakta durmak ve oturmak gibi bütün hallerinde (Hakka) kulak verendir. Çünkü kula ihsan edilen şey, Hakkın kelamını duymak üzere kulaktır. Kul kendisinde yaratılan hal ve durumlarda sürekli olarak kendisinde Hakkın 'yaratma emrini' duyar. Böyle bir kul veya alim bir nefes bile kendisindeki yaratmadan yoksun kalamaz. Dolayısıyla sürekli dinleyen ve susandır. Onun Hak karşısında konuşmaya başlaması mümkün değildir. Bir kulun konuştuğunu duyduğunuzda, bu Hakkın ondaki yaratmasıdır. Kul esas itibarıyla susan ve Hakkın önünde durandır. Öyleyse kulaklar Hakkın yaratmasının sesini duyabilir. Bunu anla! Çünkü bu müşahede ehli adına meydana gelebilecek marifetin özüdür.

Sadece susmak var, Hak konuşur
Allah var, başkası yok Yaratandan

Müşahedede tekvini gösterir bize
Varlıkta hakikatler O'na delil

Dileyen iman etsin, dileyen söylesin bakalım:
Bizim dediğimizin aksini, Allah'tır doğru sözlü

VASIL

Takyit Bir Nitelik; Akıllar ve Keşif Onu Mümkünlere İzafe Ederken Akıllar Sadece Mümkünlerle Sınırlar

Akıllar mutlaklığı Hakka izafe eder. Bilmezler ki, mutlaklık da bir sınırlamadır. Çünkü sınırlamanın dayanağı ve sebebi, hakikatler birbirine karışmasın diye, temyizdir. Mutlaklık sınırlamadır, çünkü o sınırlanandan ayrışmak ve bu kez 'mutlaklıkla sınırlanmak'tır. Hak kendisini cezalandırmayı hak eden kula karşı 'Halim' diye isimlendirdi. O acele etmez. Allah'ın cezalandırma vaktine kadar kuluna mühlet vermesi, cezayı hak eden kula o vakte kadar cezayı ulaştırmaması demektir. Bu nedenle Allah Teala kendisini 'Sabûr (sabreden, cezasını alı koyan) diye isimlendirdi. Öyleyse sınırlamanın ve takyidin bulunmadığı bir mutlaklık yoktur. Çünkü mukayyet -ki var olan ve âlemdir- sınırlanmakla mutlaklığından ayrışır. Bu durumda âlem, Hakkı mutlaklıkla sınırlamış demektir. Bu mutlaklık, O'nun her surette tecelli etmesi ve varlığın kendisi olması yönüyle mümkünlerin hükümlerini kabul etmesidir. Binaenaleyh mümkünlerin hükümleri Hakkı sınırlamıştır.

O'nun sınırlılığı bağlarımızdan mutlaklık
Kaydı olmayan bir mutlaklık yok demek ki

Eşyayı bilen bizim sözümüzü söyler
Son başa baş sona bağlı hep

Tuzaktan sakın, şayet imanlı isen
Tuzağındandır tuzağım, hilesinden hilem

Çevrilmeyecek tuzak gücü O'nun
Bilgi ve güç ile nitelenen kulun gücü

VASIL

Şiddet Hakka ve Varlıklara Ait Bir Niteliktir

Hz. Musa şöyle der: *'Onunla gediğimi kapatayım.'*[233] Ebu Yezid'in huzurunda *'Rabbinin tutması şiddetlidir'*[234] ayeti okunduğunda, 'Benimki daha şiddetlidir' demiştir. Bunun nedeni, kulun tutuşunun kevni rahmetten yoksun olmasıdır. Allah'ın cezalandırması ve tutuşu böyle değildir, çünkü ilahi rahmet ona eşlik eder ve kul bunu bilir. Gerçekte kulun tutuşunda da durum böyledir, fakat kul bunu görmez ve rahmetin etkisini hissetmez. Bununla birlikte bu tutmayla kul kendisine merhamet eder. Fakat bilmez ki, Allah Teala her şeyi bilendir. Öyleyse o *'Rahmetin her şeyi kuşattığını bilir.'*[235] Bu nedenle Allah'ın tutuşunu rahmeti kuşattığı gibi var olanları cezalandırmasını da kuşatır. Bütün cezalandırılanlar bunu bilmez. Kul kendi yönünden bir cezalandırmaya sahipken Rabbi vasıtasıyla da cezalandırabilir. Gerçekte Rabbin kulu vasıtasıyla tutması yoktur. Ebu Yezid Rabbinin tutuşunu kendisine izafe ederek şöyle demiştir: 'Benim tutuşum daha şiddetlidir.' Çünkü onda Rabbimin tutuşu da bulunurken Rabbimin tutmasında benim tutuşumun zelilliği yoktur.

Hak kendisini eş-Şedid diye isimlendirdi. Bu, Hakkın âleme yerleştirilen sebepler vasıtasıyla var ettiği sebeplerdir. Böylece Allah ateş vasıtasıyla kullarına azap eder. Ateşin de Allah'ın azap görende yarattığı acıya eklenen azaptaki bir hükmü vardır. Azap gören Allah'tan perdelenme halindedir ve sadece sebepleri görür. Hakkın eş-Şedid olması yönüyle sebepleri görerek kulu 'tutması', azap edici olması yönüyle gerçekleşir. O halde şiddet başkasını talep eder ve onun varlığı zorunludur. Kimse bunu inkâr edemez. Acıların sebeplerini görmek, sebebini görmediği halde azapta acıyı bulmaktan daha ağırdır. Bu durum, bilhassa sebebi ortadan kaldırmaya gücü yettiğini bilirse böyledir.

Şiddetin müstakil bir hükmü yok
Şahsın gölgesi ortaya çıkmadan

Onu gördüğünde kendisini hayrette bırakır
Bu gölge onun edilgeni

O şiddetinden yoksun kalmaz
Ondan yoksun kalınca kendinden ayrılır

VASIL

Hakkın Tecellisi ve Münacat Esnasında Huşu Övülen Bir İştir

Hakkın tecellisi ve münacatı esnasında huşu, övülen bir iştir. Bunun dışındaki durumlarda bu davranışın üzerinde gözüktüğü kimse kınanır. Şu var ki eşyaya mahsus ilahi yönden Hakkı bütün eşyada görenlerin durumu farklıdır. Bu görme kendisini aşmayacak gerçek bir teraziyle gerçekleşmelidir. Çünkü Allah Teala yeryüzünde bizim için bir terazi belirleyerek şöyle buyurmuştur: *'Göğü yükseltti ve teraziyi koydu.'*[236] Hakkın koyduğu yere göre teraziyi kullanmak şarttır. İnsan Hakkı her şeyde görse bile, Allah her şeyde kendisine aynı tarzda davranılmasını irade etmemiştir. Aksine kul övgünün talep edildiği yerlerde O'nu över, yüz çevirmenin talep edildiği yerlerde yüz çevirir. Dolayısıyla kul Hakkın ondan talep ettiği teraziyi aşmaz.

Bu müşahededе gizli tuzak vardır ve onu ilahi-meşru teraziyi bilmekten başka hiçbir şey kaldıramaz. Kim onu bilir ve sınırında durur ve Allah'ın peygamberlerine öğrettiği edebe göre davranırsa, kurtuluşa erer, Allah'ı bilme derecesine ulaşır. Allah Teala bir terazi olmadan O'nun niteliğini yüceltenlere edep öğretmek üzere şöyle buyurur: *'Yüzünü astı, yüz çevirdi. Bir âmâ geldi diye. Belki o temizlenecek.'*[237] Kastedilen zorba insandır. Allah Teala kalpleri kırıkların gönlünde gizli bir halde bulunurken zorbaların kalbinde görünür bir halde ve zahir olarak bulunur. Zuhurun hükmü daha güçlüdür. Hz. Peygamber insanların Allah'ın birliğine iman etmeleri ve körlüklerini gidermek hususunda hırslıydı. Görünüşte kör bâtında gözü açık birisi geldiğinde -ki o zorba insanların bâtını âmânın zahiriydi- beşer nefsinde ne gerçekleşir-

se o şey meydana gelmişti. Hz. Peygamber hangi varlıkta zuhur ederse etsin, Hakkın niteliğini görüyordu. O'nu gördüğünde, terazisinden farklı bir tarzda almış olduğu ve kendi yerinden başka bir yerde ortaya çıkan bu niteliği oluştan selbetmek üzere bir çözüm aramıştı. Bu nitelik, kendisine ait olmayan bir yerde ortaya çıkmıştı ve Hz. Peygamber kıskançtı. Bunun üzerine kendisine şöyle denilmiştir: *'Kendini (sana) muhtaç görmeyene gelince, sen ona yöneliyorsun.'*[238] Hz. Peygamber Hakkın niteliğini -ki bu nitelik âlemde müstağniliktir- görmüş, bu niteliğin kendisinde gözüktüğü kimseyi tezkiye etmek üzere hırslanmış, buna karşılık kendisine *'Tezkiye olmayacaksa, sana ne?'*[239] denilmişti. Yani sen niyetinin karşılığını alırsın. Başka bir ifadeyle o kişi nefsini arındırsaydı alacağın sevabı yine alırsın; o tezkiye olsa da olmasa da, bir şey kaybetmezsin. *'Hâlbuki koşarak sana gelen, korkandan yüz çevirdin.'*[240] Çünkü o âmâydı. Yani uğursuz sayma. Böylece onu uğursuz görmekten men etmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber iyiye yormayı severken kötüye yormayı nahoş bulurdu. Kötüye yormak, mekruhun bir parçasıyken iyiye yormak hayırdan bir nasip ve paydır.

Hz. Peygamber'e şöyle denilmiştir: *'Sen gece ve gündüz rızasını dileyerek rabbine ibadet edenlerle beraber sabırla hareket et.'*[241] Onlarda Hakkın niteliğini aramalısın! Çünkü senin âlemde aradığın sadece odur. Ben kullarımı gece, gündüz ve bütün vakitlerde onların yüzlerinin, yani zatlarının benim çağrıma kulak vermelerini ve bana dönmelerini murad ederim. *'Gözünü onlardan ayırma'*[242], çünkü onlar senin bildiğin gibi benim niteliğimle zuhur edenlerdir. *'Dünya hayatının ziynetini istersin.'*[243] Bu ziynet de onlarda ve dünya hayatındadır. Senin talebin burada odur. *'Itaat etme.'*[244] Onlar senden müstakil olarak seninle oturacakları kölelerin bulunmayacağı özel bir meclis istemektedirler. *'Kalbini zikrimizden gafil yaptığımız kimselere.'*[245] Onun kalbini örtüler içine koyduk ve bizi anmaktan perdeledik. Çünkü onun kalbi bizi zikretseydi, efendiliğin bize ait olduğunu, kendisinin sadece bir köle olduğunu anlar; kendisiyle gözüktüğü ve senin de benim niteliğim olduğu için saygı duyduğun büyüklük özelliğini yitirirdi. Sen onların zahirinden bu niteliği izale etmek istedin. Çünkü ben sana büyüklenen ve zorbalaşan herkesin kalbini mühürlediğimi söylemiştim. Dolayısıyla kendisinde gözükse bile, hiçbir kalbe büyüklük giremez! *'Hevasına uyan.'*[246] Yani kendisiyle gözüktüğü gayesinin peşinden giden kimse.

'Onun işi parça parçadır.'[247] Yani gözleri o işe dikilmemiştir ve O'nu müşahede eder. Söz konusu insan, gözünü arzusundan alıp Hakkın peygamberinin diliyle söylediği ve istediği şeye çevirmez. *'De ki; Hak Rabbinizden geldi. Dileyen...'*[248] Yani kimin iman etmesini dilerse *'iman etsin. Kimi dilerse de,'*[249] yani inkâr etmesini dilediği ise *'inkâr etsin.'*[250] Çünkü onlar, dileyemez; *'âlemlerin rabbi dilemedikçe.'*[251] Söz konusu köleler kendisine geldiğinde Hz. Peygamber şöyle derdi: 'Haklarında Rabbimin beni azarladığı kimseler, hoş geldiniz!' Hz. Peygamber onlar ayrılana kadar kendileriyle oturur ve ayrılmazdı. Ölene kadar bu âdetini sürdürmüştü. Hz. Peygamberle birisi karşılaşıp konuşmaya başladığında, durur, o ayrılana kadar beklerdi. Birisi elini tutuğunda, o bırakana kadar Hz. Peygamber bırakmazdı. Peygamberin ahlakı hakkında bize bunlar aktarılmıştır.

İlahi niteliği görmemizin bir terazisi var
Göz sahibi için, varlıklar onda zuhur edince

Akıllı-haberdar ona göre davranır
Peygamberden gelen şeriat ve Kuran'a göre

İslamdır bu, hükmüyle amel et
İmandır ve ihsandır

VASIL

Hakları Yerine Getirmek Âlemin Yükümlü Olduğu İlahi Bir Özelliktir

Allah Teala şöyle der: *'Allah her şeye yaratılışını verdi.'*[252] Her şeye verilen, söz konusu şeyin zatı yönünden Allah katında bulunan hakkıdır. Öyleyse verilen şey zati bir haktır. Allah nezdinde bulunan arızi hak ise *'Size verdiğim sözü yerine getiririm'*[253] ayetinde belirtilir. Bu hak, Allah'a verdikleri sözü yerine getirenlere vereceği haktır. Sözünü tutmayanın Allah katında ahdi bulunmaz; dilerse cennete, dilerse cehenneme koyar! Kulların bir kısmı hak ediş yoluyla cennete girerken bir

kısmı meşiyet yoluyla cennete girer. Nitekim cehenneme de hak ederek girenler vardır. Onlar, bilhassa cehennem ehli olan günahkârlardır. Bunlar hiç bir zaman cehennemden çıkamaz ve bu nedenle kıyamet günü onlara *'Bu gün ey günahkârlar, ayrışın'*[254] denilir. Yani bu diyarın sakini olmayı hak edenler, ayrışın! Günahkârların (mücrimler) dışındakiler, ateşe girseler bile, oradan şefaatçilerin şefaatiyle veya Allah'ın ihsanıyla çıkarlar. Kastedilen mücrimler, hiçbir hayır ve iyilik yapmamış olanlardır.

Mücrimler bir iyilik yapmış olsalar bile, hak ediş orada yerleşmelerini talep eder. Onların iyilik yapması, (özü gereği değil), kendilerindeki bir özellik nedeniyle iyiliği yapanlara benzer. Her kim nefsinden hakkı verirse, O'nun üzerinde delilini bırakmaz. Kim hakka ekleme yaparsa, bu ilave onun ayrıcalığıdır ve Allah'tan olan özel bir övgüsüdür. Bu, Allah ehlinin hakkında konuştuğu bir niteliktir. Çünkü zorunlu ameli yapmakta kul zorunludur, ihsanda gönüllü kuldur. İnsanların bir kısmı ihtiyari kulluk makamını zorunlu kulluk makamına tercih eder. Çünkü zorunluluk cebirdir ve onun hükmü özgür olanın hükmünden başkadır. Allah şöyle der: *'Kalbi imanla dolu iken istemeden...'*[255] Zorlanmadan inkâr eden inkârı nedeniyle cezalandırıldığı gibi mecbur olandan farklı olarak hangi işi yaparsa fiilinin karşılığını bulur. Mecbur ve zorlananın kim olduğuna ve onun niteliğine bakmak gerekir! Bazı alimlere göre zinada cebir ve zorlama geçerli değildir ve (zorlansa bile) bu davranış nedeniyle kişi cezalandırılır. Çünkü zina aracı şehvetin kendisine akarak etki etmesiyle uygun hale gelebilir. Bize göre kişi böyle durumda da mecburdur ve zina için zorlanmıştır. Onun iradesi ancak cinsel ilişkiyle ortaya çıkar ve bu birleşme şehvetin bedenine yayılmasından sonra olabilir. Böyle yapınca kendisini zorlayandan korur. Böyle bir durumda içinden zorlama sahihtir. İnkârda ise böyle değildir, çünkü dille muhatap ikna edilebilir. İçinden ise farklı bir inanca sahip olur. Zani ise şehvete kapılsa bile bu şehveti kerih gördüğünde, mümindir. Şehvet haz alma iradesi olmasaydı, onun istediği şeyi irade eden olmadığını söylerdik.

Bizim gördüğümüzü, irade eden
İstediği şeyi irade eden değildir

Fakat zorlanmış ve fakat istemiş
Zahirde onu görünce

De ki ona sen, himaye eder
Umulur ki himaye kendisine fayda verir

Bir söz söyledin ki, doğru ise o
Umulur ki gayeye ulaştırır seni

Başka bir şiir şudur:

Hakları yerine getirmek vacip
Bir şahit ve gaib üzere

Sadece haklar var
Kim yerine getirirse onları vacibi yerine getirir

Kim yerine getirmezse
Şeriat ona fasık der

VASIL

Mümkün Var Olduğunda, Varlığını Koruyacak Birine Muhtaçtır

Bu sayede mümkün varlıkta kalır; koruyucu var olanlardan birisi olabilir. Allah için koruma, yaratmadır ve bu nedenle koruma O'na nispet edilir. Kendi başlarına var olan hakikatler, korunmaya kabiliyetliyken kendi başlarına var olmayan mümkünler böyle değildir. Onlar var olmaya, korunmayı ve bekaya kabiliyetli değillerdir. Dolayısıyla var olduğu andan başka onun varlığı yoktur, sonra hemen yok olur. Koruma var olma zamanını takip eden ikinci zamanla ilgilidir. Buna ilave edilene gelirsek, Allah koruyan ve gözeten iken kendi başına var olan hakikat, korunan ve gözetilendir. Oluşu koruyan, onun varlık zamanını koruyandır.

Hak kulu tarafından gözetilendir, korunan değildir. Allah mahfuz olmayı kabul etmez, çünkü O misli olmayan Samed'dir. Bakınız! Allah peygamberine 'O'nun dışındakilere ibadet edenleri uyarmak üzere, ibadet edilen putların özü gereği bekalarını ve varlıklarını koruyacak birisine muhtaç olduklarını söyleyerek şöyle buyurur: '*De ki Allah'ı mı dost edineyim, O gökleri ve yeri yaratan, doyurandır.*'[256] İkinci kelime, bazı şaz rivayetlerde 'doyurulur' diye okunur. Öyleyse varlığı devam eden her varlığın bir koruyucusu vardır. Allah tarafından yaratılmış olan bu koruyucu, o şeyin varlığını muhafaza eder ve varlığı korunanın gıdasıdır. Dolayısıyla bir varlığın sureti değişse bile, Allah bekasının bağlı olduğu latif veya kesif, idrak edilen veya edilmeyen gıdalarla beslediği sürece, varlığını korur. Koruyucular arasında mutlu olan, korunmak üzere yaratılmış olduğunu görenlerdir. Allah Teala şöyle der: '*Sizin üzerinizde koruyucular vardır.*'[257] Bunlar varlığı koruyanlardan değil, kulların fiillerini gözetleyenlerdir. Genel koruma '*Size koruyucular gönderilir*'[258] ayetinde belirtilir. Burada kelime belirsiz gelmiş, bu lafzın altına varlığı koruyanlar ile fiilleri koruyanlar girmiştir.

Dersen ki Allah yarattığını korur
Her şey O'nun yaratması, koruma nedir?

Kastettiğim mana budur
Lafızdaki ibareler buna delil

Benim söylediğim söze gelirsek
Lafzı incelersen sana perde olur

VASIL

Kalem ile Levha Tedvin ve Yazı Âleminin İlkidir

Yazı ve tedvin âleminde ilk var olan Kalem ve Levha'dır. O ikisinin hakikati, ulvi ve süfli, mana ve mahsus bütün varlıklara yayılmıştır. Bu ikisi sayesinde Allah âlemde bilgiyi korur. Bu nedenle bir Hz. Peygamber şöyle der: 'Bilgiyi yazıyla kayda geçirin.' Yine buradan, Allah

Teala Tevrat'ı eliyle yazmış, Allah peygamberi ve bütün peygamberler vahyi yazma âdeti edinmişlerdir. Allah şöyle der: *'Saygın yazıcılar yaptıklarınızı bilir.'*[259] Başka bir yerde *'küçük veya büyük her şeyi saymıştır'*[260] der. Başka bir ayette *'Her şeyi imam-ı mübinde saydık'*[261] veya *'Saklı bir kitapta'*[262] veya *'saygın sayfalarda, temiz ve yüksek elçilerin ellerinde'*[263] buyurur. Başka bir ayette *'Onların yaptıklarını ve eserlerini yazarız'*[264] buyrulur. (Yazmak anlamındaki) 'ketebe' eklemek delmektir. Buradan hareketle 'ketibe' askerlerin birbirlerine eklenmesi nedeniyle böyle isimlendirildi. Çiftlerin birbirine eklenmesiyle, manalarda ve cisimlerde birleşme gerçekleşerek dışta sonuç ve ürün ortaya çıkar. Kim adına bu özel ekleme korunursa, bu ekleme kendisine sahip olmadığı bilgiler kazandırır. Kim bu özel ve sınırlı eklemeyi korumazsa, bir sonuç elde edemez ve onun sözü faydasızdır.

Bir netice olacaksa ekleme kaçınılmaz
Her varlık eklemeden gelir meydana

Levha ve Kalemden başka
Ki Kalem bizde (Levha'yla) kucaklaşmayla hüküm sahibi

Her varlık Levha'sına eklenmekle meydana gelir
Varlık nicelik ve nitelik mertebesinde

İyi bak yazdığıma
Bu varlıkta o konuda bilgi sahibi ol

VASIL

Allah'ın Kullarıyla Olan Meclislerinin Sayısı Onlara Farz Yaptığı Şeyler Kadardır

Bilmelisin ki, Allah'ın kullarıyla olan meclisleri vardır. Bunların sayısı, onları yükümlü tutuğu farzları kadardır. Allah onları yarattığında, bu meclislerde kendisiyle oturmaya davet etmiştir. Bu meclislerde

O'nunla oturmaktan yüz çeviren kimse, hiç kuşkusuz, Allah'ın davetine karşı gelmiş demektir.

Bu bağlamda Allah'ın 'iman meclisleri' denilen meclisleri vardır ki Allah kullarını bu meclislerde oturmaya özel bir tarzda serbest bırakmıştır. 'Kendilerini davet ettiği yönden' meclise girdiklerinde, Allah onlarla bu mecliste oturur ve pek çok iyilik görürler. Davet ettiği yönden girmezlerse, orada Hak ile oturmaz, iyilik veya kötülük bulmazlar. Meclislerin sayısı, şeriatta onlara karşılığında ecir veya günah olmaksızın, tasarruf izni verilmiş mubahların sayısıncadır. İnsanlar Allah'ın kendisini mubah kılmasına inanarak bir iş yaptıklarında, iman onlara eşlik eder. 'Kendilerine davet etmesi yönünden' derken kast ettiğim budur.

Allah'ın kendilerine (bir günah olmaksızın) girmeye izin verdiği meclisler içinde de bir takım meclisleri vardır. Onlar, kendilerini davet edişi yönünden söz konusu meclislere geldiklerinde, Allah ile birlikte otururlar. Belirli bir mubahlık meclisinden birisine gelmeyip o mecliste Hak ile oturmadıklarında ise, hiç kuşkusuz, O'na karşı gelmiş olurlar. Onların bu mecliste Hak ile birlikte oturmayı terk etmeleri, farzlar meclisini terk etmekle birdir. Farz derken fiil veya terk şeklinde zikredilen her şeyi kastetmekteyim ve bu farz, haram veya mendubun mukabili olan mekruhları da içerir. Bunların sayısı, onların söz vererek kendilerine vacip yaptıkları ve bu nedenle de Allah'ın onlara farz kıldığı şeylerin sayısı kadardır. Ya da içlerinden olan yöneticilerin emrettiği ve Allah'm onlara itaati farz kıldığı davranışlar kadardır. Onlar bu meclislere girmezlerse, asi olurlar. Bu meclislerin mubahlık meclisleri içerisinde belirli olduklarını söyledik, çünkü adak, yapılması mubah bir işte olabilir. Hak kulu o işi yapıp yapmamada serbest bırakır. İçlerinden olan yöneticilerin emirlerinde de durum aynıdır. Onlar yapmaları mubah kılınan hususlarda emir verebilir. Hak da belirli meclislerde -tıpkı farz meclislerinde kendileriyle oturduğu gibi- onlarla oturur. Allah'ın 'nafile hayır meclisleri' diye isimlendirdiği ve kulları adına belirlediği başka meclisleri de vardır. Bunlarla mubahlık meclisleri arasındaki fark tercihtir. Mubahlıkta tercih yoktur. Bütün bunları yapmak veya terk etmek hakkında söyledik. Allah yüce ve üstün sevgisini farz meclislerinin sahiplerine tahsis etmişken bunun aşağısındaki sevgisini nafile iyi-

likleri yapanların meclislerine ayırmıştır. Meclislerin sayısı nafilelerin sayısı kadardır. Farzda benzeri bulunmayan bir nafile olamaz. Misal olarak nafile-tatavvu sadakayı verebiliriz. Onun farzlardaki benzeri zekâttır. Aynı şey namaz, oruç ve diğer farzlarda geçerlidir.

Allah'ın kendilerinde kullarıyla oturduğu başka meclisleri daha vardır ki bunlar 'kevnî meclisler' diye isimlendirilir. Bu durum Hz. Peygamberin 'Kim iyi bir adet başlatırsa...' hadisinde belirtilir ve bu davranış, genel nezdinde, 'bidat-i hasene (iyi adet)' diye adlandırılır. Çünkü Allah onu bize yazmadığı gibi farz da kılmamış, âdeti çıkartan tarafından ortaya konulmuştur. Bu meclislerin sayısı ise iyi adet çıkartanların ve onları yapanların sayısı kadardır. Bütün bu meclislerde Hak, o iyi âdeti çıkartanlarla farkında olmadıkları yönden oturur. Allah iyi âdeti yapanların sayısı kadar o kişiyle oturduğunu keşif yoluyla sırrında gösterebilir. Bu durumda iyi adet çıkartmış insan, o esnada kendisini yapmıyor iken, Hakkın kendisiyle oturduğunu garip bir şekilde görür ve ona şöyle denilir: 'Falan ve falan kişi senin çıkarttığın o iyiliği yapmış, biz de seni övmek üzere 'iyi adet' meclisinde kendisiyle oturduk, o kişi senin bu davranışını övmüştür.' Bunun üzerine o kişi, bundan dolayı Allah'a şükreder.

Her meclisin bir kapısı vardır ve o kapıdan meclislere girilir. Her kapının üzerinde bir kapıcı vardır. Kapıcı imandır. Bir kısmının üzerinde iki kapıcı vardır: bunlar iman ve niyettir. Kapılar amele başlamadan başka bir şey değildir ve amele başlamak giriş mesabesindedir. İlk başlamanın hali -ki ilk başlama girişitir- kapıdır. Allah *'Onlar namazlarında daimidir'*[265] buyurur. Namaz kılan Rabbine münacat eder. Münacat bir zikirdir ve namaz kılanla Allah oturur. Münacatta süreklilik, namazındayken her nefes Hakka münacat ettiği gibi, kulun bütün hal ve tasarruflarında Allah karşısında bulunmasıdır. Bunun sebebi onun üzerinde bir halin bulunmasının ve Şâri'nin -ki Allah'tır- de o hal hakkında bir hükmünün olmasının gerekliliğidir. Allah Teala her nerede bulunurlarsa, hükümleriyle beraberdir. Öyleyse mertebeler, mahzurlu olan veya olmayan (haram ve helal) bütün hallerde Hakka münacat eder. Çünkü fiil ve terkler Hakkın takdir edilmiş hükümlerine konu olan kulun halleridir. Bu hallerin gerçekleşmesi zorunludur ve Hak onları yaratandır ve dolayısıyla onlarda bulunması gerekir. İçinde bulun-

duğu halde Hakkın kendisiyle olduğunu bilen kul, Hakka münacat eder. İşte namazdaki süreklilik bu demektir. Hz. Alşe'nin Hz. Peygamberin durumunu anlatırken 'bütün vakitlerinde Allah'ı zikrettiğini' söylemesi bu ifademize işaret eder. Hz. Peygamber helâya giderdi ve bu esnada dille Rabbi zikretmek yasaktır. Bazen yaşlılar ve küçüklerle şakalaşır, bedevilerle sohbet ederdi. Bütün bu vakitlerde Hz. Peygamber Allah'ı zikrederdi. İşte lafız ve hayal zikrinin dışında, 'kalbin zikri' budur. Kim Allah'ı böyle zikrederse, sürekli Rabbiyle oturuyordur. Rabbi onu över ve sürekli namaz kılanlara kendisini ilhak eder. Allah namazı tefsir ederken, onu diye tefsir etmiştir ki, zikir tilavet ve okumadır. Kul 'Hamd âlemlerin rabbi Allah'adır' deyince, Allah 'Kulum beni övdü' der. Allah namazdaki münacatı kuluyla arasında taksim etmiştir. Münacat namazın kendisidir ve iki failin fiilidir; önce biri sonra öteki konuşur! Allah şöyle buyurur: *'Beni zikredin ki, sizi zikredeyim.'*[266]

Allah'ın kitabını okuyunca sen
Oturursun O'nunla ve konuşursun

Namaz nedir ki? Hakim'i zikretmekten başka!
Kim okursa, namaz kılar ve onda bazı şeyler bulunur

Fatiha suresi namazdadır
Onda zikir vardır, içermez onu

Hamd namaz kılan için farzdır
Namaz kılan herkes bilmez bunu

VASIL

İhtiyari Olarak Allah'a Dönen Kul Övülür

Allah'a ihtiyari olarak dönmek nedeniyle kul övülür. Allah Teala şöyle der: *'Bütün iş O'na döner.'*[267] Bunu öğrendiğinde, sen de iradenle Allah'a dönmelisin! Yoksa O'na mecburen dönme, çünkü O'na dönmek kaçınılmazdır ve isteyerek veya istemeden O'nunla karşılaşacaksın.

Hak seni senin içinde bulunduğu hale göre karşılar, bu hale bir şey eklemez.

Dostum! Kendine bakmalısın. Hz. Peygamber şöyle der: 'Kim Allah'a kavuşmayı severse, Allah Teala da ona kavuşmayı sever. Kim Allah'a kavuşmayı sevmezse, Allah da ona kavuşmak istemez.' 'Özel yönden' (vech-i has) rav'a üflenen ilahi haberle keşif bize bildirmiş ve şöyle demiştir: 'Kim Allah'a kavuşmaktan hayâ ederse, Allah onunla ünsiyeteki mahcubiyetini kaldırır.' Çünkü kulu, hayâlı davranmaya kendisinden ortaya çıkan günah veya gücünü tam kullanmadaki eksikliği itmiştir. Bu ikisinden başka bir sebep yoktur. Hak kuluna şöyle diyerek onu kendisine kavuşmaya ısındırır: 'Kulum! Senin yaptığın benim kazam ve kaderimdir. Sen benim hükmümün cereyan ettiği bir yersin.' Kul bu sözle yatışır. Hâlbuki aynı sözü kul Allah'a söylemiş olsaydı, O'nun karşısında saygısızlık yapmış olur ve bu sözü O'ndan duymazdı. Bu nedenle Hak kendisini ısındırmıştır. Böyle bir sözün Hak tarafından söylenmesi son derece hoş iken, yaratıkların söylemesi oldukça çirkindir! Hz. Peygamber şöyle der: 'Hayâ bütünüyle iyiliktir.' Başka bir hadiste 'Hayâ iyilikten başka bir şey getirmez' der. Hakkın kendisini ısındırmak, rahatlatmak, mahcubiyetini giderip korkusunu ortadan kaldırmak maksadıyla kulunun mazeretini ortaya koymasından daha büyük iyilik olabilir mi? el-Latif, el-Habir, el-Münim ve el-Muhsin olan Allah münezzehtir!

Hakkın katından bana böyle bir bilgi gelince, varlığa sığmadım. Bu hitapla ve Hakkın bildirimiyle doldum ve varlık bana dar geldi. Hak beni hitabının mahalli yapmış, seçkinlerini ehil yaptığı işe ehil yapmıştır. Allah Teala ile kavuşmanın ancak ölümle olacağını biliriz ve ölümün anlamını da öğrendik. Bunun üzerine dünya hayatında ölümün hemen gelmesini arzuladık. Böylelikle yaşarken bütün tasarruf, hareket ve iradelerimizden (soyutlanarak) öldük. Ölüm bulunduğumuz herhangi bir yerden bizden ayrılmayacak hayatımız esnasında bizde ortaya çıkınca -ki bu hayat nedeniyle zatlarımız, organlarımız ve bütün parçalarımız Allah'ı tespih eder- Allah Teala bize, biz de O'na kavuştuk. Böylelikle O'na kavuşmayı seven insanların hükmüne sahip olduk. İnsanların 'ölüm' derken anladıkları şey gelip beden perdesi kalktığında, artık bizde bir hal değişmesi olmaz veya sahip olmadığı-

mızdan fazla bir inanç artışı olmaz. Biz sadece 'ilk ölümü' tattık. Bu ölüm dünya hayatımızda nihayete erer. Rabbimiz -kendinden bir ihsan olmak üzere- bizi cehennem azabından korur. *'O büyük bir ihsandır.'*[268]

Hz. Ali şöyle der: 'Perde kalksaydı, yakînim artmazdı.' Her kim Allah'a böyle dönerse, mutludur ve zorunlu-kesin dönüşü artık hissetmez. Çünkü zorunlu ölüm ona kendisi Allah katındayken gelir. Onda bilinen ölümün yapacağı nihai iş, Allah katındaki nefsiyle yönettiği bedeninin arasına girmekten ibarettir. Nefs bulunduğu hal üzere Hak ile kalırken beden aslına, yani kendisinden ortaya çıktığı toprağa döner; bu esnada toprak yerleşeninin kendinden ayrıldığı bir yerdi. Melek onu diriliş gününe kadar Allah katında 'doğruluk oturağına' yerleştirir. Diriltme esnasındaki hali de böyledir. Hakkın her nefes verdiği şeylerde bir değişme olsa bile, Hak karşısında bulunuşu bakımından hali değişmez. Genel diriliş ve yerleşme yeri olan cennetlerdeki hal de öyledir. Yerleşilen yerde, bu dünyevi yapıya benzemeyen bir yapı beden ve yapı görülür. Onun özelliği bâtını ve zahiri itibarıyla dünyevi yaratılışa benzemez. İşte bu hükme göre, ahiret yaratılışının zahirinin tasarrufu gerçekleşir. Bir nefeste insan sahip olduğu bütün nimetleri tadar, zevceleri veya diğer nimetleri gibi mülkünden herhangi bir şeyi bir an bile yitirmez. Öyleyse dilediği gibi insan onlardayken onlar da kendisinde bulunur.

Cennet süratle edilgenliğin gerçekleştiği bir yerdir ve orada gecikme olmaz. Cennetin bu durumu hatıralar ve düşünceler söz konusu olduğunda dünya hayatının bâtınıyla birdir. İnsanın yaratılışı ahirette tersine çevrilecek: Orada insanın bâtını buradaki zahiri gibi sabit kalacakken orada zahiri buradaki bâtını gibi suretten surete girecektir. Allah şöyle der: *'Hangi dönüşe(akibete) döndürüleceklerini yakında bileceklerdir.'*[269] Biz döndüğümüzde, değişiriz ve bulunduğumuz hale ilave bir hal olmaz. Bu bölümde zikredilen dönüş 'tövbe dönüşü' değildir, çünkü tövbe denilen dönüşün şekilci alimlere ve bize göre özel tanımı vardır. O insanın üzerinde bulunduğu bütün hallerinde gerçekleşen genel dönüştür ve iki dönüş arasındaki fark budur. Çünkü tövbe pişman olarak dönmek ve bir konuda kararlılık göstermek demek iken bu dönüş öyle değildir. Tövbe sıradan insanlar tarafından bilinirken bu dönüş, özel insanlar tarafından bilinir ve sadece Allah ehli ona ulaşabilir.

Dönmek Allah tarafından istenir
Bütün varlıklarda, Allah ile dönülür

Eşyaya deme O'nunla değilsin
Sadece O var ve eşya var

Bütün hallerde Allah ile ol
Allah'ı müşahededen gafil kalma

Çünkü uyumayan bir gözü var Allah'm
Seni görür ve başkası görülmez

Ne garip iştir: Emir tek
Varlıklarımızdaki taksimlerin sahibi nedir?

VASIL

Kul Kullukla Yükümlü Değildir, Çünkü Kulluk Onun Zatıdır

Ubudiyet sırf horluk demektir ve kulun zati özelliğidir. Kul onu yerine getirmekle yükümlü değildir, çünkü ubudiyet, onun zatıdır. Zatının hakkını yerine getirmek ibadet ve kulluktur. Bunu ancak hâdislik ve kadimliği içeren geniş-ilahi arza yerleşen yapabilir. İşte o kendisine yerleşeni hakkıyla Allah'a ibadet edebileceği Allah arzıdır. Allah onu kendisine izafe ederek şöyle der: *'İman eden kullarım! Benim arzım geniştir, sadece bana ibadet edin.'*[270] Yani bu arzda bana ibadet edin.

Beş yüz doksan senesinden ibaret orada Allah'a ibadet ettim. Bugün 635 senesidir Bu yer değişme kabul eden bir yer değil, beka özelliğindedir. Bu nedenle Allah Teala orayı kullarının meskeni ve ibadet mahalli yapmıştır. Kul sürekli kuldur ve sürekli olarak o yerdedir. Burası -mahsus değil- makul ve manevi arzdır. Duyuda gözükürse, bu durum, Hakkın suretlerde tecellisi ve manaların duyulurlarda gözükmesine benzer. Manalar duyulur suretlerde ancak bazı nefislerin maddeye bağlı olmayan şeyi idrakten aciz kaldıkları için gözükür. Allah'ı

bilmekle dolu olduğunda ise, kişi manaları maddelerde görmeyeceği gibi maddeleri de kendiliklerinde göremez. Bu durumda insan -her ne olursa olsun- her şeyi kendi şeyliğinde idrak eder. Karıştırmadan uzak olduğu için kendisine güvenilen idrak budur. İnsanın herhangi bir şekilde sırf kulluğunu görmesi mümkün değilken üzerinde yaratılmış olduğu ilahi suretin gereği olan rablikten bir şeyin katılmadığı sırf kulluk makamında ancak ilahi tecelli sayesinde bulunabilir. Tecelli olmadığında, insan yaratılmış olduğu surettedir. Bu durumda kul tıpkı bütün insanlar gibi kul-rab, malik-memluk olur. Yine de kendisiyle sıradan insanlar arasında fark vardır: Sıradan insanların bir itikadı, şekilci alimlerin bilgisi varken bu grubun müşahedesi vardır. Bu kul, iki hakikatle zuhur eden karışık kuldur. Bu karışımdan sadece o geniş yeri dolduran inayet ehli kurtulabilir. Bu arzın bir nihayeti yoktur. Hâlbuki onun dışındaki her arz sınırlıdır ve bu hükme sahip değildir. Bu nedenle mensupları çoktur, çünkü her kulun o arzda sahip olduğu ve kendisinde tasarruf ettiği mülkü vardır, başkası ona hücum edemez. Sahip olduğu şeyle de o arzda malik ve rab olur.

Bu geniş arz, zatı gereği sakinleri üzerinde hükümran ve tasarruf edicidir. Burası rabliğin tecelli ettiği yer ve Malik olan Hakkın oturağıdır. Burada ibadet edenler Hakkı orada görür. Öyleyse kim bu arzın ehliyse, kendisiyle üzerinde yaratılmış olduğu suret arasında bir perde bulunur. Böylelikle bu kul, zatında Hakkı müşahede eden bir şahit ve sırf kul haline gelir. Onun müşahedesi sürekli, hükmü onun ayrılmaz özelliğidir. Bunlar dünyada ve ahirette 'yüzü kara' kimselerdir, bunu bilmelisin!

Rab rab, kul kul
Karıştırma ve hataya düşme

Allah'ın arzı geniş
İbadet edin bu arzda O'na

İbadet ederken ulaştırın O'na
Her neyi arzu ederseniz

O'na ait olan sizindir, sana ait olan
O'na ait değil o nitelik

'Değilim orada' derse
Yerleştirir sizi yerine misli gibi

Halifelik bu, O'nun yerine
Sen de git O'nun yollarından

O'nun suretinde bulun
Sizi yerine yerleştirdiği yerde

Her işte amel edin
Ameli size gösterdiği tarzda

VASIL

Hallerdeki İntikal ve Yer Değiştirmeler, 'Hakkın her gün bir işte olmasından' Kaynaklanır

Bütün âlem ilahi surete göre yaratıldı ve âlem kendileriyle Hakkın zuhur ettiği şe'nlerden başka bir şey değildir. Bu durum, keşif yoluyla hal sahiplerince bilinir ve onu hal olarak 'sebahat ehli' bilir. Bilgi bakımından da her an arazların yenilendiğini kabul edenler onu görür. Çünkü Allah'ın kullarından bir kısmı, kendisinden Allah'a ve kendine intikal ettiği başka bir mekâna geçtiği mekân tanımaz. Onun Allah hakkındaki gayretine gelirsek, Allah kendisiyle bilinebilir ve O'nun hali Hakkın onlara izhar ettiğidir. Böylece Allah'ı ancak kendisiyle zikrettiği yerde ilahi mertebeye karşı gayrete gelir. Gerçekte Allah'ı Allah ile zikretmeleri gerekir. Gerçeğin bunun aksi bir şekilde ortaya çıktığını gördüklerinde ise -ki bu durum Hz. Peygamber'in Allah'ın velileri kimdir sorusuna verdiği 'Görüldüklerinde Allah hatırlanır' cevabından anlaşılır- gayrete gelmiş ve ilahi mertebeye hürmet etmek istemişlerdir. Bu sayede -görmeleri nedeniyle değil- kendiliğinden Allah'ı zikrederler.

Kendilerine karşı gayretlerine gelirsek, onlar halden hale geçerken, Hakkı ancak yaratıkların kendilerini tanımayacağı şekilde şe'nlerinde müşahede ederek hakka'l-yakin bilmişlerdir. Onlar Hakkı bilemeyince,

bunları da tanımamışlardır ve söz konusu insanlar sürekli meçhul kalmıştır. Bu nedenle onların hayatları güzeldir. Bilirler ki, Allah onları gizliler, nezihler ve sakındığı kimseler arasında en gizli yerde korunanlar yapmıştır. Bir yerde tanındıklarında ya mekânı veya hallerini değiştirirler. Halle yer değiştirmek adetle tasarruf etmektir ki, bunlar bilinen ayetlerdir. Bu durumda onları Allah'tan bilgi alanlar tanır. Mekân değiştirmeleri ise bir semadan diğerine inişinde Hakkı hakka'l-yakin tanımalarından kaynaklanır.

Bu sınıfın varlığıyla ve müşahedesinden yararlanmak isteyip - farkında olmadığı yönden- bilgi almayı isteyen kimse, o kişiye kendisini tanıdığını göstermemeli, ona karşı müstağni ve izzetli davranmalı ve sıradan insanlar gibi davranmalıdır. Ondan Allah'ın razı olmayacağı bir kelime ortaya çıkmaz. Bu hal sahibi ona tahammül edemez ve kendisini bilmeyenler gibi ondan kaçar. Ona ancak vacip veya mendup veya özel olarak mubah bir fiille muamele eder ki, halleri bunu gerektirir.

Kim şe'nlerinde Hakkı müşahede ederse
Hak şe'nlerine yerleştirir onu

Her şeyi bilir artık
Apaçık şekilde gösterir ona

O yüce bir imam
Âlemde zuhur eden

Gördüğün her şey
Onun hakikatinden

Kalplerde bilgi pınarları ortaya çıkmış
Yakîn pınarları

Başkasının görmediği bir lezzettir o
Şe'nlerinde gördüğüm gibi

VASIL

Azamet Ehlinden Başkasının Bulunmayacağı Berzah Âlemi

Bu hale Allah'ın haramlarına saygı gösterip koyduğu alametleri yücelten azamet ehli kullar yerleşir. Bu sınıftan olan birisiyle sadece - Musul hadisçilerindendi- Musul'da karşılaşmıştım. O, bu makamın sahibiydi. Müşkül bir vakıayla karşılaşmış, ondan kendisini kurtaracak kimse bulamamıştı. Adımızı duyunca, güvendiği biri kendisini bize getirdi. O kişi fakih, Necmeddin Muhammed b. Şaî el-Musulî'ydi. Vakıasını anlattığında kendisini ondan kurtardık. Bunun üzerine sevindi, gönlü serinledi, biz de onu arkadaş edindik. O kişi bu makamın ehliydi. Kendisi bu halde kalmakla birlikte, ben onu daha üst bir makama taşımak için uğraşmıştım, çünkü makamlarda taşınmak, önceki makamın terkiyle gerçekleşmez. Taşınma bulunduğu makamdan ayrılmaksızın, daha üst bir makama ulaşmakla gerçekleşir. Öyleyse makamlara yükselmek, bir şeyden (ayrılarak) değil, o şeyle beraber diğerine taşınmak demektir ki, 'Allah ehlinin makam değiştirmesi' budur. Manalardaki yer değiştirme de böyledir: Bir bilgiden ötekine geçerken sahip olunan bilgiyi bilmemek gerekmez; biliyorsa o bilgi kendisine eşlik etmeyi sürdürür.

Bu hal sahibi Allah ile nefsi arasındadır. Rabbinin nefsinden veya nefsinde görmek maksadıyla, nefsine bakar. Matlubu görünmezse, bu kez bakışını Rabbine döndürür ki, nefsini O'nda görebilsin! Hak onu bu halde gördüğünde, el-Gayyur ismi kendisine gelerek kendisine ulaşmasından korkup hal sahibi insanı, nefsini görmeye yöneltir ve bu kez nefsinde Rabbini gösterir. Bu, Allah izin verirse, daha sonra gelecek makamdır.

Berzah halinden, müşahede
Üç özelliği müşahede edilir

Varlığının gerçekleştiğini gösteren
Ve onun bilgisiyle seyit olmuş

Öyledir ve böyledir diye hüküm
Müşahede halini gösterir ona

O razı olunan imamdır
Onun övgüsü akıl için bedenlendi

O kendinden dolayı secde edilendir
Secde eden ve edilen yerdir orası

VASIL

Nefsini Gerçekte Müşahede Eden İnsan, Onun Sureti Üzerinde Yaratıldığı Varlığın Ezeli Gölgesi Olarak Görür

Nefsini gerçek müşahedeyle gören, onun sureti üzerinde yaratıldığı kimsenin ezeli gölgesi olarak görür. Böyle bir durumda onun makamına yerleşmez, çünkü edilgen olan, failin makamında bulunamaz. Gölgeler çıktıkları kimsenin secdesi nedeniyle secde eder. Öyleyse gölgelerin kendilerine ait bir etkileri yoktur; onlar edilgendir. Bir edilgenin faili, mertebe yönüyle ondan üstündür. Öyleyse eşya -varlıklarıyla değil- mertebeleriyle görülür. Çünkü insanlık bakımından köleyle efendi arasında bir fark yoktur. Öyleyse âlem mertebelerle ayrışır. Onların birbirlerine karşı üstünlükleri mertebeler sayesindedir. Üstünlüğün mertebeye ait olduğunu -yoksa özü gereği olmadığını- bilen kimse, kendisini başkasından üstün görmekle yanılmaz. Şöyle denilebilir: Şu mertebe bu mertebeden üstündür! Bu söz, akıllı ariflerin makamına işaret eder. Hz. Peygamber bize öğretmek amacıyla bu makamda kendisi hakkındaki şu ayeti okurdu: *'Ben de sizin gibi bir insanım.'*[271] Hz. Peygamber kendisini bizden üstün saymazdı. Sonra mertebeyi zikrederek şöyle der: *'Bana vahyedilir.'*[272] Akıllılar arasında kendisini başkasından üstün sayarken abartılı hareket edenin cahil ve ahmak olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Kimsenin üstünlüğü kendinden kaynaklanmaz, hatta gerçek bunun tersidir. Akıllı, şuurlu ve gören insan, kendisinde hemcinslerine karşı iftihar edebileceği bir üstünlük bulmaz.

Hz. Peygamber şöyle der: 'Kıyamet günü insanların efendisiyim, övünme yok!' Bu ifadeyle Hz. Peygamber övünme amacı taşımayı reddetmiş, sonra övgünün bulunduğu mertebeyi zikretmiş, Hz. Peygamber o mertebeye tercüman olarak onun diliyle konuşmuş, bu nedenle şefaat ve makam-ı mahmud mertebesini zikretmiştir. Öyleyse övünme -bize değil- mertebeye aittir. Binaenaleyh kadrini ve değerini bilen bir insan, helak olmaz. Allah'a hamd olsun!

Bu makamda derin bir tecrübemiz vardır. Mertebeler var olmayan nispetlerdir, dolayısıyla özü gereği sadece Allah övünebilir. Bizim övünmemiz mertebelere ait olup mertebeler de var olmayan nispetler olunca, bizim övüncümüz yokluğa bağlanır. Yoklukla övünmekten seni sakındırır.

Dediğimi anladıysan
Sen murad ve imamsın

Bilmiyorsan dediğimi
Dikkate değmez bir cahilsin

Bilgi bizde üstün perde
Bilgisizlik kapkaranlık perde

Halleri bilmeyenlere söyle
Hamamda onu öğrenecek

Allah gözünden kaldırdığında örtüyü
Tamlık dolunayı ortaya çıkar o zaman

VASIL

İlahi Emir Memura Etki Eder, Memur O'nun Emri Karşısında Duramaz

İlahi emir memura etki eder, memur O'nun emri karşısında duramaz. İlahi emir, bir yaratılmışın diliyle gelince hemcinslerde ortaya

çıkar ve nefisler, benzerlerinin emri altında bulunmaya karşı gurura kapılır. Bu durumda Hakkın emirleri ya Hakkın emirleri oldukları bilinmeden veya bilinip fakat vasıta kendilerine etki ettiği için reddedilir. Çünkü mahal, suyun kaplardaki durumu gibi, bir hali kendisine çevirir. Memur (olan peygamber) Rabbinden bir delile sahip olup emri ulaştırdığı kimseye, nüfuz gücüne sahip ilahi emir ona ilişmeden kendisini var etme kudretinde olmadığını görür. İlahi emir emirlere ilişince, Hak kendisini var ettiğinde var olsun diye, mahal hazır hale gelir. Mahal hazır olunca, Hak kendisini var eder ve mahalle şöyle denilir: 'Bu emrinde Allah'a itaatkâr bir kuldur.' Hal ve keşif dili şöyle der: 'Senin bu işte bir etkin yok.' Emredilen şeyin var olması için mahal hazır hale gelmemişse, 'Rabbinin emrine isyan eden muhalif kul' denilir. Bu esnada hal ve keşif dili şöyle der: 'Senin bu konuda katkın yok.' Emrin vasıtalı olması veya Hakkın diliyle veya başka bir şeyle konuşması durumu değiştirmez. Bu mesele, genel nezdinde yayılan ve bozuk bir asla dayanan bir konudur. Bu bağlamada insanlar, dinleyicilere sözleri etki etmediğinde öğüt verenlere şöyle derler: 'Söz kalpten çıksaydı, kalbe ulaşırdı. Dilden çıktığında, kulakları geçmemiştir.' Böyle demekle, şuna dikkat çekerler: Öğüt veren kimse, insanları Allah'a davet ederken doğru sözlü olsaydı, sözü etki ederdi. Bilindiği gibi nebi ve peygamberler hallerinde doğru sözlüdür. Hatta onlar, Allah'a çağıran en doğru sözlülerdir ve basiret üzere kendilerine vahyedildiği tarzda Allah'a davet ederler. Öyleyse onlar, her bakımdan doğru sözlüdürler. Bununla birlikte Hz. Nuh şöyle der: *'Kavmimi gece ve gündüz davet ettim. Benim çağrım onların kaçmasını artırdı.'*[273] Başka bir ayette *'Onlara uyarıcı geldiğinde...'*[274] denilir. Kastedilen peygamberin diliyle Hakkın çağrısıdır. *'Onların sadece kaçmaları ve yeryüzündeki büyüklenmelerini artırır.'*[275] Mugalata yaparak kendini aldatma! Kime çağırıldığına bak! Hakka çağrılıyorsan, şeytandan bile olsa, o sözü kabul et! Çünkü sen sadece hakikati kabul etmektesin ve onun kimden geldiği önemli değildir.

Eşyayı Hak ile bilen adamların talebi budur. Onlar, Hakkı eşyayla bilmezler. Bu nitelik sahipleri ilahi terazileri tam bilenlerdir ve sayıları âlemde azdır. Şimdi onlardan kimseyi görmedim. Görsem bile, bu makamda tasarruf ederken görmedim. Onlar, bu yolun hakimleri Allah'tan Allah ile kendilerine emrettiği hususları dile getirenlerdir.

Allah'ın yaratıklarından bir grup var ki
İbadete yönelmiş kalpleri var

Davet ettikleri hususta yok
Hallerinden yüz çevirten bir nitelikleri

Nefisleriyle çağırdıklarında
Kapısı üzerinde dururken görürler onu

Varlığından emre koşarlar
Çağırdığı kimseyi tanıyarak

VASIL

Varlık Hükümlerinden Birisi Allah'tan Başkasına İzafe Edildiğinde, Müşahede Ehli Onu Reddeder

Varlık hükümlerinden birisi Allah'tan başkasına izafe edildiğinde, müşahede ehli onu reddeder. Onlar, her neyi görür ve müşahede ederlerse, Allah'ı onun öncesinde görürler, Nitekim Hz. Ebu Bekir es-Sıddîk böyle bir durumda olduğunu söylemiştir. Bu makamdaki alimler -müşahede ettikleri şeye göre değil- Hakkın o şeydeki hükmüne göre bulunurlar. Bu nedenle onlar bilgisizliği tanımaz, bilgiyi ve marifeti tanırlar. Çünkü varlık bilgiye dayalıdır ve asıl bilgidir. Benzer ve misiller geldiğinde, tanınmama ve belirsizlik ortaya çıkar. Bu durumda bedel, nitelik ve atf-ı beyana gerek duyarız. Benzerler ve (bunun yol açtığı) tanınmama olmasaydı, herhangi bir vasıtaya muhtaç kalmazdık. Eşyanın zati tanımları niteliğin gücüne sahiptir. Çünkü insan olması bakımından insana ait zati tanımlar -söz gelişi- Zeyd'i Amr'dan ayrıştırmaz. Bu belirsizliği giderecek bir ilave lazımdır. 'Bana bir insan geldi' dediğimizde, 'falan kişi' diyene kadar kim olduğu bilinmez. Tanımıyorken onu nitelesen veya ona bedel yapsan veya atf-ı beyanla tanıtıp tanınır hale getirsen, kimi kastettiğin anlaşılır.

Allah ehlinden Melamiler gibi herhangi bir kimsenin tam olarak ulaşmadığı bir makamdır bu. Onlar, bu yolun efendileridir. İnsanların bir kısmı hakikati tanımaz, fakat onların amaçları hakikate karşı çıkmak değildir; onların gayesi, bilmediğini Hakkın bildirmesiyle öğrenmektir. '*Batıl önünden veya ardından O'na gelemez. Bu hakim ve hamidin indirdiğidir.*'[276] Bu Hak (Kuran-ı Kerim) '*Kalbi olan ve şahit olana indirilir.*'[277] Bu makamda şu beyitleri söyledim:

Dedim yarattıklarını yaratana
Niçin yarattığın baki değil ki?

Dedi ki: Onu yarattığım yer var ya
O yer pek dar da ondan

Yaratmayı ancak böyle kabul edebiliyor
Sustum kaldım, çünkü kapı kapalı değil

Hakikat ne ki? Her zaman tek
Bakma mutlak oluşuna

Tekvin onda yenilenir
İnsanlar karıştırır, konuşamaz

Misil perdesinin ardından onların gözleri var
Bu vehimle onların ardından gidilir

Onların arazlarından koku yayılır
Çünkü o nefis kokulu misktir

Onları var edene bak!
Bundan başka değiller, tahkik et, artık

Ondan binası görülen kimse
Ki zatımızda bulunan surette ilgisi vardır onun

Ruhları bedenlerinin gıdası
Ruhları benim semereme bağlı

VASIL

İlahi Tanımları Sadece Görenler Bilebilir

İlahi-zati tanımları -ki onlar sayesinde Hak yaratıklarından ayrılır- ancak rüyet ehli, yani görenler bilir. Müşahede ehli veya başkaları onları bilemeyeceği gibi haberle de öğrenilemezler. Fakat bazen Allah'ın dilediği kullarına verdiği ve ilahi habere eklenmeyen zaruri bilgiyle öğrenilirler. İlahi bilgi yoluyla algılanacak budur. Bunun dışındaki ise ilahi haber veya zaruri bilgiyle bilinir.

Farklı türleriyle varlıkların tanımları, tek varlıktaki hükümleri yönünden, mümkünlerin tanımlarıdır. Zati-varlık hakikatinin tanımı mevcut olmaklığından ibarettir. Öyleyse O'nun varlığı hakikatidir. Çünkü herhangi bir bilinenin varlığı yoktur. Ariflerin gayesi, âlemin tanımlarını Vacibü'l-vücûd'un tanımı yapmaktır. Allah'ı bilenler ise bu keşfin üzerindedir ve daha önce zikrettiğimiz üzere müşahede edilecek bir şey yoktur. Onlar, Allah kendilerinden razı olsun, kalplerinden hızla kaybolduğu için bu makamı koruyanlardır, çünkü her nefes sürekli görmenin (rüyet) eşlik etmediği kimsenin bu adamlardan olması mümkün değildir. Bu makam '(Gördüğüm her şeyde) Allah'tan başkasını görmedim' diyenin makamıdır. Ona 'kimdir gören?' desen, 'O'dur' der; 'söyleyen kimdir?' desen, 'O'dur' der. 'Soran kimdir?' desen, yine 'O'dur' der. 'Ne var ne yok?' denilse, 'nispetler' der. 'O'nda, O'nda ve O'ndan ortaya çıkan nispetler.'

Öyleyse mekânda sadece O vardır ve O mekânın kendisidir. Ebu Yezid Bestami'nin halle ulaştığı müşahede buydu.

Allah'ın tanımları var, bilirsen varlığımı
Onlarla bilinir Allah

Yaratılmış görse onları
Benim gibi, ayrılamazdı bir daha

Benim söylediğimi gören
Rabbiyle nitelenen her daim

Veya kesin delilden bilen varlığımı
Veya hikmetli ve insaflı biridir

Hakkı bilen kimse, Hakkın duyması, görmesi ve bütün güçleri olduğu kimsedir. Güçlerinden birisi de işleri bilmektir. Hak kulun nitelendiği gücün kendisidir. Kul gerçekte Hak ile nitelenmiş, Hak kendisini bilmiştir. Böyle bir kul, Hakkın kendi niteliği olması yönüyle kendisini bilendir. O halde Hakkı Hak bilmiştir. Allah hakkında böyle bir bilgiye ulaşan kimseye bu bilgide kimse denk olamaz. Böyle bir insan dile gelmeyecek zati tanımı bilendir.

VASIL

Düşenlerden Yüz Çeviren İlahi Makamına Ulaşamaz

Konya'da bir müşahede esnasında ilahi bir adam görmüştüm. Ona Sakitü'r-refref İbn Sakıtı'l-Arş denirdi. Fas'ta da Etun'da meskûn bir şahıs gördüm, onunla arkadaşlığım oldu ve kendisinden yararlandım. Allah ehlinden bir cemaat düşenden (sakıt) yüz çevirir. Bunun nedeni onların Hakkı her şeyin aynı görecek bir marifet derecesine ulaşmamış olmalarıdır. Allah'ı sınırladıklarında ise, tanımladıkları bu ilahi makamdan düşen herkesten yüz çevirmişlerdir, çünkü söz konusu kişi onlara göre Hak'tan uzaktır. Allah'ı bilenler ise böyle insanlardan yüz çevirir. Çünkü söz konusu insanlar, düşerken ve sabit dururken her ne kadar mutluluk makamının dışına çıkmış olsalar bile ilahi makamın dışına çıkmamışlardır ki? Öyleyse onlarda düşmenin bir etkisi olmamıştır. Allah'ı gerçekte bilenler, düşen herkese merhametle veya bilgi ve marifetle yönelir, çünkü onlar, düştüklerinde neyin meydana geldiğini veya düşenin kim olduğunu bilir. Allah onlardan ve onların yanında bulunanlardan cezai sorumluluğu kaldırmıştır. Bu, Allah'tan öğrenen kimse için, onlara dönük en büyük inayettir. Onlar ise bunun farkına varmaz. Onların farkına sadece Allah'ı bilenler varabilir. Allah şöyle der: *'Hangi yaprak düşerse...'*[278] Bu, düşen herhangi bir şeydir. 'Allah korkusundan düşer.' Allah şöyle der: *'Her şey Allah korkusundan dü-*

şer.'[279] Hubut, irade olmaksızın, süratle düşmek demektir. Varlıkta asıl olan cebirdir. Bu asıl düşenlerde ortaya çıkmış ilahi ilkedir.

Yıldız kayıp da düştüğünde
Düşüş yüz üstü olur

Öğrenilsin diye olur düşme
Künhünden aşağıya doğru sarkar

Kendi nefsinden rabbini bilir
Benzeri benzerden bildiği gibi

VASIL

Nefislerini Gafletin Otoritesinden Sakınanlar İki Kısımdır

Nefislerini emredilen murakabeyi yapmaktan alı koyan gafletin etkisinden kurtaran Allah adamlarına gelirsek, onlar iki kısımdır: Birinci kısım mutlak anlamda korunmuşlardır. Misal olarak, yükümlünün fiillerinde şeriat hükmünün mutlaklığını verebiliriz. İkinci kısım, zahirde ve bâtında korunmada sınırlı olanlardır. Mutlak anlamda korunanların bir kısmı, Hakkın belirlediği şekilde, kendisini sığdıran şeyi koruyanlardır. Hakkı sığdıran yer kalptir. Bir kısmı, Hakkın ardında bulunduğunu bildiği perdeye riayet etmeyi muhafaza eder. Söz konusu perde O'nun adına âlemde emirlerini uygulayan bir bekçidir. Bu, Kutub'un halidir. Allah'tan ona ait olan, müşahede değil, hitabın niteliğidir, çünkü o, ilahi divan sahibidir ve ölüp Allah'a kavuşana kadar perdenin ardında bulunabilir. Ona âlem, âleme o sorulur.

Bu makam, şeriat getiren bütün peygamberlerin makamıdır, Allah Teala hepsinden razı olsun! Bu makamda onlara güç yetirebildikleri ölçüde cemaatle namaz kılan, gece ve gündüz nafile namaz kılanlar ortaktır. Onlar, Allah'ın *'her şeyi koruyan'*[280] olduğunu öğrendiklerinde - ki kendileri de eşya arasındadır ve ilahi suretin benzeri olduklarını iddia ederler-, onların da aynı niteliğe sahip olmaları zorunlu olmuştur.

Bu nedenle onlara 'her şeyi koruyan (hafiz ala külli şey)' lakabını vermek doğru bir niteleme olmuştur. Onlar, Allah'ın mülkünde nefsine tahsis ettiği ve kendine ait hakları hemcinslerinden birisinin hak iddiasına karşı korurlar ve maslahatlarını yerine getirirken tüm âlemin naibi olurlar. Çünkü âlem (kendi maslahatını) bilmez ve bundan habersizdir. Binaenaleyh âlem, bilgisizlik nedeniyle, neyin maslahat olduğunu neyin olmadığını bilmez. Veya gafleti nedeniyle, dikkati çekildiğinde maslahatı bilse bile, ihmal eder. Söz konusu bu kul, bu ismi hak ederek, her şey üzerinde bir koruyucu olur. Kul Allah'ın kendi üzerinde amellerini yazan bir koruyucu (meleği) olduğunu öğrenince, aleyhine yazılan şeyleri dikkatten geçirir, Allah'a yükseltildiklerinde amel defterinin diğer defterlere karşı farklılığı ortaya çıksın. Sufilerin durumu böyledir. Bana gelirsek ben şöyle derim:

Üzerinde işleri koruyana de ki:
Varlığı el-Hafiz korur

Bunun için koruyucu gelince
Geldiği kimseye öfkelenir

Tek başına kalkar ve işler ona karşı gelir
Onların izdihamı nedeniyle öfkelenir

Sordum, işlerde izdihama yol açan kim?
Dediler: üzerinde öfke bulunan katı kalp

Allah'a ve kula yaraşan şeyleri görünce, Allah ile O'na nispet edilen kullarından gizlenmesini sağlayan perdeleri gördüm. Onların Allah'a mensubiyeti, Allah'ın kalplerine verdiği bir inançla gerçekleşir: Onlar, kendilerinin bazı hakiki isimlere sahip olduklarına ve Hakkın bu isimlerde onları daralttığına (izdiham) inanır. Allah onları bu isimlerin gerçekte kendisine ait olduğunun bilgisinden perdelemiştir. İnsanlar sadece 'ahlaklanmak' amacıyla o isimlerde Hakka ortak olmuşlar, Hak onları sıkıştırdığı gibi onlar da sıkışmaya yol açmışlardır. Hâlbuki yaratılmışlar, zillet ve muhtaçlık özelliğinde Hak ile aralarında bir ortaklık bulunmadığını fark etmemişlerdir. Nitekim Ebu Yezid'in

dikkati bu yoksulluk meselesine çekildiği gibi bize de Allah bu hususta ihsanda bulunmuştur.

Bu iki isim yaratıkların isimleridir, yoksa iddia ettikleri gibi (bütün isimler kendilerinin) değildir. Onlar, gerçeğin farkında olmadan isimler arasından kendilerine ait olduklarını zannettikleri şeylerde Hak ile izdiham yaşarlar. Allah Tela kendisi hakkında bilgi ihsan etmezden önce, ben de onlar gibiydim. Allah bana isimlerin kendi isimleri olduğunu bildirdi ve isimlerin bize verilmesinin gerekliliğini öğretti. Biz de isimleri -inanarak değil- zorunlulukla kullandık. Ben ve Allah'ın bu bilgiyi tahsis ettiği kulları, bu isimleri Allah hakkında inanarak kullanmışken bizim dışımızdakiler ise, şeriat onları Allah'ın isimleri olarak zikretmiş olduğu için zorunlu bir imanla -yoksa sadece iman ederek değil- kullanmışlardır. Biz, kendisi korumayıp kullarını tuzağa düşürdüğü hususta Allah'a ait şeyi koruduk. Konuyla ilgili şu beyitleri söyledik:

Yaratıklarından biri benzeseydi O'na
Kalbim benzerdi, fakat izzeti mani buna

Kalbe dedim: Perdelenme suretiyle
Ne cevap verdi, ne kulak astı ne duydu

Kalbim dua etti, O da ihtiyacına 'buyur' dedi
Dua edilene karşı Hakkın izzeti 'buyur' demek

Kalbim ona ne dediğimi bir bilse
Neyi istediği hakkında; istemezdi bir daha

Fakat kalbim aslı bilmez ve umutsuzdur
Onu müstağni yapacak şey gelse, bırak der

VASIL

Allah İki Rahmet Kapısını Açınca, Dilediğini Durdurur ve Hitap Eder

Allah Teala iki rahmet kapısını açıp iki kapıyla iki göz sahibi adına sabah aydınlığı ortaya çıkınca, kullarından dilediklerini önünde durdurup hak ve sorumluluklarını bildirerek şöyle der: 'Allah'tan sakınmazsan, Onu bilmemiş olursun. Ondan sakınırsan, daha da bilmemiş olursun. Bu iki hasletten birisinin sana ait olması kaçınılmazdır.' Bu nedenle gaflet ve unutma yaratılmıştır ki, iki zıt hükümden uzaklaşabilesin! Gaflet olmaksızın bunlardan birisinin hükmü ortaya çıkar. Öyleyse gafletin ve unutmanın varlığı nedeniyle Allah'a şükretmelisin!

Sonra şöyle denildi: 'Örtü ehlinin seni örtülere çekmesinden sakınmalısın. Çünkü onlar aldatan, tuzak kuranlardır.' Şahdamarından daha yakın olanın üstüne perde ve örtü çekilir mi? Hak senden senin vasıtanla perdelenir. Sen O'nun senin üzerindeki örtüsüsün. Bâtınını görürsen, O'nu görmüş olursun. İki yüz sahibi olan da böyledir. Çünkü onun seninle beraber olduğu bir yüzü, kendisiyle beraber olduğu başka bir sözü vardır ve seni hayrete düşürür. Perdeden sakındığın gibi ondan sakınmalısın! Onlar kendi nefislerini perde edinmiş, yoksa ben onları perde yapmadım! Seni içinde seni bana çağıranı gördüğünde, onu benim delilim bil! Ona kulak ver! Çünkü içinden seni çağıranlar, sana tavsiyede bulunan ve sana karşı dürüst olan kimselerdir.

Sonra ona şöyle denildi: Allah Teala sadece senden dolayı el-Hakim diye isimlendirildiği gibi yine senden dolayı el-Alim diye isimlendirildi. Zatı gereği kendine ait olmayan ve sadece sana özgü bir özelliği ise sana tahsis etti. Bu özellik, senindir. Öyleyse sen O'ndan daha fazla nitelik içermektesin. Çünkü kendisine ait her niteliğe sen de ortaksın. Sana ait olmadan kendisine ayırdığı yegâne özellik, şanına layık O'nun kemalidir. Sen ise O'na ait olmayan bir özelliğe sahipsin ki bu özellik, sana yakışıp O'na yakışmayan kemalindir. Öyleyse sadece kemal içinde kemal vardır.

Sonra ona şöyle denilir: Haberi takip et ve haberden yoksun olan teorik araştırmanın peşinden gitme! Çünkü Allah'ın el-Habir diye isimlendirilmesinin yegâne nedeni budur.

Sonra ona şöyle denilir: 'Seni vekil edinirken Allah'a itimat et ve O'nun vekili olmaktan sakın.'

Sonra ona şöyle denilir: 'Sen âlemin kalbisin ve O da senin kalbindir. Öyleyse senin değerin O'na bağlıdır ve âlemin değeri de sana!'

Sonra ona şöyle denilir: 'Kime ait olduğunu bilmezlik yapma! Sen kendisinden olduğun gibi, O da sana aittir. Hâlbuki O senden değildir! Senden olanı da senin kendinden olduğun kimseyle bir yapma ve hakikatleri bulundukları hal üzere yürüt! Bunu yapmaz ve aksini söylersen, hakikatleri müşahede etmek seni yalanlar ve yalancılardan olursun. O bir yalan sözdür, çünkü o söz sahibini hakikatten, yani gerçeğin bulunduğu durumdan ayırır. Aynı zamanda o söz sahibi adaletten uzaklaşır.

Sonra kendisine şöyle denildi: 'Kendisini müşahede ettiğin, maksûdun olsun ki, neyi maksat edindiğini bilesin! İçtihatta bulunur ve sonra hata edersen, yükümlülüğün yoktur ve cezalandırılmazsın. Çünkü Allah herkesi yapabileceğiyle sorumlu tutar ve (içtihat yaparken nefs) Allah'ın kendisine vermiş olduğu kısmı yerine getirmiş demektir. Hak gizlediğini bir hikmetle gizlemiş, açığa çıkarttığını da kullarına rahmetiyle bir hikmetle açığa çıkartmıştır.

Sonra kendisine şöyle denildi: 'Hak kendisine izafe edilen ve başkalarından ayrışan kullarına daha layıktır. Onlar zorunluluk ve ihtiyarları varken sürekli Allah'ın kulları olanlardır. Bu şekilde kendisine izafe edilmeyenlerle beraber değildir. Her âlemin Haktan bir payı vardır ve hiçbir alim bölümünü aşamaz.'

Sonra ona şöyle denildi: 'Hayır (maruf) olsun diye harcarken, malını hayır yere harca! Maruf'un kim olduğunu biliyorsun! Marufun bir ehli vardır ki, onları Allah'tan ve Allah'ın bildirdiklerinden başkası bilemez.

Sonra ona şöyle denildi: 'Allah'ın iki misakı olup senin onlarla sorumlu olduğunu öğrenmişsindir. Çünkü alimler, nebilerin varisleridir. Kime varis olduğuna iyi bakmalısın! Hepsine varis olursan, hepsinin

misakını yerine getirmen bir yükümlülüktür. Birisine varis olursan, kime varis isen yükümlülüğün ona göredir.

Sonra kendisine şöyle denildi: 'Doğru söyle ve güvende olma!'

Sonra kendisine şöyle denildi: 'Nimetleri zikredersen, onlara ait olursun ve nimetin kulu olursun. Allah'ı zikredersen, O'na ait olur ve O'nun kulu olursun. İkisini birden zikredersen, hem nimet verenin hem Allah'ın kulu olursun. Bu durumda vaktin hakimisin. 'Nimet verenin kulu' diye nida edilmezse sana bile, nimet verenin kulu olduğunu bil! Öyleyse sırrından sana nida edilirken -kulluk tamlaması bildiren isimlerinden hangi isimle nida edilirse- aklını o isme ver ve o isme karşı teyakkuz halinde ol!

Sonra ona şöyle denildi: 'Allah'ın âlemde gizli bir kahrı vardır, farkına varılmaz. Bu kahır, seçimlerinde ve ihtiyarlarında insanları zorlamasıdır. Bir de açık kahrı vardır ki, o da insanların iradelerinin dışında üzerlerinde hüküm sahibi olan şeydir. Allah adamları gizli kahrı murakabe ederler, çünkü Allah'tan sorgu ve muhasebe bu konuyla ilgilidir. Seçim ve ihtiyarında cebri görürsen, açık cebri müşahede edenlerden olursun ve bu müşahede senden sorumluluğu kaldırır. Fakat bu dil ehli arasından bunu müşahede eden kimse görmek zordur. Hatta bu makama ulaşmış olarak sadece Şam'da birini gördüm ve onu görmekle sevinmiştim.

Sonra şöyle denildi: Senin altı yönün vardır. Dördü şeytana aitken, biri sana, biri de Allah'a aittir. Allah'a ait olan yön bakımından masumsun. Oradan (gelen ilhamı) almaya başla ve diğerlerinden sakın. Diğerlerinin sayısı beş tane olduğu için şeriat beş hüküm getirmiştir. Bunlar senin yönündür ve şeytanın senden olan yönleridir. Allah'ın sendeki yönüne gelirsek (vech-i has, özel yön) onda şeriatın bir hükmü yoktur. Bu, masum yöndür ve ondan kalbe kuşkulardan korunmuş ilahi ilimler gelir.

Sonra kendisine şöyle denilir: Mümin isen, kuşkular seni sarsmasın diye aynı zamanda alim de olmalısın! Sahibini kuşku sarsıntısından koruyan yegâne bilgi, Allah'tan öğrenilen bilgidir. Allah'tan başkasından gelen bütün ilimlere belli vakitlerde kuşkular ve tereddütler girer.'

Sonra ona şöyle denildi: Belli bir makam seni sınırlamasın, çünkü sen Muhammedîsin. Ondan başkasına varis olma ki, bütün malı kazanabilesin! Ümmetinden ona kim varis olursa, zahirde diğer nebilerden artık olur, çünkü o nebiler risaletlerini peygamberden alırken onu bâtınen müşahede etmişlerdi. Nitekim diğer nebiler arasından da Hz. Peygamber'in zahiri şeriatına yetişenler, diğer nebilerden üstündür. Bunlara misal olarak Hz. İsa ve Hz. İlyas'ı verebiliriz. Bu iki peygamber adına Muhammedî makam kemale ermiştir.'

Sonra ona şöyle denildi: 'İyilikte izin istemek sakinliğe ve rağbete delildir. Hayır olduğunu bildiğin bir hayır hakkında Rabbinden izin istediğinde, bakmalısın: Yapmana izin verirse, güzel! Seni serbest bırakırsa, sınamak ve (niyetini) ortaya çıkartmak istemiştir. Allah'tan bu konuda bir cevap aldığını görmezsen, imanında bir hasar bulunduğunu bilmelisin. Çünkü sen o işin iyi olduğunu Şâri'den öğrenmişsindir ve Şâri Allah'tır. Öyleyse bilgiden sonra hangi nedenle izin istemeye kalktın ki? Allah'ın önünde imanını yenilemen ve şöyle demen gerekir: 'Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın peygamberidir. Senin katından gelenlere iman ettim.' Bunu dedikten sonra amel yapmaya koyul ve herhangi bir konuda kesinlikle izin istemeye kalkma! Çünkü Allah üzerinde bir gözeticidir ve O senin maslahat ve faydanın hangi işte olduğunu sana ilham eder! Uyman gereken şeriat terazisi de elindedir. Onu bir an veya bir nefes bile elinden düşürme. Allah ehli her vakitte üzerinde bulundukları bir ölçüye sahiptir. Onlar titiz ve mahir sarraflardır.

Sonra ona şöyle denilir: Sen kendi mülkündesin! Fakat mülkünden ayrılacak, şehrinden yolculuğa çıkacak ve dünyadan göçeceksin. Azığı artırırken aşırı gitme! Çünkü yanında taşıyacağın şeyi yiyeceksin ve katığında yanında taşıyacağın kadarını içeceksin. Yol susatır, şehirler ıraktır.

Sonra ona şöyle denilir: 'Sözleşmelerini artırma! Mecbur olduğun sözleşmeler yeter. Bu nedenle Hz. Peygamber adak adamayı nahoş bulmuş, (fakat bir kez yapılınca) yerine getirilmesini de zorunlu saymıştır. Çünkü adak insanın gereksiz işlerinden biridir. Nitekim önceki ümmetleri helak eden şey de gereksiz soru sormalarıydı. Hz. Peygamber ümmetinin yükümlülüklerini azaltmayı severdi. Kıyas nedeniyle

yükümlülüklerin arttığında da hiç kuşku yok! Fakihler Hz. Peygamber'in nahoş bulduğu bir yöntemle ilgilenmişlerdir. Bununla birlikte bu konuda sevap alacaklardır, çünkü onlar, kıyası bir yöntem olarak belirlerken içtihat hatası etmişlerdir. Allah Teala niyetlerine göre onlara hayır versin. Diğer ümmetlere gelirsek, onlar sadece Allah'tan ve peygamberlerden gelenlerle yükümlüydü. Görüş ve kıyaslarıyla ulaştıkları hükümlerde serbest idiler. Böyle bir hükmü ve görüş sahibini taklit ettiklerinde, Şâri'nin o şahıs hakkında ve düşünceyle ilgili onayladığı bir meseleyi taklit etmiş olurlardı. Çünkü Allah bize zikir ehline sormamızı emretmiştir ki onlar Kuran ehlidir. Allah şöyle buyurur: *'Zikri biz indirdik.'*[281] Burada zikir, Kuran demektir.

Sonra kendisine şöyle denilir: Yolların arasından faydası ve kazancı olacak yolu takip et! Çünkü bu bir ticarettir ve Allah onu böyle isimlendirmiştir: *'Sizi acı bir azaptan kurtaracak ticareti size bildireyim mi?'*[282] Sonra imanı ve cihadı zikrederek şöyle buyurdu: *'Onların ticaretleri fayda vermedi.'*[283] Bu ifade sahip oldukları imana karşılık dalaleti satın alanlar hakkında söylenmiştir.

Sonra kendisine şöyle denilir: 'Karşı konulamayacak olan diye tanıdığına iltica etmelisin! Çünkü O seni himaye edecektir.'

Sonra ona şöyle denilir: Nebilerin izlerini takip etmelisin. O izler doğru gidenlerin yollarıdır.'

Sonra ona şöyle denilir: 'Hasetten sakınmalısın, çünkü haset, iyilikleri bitirir. Vebali önce sahibine döner.

Sonra şöyle denilir: 'İlahi teysir (kolaylaştırmak), ancak Hak ehlinin suretiyle zuhur ettiğinde ilahi bir nitelik olabilir. Çünkü mümkünü var etmede Allah Teala ile didişen, zatî yokluktur. Onu neyi ortadan kaldıracağına bakmalısın! Zatî durum, kendisi nedeniyle hüküm verir. Bu kuşkudan çıkmak için çalışmalısın.

Sonra ona şöyle denilir: Allah Teala âlemi tavır tavır yarattı. Her tavır kendi tavrını beğenmez, onu kınar, onun dışındakileri över. Acaba buna yol açan şey nedir? Herkesi kendi nezdinde bulunanla sevinmeye sevk eden nedir? Bu sevinme bulunduğu tavırdan çıkmasını engeller.

Sonra ona şöyle denilir: İktida ve uymak, adamların özelliğidir. Sen de terazinin O'nun elinde olması itibarıyla Allah'a uymalısın. O'na uymazsan, helak olursun.

Sonra ona şöyle denilir: İman, islam ve ihsan arasında berzahtır. Bu anlamıyla ihsan, 'istislam' demektir. Bu nedenle iman olmadan da islam olabilir veya istislam olmadan iman olabilir. İstislamı elde etmeye çalış ki, hepsini elde edesin! İmandan başka iki ucun gücüne sahip bir berzah yoktur. İki ucun gücüne sahip her berzah, imamdır.

Sonra ona şöyle denilir: Daha sonra geleni, önde gidene katmalısın. Böyle yaparsan mutlu olursun; bunun tersini yapma.

Sonra ona şöyle denilir: Allah'ın yaratışında bir değişme yoktur. O'nun yaratması kelimeleridir ve Allah'ın kelimelerinde değişme yoktur. Tebdil ve değiştirme söyleyen olması bakımından değil kelam sahibi olması bakımından Allah'a aittir. Söz kelime tarzında ortaya çıkarsa, kelam olması bakımından değil, söz olması itibarıyla değişme gerçekleşmez.

Sonra ona şöyle denilir: İyiliğe karşılık karara bağlanmış iken kötülüğe karşılık vermek (vaîd) ilahi meşiyete bağlıdır.

Sonra ona şöyle denilir: Güçlüye (el-Kavi) itimat, seni yalnız bırakmayacak bir korudur. Onu ihlal eden hüsrana uğrar.

Sonra şöyle denilir: Yüksekten aşağı inmek ya birinin indirmesiyle veya indirme olmaksızın gerçekleşir. İndirme olmaksızın inmek, övülen bir iştir. Kim indirmeyle inerse, bu da bazen övülür. Halifelik derecelerin en üstünüdür ve o yükseklik sahibidir. Kim nefsini ondan soyutlarsa, halife olsa bile, övülür; kim o görevden kendini uzak tutarsa, bazen övülür. Böyle birisinin durumu, niyetine göredir.

Sonra ona şöyle denilir: Varis isen, Hakka varis ol! Bunun üzerine şöyle sordu: Hakka nasıl varis olunur ki? Şöyle cevap verdi: Hak sana âlemlerden müstağni olduğunu gösterdiğinde, kuşkusuz, onları terk etmiş demektir. Bu Hakkın 'terekesi'dir ve ona sen varis olabilirsin. Bu müşahede sahibiysen, bu varislikten daha önce âlem hakkında bilmediğin şeyi öğrenirsin.

Sonra ona şöyle denilir: İşleri birbirine karıştırma ve yerleştirdiğin her şeyi kendi hakikatine yerleştir. Gerçek öyle olsa bile -ki öyledir-,

'sadece Allah vardır' da deme. Akledilir mertebeler O'nun şöyle olmasıyla böyle olmasını ayırt etmiş midir? Hâlbuki hakikat, senin de söylediğin gibi, aynıdır. Fakat bir yönden böyle, başka bir yönden öteki türlüdür. Senin acı çektiğini ve kaçtığını görmekteyim. Kendisinden kaçtığına seni çağıran nedir? Haz aldığın ve talep ettiğin şeyi yitirdiğini görmekteyim. Bu kadarlık bir fiille varlığını ispat etmiş ve senin yerini belirlemiştir. Öyleyse her durumda çokluk vardır ve başkaları görülür. Alim vardır cahil vardır, amir-memur, hakim ve hükme konu olan ve hüküm ve hüküm mevzusu vardır, irade eden ve edilen vardır, serbest bırakmak ve zorlamak vardır, ayıran ve ayrılan vardır, birleştiren ve birleşen vardır, yakın vardır daha yakını vardır, vaad ve vaîd vardır! Fayda hitap eden, edilen ve hitabın varlığındadır. İnsan bütün olarak birdir, organları birbirinden ayrıyken güçleri pek çoktur. O ise kendisidir, başkası değildir. Bir yeri acısa, acı bütün varlığına yayılır. Bir şahsın acı çektiğini başka bir şahsın elemiyle haz aldığını başka birisinin bundan dolayı üzüldüğünü görürsün. İnsanda olduğu gibi durum bir olsaydı, bir kişi elem duyduğunda elem bütün âleme yayılırdı. Hâlbuki gerçek, zannettiğin gibi değildir. Perde kalksaydı, söylediğimi görürdün. Öyleyse Allah'ı bilen alimler zümresine katılmak istersen, kendine karşı samimi davranmalısın! Onlar, Allah'ın kendilerine saadet verdiği kimselerdir. Öyleyse Allah için zahir ve bâtın, (insandaki) ruh ve beden gibidir. Bu ikisi ayrılmayacağı gibi onlar da birbirinden ayrılmaz. Gerçek, kulun ve rabbin varlığıdır. Öyleyse sen ve O varsın! İtaat eden doğru yoldayken günahkâr kendisinden istenilip ona verilen emir karşısında şaşkın bir haldedir.

Bilmelisin ki, akıl kendi türlerini izhar etmek amacıyla -yoksa çocuk edinme hazzını yaşamak amacıyla değil- nefsi nikâhladığında, onu doğa toprağına (arz) yerleştirmiş, onun mizacına etki etmiştir. Çünkü arz, kendisine ekileni kendi doğasına çevirmekteydi. Allah Teala'nın şu sözüne aklını vermelisin! 'Bir suyla sulanır.' Toprak tek iken ondan farklı tat ve renklerde besinler çıkar. Balın tatlı ve lezzetli olduğunu söylesek bile, bazı mizaçların ondan acı çektiğini görürüz. Böyle nefisler baldan haz almaz ve onu acı bulur. Aynı şey kokular ve renkler için geçerlidir. Bu farklılığın -eşyanın kendisine değil- idraklere dayandığını ve idraklerin kendiliklerinde hakikatleri olmayan nispetler olduğunu gördük. Fakat cevherleri yönünden onların hakikatleri vardır.

Sonra şöyle denilir: İzafet ve nispetlerin sınırında dur ki, bulunduğu durumda gerçeği öğren!

Sonra ona şöyle denilir: Allah Teala sana 'Ey' diye nida ederse, nereden nida edildiğini ve nerede olduğunu bilmelisin. Niçin çağrıldın? Çağıran kimdir ve nedir? Zikrettiğim sana hangi neticeyi verirse, ona göre davranmalısın.

Sonra şöyle denilir: Saadet ve mutluluk bilgide değil, imandayken kemal bilgidedir. İkisini bir araya getirirsen, ardında başka gayenin bulunmadığı dereceye ulaşırsın.

Sonra ona şöyle denilir: Bu, haberler mertebesidir ve aklını sana gelen haberlere ver. Çünkü haberleri yitirirsen, haberler vesilesiyle ulaşacağın hayırlara başka bir yerden ulaşamazsın.

Bu menzilde bulunan ilimler, Allah Teala izin verirse söyleyeceğim ilimlerdir. Bunlardan birisi, emir, yasaklama ve bütün hükümlerin, aklî ve ilahi yasaların kaynağının bilgisidir. Tasrih, içerme ve ima yoluyla eşyanın hakikatlerine dikkat çekmek, bu menzilden öğrenilir. İnsanın -dışının değil- içinin yaratılması bu menzilden öğrenilir. Varlıkta kaç insan vardır? Varlıkta üç insan bulunduğunu öğrenirsin: Birinci-tüm ve en önce olan insan, âlem insan ve Âdem olan insan. Bu üçünden hangisinin daha tam olduğuna bakınız. Ancak iman vasıtasıyla bilinecek husus, bu menzilden öğrenilir. Tartma bu menzilden öğrenilir. İşlerde orta yolun meydana getirdiği hususlar ile böyle olmayanlar bu menzilden öğrenilir. İltiham bu menzilden öğrenilir. İlahi divanlar ve kitap, amel sahipleri ve tasarruf edenler, bu menzilden öğrenilir. Şartlar, şehadetler, âleme yayılan hükümler, bu menzilden öğrenilir. Amel divanının muhasebesi, bu menzilden öğrenilir. Hareket ve durağanlık bu menzilden öğrenilir. Sınırlanmanın bulunmadığı mutlaklık, bu menzilden öğrenilir. Onu birisi bildiğinde, kendisinde sınırlanır. Meyil ve itidal bu menzilden öğrenilir. Tekvin bunlardan hangisiyle gerçekleşir? İnsandaki özellikler, bu menzilden öğrenilir. Bu, bilinmeyen tabiattır. İhmal, mühlet verme bu menzilden öğrenilir. İsimlerden bunu üstlenen hangisidir? *'Size Rabbim niçin değer versin, duanız olmazsa?'*[284] ayetinin anlamı, bu menzilden öğrenilir. İlahi muharebe bu menzilden öğrenilir. İlahi engelleme bu menzilden öğrenilir. Engelleme mutlak cömertlikle çelişir. Acaba onu gerektiren özü gereği mi gerektirmiştir,

yoksa başka bir nedenle mi? Peygamberlerin masumluğu bu menzilden öğrenilir. Âlemin türlere ayrılması bu menzilden öğrenilir. Âlem bu türlere ayrışmayı nereden kabul etmiştir? Hâlbuki âlem, akli delile göre, türü olmayan varlıktan ortaya çıkmıştır? Nebiler, veliler ve akıl sahipleri bu menzilden öğrenilir. Bunların arasındaki farklar nedir? Zaman, varlık, mekân ve mertebe bakımından meydana gelen öncelik-sonralık bu menzilden öğrenilir. Kabul ve red bu menzilden öğrenilir. Hayvanın hissettiği korku tabii bir şey midir, yoksa ilahi bir şey midir? 'Üzerlerindeki rablerinden korktuklarında', meleklerin korkuyla nitelenmesi bu menzilden öğrenilir. Çünkü Allah'tan korkmak, meleklerin üzerindeki korkutucu sebeplerden olabilir. Meleklerin hangileri korkar? Bütün melekler mi yoksa aralarından bir cins mi? Bir ruhun pek çok nefsi yönetmesi bu menzilden öğrenilir. Buradan ahiret yaratılışı öğrenilir.

Yüksek rütbe sahibi yakın kimseye verilen cezanın büyüklüğü bu menzilden öğrenilir. Yüksek rütbesi onu cezadan niçin korumamıştır? Ukubet, azap, elem ve elemler arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Nefislerin üzerinde yaratılmış olduğu tartışma ve muhalefet, bu menzilden öğrenilir. Nefislerin temizliği bu menzilden öğrenilir. Acaba onların temizlikleri zatî midir, kazanılmış mıdır? İki şehadetin üstünlüğü bu menzilden öğrenilir. Şirkten kınanan ve övülen kısımlar, bu menzilden öğrenilir. İnsanlıkta ortakken müminin başkalarıyla ortaklık mertebesi bu menzilden öğrenilir. Bu mertebenin ayrılmaz özellikleri ve tanımları nelerdir? Ayrımın kendisiyle gerçekleştiği özellik her insanda mevcuttur. Çünkü bu kesin gerçekleşmiş bir durumdur ve bütün insanlarla onun ilişkisi aynıdır. Niçin bu özellik mümine tahsis edilmiştir? Hakkın dışında, büyüklerin var olanlara riayeti bu menzilden öğrenilir. Acaba bu onlara dönük rahmetten mi kaynaklanır, yoksa doğanın hükmünden mi kaynaklanır?

İlahi zorunluluklar bu menzilden öğrenilir. Âleme yayılan şartlar, tanıklık ve hükümler bu menzilden öğrenilir. Allah'a mensubiyet bu menzilden öğrenilir. Allah'a nispet edilmesi yaraşan şeyler nelerdir? Kulluğa ilave olarak, Allah'a nispet neyle gerçekleşir? Garip bir bilgi bu menzilden öğrenilir. O garip bilgi, Hakkın kendi niteliklerinde âleme inmesi veya âlemin kendi nitelikleriyle Hakka yükselmesidir.

Çünkü bu konu son derece belirsizdir, çünkü Allah'ı bilenlerin büyük kısmı 'Hak kulların niteliklerine iner' demektedir ki, hakikatler ve keşf bunu kabul etmez. İlahi tecellilerden -zatî değil- kazanılmış nebevi nurlar, bu menzilden öğrenilir. Kesinleştirdikten sonra bozma bu menzilden öğrenilir. Niçin kesinleştirilmiştir? İhtisas ve duyularda ve akledilirde onun ehli, bu menzilden öğrenilir. Nefislerin yakınlık ve uzaklıkları bu menzilden öğrenilir. Allah'ı bilen büyüklerde engelleme bu menzilden öğrenilir. Onların müşahedeleri bu hükmü vermez. İlahi adap bu menzilden öğrenilir. Allah'ın kullarından perdelediği marifetler, bu menzilden öğrenilir. Acaba marifetler bilgiler midir? Yoksa isimleri değiştiği gibi hakikatleri de değişir mi? Nefisler ve ruhlar bu menzilden öğrenilir. Bu ikisi bir şey midir, yoksa ayrı mıdırlar?

Bütün dinlerde ve melekler arasında selamın ortaya çıkmasını sağlayan sebep bu menzilden öğrenilir. Allah Teala şöyle buyurur: *'Sabretmelerine karşılık selam üzerlerine olsun.'*[285] es-Sabur ilahi ismi bu menzilden öğrenilir. el-Halim isminin bu isimde bir hükmü var mıdır, yok mudur? Âlemdeki bazı kimselerden eziyetin kaldırılması bu menzilden öğrenilir. Âlemin bir kısmından hiç hükmü kalmayacak şekilde mi kaldırılır? İnsanın dışındakilerin insandan üstünlüğü bu menzilden öğrenilir. Bu üstünlük bütün yönlerden midir, yoksa onlar belirli bir şeyde üstün olup insan da başka yönden mi üstündür? Bu konudaki sebep nedir?

'Allah Teala hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ ELLİ İKİNCİ BÖLÜM

Tasvirli ve Tedbirli Üç Tılsımlı Sırrın Muhammedî Mertebeden Bilinmesi

Ey göz aydınlığı! Kalp seni arzular
Sen olmayaydın, sen olmayaydın, hasrette olmazdım ben

Varlığım olmazdı, senin bilmiş olduğun
Bu kadarla zengin olsaydın, zengin ederdi seni

Varlık hiç kuşkusuz fakir ve miskin
Kemale muhtaç, fakirlik evidir onun yatağı

Kemale ulaşmak için aciz kalma
Senden başka varlıkta matlubu bilme

Allah Teala sana yardım etsin, bilmelisin ki, tılsıma bu adın verilmesi ters çevrilmiş olmasından kaynaklanır. Başka bir ifadeyle tılsım, yönlendirildiği her şeye hakim ve musallattır. Musallat olan her şey, böyle olduğu sürece, tılsımdır. Meselenin bir yönü akıllara musallat kılınmaktır ki bu en güçlü kısımdır. Çünkü böyle akıllar, ilahi haberlerden, nebevi hadislerden ve keşf kaynaklı bilgilerden tevilinin ve terazisinin altına girebilecek olanları kabul eder. Bu mesabede olmayan haberler ve bilgileri, tılsımlı böyle akıllar kabul etmez. Âlemdeki en güç musallat tarzı budur. Çünkü böyle bir akılla sınırlanmış insan, Allah hakkındaki pek çok bilgiyi kaçırmıştır. Onun tılsımı fikirdir. Allah 'tefekkür' ederek herhangi bir şeyi ancak O'nun vasıtasıyla öğrenebileceğini anlasın diye kendisine musallat etmiştir. Öyleyse gerçek, fikriyle hareket edenin zannettiğinin aksinedir. Ona şöyle denilir: 'Ey Akıl! Beni benim vasıtamla bilebilirsin!'

Diğer tılsım hayaldir. Allah onu anlamlara musallat eder. Hayal anlamlara maddeler giydirir ve onları bu maddelerde izhar eder. Bir anlam kendisini bundan uzak tutamaz. Üçüncü tılsım adetlerdir. Allah bu tılsımı natık nefislere musallat kılar. Nefisler bir adet ve alışkanlığı yitirse, hemen ona çekilir âdetin üzerindeki otoritesi ve tesiri nedeniyle onu aramaya başlar. Allah adamları bu üç tılsımın ortadan kaldırılmasında birbirinden ayrışır.

Birinci tılsıma gelirsek, Allah ehlinden bir grupta bu tılsımın hakim olduğunu gördüm. Öyle ki onlar, herhangi bir ilahi bilgiden içinde 'fikir' kokusunun bulunduğu bir bilgiden haz aldıkları kadar haz almazlar. Başka bir ifadeyle onlar, fikir kaynaklı bir bilgiden saf iman nuruyla -ki bu nur en saf ve en açıklayıcı nurdur- verdiği bilgilerden daha çok haz alıyorlardı. Bunun sebebini şimdi açıklayacağım: İman

nuru ilahi vergidir, onda kazanma ve kesbin veya delillerin etkisi yoktur. Çünkü biz, deliller ve onların gösterdiği şeyler hakkında kesin bilgi sahibi olanları gördük, imanın bu bilgide etkisi yoktu. Bilgi kulun kazanım ve kesbinin dışına çıkıp iman nuruyla elde edildiğinde kul sanki kendisine ait olmayan bir şeyle sevinmiş gibi hissetmektedir kendini. Bir konuda bilgi elde etmek üzere fikir gücünü kullanıp fikri, teorik gücü ve içtihadından yaralandığında ise onun bir çabası ve gayreti olmaktadır. Böylelikle kendi çabası ve ürünü olması bakımından o bilginin hazzı, çabasının bulunmadığı bilginin hazzından daha büyük olur. Çünkü kendi çabasıyla elde ettiği bilgide onun bir yaratıcılığı vardı. İnsanın kendi çaba ve katkısının bulunduğu bir bilgiden böyle haz almasının yegâne nedeni, kendi aslını ve nefislerini bilmeyişleridir. Çünkü insan yokluktan varlığa ilahi ihsan, bağış ve Allah'ın kendisine ihsanıyla çıktığını bilmez. Allah Teala onları kendi katkıları yok iken var etmiştir. Bununla birlikte onlar varlıklarından son derece haz alırlar. Bu nedenle söz konusu insanlar (fikrin tasallutundan kurtulsalar), bu aslın verisine göre, teorik gücüyle fikrin kazandırdığı ilimlerden daha çok imanın sağladığı vehbi ilimlerden haz alırlar. Onların nefislerini bilmeyişlerine yol açan başka bir perde şudur: Akıl ve fikri Haktan çaba ve gayretleriyle elde etmemişlerdir. Akıl ve fikir ilahi vergiyle meydana gelir. Hâlbuki onlar, aklın varlığıyla sevinirler. Böyleyken Hakkın onlara iman nuruyla verdiği şeyle sevinmeleri, fikir vasıtasıyla elde edilen bilgiden duydukları hazdan daha büyük olmalı değil midir?

Fikirle ulaştıkları bilgiyle daha çok sevinen bu insanlar şu gerçekten habersiz ve perdelidir: Bazen fikir yoluyla elde ettikleri bilgiye giren bir takım kuşkular görürler. Bu kuşkular o bilgiyi ellerinden çıkartır veya onları hayrete düşürür. Bunun neticesinde şiddetle üzülür ve fikirlerini çeşitli delalet türlerinde kullanırlar. Söz gelişi fikirlerini bu kuşkuları kendilerinden uzaklaştırmak için kullanabilirler. Bu sayede onların kuşku olduklarını anlarlar ve eski durumlarına bir ilave olmadan eski bilgilerine geri dönerler, fakat her nefes Hakkın vereceği ilave bilgilerden mahrum kalırlar. Ya da fikirleri onlara bilgilerine ilişen kuşkuların gerçekte kuşku olmadığını, bilgilerinin zıddını veren bir bilgi oldukları hükmünü verir. Sahip oldukları bilgide gerçek nedir? Bu bilgiyle sevinirler ve onun bilgi olduğunu ileri sürerler. Hâlbuki bilgi değildir, kuşkudur! Allah Teala onlara gerçeği gösterseydi, kendi-

sine döndükleri bilgi hakkında da zan altında olduklarını görürlerdi. Nitekim daha önce kendisinden vazgeçtikleri bilgi hakkında da aynı durum ortaya çıkmıştı. İlahi bilgi hakkında fikriyle hareket eden insanın kendisini fikirden uzaklaştıracak yegâne nedeni bu bile olsaydı, yine de yeterli olabilirdi.

Bu konudaki sözlerimiz Allah ehlinden müminlerle yöneliktir. Ulvi ruhlardan bilgi aldığını, onların kendilerine yardım ettiklerini ve bilgi almak üzere bu ruhları kendilerine çağırdıklarını (istinzal) ve sahip oldukları bütün bilgilerin onlardan geldiğini iddia edenler de vardır. Onlar kendilerini böyle bilgilerden perdeleyen yegâne sebebin şehvetlere bakmak, yemek, içmek cinsel ilişki vb. gibi doğal işlerle ilgilenmek olduğunu iddia ederler. Bizim onlara söyleyeceğimiz bir söz yoktur. Çünkü böyle insanlar, Allah'ın değil, var olanların kullarıdır. Onların Allah hakkındaki bir bilginin dışında hakikatten haberleri yoktur. Söz konusu bilgi O'nun (varlıktaki) asıl olduğunu bilmektir. Bu bilgide bir ayrıntı, açıklama veya delillendirme veya Hakkın mana ve mekân itibarıyla yüce âlemdeki her bir parçada zuhur etmesi gibi bir ayrıntı yoktur. Onlar bütün bunlardan perdelenmişlerdir ve bunu kabul etmezler.

Esas itibarıyla tılsım görülmesi ve meydana gelmesi mümkün bir şeyi gizlemek üzere konulduğu için, tılsımın etkisini gidermek üzere çareler kullanılmıştır. Bu sayede tılsımın gizlediği faydalı şey ortaya çıkar. İnsan içinden taşıdığı 'kaimlik' iddiasıyla kendi üzerindeki bir tılsımdır. Bu kaimlik nedeniyle insan, fikrini ve bütün güçlerini kullanır, çünkü o zatında rab, mülkünde sahip olduğuna inanır. Sonra Hakkın kendisini yükümlü tuttuğunu ve kullandığını görür ve kaim olduğuna dair inancı pekişir. Hakkın onu yükümlü tuttuğu işleri yapabilme gücü olmasaydı, yükümlü tutmazdı. Bunun üzerine insan şöyle der: 'Bu güçler için benim kullanılmam, Rabbimi tasdikime delildir. Bu güçlerde kullanılmak üzere beni yükümlü tutarken Rabbim doğru sözlüdür.' Hâlbuki bu miskin insan, kullanılacağı yerleri bile tam bilmiyordur. Sonra onlar, bu güçlerle elde edebilecekleri en değerli şeyin Allah'ın zatını ve O'na yaraşan özellikleri bilmek olduğunu bilirler. Bunun üzerine kendisine ulaşmaları mümkün olabilecek hususta güçlerini kullanmayı terk ederek güçlerini ulaşmanın mümkün olmadığı alanlarda kullanmaya kalkarlar. Hak gönderdiği ayetlerde onlara şöyle der: *'Allah*

kendisinden sizi sakındırır.'[286] Yani bu hususta fikri kullanmayın! Hz. Peygamber ise şöyle buyurur: 'Allah'ın zatı hakkında düşünmeyin.' Böyle yapmakla onlar, Allah ehli olmakla birlikte, takdir edilmiş bir günah nedeniyle -ki bu günahın hükmünün onlara işlemesi kaçınılmazdır- Allah'a ve peygamberine karşı gelmişlerdir. Allah bizi güçlerini kendisinde kullanmanın uygun olmadığı yerlerde kullanmaktan koruduklarından etsin! Allah Teala cömert bir veli, nimet ve ihsan sahibidir.

Allah Teala bu tılsımın hükmünü ortadan kaldırıp tılsımın perdelediği şeyi gösterdiğinde, kendisinin kaim olduğunu göstermekle senin kaimliğini ortadan kaldırma imkânı bahşeder. Seni fakirlikte kullanır ki, bu da senin aslını müşahede etmen demektir. Fikrini ise ihsanla var olduğunu, Allah'm sana yönelik lütfundan meydana geldiğini öğrenmen için kullandırır. Duyulur ve manevi tavırlarında halden hale girmen, müslüman olman ve mümin olman Allah'ın ihsanındandır. En nihayet Allah Teala seni kendi ehlinden yapmış ve kendisine seçmiş, başkalarını perdelemiştir. Seni kendisine seçmesi, kendisine delil ol diye değildir. Bu durum, sana dair ezeli inayeti ve O'nun tahsisinden kaynaklanır.

Böyle bir bakışı sana nasip ettiğinde, Allah'ın ihsanıyla bu güçleri nerede ve nasıl kullanacağın açıklanır, sen de Hakkın belirlediği yerleri aşmaz, O'nun belirlediği sınırlarda durur, kendi kadrini olduğu gibi O'nun kadrini de öğrenirsin. Tasarrufta bulunduğu hususlardaki tüm işini Hakkın ihsanından kaynaklanan ilahi bir bağış sayar, iman nuruyla O'na bakarsın. Bu nuru sana Allah ihsan etmiştir. Böylelikle işlerin kendiliklerinde bulundukları hali göstermiş, hakikati açıklamış, hakikate uymakla rızıklandırmış, batılı göstermiş, ondan sakınmakla seni nimetlendirmiştir.

Bu keşifte akılcı-fikir ehli bir grup gördüm. Fikir güçleri onlara hakikati batıl şeklinde göstermişti. Onu iyice incelemiş, hakikatten uzaklaşıp batıla uymuşlardı. Bu konuda bilgileri yoktu, çünkü batıl herkesin fıtraten uzaklaşacağı bir şeydir. Onları bu halde görseydin, acır ve belki onları hakikate davet ederdin. Onlar *'Uzak bir yerden gayb hakkında atıp tutuyorlardı.*'[287] Sen onları hakikate çağırsan, onlar kendilerini çağırdığın hakikate karşı seni cahil ilan ederlerdi. Nitekim Hz.

Peygamber müşrikleri tevhide davet ederken onlar da kendi inançlarına davet etmekteydi. Hz. Peygamber bunun üzerine şöyle derdi: *'Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz beni ateşe çağırmaktasınız. Siz Allah'ı inkâr edeyim, O'na şirk koşayım ve hakkında bilgim olmayan bir şeyi söyleyeyim istiyorsunuz. Ben ise sizi Aziz ve Gaffar Allah'a davet etmekteyim.'*[288]

Dostum! Bana cevaben onların da peygambere, peygamberin kendilerine söylediğini deme! Gerçek böyle değil! Çünkü onlar müşrik! Onlar müşrik olmaları itibarıyla peygamberin davet ettiği Hakkı var kabul etmişlerdir. Başka bir ifadeyle şirk koşmak peşinen Hakkı var saymak demektir. Onlar şöyle demişlerdir: Biz putlara dua ederiz *'ki bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar.'*[289]

Müşrikler Allah'ın tazim edilmesi gerektiğini ve şirk koştukları şeylerin sahip olmadığı yüksek mertebenin sahibi olduklarını kabul etmişlerdir. Bu nedenle cevaplarında peygamberin kendilerine söylediği şeyi söylemeleri mümkün değildi. Peygamber onlara 'bu konuda bir bilgim yoktur' demişti. Hâlbuki onlar peygamberin çağırdığı Allah hakkında bilgi sahibiydi. Hz. Peygamber onları davet ettiğinde, onlar peygamberin davet ettiği Hakkı kabul ederek, dilleri ve halleriyle peygamberi davet etmiş, fakat peygamberin davet ettiği Hakka Hz. Muhammed'in hakkında bir bilgisinin bulunmadığı 'ortağı' da eklemişlerdi. Keşif sahibi fikir sahibine böyle bir şey söyleyince, fikir sahibinin vereceği cevap, Allah'tan uzak olmada Hz. Peygamber karşısında müşriklerin verdiği cevaptan daha keskin olacaktır. Müşrikler böyle bir fikir sahibinden daha mutludur. Çünkü onlar, her halükarda, Hz. Peygamber'in davet ettiği Hakkın yüce mertebe sahibi olduğunu kabullenmişlerdi. Akılcı (deistler) ise 'Allah bulunduğumuz hali bilmez' demektedirler, çünkü onlar, 'Allah tikelleri bilmeyecek kadar yücedir' derler. Onlara göre Allah'ın eşya hakkındaki bilgisi tümel bir bilgidir. Bunun anlamı, Allah'ın âlemde hareket eden ve duran kimselerin bulunduğunu bilmesidir; yoksa Allah güneşin zeval vaktinde Amr oğlu Zeyd'in hareket ettiğini bilmez! Fikirlerinin onlara verdiği bilgi ve hüküm bu! Buradan ise Allah'a ortak koşanın deistlerden daha mutlu olduğu anlaşılır.

Bunun yanı sıra teorik akılları onlara âleme yayılan bu ilahi kanunların ulvi ruhların erdemli ve kabiliyetli ruhlara dünyada insanların ya-

rarlarını temin üzere ulaştırdıkları yardımlardan meydana geldiği bilgisini verir. Söz konusu yasalar, (fikir sahiplerine göre), belli bir grubun dillerinde dile gelmiş ruhani yasalardır. Onlar nefislerini arzuların boyunduruğundan ve doğanın esaretinden kurtarmış, kalp aynalarını saflaştırmış insanlardır. Ardından ulvi ruhlar kendilerine yönelmiş, fikir güçleriyle Mele-i a'la ile oturmuş, onlar da âlemde yerleştirdikleri iyilik sebepleri vasıtasıyla kendilerine imdat etmişlerdir. Bu insanlar, nebiler, hakimler, resuller diye isimlendirilmişlerdir ki, bundan başka bir şey de yoktur! Onlar, 'ahiret hayatı' denilen gayb âlemindeki vaat ve tehdidi bir siyaset aracı olarak kabul edip onların vasıtasıyla yaratılış gayelerinden uzaklaşanları doğru yola yönlendirmek isterler, başka bir nedenleri yoktur. Böyle bir düşünceden ve böyle bir bilgiden Allah'a sığınırız. Yerli yerinin dışında kullanıldığında, fikir gücünün insana vereceği bilgi ve hüküm budur! Onlar fikri kullanılacağı yerin dışında kullanmış, gitmemeleri gereken bir yere varmışlardır. '*Allah dilediklerini doğru yola ulaştırır.*'[290]

İkinci tılsım ise hayaldir. Hayal anlamları bedenlendirir, onları duyusal suretlerin kalıbına sokar. Hayal de maddelerden soyut anlamlar hakkında bilgisi olmayan eksik anlayışlılara göre bir tılsımdır. Dolayısıyla bu anlamlar görülmez ve bunlar sadece bedenî suretler görürler. Hayal tılsımının hakim olduğu insan, herhangi bir tahayyül olmaksızın, işleri bulunduğu hal üzere idrakten mahrumdur. Bu insanlar, anlamlardan herhangi bir şeyi kabul etmedikleri gibi bildikleri şeyin sadece bedenî suretler olduğunu da bilirler. O kadar ki, anlamları hayallerinde bedenlenmiş, bir yere yerleşmiş, birbirinden ayrışmış bir halde tasavvur ederek iki zıddı bir araya getirirler. Hâlbuki siz, anlamların suret olmadıklarını biliyorsunuzdur. Onlar ise anlamları suretler olarak kabul edebilirler. Bu tılsımın hükmünü ortadan kaldırmak isteyen, (bilmelidir ki) bu tılsım hiçbir zaman beşeri yaratılıştan kalkmayacaktır. Çünkü o Hak tarafından (bu âleme) konulmuştur.

Diğer ilahi tılsımlar da böyledir ve varlıkları ortadan kalkmayacağı gibi Hakkın hükmünü belirlediği yer söz konusu olduğunda hükümleri de kalkmayacaktır. Fakat bazı insanlar onları yollarından çıkartırlar. Bu çıkmanın yol açtığı hüküm, kalkacak olan hükümdür, başka bir şey söz konusu değildir. Bunu bilmelisin!

Bu tılsımın hükmü, sahibi fikrin hayal hazinesine girip oradan ayrıldığını gördüğünde kalkar. Fikir akla varana kadar hayal kendisine eşlik eder. Burada insan kendiliklerinde oldukları hal üzere anlamları soyut bir halde müşahede eder. Göreceği ilk şey, akla kadar kendisine eşlik eden fikrin hakikatidir. Onu hayalin verisi olan maddelerden soyut bir halde görür ve Allah'a şükrederek şöyle der: 'Ben de kendisini görmezden önce onu böyle biliyordum.' Buradaki yegâne amaç, müşahedenin bilgiye uygunluğudur. Akla yükseldiğinde fikri maddelerden soyut bir halde müşahede ederek maddelerden soyut anlamlar âlemiyle ünsiyet elde eder. Bu müşahedeye ulaştığında ise anlamlardan soyutlanmada kendisine tesir eden Hakkı müşahedeye geçer. Çünkü hâdis anlamlar soyutlanmış olsa bile, hâdislik ve mümkünlüklerinden soyutlanmış değillerdir. Bu makam sahibi onlarda asli yokluklarını müşahede ettiği gibi hâdisliklerini ve mümkünlüklerini de müşahede eder. Bütün bunları maddi bir suret olmadan müşahede eder. Hakka yükseldiğinde O'ndan ilk müşahede edeceği şey, mümkünlüğüdür. Bu esnada bir hayrete düşer. Çünkü O'nu mümkün olmayan bir şey olarak biliyordu. Hak ise gördüğü şeyin başlangıçta müşahede sahibine dönen 'imkân'ın kendisi olduğunu bildirmekle elinden tutar. Söz konusu imkân, kulun 'Hakkın bana kendini göstermesi mümkündür veya değildir' şeklinde dile getirdiği imkân ve ihtimaldir. Bu imkân, ilk müşahedesinde Haktan onun adına ortaya çıkan şeydir. Çünkü müşahede sayesinde imkânın iki yönünden birisi tercih edilmiştir. Bu esnada sakinleşerek hayreti gider. Sonra Hak -maddede olmaksızın- kendisine tecelli eder, çünkü o, bu esnada maddelerin ilminde değildir.

Böylelikle Allah'tan o tecelli ölçüsünce bilgi alır. Hakkın maddelerde olmaksızın kendisine tecelli ettiğini bilmenin dışında, hiç kimse Haktan o kişiye olan tecellisini tam olarak belirleme gücüne sahip değildir. Bunun sebebi şudur: Allah bir kula kulun içinde bulunduğu bir hakikatte tecelli ettiğinde, söz konusu hakikat başka bir kula tecelli ederken o şahsın içinde bulunduğu durumun aynı olmadığı gibi daha önce gerçekleşen tecellide içinde bulunduğu hakikatin aynı da değildir. Bu nedenle Hakkın tecellisi tam olarak belirlenemez veya dile getirilemez. Kul bu makamdan nefsinin âlemine, yani maddeler âlemine intikal ettiğinde, Hakkın tecellisi kendisine eşlik eder. Öyleyse kulun girip de hükmünün bulunduğunu gördüğü her mertebede Hak, o merte-

benin hükmüyle halden hale girer. Kul önce o tecelliden idrak edebildiğini idrak eder. Sonra Hakkın başka bir duruma girdiğini anlar. Bundan sonra bir daha O'nu bilmezlik yapmak veya O'ndan perdelenmez. Çünkü Allah bir kuluna tecelli edip sonra perdelenmez, böyle bir şey mümkün değildir.

Kul hayal âlemine indiğinde, hiç kuşkusuz, işleri bulunduğu hal üzere müşahede ederek öğrenir. Bundan önce de onları bilgisiyle ve imanla öğrenmişti. Hayal mertebesinde Hakkı cesedî bir surette görmüş, O'nu inkâr etmemişti. O'nu yabancılar ve tabirci inkâr eder. Sonra hayal âleminden duyu ve duyulurlar âlemine geçer. Burada Hak, kulun inmesi nedeniyle, onunla birlikte tenezzül eder. Çünkü Hak onu bırakmaz. Böylece âlemde gördüğü her surette Hakkı görür. Cisim veya arazların suretlerinden özel bir cisim veya araz Hakka özgü değildir. Hakkı kendisinin aynı olarak görürken, aynı zamanda kendisinin veya âlemin aynı olmadığını görür. Hakka layık makamdan -ki onun ardında başka bir makam yoktur- nüzul ederek, Hak kendisine eşlik ettiği için, kesin bilgiye ulaşmış olarak hayrete düşmez. Hak her mertebede o mertebenin hükmüne göre halden hale girer.

Bu, nadir bulunan bir müşahededir. Cisimler ve bedenler âleminin dışında, müşahede olmaksızın bu makamı dile getireni görmedim. Bunun nedeni, hak ettiği makamdan inerken Hakka eşlik etmemektir. Cisimler ve bedenler âleminde onu dile getirenler taklitçilerdir. Bunu ise bu hal kendilerine eşlik etmediği halde bilirler ve sürekli gaflet halinde bulunurlar. Kendileriyle kaldıklarında ise onu dile getirirler. Zevk sahibi hiçbir zaman bu konuda gaflete düşmez, çünkü onun nezdinde malumdur. Gaflet -genelleştirmeden- belli bir şeyden olabilir. İşlerden kalan her şey, gaflet sahibine görülmez. Çünkü zevk sahibi Hakkı onda görür ve onun adına gafleti halinde görülecek bir şey kalmaz. Zevk yoluyla bu makama sahip olmayan, eşya nedeniyle Haktan gafildir. Öyle ki sadece belli vakitlerde Hakkın karşısında hazırdır. Zevk sahipleri ile diğerleri arasındaki fark budur. Öyleyse kendini yanıltma.

Bu makamı zevk yoluyla elde eden tek kişi bile görmemiştim. Sonra eşim Meryem b. Muhammed b. Abdûn bir kişiyi gördüğünü bana bildirdi. Adamın halini bana nitelediğinde, onun bu hal sahiplerinden olduğunu anladım. Fakat bu hale tam olarak ulaşmış olsa bile,

makamda güçlü olmadığını gösteren bazı haller anlatmıştı. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[291]

Üçüncü tılsım natık nefisler üzerinde hakim olan adetler tılsımıdır. Bunun nedeni söz konusu nefislerin adetlerle ülfeti ve menfaat ve yararların ortadan kalkmayacak şekilde onlara bağlı olmasıdır. Bu tılsımın hükmünden kurtulmak isteyen insan, tılsımın kalkmayacağını öğrenir, çünkü ülfet edilen sebepler, Allah tarafından konulmuştur ve bunların ortadan kaldırılması veya uzaklaştırılmaları mümkün değildir. Bunu öğrenen, bu kez sebebin etkisinin bulunmadığı kendisine özgü 'özel yönü' araştırmaya koyulur. Özel yön son derece gizlidir ve kişi onun kapısına yönelerek kapıyı açar, uzun uzadıya orada bekler. Sebeplerin kendisini çekerek, kendilerinde bulunan emanetleri almasını istediklerini görür. O ise bunu yapmaz ve sebeplerin ona getirdiği şeyleri kabul etmez. Aklına şöyle bir düşünce gelir: 'Bu davranış Allah karşısında bir saygısızlıktır ve sana verileni al, şükredenlerden ol. Sebeplerin kaldırılması mümkün değildir. Allah'ın senin hakkındaki hikmetini batıl hale getirme, yoksa cahillerden olursun.' Bu azarlamaya ve bilgiye kulak vermemek gerekir. Çünkü böyle bir hatıra ve düşünce nefs kaynaklıdır, ilahi bir hatıra ve düşünce değildir. Bunun yerine kul, özel yönünde beklemeyi sürdürerek o öğreticiye şöyle demelidir: 'Allah evlere arkalarından girmeyi yasakladı. Sen Allah'tan gelmiş olsaydın, evlere kapılarından girerdin. Ben bir evim.' Başka bir söz de söylememelidir. Hak onun bu makama girmesini irade etmişse, bu sebep sahip olduğu emanetle birlikte özel yönün kapısından yanına girer. Kul o kapının önündedir ve orada beklemeye çekilmiştir. İşte bu onun evinin kapısıdır. Sebep kendisine vereceği şeyi verdiğinde, onu kabul eder. Çünkü sebep ona emri talep ettiği yönden ve onun kapısından gelmiştir. İşte bu adetlere uyarken harikulade diye isimlendirilen şeydir. Çünkü âlem bu makam sahibini sebeplerden bilgi alırken görür. Dolayısıyla onlar, kendileriyle onu ayırt etmezler. Sadece o kişi (bilgiyi) nasıl elde ettiğini bilir.

Bu makam Melamilere aittir. Onlar, grupların en üstünüdür, çünkü onlar, adet içinde âdeti aşanlardır. Bu makamda onların arasındaki fark, perdeli ile müşahede sahibi arasındaki fark gibidir. Fakat bunun farkında değillerdir. Görünür şekilde adetleri aşanlar bu makama sahip

olmadıkları gibi onun kokusunu da duymazlar. Onlar sebeplerden bilgi alanlardır, çünkü sebepler, onlardan kalkmadığı gibi kalmayacaktır da; fakat gizlenirler. Çünkü görünürde adetleri aşan insanların duyusal bir hareketinin olması gerekir. Bu hareket, talep edilen şeyin elde edilmesinin sebebidir. Bunun için kişi elini -söz gelimi- havada kapatır, açtığında onda altın ve gümüş bulunur. Bu durum onun elini açması ve kapaması gibi bir sebepten meydana gelmiştir. Öyleyse bu kişi sebebin dışına çıkmamıştır, fakat genel olarak alışılagelmiş bir şey değildir. Fakat eli kapamak ve elin hareketi, alışılagelmiş bir iştir, bu kişinin elde ettiğini başka bir yoldan elde etmek alışılagelmiş bir iştir. Fakat bu tarzda onun elde edilmesi alışılagelmiş bir iş değildir. Bu nedenle onun hakkında 'âdeti aşmıştır' denilir. Bunu bilmelisin!

Adetler tılsımının hükmünün dışına çıkmak isteyen, zikrettiğimiz konuda kendisini çalıştırmalıdır. Böyle yaparsa, adetler onun üzerinde hüküm vermez. O kişi adetler içerisindeyken bile sıradan insanlar ve seçkinler nezdinde tanınmaz.

Bu menzilin ilimlerinden birisi, işaret ve hitap ilmidir. Delil sahiplerine gelen kuşkular, bu menzilden öğrenilir. Yaratma ve takdir etmek üzere yaratmaya yönelen isim, bu menzilden öğrenilir. Var etmeyle takdir etmek arasındaki müddet, bu menzilden öğrenilir. Zamanın geçmesiyle birlikte, var olanların yaratılıştaki dizilişleri bu menzilden öğrenilir. Zaman kimin üzerinden geçmiştir? Bir varlığın mı, yoksa varlıkların mı? Onunla sınırlananın kim olduğu bu menzilden öğrenilir. Acaba onları zamanla sınırlamak bir tercih midir yoksa zorunlu mudur? Hak bir şeyi var etmeye yöneldiğinde, başka bir şeyden yüz çevirmesi söz konusu mudur, değil midir? Fikir gücü hüküm verirken neye dayanır, bu menzilden öğrenilir. Kendisini destekleyen ilahi bir kaynağı var mıdır ki, fikir sahipleri farkında olmasalar bile ona dayanırlar? Böyle bir kaynak yok mudur? Belki de gerçekte böyle bir kaynağın varlığı doğru olsa bile, fikir sahipleri kendi aralarında onu imkânsız mı sayarlar? İlahi emrin inişi ve indiği şeye göre dönmesi, bu menzilden öğrenilir. Bunun müddeti ne kadardır?

Sebebin sebepliyle irtibatı bu menzilden öğrenilir. Allah sebep vasıtasıyla yaptığı bir işi o belirli sebep olmadan yapar mı? Veya herhangi bir sebep olmadan yapar mı, yapmaz mı? Bilgi, rahmet ve izzetin ir-

tibatı bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte rahmet ile izzet arasında bir çelişme ve birbirini itme vardır. İndirmede daha üstteki bu menzilden öğrenilir. Aşağıdakinin üsttekinde bilgisi yoktur. Emir ve yaratma âleminde en güzel olan şey, bu menzilden öğrenilir. Neye göre en güzeldir? Çirkin yoktur ve güzellikte bir karşılaştırma yapılamaz. Bu insan yaratılışının diğer yaratılışlardan üstünlüğü ve kendisine gösterilen inayet bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte bedbahtlık ve mutluluk için yaratılmıştır. Emir ise kendisine dönük inayetin ortaya çıkması nedeniyle bedbahtlığın olmamasını gerektirir. Bu insandan âlemde meydana gelen durumlar bu menzilden öğrenilir. Meskenler bu menzilden öğrenilir. Bunlardan önce olanlar, sonra gelenler, değişenler ve değişmeyenler, başkalaşanlar ve başkalaşmayanlar bu menzilden öğrenilir. Zahiri sureti bakımından iki diyarda insanın yaratılışında meydana gelen değişmeler, bu menzilden öğrenilir. Ruhani sureti bakımından yaratılışında başkalaşmanın olmadığı yönler bu menzilden öğrenilir. Ya da bu diğer suretin başka bir ruhu vardır ve Allah Teala o ruhu istidadına göre yaratır. Gerçekte durum nasıldır? Çünkü yeniden yaratma naslarda zikredilmiştir ve onun hakikati nedir, neyde gerçekleşecektir? Bu garip bir bilgidir. Hakka kulun ancak ölüm vasıtasıyla kavuşabilmesi bu menzilden öğrenilir. Bu özel bir kavuşma mıdır? Yoksa ölümden başka bir kavuşma yok mudur? Ölüm ve onun kimin elinde olduğu bu menzilden öğrenilir. Âlemdeki değişmenin suretlerinde ve tahayyülünde neye döndüğü bu menzilden öğrenilir. Ahiretteki ilahi sınırlama bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte ahiret insanlar arasında hakikatlerin ortaya çıkartılacağı bir yerdir. Ahiretin hükmü bazı durumlarda dünyanın hükmü gibidir.

Seni hakikatini müşahede etmeye sevk eden şey ve mutluluğunun bunda olduğu bu menzilden öğrenilir. İnsanın kaim olmayı doğası gereği sevmesi bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte insan zelil ve muhtaçtır. İnsanı buna çağıran nedir? Kaim olmada insanların farklılıkları bu menzilden öğrenilir. Bir kısmı kul olarak, bir kısmı efendi olarak kaimdir. Efendi olarak kaim olanların bir kısmı perdeliyken efendi olur. Bir kısmı sahih keşif sahibi olarak efendidir. Sadece bu menzilde bilinecek konular, bu menzilden öğrenilir. Aşağının en aşağısı bu menzilden öğrenilir. Aşağının en aşağısı ne demektir? Hak edenlerin isimlerinin değişmesi bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte

hak ediş varlığını sürdürür. Öncelik bu menzilden öğrenilir. Kıyamette ilahi hüküm bu menzilden öğrenilir. Acaba neye göre hüküm verilecek ve ayrışma olacaktır? Basiret bu menzilden öğrenilir. Hitaptan faydalı olan kısım, bu menzilden öğrenilir. İlahi fetih bu menzilden öğrenilir.

'Allah Teala hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

Yirmi üçüncü sifir sona erdi.

YİRMİ DÖRDÜNCÜ
SİFİR

Rahman ve Rahim Allah'ın Adıyla

ÜÇ YÜZ ELİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Üç Tılsımlı-Hikmetli Sırrın Menzilinin Muhammedî Mertebeden Bilinmesi. Bu Sırlar Sebep Menzili ve Onun Hakkını Yerine Getirmenin Bilgisine İşaret Eder

De ki imam babama: Benimle tanış olmak istersen
Ben Rabbimle ünsiyet ederim, hemcinsimle değil

Rabbimle ünsiyet ederim, anne babayla veya aileyle değil
Mislin varlığı benim benzerlerim

Benden kaçtın, yaratışlım ürktü benden
Nasıl geçmiş veya şimdiki zamanla ünsiyet edebilirim?

Bana uygun olmayan benimle nasıl ünsiyet eder ki?
Hallerimden hiç biri ona uymaz

Benzer zıttır, nasıl ünsiyet olabilir ey sakinim!
Akıl imkânsız sayar, hal o hal

Kimsenin benzemediği varlığı bilmeyince
Benden başkası, O'nu bilmeden aklıma getiririm

Ne diye derim ki, Hak beni talep eder?
Bilmiyorum ki, O'nunla ne işim olur?

Ünsiyet bizi arar, bulunmak üzere bizde
Aşağının aşağısı üsttekiyle ünsiyet edemez ki!

Hayrete düştüm, bir de vahşet hali ayrılmaz özelliğim
Onu emellerimle kovabilirim

Herhangi bir hakim ünsiyeti tatmadı
Bilgilerden veya amellerimden

Allah sana kendinden bir ruh ile yardım etsin, bilmelisin ki, Allah insan denilen bu bedeni yöneten nefs-i natıkayı yarattığında, bu özel-dünyevi yaratılışa özgü mizacında üç şeyi ona musallat etmiş, yapısının ayrılmaz özeliği yapmıştır; nebati nefs, gazabi nefs (öfke gücü) ve şehvani nefs (arzu gücü)! Nebati ve gazabi nefs cennette mutluların yaratılışında kaybolurken orada şehvani nefs kalır. Şehvani nefs, her iki yaratılışın ayrılmaz özeliğidir ve nimet sahipleri onunla haz alır. Nebati nefs ise eksilen telafi etmek üzere beslenmeyi talep eden nefstir ve bu sayede cisim büyür. Dolayısıyla nefs sürekli beslenir. Beslenme ya kendisine çekmek tarzında dışarıdandır ki, bu 'yemek' denilen şeydir; ya da bir belirleme, olmaksızın Allah'ın dilediği şekilde gerçekleşir. Bu nefsin dört dağıtıcı (gücü) vardır: Çekme gücü, tutma gücü, hazmetme ve itme güçleri. Çekme gücünün özelliği besini bir yerden diğer bir mekâna taşımaktır. Başka bir ifadeyle ağızdan mideye, mideden ciğere, ciğerden kalbe, damarlara ve bedenin parçalarına ulaştırır. Çünkü bu dağıtıcı güç, bedenin parçalarına onların muhtaç oldukları ve varlıklarının bağlı olduğu besini bölüştürür. Bu görevinde itme gücü de kendisine yardım eder. İtme gücü bir yerde görevini yerine getirdiğini gördüğü besini oradan uzaklaştırır. Artık besinin o yer ve organda bir işi kalmamıştır ve itme gücü onu başkasına sıkıntı vermesin diye uzaklaştırır. Böylece itme gücü çekme gücüne yardımcıdır. Tutma gücü ise her organda besini tutan güçtür ve bu sayede yönetme (besinden) hakkını alır. Bu gücün hakkını aldığını görünce elini ondan çeker ve bu kez itme ve çekme gücü onu devralır. Hazmetme gücü ise besinin suretini başkalaştırarak daha öncekinden başka bir suret giydirir. Çünkü besin daha önce güzel bir suretteydi ve hoş kokuluydu. Böyle bir besin hazmetme gücünün elinde olunca, bu güç onun suretini başkalaştırır, ona kokusu başkalaşmış ve nizamı bozulmuş bir suret giydirir. Bu nedenle bu güç 'hazmetme gücü' (ihtidam) diye isimlendirildi. Fakat hikmet hazmetmededir, çünkü hazmetme olmasaydı, besinle ulaşılmak istenilen gaye gerçekleşmezdi. Öyleyse işin zahiri bozulma ve fesat iken bâtını ve iç yüzü salah ve iyiliktir.

Hazmetme gücü besini bir suretten öteki surete taşırken (başkalaştırma) tutma gücü onun bekasını sağlar. Bu sayede bilgisinin verisine ve yükümlülüğüne göre besinin tedbirini gerçekleştirir. O yerin durumuna göre işlerini tamamlayınca, bu iki güç kendisini bırakarak çekme ve itme gücü devralır. Bu iki güç besini yerine yerleştirip başka bir mekâna (organa) taşıdıklarında, tutma gücü ve hazmetme gücüne gönderirler. Bu iki güç de daha önceki yerde yaptıklarının aynısını yaparak besinde farklı suretler oluştururlar. Bunun ardından çekme ve itme güçleri besini alarak belirli yöntemlerle işlerini tamamlarlar. Onlar, Allah bu doğal yapının bekasını dilediği sürece, bu görevlerini aşmazlar. Bu dağıtıcı güçler olmasaydı, nebati nefs maksadını yerine getiremezdi. Allah Teala bu doğanın yaratılışını yok etmek isteyince, nebati nefs şehvetini elde etmek ister ki yönetici nefs nebati nefsin dileğini yerine getirmek üzere harekete geçsin. Yönetici nefs ise bu talebi yerine getirmez. Bu kez Allah sıcaklık sultanını kendisine hakim kılmakla nebati nefsi zayıflatır. Nebati nefs, güneş ışığı karşısında kandil ışığı zayıflayıp etkisizleştiği gibi, zayıflar. Ardından kendi hakikatiyle baş başa kalarak, dağıtıcı güçlerine şöyle der: 'Bir şeyle beslenmem lazım.' Bedenin karışımlarıyla ve besin kalıntılarıyla beslenmeye çalışır. Dağıtıcı güçleri de kendisi gibi zayıflamıştır. İnsanın yapısı gittikçe artan bir derecede zayıflamaya yüz tutarken buna mukabil itme gücü güçlenir, çekme gücü zayıflar ve tutma gücü de zayıflar. En sonunda insan ölür. Bu araçlarla bedenin yönetimi gerçekleşmeseydi, kulak duyamaz, göz görmez veya bu duyusal-manevi güçlerden herhangi birinin bir etkisi olmazdı.

Şehevi nefse gelirsek, onun bedendeki otoritesi, kendisine göre güzel olan şeyi taleptir; bu şey ona zarar mı fayda verir, bilmez. Bu güç insan yapısındadır. Diğer hayvanlara gelirsek, onlar besini şehvetle değil, iradeyle alır ve bu sayede ihtiyacını karşılar ve açlık acısını kendinden uzaklaştırır. Dolayısıyla hayvan, yararının bulunduğu besine yönelir. Şehvetin ondaki etkisi ise besini çoğaltmak üzere kalır. Bunun neticesinde besinin fazlalığından bir takım sıkıntılar kendisine gelir ve zararlar ulaşır. Aynı şekilde besin fazlasından insana da bir takım zararlar ulaşır ki, bu fazla besinden elde ettiği yarar azdır. Böylece şehevi (arzu) gücün arzuladığı fakat insana fayda vermeyen fazla besinden mizaç za-

rar görür. Besini almada hayvan ile insan arasındaki fark budur. Öyleyse şehvani nefs, bir beyitte söylendiği gibi, nebati nefse aittir:

Dünya sınarsa anlar akıllı
Dost kisvesindeki düşmanı

Şehevi nefs nebati nefs ile arkadaştır, çünkü beslenme ve onu kullanmaya karşı kendine yardım eder. Bunun yanında, zararlı ve faydasız besinleri almasına yol açtığı için de düşmanıdır. Öyleyse şehevi gücün nebati nefse yardım etmesi, özü gereği değil, dolaylı bir yardımdır. Başka bir ifadeyle şehevi nefs, ayrılınamayan ve şerrinden emin olunamayan zorunlu düşmandır.

Gazabi nefse (öfke gücü) gelirsek, bu nefs yırtıcıdır ve kendisine verilen güçlerle ve tasarruf imkânıyla canlının diğer kısımlarından üstünlüğünü görünce, hakim olmak ister. O tüm âlemin kendi yöneticisine amade olduğunu zanneder. Tesadüfen veya nedensellik yoluyla gayesine ulaşmaktan kendisini engelleyen durumların ortaya çıktığını görünce, maksadı gerçekleşmediği için öfkelenir. Etkin himmetten veya öfkelendiğine gazabını tatbik edeceği emredici bir güçten yardım alan bir otoriteye sahipse, o engeli yok eder ve intikam alır. İntikamını alırken ve zorbalık yaparken adalet ve zulüm terazisini de tanımaz, çünkü terazi ona ait değil, vaktin kanununa ve akla aittir. Bu nedenle şöyle diyen şair yanılır:

Zulüm nefsin şiarı, yok ise bir neden
İffetliyi bulursa, bir nedenle yapmaz

Şair zulüm yerine 'kahır' deseydi doğru söylemiş olurdu. Zulüm dince belirlenir ve ondan tanınır. Nefs ise bir cahiliye hamiyeti olarak kahır ve zorbalık özeliğine sahiptir. Bu güç hakikate tesadüf ederse, dini hamiyet olur. Bu nedenle Allah için ve Allah uğruna öfkelenmek övülmüş, Allah'tan başkası adına ve başkası uğruna öfkelenmek yerilmiştir. Bu, işlerin mertebelerini düzenleyip derin akıl sahiplerine olduğu kadar âlemde diğer ayetlerin ehline de kendinden delil olsun diye her şeye yaratılışını veren hakim Hakkın tedbiridir. Çünkü onlar farklı kaynaklardan delil edinirler. Allah onları, '*Batılın önünden veya ardından*

giremeyeceği, hikmet sahibi ve çok övülenden indirilmiş olan'[292] kitabında saymıştır. Bütün bu ayetler, beyan ve rahmetten başka bir şey bulunmayan varlık kitabına sığdırılmıştır. Binaenaleyh âlemde Hak yönünden veya âlemdeki varlıkların birbirine davranışları bakımından rahmetle çelişen fiillerin ortaya çıkması arızidir ve bu durum Kitapta açıklanmıştır. Başka bir ifadeyle bu durumun Kitabın kendisinde bulunmayıp arızi bir mesele olduğu açıklanmıştır. O halde kitap, zatı ve bir açıklama olması yönüyle bütünüyle rahmettir. Allah onu azap yapmamıştır. Allah, yaratıklarına kendisinin açıklayıp Kitabın beyan ettiği belli bir sürede bitmeyecek şekilde azap etmeyecek kadar kerimdir. Bu sürenin ardından iş ve hüküm rahmete varır. Böyle olması zorunludur. '*Allah Gafur ve Rahim'dir.*'[293]

Bilmelisin ki, Allah insan âlemiyle ilgili garip bir hükmü öğretti. Bu hükmün insanın dışındaki âlemle ilgili olup olmadığını bilmiyorum ve bu konuda bana bilgi vermedi. Allah'm bana öğretmediği bir şeyi O'ndan aktarmam yakışık almaz. O bizi ve sizi böyle bir davranıştan korusun! Bu hüküm, dünya senelerinden her üç binin tamamlanmasıyla ortaya çıkar ki, Allah nezdinde o gün tek bir gündür. O günün hangi ilahi isme dayandığını bilmiyorum, çünkü o da bana bildirilmedi. Fakat Allah Teala onu benim için üç tane üçte bir yaptı. Bin, Rabbin günlerinden bir gündür. Rabbimin bana bildirdiği budur. Bu sürenin insandaki hükmü başlangıç, dönüş, hayat ve ölümün hükmüdür. Allah ne kadar ve nerede dilerse, o gerçekleşir. Allah benim için bu derecelerimde bir takım kelimeler belirledi, ben de müşahede yoluyla onları öğrendim. Bir kelimeyi gümüş bir kelimeyi aynı tarzda altın yapmış ve onu yazmıştır. Böylece onların hal ve hükümler olduğunu ve cennette belli sürenin geçmesiyle ortaya çıkacaklarını anladım. Allah'a yemin olsun ki, bana gelen hiçbir ilahi haber beni bunun kadar korkutmamış ve bana etki etmemişti. Ruhum kelimelerin altından ve gümüşten olmasıyla dinginleşebildi. Gümüş kelime altın kelimenin yanındaydı. Bu ilahi bildirim ve rabbani tarif sona erip tecellinin bu surette hissettiğim acısı dindiğinde, ilham yoluyla -şairlik gücüyle değil- şu dizeleri yazdım:

Bizim nezih bir sevgilimiz var, söylemem adım
Yaratıkları hayrete düşüren bir sevgili

Bunu bile desem, sınırlar onu tarif
Desem ki 'O', bilmediğimi söylerim

Gaybe nasıl yol olabilir ki?
Gözlerimiz her an tecellisini görür

Veya dedim ki 'inde' bir zarf, onu talep eden
Zarf gerçek, fakat içermez onu

Bilmediğim bir varlığı görmedim
Ki manalarından olmayayım

Ben onda hayrete düştüm, varlık ise bende hayrette
Kulaklarım daha ne kadar hakkındaki sözü duyacak?

Hakkın celaline yemin: Bu onu hasta etti
Onun kendinden bir bedeli var mı ki, şifa verse ona

O hem şifa ve hem ilaç! Ben nerdeyim
Hakikat tek, hepimiz ondayız

'Onu hasta etti' ifadesindeki zamir âleme döner.

Bilmelisin ki, Allah'tan bize gelen şey, vahiy değil, ilhamdır. Vahiy yolu Hz. Peygamberin ölümüyle kesilmiştir. Vahiy peygamberden önce vardı. Fakat ilahi haberin ondan sonra vahiy olabileceği hakkında ilahi bir haber yoktur. Allah *'sana ve senden öncekilere vahyetti'*[294] demiş, fakat sonrası adına vahiy zikredilmemiştir. Gerçi onu söylemeye gerek de yoktur. Hz. Peygamber'den önce kendisine vahiy gelmiş olan Hz. İsa hakkındaki sahih bir hadiste, onun bizim sünnetimize uyarak bize imamlık yapacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla o da tıpkı bu ümmet gibi keşif ve ilham sahibidir.

Zannetme ki ilham ilahi haber değildir. Böyle bir zan yanlıştır. İlham ilahi haberdir ve Allah'ın kişinin görmediği meleğin vasıtasıyla kuluna bildirimidir. Bazen özel yönden Allah kuluna ilhamı verir. Nebi ve peygambere gördükleri -vahiy esnasında baş gözüyle onu görebilirler- melek vahyederken peygamber olmayan etkisini hissetse bile meleği baş gözüyle görmez. Böylece Allah meleğin vasıtasıyla ilham edeceğini ilham eder. Veya vasıtaların ortadan kalkmasıyla özel yönden kula

ilham verir. Bu tarz, ilham tarzının en yücesi ve değerlisi olduğu gibi peygamber ve velinin ortak olduğu yöndür. Rahman'ın parmakları özel yöne aitken meleğin ilhamı ortak yönden gerçekleşir. İlahi ilhamın büyük kısmında vasıta yoktur; onu bilen kimse kendisini nasıl alacağını da bilir. İlhamın verildiği yer nefistir. Allah Teala '*Ona ilham etti*'[295] buyurur. Burada fail hüviyetidir. O halde ilham eden, Allah'tır başkası değil! '*Günahını...*'[296] Öğrensin diye, yoksa onu yapsın diye değil! '*ve takvasını...*'[297] Onu yapsın diye. Öyleyse bu, bir ilham ve bildirimdir, yoksa bu hususta bilgisizlerin zannettiği gibi değildir. Bu nedenle Allah '*Onu kötülüklere gömen de bedbahttır.*'[298] buyurur Ayette geçen *dess*, izdiham nedeniyle gizlice katmak demektir. Başka bir ifadeyle günah amel, takva ameline katılmış, ayrım yerinde bu ikisi ayırt edilmemiş, bilgi ve amelde o ikisini bir araya getirmiştir. Gerçek böyle değildir. Kulun bunu bilmeyişinin nedeni, elinden şeriat terazisini atmış olmasıdır. Elinden teraziyi bırakmasaydı, takvanın emredildiğini ve günahın yasaklanıp her ikisinin ise kendisine açıklandığını görürdü.

Allah günahı ve takvayı nefse izafe edince, her ikisinin de ilham alan nefste gerçekleşeceğini anladık. Nefs için fücur onun tevilinden ortaya çıkan şeydir. Başka bir ifadeyle nefs ilahi yasağı ihlal etmek amacıyla muhalefete ve günaha yönelmez ve Allah'ın nefislere dönük rahmetinin bir neticesi olarak böyle bir şey ondan gerçekleşmez. (Fücur kelimesinin kökü olan ve tan yeri anlamına da gelen) Fecir iki tanedir: Birincisi yalancı diğeri sadık fecirdir. Kastedilen uzayan yalancı fecirdir. Allah nefse takvayı ilham etmiştir. Yani yalancı fecirdeki günahından sakınır, çünkü bu fecir öncelikle kendisine doğru uzar. Bunun nedeni, hüküm sahibi diğer fecrin arkada kalmasıdır. Allah nefse fücurunda yalancı fecri ilham eder. Bu ortaya çıkmayla (fecrin başka bir türevi olarak inficar), kuşkulu olan kuşkulu olmayandan ayrışır. Allah nefse takvayı da ilham eder. Takva, sonucu nefse zarar verecek olan şeyden sakınmak demektir. Allah nefse sakınmasını sağlayan bır güç vermeseydi bu ikisini ayırt etme gücüne sahip olamazdı. Burada ilham edilen takva, nefse ilham edilen manadır ve nefs onu kullanmanın farkına varıp kuşku ve delili ayırt eder. Allah taşkınlığı emretmediği gibi bazılarının zannettiği gibi nefse kötülüğü yapmayı da ilham etmez. Allah nefse taşkınlık yapmayı emretseydi, nefse karşı delili olmazdı. Bu ayet '*Ona iki yol gösterdik*'[299] ayetine benzer. Yani iki yolu kula açıkla-

dık. Başka bir ayette *'Biz ona yolu gösterdik'*[300] buyurur. Yani ona beyan ettik. *'Ya şükreder.'*[301] Bu durumda yolun gereğine göre amel eder; yasak varsa ondan uzaklaşır, emir varsa onu yapar. *'Veya kâfir olur (örter).'*[302] Yani kendini perdeler. Böylelikle onlar kendilerini kandırırlar, çünkü herkes bir bilgiye sahip olarak sapmıştır. Hakkın beyanının ardında bir beyan yoktur ve beyanın bilginin gerçekleşmesinden başka bir faydası da yoktur. Sonra onu bilen insan, içindeki bir gayeyle onu gizler ve bu nedenle de Allah'ın ona karşı delili ortaya çıkar.

Binaenaleyh ilham, ilahi bildirimdir. Kim takvayla nefsini tezkiye ederse, fücurdan sakınması gerektiği gibi sakınır ve ondan alınması gerekeni alır. Kim kendisine 'girme' denilen bir yere nefsini sokarsa, hüsrana uğrar. Bilgi ve mutluluk yolunu arayan, şeriat terazini bir nefes bile elinden düşürmemelidir. Çünkü terazi Allah'ın elindedir, onu yere koymaz. O ölçüyü yükseltir ve alçaltır. Terazi varlığın üzerinde bulunduğu hallerdir. Hak teraziyi elinden düşürmüş olsaydı, âlem bir anda yok olurdu.

İşte yükümlünün daha doğrusu insanın meşru teraziyi yükümlülük süresince elinden bırakmaması gerekir. Çünkü bir nefes bile elinden onu düşürürse, şeriat bütünüyle anlamsızlaşırdı. Nitekim âlem de, Hak elinden teraziyi bıraksaydı yok olurdu. Yükümlüde bulunan veya ondan meydana gelen her hareket ve durağanlık hakkında şeriat terazisinin bir hükmü vardır. Şeriat baki kaldığı sürece, terazinin bırakılması mümkün değildir ve bu terazi 'yükümlü olması' yönüyle ona aittir. İnsanın -yükümlü olması yönüyle değil- elinden bırakmaması gereken diğer terazi ise dünya ve ahirette onun elinde bulunması gereken bilgi terazisidir. Bu terazi, şeriat terazisinin de hükümlerinden olduğu terazidir ve o Hakkın elindeki terazi gibidir. Hakkın tartması bu terazide görülür. Bu terazinin Hakkın terazisi karşısındaki durumu elinde terazi bulunan bir şahıs ile elinde ayna bulunan başka bir şahsın ilişkisine benzer. İkinci şahıs elindeki aynada birinci şahsın elindeki terazinin suretini, ölçeni ve ölçüyü görür ve böylece bu görmeyle varlığındaki gerçeği öğrenir. Bu durum onun ardında görünmüyordu ve ayna olmasaydı onu göremeyecekti. Böylece gördüğü aynada gördüğünü -yoksa başkası değil- kendisine izafe eder. O halde bu misalde ölçülen gayb, ölçmek ve terazi, Hakkın mertebesiyken ayna insanın mertebesidir.

Ölçme Allah'a ait iken görme nefsi ayna olan insana aittir. Böyle birisi mutlu ve doğru sözlüdür. Allah'm bu sırrı birisine keşf ettirmesinin gayesi, O'nun yaratışının suretini aynasında görmesini sağlamaktır: Eşya nasıl sudur etmiş ve Allah katından nasıl varlığa gelmiştir? Nefs aynasında bunu görmek, Hz. Ebu Bekir'in 'Gördüğüm her şeyden önce Allah'ı gördüm' sözünde belirtilen husustur. Bu sayede insan bir şeyin nereden sudur ettiğini görür ve bu durumda bu keşif sahibi 'yaratıcı' haline gelir. Hakkın bu keşif nedeniyle kuldan irade ettiği şey bu hale ulaşmasıdır. Daha doğrusu kul, bu keşiften farkında olmasa bile daima yaratıcı olduğunu öğrenir. Bu keşif kendisine gerçeğin bulunduğu durum hakkındaki bilgiyi vermiştir, yoksa keşif nedeniyle 'yaratıcı' haline gelmez.

Bu durumda Allah ona kendi suretinden her şeye hakkını vermesini emreder. Nitekim Allah da kendi suretinde ona yaratılışını vermiştir. Haklarını verince, hiç kimse talepte bulunmak üzere kendisine yönelmez. Nitekim herhangi bir yaratılmış hak istemek üzere Allah'a başvurmaz. Bu keşfin faydası budur. Hak o kişiyi fiilleri arasından kendisine emredilen veya zorunlu tutulduğu bir işi yapmakla yükümlü tutarsa, yapmadan önce fiillerin hakkının ne olduğuna bakar ve o fiile hakkını verir. Yapılması emredilen bir şey ise onu yaparak hakkını kendisine verir. Bu sayede fiilin yaratılışı düzenlenir ve itidal kazanarak var olur. Artık bu fiilin sahibinden alacağı bir hakkı kalmaz. O halde yaratma Allah'a ait iken (fiilin talep ettiği) hak kulun sorumluluğudur. Hak her şeye yaratılışını verenken yaratıklar her şeye hakkını verendir. Bu meselede halk Hakka, Hak halka dahil olmuştur.

Kula yasaklanmış bir fiil söz konusu olduğunda ise o fiilin kul üzerindeki hakkı, kendisini var etmemek ve onu dışta izhar etmemektir. Bunu yapmazsa, fiile hakkını vermemiş demektir ve buna karşılık sorguya çekilir, çünkü bu durumda kul her şeye hakkını vermemiş, hakkı yerine getirmede yaratmayı yerine getiren Hak gibi davranmamış demektir. Böyle bir kul perdelenenlerdendir.

İlahi işleri ve emirleri böyle bilmek gerekir. İlahi mertebede terkler, iki muhtemel durumdan birisinin var olmasını tercih edenin bulunmayışı demektir. Öyleyse böyle bir mümkün var olmayışı yönüyle terk edilmiş demektir. Bu mesele dikkatini çektiğimiz bir husustur,

çünkü başka bir kitapta bu konuyu öğrenebileceğini zannetmiyoruz. Bu konu kavranması güç, fakat Allah'ın inayet ettiği kimsenin hemen anlayabileceği bir meseledir. Bu bilgi kişiye Allah karşısında edebi ve kulları hakkında şeriatı koruma duygusu kazandırır. Bu bilgiler Allah'ı bilenler nezdinde ortaya çıkabilecek ve O'nun katında saklı sırlardır ve Allah'ın yaratıkları arasından birinden saklanmaları uygun olmaz. Onları bilen kendilerini saklarsa, hiç kuşkusuz, Allah kullarını aldatmıştır: 'Bizi aldatan bizden değildir.' Başka bir ifadeyle bizim sünnetimizde aldatma yoktur. Allah ilahi rahmet kitabında -ki o ariflerin kalp gözlerinin baktığı yerdir- bu meseleyi bize öğrettiğinde, perdeyi kaldırıp ihsanını bollaştırdığı için Allah'a şükrettik. İhsan Allah'tandır ve hamd O'na döner.

Kul 'yaratıcı' olması yönüyle zikrettiğimiz şeyin suretini bilfiil var edince, üzerinde yaratılmış olduğu ilahi suretin tamlığı nedeniyle de, var ettiği şeyin varlığının bekasını korumak da onun üzerine düşmüştür. Başka bir ifadeyle ondan meydana gelen fiilin bekasını sağlamak kula düşer. Kul ise bu işi kendi varlığını koruyana havale eder ki o da Allah'tır. Böylelikle kul, bu ve benzeri durumlarda Rabbinin emriyle, O'nu vekil edinir. Böyle yaptığında, Allah'a karşı saygısızlık yapmamış olur!

Kul her nefes kendisine yaratması emredilen fiili yaratmakla ilgilidir. Allah ise, kulun kendisini vekil edinmesi nedeniyle, kulun yarattığı fiili korur. Kul fiili Rabbinin emriyle ve izniyle yarattığı gibi vekil edinmeyi emreden yine O'dur. Bu ince-ilahi bir bilgidir ve korumayı - Allah'ın emriyle- vekâlet yoluyla Allah'a bırakmak demektir. Eşya da kuldan Allah'ın emriyle var olur. O halde kul her durumda Allah'ın emri altındadır. Bütün hallerinde Allah'ın emri altında olmayı sürdüren kul, dünya ve ahirette sürekli müşahedesinde Allah katındadır. Çünkü ilkinde olduğu gibi diğerinde de yaratma Allah'ın emriyle ona aittir. Allah Hz. İsa hakkında şöyle der: *'Benim iznimle çamurdan, kuş şeklinde bir şey yapıyordun da ona üflüyordun, hemen benim iznimle o bir kuş oluyordu.'*[303] Aynı şekilde yükümlüye bir şeyi yapmayı emretmek de böyledir ve yükümlü ancak Allah'ın izniyle amel eder. Bu kulun yerleştiği yer ve mertebesi ise daha hayırlı ve baki olması yönüyle Rabbinin katıdır. *'Orası daha hayırlı ve bakidir'*[304] ve *'ahirettir.'*[305] Ahiret *'senin için*

daha hayırlı ve kalıcıdır.'[306] '*Ahiret senin adına ilkinden daha hayırlıdır. Rabbin sana verecek ve razı olacaksın.*'[307] Bu ise, işin zahirinde olduğu gibi bâtınında da '*ol*'[308] emrini vermesidir. Çünkü insanın bâtınında 'ol' deme kuvveti vardır ve zahirinde bundan meydana gelen edilgenliktir (infial). Ahirette ise 'ol' sözü onun zahirinde gözükür.

Bazen dünyada insanlara bu güç verilir, fakat genele verilmemiştir. Allah adamlarının bir kısmı bu gücü alırken bir kısmı bu güç hakkında ilahi edebe riayet eder. Bu kısım bu gücün yerinin dünya olmadığını bilir. Bilhassa kendisinden ve bizden üstün olduğunda kuşku bulunmayan kimseye şöyle dendiğini görür: '*Sen sevdiğine hidayet edemezsin.*'[309] Başka bir ayette '*Ateşte olanı kurtaracak mısın?*'[310] denilir. Çünkü o müslüman olsaydı, cehennemlik olmazdı. Allah adamları bu gücün hükmünün dünya hayatında genel olmadığını gördüklerinde, hükmü genel olmayan şeyi hükmü genel olana katarak tümünü yerli yerinde bırakmışlardır. İşte Allah'ı bilen, O'nun karşısında sürekli huzur halinde olan edeplilerin hali böyledir. Edepli insan bu yerde 'ol' sözünün gücüyle değil, besmeleyle ameli yaratır. Besmelenin gayesi amelde şeytanın ortaklığından kurtulmaktır. Çünkü Allah şeytana mal ve çocuklara ortak olmasını emretmiştir ve şeytan da bu ilahi emre bağlı ve bu konuda hırslıdır. Bize ise bu ortaklık meselesinde şeytandan sakınmamız emredilmiştir. Biz de bize görünmediği ve kendisini göremediğimiz için ondan sakınacağımız şeyi araştırırız, Allah da bu talebimize karşılık bize adını vermiştir.

Öyleyse işe başlarken Allah'm adını anarsak, amellerimizi tevhide kavuşturur, şeytanın onlara ortak olmasından kurtuluruz. Çünkü ilahi isim işimizin başında bulunmuş ve ona temas etmiş, bizimle şeytanın arasında perde olmuştur. Keşif ehlinin bir kısmı, kulun amele başlarken söylediği ilahi isim ile şeytan arasındaki çatışmaya ve birbirini itmeye şahit olmuştur. Kul bu niteliğe sahip olursa, Rabbinden açık bir delile sahiptir ve bu ortaklıktan kurtulur ve başarıya erer. Böyle bir kul bütün amel ve hallerinde sürekli olarak korunur ve sakınılır.

Bu menzil bir takım ilimleri içerir. Bunlardan birisi, delil ve ayet arasındaki farkın bilinmesidir. Ayet sahibi hükmün kendisine nispette ve el-Hakim ismine mensubiyette delil sahibinden önceliklidir. Çünkü ayet kuşku kabul etmez ve keşif ve vecd (keşf ve'l-vücûd) sahipleri için

olabilir. Delil ise öyle değildir. Sürekli örneksiz yaratma bu menzilden öğrenilir. Bu yaratma benzerlerde ancak onların birbirinden ayrışmasını sağlayan özellikte gerçekleşir ve onları ayrıştıran özellik sürekli yaratmanın bir hükmüdür. Ortaklığın gerçekleştiği özelliklerde örneksiz yaratma söz konusu değildir. Anla! Seçkinlerin bilgisi bu menzilden öğrenilir. Alimin bilgisine göre baş kaldırmama sebebi bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte o, bu vaz'ın kendisine zarar vereceğini bilir. İnsanın bir şeye 'evet' demesiyle 'ne güzel' demesi (neam ve ni'me) arasındaki fark bu menzilden öğrenilir. Bunu nerede diyecektir? Nerede 'hayır' ve 'bela' diyecektir.

Cennetlerin birbirinden ayrışması bu menzilden öğrenilir. Bu ayrışma cennetteki hallerin ayrışması mıdır yoksa mekânların ayrışması mıdır? Çünkü cennetlerde bize gelecek her ismi her bir cennet hak eder. Bu ayrım mekâna bağlıysa, her cennetin aynı zamanda me'va cenneti, huld cenneti, naim cenneti, firdevs cenneti olduğundan kuşku duymayız. Bunlar, tek bir şey iken bu hükümler de kendisine aittir. Mekân bakımından ayrı olsalardı, bu isimlerin bir hükmü olmalıydı. Hulûd (kalmak) ile ebedilik, sermedilik ve çıkmama arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Meşiyete bağlı vaat ile tehdit arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Niçin tehdit meşiyete bağlıyken ilahi vaat bağlı değildir. Hâlbuki her ikisi de ilahi haberdir. Bu konudaki hikmet nerededir? Gök bu menzilden öğrenilir. Acaba o çadır gibi midir, küreye mi benzer? Yoksa çadır içindeki bir küre veya küre içindeki çadır mıdır? Onun dönmesiyle de yeryüzü döner? Gök sakin midir, hareketlidir? Müşahede bütün bu zikrettiklerimizi verir. Geride bir müşahedeye bakmadan kendiliğinde işin bilinmesi kalır. Acaba kendinde gerçek, her müşahedenin hükmü hüküm gibi midir, değil midir? İki çiftin varlığı bu menzilden öğrenilir. Her çift sahibine karşı nasıl ikramda bulunur? Her birinin muhtaç oluğu şeye göre mi? Yoksa hacet duyulmayan şeyle ikramda bulunabilir mi? Bu durumda iktidarsız ile ehli arasında bir fark olmaz.

İlahlık iddia edenin durumu bu menzilden öğrenilir. Acaba o yaratma gücüne sahip midir, değil midir? Çünkü ilahlık iddiasında bulunan bu esnada kesinlikle yaratmaya sahip değildir. İddiadan vazgeçtiğinde ise onun hükmü aynı iddiada bulunmayan diğer varlıklar gibidir.

Kendisinin iddiası olmaksızın ilah edinilenin durumu bu menzilden öğrenilir. O kendisine nispet edilen ilahlıktan razı olmayıp hakkında söylenen iddiayı da ortadan kaldırmaktan aciz sırf kuldur ve böyle birisi mazlumdur. Çünkü onun hakkında ilahlık iddiasında bulunan kimsenin nezdinde sahip olduğu hakkını kaybetmiştir ki sahip olduğu hakkı 'kul olmaktır.' Böylece onun ilah olduğunu iddia eden insan kendisine zulmetmiştir. Allah da kendisi için değil o kişi adına intikamını alır. Öyleyse Allah'a ortak koşmak, kulların yaptığı zulümdür.

Hikmetin mahiyeti bu menzilden öğrenilir. Şeriat peygamberi olmayanların Allah'ı bilme mertebesinde nebilere katılması bu menzilden öğrenilir. Vasiyet ve ilahi nebevi adap bu menzilden öğrenilir. Bunlar vahyedilen ve ilham edilen hususlardır. Öncelikli olanı almak ve ona koşmak bu menzilden öğrenilir. Yaratılmış kudret altına girenle girmeyen şey bu menzilden öğrenilir. Bu konuda zorunlu olan husus, bu menzilden öğrenilir. Ses, harf, kelam ve nağme arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Gizli ve açık nimetler, genel ve sınırlı nimetler, bu menzilden öğrenilir. Nazari gücünü kullanan kimsenin ulaştığı sonuç kuşku bile olsa kurtulma umudu bu menzilden öğrenilir. Âlemde kınamanın ilgili olduğu kimsenin durumu bu menzilden öğrenilir. Allah'a keşif sayesinde dönenlerle keşif olmaksızın dönenler arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Önce olanın ve sonra gelenin durumu bu menzilden öğrenilir -ki bunlar birdir. Kendisini bilmemenin mümkün olduğu şey bu menzilden öğrenilir. Kendisini bilmemenin mümkün olmadığı husus bu menzilden öğrenilir. Güzel övgünün kendisinde ortaya çıktığı hal bu menzilden öğrenilir. Acaba neye karşı ortaya çıkar? Bütün haller ve zamanlar onu talep eder. Övgüde ilaveyi kabul etmeyecek şekilde yeterliliği sağlayan husus, bu menzilden öğrenilir. Bir'in nezdinde çoğun hükmünün birin hükmüyle aynı olması bu menzilden öğrenilir. Çoğun çoğa ve çoğun bire dayanması, bu menzilden öğrenilir. Üremek için cinsel ilişkiyle böyle bir amaç taşımayan cinsel ilişki bu menzilden öğrenilir. Bu ikisinden hangisi üstündür? Hak ve batılın ortak olduğu yön bu menzilden öğrenilir. Böyle bir şey hayalde gerçekleşebilir. Bilgi olmadığı halde bilgi olan şey bu menzilden öğrenilir.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[311]

ÜÇ YÜZ ELLİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Sirayet Edici-Orta Menzilin Muhammedî Mertebeden Bilinmesi

Ayetlerin kaynağı acemde
Bütün hayırlar ise kelimelerde toplanmış

Rahman'ın yaratması beni talep eder
Hikmet ve hüküm sınıflarıyla birlikte

Gözcü kulesinin zirvesinde olmalı
Bilgide parlayan bir şimşek gibi

O bulutlarını çekmiş olandır
Karanlık ve nur perdelerinde

Talep ettiğinin peşinden git
İtham mevziinden ayrıl

Bu bir vasiyet
Kör olmayan keskin gözden çıkmış vasiyet

Allah sana kendinden bir ruh ile yardım etsin, bilmelisin ki, kulda tenzih Haktaki tenzihin benzeridir. Allah'ın zorunlu kıldığı ibadetleri yerine getirirken kul Hakkı tenzih edebilir. Bu ibadetler, akla ve şeriata göre Hakkın kulla yaptığı sözleşmeye dayanır ve böyle bir sözleşmede Allah kendisini kulla ortak yapmıştır. Ortaklık, sözleşmenin gereğiyle kuluna merhamet edeceğini ve bu sözü yerine getireceğini kendisine vacip kılmakla ilgilidir. (Başa dönersek, kişi Hakkı tenzih eder) Yükümlü olduğu ve perdeli insanların kendisine nispet ettikleri amelde Hakkın onun yerini aldığının gösterilmesiyle farz kılınan ibadeti yapmaktan uzak durur. Perdeli insanlar kula bu ameli nispet ederken bir de şöyle derler: Falan *'Allah'a verdiği sözü yerine getirendir ve verdiği sözü bozmaz.'*[312] *'Allah söylediklerinden münezzehtir ve Allah katında o vecihtir.'*[313] Bu beraat nedeniyle 'vecihtir.' Böylelikle onlar, bu müşahede esnasında iman nuruyla 'Allah'tan başka fail yoktur' derler ve doğru

söylerler. Allah bu sözü söylemeyi müminlere emretmiştir ve bunu dedikleri sürece amelleri salih amel olur, Allah Teala günahlarını bağışlar: *'Allah'a ve peygamberine itaat eden kimse, büyük bir kurtuluşa erdi.'*[314] Öyleyse mutlu insan, Allah'ın kendisiyle nefsindeki rablik (duygusu) arasına girerek bütün hallerine bir kul olarak yerleştirdiği kimsedir. Böyle bir kul, iman ederek, Allah'tan korkar ve umut besler; gördüğü halde korkmaz ve umut beslemez.

Kul odur ki, korkar ve umar
Kul değildir, görerek korkan ve uman

Bunun için her kötülükten sakınır
Bunun için her fiili yerine getirir

Her yönden mutlu görürsün onu
Kazayla sürçtüğünde kurtulur

Rahman'a gidecek topluluk içinde haşredilir
Uzak olmadığında ise umutludur

Sakındığı şeyden kurtulmayınca
Bilgilere yerleştirilen, pekâlâ kurtulur

Hakikatleri kendinden idrak eden herkes
Onun nezdinde bulunan her şey kurtarıcıdır

Allah sana yardım etsin, bilmelisin ki, Allah katında alim zahiri ve bâtını bilen olduğu kadar her ikisini birleştirmeyen kimse seçkin alim veya seçilmiş bir alim değildir (Muhammedî). Bunun nedeni, bilginin özü gereği sahibini davranışlarında bilgisine aykırı davranmaktan alıkoymasıdır. Bilgili olduğunu iddia eder ve akla ve şeriata göre yapması zorunlu bir işin aksine davranırsa, bilgili olmadığı gibi bilen suretinde de ortaya çıkmamıştır. Kendini kandırma, çünkü böyle bir suçun vebali başkasına değil, sadece sana döner. Şöyle diyebilirsin: Bilgili olduğu halde bilgisine göre davranmayan insanları görürüz. Bazen bilgi vardır, fakat amel olmaz. Şöyle deriz. Böyle bir düşünce hatalıdır. Çünkü bilginin bilgiye olduğu kadar bilgi olmayan şeye de verilen bir isim olduğunu bilmelisin. Allah Teala şöyle der: *'Zikrimizden yüz çevirenden sen*

de yüz çevir, o sadece dünya hayatını arzular. Bu bilgiden onların payıdır.'[315] Burada Allah, onların bildiklerine göre davrandıklarını bize söylemiştir. Fakat ben 'bilgi' derken, bilinenin müşahede edilmesinden meydana gelen bilgiyi kastetmekteyim. Bilgi fikrin delilinden meydana gelmişse, böyle bir bilgi gerçek bilgi değildir. Gerçekte bilgi olsa bile durum böyledir. Hz. Peygamber Kuran'da bir sureyi zikretmiş, sahabeyi denemek üzere adını söylememişti. Bir sahabenin zihninde onun Fatiha suresi olabileceği hissi doğmuş, Hz. Peygamber de Fatiha olduğunu söylemiş, fakat sahabede bilgi kesinleşmemişti. Sahabe Hz. Peygamber'e içinden geçeni bildirdiğinde, Hz. Peygamber şöyle demiştir: 'Bilgi sana fayda versin.' Öyleyse gerçekte bilgiydi, fakat bu hissin kendisinde gerçekleştiği sahabe adına bilgi değildi. İşte bilgi varken, bilgiye aykırı davranılabileceğini kabul edenlerin görüşü de böyle değerlendirilebilir. Bu görüşü savunan kimseyi sınadığında ve görüşünü incelediğinde, gerçeği bizim söylediğimiz gibi bulursun. Bu nedenle Hz. Peygamber, ondan anlayana, şöyle demiştir: 'Allah kaza ve kaderini uygulamak istediğinde, akıl sahiplerinin akıllarını çekip alır. Kaza ve kaderini onlarda uyguladığında, ibret alsınlar diye akıllarını kendilerine döndürür.' Bilginin ve ibret almanın giderilmiş olması, bilginin gerektirdiği amelden başka bir şey değildir. İşte bizim vardığımız görüş budur. Allah bir grup hakkında '*dünya hayatının zahirini bilirler*'[316] der. Onlar bilgilerine göre amel eder. '*Onlar ahiret hayatından gafildir.*'[317] Yani ahiret için çalışmazlar, çünkü Allah onları ahiretten habersiz bırakmıştır.

Bu nedenle ahireti unutmuş, onun için çalışmayı bırakmışlardır. '*Bunda kalbi olan veya gördüğü halde kulak veren için öğüt vardır.*'[318] Allah emir kipinde şöyle der: '*Hatırlat.*'[319] Yani unutana veya ondan habersiz kalana bilgiyi hatırlat ve zikret. '*Çünkü hatırlatmak müminlere fayda verir.*'[320] Onlar iman nuruyla ne olduğunu keşfen bilmiş, sonra gafil kalmış veya unutmuşlar, bildikleriyle aralarına perde olmuştur. Onların müşahede ettiği şey, daha önce bilip de unuttukları şeydir. Onlara hatırlatıldığında, hatırlarlar. Bu kez bildikleri onlar için müşahede haline gelir ve öğüt ve hatırlatma onlara fayda verir; onlar da bildiklerine göre amel ederek Allah'ı müşahede ederler. Çünkü hatırlatmak ve öğüt vermek, müminlere faydalıdır.

İman sahibi olduğunu iddia ederek zikreden birisinin zikrinin fayda vermediğini gördüğünde, o kişinin iman ettiği şey hakkında bu esnada bilgili olmadığını anlamalısın. Böyle biri kesinlikle mümin değildir, çünkü Allah'ın şahitliği haktır ve O doğru sözlüdür. Allah bize mümine zikrin fayda vereceğini bildirmiştir, biz ise -misalde- o kişinin zikir ve hatırlamadan faydalanmadığına şahit olduk. Böyle bir durumda Allah'ı doğrulamak amacıyla imanı ondan selbetmeliyiz. Faydanın anlamı, bilinene göre amel etmektir. Bildiği hususta amelde çekinceli davranan birisini gördüğümüzde, onun içinde ihtimal ve kuşku bulunduğunu anlarız. Bir konuda içinde kuşku taşıyan kimse o şeyi bilmediği gibi bunu kendisine haber verene -bilgiyi zorunlu kılacak şekilde- iman etmemiştir. Bununla birlikte ona sorsan şöyle der: 'Biz bu şahsın' yani peygamberin 'getirdiğinin doğruluğundan kuşku duymuyoruz, ona iman ediyoruz.' Böyle bir söz, sadece bazı insanların yanında iddia edilirken doğru olabilir. Sonra düşüncesiyle baş başa kalınca, ihtimal ortaya çıkar ve bilgi olduğunu zannettiği şeyin kendisine arız olan bir durum olduğunu görür. Onların bir kısmında kuşku ve ihtimal 'peygamberin getirdiği açıktır ve haktır' derken de devam eder.

Böyle bir şahitlikte bulunmasının sebebi şudur: Bir şeyin doğruluğu mümkün olduğu kadar yalan olması da mümkündür. Bir vakitte kişiye haberin doğruluğu gözükünce, kuşkuyu reddeder. Bu durumda kendisine iman ettiği haberi tasdik, haberin bizatihi içerdiği ihtimallerden biridir ki bu haberin doğru olması demektir. İşte iman ederken kendisine görünen haberin bu yönüdür ve bu esnada doğruluğuna ve hakkında kuşkuya kapılmadığına kesin kanaat getirir. Bilmez ki bu kesinlik, haberin iki ihtimalinden birisinin ortaya çıkmasından kaynaklanır. Haberin doğruluğunu bildiren varidi unuttuğunda ise doğruluk ve yanlışlık ihtimalleri eşit derecede kalır. Böyle bir durumda insan bilerek değil zan yoluyla birisini tercih edebilir.

Kardeşim! Nefsin hilelerinin ne kadar gizli ve bilgisizlik perdesinin -kendisi yok olsa bile- ne kadar güçlü olduğuna bakınız! Üstelik bilgisizlik var olan bir şey olsaydı, durum nasıl olurdu? Hamd Allah'adır, ihsan O'ndandır. İmandaki payını ve mertebeni öğrenmen için bu konuya dikkatini çektik. Hz. Peygamber sahih bir hadiste şöyle der: 'Zinakar mümin iken zina etmez.' Başka bir ifadeyle cezalandırıla-

cağından tam olarak emin iken zina etmez; çünkü Allah onu bağışlayabilir. İman bilginin verdiği kesinliği ve açıklığı vermediği sürece, iman değildir.

Bilmelisin ki, bilgi ince bir perde ardından ameli verir. Hz. Peygamber zinakar hakkındaki hadisinde şöyle der: 'İman ondan çıkar, bir gölge gibi üzerinde durur.' Bu konuda bizim bir hüsnü tahlilimiz vardır, şöyle ki: Zinakar Allah'tan kendisine inecek bir belaya maruz kalmıştır. İman ise bin gölge gibi onun üzerinde kalmak üzere ondan çıkar. Gölge belanın -şayet inerse- kula ulaşmasını engeller.

Dostum! Dikkatini çektiğimiz bu açıklamadan gafil kalma! Allah ayetleri ancak haklarında bilgi gerçekleşsin diye ortaya koymuş ve artırmıştır. Allah bilir ki, bilgi olursa, amel onun ayrılmaz özelliği olacaktır. İlaç içen birisine dikkat ediniz. Bu bir ameldir. Hasta ilacı şikâyet ettiği hastalığını iyileştireceğini bildiği için içmiştir ve bunun için şöyle der: 'Belki de şifa içtiğim şeyin kendisidir.' Bu imkân ve ihtimal nedeniyle ilacı içer. Böyle iken, kuşkusuz bir şekilde onun şifa olduğunu bilse, ona süratle koşardı. Bir imkân ve umut esnasında, insanın tutumu öyledir. Şöyle diyebilirsin: '*Allah onu bir bilgiyle saptırdı.*'[321] Bu ayet heva ve arzusunu ilah edinen kimse hakkındadır. İlah meluhta güç sahibidir ve bu kişinin ilahı onun hevasıdır. Heva onun üzerinde hüküm sahibi olmuş, Allah yolundan onu saptırmıştır.

'Bilgi üzerindeyken' demesine gelirsek, bunun anlamı, Allah'ın onu bir bilgi üzerindeyken saptırmasıdır, yoksa sapan kişi bilgiye sahip değildir. Çünkü sapan kimse hangi yönde matlubunun bulunduğunu bilmeyen bir şaşkındır. Dolayısıyla 'ala ilm (bilgi üzerinde)' 'saptırdı' kelimesine bağlıdır ve ondaki amildir. O da Allah'ın fiilidir. Allah'a düşen sadece açıklamadır. Ayette '*Allah kendilerine hidayet ettikten sonra, bir kavmi saptırmaz, ta ki onlara sakındıkları şeyi açıklayana kadar*'[322] buyurur. Yani misak hususunda ve üzerinde doğdukları fıtrat kendilerine açıklandıktan sonra, kavmi saptırabilir. '*Ta ki onlara korktukları şeyi açıklar.*'[323] Onlara bunu açıkladığında ise kendilerini hayrete düşürür. Bu bağlamda onların bir kısmını vasıtayla hayrete düşürür. Bunlar nebilik hakkında kuşkuya düşer ve hayrete kapılır. Böylece bir peygamberin peygamber olduğuna kesin olarak iman edemezler ve kendisinden bilgi almada çekimser davranırlar. Bir kısmını ise nebiliğin as-

lında hayrete düşürür. Acaba nebilik olabilir mi, olamaz mı? Bir kısmını teorik delilerin imkânsız gördüğü hususta peygamberin getirdiği hükümlerde hayrete düşürür. Öyleyse Hakkın beyanı ve hidayeti, onlara bu hayreti kazandırır. Bunun nedeni imanın olmayışıdır. Başka bir ifadeyle Allah'ın kendilerine söylediği ve açıklamış olduğu hakikati, onlara keşf ettirecek bir iman nuru onlarda yoktur. '*Allah'ın kendisine nur vermediği kimse...*'[324] Kast edilen kendi imanından olan nurdur. '*Onun nuru yoktur.*'[325] Kast edilen kıyamet vaktidir. Çünkü '*Allah her şeyi bilendir.*'[326] Allah bir şeyin olacağını bilirse, onu yaratır; var olmayacağını bildiğinde ise onu meydana getirmez. O'nun işi bilgisine bağlıdır. 'De ki, onu bilgisiyle indirdi.' İndirme bilginin meydana getirdiği bir eylemdir. Hak kullarına beyan ettikten sonra, bir kısmına bilgi ihsan eder ve bu kısım kendilerine verilen bilgiye göre amel eder. Bir kısmını ise bilgiden mahrum bırakır; bu kısım dalalete düşer ve hayrette kalır, kuşkuya kapılır, tereddüde kapılır ve çekimser kalır.

Ayette '*Kitap verilenler, onu çocuklarını tanıdıkları gibi tanır*'[327] denilir, çünkü onlar kitaplarını tasdik ediyordu. Peygamberin özelliği orada vardı ve onlar bu niteliği görmüş, o niteliğin aynısı olduğunu bilmiş, bu niteliğin bulunduğu kimseyi tanımamışlardı. Bunun nedeni, söz konusu niteliğin pek çok şahısta bulunabilme ihtimalidir. Bu nedenle -peygamberlik niteliğinde değil- şahıs hakkında tereddüde düşmüşlerdi. Allah onların '*Bir kısmı bildikleri halde hakkı gizler*'[328] der. Yani onlar gerçek olduğunu bilirler ve kendilerini taklit eden insanlardan bu hakikati gizlerler. Aynı zamanda peygamberden de bu niteliğe sahip olduğunu anladıklarını gizlerler. Hakikati bilen birinin zahirde onu itiraf etmesi gerekmez, fakat içinden onu tasdik etmesi bilginin ayrılmaz özelliğidir. Bunu bilen insan, diliyle yalanlasa bile, onu doğrulamıştır ve bu durumda bilgisine göre amel etmiştir ki, amel tasdiktir. Allah Teala '*Nefisleri ona kesin olarak inanmıştır*'[329] der. Yani onların ayet olduklarına inanmışlardır. Böylece gerçeği bilmişler ve bilgilerine göre de amel etmişlerdir. Bu amel bilginin nefse yerleşmesi demek olan kesin inançtır. Bilmeselerdi kesin olarak inanmazlardı. Her bilgi kurtuluşu sağlamaz, kurtuluştan ancak genel veya özel olmak üzere belli bir miktarı sağlayabilir.

Şöyle sorabilirsin: Ateştekiler, Allah'ın tehdidinden kurtulmayı tasdikle, şöyle demişlerdir: *'Rabbimiz bizi çıkart ki, daha önce yaptığımızdan farklı olarak salih amel yapalım.'*[330] Bu esnada onlar adına bir bilgi gerçekleştiğinden kuşku duymayız. Allah onlara *'Döndürülselerdi, yine yasaklanmış işe dönerlerdi'*[331] buyurur. Üstelik elde ettikleri bu zevkî bilgiye göre, yasaklanmış işlere dönerlerdi. Bu nedenle şöyle dedik: Allah dünya hayatının ne olduğunu bildiği için onu belli bir doğada yaratmış, insanı da unutmaya, gaflete ve aceleyi sevmeye kabiliyetli mizaçta yaratmıştır. Bunun yanı sıra insan mizacı, bulunduğu duruma göre, bunların zıtlarına da kabiliyetlidir. Allah dünyadaki yaratılışlarına döndürülmüş olsalardı, onların tekrar bildiklerini unutma haline döneceklerini belirtir. Allah onların gözlerine bir perde koymuştur. Bu perde kendisini görselerdi gerçeği öğrenip ona göre davranmalarına sağlayacak şeye karşı konulmuştur. İşte *'Yasaklandıkları işe dönerlerdi'*[332] ayetinin anlamı budur. Çünkü onların yaratılışları bunu gerektirir. Bu bilgi onlar adına kalsaydı, geri dönmezlerdi.

Bakınız! Hz. Peygamber sahih bir hadiste şöyle der: 'Kıyamet günü dünya ehlinden en çok nimet görmüş birisi getirilip ateşe daldırılır. Sonra ona 'hiç nimet gördün mü?' diye sorulsa, 'hayır derdi.' Bilindiği gibi, Hz. Peygamber nimetlenenleri görmüştür. Fakat halin şahidi, nimetlenenden peygamberi perdelemiş ve onu kendisine unutturuştur. Aynı şekilde, dünyadaki en üzüntülü insan bir defa cennete daldırılıp sonra 'hiç üzüntü gördün mü?' denilse 'hiç görmedim' derdi. İnsanlar geri döndürülselerdi, döndürüldükleri hal ve yapıya göre davranırlardı.

Müminlerin asilerine gelirsek, onlar, tehdidin gerçekleşeceğini bilir, fakat kimde gerçekleşeceğini bilmezler. Onlardan birisi tehdidin kendisinde gerçekleşeceği kimsenin tam olarak kendisi olduğunu bilseydi, tehdidin kendisinde uygulanacağını bildiği günaha kalkışmazdı. İnsan seçiminde ve ihtiyarında mecbur ise bunu da bilmez. Çünkü bu konuda iş ortak olduğu için bunu kendinde bulamaz. Bazı menzillerden söz ederken bu hususa değinmiştik. Öyleyse seçiminde ve ihtiyarında cebri keşif ve müşahede ederek bilen kimse, kaderin hükmüyle günah işler. Böyle birisi, bildiğini yerine getirir ve bu amel ona zarar vermez; aksine onun günahı bağışlanır.

Bilmelisin ki, bu meselede zikrettiğimiz bu miktar, hakkında ilahi haberin geldiği bilgi dahilindedir. Söz konusu ilahi haberin lafzı şöyledir: 'Bilginin bir kısmı saklı bilgidir, onu Allah'ı bilenler bilebilir. O bilgiyi söylediklerinde, sadece Allah'tan gafil olanlar onu inkâr eder.' Bu hadis, keşif ehli nezdinde sahihtir ve bu hadis hakkında görüş birliğindedirler. Keşif ehli bu hadisi bilmiş ve kesin olarak öğrenmiş, onu 'meknün' değil, 'meknün yapısında' kabul etmişlerdir. Çünkü bilgi meknün, yani sır olsaydı Allah'a özgü kalırdı. Allah'ı bilenler onu bildiğinde, Allah'ı bilmenin O'nun bildiği bilgiyi de kula kazandırdığını anladık. Böyle bir bilgi genele perdeliyken seçkinlere malumdur. Allah'ı bilmenin anlamı, O'nun bilinmeyen olduğunu bilmektir. Böylece bilinemeyecek bir şey olduğunu ve O'nun dışındakileri bilmenin mümkün olduğunu anladık. Bu bilginin kilitleri Allah'ı bilenlerin kalpleridir. Onlar bu bilgiyi kendi aralarında konuşur, çünkü ancak böyle konuşulabilir. Bu bilginin ehli ve Allah ehli olmayanların -ki Allah ehli zikir ehlidir ve onlar Allah'ı bilenlerdir- bulunduğu bir mecliste konuşulursa, Allah'tan gafil olanlar kendilerine tepki gösterir ve bilgiyi inkâr ederler ve onları Allah ehli değil gurre ehli olmakla suçlarlar. Onlar, Allah'ı bildiklerini zannedenlerdir. Öyleyse bilginin bir tarzı 'meknün tarzındadır.' Bir kısmı ise saklı değildir ki, o da budur. Çünkü saklı bilgi müşahedeyle bilinir ve aktarılamaz. Fikir bilgileri ise öyle değildir, hepsi aktarılır. Keşif sahibi fikir veya düşünme gücü olmadan bir bilgi elde ederse, delil olmadan aktarabilir ve delili bilen o bilgileri kabul edebilir. İşte bu bilgi meknün tarzında olandır; çünkü onu bilen, delili bilmiyordur.

Bilmelisin ki, iki diyar vardır: Birincisi natık ruhların yerleşik olduğu diyardır. Burası itidale kavuşan ve düzenlenmiş doğal bedenlerdir. Allah onu iki eliyle yaratmış, iki niteliğiyle ona yönelmiştir. Allah bedeni yarattığında, onu başka bir diyara yerleştirmiştir ki, orası 'evin evidir.' Allah evin evini iki kısma ayırarak birincisini dünya diğerini ahiret diye isimlendirdi. Her evin sakinlerinin -ki natık nefislerin evleridir- maslahatının ne olduğunu bilmiştir. Allah, dünya evinin faniliği, yok olacak ve suretinin değişecek olması, konumunun ve şeklinin başkalaşacak olması ve hayatının gizliliği nedeniyle, onda bir sakin yarattı. O, Allah'ın natık nefsi yerleştirdiği bu yerdir. Böylece bu yapının ve yaratılışının hayatını da -tıpkı sakinlerinin evi gibi- gizli yaptı. Bu ha-

yat da fani, varlığı gidici, sureti, şekli ve konumu ortadan kaybolacak bir hayattır. Sakini de -ki natık nefstir- bilgisizlik, perde, kuşku, zan, küfür ve imanla nitelenmiştir. Bunun nedeni, beden yapısından ibaret bu diyar ve evin kesifliğidir. Onunla Allah'ı görmek arasına bir perde koymuş, onu kendisini emzirsin ve ayakta tutsun diye annesinin hücresine yerleştirmiştir. Natık nefs bu bedene yerleştirilmesinden itibaren annesinden başkasını görmemiştir. Öyle ki bu yaratılışın sakinlerinin bir kısmı, babasını tanımaz. Allah Teala kendisine uyumayı ihsan etmiş ve uyurken 'hayal gücü' denilen bir güçte rüya görmeyi nasip etmiştir. İnsan uyurken adeta bu yapının ve yaratılışın dışına çıkar. Böylelikle babası kendisine bakar, onunla sevinir, kendisine 'ruh' ilka eder, onunla ünsiyet ettirir, ruhlar kendisine yönelir, tenzihinden Hak kendisine görünür. Natık nefs, bütün bu halleri uykuyla kendisinden ayrıldığı ve kendisiyle ülfet ettiği hemcinsi olan bedeninde görür. Böylelikle uyku esnasında kendisine alışık ve aşina olduğu bedeninin diyarında olduğunu zanneder. Bütün bu maddelerde gördüklerinin de müşahede ettiği tarzda olduğunu zanneder. Bu görme, dünya hayatında natık nefsin babası ve kardeşleri olan ruhlarla olduğu gibi Rabbiyle de ünsiyet etme miktarıdır. Bir kısmı bu konuda güçlenir ve gördüklerini uyanıkken görebilecek hale ulaşır. Allah kendisine 'tabir ilmi' denilen bir bilgi verir ve gördüğü suretleri bu ilim sayesinde anlamlarına yorar. Allah bu dünya hayatını natık nefsin evi olan bu yapı ve yaratılıştan boşaltmayı murad ettiğinde, ondan bedeni yöneten ruhu ayırır ve bü ruhu uyurken büründüğü berzahî bir surete yerleştirir.

Kıyamet günü olup Allah Teala kendisini hayat diyarı olan diğer diyara naklettiğinde -ki orası natık bir yer, hayatı gözüken, varlığı yok olmayan ve sabit hayattır- natık nefs için öteki diyarın cinsinden ve nefsin niteliğine uygun bir ev yaratır. Çünkü orası kendisine uygun olmayan bir sakini kabul etmez. Böylece Allah mutlular için doğalbedenî bir yapı, bedbahtlar için ise unsurdan oluşan bir yapı yaratır ve onu düzenleyerek itidale kavuşturur. Ardından natık nefsi o eve yerleştirerek ondaki körlük, bilgisizlik, kuşku ve zan perdelerini kaldırıp onu sürekli nimet ve bilgi sahibi haline getirip babasını ona gösterir. Natık nefs de babasını görüp mutlu olur. Ardından kendisini yaratan ve rızkını vereni ona gösterir. O da kendisiyle kardeşleri arasında onu tanır ve sevdiklerinin arasına katılır. Allah dünya hayatında kendisinden gizli

her şeyi ona gösterir ve bu yapıyı 'cennet' denilen öteki diyara yerleştirir. Çünkü Allah ahiret hayatını iki kısma ayırmıştır ki, burası birinci kısımdır. Diğeri 'cehennem' denilen öteki yerdir. Allah cehennem ehlinin natık nefislerini unsurdan yaratmıştır. Bu yönüyle onların nefisleri, başkalaşmayı kabul eder. Allah bilgisizliği onlara eşlik ettirirken bilgiyi çekip alır. Taklitçi müminlerin bilgisizliğini bedbahtlık diyarının sakinleri arasından işlerin inceliklerini bilenlere verir ve o kişi bu bilgisizlikle ateşe girer, zaten oranın ehliydi oysa ateş bilginleri kabul etmez. Bu nedenle dünya hayatında işlerin inceliklerini bilip cennetlik olmayan bu bilgine taklitçi müminin bilgisizliği verilir -çünkü bilgisizlik cennette bulunmaz. Ebleh ve taklitçi mümin, kendi cehaletini cehennemlik alimin üzerinde görür, ondan Allah'a sığınır, onun çirkinliğine şahit olur; Allah'ın cehennemlik alimin bilgisini kendisine giydirerek verdiği nimeti nedeniyle de şükreder. Bu alim ise cennetlik adama bakar, hasretine hasret katılır. Bilir ki, içinde bulunduğu yer, bu durumu bizatihi gerektirmiştir. 'Keşke geri dönseydik de Rabbimizin ayetlerini yalanlamayıp müminlerden olsaydık' der. Çünkü cehennemlik alimler şunu öğrenmiştir: Mümin oldukları takdirde, cahil bile olsalar mutluluk diyarına intikal ettiklerinde, bilgisizlik elbisesi çıkartılıp bilgi elbisesi onlara giydirilecektir. Bu nedenle akıbet hayır olduğu için, dünya hayatında bilgisiz olmayı önemsemezler. Hâlbuki cehennemlikler şunu bilmez: Daha önce bulundukları yaratılışla dünyaya döndürülselerdi, yine onun hükmüne dönmüş olurlardı, çünkü bir niteliğe bağlı fiil değişmez. Onların dile getirdikleri bu temenni de bulundukları yaratılışın ve yapının etkisiyle söylenmiştir ve bu bilgilerinin kendilerinde kalacağını zannetmişlerdi. Allah Teala bu dünya yaratılışında bilenler için unutma özelliği yaratmıştır.

Onlar bir şeyi bildiklerini bilirler ve onu akıllarına getirmek isterler. Hâlbuki daha önce kendisini bildikleri halde hatırlamazlar. Allah'ın dünyada unutma özelliğini yaratması, onların bildikleri şeyle ilgili bilgilerini kendilerinden çekip almasıyla, her şeye gücü yettiğine dikkati çekmek amacı taşır. Cehenneme girdiklerinde ise bilgiyi onlardan çekip alır. O, rahmetini dilediğine tahsis eder. Bu durum '*Allah'ım! Mülkün sahibi sensin, mülkü dilediğine verirsin*'[333] ayetinde belirtilir. Bilgiden büyük mülk mü olur? Bilgi, Allah'ın mukallit-cahil fakat ahiret hayatında mutlu mümine verdiği nimettir. '*Mülkü dilediğinden çekip alır-*

sın.'[334] Bilgiden daha üstün mülk mü olur? Allah bu bilgiyi cehennemlik olan ve mümin olmayan alimden alır. *'Dilediğini aziz yaparsın.'*[335] Yani bilgiyle aziz yaparsın. *'Dilediğini zelil yaparsın.'*[336] Bilgiyi çekip alarak dilediğini zelil ve hor yaparsın.

Allah'ın beni yükümlü tuttuğunu öğrenince
Anladım ki mesul ve maksud benmişim

Zaman sürdükçe ibadet edeceğim O'na
Dünyada ve ahirette mabud Hakka

Yaratılmış bir şeye tecelli etse
Görür ki Hak (her daim) görülen

Ama şeyin kendi suretinden, O'nun hakikatinden değil!
İş ve şe'n mevcut ve yitirilen

Çünkü biz yüzdeki gözlerle görürüz O'nu
Hepimiz O'nun yüzüyüz! Yüz ise sınırlı

O varlıktır, oluştaki O'nun sureti
Rahman'dan başka mevcut yok!

İki yer var; darın darı (evin evi) doldurur orayı
Latifin diyarı; oluşta tecrit yok

Hakikatler işin ahiret hayatında rahmete varmasını bildirmeseydi, elemlerin kalkmasıyla onlar adına orada afiyet gerçekleşmeyecekti. Sonunda iş rahmete varacağı için orada mana ve ruhuyla birlikte Allah insana merhamet eder. Bazı şeylere rahmet afiyetin ta kendisidir, başka bir şey değildir. Bazıları için acıların ortadan kalkması demektir. Bu kısım, cehennemliklere özgüdür ki, onlar ateşliktir. Acıların kalkmasıyla onlar adına afiyet gerçekleşeceği için, ateşte ölmezler. Böylece bundan bir haz duyarlar. Onlar elem sahibi değil acı sahibidir ve hayatta kalmazlar. Yani bedbahtlık diyarında kendilerine afiyet vermesine ilave olarak, cennet ehlinin nimeti gibi nimete sahip değillerdir.

Kalpte senden bir alev var, onu söndürmez
Duyuyu görmek onu inşa eder

Eşraf adına şereften korkarım
Kalbime gelen, onu bildirir

'Ah' sahibi talep etmek üzere gelince
O hal müşahedesiyle iyileştirir onu

Kalbimde yenilenen şey onu nimetlendirir
Uykudan önce olan ise onu izhar eder

Bilmelisin ki, bugün bilginin mutluluk olduğunu iddia eden insan bu görüşünde haklıdır ki ben de aynı görüşteyim. Bununla birlikte bu görüşü benimseyen insan keşif ehlinin elde ettiği bir bilgiden mahrumdur. Şöyle ki: Allah Teala kulun bedbaht olmasını irade edince, ondan bilgiyi uzaklaştırır, çünkü bilgi onun zati bir özelliği değildir, aksine kul bilgiyi kazanmıştır. Kazanılmış bir şeyin ortadan kalkıp kişiyi bilgisizliğin kaplaması mümkündür. Çünkü bilginin çekip alınması bilgisizliktir ve onun üzerinde bilgiden kalan şey, sadece bilginin kendisinden çekip alındığının bilgisidir. Allah bu son bilgiyi onun üzerinde bırakmasaydı, bilginin ondan alınmasından dolayı azap çekmezdi, çünkü cahil olduğunu bilmeyen, neyi kaçırdığını bilmediği için sevinçli ve mutludur. Hâlbuki pek çok hayrı kaçırdığını bilseydi, sevinmez ve üzülürdü. Öyleyse insan ancak neyi kaçırdığını veya sahip oluğu halin alındığını bilmekle acı çekebilir.

Kolum incinmişti. Ben de Allah karşısında edebin gereği olarak Hz. Eyyub'un Allah'a dönmesi gibi durumumu O'na şikâyet ettim. Amacım ilahi kahra karşı direnmemekti. Nitekim Allah Teala'yı bilmeyenler böyle yaparak teslim, tevekkül ehli ve itiraz etmeyenler olduklarını zannederler. Böylece de iki bilgisizliği birleştirirler. Allah'ın kolumda bana tattırdığı azabı hissedince, şu dizeleri söyledim:

Hem kolumdan ve hem O'ndan şikâyet ettim
Bu benim zayıflığımdan

Dedim ki, nefse çağır onu
Benim genişliğimde senin iddian nerede

Dedim ki, sana şikâyetim var ondan
Zararım faydamın ta kendisi

Çektiğim sıkıntıdan şikâyet olmasaydı
Ondan ve doğamdan çıkmış olurdum

Bilgisizliktir bu, ama kalp bilir onu
Uyan hal sahibinin kalbi

Bilgisizliğimle çıkmasaydım
Kimse çağırmazdı beni O'na

'Buyur' dedim beni çağırana
Metaın kendisini istiyorum dedi

Şevk derdi, onu ganimet bil onu
Vuslatım ayrılmamın ta kendisi

Çektiğim ağrı hafifledi
Gördüğüm hal kayboldu.

Akıl olmasaydı bilmezdim O'nu
Levha olmasaydı yazamazdım O'nu

Oluş görülmeseydi olmazdın sen veya onda
Bilgi olmasaydı onu uygulayamazdım

Halk varlığını bilir denirse
Hakikate dair bir bilgisi yok onun

Bu kadar bilgisizlik yeter ona:
Hakikatin durumunu bilmiyor

Hakikatler ortaya çıktığında kuşku ya da tereddüt olmaz. Hakikat aydınlığı ayan beyan ortadadır artık. Bu durumda öğrenme gerçekleşir, tartışma kalkar ve duyma meydana gelir. Bu hal ile aranda tehlikeli gedikler, susatıcı çöller, uğraştırıcı yollar, silinmiş izler vardır. Bu yollar-

da kılavuz bile yolu şaşırır. Bu yolları yaşayan ve ölen değil, hayat veren ve öldüren kat edebilir. Bu güçlüklere karşı koyanın ve sınırları aşanın durumu nasıldır? Fakat çekilen meşakkatin acısı ölçüsünde, rahatlama ve nimet gerçekleşir. Orada kendinden başka bir çöl veya gedik yoktur. Öyleyse sen, kendinden O'nun perdesisin. Kendini ortadan kaldır ki, iş kolaylaşsın! Halkı bilen, Hakkı bilir; bu hakikatin bir kısmını bilmeyen, bütünü bilmez. Çünkü bütün karşısında parça, farkında olunmayan bir yönden, bütün gibidir. Bütün yönleriyle parçayı bilseydi, bütünü de öğrenirdi. Çünkü onun parça olması yönlerinden hareketle bütünü bilmiştir.

Bu menzil, ayetleri çoğalmış ve delilleri ortaya çıkmış menzillerden biridir. Fakat gözler perdelerin etkisi altındayken kalpler kilitlidir. Akıllar ise arzularıyla savaşmakla meşguldür ve bu nedenle onlardan beklenen derin araştırmaya kendilerini veremezler.

Bu menzilde çeşitli ilimler vardır: Bunlardan birisi düşmanlara karşı koymak ve arzuların birbirleriyle karşı karşıya gelmesinin bilgisidir. Çünkü akıllar arzuyu arzuyla savmasalardı, maksada ulaşamazlardı. Çünkü nefisler her daim arzularının etkisinde kalma alışkanlığındadır. Akıl yönetimi bilen ve suretleri inşa etmede mahir olursa, nefsin arzu ettiği şeyin bir suretini oluşturur. Nefis de sevgiyle o sureti kabul eder ve amacını elde eder. Sayı ve harflerin özellikleri bu menzilden öğrenilir. Basit sayılar, onların kendilerinden oluşan sayılardaki etkisi bu menzilden öğrenilir. Sayılar bileşik olduklarında da basitken sahip oldukları özellikler devam eder mi, etmez mi? Bu menzilden öğrenilir. Zaman zarfları ve onların kimin elinde oluğu, bu menzilden öğrenilir. Gelecek zaman şimdiki zaman olduğunda, hükmü nedir? Bilginin tekliği bu menzilden öğrenilir. Ona çokluktan nispet edilen nedir? Bu bilginin kendisine değil, ilgilerine aittir. Teorik araştırmanın mekân zarflarında meydana getirdiği neticeler, bu menzilden öğrenilir.

Varlıkların dünya ve ahiretteki ömürleri bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte ahiretin sonu yoktur. *'Hepsi belli bir süreye gider.'*[337] ayeti geneldir. Her şey için bir gaye ve son olmalıdır. Eşya ise sonsuzdur ve dolayısıyla gayeleri de bitmez. Allah eşyayı her an yeniden yaratır. Her şeyin bir gayesi vardır ki, gaye onun belirlenmiş yeridir. Binaenaleyh ecel varlıkların hallerine aittir. Onların gayesi -gayesizliktir. Bu

menzilde hakikat, mecaz ve itibar öğrenilir. Acaba neyden neye geçilir ve geçmenin faydası nedir? İki diyarın mamurluğu bu menzilden öğrenilir. Bu konu, bu bölümde yollarının bir kısmını zikrettiğimiz ve tamamladığımız meseledir. Kıyamet hallerinin hükümlerinin değişmesi bu menzilden öğrenilir. Yükümlülerin hallerindeki değişiklik bu menzilden öğrenilir. Allah her sınıfa o sınıfın özelliği bakımından hitap eder, buna ilave yapmaz. İşin bütünüyle yeni olduğu ve bir tekrar olmadığı bu menzilden öğrenilir.

Hakkın hitapta muhatabın anlayışına inmesi, bu menzilden öğrenilir. Hâlbuki hitabın bütünü haktır. Çelişki veya karşıtlık bulunsa bile, tek hakikat vardır ve hepsini birleştirir. Bu karşıtlığa misal olarak, rengin kendilerini birleştirdiği siyah ve beyazın birbirine zıtlığını verebiliriz. Veya renkler kendilerini arazın birleştirdiği farklı hakikatlerdir. Teşbih ile tevhit bu menzilden öğrenilir. Tafsil bu menzilden öğrenilir. Allah'ın kelimelerinin O'nun yaratmasının hükmü olması bu menzilden öğrenilir. Kevnî amellerin yaratılması ve onların suret olarak var edilmesi, bu menzilden öğrenilir. Cem' ve vücûd, bu menzilden öğrenilir. Doğal yaratılışın gerektirdiği hükümler, bu menzilden öğrenilir. İlletler, sebepler ve ceza, bu menzilden öğrenilir.

Dünya sebepleriyle ahiret sebepleri arasındaki fark, dünya sebeplerinin ahiret sebeplerine üstünlüğü bu menzilden öğrenilir. Amelin insana dönmesi ve bu konuda Allah'a izafe edilen ile O'nun kendisine izafe ettiği kısım bu menzilden öğrenilir. Hakkın yaratmasının kevnî sebepler karşısındaki durumu bu menzilden öğrenilir. Bunlar başkası değil, berzah mertebesindeki ulvi eserlerdir. Hallerin feleğin hareketlerinin değişmesi nedeniyle değişmesi bu menzilden öğrenilir. Hayvanın yapısı yönünden ölünceye kadarki hali bu menzilden öğrenilir. İlahi kıyas bu menzilden öğrenilir. Oluşun oluşa etkisi ve bu tesirden korunmanın yolu bu menzilden öğrenilir. Kıyamet, halleri ve mertebeleri bu menzilden öğrenilir. Âlemin bütün olarak durumu bu menzilden öğrenilir. İlahi yasa mensuplarının akli-hikemi yasa sahiplerinden üstünlüğü bu menzilden öğrenilir.

Bu menzilin içerdiği ilimlerin büyük kısmı bunlardır. 'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ ELLİ BEŞİNCİ BÖLÜM

Üretken Yollar Menzilinin, İbadet Arzının ve Genişliğinin Bilinmesi. Allah Teala 'Benim arzım geniştir, sadece bana ibadet edin' Buyurur

Allah'ın arzı geniş
Göğü o arzla evlenmiş

Bütün kapılar kapanmış
Cömertlik eli açar onları

Göğüslerin yerleri daralmış
Bilgi nuruyla genişletir onları

Sırrın belirsizlikleri karanlık
Keşfin bilgileri açar onları

Verilen her bir nimeti
el-Muhsin'in mertebesi bağışlar onu

Sonra arzda bozulma olursa
Belki Rahman düzeltir onu

Sonra şiddetlenir veya mutedil olursa
Hidayet dalgaları dizginler onu

Doğru olmayan her bir iddia
Acizlik dili çürütmüş onu

Her türlü eziyetle sıkıntı sahibi bir dirseği
Âlemdeki sıkıntılardan; ona zarar verir

Allah şöyle der: *'Allah'ın arzı geniş değil midir? Oraya hicret etseydiniz ya!'*[338] 'Ondan' veya 'ona' dememiştir. İster kendisine ibadet eden orada bulunsun ister ona ibadet etmeye karşı büyüklenen kimseler orada bulunsun, bütün arz Allah'ın arzıdır. Allah şöyle der: *'Ey iman eden kullarım! Benim arzım geniştir, sadece bana ibadet edin.'*[339] Bu ayette

Allah yeri (arz) güçlü bir pekiştirmeyle kendisine izafe etmiştir. Kastedilen Allah'ın arzı ifadesindeki pekiştirmedir ki kulları da -arzı kendisine izafe etmesi gibi- pekiştirmeyle izafe etmiştir. Onları ibadet emrine de aynı pekiştirmeyle izafe ederek şöyle demiştir: *'Sadece bana ibadet edin.'*[340] Başka bir yerde *'Allah'a ibadet edin'*[341], başka bir ayette *'Rabbinize ibadet edin'*[342] buyurur. Konuşan-birinci tekil şahsa yapılan bu izafetin değerini bilen kimse, iki izafet arasındaki farkı anlar. Hâlbuki ibadetle kastedilen aynı şeydir. Burada birinci şahsa izafe edilişteki genişlik daralmışken isme izafe edilişinde genişleme olmuştur. Burada gerçeği olduğu gibi bilenlerin anlayabileceği sır vardır. Bu sır, Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethederken 'Fetihten sonra hicret yoktur' hadisindedir. Mekke en değerli yerdir ve orası yeryüzünün batısından ve doğusundan haccetmek üzere kendisine gelinen en şerefli mekândır. Fakat sakinlerinden dolayı Hz. Peygamber, Mekke'den hicret etmeyi emretmiş ve hicret edenin ücretini yüceltilmiştir. Allah Mekke'nin fethini nasip edince, müminleri oraya yerleştirerek şöyle demiştir: 'Fetihten sonra hicret yoktur.' Binaenaleyh Allah kime fetih ihsan ederse, o her şeyde veya her şeyin aynı olarak O'nu görür. Böyle biri artık hicret etmez, çünkü bir şey yitirmemiştir ki hicret etsin! Hicret ederse, Allah'ın emri nedeniyle hicret eder. Bu kişi, Allah'ın emriyle Allah'tan Allah'a ve Allah ile hicret eder ve bu hicret cemaatle namaz kılmak üzere namaza gitmesine veya haccetmek üzere Mekke'ye gitmeye veya cihada veya ziyarete veya Allah yolundaki bir kardeşini ziyarete veya yoksullar için çalışmaya çıkmasına benzer.

Bütün bunlar, gerçekte hicret değil, ilahi emir nedeniyle müşahedeye dayalı bir yolculuktur. Müşahedeye dayanmazsa, böyle değildir. Ya da müşahede gibi olabilir. Burada bizim ifade etmek istediğimiz husus böyle olan değildir. Çünkü ihsanın en düşük mertebesi, görür gibi Allah'a ibadet etmektir.

Allah Teala insan-ı kâmili iki surete göre yaratmış, insan Allah'ın kendisi için iki ismini -ki bunlar el-Evvel ve el-Ahir isimleridir- bir araya getirdiği bir yaratılışla var olmuştur. Allah ona zahirinde ve bâtınında iki hüküm vermiş, bu sayede insan-ı kâmil, her şeyi bilen olmuştur. Allah onu yeryüzünün toprağından yaratmıştır ki, toprak, aşağısında bir şeyin bulunmadığı en düşük varlıktır. Nitekim Allah'ın

ardında da varılacak bir amaç yoktur. Böylece Allah, insan-ı kâmilin yerini mekânların en değerlisi yapmıştır. O çadırın direğinin yerleştiği noktadır. Kapsayıcı arşı ise Rahman'ın istiva ettiği yer yapmıştır. Ranman şanına layık bir tarzda ona yerleşir. Böylece Allah, yer, gök ve bu ikisinin arasında yer kaplayan felek ve unsurlar gibi genel şeylerin mertebelerini ve birbiriyle irtibatlarını bildirmiştir. Bütün âlem Arşın içindedir, arz ise öyle değildir, çünkü arz döşeğin yerleştiği yerdir. Allah bizi O'na ibadet edelim diye yarattığı için yol bize yaklaşmıştır. Böylece biz toprak içinde topraktan yaratıldık. Toprak ve arz, Allah'ın hor yarattığı yeryüzüdür. İbadet zillet ve horluk demektir. Öyleyse biz aslı itibarıyla zelil ve hor olanlarız ve nurdan yaratılmışlara (melekler) benzemeyiz. Allah onlara ibadeti emretmiş, kendisinden yaratıldıkları asıl, davet edildikleri Allah'a ibadetten uzak olması nedeniyle, güçlük onlara uzak gelmiştir. Allah onları makamlarında kendiliğinden yarattığını göstermemiş olsaydı, oradan aşağı inmezler ve ibadetlerinde yükselme gerçekleşmezdi. Nitekim bizim için durum böyledir. Böyle bir durumda onlar ibadete takat getiremezlerdi. Çünkü meleklerin kendisinden yaratıldığı nur, zillet ve horluk değil, izzet özelliğindedir. Öyleyse Allah'ın bize inayetinin bir tezahürü, yaratılışımızdaki gayenin O'na ibadet etmek olması itibarıyla, bizi topraktan yaratarak yolu bize yaklaştırmasıdır; Allah bizi kendisinden yarattığı o yeryüzünde ve toprakta kendisine ibadet etmemizi emretmiştir. Başkasına ibadet edenler söz konusu olduğunda Allah kendi toprağında ve arzında başkasına ibadet edilmesine karşı gayrete kapılarak şöyle der: *'Rabbin hüküm verdi ki, ancak O'na ibadet edilecek.'*[343] Yani böyle hüküm verdi. Allah'tan başkasına ibadet edildiğinde, ibadet edilen bu hükme sahip olarak kendisine ibadet edilir. Dolayısıyla insanlar nispette yanılsa bile gerçekte ancak Allah'a ibadet edilir. Çünkü Allah'ın her şeyde özel bir yönü vardır (vech-i has). Bu sayede o şey varlıkta süreklilik kazanır ve sabit olur. Binaenaleyh hiç kimse Allah'a ibadetin dışına çıkmamıştır!

Allah Teala özel bir şekilde kendisine ibadet edenler ile eşyada kendisine ibadet edenleri ayrıştırmak isteyince, içlerinde başka varlıklara ibadet edilen yeryüzünün mekânlarından hicret etmeyi emretmiştir. Böylelikle Allah çirkini temizden ayırır. Çirkin başka varlıklarda Allah'a ibadet ederken temiz -başkalarında olmaksızın- Allah'a ibadet edendir. Allah Teala yeryüzünü hilafet mahalli yaptı. Orası mülkünün

diyarı ve isimlerinin hükümleriyle zuhur eden vekilin bulunduğu yerdir. Allah bizi topraktan yaratmış, ölüyken ve diriyken oraya yerleştirmiş, ahiret yaratılışında bizi diriltecek ve topraktan çıkacağız. Öyle ki dünya ve ahirette her nerede olursak olalım, ibadet bizden ayrılmaz. Bu bağlamda ahiret de yükümlülük diyarı olmasa bile ibadet diyarıdır. İçimizden dünya ve ahirette yaratılış sebebini müşahede eden, âlemde maksat olan kâmil kuldur. O, bütün âlemin vekilidir. Bütün âlem, bir zaman biriminde, ulvisiyle ve süflisiyle Allah'ı zikretmekten gafil kalıp sadece o kul Allah'ı zikretmiş olsaydı, zikirde bütün âlemin yerini alır, onun sayesinde âlemin varlığı korunurdu. Hâlbuki kul insan zikirden gafil kalsa, bütün âlem bu konuda onun yerini dolduramazdı. Zikreden insanın kendisinden ayrılması nedeniyle yeryüzü tahrip olurdu. Hz. Peygamber şöyle der: 'Yeryüzünde 'Allah' diyen bulundukça, kıyamet kopmaz.' Allah bu insan varlığını yaratmış, onu kuşatıcılık özeliğiyle teşrif etmiş, ona iddia özeliği vermiştir. Bu sayede onun suretini kemale erdirir, çünkü iddia, ilahi bir niteliktir. Allah şöyle der: *'Ben Allah olanım, benden başka ilah yok, bana ibadet et.'*[344] Böylece Allah, O'ndan başka ilah olmadığını iddia etmiştir ve bu doğru bir iddiadır. Her kim doğru bir iddiada bulunursa, ona karşı delil getirilemez ve iddiasını reddeden herkese karşı güç ve otorite sahibi olur. Çünkü şiddet, galibiyet ve kahır O'na aittir, çünkü O doğru sözlüdür ve doğruluk karşı konulamayan güç demektir.

İddia bir haberdir. Haber ise, haber olmak bakımından, eşit ölçüde doğru ve yalan olarak nitelenebilir. Başka bir ifadeyle haber, doğruluk ve yalan hükümlerini kabul eder. Buradan bir sınamanın gerekliliğini anladık: Mümin iman sahibi olduğunu iddia eder. Bu, Allah'ın varlığını ve birliğini tasdik, O'ndan başka ilah olmadığını, O'nun yüzünden (zat) başka her şeyin yok olucu olduğunu söylemektir. Başta ve sonda emir Allah'a aittir. Mümin içinde bu inancın bulunduğunu ve kalbini bu inanca bağladığını diliyle iddia ettiğinde, bir niteliği olduğunu iddia ettiği şeyde doğru söylemesi mümkün olduğu kadar bu inancın onun niteliği olduğu hakkında yalan söyleme ihtimali de mümkündür. Bu nedenle lehinde veya aleyhinde delil getirmek üzere, Allah kendisini yükümlü olduğu ibadeti yerine getirmek hususunda sınar ve imtihan eder. Bunun için ilahlığın âleme yayılmasına bağlı olan genel ibadetle değil, özel ibadetle O'na kulluk edip etmeyeceği sınanır.

Allah onun gözlerinin önüne sebepleri yerleştirmiş, bu iddia sahibinin ihtiyacını o sebeplere dayandırmış, bu iddiacı mümine vereceği her şeyi sebeplerden ve onların vasıtasıyla vermiştir. Allah kendisine nur ihsan ederse, söz konusu perdelerin örtüsünü o nur vasıtasıyla açar ve kaldırır. Bu durumda perdenin ardında sebeplerin sebebinin Allah olduğunu görür. Ya da Allah'ı o sebeplerde yaratıcı ve ihtiyaçlarını var edici olarak görür. Böyle birisi, Rabbinden bir nur üzerinde ve O'nun emrinden delile sahip olan iddiasında doğru sözlü, ilahi inayetle iddia ettiği makama hakkını veren gerçek bir mümindir. Böyle bir mümin, hakkında *'Allah'ın nur vermediği kimsenin nuru yoktur'*[345] denilen kimseden farklıdır. O kişi Allah'ın kendisini ve benzerlerini *'Sizin Rabbiniz değil miyim?'*[346] hitabında söz alıp kendilerine şahit tutmasının ardından dünya hayatında bu fıtrat üzerinde yaratmış, fakat o, Allah'ın rızkını kendilerinden verdiği ve kendisiyle O'nun arasında perde yaptığı sebeplerin ilah olduğunu ileri sürmüştür. Böyle birinin karanın ve denizin karanlıklarında kendisiyle yolunu bulabileceği ışığı yoktur. Onun önünde sadece 'yıldızlar', ilahi bilgi yıldızları vardır. Söz konusu insan, ilahlığı onu hak etmeyen varlıklara izafe etmiş, sebeplerin çokluğunun etkisinde kalarak ve ortaklığı kabul etmesi nedeniyle Allah'a yaklaşma iddiasında yalan söylemiştir. Bu yakınlık, Allah'a ortak koşarken bunun sebeplerin yaratıcısı Allah'a yakınlık olduğu ve bu nedenle sebepleri ilah haline getirdiği iddiasıdır. Böyle bir insanın 'Allah'tan başka ilah yoktur' sözü doğru değildir. Bu nedenle müşrik peygamber için *'İlahları tek ilah mı yapacak, ne tuhaf iştir bu?'*[347] demiştir. Gerçekte şaşılacak olan, ilahları çoğaltmakla birlikte, ilahlığı sebeplere nispet etmeyenin davranışıdır. Bununla birlikte o insan, sadece sebepleri görmüş, ulûhiyeti birlemekle birlikte keşiften onu sebeplerin etkisinden çıkartacak bir bilgi gerçekleşmemiştir. Bu kişinin içinde bulunduğu durum gizli şirktir ve sahibi şirk olduğunun farkında değildir. Gizli şirk onu talep ettiği yüce gayeden perdeler. Böyle bir iddia sahibi, sebebin bulunmadığı anda sıkıntı çekerken sebebin bulunmasıyla dinginleşir, Allah'ı ve O'nun fiillerini birleme iddiasında ise dürüst değildir. Bu konudaki eksikliği, sebepleri ilah yapmamış olsa bile, bu tevhidi kaçırdığı ölçüdedir.

Şöyle diyebilirsin: Müşrik olduğunu iddia eden birisi bu iddiasında doğru söylemektedir. Peki doğruluk ona neden fayda vermez? Şöyle

deriz: Müşrik ilahlığı ilah olmayana nispet ettiği için yalancıdır. Bu durum onu kâfir yapan bir iddiadır. Böyle birisi müşrik olma iddiasında doğru sözlüyken 'ilahlıkta şirkin ve ortaklığın doğru olduğu' iddiasında yalancıdır. Akli ve dini delillerde bu konu araştırılmış, ortaklık iddiasının doğruluğuna delil bulunamamıştır. Allah peygamber göndermekle kullarını şeriatlarla sınamış, sonra müminleri sebepler vasıtasıyla imtihan etmiş ve sınamıştır. Bu bağlamda Allah her sınıfı kendi iddiasına göre sınamıştır. Kim doğru söylerse, doğruluğu iddiasına göre ona kazanç sağlar. Bu nedenle doğru söyleyenlere doğrulukları sorulur: Acaba emredilen hususta mı doğru söylemişlerdir, yoksa mubah kılınan bir hususta mı doğru söylemişlerdir? Yoksa onlar doğru söylemiş olsa bile, Allah'ın yapmasını yasakladığı bir hususta mı doğru söylemişlerdir? İşte onlara hangi konuda doğru sözlü oldukları sorulur. Çünkü laf taşıyanlar veya gıybet edenler de doğru söyler. Hâlbuki Allah bu insanları kınamış, doğru söylemelerine rağmen kendilerini tehdit etmiştir. Bu nedenle doğru sözlülere hangi konuda doğru söyledikleri sorulacaktır. Bu da Allah Teala'nın onları sınamasının bir yönüdür. Bütün bunların kaynağı ve dayanağı, insanların yapılarına yerleştirilmiş iddialardır. Bunlar, Allah'ın hitabında onları sınadığı hususlardır ve Allah kimin doğru kimin yalan söylediğini öğrenmek üzere onları sınayacağını belirtmiş, bu sınamada kendisini sınamayla bilgi alan konumuna yerleştirmiştir. Hâlbuki Allah, bu sınamadan önce de onlardan meydana gelecek fiili biliyordu. Kendi iddiasınca Allah'ı tenzih edenlerden birisi 'Allah böyle bir konuda bilgi almaz' der. Ona göre Allah, bir meseleyi bilhassa falan şahıstan gerçekleşmesi itibarıyla öğrenmez. Böyle söyleyenler, bu konuda kendisine bir eziyet bulunur endişesiyle, Allah'ın kelamını reddetmiş ve onu tevile kalkışmıştır.

Zahirîlerin bir kısmı, ayette geçen lafza bağlı olarak, Allah'ın bilgisini sınama yoluyla edindiğini iddia etmiştir. Bazı insanlar ise, bu ifadeyi bilginin gerçekleşmesi esnasında o şeye ilişmesi anlamında yorumlamıştır. Onlara göre ilahi bilgi kadim iken ilişme hâdistir (sonradan meydana gelmiş). Müminlerin bir kısmı ise bu konudaki bilgiyi Allah'a havale ederek belli bir tevile kalkışmadan iman etmiştir. İşte inanılan en sağlam inanç budur. Bütün bunlar, Allah'ın kendisine dilleriyle iman ettiğini iddia eden kullarını sınamasıdır. Çünkü Allah '*Ta ki bilelim*'[348] demiş, sonra da '*Sizi sınayacağız*'[349] demiştir. Başka bir ayette

'Allah sizden cihat edenleri ve doğru söyleyenleri öğrenmeden cennete gireceğinizi mi zannettiniz'[350] der. Allah bu ikisini ayırt ederek mücahitleri belli bir ödülle ödüllendirmiş, sabredenleri de ödüllendirmiş ve sonra şöyle buyurmuştur: *'Allah yalan söyleyenleri ve doğru söyleyenleri bilir.'*[351] Ayetin öncesinde 'fitne' zikredilmiştir ki, sınama ve imtihan etmek demektir.

İnsan bedeninin yapısma baktığında, kendisinden yaratıldığı yeryüzü ve toprağı karşısında bulur. İnsan topraktan yaratılmış olduğu gibi bedenini ayakta tutan gıda da topraktandır. Allah genel itibarıyla insanın rızkını topraktan başka bir şeyden vermemiştir. Haklarında topraktan rızkını vermemek şeklinde âdeti aştığı kimseleri de doğalgizli bir şekilde rızıklandırmıştır ki söz konusu doğal şey, kişinin hayatını baki kılan sebeptir. Allah o kişide sadece Allah'ın ve O'nun öğrettiği kimselerin bildiği latif bir şeyle sıcaklığı ve hayatının maddesi olan yaşlığı artırır. Çünkü Allah sebepleri bir kez koyduktan sonra, artık onları kimse adına kaldırmaz, sadece kullarının bir kısmına sayesinde sebeplerin karanlıklarında yürüyebilecekleri nur verir, bundan başkasını yapmaz. Onlar nurları ölçüsünde bunu görürler. Öyleyse 'sebepler perdesi' hiç bir zaman ortadan kalkmaz ve böyle bir şeyi arzulamaman gerekir. Hak seni bir sebepten taşırsa, başka bir sebep vasıtasıyla seni taşır. Dolayısıyla genel anlamda sebepten yoksun kalmazsın. Çünkü sebep Allah'm kendisine bağlanmayı emrettiği ipidir. O, indirilmiş şeriattır ve sebeplerin en güçlüsü ve doğrusudur. Bu sebeplerin karalarında ve deryasının karanlıklarında kılavuzluk yapan ışık o şeriatın elindedir. Kim böyle yaparsa -ki sebep demektir- onun karşılığı da böyle olacaktır. Dolayısıyla arzulanmaması gereken bir şeyi arzulama! Fakat Allah'tan bu nurdan zatına yaymasını iste! Allah bedeninde delikler yaratarak, latif şeyleri izhar etmiştir ve doğal hayatın maddesi olan havanın seni ihata etmesini sağlamıştır. Çünkü hava özü gereği sıcak ve yaştır. Allah sende bir çekme gücü yaratmıştır. Bu güç, alışıla gelmiş sebeplerden mahrum kaldığında, havayı burun deliklerinden çeker. Sen farkında değilken, bedenin o havayla beslenir. Haşaratın bir kısmının besininin bedenlerindeki deliklerden çektikleri yaşlık olduğunu öğrendik. Onlar, bu yaşlığı -ifrat ve tefrit olmaksızın- belirli bir ölçüde çeker ve hayvanın bekası o özel şeye bağlıdır.

Değerli kardeşim! Bilmelisin ki, bedenin, Allah'ın kendisinde O'na ibadet etmeni emrettiği yeryüzü ve geniş arzdır. Ruhun beden arzında yerleşik olduğu sürece bu emirle yükümlüsün. Ruhun bedenden ayrılınca, bedenin toprakta gömülmüş olsa bile, bu yükümlülük senden düşer. Böylece (ayette sözü edilen) yeryüzünün bedeninden başkası olmadığını anlarsın. Allah seni içerdiğin güç ve manalar nedeniyle geniş yapmıştır. Bunlar, sadece insanın beden arzında bulunabilen güçlerdir. Allah'ın 'Oraya hicret etseydiniz' ayetine gelirsek, yeryüzü, heva gücünün ve aklın yeridir. Ayette siz hevanın yeri olan arzdan aklın arzına hicret edin denilir. Bütün bu durumlarda, yeryüzünün dışına çıkmazsın. Heva gücü seni kullanırsa, seni alçaltır ve yok eder. Şeriat kandilini elinde tutan akıl seni kullanırsa, kurtulursun ve Allah bu akıl sayesinde seni kurtarır. Çünkü eksiklik ve kuşku özelliklerinden arınmış selim akıl, işleri bulundukları hal üzere idrak etmen için Allah'ın basiret gözünü açmasından ibarettir. Böylelikle hak ettikleri gibi onlara davranır, her hak sahibine hakkını verisin. Geniş beden arzında Allah'a ibadet etmeyen insan, kendisinden yaratıldığı arzında O'na ibadet etmemiştir. Çünkü Allah, '*insanın yaratılışına topraktan başlamış, sonra onun zürriyetini, dayanıksız bir suyun özünden üretmiştir*[352] buyurur. Kastedilen, beden arzından çıkıp kadının rahmine yerleşen sudur (meni). '*Sonra onu düzenledi.*'[353] Beden arzının düzenlenip içerdiği yaşlık ve sıcaklıkla tutuşmaya elverişli olmasından sonra Allah ona üflemiş ve böylece tutuşmuş, bu tutuşma 'ruh' olmuştur. Öyleyse ruh da ondan çıkmış ve ondan yaratılmıştır. Bu bedende akıl, yeryüzündeki ayın benzeridir; yeryüzü ışığını ondan alır. Fakat evler, duvarlar ve kilitler gibi engelleyiciler nedeniyle ışığın nüfuz edici bir etkisi olmamıştır. Bunun üzerine Allah beden arzında akıl için şeriatı kandil yapmış, bu sayede lambanın ışığıyla yeryüzünün köşeleri aydınlanmıştır. Böylelikle akıl nurunun vermediği -ki ay konumundadır- bilgileri verir. Sonra bizi tekrar toprağa döndürecektir. Başka bir ifadeyle Allah, kendisine ibadet etmek üzere bizi yeryüzünde ve topraktan yarattığı gibi O'nu müşahede edelim diye bizi ahirette yeryüzünde ve topraktan yaratacak ve çıkartacaktır.

Allah dünyada O'na ibadet edelim diye ruhlarımızı bedenlerimizin arzından yaratmıştır. Ahirette ise -eğer mutlulardan isek- O'nu müşahede edelim diye bedenlerimizi arzımıza yerleştirecektir. Nitekim Allah

bize inayet ettiğinde, dünya yaratılışında da kendisine iman etmiştik. Oradaki durum, yaratılışın bu hususlaki taksimine göre, buradakinin aynıdır. Yarın da böyle olacaktır. Ölüm ise iki yaratılış arasında berzah halidir ve ruhlar, tıpkı uykudaki bedenler gibi, berzahi ve hayalî bedenler olarak orayı doldurur. Onlar, bu arzın cisimlerinden olan bedenlerdir. Çünkü hayal de beden arzının güçlerindendir. Ruhlar da ondan veya ondan olan şeyden var olmayı sürdürür. Bunu bilmelisin.

Öyleyse Allah'ın arzı, içinde medfun olduğun var olan bir unsurdur. Aklın ve şeriatın kandili var olduğu sürece, sana Rabbine ibadet etmen emredildi ve geniş beden arzında defnedildin. Öyleyse sen, Rabbine ibadetle memursun! Gerçekte sana ait beden arzı, Allah'ın geniş arzdır. Allah bu arzda ölene kadar kendisine ibadet etmeni emretti. 'Kim ölürse, kuşkusuz, onun kıyameti kopmuştur.' Bu, cüzi-tikel kıyamettir ve bu durum '*Orada sizi tekrar döndürür*'[354] ayetinde belirtilir. Beli bir şahsın ölümüne bağlı olan cüzi kıyametin mahiyetini anlayınca, yeryüzündeki bütün ölümlülere ait genel kıyametin ne olduğunu da öğrenirsin. Ahiret yaratılışı karşısında berzahın müddeti, (dünya hayatında) kadının karnında cenini taşıma süresi kadardır. Allah onu bir yaratılıştan sonra, başka bir yaratılışla inşa eder ve böylece kıyamet günü oluncaya kadar yaratılışta tavırdan tavra girer. Bu nedenle birisi ölünce, 'kıyameti koptu' denilir. Yani berzahtan diriliş vaktine kadar olan sürede diğer yaratılış ortaya çıkmaya başladı demektir. Nitekim doğumla insan anne karnından yeryüzüne gönderilir. Yeryüzünde bedeninin yapısının tedbiri, berzahta kalacağı süre kadardır. Bu sürede onu tesviye eder ve ahiret hayatına uygun bir tarzda daha misali bulunmayan bir şekilde düzenler. İnsan orada, yani ahiret arzında -yükümlülük ibadeti tarzında değil- zati ibadetle Allah'a ibadet eder. Çünkü ahiretteki keşif, kendisine kul olunması gerekenden başkasına kul olmayı engeller. Allah adamları ise dünya hayatında bu makama ulaşırlar.

Allah senin bedeninin arzını yarattığında, onda bir Kâbe yaratmıştır. Kâbe kalbindir. Allah kalb evini mümindeki evlerin en şereflisi yapmıştır. Göklerin -ki Beyt-i mamur oradadır- ve Kâbe'nin bulunduğu yeryüzünün kendisini sığdıramadığını ve dar geldiğini, hâlbuki müminin bünyesindeki kalbin O'nu sığdırdığını bildirmiştir. Burada

'genişlik' derken, kastedilen Allah'ı bilmektir. Bu durum, kalbin 'geniş arz' ve ibadet arzı olduğunu gösterir. Sen de gözünle Allah'ı görürcesine, O'na ibadet edersin. Çünkü kalbin, gözünün kendisini idrakinden perdelenmiştir, çünkü o senin içindedir. Böylece şanına layık tarzda O'nu görür gibi zatında O'na ibadet edersin. Kalp gözün ise O'nu müşahede eder. Çünkü Allah bilinmek anlamında kalp gözüne görünür. Böylece basiret gözüyle O'nu görürsün ve sanki baş gözünle de O'nu görmüş olur, ibadetinde iki sureti birleştirirsin: Allah'ın hayalde hak ettiği ibadet ile hayalin dışında hak ettiği ibadet. Başka bir ifadeyle mutlak ve mukayyet ibadetle Allah'a ibadet edersin. Bu imkân başka bir yaratılışta gerçekleşmez. Bu nedenle Allah müminin bünyesini saygın Harem'i ve kerim ve azîm Ev'i yapmıştır. Biz de şu beyitlerde bu anlama işaret ettik:

Kim bütünüyle Hak olursa
Ondan tamamen zail oldu

Hak var olan bir şahıs
Sen de O'nun gölgesi

Veya sen O'nda O'nun gölgesi
Emir bütünüyle Hak

Harem'i muhterem
Helal onu helal kılmaz

Layık olmayan her şeyden;
Çünkü yüceltir onu

Öyleyse mümin-insan-ı kâmilin dışındaki bütün yaratıklar, Allah'a görmeden ibadet ederken insan-ı kâmil müşahede ederek O'na ibadet eder. Kul iman sayesinde kemale erer ve bu durumda keskin bir ışığa sahiptir. Hatta mümin bütün karanlıkları ortadan kaldıran keskin nurun kendisidir. İnsan-ı kâmil müşahede ederek Allah'a ibadet ettiğinde, O'nu bütün güçleri olarak görür ve bu durumda başkası bu ibadeti yerine getiremez. Başkasının bu ibadeti yerine getirmesi de beklenemez. Bu makam, sadece mümin insan adına gerçekleşir, çünkü o Rabbinden dolayı mümindir, çünkü Allah el-Mümin'dir.

Bilmelisin ki, bu menzilde değilsen bu derecede bir tecrüben ve kademin de yok demektir. Ben ulvi dereceyi elde etmeni sağlayacak hususlara dikkatini çektim ki Allah'ın herkesi bir mizaçta yaratmadığını öğrenesin. Allah onları farklı mizaçlarda yaratmıştır. Bu durum, onların arasında akli düşünme ve imandaki farklılıkların varlığı nedeniyle, bedihi ve zorunlu olarak anlaşılır. Hak cihetinden, insanın kardeşinin aynası olduğu sana bildirilmiştir. Mümin kardeşinde bir insanın vasıta olmaksızın kendinden göremeyeceği şeyleri görebilir, çünkü insan arzusuyla perdelenmiş ve ona bağlanmıştır. Kendi niteliğini başkasından görünce, kendi ayıbını başkasında görür; çirkin bir huy ise çirkinliğini, güzel ise güzelliğini görür.

Bilmelisin ki, aynalar farklı şekillere sahiptir ve uzunluk, genişlik, düzgünlük, eğrilik, yuvarlaklık, eksiklik, azlık, çokluk gibi her bir aynanın şeklinin verebileceği durumlara göre, görüleni dönüştürerek yansıtırlar. Peygamberlerin Rablerinden gelen elçilik görevine kabiliyetli olsunlar diye, insanların arasında en düzgün mizaçlı kimseler olduklarını da biliyorsun. Her biri, elçilik ve risalet görevini Allah'ın onun mizacına verdiği terkip ölçüsünde kabul edebilir. Her peygamber, özel ve sınırlı bir mizaca sahip olduğu için, belli bir kavme gönderilmiştir. Allah Hz. Muhammed'i ise tüm insanlara genel risalet göreviyle göndermiştir. Onun böyle bir risalete kabiliyetli olabilmesinin yegâne sebebi, tüm nebi ve resullerin mizacını içerecek genel bir mizaçta yaratılmış olmasıdır. Binaenaleyh Hz. Peygamber, mizacı en dengeli, en yetkin ve yaratılışı en sağlam olan insandır. Bunu bilmelisin!

Hakkı, insanın yaratılışı için kendisiyle ortaya çıkabileceği en yetkin surette görmek istersen, bilmelisin ki, sen sana ait değilsin. Ya da sen Hz. Muhammed'in mizacı gibi bir mizaca sahip değilsin. Hak sana kalbinin aynasında tecelli ettiğinde, Hakkı sana kendi mizacının ve şeklinin suretine göre kendi aynan göstermiştir. Kuşkusuz Hz. Muhammed'in kendi yaratılışında Rabbini bilmesini sağlayan dereceden daha aşağıda olduğunu bilirsin. Öyleyse iman etmelisin, peygambere uymalı ve onu kendi suretini ve başkasının suretini kendisinde gördüğün bir aynaya çevirmelisin. Böyle yapınca Allah'm aynasında Hz. Muhammed'e tecelli etiğini de bilirsin. Aynada görenin bakışında bir etkisinin

olduğunu belirtmiştik. Hak en kâmil, mutedil ve güzel tarzda Muhammed aynasında zuhur eder, bunun nedeni onun aynasının kendiliğindeki durumudur. Hakkı Muhammed aynasında idrak edersen, kendi aynana bakarken idrak etmediğin bir kemali idrak edersin. İman bahislerine ve Hakkın kendi adına akılların imkânsız sayıp şeriat dilinin tespit ettiği hususlara bakmalısın! Şeriat ve şeriata iman olmasaydı, aklî düşüncemizle bunlardan herhangi birisini kabul etmez, hemen reddeder ve onu söyleyeni cahil ilan ederdik. Risalet ve iman, Hakkın kendi yönünden idraklerini sağlayacak iman nasip etmediği akıllara, onların kavramaktan aciz oldukları bilgileri verdiği gibi müşahede esnasında da mizaçlarımız ve akıl aynalarımız Muhammed aynasında tecelli eden Hakkı kendi aynalarında idrakten acizdir. Risalet hususunda görmeden kendisine iman ettiğim gibi bu nebevi tecellide de görerek onu müşahede ettim.

O olmasaydı ve biz olmasaydık olmazdı olan
Risalet gelmezdi Mevla Rahman'dan

Haber ve hükümlerle
Tıbyan dediler buna

Tevrat ve İncil
Furkan ve Kuran da denildi

Akıllılar fikirleriyle
'Burhan' dedi ona

Üçlendi: İslam diye
Bir de iman ve ihsan diye

Kulunu yürüten münezzeh
İhsanlarını göstermek üzere

Rahman'ın suretine mahsus
İnsan denilen o varlık

Peygamberler ardı sıra geldi
Grup grup veya tek tek

Bize verdi ve bizi bürüdü
Dilediklerini gizlice

Cennet ve nehirleri
Sonra ravhan ve ardından reyhan

Sonra keşfederek sonra göstermekle
Gizleyerek ve bildirerek

Sana yapabileceğim bütün nasihatimi yaptım. Hakkı sadece peygamberin aynasında müşahede etme peşinde ol! O'nu kendi aynanda müşahede etmekten sakın. Bunun yanı sıra peygamberi veya Hakkın onun aynasına olan tecellisini kendi aynanda müşahede etmek peşinde olma. Bu da seni yüksek mertebeden düşürür. Sen peygambere uymalı ve onun peşinden gitmeye çalışmalısın. Peygamberinin ayak izinin görülmediği bir yere ayak basma. Kâmil müşahede sahibi olmak istersen, ayağını yakınlık mertebesinde onun ayağının ardına bas! Bana emredildiği üzere, bütün nasihatimi yaptım. '*Açık ayetler indirdik, Allah dilediğini doğru yola ulaştırır.*'[355]

Bu menzildeki ilimlerden birisi, zan, tahmin ve ilahi takrir ilmidir. İnsanların çoğundan gizlenen sırlar, bu menzilden öğrenilir. Fertler bu menzilden öğrenilir. Büyük savaşlar bu menzilden öğrenilir. Müsabaka, Allah ile kulları arasında gerçekleşen yarışın yeri, bu menzilden öğrenilir. Bu, değerli bir bilgidir ve kimsenin nitelemeyeceği ilahi rahmet ondadır. Tehdidin uygulanacağını ileri sürenlerin görüşünün reddedilmesi, bu menzilden öğrenilir. Rahmetin herkesi kuşatması bu menzilden öğrenilir. İnsan günah işlediğinde, ilahi intikama ve belaya maruz kalır. Bu esnada insan ilahi intikama maruz kalacağı bir alanda dolaşmaktadır. Allah bu yarışta günahları örten, silen, bağışlayan, merhamet eden, yumuşak davranan gibi isimleriyle kuluyla yarışırken kul da günahları ve hatalarıyla Hakka doğru koşar. Hak da intikama koşar. Hak kulundan hızlıdır ve kul günahlara ulaşmazdan Hak intikama ulaşır. Böylece el-Gaffar (örten) ve kardeşleri olan isimlerle onu günaha karşı gizler ve örter. Başka bir ifadeyle Hak kulunu 'örten' vb. diğer ismiyle geçer. Kul yarışın ve yolun sonuna ulaştığında, intikamın el-Gaffar ismi tarafından silindiğini görür.

Bu isim, ilahi intikam ile günahkârlar arasında bir perde haline gelmiştir. Onlar ise bu isim ulaşmazdan önce günaha ulaşacaklarına hükmetmişlerdi. Bu durum *'Günah işleyenler bizi geçeceklerini mi zannettiler'*[356] ayetinde belirtir. Yani onlar günahlarıyla rahmetimin genişliğini geçeceklerini mi zannettiler? *'Ne kötü hüküm verdiler.'*[357] Aksine onlara olan rahmetiyle onları geçen, Allah'tır ki bu keremin zirvesidir. Bu rahmet, tövbe etmeden ölen günahkârda tehdidin infaz edileceğini söyleyenlerde ortaya çıkabilir. Günahkâr öldüğünde Allah'ın rahmeti dilediği bir yerde onu karşılar. Hz. Peygamber'in 'Kim Allah'a kavuşmak isterse Allah da ona kavuşmak ister, kim O'na kavuşmak istemezse O da ona kavuşmak istemez' hadisinin anlamı bu menzilden öğrenilir. Burada Hz. Peygamber 'Allah ona kavuşmaz' dememiştir. Allah sadece kendisine kavuşmayı nahoş bulanla kavuşmayı nahoş bulur. Günahkârın nahoş bulduğu şey, suçuna karşı intikam alıcı ve cezalandırıcı olarak Hakkın kendisini karşılamasıdır. Allah da günahkârın nahoş bulduğu şeye göre kendisini karşılamayı nahoş bularak onu mağfiret etmek ve razı olmak üzere karşılar. Çünkü Allah, kendisine kavuşacağına inandığı halde bu insanın O'na kavuşmayışı istemeyişinin yegâne nedeninin günahkârken Allah'a kavuşmayı istemeyişi olduğunu bilir. Bu nedenle Allah da günahın hakkı olan cezalandırmayla kulunu karşılamayı istemez. Buna mukabil, onu affederek ve mağfiret ederek karşılar.

Zatın -ilah olması yönüyle değil- bizatihi kendisi bakımından hak ettiği özellikler bu menzilden öğrenilir. Gerçekte Allah'a ait olsalar bile, kendilerine dayandıktan sonra bütün işleri dilediği kullarına döndürmesi bu menzilden öğrenilir. Mümin nefisler ile günahkârlar arasına perdelerin çekilmesi bu menzilden öğrenilir. Onların arasından günahkârlar söz konusu olunca, bu kez perdeler günahkâr ile cezalar arasına çekilir. Allah'ın kullarına, maksatlarına uygun davranması bu menzilden öğrenilir. Âlemde tesir eden ve âleme yerleştirilen sebeplerin menzili bu menzilden öğrenilir. Sebeplerin neye çağırdıkları ve bunlardan icabet edilip edilmemesi gerekenler bu menzilden öğrenilir. Uzakların yakınlara ve aşağıdakilerin yücelere kavuşması ve bu konudaki kaynaşma bu menzilden öğrenilir. Hak ile yaratıkları denk sayanın bilgisizliği bu menzilden öğrenilir. Âlemin Allah katındaki mertebelerini bilmeyenin durumu bu menzilden öğrenilir. Tefsir ve temyiz,

amelinden sahibine dönen ve dönmeyen hususlar, bu menzilden öğrenilir. Eşyanın ömürleri, bu menzilden öğrenilir. Bu, bir şeyin suretinin bozulana kadar baki kalmasıdır. Sureti bozulduğunda, hak ettiği ad ortadan kalkar. Bu şey donuk, bitki veya hayvan olabilir.

Kevnî sebepler yoluyla ilahi cezalandırma, bu menzilden öğrenildiği gibi sayesinde ceza verilen şeylerin her biri Allah'ın bir askeri olduğu bu menzilden öğrenilir. Âlemin birbirlerine ayet olması, bu menzilden öğrenilir. Mümin olan ve olmayanların nasihatleri bu menzilden öğrenilir. Delillerin açıklanması bu menzilden öğrenilir. Her vakit ihtiyaç duyulan şey bu menzilden öğrenilir. İtibar, irade meşiyet bu menzilden öğrenilir. İşlerde kendisine dayanılıp dayanılmayacak hususlar, bu menzilden öğrenilir.

Mümin kardeşine kötülük yapmak arzusunun mümine dönmesi, bu menzilden öğrenilir. Bu durum bütün ümmetlerde böyledir. Kıyamet günü olabilecek bir niteliği dünyada isteyenin durumu bu menzilden öğrenilir. Böyle birinin Allah katındaki durumu nedir? Hicret ve muhacir, bu menzilden öğrenilir. Vehb olmaksızın vehb, bu menzilden öğrenilir. Bildiği halde, cahilin *'Eğer bu Kitap senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır veya bize acı verici bir azap getir'*[358] demesine yol açan sebep bu menzilden öğrenilir. Böyle ayetlere misal olarak, *'Doğru sözlüysen, Allah'ın azabını getir'*[359] ayetini verebiliriz. Bu ilahi habere bakmalısın, çünkü böyle bir söz, onların yalanlamadaki abartılarıdır. Onlara göre peygamberin doğru söyleme ihtimali olsaydı, böyle demezlerdi. Çünkü nefisler, menfaatlerini çekmek ve zararlarını def etmek özelliğinde yaratılmıştır.

Peygamberlerin ümmetlere yumuşaklık göstermesi ve onlara dua etmesi, bu menzilden öğrenilir. Ahiret hayatını ve öteki zamanı bilmek, bu menzilden öğrenilir. Doğan güneş ya da kabul edilebilir bir delil yokken, bu mesele neye döner? Sebeplerin tür tür olması bu menzilden öğrenilir. Allah Teala'nın dışında ilah edinenlerin mertebeleri bu menzilden öğrenilir. Alimlerin ve metafizikçi hakimlerin sınıfları bu menzilden öğrenilir. Müminin kendisine karşı sabretmesi gereken husus bu menzilden öğrenilir. Sanat ve sanatkârın durumu, bu menzilden öğrenilir. Hadis üzerinde tartışmak ve tartışanların mertebeleri bu menzilden öğrenilir. Muhkem karşısında mücmelin veya müteşabih

karşısında mufassalın durumu bu menzilden öğrenilir. İmanın gerçek olmayan şeye ilişmesi, bu menzilden öğrenilir. Bu husus '*Batıla iman edenler*'[360] ayetinde belirtilir. Bedbahtlık talebini hemen istemeyi gerektiren duacı, bu menzilden öğrenilir. İman ve zülüf mertebeleri, sabır ve tevekkül mertebeleri, doğruyu bilip ondan uzak duranlar ve bu konuda övülen ve kınanan hususlar, bu menzilden öğrenilir. Misal olarak gıybet gibi uzak durulması emredilen doğruyu verebiliriz. Övülen ve kınanan bast hali bu menzilden öğrenilir. Bir şeyi bilip kendisine bildiği söylenenin durumu bu menzilden öğrenilir. Varlıklara yayılan hayat, bu menzilden öğrenilir. Onun dünyada örtülü kalıp ahirette açığa çıkması ve dünyada onu keşf edenin hangi gözle keşfedebileceği bu menzilden öğrenilir. Zorunluluk bu menzilden öğrenilir. Onun gitmesiyle nasıl gider? Allah'a giden yollar, bu menzilden öğrenilir. Bunlar farklı olsalar bile hepsi doğrudur. Bunların arasından övülen ve kınananlar bu menzilden öğrenilir. Saliki mutluluğuna ulaştıranlar ile Allah'a ulaştırıcı olsalar bile saliki mutluluğundan uzaklaştıranlar bu menzilden öğrenilir. İlahi beraberlik, bu menzilden öğrenilir. Varlıkların bu konudaki mertebeleri, bu menzilden öğrenilir.

Bu menzilin içerdiği bazı genel bilgiler bunlardır. 'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ ELLİ ALTINCI BÖLÜM

Üç Gizli Sırrın Menzilinin Muhammedî Mertebeden Bilinmesi Hakkındadır. İlahi Edepte Arabînin Sırrı, Nefsi ve Tabii Vahyin Bilinmesi

Nefsimi nefsim için bezlettim ki, ulaşayım
Bende olup da yerini fark etmediğim kimseye

Bana benzeyen bir şeklini görene dek
Peygamberinin bir emriyle O'nda gaib oldum

O'nunla nimetlenmek ve ahlaklanmak isimlerle
Bir bak, Yaratanın hallerine!

Rahman hitap ederse sana kitaplardan
Hikmetinin sırrıyla, hazır bulun orada!

Allah sana yardım etsin, bilmelisin ki, Allah boşluğu âlemle doldurunca, boşluk onunla dolmuştur. Sonra Allah bir kısmı ötekilerine dönüşebilsin diye onda hareketi yaratmıştır. Dönüşen şeyin doldurduğu boşluğun doğası nedeniyle, başkalaşmalar sayesinde farklı suretler ortaya çıkar. Dolayısıyla âlem sürekli başkalaşır ki insanların çoğunun hakkında kuşkuyu kapıldığı 'yeniden yaratma' bu demektir. Allah'ın sırlarında bu meseleyi gösterdiği Allah ehli ise dünyanın ahirete ahiretteki (şeylerin) de birbirlerine nasıl dönüştüğünü görür. Nitekim ahiretteki bazı şeyler dünyevî (şeylere) dönüşür. Bu durum, Nil, Fırat, Seyhun ve Ceyhun'un cennet nehirleri olduklarıyla ilgili hadiste belirtilir. Bu nehirler, dünyaya yönelerek ahiretteki suretlerinden başka bir surette dünyada ortaya çıkmışlardır. Başka bir misal, 'Benim kabrim ile minberim arasında cennet bahçelerinden bir bahçe vardır' hadisinde belirtilir. Böylece o bahçe, belirli ve hesap edilir bir ölçüyle dünya toprağına dönüşmüştür. Aynı şey, Muhassar vadisi için geçerlidir. O da cehennemde bir vadidir ve dünyaya ulaşmıştır. Âdem, Havva ve İblis ahiret âleminden dünyaya gelmiş, tekrar ahirete döneceklerdir. Böylece hareketin onları taşıdığı mevhum yerin doğasının gereğiyle suretleri değişir ve başkalaşır. Başka bir ifadeyle söz konusu hareket onlarda bir etki yaratır. Bu varlıklar ruh ve cisim olabileceği gibi mekânsız da olabilirler. Binaenaleyh onları sürekli hareket ettiren, Allah Teala'dır.

Biz olmasaydık, ahiret dünyadan ayrılmazdı. Allah bu izafette âlemden sadece insan türünü ve cinleri dikkate almış, ez-Zahir isminden zuhuru insana verirken el-Bâtın isminden de bâtınlığı cinlere vermiştir. Bu ikisinin dışındakiler de onlara amade ve musahhar kılınmıştır. Nitekim bu türler de, Allah'ın kendilerini yerleştirdiği dereceleri nedeniyle, birbirlerine amade kılınmıştır. Böylelikle dereceler, ilahi hareketin kendilerini taşıdığında dönüştükleri şeyin suretini verir. Bu suretler gözlerimize burada göründüğü için, burası 'dünya diyarı' diye ve 'ilk yer' diye isimlendirilmiş ve 'dünya hayatı' denilmiştir. Berzaha inti-

kal edip oradaki bulunan suretlere -ki bu suretlerde neşir ve diriliş gerçekleşir- dönüştüğümüzde ise o yer 'ahiret' diye isimlendirilir. Ahirette iş sürekli yaratılış üzere sürer. Orada cennet ehli cennette, cehennemlikler sonsuza kadar cehennemdedir. Ahirette bir hakikatte yeniden yaratma görürüz. Öyleyse âlem, mütenahi-namütenahidir.

Hal böyleyken, bu nedenle insan kendini cennette veya kıyamette veya başka bir yerde veya bildiği ve bilmediği bir surette ve başka bir halde gelişiyorken bulur. Bu yönüyle insan, uyanıklıktan uykuya ve bazen aşina olduğu bazen olmadığı suretlere veya sevinmesini sağlayan güzel ve övülen hallere veya üzülmesine yol açan kötü ve kınanan hallere dönüşür ve taşınır. Sonra başkalaşma hızla devam eder. Bu kez uykuda kendisine taşındığı mananın gereğini yerine getirmekle -ki uykuda ona taşınmıştı- uyanıklığa döner. Bu esnada o özel başkalaşmanın verdiği şey kendisinde kalır. Bu, bir sebep olmaksızın uyanmak demektir. Bu uyanma, nefsin gözün rahatlamasını sağlayacak hakkını uykudan almasıyla gerçekleşen doğal uyanmadır. Uykudan uyanıklığa bir sebep nedeniyle geçtiğinde ise ya duyu yönünden veya korkutucu bir nedenle veya uykuda ortaya çıkan ve uyanmaya yol açan sıkıcı bir hareketten olabilir. Böyle bir uyanma, göze doğal uykudan olan payının verilmesine denk düşerse tamamdır; onunla örtüşmez ve uyandıran sebep olmasaydı göz hakkını alana kadar kişi uyumaya devam edecek idiyse, gözün hakkı geride kalır ve başka bir uykuda göze hakkını verir. Bu nedenle uyuyanların bir kısmının uykuları uzun sürer. Bu uzunluğun sebebi zikrettiğimizdir. Uykunun kısalığına gelirsek, onun iki sebebi vardır: Birincisi, belirttiğimiz üzere, ya kendisini uyandıran bir sebebin varlığı veya o özel uykuda sahip olduğu mizaç nedeniyle göze hakkının verilmiş olmasıdır. Çünkü yorulan insanın mizacıyla rahattakinin mizacı bir değildir. Yorulan insan yorgunluğunu ortadan kaldıracak rahatı arar. Böylelikle uyku kendisini kaplar ve uzun sürer. Çünkü o, tam olarak rahatlamak istemektedir. Dolayısıyla uykusunu tam olarak almadan üç sebepten birisi veya hepsi veya hangisi gerçekleşmişse ona göre bir kısmı ortaya çıkmadan uyanmaz. Bu sebepler uykusunda gördüğü sıkıcı bir durum veya uyanık birisinin kasıtlı veya yüksek sesle veya hareketle onu uyandırmasıdır. Kısaca duyu âleminde gerçekleşen bu sebeplerden herhangi birisi onu uyandırmak üzere kasıtlı olabileceği gibi uyandırma kastı olmaksızın tesadüfen de gerçekle-

şebilir ve onu uyandırabilir. Üçüncü durum, nefsin yapmak istediği bir işi yerine getirmek düşüncesiyle ilgiliyken uyumaktır. Nefs o düşüncenin etkisinde ve onunla meşgulken uyar. Bu düşünce onu sıkar ve göze uykudan hakkını vermeden uyanır.

Bu açıklamaları yapmamızın maksadı, âlemin her nefes başkalaşma ve dönüşme içinde olduğunu belirtmektir. Başkalaşmaya kabiliyetli cevher kendiliğinde başkalaşmayan sabit bir hakikat olmasaydı, o başkalaşmadan önce üzerinde bulunduğu durum bilinmezdi. Başkalaşmaların bir kısmı gizlidir ve idrak edilemez. Bir kısmı nefsin algılayacağı kadar açıktır. Bu kısma misal olarak zahiri düşünce ve hareketlerde hallerin başkalaşmasını verebiliriz. Bazen başkalaşma algılanmayacak kadar incelir ve gizlenir. Misal olarak bilgi ve güçlerde veya renklilerin benzerlerinin yenilenmesiyle renklerinin başkalaşmasını verebiliriz. Böyle bir başkalaşma keşif ehli tarafından algılanır. Onlar, bu durumu algılar ve başkasını bu durumu algılamaktan körleştiren perdeyi ancak keşif kaldırır.

Şöyle sorabilirsin: Âlemdeki cevherlerin kendisine dönüştüğü cevherin mahiyeti nedir? Şöyle deriz: Mümkünler sabit şeyliklerinde onlardan başkası değildir. Bu durum *'Bizim irade ettiğimiz bir şeye sözümüz ol demektir'*[361] ayetinde belirtilir. Bir şey 'ol' sözünden ortaya çıktığında, artık o varlık şeyliği değildir. Bu durum *'Seni önceden yarattım, sen bir şey değilken'*[362] ayetinde belirtilir. Seni ben takdir ettim, varlık şeyliğin yoktu. Bu, gerçekte zuhur şeyliği, yani kendisini için ortaya çıkmaktır. Bununla birlikte sübut şeyliğinde kendi hakikatiyle zuhur ederek başkasından ayrılmıştır, fakat bu zuhur -kendisi için değil- Rabbi içindir. Bir şey zuhur etmesi için söylenen 'ol' emrinin kendisine ilişmesinden sonra, kendi adına ve kendisi için zuhur edebilir ve bunun ardından kendisi adına zuhuru elde eder. Artık kendisini bilir, kendisini görür, sübut şeyliğinden varlık şeyliğine dönüşür. Şöyle de diyebilirsin: 'O daha önce kendisi için zuhur etmemişken, Alim ve Aziz'in takdiriyle kendisi için zuhur ettiği bir hale dönüşmüştür.' Doğan bir ışık, dönen bir felek ve yüzen bir yıldız olmak üzere bütün âlem, ilahi vahiyle doğma ve batma arasındadır. İlahi vahiy âleme zuhur ve gizlenme emrini verir. Aynı zamanda (bütün bu unsurlarıyla) âlem nefsin vahyiyle hareket eder. Söz konusu vahiy, Hakkın âlemden ve âlemin

Haktan talep ettiği şeydir. Böylece Hak kendisine vahyettiği gibi âlem de Hakka vahyeder. Hak bazen kulunun kendisine vahyettiği şeye göre davranırken bazen öyle davranmaz. Nitekim kul da böyledir. Hak ona vahiyle bir emir verdiğinde, kul onu yapar veya terk eder. Böylelikle bazen O'na itaat ederken bazen asidir. Binaenaleyh Hak verirken ve vermemede yükümlü kulun suretiyle tezahür eder. Bu esnada kul Hakta kendi suretini görmüştür. Öyleyse kul herhangi bir hususta Hakka dua eder de Hak karşılık vermezse, sadece kendisini kınamalıdır.

Meleklere bakınız! Onlar Allah'ın kendilerini çağırdığı işte O'na asi olmadıkları için -nitekim Allah onlardan haber verirken böyle derhangi iş için dua ederlerse, Allah da onlara olumlu karşılık verir. Çünkü onlar, Hakkın davetine karşılık vermelerini engelleyecek bir surete sahip değillerdir. Âlem ise Haktan üzerinde bulunduğu durumu müşahede eder. Bu nedenle Hz. Peygamber, Fatiha okuduktan sonra 'âmin' diyen hakkında 'Âmin demesi meleklerin âmin demesine uyan insan bağışlanmıştır' der. Çünkü meleklerin âmin demesi ve duaları Allah katında makbul ve karşılık bulan bir duadır. Kulun 'âmin' duası da meleklere icabet vaktine denk gelmiş, dolaylı olarak onun için de icabet gerçekleşmiştir. Ne var ki onun içinde bulunduğu hal, belirli bir vakitte Hakkın emrine bağlanmasına karşılık olarak kendisine olumlu karşılık vermeyi gerektiren vakit olmalıdır.

Âlemde aslolan, yaratılıştaki ilahi emri kabuldür, isyan ve itaatsizlik, nispi olarak kendisine ilişen geçici durumdur. Gerçekte hiç kimse Allah'a asi olamaz veya O'na itaat edemez. Bütün iş, *'Emir O'na döner'*[363] ayetinde belirtildiği üzere, Allah'a aittir. Öyleyse kulların fiilleri Allah tarafından yaratılmış, kul ise yaratmanın mahallidir. Bütün âlem, üç sırda sınırlıdır; cevher, suret ve başkalaşma. Bunların dördüncüsü yoktur. Şöyle sorabilirsin: Âlemdeki başkalaşma hangi ilahi hakikatten kaynaklanır? Şöyle deriz: Hak kendisini *'her gün bir işte olmak'*[364] özelliğiyle nitelemiştir. Şe'nler farklı farklıdır. Allah kendisini kulunun tövbesiyle sevinmek özelliğiyle nitelemiş, var olmazdan önce ise tövbeyle sevinmemiştir. Hz. Peygamber 'Siz bıkmadan Allah bıkmaz' der. Buradan hareketle, O'nu bilenler -ki peygamberlerdir- Allah'ın kıyamette hiç kızmadığı ve bir daha kızmayacağı şekilde şanına layık bir tarzda kızacağını söylemişlerdir. Demek ki peygamberler, Allah'ı bu kızmanın

öncesinde bu halle nitelenmediği belli bir halde olmakla nitelemişlerdir. Sahih hadislerde, kıyamet günü Allah'ın kullarına farklı suretlerde tecelli edeceği zikredilmiştir.

Başkalaşma ve halden hale girmek, istihalenin ta kendisidir. Öyle olmasaydı, âlem başlangıçta yaratılmaz ve varlıkta Allah'a eşitlenirdi. Böyle bir şey gerçekte doğru değildir. Allah farklı suretlerde kullarına zuhur etmeyi kabul etiği gibi aynı şekilde yaratmamış, sonra yaratmıştır. Allah ezelde alim, kadir, yani mümkünü var etme özgücüne sahip olmakla nitelenmiştir. Fakat yaratma suretinde zuhur edip etmeme özelliğine sahiptir. Böylelikle Allah dilediğinde yaratırken, mümkünün suretinde ortaya çıkar ve bütün mümkünlerin O'nunla ilişkileri aynıdır. Mesela Zeyd'in Allah tarafından dün veya şimdi yaratılmış olduğunu biliriz, bununla birlikte Hak kadirdir ve Zeyd'in varlığı sonradan olmuştur. Zeyd hakkında verdiğimiz hükmün aynısını âlemdeki ilk varlık hakkında vermeliyiz: Kendisini henüz var etmemiş olsa bile, Allah bir şeyi var etmeye güç yetirme özelliğiyle nitelenmiştir. Nitekim sen de dururken hareket etme gücüne sahipsin. Hareket etmesen bile o güce sahipsindir ve buradan bir imkânsızlık yoktur. Çünkü (Allah'ın kudretiyle ilişkisi bakımından) şimdi var olup başkasından sonra gelen ile ilk mümkün arasında bir fark yoktur. Çünkü Hak var olmadığı bir anda Zeyd'i yaratmakla nitelenmiş değildir.

Öyleyse -eğer anladıysan- suret tektir. Allah kendisi adına bu lafzı kullanmış olsa bile, O'nun için 'istihale', başkalaşma lafzı kullanılmaz. Bizim söylediğimiz makuldür, fakat yine de bu sınırda dururuz. Öyleyse sadece Allah, O'nun teveccühü ve mümkünlerin Allah'ın bu teveccühle irade ettiği şeyi kabulü vardır. Bunlar, hem kendilerinin hem de hükümlerinin ortaya çıkması gerekli üç şeydir. Öyleyse batmak, doğup sonra batan bir doğandan meydana gelebilir. Zuhur ise bâtınlıktan fakat 'bâtınlıktan olmaksızın' olabilir. 'Bâtınlıktan olmaksızın' derken, daha önce zahir değilken bâtın olmuş, sonra bu bâtınlıktan zuhur etmiş olmayı kast ediyorum. Aksine zuhur sürekli bâtın kalandan gerçekleşir. Allah o şeyi izhar etmiş, o da kendisi için zuhur etmiştir.

VASIL

Bir Şeyin Zati Niteliğinin Ondan Ayrılması Mümkün Değildir. Nitelik Kalkarsa, Mevsuf da Kalkar!

Bir şeyin zati niteliği ondan ayrılmaz; ayrılırsa kendisi de, yani mevsuf da ortadan kalkar. Böyle bir nitelik nitelenenin kendisidir, başkası değildir. Daha önce mümkünler için yokluğun zati bir nitelik olduğu söylenmişti, çünkü mümkünün ezelde var olması imkânsızdır. O ezelde ancak yok olabilir ve bu nedenle yokluk onu zati, nefsi bir nitelik olarak önceler. Mümkünler kendiliklerinde hakikatleri ve suretleri itibarıyla ayrışmıştır, çünkü hakikatler, bu ayrışmayı gerektirir. Allah Teala onlara varlık hali giydirmek istediğinde -ki Allah vardır ve O varlığın kendisidir- mümkünlerin istidat ve hakikatleriyle mümkünler için zuhur etmiş, mümkünler de kendilerini yaratanın varlığında kendilerini görmüşlerdir. Onlar bu esnada yokluktaki hallerindedirler, çünkü onlar, yokluk halinde idrak sahibi oldukları gibi yokluk halinde onları idrak eden tarafından da idrak edilirler. Bu nedenle şeriatta Allah'ın mümküne var olmayı emrettiği ve onun da var olduğu zikredilir.

Yokluk halindeki mümkün duyma özeliğine sahip olmasa ve kendisine yönelen Hakkın emrini idrak etmeseydi var olmaz veya Hak onu var olmakla, kendisini ise yoklukla nitelenene söz söylemekle nitelemezdi. Böylelikle mümkün, her bir idrake özgü şeyleri idrak etmesini sağlayan idrak güçlerine sahiptir. Allah mümkünlere var olmayı emrettiğinde, kendisiyle nitelenecekleri bir varlık bulamamışlardır, çünkü sadece Hakkın varlığı vardır. Bu nedenle onlar Hakkın varlığında suretler olarak ortaya çıkmış, bu sayede ilahi ve kevnî nitelikler birbirine girmiştir. Böylece yaratıklar Hakkın niteliğiyle nitelendiği gibi Hak da onların nitelikleriyle nitelenmiştir. Bazıları bu makamda 'Allah'tan başkasını görmedim' derken doğru söylemiştir. Bir kısmı 'Sadece âlemi gördüm', bir kısmı süratle başkalaşma gerçekleştiği için 'bir şey görmedim demiş' ve doğru söylemiştir. Bir kısmı 'Gördüğüm her şeyden önce Allah'ı gördüm' demiştir. Bu, mümkünün yokluk halinde idrak sahibi olduğu hususunda söylediğimiz meselenin bir neticesidir. Var olması şeklindeki ilahi emir mümküne gelince, Hakkın varlığından

başkasını bulamamış, onda kendisi için ortaya çıkmıştır. Böylece Hakkı kendisini görmezden önce görmüştür. Hak varlığın ona giydirdiğinde, yine kendisini görerek, 'Gördüğüm her şeyden önce Allah'ı gördüm' demiştir. Yani onda tekevvün etmezden önce Allah'ı gördüm. Gerçeği böyle bilmeyen, Hakkı bilmediği gibi yaratıkları veya nispetleri de bilmez. '*Her şey*'[365] başkalaşmalar nedeniyle sureti itibarıyla '*yok olucudur, onun/O'nun vechinden başka!*'[366] 'Vecih' kelimesindeki zamir, şeye döner. Bir şey sureti bakımından yok olurken vechi ve hakikati yönünden yok olmaz. O halde sadece kendisi için kendisiyle zuhur eden Hakkın varlığı vardır, hüküm O'na aittir. Yani vechi bakımından o şeye ait hüküm O'na aittir. Böylece suretlerin değişmesi nedeniyle hükümler değişir. '*O'na döndürülürsünüz.*'[367] Bu hüküm, yani vecih hakkındaki hüküm, O'na döner. O halde hüküm ve tahkim başkalaştırmaya aittir. Çünkü maksat O'dur ve bu durum zorunludur. O halde sadece tek hakikatte gerçekleşen yok olma ve var olma söz konusudur. Allah'tan başkasına ait değiştirme yoktur. '*Allah'ın kelimeleri değişmez.*'[368] İş önce ve sonra Allah'a ait iken değiştirme de O'na aittir. Allah İlk ve Son olmasını bildirdiği aynı yönden bununla hüküm verir. Öyleyse sadece burada, berzahta ve ahirette ortaya çıkan suretler vardır! Bu durum '*biz, (dünyadaki) ilk halimize mi döndürüleceğiz*'[369] ayetinde belirtilir. Onlar bunu vehim zannetmiş gerçeği incelemeden şöyle demişlerdir: '*O zaman bu, ziyanlı bir dönüş olur.*'[370] Onların zuhur eden varlıklardan başka bir şey olmadıklarını görselerdi, imkânsız saymaz ve onlardan uzaklaşmazlardı. Çünkü onların gözleri sadece o şeylere bakar. Gördüklerini veya kesin bildikleri bir şeyi inkâr edebilirler? Bu idrake sahip olmayan kimse, bilgi ve marifetten yoksundur. Müşahede ve keşif ise bu bilgiyi verir.

Bu menzildeki ilimlerden bazıları şunlardır: Mucizeler bu menzilden öğrenilir. Sönme bu menzilden öğrenilir. Yaratılışta varlıkların ardışıklığı ve birbirini takip etmesi bu menzilden öğrenilir. Yakın bu menzilden öğrenilir. Haberle gerçekleşen şeyler, övülen ve kınanan şeyler, gazap ve işlerin tanımlarında haklarında gerçekleşeceği şey bu menzilden öğrenilir. Zayıflara merhamet, bu menzilden öğrenilir. Bütün yaratıklar asıl itibarıyla zayıf olduğuna göre rahmet onların hepsini kapsar. Âlemin ilahi isimlere varis olması, bu menzilden öğrenilir. Temkin ve şahitler bu menzilden öğrenilir. Sakınılan ve sakınılmayan

şeyi ayırt etmek üzere, beyan bu menzilden öğrenilir. Dişilerin erkeklere katılması bu menzilden öğrenilir. Bu katılma, edilgeni olması yönüyle edilgenin etkene katılmasıdır. Öyle ki, iş kendisinden başka bir edilgenin meydana gelmediği başka bir edilgene varır. Başka bir yönden iş hiçbir edilgeni olmayan faile ulaşır. O ise Haktır.

Yönlerin tek hakikatte farklılaşması bu menzilden öğrenilir. Eserlerin ve onların kendilerini bilene verdikleri bilgiler, bu menzilden öğrenilir. Buradan Samiri Cebrail'in ayak izinden bir tutam almıştır; eserlerin ve izlerin etkisini bilmeseydi bunu yapmazdı. Bir şeyi aramak üzere, izi takip edenler bu konuyla ilgilidir. Mutluların bedbahtların ayakları karşısındaki durumu buradan bilinir. Bu bilgi sahibi toprakta onların izlerini gördüğünde, bunu ayırt eder, şahıslarını görmese bile ayak izlerini gördüğünde gördüğüyle onlar hakkında hüküm verir. Tariz bu menzilden öğrenilir. Onların yürüyen bir misal hakkındaki şu sözleri bu menzilden öğrenilir: 'Kuşkusuz muarız yalandan yüz çevirme imkânına sahip değildir.' Tevriye bu menzilden öğrenilir. Bu nedenle Hz. Peygamber bir yöne savaş için çıkmak isteyince, aksi istikamette giderdi.

Âlemde sebeplerin verdiği hikmetler bu menzilden öğrenilir. Hallerin güçlü adamlar üzerindeki hükmü bu menzilden öğrenilir. Hatta hallerin her bir şey üzerindeki hükmü bu menzilden öğrenilir. Bu menzilden Allah itaat edenden razı olur, dilediği günahkârlara gazap eder. Bir şahsın saldırısına uğrayan kimseye aynı nitelikteyken yardım edilmesi bu menzilden öğrenilir. O kişi Allah'ın kendisini yarattığı bedeni bakımından onun zıddıdır. Bu durum genellikle hayvanda ortaya çıkar. Allah'a yönelmeyi gerektiren sebepler bu menzilden öğrenilir. Bunlar, kahır sebepleridir. Düşüncelerin yolculuğu, bedenlerin yolculuğu ve her birisinden meydana gelen neticeler, bu menzilden öğrenilir. İnsanın doğası gereği muhtaç olduğu şeyi aramayı bırakması, bu menzilden öğrenilir. Misal olarak, bazılarının şu ifadesini verebiliriz: 'Yoksul Allah'a muhtaç olmayandır.' Bu söz son derece nahoş olsa bile, anlamı gayet güzeldir, çünkü teslimin en yüksek derecesini anlatır. Bu makam, Allah'ı vekil edinenin makamıdır. Çünkü Allah kulun yararına olanları en iyi bilendir. Dolayısıyla kul kendi maslahat ve yararını bilmediği için Allah'a ihtiyaçlarını söylemez. Binaenaleyh yoksul ve fakir,

Allah'a belirli bir ihtiyacı olmayan, bütün işlerini Allah'a havale etmiş kimse demektir.

Bu makam ve hal sahibi adına meydana gelen neticeler, bu menzilden öğrenilir. Kadınların varlıktaki değer ve menzillerini bilenin durumu bu menzilden öğrenilir. Bu nedenle Allah kadınları Hz. Muhammed'e sevdirdi ve bu sevgi 'ihtisas' sırlarındandır. Allah Teala Hz. Musa'ya bunun değerini bildirince, bir kadının mihrini ödemek üzere on sene ücretle çalışmıştır. Burada 'kadın' derken âleme yayılan dişiliği kastetmekteyim ve bu dişilik kadınlarda daha barizdir ve bu nedenle sevdirildikleri kimseye sevdirilmişlerdir. Çünkü akli düşünce, doğal şehvetten uzak olduğu için, bu hükmü vermez. Bu akıl, kendi iddiasına göre doğal-hayvani şehvetten uzaklaşmasının başka bir doğal şehvetten kaynaklandığını bilmez. Başka bir ifadeyle bir şeyi değersiz görmek değersiz gördüğü şeyin tesirinde gerçekleşir. Dolayısıyla bu esnada da o şeyin etkisinin dışına çıkılmaz. Böyle bir akıl, cahiller cahilidir. Kadınların yegâne şerefi cinsel ilişkide secde haline gelmek olsaydı bile (yeterli olurdu). Secde namazda kulun en değerli halidir. Okuyucuların nefislerinde şehveti harekete geçirtip, benim söylediklerimi anlamayacakları için bu şehvetin onları Hakkın davetinden perdelemesinden korkmasaydım, bu konuda hiçbir şeyin kendisinden daha üstün olmadığını gösteren hususlar zikrederdim. Fakat cinsel ilişkinin kullanılacağı yerler vardır. Bu nedenle güzel kokuyu sevmek ve namaz onunla birlikte zikredilmiştir. Allah'ın isimlerinden birisi et-Tayyib'tir. Ailesinin muhtaç olduğu ateşi aramak üzere yola çıkan Hz. Musa'ya Allah'ın söylediği sözden meydana gelen neticelere bakmalısın! Hz. Musa kendisini bütünüyle ailesinin ihtiyacına verdiğinde ve onlar için çalıştığında, Allah ihtiyaç duyduğu şeyde kendisine nida etmiş ve '*Ateşin bulunduğu yerdeki ve çevresindekiler mübarek kılınmıştır*'[371] demiştir.

Düşünen kimse için, ittifakta bulunan farklılıkta hakikatin bulunması bu menzilden öğrenilir. Yüksekte olanın aşağıdakine ve onun kendisine muhtaçlığı bu menzilden öğrenilir. Bu bilgi terazinin inceliği nedeniyle en çetin ilimlerdendir, çünkü herkes bu teraziyle ölçemez. Özellikle de Allah '*Cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım*'[372] ve '*Sizden rızık istemiyorum, beni doyurmanızı da istemiyorum*'[373] ayetlerinde belirtilir. '*Sizden rızık istemiyorum, beni doyurmanızı da iste-*

miyorum'[374] ayetinden ne anlıyorsun? Biliyoruz ki Allah kullarından rızık istemez ve O yemek de yemez. Allah rızıklandıran ve yediğimiz besine gücü veren kuvvet sahibidir. Buna rağmen Allah 'beni doyurmalarını istemiyorum' demiştir. Benim kuvvetim doyduğumdan meydana gelir, hatta besin ve yemek olmaksızın gücüm vardır.

Âlemdeki önderlik bu menzilden öğrenilir. Âlemdeki nizamın imamlık ve önderlik sayesinde gerçekleşmesi ve maslahatların ona bağlı olması, bu menzilden öğrenilir. Bilginin öğretilmesi, bu menzilden öğrenilir. Göreli ve mutlak gaybten başkasının olmadığı bu menzilden öğrenilir. Bir şeyi talep edip o şey verildiğinde reddedenin durumu bu menzilden öğrenilir. Talep edeni talebe sevk eden nedir? Redde yol açan sebep nedir? Bu bilgiyle -bir belirleme olmaksızın- genel olarak talebe sevk eden sebep öğrenilir. Şahsın ancak kendisinde hükmü bulunan kimseye tabi olması bu menzilden öğrenilir. Onun üzerinde hükmü olan kendisini sevdiği kimsedir. İşte bu bir -zorlama uyması değil- ihtiyari uymadır. Çünkü zorlama uyması zikrettiğimiz hükme sahip olmayabilir. Bununla birlikte âşık kendisindeki aşk nedeniyle mecbur olabilir. Fakat iki hareket arasındaki fark açıktır.

Bu menzilde ifade ve ondan meydana gelen netice öğrenilir. Ahirette haklarında ihsanın artacağı sınıflar bu menzilden öğrenilir. Âlemin kendisi adına talep edilmesi gereken sebep bu menzilden öğrenilir. Sakınılması gereken uyma ve sakınılması gerekmeyen uyma; kınanan sakınma ile kınanmayan sakınma bu menzilden öğrenilir. Âlemde helak olmayı gerektiren şeyler bu menzilden öğrenilir. Âlemde mertebelere göre gerçekleşen derecelenme bu menzilden öğrenilir. Nesep ve hasepler, intisapta üstünlüğü gerçekleştiren sebep ile gerçekleştirmeyen sebep bu menzilden öğrenilir.

Hz. Peygamber'in nesebi kınamayı yasaklaması bu menzilden öğrenilir. Meşgul eden korkular, bu menzilden öğrenilir. Cebir nedir ve mecbur kimdir, bu menzilden öğrenilir. Tenzih bu menzilden öğrenilir. Senanın sonuçları ve sebepleri, bu menzilden öğrenilir. Hükümler bu menzilden öğrenilir. Bu hükümler kime nispet edilir ve onlarla kim hüküm verir? Gerçekleşmeyen takdir bu menzilden öğrenilir. Gerçekleşseydi ne netice verecekti? Acaba gerçekleşmesi âleme rahmet babından terk edilir mi, edilmez mi? Delilleri ortaya koymak bu menzilden

öğrenilir. Sınanma ve faydası bu menzilden öğrenilir. Kimya sanatı bu menzilden öğrenilir. İtibar bu menzilden öğrenilir. Temenni ve onun faydalı kısımları ve sahibine fayda sağlayan hususlar; bir netice vermeyen ve fayda sağlamayan hususlar, bu menzilden öğrenilir. Her varlığın ehil oluğu şeye ehliyeti bu menzilden öğrenilir. Yaptığı işten daha faziletli bir ödülle cezalandırılan kimse, bu menzilden öğrenilir. Sorulandan daha fazlasıyla cevap verenin durumu bu menzilden öğrenilir. Mümine yasaklanan hususlar bu menzilden öğrenilir. Bu yasaklama asıl üzere kalmak mıdır? Çünkü o, bir terktir. Niçin emirden sonra gelmiştir. Hâlbuki her ikisi de Allah'ın hükmüdür.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ ELLİ YEDİNCİ BÖLÜM

İlahi Mertebeden Hayvanların Menzilinin ve Onların İki Musevî Sır Altmda Ezilmesinin Bilinmesi

Örtüler ve kilitler çekildi
Çok büyük ve yüce bir iş için

Çekilmeseydi onlar gözlerimize gözükürdü
Ortaya çıktığında bizde milel ve nihal

Dürüldüğünde hastalık ortaya çıkmazdı
Veya ilaç veya tıp veya hastalıklar

Veya nefsin giyeceği bir yenilik olmazdı
Vasıta da olmaz veya kapsama

Perdeler gözde suretleri görür
Onlar yorulmaz, bu görmeden

Âlemin gözleri perdenin ardından bakar
Perdeler aklın görmediğini görürler

Ey talib! Allah sana yardım etsin, bilmelisin ki, işleri kendiliklerinde mahiyeti üzere bilmen, Allah sana kendinden yardım edip onu sana zatından gösterdiğinde mümkün olabilir. Böylece, zevk yoluyla öğrenmek istediğin şeyin bilgisini keşf yoluyla öğrendiğinde elde edersin. Bu bilginin gerçeklemesinin yegâne yolu ise ezeli inayettir. Bu inayet sana kendisini kabul etmeni sağlayacak tam bir istidat ihsan eder. Söz konusu istidadı sen nefsanî riyazetler, bedeni-mücahedeler, ilahi isimlerle ahlaklanmak, meleki-temiz ruhlarla tahakkuk etmek, meşru bir yolla temizlenmek -makul yolla değil-, varlıklara ilgiden uzaklaşmak ve kalbini Hakkın dışındaki her şeyden boşaltmakla elde edebilirsin. Kalbini boşaltman gerekir, çünkü Hak kendisi için senden kalbini seçip onu imanla nurlandırdı ve böylece kalp Hakkın celalini sığdırabildi. Bu nitelikteki bir insan mümkünleri Hakkın gözüyle görür ve mümkünler de ona görünür; mevcut olmasalar bile, onun adına yitmiş de değillerdir. Mümkünlerin üzerine yayıldığında iman nuru böyle bir insanın kalp gözüne, hatta baş gözüne yokluk hallerinde mümkünlerin görünen, duyulan olduklarını gösterir.

Onlar dış varlığı olmayan sübutî bir duyma ve görmeyle görülür ve duyulurlar. Hakkın gözü onlardan hangisini dilerse, benzerlerinden başka biri olmaksızın, Arapçada 'kün (ol)' sözüyle ifade edilen emriyle ona yönelerek emrini kendisine duyurur. Emir alan hakikat ve ayn ise emre koşarak Hakkın 'ol' sözünden meydana gelir, daha doğru bir ifadeyle kelimenin aynı olur. Mümkünler kendilerine ait ezeli yoklukta özü gereği varlığı Zorunlu'yu bilir, O'nu tespih ederler. Bu, ezeli bir tespih ve kadim-zatî bir övgüdür. Bu esnada onların mevcut hakikatleri olmadığı gibi bulunmayan bir hükümleri de yoktur (kendileri yok fakat hükümleri sabit). Bütün mümkünler belirttiğimiz nitelikteyken Hakka dair bir cehalet onlara eşlik etmezken, kendileri için var olup zuhur etiklerinde söz gelişi konuşmayan bir donuk iken durumları nasıl olabilir? Ya da bir bitkiyken Yaratıcısını nasıl tazim etmesin ve O'nu haka'l-yakin bilmesin? Veya hayvan iken kendi haliyle nasıl tasdik etmesin? Veya insan iken, Rablerine bağlanmasın? Böyle bir durum imkânsızdır.

Her mevcut kendi diliyle Allah'a hamd eder. Bu dil anlaşılmaz ve herkes buna dikkat çekmez. Keşif ehli müşahede ederek bu tespihi duyarken mümin iman ederek ve Allah'a ibadetin gereği olarak onu kabul eder. Allah Teala şöyle der: *'Her şey O'nun hamdini tespih eder, fakat siz anlamazsınız. Çünkü O Halim ve Gafur'dur.'*[375] Burada perde ve örtmek anlamındaki el-Gafur ismi zikredilmiştir. Öte yandan Allah Teala cezalandırmayı sonraya erteleyen ve hükmünü hemen uygulamayan bir isim zikretmiştir ki o da el-Halim'dir. Çünkü Allah kullarının bir kısmının keşif ve imandan mahrum olacaklarını bilir. Bunlar, fikirlerine köle olmuş akılcılar ile 'itibar' ile yetinenlerdir. Onlar, zahirden bâtına geçip zahiri bırakan kimselerdir. Böylelikle onlar, keşif sahibi olmadıkları ve imandan da mahrum oldukları için, zahiri bırakarak bâtını ifade ederler. Çünkü Allah onların gözlerini varlıkları gerçekte bulundukları durumda görmekten perdelemiş, önlerini görmelerini sağlayacak bir nuru verecek imanın kalplerine girmesinden mahrum kalmışlardır.

Ulu'l-azm sahibi veliler arasından özü sözü doğru müminlere gelirsek, zahiri bırakıp bâtına geçmezler! Zahir ile birlikte bâtına, harf ile birlikte manaya geçerler, harften yüz çevirmezler. Böylelikle işleri iki gözle görür, iman nuruyla iki tepeyi müşahede ederler. Binaenaleyh onların gördüklerini inkâr etmeleri mümkün olmadığı gibi yakînen bildiklerini de inkâr etmezler. Allah onlara mümkünlerin konuşmasını, daha doğru bir ifadeyle var olmalarından önce (sübut halinde) mümkünlerin konuşmalarını duyurmuştur. Çünkü onlar bu esnada sübutî bir hayatla canlı, sübutî bir konuşmayla konuşan ve idrak sahibidir. Çünkü onlar, kendiliklerinde sübutî şeylerdir. Varlık şeyliğini kabul ettiklerinde, onu bütün nitelik ve özellikleriyle birlikte kabul ederler. Onların nitelikleri kendilerinden başka değildir. O halde onlar varlık şeyliklerinde vücûdî bir hayatla canlı, vücûdî bir konuşmayla konuşan ve idrak edendirler.

Allah Teala bazı kullarının gözlerini bu mümkünlere ve bütün var olanlara yayılan hayatı, konuşmayı ve idraki görmekten perdelemiştir. Nitekim Allah Teala akıl ve fikir sahiplerinin baş gözlerini bütün varlıklarda ve bütün mümkünlerde zikrettiğimiz hali idrakten perdelemiştir. Keşif ve iman sahipleri de bu varlıklarda yokluk ve varlık hallerinde gerçeğin bilgisine sahiptir. Bunlardan hangisinin canlılığı gözükürse,

'canlı' diye isimlendirilirken canlılığı gizli kalıp bütün gözlere görünmeyenler, 'bitki' veya 'donuk' diye isimlendirilmiştir. Böylelikle varlıklar perdelilere göre taksim olunmuşken keşif ve iman sahiplerine göre taksim olmamıştır. İhtisas ehli olan keşif ve müşahede ehline müşahedeleri bu bilgiyi vermişken perdelilere müşahede bir şey vermemiştir. Müşahede ehli bu nedenle 'duyduk ve gördük' derken perdeliler 'ne gördük ne duyduk' der. İman ehli ise 'iman ettik ve doğruladık' der. Allah ise şöyle der: *'Her şey onun/O'nun hamdini tespih eder.'*[376] Burada 'şey' kelimesi belirsizdir. Başka bir ayette *'Görmez misin ki, Allah'a gökte ve yerdeki her şey, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, canlılar secde eder'*[377] buyurur. Burada fikir ehli perdeliler ile müşahede ve iman sahipleri arasında haklarında görüş ayrılığı bulunan donuklar, bitkiler ve hayvanlar zikredilmiştir. Allah *'Göklerde ve yerde olan hayvanlar Allah'a secde eder'*[378] buyurur. Başka bir ayette *'Şimşek O'nun hamdini tespih eder'*[379] buyurur. Başka bir ayette *'Göklerde ve yerdeki her şey dileyerek ve isteyerek Allah'a secde eder, onların gölgeleri de secde eder'*[380] buyurur. Başka bir ayette *'Karınca, ey karıncalar, evlerinize girin, Süleyman ve askerleri sizi farkında olmadan çiğnemesin' demiş, Süleyman karıncanın sözlerine gülmüştür'*[381] buyurur. Başka bir ayette *'Bize kuşdili öğretildi'*[382] denilir. Hüdhüd Süleyman'a şöyle der: *'Ben senin bilmediğini bilirim, sana Sebe'den kesin bir bilgi getiririm, bir kadın onların hükümdarıdır, ona her şey verilmiştir, büyük bir tahtı vardır. Onun ve kavminin Allah'a değil de güneşe taptıklarını gördüm.'*[383] Allah'ın Hüdhüd'e zikredilen konuda marifetullah hakkında ihsan ettiği bilgiye bakınız!

Allah Teala şöyle der: *'Onlar için kendileriyle konuşan bir canlı çıkartırız.'*[384] Sonra kulların bir grubunun ona inanmayacağını ve onu tevil ederek zahirinden çıkartacaklarını belirterek *'İnsanlar Allah'ın ayetlerine inanmaz'*[385] buyurur. Yani bu ayetlerin de bir kısmını oluşturduğu ayetlere iman etmek onların kalplerine yerleşmez. Onlar bunu iman ederek kabul ederler fakat bir kısmı ayetleri Allah'ın kastettiğinden başka bir anlamda yorumlar. Hz. Peygamber şöyle der: 'Müezzinin sesinin ulaştığı yere kadar kuru yaş her şey onun lehine şahitlik eder.' Uhud dağı hakkında ise 'Bu bizi seven bizim de kendisini sevdiğimiz bir dağdır' buyurur. Başka bir hadiste 'Mekke'de bir taş bilirim, peygamber olarak gönderilmezden önce bana selam verirdi' der. Hz. Peygamber'in avucundaki taşların Hakkı tespih ettiği sahih bir rivayetle

aktarılır. Kendisine minber yapılmazdan önce hutbe îrad etmek üzere yaslandığı hurma kütüğünün daha sonra ağladığı sahih bir rivayetle aktarılır. Hz. Peygamber minber yapılınca o kütüğü bırakmış, kütük inlemiş, Hz. Peygamber minberinden inerek kütüğün yanına gelmiş, ona dokunmasıyla kütük sakinleşmişti. Zehirli koyun budunun onunla konuştuğu sahih olarak aktarılır.

Hz. Peygamber şöyle der: 'Kıyamet, kişi kırbacıyla konuşmadıkça ve ayakkabı bağı ailesinin evde yaptığını kendisine bildirmeden kopmaz.' Ahir zamanda Yahudilerin öldürülmesi hakkında Hz. Peygamber şöyle der: 'Yahudi bir ağacın ardına saklandığında, ağaç 'ey Müslüman! Ardımda Yahudi var, onu öldür' diyecek. Garkad ağacı ise lanetlidir ve ardındaki Yahudi'yi haber vermeyecektir.' Burada garip-ilahi bir sır vardır, şöyle ki: Demek ki ağaçların arasında ağaçtan Allah'ın rahmetini uman ve komşu hakkına vefaya itimat ederek komşu edinenlere karşı 'komşu hakkına' riayet edenler vardır. Komşu hakkına riayet bütün toplumlarda ve dinlerde övülen bir niteliktir. Hz. Peygamber, müşrik olduğu halde, amcasının kızı Ümmü Haniye'ye şöyle demiş: 'Ümmü Haniye! Senin komşu edindiğini biz de komşu edindik.' Yahudiler her halükarda ehl-i kitaptır. Bu yönüyle onlar komşuluk hakkının yerine getirilmesine daha layık insanlardır. Bu, bir Yahudi'nin kendisine komşu olduğu ağaç hakkında Allah'ın bir ihsanıdır.

Binaenaleyh garkad ağacı '*Allah rahmetini dilediği kimseye tahsis eder*'[386] ayetinin hükmü bizde tam olarak ortaya çıksın diye onları gizlemiştir. Ayette 'her kim/kimse (men)' edatı gelmiştir. Bu lafız belirsizdir ve her şeyi ihata eder. Çünkü her şey canlıdır ve konuşandır ve 'kimse' edatının altına girer. Çünkü bazı dilciler, bu edatın sadece akıllılar için kullanılabileceğini ileri sürer. Her şey Allah'ın hamdini tespih eder. Tespihi ve hamdi ise kimi tespih etiğini ve hak ettiği övgüye göre kime hamd etiğini bilen yapabilir. Öyleyse 'her kim (men)' edatı her şey için kullanılabilir, çünkü her şey kendisini neyle öveceğini Allah'tan öğrenir. Allah Teala bu gerçekleri görmek üzere bizi müşahede, görme ve keşiften mahrum kaldığımızda, iman ile bizi rızıklandırsın. Söz konusu gerçeklerden Allah, fikirlerine kölelik yapan akıl sahiplerini olduğu gibi kalplerini mühürlediği imandan mahrum kimseleri de perdelemiştir.

Her şeyin natık (konuşan) ve rabbine baktığını bilen kimsenin ayrılmaz özelliği her şeyden utanma duygusudur. Böyle birisi kendinden ve komşularından bile utanır. Allah Teala şöyle der: *'O gün dilleri ve ayakları yaptıklarına karşılık aleyhlerine şahitlik eder.'*[387] Başka bir ayette *'O gün ağızlarını mühürleriz, elleri bizimle konuşur, ayakları yaptıklarına şahitlik eder'*[388] buyurur. Allah Teala aleyhlerine şahitlik edilen insanların bir kısmının derilerine şöyle diyeceğini bildirir: *'Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz. Onlar ise bizi Allah konuşturdu der.'*[389] Yani bu şahitliği bize Allah söyletti. *'O her şeyi konuşturandır.'*[390]

Dostum! Deriler işleri senden daha iyi biliyor değildir. Üstelik akıllı ve basiretli olduğunu iddia edersin. Deriler her şeyin konuştuğunu ve dilediği şekilde onları konuşturanın Allah Teala olduğunu bilmiştir. Sonra Allah şöyle der: *'Gözlerinizin, kulaklarınızın aleyhinize şahitlik etmesinden kendinizi perdeleyemezsiniz.'*[391] Yani böyle bir perdeleme mümkün değildir, çünkü siz yerine getirdiğiniz çirkin işleri ancak organlarla yaparsınız. Organlar, Allah'a itaat ederken ve günahta kullandığınız araçlardır. Sizin onlarla yapabileceğiniz bir şeyi onlardan gizlemeniz mümkün değildir. *'Fakat siz Allah'ın yaptıklarınızın çoğunu bilmediğini zannedersiniz.'*[392] Bu ifade, bilhassa Allah'ın tikelleri bilmediğine inananlara dönük hitaptır. Sonra şöyle der: *'Rabbiniz hakkında beslediğiniz zan sizi mahvetti'*[393] Yani sizi ehil kıldı. *'Böylece zarar edenlerden oldunuz.'*[394] Hüsran kazancın zıddıdır ve sermayedeki eksilmedir. Çünkü burada iş ticaretle anlatılınca, kazanç ve hüsranla nitelenmiştir. Allah Teala şöyle der: *'Onların ticaretleri fayda vermedi, doğru yolu da bulmadılar.'*[395] Bu ayet *'Onlar dalalet karşılığında hidayeti satanlardır'*[396] ayetinden sonradır. Binaenaleyh dalalet karşılığında hidayeti sattıklarında, zarara uğramışlardır.

Başka bir ayette şöyle denilir: *'Sizi acı azaptan kurtaracak bir ticareti bildireyim mi?'*[397] Sonra bu ticaretin ne olduğunu belirtirken *'Allah'a ve peygamberine iman eder, O'nun yolunda savaşırsınız'*[398] buyurur. Bu işlerde başkasına değil ticarete dönülmüştür. Çünkü Kuran Hicaz'daki Kureyş kabilesinin diliyle bir Kureyşli'ye inmiştir. Onlar, diğer Araplardan farklı olarak, tacir kimselerdi. Onlara hakim özellik ticaret olunca Allah şeriata ve imana ticaret lafzını giydirmiştir ki onların hallerine daha yakın ve anlayışlarına uygun olsun!

Akıl veya iman sahibiysen, işlerin kendiliklerinde bulunduğu durumu sana açıklamış olduk. Çünkü sana imkânsız bir şeyi değil, mümkün bir şeyi bildirdim. Şimdi de bu yeterli açıklama ve kâfi izahtan sonra, özellikle Allah yolunun ehli ve kulları arasındaki seçkinleri olan keşif sahiplerine ve müminlere açıklamayı sürdürelim:

Hayvanlara 'ibham' (belirsizlik) ve 'müphem' kelimesinden türetilmiş behîme (belirsiz) ismi onlardaki durumun karışık ve belirsiz olmasından hareketle verilmiştir. Çünkü onların Allah ve varlıklar hakkındaki bilgilerinin durumunu sana açıklamıştık. Hayvanlar böyle isimlendirilmiştir, çünkü Allah onların durumlarını bizde belirsizleşmiştir ve haklarındaki bu belirsizlik, gerçeği bilmeyişimizden veya haklarındaki hayretimizden kaynaklanır. Böylelikle keşif ehlinin bildiği tarzda gerçeği öğrenmedin. Hayvanlar, keşif ve iman ehli olmayanlara göre de behaim, yani anlaşılmayacak varlıklardır. Çünkü onlar, bazı hayvanlardan sadece fikirden veya doğru düşünceden veya ince bakıştan kaynaklanabilecek bir takım fiiller görürler. Hâlbuki bu fiiller hayvanlardan bir fikir veya ön düşünme olmaksızın fıtraten gerçekleşir.

Böylece Allah hayvanların durumunu insanların bir kısmında belirsizleştirir. Onlar hayvanlardan gerçekleşen hikmetli fiilleri inkâr edemezler. Bu durum, Kitap ve Sünnette yer alan hayvanların konuşması, onlara sözün izafesi gibi hususları tevil etmelerine yol açar. Keşke onlardan gerçekleşen hikmetli fiilleri gördüklerinde böyle yapmasalardı. Söz gelişi örümcekler sinekleri avlamak üzere -ki Allah onların rızıklarını böyle belirlemiştir- ağlarını kurarlar. Ya da bazı havanlar besinlerini belli bir ölçüye göre depolarlar. Onlar, zamanları bilir, besinleri hususunda kendileri hakkında ihtiyatlı davranırlar. Böylece aç kalma korkusuyla sakladıklarının sadece yarısını yerler ve söz gelişi karıncalar gibi kuvvetlerini kendisinden alacakları bir şey bulamazlar. Bu ihtiyatlılık düşünmeden kaynaklansaydı, onlar akılcılara benzerdi. Öyleyse kendilerine nispet edilen akılsızlık nerede, bu davranış nerede? Hayvanların bu davranışı zorunlu bilgiden kaynaklanmışsa, zorunlulukla idrak ettikleri hususlarda hayvanlar bize benzerdi. Bu durumda Allah gözlerimizden müşahede perdesini kaldırsaydı aramızda bir fark kalmazdı. Nitekim Allah basiret ve müşahede sahibi iman sahiplerinden perdeyi kaldırdı. Aynı şey hayvanların döllenmelerini sağlayan birbirle-

rine dönük sevgilerinde gözükür. Bütün bunlarda Allah, insafla hareket ettiklerinde, teorik düşünce sahiplerinin anlayabileceği bir takım ayetler yerleştirmiştir.

Bilmelisin ki, herhangi bir akıl sahibi -âlemdeki hangi sınıftan olursa olsun- içindeki düşünceyi sana ulaştırmak istediğinde, bunun için harfleri düzenlemekten ibaret bir anlatımla yetinmez. Gaye içindeki düşünceyi sana bildirmek olunca, bunu aktarmak maksadıyla bazen dilde söylenip örfte 'söz', 'kelam' denilen lafzî bir ibareden yararlanır, bazen elle veya başla işaret dilini kullanır, bazen yazı veya rakam kullanır, bazen -Hakkın irade etmesine göre- anlamanı mümkün kılacak herhangi bir araç kullanır. Bu durumda içinde bir etki bulursun ve ondan sana o bilgiyi ulaştıranın içindeki düşünceyi anlarsın. Bütün bunlara 'kelam' denilir. Allah Teala *'Onlar için yeryüzünden kendileriyle konuşan bir canlı çıkartırız'*[399] buyurarak o canlının bizimle konuşacağını bildirmiştir. Şöyle ki: O Ecyad'dan çıkar ve çok kıllı bir hayvandır. Önüyle ardı ayırt edilemez. Ona cessase denilir. Bu hayvan bir nefes verir ve bu üflemeyle doğuda, batıda güneyde ve kuzeyde denizde ve karada insanların yüzü yanar. Her şahsın alnında Allah'ın bilgisinde bulunduğu durumu iman veya küfür olmak üzere çizilir. O kadar bellidir ki bu çizgi, alnında mümin yazan kimse 'kâfir' yazana 'ey kâfir bana şunu ver, bunu ver' diyerek söylemek istediğini söyler. Kâfir de böyle bir addan dolayı öfkelenmez, çünkü alnında izale edemeyeceği şekilde bu adın yazıldığını bilir. Bunun üzerine kâfir ihtiyacının karşılanmasıyla ilgili olarak mümine 'peki' veya 'hayır' der. Öyleyse söz konusu hayvana nispet edilen söz, genel nezdinde sayesinde üflemesiyle yüzlerin belirginleştiği bir hareketten ibarettir. Onu gören veya kendisiyle oturan birisiyle konuşması olacaksa, Arapça veya başka farklı bir dilde olmak üzere, bu canlı onunla kendi dilinde konuşur, onunla konuşan da bütün söylediklerini anlar. Müslim'in Deccal hadisinde zikrettiği üzere, sahih rivayette onun durumu aktarılmıştır. Deccal, Temim ed-Dari'ye rastlamış aralarında uzun bir konuşma geçmiştir. Şimdi kuzey tarafına bakan bir adada bulunmaktadır. Orası Deccal'in bulunduğu adadır.

Bilmelisin ki, süfli âlemdeki her suretin ulvi âlemde bir benzeri vardır. Ulvi âlemin suretleri, süfli âlemin suretlerinin varlıklarını korur

ve onlarda eşya hakkında -bildikleri şeyi hakka'l-yakin kavradıkları için- inkâr edemeyecekleri bilgiler meydana getirirler. İşte bu ulvi ve feleki suretlerin süfli-unsuri suretlerdeki etkisinin neticesidir. Unsuri-süfli suretler ise ulvi feleki suretlerde güzellik, çirkinlik, sahip oldukları istidatlara göre ihtiyaç duydukları şeye vehbi olarak yönelmeyi oluştururlar. Ulvi suretler, kendilerini bu etkiden alıkoyamaz, çünkü bunun için yaratılmışlardır. İki âlem arasında her suretten öteki âlemdeki benzerine uzayan kesintisiz bağlar vardır. Bu bağlar üzerinde yükselme ve inme gerçekleşir. Öyleyse bu bağlar merdiven ve basamaklar sayılabilir. Bazen bu bağlar, 'münasebet' diye de ifade edilir. Felek kaynaklı ulvi suretler ile doğa arasında da bağlar vardır. Onların üzerinde, doğadan o suretlere onların varlıklarının bağlı olduğu şeyler iner. Onunla boyandığında, unsurdan oluşan o suretlere varlıklarının -fakat sadece cisim veya beden olmaları bakımından- varlıklarının bağlı olduğu şeyi ulaştırırlar ve bu sayede onların suretlerini korurlar. Felekî-ulvi suretler ile Hz. Peygamber'in Allah'tan aktarırken Levh-i mahfuz (korunmuş levha) dediği 'tümel nefs arasında da bağlar vardır. Allah'ın kendisine yazdığı şeyleri koruması nedeniyle böyle adlandırılmıştır ve bu nedenle de silinme ve değişmeden korunmuştur. Böylece her şey ondadır ve Kuran'da 'her şey' diye isimlendirilir. Bu, ilahi bir isimlendirmedir. Allah kitaplarını onda yazmış, peygamberlerini ve nebilerine indirdiği sayfaları oradan indirmiştir. Nitekim Allah *'Onun için levhalara her şeyi yazdık'*[400] buyurur. Kastedilen, Levh-i mahfuzdur. *'Öğüt ve her şeyin tafsili olarak.'*[401] Bu da Levh-i mahfuzdur. Kitaplar onun mücmelliğini tafsil etmiş, öğütlerini açıklamıştır. Bu suretler ile bedenlerin suretlerini yöneten ruhlar yönünden nefis arasında bağlar vardır. Bunların üzerinden ya kendisini bilmekle veya O'nun dilediği mevcut ve makul bilinenleri hakkındaki bilgiler, marifetler, Allah'ın dilediği şekilde iner.

Ulvi-feleki suretlerin ruhları, Allah'ın dilediği ilimleri elde ettiklerinde, bu ilimler onların cisimsel suretleri için gıdadır; varlıkları, nimet ve hazları onlara bağlıdır. Bu nurlar ile boyanıp onlarla tahakkuk ettiklerinde ise süfli unsuri suretlerin nefislerine bu ilimlerden onların istidatlarının kabiliyetlerine göre yayarlar. Böylelikle istidatlardaki derecelenmeleri nedeniyle bilgide de derecelenirler, sonra da birbirlerini tanırlar. Öyleyse öğretme, süfli suretlerin istidatlarının (ulvi suretlerden kendilerine dönük) feyzi kabullerini engelleyen perdeleri kaldırmaktır

ve bu kaldırma 'öğretmek' (talim) diye ifade edilmiştir. O halde talim, ulvi-feleki suretlerin (süfli suretlere dönük) feyzinden başka bir şey değildir. Misal olarak, suyun akışını engelleyen bir engeli düşünebiliriz. Engelin kalkmasıyla su, daha önce engelin alıkoyduğu yerden akmaya başlar. Gerçekte engeli kaldıran, suyu akıtan değildir. Süfli suretlerden kendisi gibi bir surete öğretmenlik yapan, gerçekte ondan bilgisizlik ve kuşku perdesini kaldırmıştır ve bu durumda ruhani feyiz ortaya çıkar ve istidatlar da daha önce sahip olmadıkları bilgileri bu feyizden alırlar. Zannederler ki onlara bilgi öğreten kimse, kendilerinden bilgisizlik perdesini kaldırandır. Hâlbuki gerçek öyle değildir.

Bu ulvi-feleki suretler ile süfli-unsuri suretler arasında ilahi isimler ve rabbani hakikatler nedeniyle uzayan bağlar vardır. Bu bağlar her mümküne ait özel yöndür ve her mümkün Hakkın kendisini var etmeye yönelmesiyle birlikte 'kün (ol)' kelimesinden bu yönlerden meydana gelir. Söz konusu özel yönü ondan var olandan (müsebbep) başkası bilmez; kendinden özel bir yönü varsa, bunu bilebilir veya bilmeyebilir. Bu özel yönden her şey, kendi kevni sebebine değil, Allah'a muhtaçtır ve bu yön, kevni sebepten (varlığa) daha yakın ilahi sebeptir. Çünkü kevni sebep varlıktan ayrıyken bu sebep ondan ayrı olmakla nitelenmediği gibi insan için 'şah damarından daha yakın' olsa bile ona bitişik olacak şekilde ittisalle de nitelenmez: Çünkü o, bitişiklikten de yakındır!

Böylece Allah Teala, ulvi ve süfli her surete dilediği özel bilgilerden verir. Bunları ancak özel olarak kendisine verilen kimse verebilir. Söz konusu bilgiler aktarılmayan veya hikâye edilmeyen, sadece kendisini tadanların bilebileceği zevk ilimleridir. Onları zevk edenin, tadanı tatmayana bu bilgileri ulaştırması mümkün değildir. Sahipleri de bu bilgilerde derece derecedir ve bir varlık üstün olduğu yönü bilmez ve hatta onu bilmesi mümkün değildir. Bilgide böyle bir tahsis ve ayrıcalık söz konusu olunca, ihtisaş cennetleri var olmuştur.

Bilmelisin ki, menziller veya makamlar arasında bütün âlemi ve insanı kuşatan yegâne menzil budur. Bu menzil âlemde genel rahmet sahibidir. Çünkü âlem, cisimsel ve ruhani sureti itibarıyla hakikati yönünden dört unsura dayanır. Binaenaleyh âlem doğası yönünden dörtlüyken ruhu yönünden de dörtlü, cesedi yönünden ise dört rükünden

meydana gelen dört doğaya sahiptir. Ruhu yönünden âlem, baba, anne, üfleme ve ilahi yönelmeden meydana gelmiştir ve bu nedenle rahmet kendisine dört yönden gelir: Her yönün kendine özgü bir rahmeti vardır. Bir varlığın yaşlığını koruyup kuruluğun etkisinden onu kurtarmayı sağlayan rahmet, onu kuru tutup yaşlığın kendisini yok etmesini engelleyen rahmetten farklıdır; sıcaklığı kendisini yok etmesin diye bir varlığı soğuk tutan rahmet, soğukluk kendisini yok etmesin diye onu sıcak tutan rahmetten farklıdır. Bu unsurlar birbirlerini engeller ve bu engelleme ve eşitleme devam ettiği sürece cismin sureti korunur.

Bu menzilden söz konusu dört rahmet ortaya çıkar. O halde kim nefsinden bunları öğrenirse, nereye varacağını öğreneceği gibi kim onları kendi nefsinden tanımazsa, halinin cahilidir o. Allah'm bazı insanları onları müşahede etmekten perdelemesinin nedeni, Hz. Ömer ve Muaz'ın konuşmalarında geçtiği gibi, onlarm dillendirilmesini engellemektir. Buna mukabil Allah, emaneti mutlaka ehline ulaştıracaklarını bildiği eminleri adına söz konusu perdeleri kaldırır. Çünkü Allah bilgi için bir ehil belirlediği gibi bu gibi hususlarda bilginin onlara ulaştırılmasın iki yolla belirlemiştir: Birinci yol bilginin O'ndan kendilerine ulaştırılmasıyken ikinci yol başkasmın emanetini bilen bir öğretmenin onlara öğretmesidir. Bu kişi emaneti sahibini bildiği gibi aynı zamanda emindir ve ehlini görünce emanet olan bilgiyi ona ulaştırır. Çünkü ona Allah emaneti sahibine ulaştırma emri vermiştir.

Bu rahmetleri nefsinden öğrenmen, Allah'tan ve mutluluğundan seni uzaklaştıracak her işin arasında engel teşkil eder. Artık her durumda seni çağırdığı işlerde O'na boyun eğersin. İşte bunlar, kendilerini müşahede ettiğinde söz konusu rahmetin sendeki neticesidir. Bu rahmet, sana Hak karşısındaki edebi kazandırır. O bilgiyi sana getiren, seni ve hayatının bağlı olduğu şeyi bilen birisi olabilir. O hareketli ruhlardan ve farklı tabakalarıyla kanatlı meleklerden biridir. Onların en üstünü kanatları en az olandır. Kanadı en az olan ise iki kanatlıdır. Çünkü ya bir kanattan veya başkasından yardım almayan tek kanatlı melek yoktur.

Mağrib şehirlerinden birisinde, adamın birinde papağana benzeyen bir hayvan görmüştük. Havyan adamın göğsünden çıkıyor ve adam onu kanatlarının hareket ettirmesi gibi hareket ettiriyor, o da

hızla koşuyordu. Bir adımını öyle hareket ettiriyordu ki iyi koşan atlar bile ona yetişemezdi. Bu nedenle yardımcısı olmayan dedik. Melekler arasında ikiden altı yüze ve daha fazla kanada sahip olanlar vardır. Böyle bir bilgi, melek Allah'ın emrine asi olmayan saygın ve itaatkâr bir melek eliyle insana gelebilecek bir bilgidir. Bu bilgiyi getiren melek sayelerinde kulun kalbine indikleri iki kanada sahiptir. Meleklerin kanatları yükselmek için değil inmek için vardır. Unsuri cisimlerin kanatları ise, inmek için değil, yükselmek içindir. Melekler cisimlerinin suretlerine ait doğaları gereği var oldukları feleklere doğru giderler. Yeryüzüne inerken de kanatlarla uçarlar. Feleklerine dönerken doğal bir hareketle dönerler. Kanatlarını hareket ettirseler de ettirmeseler de, kendi yerlerine ve özü gereği sahip oldukları makamlarına yükselirler. Unsurlardan oluşmuş kuşların cisimleri ise, kanatlarını yükselmek için hareket ettirirler; bir an için kanatlarını çırpmayı bıraksalardı, doğaları gereği yere düşerlerdi. Ancak inişteki ölçü nedeniyle inmek amacıyla kanadını açabilir. İnişi hesaplamaz ve doğal olarak hareket ederse, doğanın etkisiyle inerken eziyet görür. Onun inişte kanat hareketi ise korunma amaçladır, bunu bilmelisin.

Bilmelisin ki, hayvanlar, insan, ahiret hayatı ve varlığın üzerinde bulunduğu hakikatlere dair insanların bir kısmının bilmediği ve aşina olmadığı şeyleri bilir. Birisinden şöyle bir hadise aktarılır: Adamın biri bindiği eşeğin başına bir sopayla vuruyordu. Onu gören başka bir adam eşeğin başına vurmasını engellemek isteyince, eşek 'bırak onu, kendi kafasına vuruyor' demiş. Eşek kendisine vuran adamı eşek saymış, adamın kendisine yaptığı davranışlarla cezalandırılacağını anlamıştı. 'Onu bırak' demesi, eşeğin adamın kendisine vurmasıyla Allah katında elde ettiği hayrı bilmesinden kaynaklanabileceği gibi yaratılış gayesini teşkil eden hizmet hakkını yerine getirdiğini de düşünmüş olabilir. Başka bir ifadeyle eşek, dayağı hak ettiğini bilir ve dinleyenin dikkatini şuna çeker: Bir şahıs sahibinin hakkını yerine getirmediğinde, tedip için veya yaptığına karşılık olarak dövülmeyi hak edebilir. Bütün bunlar eşekten meydana gelen fiil ve sözün gerçek yorumlarıdır ve bu davranışın gereği olan başka yorumlar da olabilir.

Hz. Peygamber Medine'ye hicret edip devesini serbest bıraktığında Eyyub el-Ensari'nin evine gitmişti. Sahabesinden orada bulunanlar

deveyi durdurmak istemiş, peygamber ise devenin üzerinden şöyle demişti: 'Bırakın onu, çünkü o emirle hareket eder.' Başka bir hadiste 'Onu fil engelledi' der. Yani Mekke'den. Fil hadisesi meşhurdur. İnsan ve cinlerin dışındaki varlıklar ile insanların ve cinlerin bir kısmı, hayvan, bitki, donuk, melek ve ruh olmak üzere, hepsi kendi durumları hakkında rablerinden gelen açık bir delile sahiptir.

Bu menzil çeşitli ilimler içerir. Bunların arasında sayıların ve harflerin ilmi vardır. Bu ilim, velilerin ilmidir. Nitekim Muhammed b. Ali Hakim Tirmizi böyle demiştir. Mücmel ve insana özgü rahmetler bu menzilden öğrenilir. Tibyan ilmi, müjdeler ilmi, imanın mertebeleri, yükümlü olan ve olmayanların amellerini yerine getirmeleri, Hakkın -meleğin değil- ilhamının mazharı olan ruhani telakki, bu menzilden öğrenilir. Başkasının haklarını yerine getirmek, Allah'tan kardeşinin hakkını yerine getirmek üzere çalışana hangi sevabın verileceği bu menzilden öğrenilir. Hakkın bu işi bizzat üstlenmesi bu menzilden öğrenilir. İlahi mertebenin sahip olduğu ve Allah'ı bilenlerden başkasının zevk yoluyla bilmediği ilahi mertebenin emanı bu menzilden öğrenilir. Hallerin başkalaşması, bu menzilden öğrenilir.

Böylece ilahi hibeleri kabul etmek üzere kalpler de başkalaşır. Ayetler ve deliller, bu menzilden öğrenilir. Bunlar neyi gösterir? Medlul bir iken, bunlar niçin farklılaşırlar? Kalp bir şeyi bilmekten niçin perdelenir? Bununla birlikte bu konuda açıklama vardır. Bilginin vehbi olması hakkında ilahi inayet, bu menzilden öğrenilir. Bilgiden veraset yoluyla meydana gelen şey bu menzilden öğrenilir. Hayvanların mertebeleri ve hangi konuda derecelendikleri, hangi konuda eşitlendikleri bu menzilden öğrenilir. İnsan hayvana katılır mı? Yoksa özel bir tür müdür o? Bütün canlıların natık olduğunu öğrenmiş iken, insan hayvandan hangi özelliğiyle ayrışır? Hükümdarların adabı ve hükümdarın mülkünde nasıl davranması gerektiği bu menzilden öğrenilir. Bu konuda *et-Tedbiratü'l-ilahiyye fi ıslahi'l-memleketi'l-ilahiyye* diye isimlendirdiğimiz bir kitap yazmıştık.

Zararları uzaklaştırmak ve onlardan sakınmak tavsiyesi bu menzilden öğrenilir. Hayvanlara özgü tevhit bu menzilden öğrenilir. Doğru olduğunu bildiği halde, insan ve cinlerin dışındaki bütün natıklar için yalan söylemenin imkân dahilinde olması bu menzilden öğrenilir? Bu

iki sınıf verdikleri haberlerin çoğunda yalan söylerler. Hükümdarların casus edinmesi, onun işini yaparken sahip olması gereken özellikler, yalan olsa bile övülenler, bu menzilden öğrenilir. Daha üsttekinin aşağıdakiyle istişaresi bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte üstte olan istişare olmaksızın öğrenmek istediği bilgiye ulaşacağını bilir. Allah Peygamberine kendisine vahiy göndermediği hususlarda sahabesiyle istişare etmeyi emretti. Hz. Peygamber 'Hediyeleşin birbirinizi seversiniz' buyurur. İhsanın nefislerde meydana getirdiği ve imana etki eden tesiri bu menzilden öğrenilir. Bu övülen bir şey midir, değil midir? İhsan özü gereği sevilirken ihsan eden de sevilir mi yoksa ihsandan ayrılır mı? Çünkü bu konu, Allah'ın sana düşmanlık etmeni emrettiği kimsenin ihsanı hakkında dikkate alınması gereken önemli ve büyük bir meseledir. Sen, Allah'm katını tercih ederek ve O'nun emrine bağlanarak, sende bir sevgi meydana getirmeyecek şekilde onun ihsanını kabul edersin! Böyle bir davranış doğanın dışına çıkmak demektir ve gerçekleşmemesi tasavvur edilemeyecek çetin bir meseledir. Zahirde hükmü gözükmese bile, bâtının bu duyguyu kendinden uzaklaştırması mümkün değildir. Bir tek şahsa iyilik yaptıklarında ihsan sahipleri asındaki denge bu menzilden öğrenilir. Nefs için -ihsan yönünden değil- ihsan edilen şey bakımından bir tercih gerçekleşir mi? Bu konuda bir derecelenme gerçekleşirse, Allah'ın ihsanını tercih edene göre iş kolaylaşır.

Seçkinlerin bilgisi ve Allah'a yakınlık mertebesinde bu bilgiyle zuhur edenlerin durumu bu menzilden öğrenilir. Nimet verene şükür, bu menzilden öğrenilir. Rabliğin hak ettiği ve kendisinde ortaklık gerçekleşmeyen hususlar, bu menzilden öğrenilir. Sınanmada karıştırma bu menzilden öğrenilir. Hitaba bakmak ve bakan kimseye buradan dinen -ki bu emredilmiştir- ortaya çıkartılması mubah işler bu menzilden öğrenilir. Bilgiyi öğrenmenin tarzı, bu menzilden öğrenilir. Muallimin önünde bilgisizliği itiraf, bu menzilden öğrenilir. Çözüm, tuzak, hile ve bu konuda kınanan ve övülenler, bu menzilden öğrenilir. Genel ve özel sena, bu menzilden öğrenilir. Lafız kendisini mutlaklaştırsa bile, mutlak övgü halle mümkün müdür, değil midir? Bütün öven ve övülenlerde, senanın kendisiyle sınırlandığı şey bu menzilden öğrenilir. Âlemin hak nedeniyle muhayyer olması bu menzilden öğrenilir.

Yeryüzünün menzili ve kendisiyle süslendiği şeyler, bu menzilden öğrenilir. Allah Teala'nın kâfir ve müşrikin duasına karşılık vermesinin nedeni, bu menzilden öğrenilir. Müşrik Rabbini ne zaman birler? Nurun karanlığa dahil olması, yaratma ve rızık bu menzilden öğrenilir. Kıyamet bu menzilden öğrenilir. Mümkünün inkârı, bu menzilden öğrenilir. Gayb mertebesinde gaybın keşfi, bu menzilden öğrenilir. Nida edip icabet edilmeyenin durumu bu menzilden öğrenilir. Haşir bu menzilden öğrenilir. Bütün ölüler mi, yoksa bir kısmı mı haşredilir? Nakur -ki suretler demektir- nedir? Acaba hangi ceza daha üstündür? Veya bütün ceza amelinden üstün müdür? Bu, değerli bir bilgidir. Herhangi bir varlığa izafesi yönünden rabbe ibadet, bu menzilden öğrenilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ ELLİ SEKİZİNCİ BÖLÜM

Nurları, Yerleşimleri, Dolunayları Farklı Üç Sırrın Bilinmesi ve Doğru Haberler

Miktarlar düzenlenmiş ölçüler
Onları bulutlar getirir, üzerlerinde de bulutlar olan

Kalın bir buluttan veya bulutsuz
Tenezzül ederken, icazında durumlar var

Her manayı ihtiva eder
Onu hatabet, şiirler ve misaller izhar eder ancak

Bunun bir kısmı övülmüş ve yükseltilmiş
Bir kısmı kınanmış ve süfli

Söylediğim konuda benimle tartışan varsa bilsin ki:
Herkes düşman kesilir bilmediğine

Allah bizi ve seni ebedi saadetle mutlu kılsın, bilmelisin ki: Natık nefs dünya ve ahirette mutludur ve onun bedbahtlıktan bir payı yoktur, çünkü bedbahtlık âleminden değildir. Allah ona hayvani nefs denilen ve kendisi için binek mesabesindeki bu bedenî terkibi giydirmiştir. Natık nefs bineğin üzerindeki bir süvaridir ve Hakkın kendisi adına belirlediği doğru yolda yürümek için bineği kullanır. Hayvani nefs bu iradeye icabet ederse, bu durumda boyun eğmiş ve horlanmış binek olur; natık nefse direnirse, asi binek sayılır. Süvari onu yola yönlendirmek istese bile, direnir, itaat etmez, mizacının kötü terkibi ve başının gücü nedeniyle sağa sola döner. Gerçekte hayvani nefsin maksadı karşı gelmek ve şeriatı ihlal etmek değildir. O sadece doğası gereği hareket eder, çünkü hayvani nefs şeriatı tanımaz. Veya süvarinin kendisinden istediği işe uygun olmayan bir mizaca sahip olması da ihtimal dahilindedir. Natık nefs ise muhalefet edemez. Çünkü o, korunmuşluk ve temiz ruhlar âlemindendir. Kıyamette cezalandırma gerçekleşince, hayvani nefs cezalandırılır. Süvari kendisine itaat etmeyerek sahibinin kendisine yürümesini istediği yoldan çıkan hayvanı döver. Hırsızlık, zina suçu, savaşma, iftira etme gibi suçlara verilen cezaların mahallinin hayvani nefis olmasına dikkat buyurun! Bu mahal, öldürmek, elin kesilmesi, sırta vurulması gibi cezaların acısını hisseder. Binaenaleyh dini cezalar, bedene uygulanır. Acı ve elem ise onu hisseden hayvani nefse tatbik edilir. Bu nefiste bütün acıları hisseden hayvanlar ortaktır. O halde insandaki azap mahalliyle tüm hayvanların dünya ve ahiretteki azap mahalleri arasında fark yoktur. Natık nefs ise, daimi mutluluğu ve şerefiyle kendi âlemiyle baş başadır.

Bakınız! Hz. Peygamber bir Yahudi'nin cenazesi geçerken ayağa kalkmış, onun Yahudi olduğu söylendiğinde Hz. Peygamber 'Peki bir nefs değil miydi?' diyerek zatından başka bir sebep söylememiş, nefse saygı ve değerini göstermek amacıyla hürmeten ayağa kalkmıştı. Natık nefs (düşünen nefs) nasıl şeref ve üstünlük sahibi olmasın ki? O Allah'ın ruhundan üflenmiştir ve en şerefli ve en temiz âlemdendir. Hayvani bedeni yöneten natık nefs ile süvarinin yönettiği binek arasında şekil itibarıyla bir farklılık yoktur; binek ya itaatsizdir veya boyun eğmiştir. Natık nefsin asi olmadığı, sadece hayvani nefsin kendisinden talep ettiği işe karşı kendisine yardımcı olmadığını açıklamış olduk. Hayvani nefs ise yükümlü değildir ve bu nedenle itaatkâr veya gü-

nahkâr olmakla nitelenmez. Onun asi olması, özel mizaç nedeniyle, doğasının bir gereğidir. Bunu bilmelisin! Allah merhametiyle herkese merhamet etsin! O'nun merhameti, insana varmak üzere yarıştıklarında gazabını geçer.

Bilmelisin ki, Allah Teala yokluk hallerinde mümkün eşyanın hakikatlerine sürekli bakmaktadır ve ilahi bilginin yaratılıştaki öncelik-sonralık sıralanışlarını belirleyişine göre, ilahi cömertlik onlara ihsanlarını sürdürür. 'Tüm cevher'in (heyela'l-kül) bekasını sağlayan şey kendi başına var olmayan mümkünlerin bir kısmının onda bilfiil bulunması olunca, ilahi koruma onların varlıklarını tüm cevher vasıtasıyla korur. Gerçekte onların var olma zamanının dışında varlıkları yoktur. Dolayısıyla ilahi cömertlik, tüm cevher için -ki Allah onda âlemin suretlerini açmıştır- onun bekasının kendisine bağlı olup dolayısıyla şart hükmündeki mümkünleri var eder. Allah sürekli yaratan ve tüm cevheri sürekli koruyandır. O hayat sırrını mevcutlara yaymamış olsaydı, onlar natık (konuşan) olamazdı. Bilgi kendilerine yayılmamış olsaydı, Allah'ı, yani yaratıcılarının övgüsünü söyleyemezlerdi. Bu nedenle Allah *'Her bir şey O'nun hamdini tespih eder'*[402] buyurur. Burada (her bir şey ifadesiyle) Allah, sabit bir şeyi mevcut bir şeyden ayırmamak için, hepsini ifade etmek üzere belirsizlik ifadesi kullanmıştır. Çünkü o, sabitlik şeyliğindeki halinde varlık şeyliğini kabul etmiştir. Kuşkusuz Allah bize sabit hakikate (ayn-ı sabite) yokluk halinde hitap ettiğini ve onun da hitap kendisine yöneldiğinde emrine bağlandığını bildirmiştir. Böylece sabit hakikat, Allah'ın kendisine verdiği emre koşmuştur. Şayet sabit hakikat yokluk halinde varlık halinde sahip olduğu niteliklerle nitelenmemiş olsaydı, Hak kendisini böyle özellikler (emri duyma, emri yerine getirmek gibi) ile nitelemezdi. Allah Teala kendiliklerinde bulundukları hal üzere eşyanın hakikatlerini bildiren doğru sözlüdür.

Varlıklar ancak yoklukta üzerinde bulundukları hale göre dışta zuhur etmişlerdir ve onlar, bekalarını sağlayan şey cihetinden sadece varlık kazanmışlardır. Öyleyse kendi başlarına var olan hakikatlerin sahip oldukları her özellik onlar adına zati bir özelliktir. Birbirine zıt veya benzer arazlar nedeniyle hallerinin değişmesi ise onların kendiliklerindeki durumlarıyla varlıktaki durumlarının belirli bir yönden aynı olmayışından kaynaklanır. Şöyle ki: Onların yokluktaki halleri ve durum-

ları kendilerinden kaynaklanır, Hakkın onlarda bir hükmü yoktur. Olsaydı, bu durumda yokluk onların zati bir niteliği olmazdı. Dolayısıyla mümkünler yoklukları halinde sahip oldukları halleriyle sürekli olarak hakka bakarlar ve varlıkla nitelenene kadar herhangi bir halleri değişmez. Onların halleri ancak bir hakikatin bekasını sağlayan şeye hızla ulaşan yokluk nedeniyle başkalaşır. Yokluk halinde durum böyle değildir, çünkü yoklukta onların üzerinde herhangi bir başkalaşma olmaz, aksine hakikatlerin yokluk halindeki durumları sabittir. Çünkü yokluktaki durum değişseydi, varlığa doğru değişmesi gerekirdi. Hâlbuki belli bir mümkünün kendisinde bulunduğu bu hakikat yokluk halinden varlığa ancak varlıkla nitelendiğinde ulaşır. Öyleyse ayan-ı sabite'de iş, özel hallerde yokluk ve varlık arasındadır. Açıkladığımız bu konuyu tam anladıysan, yaratmayı ve Yaratan'ı, yaratılana yakışan hükümler ile Yaratan'ın nitelenmesi gereken özellikleri öğrendin demektir. Çünkü *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[403] ve *'O her gün bir iştedir.'*[404] Öyleyse mevcut veya sabit hiçbir şey O'na benzemez.

Bu konuda ulaştığım bilgilere ulaştığımda, bu bilgi beni O'nunla baki olmaya götürdü ve şu bilgiyi verdi: Eşyaya karşı zahitlik, sahibinde bulunan cehalet -ki cehalet bilginin olmayışı demektir- ile gözündeki perde örtüsünden kaynaklanabilir. Perde zikrettiğimiz meseleyi müşahede edememek ve keşf edememek demektir. Bütün âlemin Yaratıcısına hamd eden ve O'nu bilen olduğunu müşahede ve keşf ederken bir insan nasıl olur da bu nitelikteki bir şeye karşı zahit davranabilir? Üstelik zahidin kendisi, zatı ve nitelikleri de âlemin bir parçasıdır. Allah ayetlerini ona ufuklarda ve nefsinde göstermiştir. Ufuklar, insanın dışı iken nefsi insanın sahip olduklarıdır. Başkasından çıksa bile, insan kendi dışına çıkamaz. Âlemden ve kendinden çıkan, hiç kuşkusuz, Haktan çıkmıştır. Haktan çıkan ise imkândan çıkarak imkânsıza katılır. İmkânın hakikati ve gereği imkânsıza katılmamaktır.

Öyleyse zahidin Allah'ın dışındaki her şeyden çıkma iddiası kuru bilgisizliktir. Onun zahitliği sadece hallerdeki yer değiştirmeden ibarettir ve bilgisizliği nedeniyle bunun farkında değildir. Zahidin bilgisizliği, âlemin Allah'tan Allah'ın âlemden ayrı olduğunu kendisine zannettirir ve bu nedenle Allah'a kaçmak ister. Bu kaçış mevhum bir kaçmadır ve onun nedeni eşyayı zevk yoluyla bilmemek ve şöyle ayetleri

duymaktır: *'Allah'a kaçın'*[405] Ayetin anlamı doğru, fakat buradan hareketle Allah'a kaçan insanın aklı bu ayetin ardındaki diğer ayette söylenene varmamıştır. Bu ayette *'Allah karşısında başka ilahlar kabul etmeyin'*[406] denilir. İnsan buradaki tamamlamayı anlarsa, *'Allah'a kaçın'*[407] ayetinde kastedilenin bilgisizlikten bilgiye kaçmak olduğunu öğrenir. Gerçekte var olan tektir. İnsanın ilah zannettiği şeye ilahlığı isnat etmesiyle ortaya çıkan varlık, ne mümkün ne vaciptir, bir imkânsızdır. İşte ayette emredilen kaçmanın anlamı budur ve ilahlığın o şeye nispetinden Allah'a kaçmak gerekir. Bunu anla!

Zahidin kendisine gerekçe yaptığı diğer ayetteki ikinci kaçmaya gelirsek, bu Hz. Musa'dan aktarılan *'Korkunca sizden kaçtım'*[408] ayetinde belirtilir. Hz. Musa Allah'ın âleme koyduğu sebepleri bilmiş, onların gayelere uygun olmasına göre âlemde etkileri olduğunu anlamıştır. Sebeplerin bir kısmı gayelere uymaz, bir kısmı doğaya yatkın gelmez, bir kısmı yatkın ve uygundur. Allah hayvanı acı ve hazzı kabul edecek mizaçta yaratmıştır. Bitkiler ve donuklar ise öyle değildir. Bu ikisi, keşif ehline göre, canlılık özelliğiyle nitelenseler bile onlar acı ve hazza kabiliyetli olmayan bir mizaçtadır. Yaşadığı hadiseden sonra Hz. Musa, Kıpti'yi öldürüp kaçınca, kendisi için ancak kaçmakla gerçekleşecek kurtuluşa ulaşmak istemiştir. Kaçmanın bazı yerlerde kurtuluşun gerçekleşmesi için konulan ilahi sebeplerden birisi olduğunu görmüştür. Öyleyse bu doğal bir kaçıştır. Çünkü Hz. Musa korkunun kendisini kaçmaya zorladığını zikretmiştir. Fakat o Hakkın âleme yerleştirdiği sebepler hakkında belirttiğimiz bilgiden yoksundu. Dolayısıyla akla ve düşünmeye hakkını vermemiştir. Bu kaçma, peygamber olmasından ve Hakkın hadiselerdeki maksadını öğrenmesinden önceydi.

Hz. Musa Firavun'dan korkarak kaçtığında, Hak kendisini kurtuluş ihsanıyla karşılamış, bir peygamberi, yani Şuayb'ı önüne çıkartmış, sonra ona nebilik vermiş, Kıptilerin ve İsrailoğullarının kendisine göre yaşamakla yükümlü oldukları hükmü öğretmiş, o hükümlerle birlikte daha önce korkarak kaçtığı kimseye peygamber olarak göndermişti. Bu görevlendirme, gerçekte, âleme yerleştirilen sebepten korkması ve yeryüzüne yerleştirilen sebebe hakkını vermeyişi nedeniyle bir cezaydı -ki kast ettiğim akli düşüncedir-. Allah ise kaçmanın kendisinden korkmaktan kaynaklandığına dikkatini çeker, çünkü mümkün, başka bir

mümküne iyiliği veya kötülüğü ulaştırabilecek kudrete ve güce sahip değildir. Bütün tesir Allah'a aittir. Böylece Hz. Musa'ya Allah katından resullük ve hüküm gelmiş, Firavun ve halkıyla yaşayacağı hadiselerin sonunun neye varacağını kendisine öğreterek, ona emniyet duygusu vermiştir. Allah kendisiyle konuştuğunda, elindeki asanın yılana dönmesi şeklinde gerçekleşecek mucizeleri de gösterdi.

Dedik ki: Hz. Musa'nın Firavun'a peygamber olarak gönderilmesi, bir cezaydı ve bu esnada da Firavun'dan korkmaya devam ediyordu. Böyle dememizin kaynağı *'Bize karşı taşkınlık etmesinden korkuyoruz'*[409] demeleriydi. Allah ise Hz. Musa ve Harun'un sözüne karşılık, *'Ben sizinle beraberim, duyarım ve görürüm'*[410] demiştir. Ardından *'Ona yumuşak söz söyleyin, umulur ki öğüt alır/hatırlar'*[411] demiştir. Kastedilen Firavun'un daha önce aşina olduğu ilahi ihsanı hatırlamasını sağlamaktır. *'Ya da korkar.'*[412] Kastedilen, Firavun'un selefleri hakkında sahip olduğu bilgiye göre, Allah'ın kendisi gibi konuşanları şiddetle cezalandırmasını bilmesidir. Buradaki durum Hz. Peygamber'e söylenen *'Onlarla en güzel şekilde tartış'*[413] ve *'Allah'ın rahmetiyle onlara yumuşak davrandın, katı kalpli ve sert olsaydın dağılırlardı'*[414] ve *'Onları affet, onlara mağfiret dile, işlerde onlarla istişare et'*[415] ayetlerinde geçen durumun aynıdır. Bu, Allah'ın peygamberine emredilen, yumuşak sözle tartışmak ve merhamet göstermektir. Allah 'umulur ki' derse, kesin olarak gerçekleşir demektir. Bu nedenle alimler şöyle der: 'Allah için 'umulur' demek, hiç kuşkusuz, gerçekleşir ve vaki olur demektir.' Bu nedenle alimler 'Umulur ki' sözü Allah için zorunluluk bildirir' der. Allah Firavun'un hatırlamasını ve korkmasını 'ummuştur.'

Öyleyse Firavun'un içinden hatırlamış olması ve korkması gerekir. Fakat bu durum, onun dışında gözükmemiştir. Bununla birlikte hatırlama ve korku, onun içinde hükümrandı ve bu nedenle bulundukları mecliste Hz. Musa'yı ve kardeşini cezalandırmamıştır. Orada otorite ve hükümranken, kendisini cezalandırmaktan alıkoyan yegâne sebep, Haktan korkması ve önceki hükümdarların başına gelenleri hatırlamasıydı. Başka bir engel yoktu. Çünkü zahirde gözüken bir engel olsaydı, Hz. Musa ona sığınır ve *'Bize taşkınlık etmesinden korkarız'*[416] demezdi. Korkunun nedeni görünür kuvvette eşit olmamaktı. Bu nedenle Allah 'yumuşak söz söyle' tavsiyesiyle onu desteklemişti. Bu karşılıklı ko-

nuşma da Allah'ın askerlerindendir. Bu askerlerle Hz. Musa Firavun'un bâtınındaki ve içindeki askerlerle karşı karşıya gelmiş, Allah'ın izniyle onları hezimete uğratmıştır. Kendilerinden güç aldığı içindeki ordu hezimete uğrayınca, Firavun korkmuş ve hatırlamış, içinde zelilleşmiş, bu zillet ve bilgi, dış gücüyle hükmünü icra etmekten engellemiş, o mecliste Hz. Musa'yı ve Harun'u cezalandırmamıştı. İşte bilginin faydası budur. Çünkü bilgi sahibine hakikatinin gereği olan sonucu vermezse, ortada ne bilgi vardır ne de o kişi bilgilidir. Daha önceki bölümlerde bu konudan söz edilmişti. İnsanlar Hz. Musa'nın kaçmasını incelerler, fakat neyi incelediklerini bilmezler, bazıları da bizim zikrettiğimiz şekilde incelemez.

Bunu öğrenince şunu da bilmelisin ki: Allah, insanı her şeyi bilen olarak yaratmamıştır. Bu bağlamda peygamberine bile daha çok bilgi istemesini emretti. Nitekim *'Rabbim! Bilgimi artır de'*[417] diye emreder. Kastedilen insanın mutluluk ve kemalinin bağlı olduğu her durumda bilgi elde etmektir. Âlemin ve insanın fıtratında bulunan bilgi, sadece Allah'ın varlığını ve yaratılmışın muhtaçlığını bilmektir. Öyleyse bu nitelikteki herkesin yoksulluğunu ve bu yoksulluğun nefse verdiği acıyı müşahede etmek üzere Allah'a kaçması gerekir. Bu sayede kendisine yöneldiği Allah, onu zengin eder. Bazen yöneldiği kimse, haz almasını sağlayacak şekilde, fakirlik acısını ondan kaldırır ki bu 'Allah ile zenginlik' demektir ve böyle bir talebin gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü bir insan Allah ile müstağni olursa, O'ndan da müstağni kalırdı. Allah'tan müstağni kalmak ise imkânsızdır. Öyleyse Allah ile müstağnilik imkânsızdır. Allah bu talebinde onda bir durum yaratır ve bu sayede insanı müstağni kılabilir. Söz konusu şey, belirli bir yoksunluğun acısını kişinin hissetmiş olduğu haz nedeniyle giderir, yoksa fakirlik acısını bütünüyle kaldırmaz. Çünkü fakirlik ve yoksulluk mümkünden ayrılmayacak bir özelliktir. Onun fakirliği zati niteliktir, yoksa yokluk veya varlık halinde kazanılmış bir nitelik değildir.

Bu nedenle Allah, fakirliğin kalkmasıyla ilgili olarak mümküne ancak böyle bir zenginliği vermesiyle talebin acısını ortadan kaldıracak bir hazzı vermiştir. Mümkün içinde sadece bu hazzı bulur. Ardından mümkün başka bir durum nedeniyle talepte bulunur veya elde ettiği nimetin dünya ve ahirette sürekliliğini talep edebilir. Bu haldeki bir in-

san, Allah onun baş ve kalp gözünü açana kadar, kendini meşgul edici işlerden uzaklaştırıp o işlerden kaçmalıdır. Gözler açılınca, gerçeği olduğu hal üzere müşahede ederek nasıl ve kimden talep edileceğini, kimin talep edeceğini öğrenir. Ayrıca *'Allah Gani ve Hamid'dir'*[418] ayetinin anlamını da öğrenir. Yani Allah el-Gani ismiyle övülendir. *'Cinleri ve insanlar bana ibadet etsinler diye yarattım'*[419] ayetini düşün! Çünkü O'nun nefsine ibadet imkânsızdır. Bunu söyleyince, el-Hamid ismi gelmiştir. Çünkü el-Gani'nin niteliği, kendisinden daha üstün kimsenin olmaması demektir. Bu, Hakkın niteliğidir. Buradaki işareti anla, bunu ibareyle açıklamak haramdır.

Bu durum sabit olunca, Hz. Peygamber'in Hira mağarasına niçin çekildiğini tam olarak öğrenirsin. Orada ibadet eder, kendilerini görünce içinde darlık ve sıkıntı duyduğu insanlardan kaçardı. Hâlbuki Hz. Peygamber onlarda Hakkın yüzünü görseydi, kendilerinden kaçmaz ve bir başına kalmazdı. Hz. Peygamber bir müddet bu halde kalmayı sürdürdü. En sonunda hakikat kendisine geldi ve bu kez yaratıklara dönerek onların içinde kalmayı sürdürdü. Hira'da ise nefsiyle beraberdi ve dolayısıyla o esnada bütün insanlar olmasa da 'insanların bir kısmı' (kendisi) oradaydı. Bunu anlamalısın! Rabbini talep eden herkes, sırrında Rabbiyle yalnız kalmalıdır. Çünkü Allah insan için zahiri ve bâtını ancak bâtınında Allah ile baş başa kalsın diye yarattı. Bâtınında ve içinde kendisine bakıp sebeplerde O'nu temyiz ettikten sonra, zahirinde de O'nu müşahede etmelidir. Böyle yapmasaydı, O'nu bilemezdi. O halde bâtınında ve içinden Allah ile halvete yönelen insan, sadece bu nedenle halvete girer. İnsan bilgisini Allah'tan alıyorsa, bâtını bir halvethanedir.

Tasavvufa intisabımın ilk zamanlarında işin söylediğim gibi olduğunu öğrenince, bu bedenden bilgi ve hal olarak soyutlandım. Çünkü henüz Hakkın beden karşısındaki yerini bilmiyordum ve Allah'ın her şeyde özel bir yüzü ve vechi olduğundan habersizdim. Bedene yabancılaştığımda, onu adeta bir 'kara kilim' gibi gördüm. Kilimin uçları kapkaranlıktı ve onda ışıktan eser yoktu. Bu karanlığın nereden geldiğini sorduğumda, şöyle denildi: 'O doğanın karanlığıdır.' Karanlıklar birbirlerine eklenmek üzere üç tanedir. Bir kimse elini çıkartmak isteseydi, elini görmeyebilir, hatta görmemesi daha mümkündür. Böylelikle

görme ihtimalini olumsuzlamışken görmek nasıl mümkün olabilir ki? 'Karanlık Hakkın varlığını perdeleyen ilahi perdedir.' Şöyle dedim: 'Söylediğiniz üç karanlık nelerdir?' Bana denildi ki: 'Birinci karanlık sana görülen doğa karanlığıdır. Bu, senin gözüne yakın olan birinci tabakadır. Bu doğa üçüncü mertebede var oldu. Onun üzerinde, yaratılmış mümkünün kendisinden var olduğu sebebinin karanlığı gelir. Bu, bir yaratılmıştan başka bir yaratılmışın var olmasıdır ve o nefistir. Yani nefs, ikinci karanlıktır. Böylece birbirine eklenmesiyle doğanın karanlığı güçlenmiş ve artmıştır.' Bunu derken nefsi göstermişti. Bu kez karanlığın üzerinde bir karanlık daha gördüm. Sonra bana şöyle denildi: 'Bu ikinci karanlığın üzerinde üçüncü bir karanlık daha vardır. O ise nefsin kendisinden var olduğu sebep olan ilk akıldır.'

Bana ilk akıl gösterildi ve ben de birbirinin üzerine yığılmış karanlıklar gördüm. Şöyle sordum: 'Bunun da kendisinden var olduğu başka bir sebebi mi vardır?' 'Hayır' denildi. 'Hak ilk akıl'ı vesilesiz var etti. 'Peki karanlık olmasının nedeni nedir?' diye sorunca, bana şöyle denildi: 'Bu karanlık onun için zati niteliktir ve mümkün olmasından kaynaklanır. Bu karanlıkla ilk akıl, gaybın karanlığından yardım diler. Söz konusu gayb görülemez. Hâlbuki bu gaybten bir şey zuhur edip ayrıldığında ve şehadet (mertebesine) geldiğinde görülür. Bu üç karanlık nedeniyle, insan bir canlı olması yönüyle annesinin karnında üç karanlıktan var olur. Birincisi rahmin karanlığı, ikincisi döl yatağının karanlığı ve üçüncüsü karnın karanlığıdır. Doğduğunda, karanlığı içinde kalır ve böylece zahiri nur iken bâtını karanlık olur. İnsan içinin karanlığında her zaman bilgi kandiliyle yürüyebilir. Bu kandile sahip olmazsa, o karanlıklarda doğru yolu bulamaz.

Bedenimi ve onun karanlığını gördüğümde, belirli bir şekilde nura sahip olmasaydı kendisine bakamayacağımı veya onu idrak edemeyeceğimi anladım. Bunun üzerine, kendisini görmemi mümkün kılmak üzere kendisini hazırlayan ışığın nereden geldiğini sordum, bana şöyle denildi: 'O varlığın nurudur ve onunla kendisini görürsün.' Söz konusu karanlığın gören olmam nedeniyle, kendime baktım. Gölgesinin üzerime yayıldığını gördüm, herhangi bir ışık kendisini kaldırmıyordu. Şaşırdım.

Bana şöyle denildi: 'İmkân karanlıkları sürekli sendedir, çünkü o karanlık senin adına zati bir niteliktir. Çünkü sen zatın gereği varlığı zorunlu olan değilsin!' Ben de şöyle dedim: 'Karanlığın bulunmadığı bir nuru nasıl elde edebilirim?' Bana şöyle denildi: 'Onu hiçbir zaman bulamazsın.' Sordum: 'Demek ki hiçbir zaman beni var edeni müşahede edemeyeceğim? Çünkü O sırf nur ve sırf varlıktır.' Bana şöyle denildi: 'O'nu kendinden müşahede edebilirsin. O'nu bir surette göremezsin ve dolayısıyla bilgi bakımından O'nu müşahede edemezsin. Bu nedenle O kendini gördüğü tarzda görünmez ve tecelli etmez. Allah âlemlerden müstağnidir. O'nun delili sadece kendisidir. Allah sadece keşif ve müşahede yoluyla zikrettiğimiz tarzda bilinir. Nazarî deliller bakımından -kendisi değil- hükmü bilinebilir. Akıl kendi deliliyle ancak varlığı zorunlu mevcudun sahip olduğu 'mümkünün kendisine muhtaçlığı' gibi özelliğini bilebilir. Aklın O'na dair bilgisi bu kadardır. Müşahedenin bunun üzerindeki mertebesi ise zevk yoluyla bilinirken söylenmez ve anlatılmaz.

Allah bana zatımı ve bedenimi gösterdiğinde, ardından tüm âlemin benimle ilişkisini ve beni yaratırken âlemin bana yönelmesini gösterdi. Onun benden önce gelişini ve bendeki eserlerini gördüm. Âlemden meydana geldiğimi anladım ve âlem olmasaydı dışta var olmayacaktım. Bunu öğrenince, içimde bir eziklik duydum: Kendim gibi bir mümkünün tesiri ve kahrı altındaymışım meğer! Bu esnada 'azlardan' biri olduğumu anladım. 'Azlar' göklerin ve yerin yaratılışının -ki gökler benim varlığımın ulvi sebepleriyken yer varlığımın süfli sebepleridir- insanların yaratılışından daha büyük olduğunu bilenlerdir. Buradaki büyüklük, değer bakımından büyüklüktür. Onların özelliği faillik iken insanlar edilgendir. Bu esnada beni bir kırıklık tuttu. Öyle ki, sebeplerin kendisini müşahede ettiği şekilde Hakkı müşahedeye ısınamadım; söz konusu sebepler, fail olmaları nedeniyle benden üstündüler.

Bu kırıklık bende olunca, bana şöyle denildi: 'Bu sebepler, ortaya çıkan mertebe yönüyle senden üstün olsalar bile, maksat varlık sensin. O sebepler senden dolayı ve sen ortaya çıkasın diye vardır. Yoksa onlar kendileri nedeniyle var olmuş değillerdir. Çünkü Allah bilinmeyi istediğine göre, O'nu kendi suretine göre olan biri bilebilir. Allah -hayvan insanı değil- insan-ı kâmili kendi suretinde yaratmıştır ve onun var ol-

masıyla da âlemle amaçlanan marifet gerçekleşir. İşte insan-ı kâmil'in varlığı ortaya çıksın diye, Allah yarattığı sebepleri yaratmıştır.' Bu ilahi bildirim, kırıklığımı telafi etti. Anladım ki, kâmillerden imişim ve bir hayvan değilmişim! Bu ihsana karşı Allah'a şükrettim.

Allah bana âlemin benimle ve benim âlemle ilişkimi gösterince, iki mertebeyi ayırt ettim. Anladım ki ben olmasaydım, bütün âlem de olmayacaktı. Benim var olmamla, Allah hakkındaki ve Kadim Varlığın suretinde yaratılmış hâdis varlık hakkındaki bilgi meydana gelmiştir. Yine anladım ki, Allah hakkındaki hâdis bilgi -ki o bilgi Allah hakkındaki kadim bilginin suretindedir- ilahi surete göre yaratılan için mümkündür. O ise insan-ı kâmil'den başkası değildir ve zaten bu nedenle 'kâmil' diye isimlendirildi. Çünkü o âlemin ruhudur ve âlem ulvi ve süfli kısımlarıyla ona amadedir. Üstelik hayvan insan da, insan-ı kâmile amade kılınan âlemin bir parçasıdır ve o görünür suretinde -yoksa mertebe itibarıyla bâtınında değil- kâmil insana benzer. Hayvan insan ile insan-ı kâmilin benzerliği, maymunun bütün dış uzuvlarında insana benzemesini andırır. Öyleyse hayvan insanın, insan-ı kâmil karşısındaki derecesini iyi düşün ve hangi insanlardan olduğunu öğren! İyi düşünürsen, bilirsin ki, kemale kabiliyetin vardır. Bu nedenle âlemde tembih ve uyarılar vardır. Kemali kabul eden istidatta olmasaydın, uyarının bir anlamı olmaz ve bu konudaki ihbar anlamsız ve geçersiz kalırdı. Davete karşılık vermezsen, sadece kendini kınamalısın. Çünkü seni çağıran ve davet eden, basiretle seni çağırmıştır ve seni basirette kendisine katmak istemiştir. Bunu öğrendiğinde ve Hak sana âlemle ilişkini gösterince, geride Hakkın seninle ve senin O'nunla ilişkisini öğrenmen kalır. Allah bana maksat olan suret benim adıma gerçekleşsin diye ilahi isimlerin benimle ilişkisini bana bildirdi. Allah'a verilen bütün ilahi isimler, bana da verilir ve onlardan hiçbiri herhangi bir şekilde dışta kalmaz.

Bilmelisin ki, isim, mutabakat ve örtüşme yoluyla isimlendirileni gösterir. Böyle olunca, ondan isimlendirilenden başkası anlaşılmaz. İsim, 'isim' denilen bir surette onun aynıdır. Öyleyse isim, kendisinin ve isimlendirilenin adıdır. Allah Teala daha önce de ifade ettiğimiz üzere marifet mertebelerinin kemale ermesi için hâdis bilgiyle bilinmek istemiştir. Hâdisin var olmasıyla da varlığı kemale erdirir. Bir şeyi an-

cak kendisi veya benzeri bilebilir. Bu nedenle Allah'ın kendisini bilmek amacıyla yarattığı hâdis varlığın onu var edenin suretinde olması gerekir ki adeta O'nun benzeri olsun. Kâmil insan, şahıs itibarıyla birden çok olsa bile, tek bir hakikattir. Allah Teala onun hakkında *'O'nun benzeri (benzerinin benzeri) bir şey yoktur'*[420] buyurur. Böylece insan-ı kâmili misil yapmış, ona benzerliği reddetmiştir.

Allah onu varlıkta bir misil yapınca, suret, lafız ve harf sahibi olmaları yönüyle ilahi isimler örtüşme tarzında kendisine komşu olmuştur. Nitekim insan da cisimsel suret sahibidir. İlahi isimler insan-ı kâmili 'Allah' müsemmasına mutabakatlarından daha güçlü bir şekilde göstermişlerdir. İki benzerden birisi ötekinden sadece kendisine ait olan bir özellikle ayrışır. Bu durumun ilahi isimlerde bir karşılığı vardır. Hak söz konusu olduğunda, Hakka ait olup insana ait olmayan isim 'Allah' ismiyken insana ait olup Hakka ait olmayan isim halife insan-ı kâmil adıdır. Bu isim, kevni varliğa mahsustur.

Hakkın diğer isimleri ruh ve suretten bileşiktir: Her isim sureti bakımından örtüşme ve mutabakat yoluyla insanı gösterirken ruhu ve manası yönünden örtüşme yoluyla Allah'ı gösterir. Bizim bir halimiz olduğu gibi O'nun da bir hali vardır ve isimler hallere tabidir. Biz ne zaman istersek, suretlerden soyutlanabiliriz. O halde zatımızdan bize ait olan suretlerdir. Fakat zatımızın başka bir hakikati de dileyince suretlerden soyutlanmaktır. Böylelikle suretlerinden soyutlanan ruhları yönüyle bu soyutlanmada isimlere tabiyiz. Aynı zamanda isim suretlerde giyer. Öyleyse isim özü gereği suretten başkadır ve aynı zamanda özü gereği bizim için surette tecelli etmeyi kabul eder. İsimler de suretleri yönünden ona tabidir. Dileyince sureti giyer. Öyleyse iş bizimle O'nun arasmda eşittir. Bununla birlikte kesin ve gerçek bir fark vardır: Allah Yaratan, biz yaratılanız. O Allah, ben halife insanım! Allah suret tam olarak gerçekleşsin diye, halifelikte de bize ortaktır. Allah bize O'nu vekil edinmemizi emretti ve vekillik bir halifeliktir.

O halde Hakkın bizden ayrışmasını sağlayan kendisine özgü isim 'Allah' ismidir. Bu, suret ve mana itibarıyla ortaya çıkan farklılıktır. Allah surette tecelli ettiğinde, mutabakat ve örtüşme yoluyla kendisine 'Allah' adının sureti verilir. Suretle sınırlanmaksızın bulunduğu halde kalınca, bu ismin ruhu verilir. İnsan ismi de böyledir. Bu isim kendisi-

ni Allah'tan ayırır. İnsan zatındaki suretinde kalma özelliğine sahip iken dilerse ondan soyutlanabilir. Âlemde Hakkın suretinde olan kimse bulunmamış olsaydı, Hakkın bilinme maksadı, yani hâdis bilgi de gerçekleşmeyecekti. Bu maksat 'Ben bir hazineydim, bilinmiyordum, bilinmek istedim, halkı yarattım, onlara tanındım, onlar da beni tanıdı' hadisinde belirtilir. Allah kendisini hazine saymıştır. Hazine bir şeyde saklanabilir. Hak kendisini insan-ı kâmilin suretinde, yani onun 'sabitlik şeyliğinde (ayn-ı sabite) saklar. Hak orada gizlenmiştir. İnsana varlık şeyliğinin elbisesini giydirince, hazine de insanın zuhuruyla ortaya çıkar. Böylece insan-ı kâmil, kendi varlığıyla O'nu tanır ve sabitlik şeyliğinde hazine olarak gizlendiğini öğrenir. Hâlbuki kendisi bunun farkında değildi.

İlahi isimlerin onunla ilişkisini sana açıklamış olduk. Allah şöyle der: *'Âdem'e bütün isimleri öğretti.'*[421] Burada 'bütün' ihata ve genellik bildirir. Hz. Peygamber Rabbine dua ederken şöyle der: 'Allah'ım! Ben kendini (*nefs-ke*) isimlendirdiğin tüm isimlerle senden isterim.' Bu, (mecaz değil) gerçek bir ifadededir ve bir şeyin kendisine izafesi demektir. İki farklı lafız zikrettiğinde, hakka'l-yakîn ve ilme'l-yakîn ifadelerindeki gibi, izafet geçerli ve doğrudur. Hakikat tektir. Buradaki iki lafız, nefs ile ikinci tekil şahıs zamiridir (senin). Böyle dememizin nedeni, bazı dilcilerin delilden hareketle 'bir şey kendisine izafe edilemez' demiş olmalarıdır. Bu doğrudur, fakat burada izafet ve tamlama, surette gerçekleşmiştir. Suret ise iki tanedir. Birinci suretin ötekine izafesi mümkündür. Burada birinci kelime nefs, ikincisi ikinci tekil şahıs zamiridir. Bu yönüyle bu ifade, hakka'l-yakin, ilme'l-yakin ve ayne'l-yakin ifadelerine benzer.

Hadisin diğer yorumu ise nefsin (hadiste kendini diye geçen) bütün ilahi ve kevni isimleri kabul eden insan-ı kâmilin nefsi olmasıdır. Çünkü kevni isimler de örtüşme yoluyla onu gösterir. Şu var ki bunların içinden bir kısmı hadis şeklinde ona gözükür. Söz gelimi Allah için el-Gani ve insan için hatta bütün âlem için fakirlik ismi gibi. Bu yorumda hadisteki nefs kelimesi ikinci tekil şahıs zamirine izafe edilir ki, burada ikinci şahıs Haktır. Bu durumda izafet, bir mülkiyet, şereflendirme ve istihkak izafesi olur. Mülk izafesi, 'Zeyd'in malı' misalindekine benzer. Teşrif ise 'hükümdarın kölesi' tamlamasına benzer. İstihkak

bildiren isim tamlaması ise 'atın semeri', 'evin kapısı' gibi ifadelerdir. Bütün bunlar hadisteki nefs kelimesiyle insan kastedilmişse, mümkün olabilecek yorumlardır. Bu yoruma misal olarak Hz. İsa'nın *'Ben senin nefsinde bulunanı bilmem'*[422] ifadesini verebiliriz. Burada nefs kelimesiyle Hz. İsa'nın nefsi kastedilir. Hz. İsa nefsini Hakka izafe etmiştir ki, gerçek öyledir. Bu davranış, Allah'ı övmede ve insana nispet edilen şeyden uzaklaşmada en yetkin ifadedir. Allah bunu onaylamış ve kendisinden öğrenmek üzere Hz. İsa'ya şöyle sormuştur: *'Sen mi insanlara demiştin, Allah'ı bırakın da beni ve annemi ilah edinin.'*[423] Hz. İsa ise Allah'a *'Sen benim nefsimde olanı bilirsin, ben senin nefsinde olanı bilmem, sen gaybleri bilensin'*[424] demiştir. Çünkü orada sadece senin yarattığın şey bulunur. Yaratma ve emrin sahibi olan nasıl olur da birisinden öğrenmek üzere soru sorabilir ki? Hz. İsa 'İlah olmadığımı söylemedim' dememiştir. Çünkü halife ve insan-ı kâmil olduğunu, ilahi isimlerin kendisine ait olduğunu bilir. Bu nedenle *'Ben onlara bana emrettiğini söyledim'*[425] demiştir. Yani ona bir şey eklemedim.

Birisi şöyle sorabilir: 'Allah'ın peygamberine insanlara söylemesini emrettiği şeyi söylemesi, halini bütünüyle onlara söylemesini gerektirmez. Çünkü Allah ona bunu söylemesini emretmedi ve tebliğiyle sorumluluktan kurtulmuştur. Hz. Peygamber şöyle der: 'Ya da yaratıklarından birisine öğrettiğin veya gaybının bilgisinde kendine ayırdığın isimlerle senden isterim.' Burada Allah'ın bazı şeyleri kendi bilgisine bıraktığı ve onları başka kimsenin bilmediği zikredilmiştir. Böyle bir ifade insan-ı kâmil adına olabilir. Fakat Allah onunla sadece kendinin bilebileceği bir şeyi gaybının bilgisine ayırmıştır. Böylelikle Allah, gerçekte bulunduğu duruma göre insan-ı kâmil'den onun kendisi hakkında bilemeyeceği şeyleri öğrenir. Çünkü insan-ı kâmil Hakkın gaybıdır, çünkü o, bir misildir. Burada Hz. Peygamber'in ifadesiyle Hz. İsa'nın ifadesi bir durumda bir araya gelir. Bu söz *'Senin nefsinde olanı bilmem'*[426] ayetiyle Hz. Peygamber'in 'Gaybın bilgisine ayırdıkların' ifadesidir. Kâmil insan bütün isimlerin zuhur mahallidir ve o bu isimleri kabul gücüne sahiptir. Kabul etme kuvvetine sahip olmadıklarının da kabul edilmesi mümkün değildir. Öyleyse bu isim, kendisinde eksik olduğu hükmü verilen isimlerden değildir. Misal olarak insana özgü isimleri verebiliriz. Bu isimlerin Allah'a verilmesi doğru olmadığı gibi O'nun böyle bir ismin verilmesiyle eksik kaldığı da söylenemez. Bütün

isimlerin manası, isimlendirilenin hakikatinde her ismi kabul etmesidir, bunu bilmelisin.

İlahi isimlerin insanla ilişkisinin keyfiyetini ve kevni isimlerin Allah'a nasıl verilebileceğini bilen, insanın mertebesini ve onun âlemden farklılaşmasını, kuşatıcılık özelliğiyle bütün âlemden üstünlüğünü de anlar. Âlemle ilişkisinde insan, her bilgide uzman mütehassısa benzer. Bazen bilgide ortaklık olsa bile başka bir ilim sahibi olur ve ondan üstün olamaz. Söz konusu ilim sahibi özel bir yönden kendisinden üstün olsa bile, diğeri kuşatıcılık nedeniyle ondan üstündür. Nitekim eksiklik ve noksanlıkta da derecelenmeden söz edebiliriz. Mesela ahmağa eşek deriz. Kesin olarak biliriz ki, eşek ahmaklıkta insandan üstündür, çünkü insandan daha ahmaktır. İnsan karşısında melek de böyledir.

Melek itaatte insandan üstündür, Allah bu konuda meleklerin lehine şahitlik etmiştir. Bunun nedeni, onun beşerilik elbisesinden soyut olmasıdır. Bu nedenle melek verdiği emrinde Allah'a asi olmaz, çünkü o kendisinin belirli vakitlerde çekecek ve bazen gafil düşürecek zıt hakikatlere sahip olmadığı gibi çağrıldığı işten alıkoyacak hakikatlere de sahip değildir. Söylediğimiz bu durum unsurdan yaratılanlarda bulunur. İnsan unsurdan oluşmuştur ve onu bilfiil birbirini çeken hakikatler talep eder. Bu nedenle de gaflet ve unutma özelliğine sahiptir. Ona emredilir, yasak konulur, kendisinden emre muvafakat ve karşı gelmek beklenir. Melek ise insana göre Allah'a daha çok itaat eder. Bunun nedeni insanın ve onun yaratılışıdır. Allah onlar hakkında *'Onlar emirlerinde Allah'a asi olmaz'*[427] der. Onlara isimleri öğreten halife hakkında ise *'Âdem rabbine asi oldu ve taşkınlık yaptı'*[428] diyerek Âdem'i günahkârlıkla nitelemiştir. Öyleyse melek Allah emrine uymada Âdem'den üstün iken Âdem isimleri bilme yönüyle üstündür. Çünkü halife kendisini halife yapanın hakkı olan isimlerle gözükmezse -ki bu sayede kendisine isyan edilir ve itaat edilir- halife değildir. İnsan kuşatıcılıkta daha tam ve üstün iken melek bir yönden veya iki yönden insandan üstündür. Fakat o bütün yönlerden üstünlüğe sahip değildir. İlahi suret ise toplam ve kuşatıcılıkla meydana gelebilir; aksi halde benzer suret meydana gelmeyeceği gibi bir suretin mislinden ayrışmasını ve farklılaşmasını sağlayan özellikler de surete zarar vermez. Böyle bir farklılık bu-

lunmalıdır, çünkü bu fark olmasaydı, öteki misil değil ilk suretin aynı olurdu. Gerçeğin böyle olmadığı malum!

Bu menzil hakkında konuşmak sonsuza kadar sürecek şekilde sözü uzatır. Söylediklerimizle yetinip şimdi daha önce yaptığımız gibi menzilin içerdiği bazı ilimleri zikredelim. Bunlardan birisi, silinmiş izler ve onun mertebeleri, kendisinde sınırlandıkları hakikatlerde sınırlanmasının ilmidir. Emrini reddedip de daha sonra kendisini öldürecek hale gelen kimsenin durumu bu menzilden öğrenilir. Bu daralmaya ve sıkıntıya delildir. Böyle bir davranış insanın kemalinden mi kaynaklanır? Allah kendisini gazap ve intikamla nitelemiştir. Böyle bir insan intikamını alarak öfkesini ve gazabını yönlendireceği birisini bulamayınca, kendisine yönlendirmeye niyetlenmiş ve canına kast etmiştir. Böyle birisi nakıs-kâmildir. Allah ona eziyete tahammül özelliği vermiş, o da sözünü ve emrini reddedip kendisini cezalandırmak isteyene yönelik doğasının öfkesine karşı direnebilmiştir. Teskin ilmi ve kendisine dayanılanla sevinmek bu menzilden öğrenilir. Dayanak, hissettiği şeye karşı yumuşaklık göstermek üzere konuşurken kendi seviyesine indiğinde, onunla sevinmenin varlığı bu menzilden öğrenilir. Bu, içinde bulduğu şeyle ona hitap etmesidir. Böylece ona kendinden daha büyüğün kim olduğunu gösterir ve daha çok öfkelenir ve kendinde bir izzet bulur. Bu nedenle Allah peygambere şöyle der: '*Sana önceki peygamberlerin haberlerini aktarmaktayız. Bu sayede kalbini sabit tutmaktayız.*'[429] Suç işleyen herkes kendine karşı suç işler. Bu mesele bu menzilden öğrenilir. Çünkü ameller sahibine izafe edilir. Başkasına izafe edilince, haklarını gasp etmiş olursun. Basireti elde etme çabası, bu menzilden öğrenilir. Mizaçlar, bu menzilden öğrenilir. Zeyd'e zarar veren şeyin Amr'a nasıl fayda verdiği ya da Halid'in ilacının Hasan'ın hastalığının sebebi nasıl olduğu bu menzilden öğrenilir.

Hakkın nidasıyla bu nidanın kendisi bir olsa bile değişmesi bu menzilden öğrenilir. Nida edilene karşılık vermenin adabı bu menzilden öğrenilir. Lütuf talebi bu menzilden öğrenilir. Cebir bu menzilden öğrenilir. Kevni onaylama ve takrir ile üsttekinin aşağıdakine lütuf göstermek üzere inmesi, bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte surette ezici görünür. Onu bundan alıkoyan nedir? Fark edilmeyen yönden gizli bir kahır mıdır, yoksa üzerinde yaratıldığı rahmetten mi kay-

naklanır? Âlemin kendilerini bilmeyenler için sebeplerini izhar etmekle yüce işleri elde etmek üzere uyarılması bu menzilden öğrenilir. Sorunun cevabından dolayı düşülen hayret sebepleri bu menzilden öğrenilir. Bu durum, soranın talep ettiği mutabık cevap düşünülmezse gerçekleşir. Her soru bir cevabı gerektirir mi, gerektirmez mi? Soru sözün birliği yönünden cevabın aynıdır; birde tafsil veya bölünme meydana gelmez. Öte yandan soru cevabın aynı değildir, kelam ise tek şeydir. Öyleyse bölünme nerede gerçekleşir? Hasmının haklı kendisinin haksız olduğunu bildiği halde cedelcinin niçin cedel yaptığı bu menzilden öğrenilir. Bu bilgiye rağmen cedeli niçin sürdürür? Kendinde gerçek ortaya çıkmıştır.

Acaba cedel yapanın hakikate dönük bir yüzü var mıdır veya her yönden haksız mıdır? Cedel bütün yönlerden batıl ise, batıl yokluk; yokluk ise varlığa karşı koyamaz. Çünkü la-şey olan şeyden güçlü değildir. Müsaadenin neticesi bu menzilden öğrenilir. Zecir, korkutma bu menzilden öğrenilir. Kazadan ve gereğinden razı olmak, bu menzilden öğrenilir. Bu, razı olanda bulunan bir güçten kaynaklanır. Kazada hükmünden razı olunması gereken ile gerekmeyen kısım bu menzilden öğrenilir. Farkında olmasa bile, çokluğa dayanmanın dayananın içinde güç oluşturmadaki tesiri bu menzilden öğrenilir. Bazen birin gücü çoğun gücünden fazla olabilir ve çok bire karşı koyamaz.

Var olanın var olana tesiri bu menzilden öğrenilir. Bu tesir için ilahi bir emre mi muhtaçtır, yoksa bilgiye mi muhtaçtır? Yoksa bir kısmı ilahi emre bir kısmı bilgiye mi muhtaçtır? Yaratıkların bu konudaki mertebeleri bu menzilden öğrenilir. Haberlerin serdedilmesi bu menzilden öğrenilir. Bunların nefisleri ısındırmadaki faydaları nelerdir? Nefisler doğalarına göre olan haber ve hadiselerden haz alır. Âlemin bilgideki derecelenme, bu menzilden öğrenilir. Hakka izafe edilen şeylerle kendisine ait olsalar bile izafe edilmeyecek şeyler, bu menzilden öğrenilir. Nefsin izzetinin kınanacağı durumlar, bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte nefs bu izzetle nitelenmiştir. Öyleyse kınananla nitelenecek şekilde kendisini perdeleyen ve kendisini sevmediği şey nedir? Nefislerin genel olarak birbirlerinden üstünlüğü bu menzilden öğrenilir. Nimetlerin sürekliliği ve bunun zıddının devamlı olmayışı, bu menzilden öğrenilir. Yardım, bu menzilden öğrenilir. İşin sonunda ne-

reye varır? Ondan biten şey kendisinden var olan fiile mi yoksa başka bir şeye mi aittir? Kendisi bir iken, zamanın zamanlara taksimi bu menzilden öğrenilir. Sahipleri bunlardan soyutlansa bile, amellerin karşılık talebi bu menzilden öğrenilir. Mertebe bakımından daha üstün olan bu menzilden öğrenilir. Acaba bedel istemekten uzaklaşan mı, yoksa bedel talep eden mi üstündür? Âlemde peygamberliğin ilkesi bu menzilden öğrenilir. Onun sebebi nedir? Âlemde yükümlülüğün dışında kalan kimse var mıdır, yok mudur? Üstte olanın aşağıdakinden ayrışmasını sağlayan özellik nedir? Kendinden dolayı mı, yoksa nisbî bir nedenle mi ayrışır? Hangisi üstündür? Zamanların ve hallerin değişmesiyle ayetlerin değişmesi bu menzilden öğrenilir. İlahi bilgide bunun karşılığı nedir?

Dar genişletilmeden veya geniş daraltılmadan genişin dara girmesi bu menzilden öğrenilir. Her sınıf içinde dişilik ve erkeklik arasındaki farklar nelerdir? Kendisine kardeşlik adı verilecek ile verilmeyecek olanlar, kardeşlik mertebeleri bu menzilden öğrenilir. İlahi ve mevzu teraziler, bu menzilden öğrenilir. İnsanda bulunup kalbini doğru yola karşı körleştiren sebep bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte insan imkânı bilir. Bu bilgi eşyanın en gariplerinden birisidir. Misal olarak ayette zikredilen '*Bu senin katında hak ise, onu bizim başımıza taş olarak yağdır*'[430] ifadesini verebiliriz. Hâlbuki onlar böyle bir şeyin imkân dahilinde olduğunu biliyorlardı. Allah onlara 'Tövbe ettik, bizi mutlu et' demeyi nasip etmedi. İnsanda ilahi vahyin mertebeleri, bu menzilden öğrenilir. Reddedilmesi mümkün olmayan delalet, bu menzilden öğrenilir. Nazım-manzum, nesir-mensur arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Bu, sınırlı ve mutlak bilgidir. Bir halden başka bir hale, bir menzilden başka bir menzile intikal, bu menzilden öğrenilir. Ateş kaynaklı ruhların nereden indikleri, kime indikleri, yerlerinin neresi olduğu ve onlara neyin nispet edileceği bu menzilden öğrenilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ ELLİ DOKUZUNCU BÖLÜM

'Kızım sana diyorum, gelinim sen işit' İşin Ayrıştırılması ve Açıklıkta Gizleme Menzilinin Muhammedî Mertebeden Bilinmesi

Bak, gölgenin eksilmesine, bak!
Güneş yükselirken gölge de kaybolur

Sürekli hareket vermesine bir delil bu
Başlar, gölge olur; bu bize yeter

Bir vakit eseri gözükmeden sakin kalsa bile
Oluşta, 'ol' emrinden hüküm ondadır

Âlem Rahman'ın nefesinden, yok ki
Başka bir aslı, sözün hükmü izhar eder onu

Aklın gereğinin aksine, at sen onu
Çünkü Allah'ını hikmeti gerektirir bunu

Ne varlığını ne eserini görsen bile
Yine de akıl onu gizlerdi

Allah kendinden bir ruh ile seni desteklesin bilmelisin ki, Allah eşyayı asıl varlığın -ki o bu hal üzere bulunur- iktiza ettiği durumla var etti. O'nun dışındaki her şey kendisi için var olmuştur. Allah yarattığı her şey için bir zıt, misil ve hilaf yaratmış, muvafakati hilafa, münafereti zıdda ve münasebeti misle yerleştirmiştir. Eşya arasında birbirine kavuşması, sevgisi ve bir olması en güçlü olanlar, muhalif ile muhalifin ilişkisidir. Bu nedenle hilaf, muhalifine göre gerçekleşir ve arkadaşından kendi hükmüyle ayrışır. İki muhalif bir yerde bir olurken hükümleri itibarıyla ayrılırlar. Mislin misille ilişkisine gelirsek, karşılıklı ilişki ve münasebet onları sevgide birleştirir. Böylelikle her misil kendi mislini sever ve bir araya gelmeseler bile aralarındaki misillik ilişkisi nedeniyle mislini sever. Misil sevgide hilafa benzer. Bununla birlikte onların arasında hakikatler bakamından fark vardır. Buna karşılık hiç-

bir zaman bir araya gelmemeleri yönüyle de zıdda benzer. Bu yönüyle onlar, birbirini görmeden sevip bütünüyle kendisini o sevgiye veren fakat engellerin bir araya gelmelerine imkân vermediği iki kişiye benzer. Zıt ile zıddın ilişkisine gelirsek, bunların birbirini itmesi (münaferet) zatidir ve iki hilafta olduğu üzere aralarında sevgi yoktur. İki zıttan her birisi ötekinin varlıktan yok olmasını ister. Hâlbuki iki muhalif böyle değildir. Onların arasındaki sevgi birinin ötekini yok etmeyi arzulamasına imkân vermez. Fakat her biri şunu diler ve ister: Muhalifiyle bir olması mümkün olsaydı da bir tarzda onu görebilseydi ve ötekisi kendinde gizlenseydi. Bu durum, her muhalifin kendisini ötekine tercih etmesinden kaynaklanır. Fakat iki muhalif, özü gereği, hiçbir zaman bir araya gelmez. Bu bağlamda iki mislin benzeri iki beyaz iken iki zıddın benzeri beyaz ve siyah, iki muhalifin benzeri koku ve renk veya bir yerdeki koku, renk veya tattır. Bunları zikretmemizin maksadı, kulun Allah karşısındaki yerinin bunlardan hangisiyle ilişkili olduğunu açıklamaktır.

Bilmelisin ki, insan-ı kâmil bütün bunları özü gereği kendinde toplamıştır. Bu özellik başkasında bulunmaz. O Hakkın karşısında misil, muhalif ve zıttır. Aynı zamanda bütün bu zikrettiklerimiz üç şeye ait hükümler ona aittir. Söz gelişi beyaz mahal nedeniyle beyazın muhalifidir, çünkü mahal onu ayırır ve 'şu beyaz, bu beyaz değildir' denilir. Aynı zamanda mislinin zıddıdır, çünkü bir mahal o ikisini bir araya getirmez. Ve onun mislidir. Çünkü tanım ve hakikat onları her yönden kuşatır. Öyleyse zikrettiklerimizden her birisi ötekinin kabul ettiği zıt ve hilafı kabul eder. Bu konuda bilinmesi gereken şey, insanın hemcinslerinin karşısındaki durumudur. Bu ilişki genel olabileceği gibi özel olduğunda belirli bir yönden âlemdeki bir şeyle ilişkisi bilinmelidir. İnsanın Hak karşısındaki yerinin bilinmesi de bu konuyla ilgilidir. Bu sayede suretinin neye göre meydana geldiği öğrenilir. Çünkü Allah insana başka bir varlığa göstermediği şekilde inayet etmiş, onu halife yapmış, isimleri bilmekle ona kemal mertebesini vererek ilahi surete göre yaratmıştır. İlahi suretten daha mükemmel bir şey olamaz.

Öyleyse insan-ı kâmil ilahi surete göre yaratılmış olması bakımından 'misil' iken kul iken kulu olduğu kimsenin rabbi olamayışı bakımından zıttır. Hakkın onun duyması, görmesi ve güçleri olması bakı-

mından hilaftır. Böylelikle Hak onu ve kendisini aynı hakikatte ispat etmiştir. 'Kim kendini bilirse, Rabbini' misil, zıt ve hilaf bilgisiyle 'bilir.' O halde insan, dost-düşmandır. Allah şöyle der: *'Düşmanımı ve düşmanınızı dost yapmayın, onlara sevgi göstermeyin.'*[431] Burada Allah müminlere hitap etmiştir. Başka bir ifadeyle, iki misil arasındaki zıtlık nedeniyle, sizin misliniz olduklarını zannedip onlara dostluk göstermeyin. Allah mümine şöyle der: Düşmana misil zıtlığıyla davranın, misil sevgisiyle değil! Sizin hakikatiniz birdir. Düşman seni varlıktan çıkartmak ister, nitekim zıddın böyle olduğunu belirtmiştik. Allah bu ayette şöyle der: *'Onlar kendilerine gelen hakikati/hakkı inkâr ettiler. Peygamberi ve sizi çıkartırlar.'*[432] Öyleyse düşman size -misliniz oldukları halde- misil dostluğuyla değil düşmanlığıyla davranmıştır. İşte 'zıt zıddını yok etmek ister' derken kastettiğimiz budur. Düşmanlar bizi yok etmek isteyince, Allah bize onlarla savaşmayı ve bulundukları yerden kendilerini çıkartmayı emretmiştir. Biz de onları öldürerek berzaha göndeririz.

Kuran'ın ne kadar sırlı olduğunu ve işler hakkında verdiği bilgiye bakınız! Bu zıtlık mislin zatına yayılmasaydı, böyle birisi mümin olmadığı gibi Allah katında bir mertebede de değildir. Fakat insan bir teraziye ve sahih keşfe muhtaçtır. Bu sayede zati düşmanı arızi düşmandan ayırır. Zati düşman kendisine (ayette belirtildiği gibi) davranılması gereken düşman iken arızi düşman kendisine düşmanlık halinin iliştiği sonra da kendisine düşmanlık kazandıran bu halin ortadan kalktığı kimsedir. Allah Teala kıyamette bazı kulların şöyle diyeceğini bildirir: *'Keşke peygamberin yoluna uysaydım da falanı dost edinmeseydim. O beni bana gelen zikirden saptırdı. Şeytan insanın düşmanıdır.'*[433] Kastedilen cinler değil, insandan olan şeytanlarıdır. Çünkü kul 'Beni zikirden falanca saptırdı' demiş, onu kendisi gibi bir insan olarak isimlendirmiştir. Ona kulak vermiş, sözüne uymuş, bu durum kendisiyle Allah'ın uymasını emrettiği şey arasına girmiştir. Kastedilen peygamberin getirdiği vahiydir. Başka bir ifadeyle kendileri de bir kural içinde olsalar bile peygamberin onlara getirdiği yeni kurallardır. Âlemin maslahatı için bu kurallar zorunludur. Fakat onlar daha önceki kurala aşina olmuşlar, o kuralla yetişmişler, başkasını tanımamışlardır.

Binaenaleyh onlar kuralı reddetmemiş, sadece bu özel kuralı inkâr etmişlerdir. Doğa gereği alışkanlığı bırakmak zordur. Bu nedenle insan, özü gereği acıya alışmaz. Acı uzun sürüp sonradan ortadan kalktığında insan, doğanın alışık olmadığı bir şeyin gitmesiyle sevinir. Acıyla ülfeti olsaydı, acı kalkınca üzülürdü. Her insan, insanlığın arzusu olan kemal mertebesine sahip değildir. Bununla birlikte insanlar kemalde derecelenirler. Menzilin en aşağısındaki, hayvan insan iken en yukarısındaki Allah'ın gölgesidir. O, insan-ı kâmil ve Hakkın vekilidir. Hak onun lisanı ve güçleridir. Bu iki makam arasında ise sebepler vardır.

Resuller zamanında insan-ı kâmil resul iken, onun ardından kâmil, varisidir. Varis peygamber yaşarken gözükmez, çünkü varis, mirasçısı ölünce varis olabilir. Dolayısıyla peygamber varken sahabenin böyle bir mertebeye sahip olması mümkün değildi. Binaenaleyh emir Allah'tan sürekli ve kesintisiz bir şekilde iner ve onu kemaliyle sadece peygamberler kabul edebilir. Peygamber yok ise, peygamber olmayanlarda bu istidat bulunur ve kalplerine gerçekleşen ilahi tenezzülü kabul ederler. Söz konusu insanlar bu nedenle 'varisler' diye isimlendirilir ve ilahi tenezzül sayesinde Allah'tan haber vermelerine rağmen 'resul' adı verilmez. İlahi tenezzülde bir hüküm bulunursa, kendisine inen kişi hükmü alarak, ona göre hüküm verir. Bu durumda varis, şekilci alimlerin terimiyle 'müçtehit/içtihat' denilen ve hükmü istinbat eden kimsedir. Müçtehit, Allah'ın onun hakkında *'kuşkusuz onu istinbat edenler kendisini bilir'*[434] buyurduğu kimsedir. Günümüzde peygamberden sonra insanların teşriden olan nasipleri bu kadardır. Biz de bunu kabul ederiz fakat içtihadın şekilci alimlerin kabul ettiği şey olduğunu söylemeyiz Bize göre içtihat, bâtındaki istidadı meydana getirmek üzere bütün gayreti harcamaktır; insan o istidatla kalbine gelen ilahi tenezzülü (ilham) kabul etmişti. Söz konusu ilahi tenezzülü (vahiy) nebilik ve resullük döneminde sadece nebi ve resul kabul edebilirdi. Şu var ki peygamberin gerçekte onaylamış olduğu sabit bir hükme muhalefete yol verilmemiştir. Müçtehidin ulaştığı hüküm gerçekte öyle olmasa bile, müçtehide hükmün gerçekte bulunduğu durum ilham edilir. Öyle ki peygamber yaşasaydı, aynı hükmü verirdi. Bununla birlikte peygamber müçtehidin hükmünü onaylamıştır. Müçtehit hata ederse, daha önce zikrettiğimiz gibi, istidatta hata eder; orada hata etmezse, hiçbir zaman yanılmaz. Hatta müçtehit hüküm veren birisi değil, tecel-

lisinde kendisine gelen ve onun da kabul ettiği hakikati aktarandır. Bu durum ümmet içinde nadir gerçekleşen ve ancak fertlerde bulunan bir durumdur. Onların alameti, bu zamandaki resullüğün tekliği neniyle, verdikleri hükümde görüş ayrılığına düşmemektir. Görüş ayrılığına düşerlerse, sözü edilenler değillerdir. Buna göre hükümler sınırlı sayıda bölünürse, haklı olan içlerinden birisi olabilir. Kendisiyle hüküm verilmemiş bir şık kalırsa, belki hakikat ondadır. Bununla birlikte, herkes kendi deliline göre ibadet eder; isabet ederse iki, yanılırsa bir sevap alır. Böylelikle içtihatta içtihat gerçekleşir. İlahi tenezzül hiçbir zaman kesilmeyeceğine ve farklı tarzlarda olduğuna göre, bunun hepsi bilgidir. Onun meşru bir hüküm olmasıyla mertebelere göre başka bir şey olması durumu değiştirmez. Bakınız! Ahiret hayatında tenezzül süreklidir. Fakat orada dünyadakinin aksine kural yoktur. Mertebelerin hükmüne göre derken kastedilen budur, yoksa hepsi ilahi bildirimdir.

İnsan-ı kâmil'de zıt, hilaf ve misil bulunduğu gibi ilahi isimlerde de misil bulunur. Buna misal olarak Rahman ve Rahim isimlerini verebiliriz. Onların arasında hilaf da vardır. er-Rahman ve es-Sabur isimleri gibi. Veya ed-Dar ve en-Nafi isimlerinde olduğu gibi zıtlık bulunur. Hz. Peygamber himmetlerimizi yüce mertebelere yönlendirmek üzere şöyle der: 'Dost edinseydim, Ebu Bekir'i dost edinirdim. Fakat sizin arkadaşınız Allah'ın dostudur.' Allah şöyle der: *'Allah İbrahim'i dost edindi.'*[435] Hz. Peygamber Rabbine şöyle dua eder: 'Sen yolculukta arkadaşsın.' Allah'ın kullarını dost edinmesinin imkânsız olmadığını öğrenince, O'nun dostunun sen olması için çalışmalısın! Bu dostluğu o yüce rütbeyi elde etmeni sağlayacak işleri incelemekle elde edebilirsin. O mertebeye ulaşmak için Hakka uymaktan başka yol bulamazsın. Hakka uymak hakkında bildiğimiz tek şey ise O'nun şeriatına uymaktır: Neyi yasaklamışsa yasak, neyi helal kılmışsa helal, neyi mubah ve mekruh yapmışsa mekruh veya mubah sayarız. Neyi teşvik etmişse ona koşarız, neyi vacip kabul etmişse onu vacip sayarız. Nefsine bunları genelleştirip bu davranış senin niteliğin haline gelirse, bu emirlerde Rabbin makamında bulunur ve senin için dostluk, hatta dostluktan daha büyük ve özel bir hal olan muhabbet geçekleşebilir. Çünkü dost seninle senin için dost olurken, seven kendisi için seninle dost olur. Dostlukla muhabbet arasında ne büyük fark vardır! İki makamı elde etmeni sağlayacak davranışı sana gösterdim. Dost dostundan güç alır-

ken, seven sevdiğinde gizlenir ve nefsiyle onu korur. Hak sevilenin kalkanıyken dost dostunun kalkanıdır. Bakınız! Allah insanlarda nasıl bir alışkanlık yaratmıştır: Onlar karşılıklı olarak ekmek ve tuz yedikleri arkadaşları için fedakârlık yapar, onu her türlü nahoş işe karşı korur, canını koruduğu gibi onu sakınır. Burada da durum aynıdır. Hak karşısında müşahedeyle bu hali görüp 'karşılıklı tuz yeme' âdeti gerçekleşince, bunun etkisini gördüm. Allah'a hamd olsun. Bunu kesin bir burhan sayarak, bu konuda şu dizeleri söyledim:

Yemin ederim, ekmek ve tuz yedik birlikte
Öyle ki, fetih ve burhan gördüm

İşe bak, ortaya çıkmış işe
Levhada sabit, bir daha yok olmaz

Düşman nedeniyle savaş iste
Ne barış ne sulh iste

Bana emir onun katından gelirse
Keşfi ve şerhi gösteren bir emir

Yükseği taleple kendimi bağlarım ona
Marufu ve nasihati etki etsin diye

Dedim ki yapana, benim için bina et
Ruhlarm amelinden benim için bir yapı

Belki Berrâs'ı eteğini toplarken görürüm
Havuzu gördü, vakit toplamıştı eteğini

Onun su olduğunu zannetmişti de
Tahtından inerek aşağıya

Kendisini görünce tanımadı
Perde olarak veya keşif veya tecelli olarak

Binaenaleyh ona ekmek ve tuz verilmiştir ki, Allah'a düşman olan birisini ne seven ne de sevilen edinmesin. Allah Teala insanın yaratılışında ihsanı sevmek özelliği bulunduğunu bilir. İnsan kendisine yapı-

lan iyiliği sevdiği gibi benzerlerinin sevgisini kazanmak için de onlara iyilik yaptığını bilir. Bu nedenle Allah onlara *'düşmanımı (dost edinmeyin)'*[436] dediğinde, daha önce zikrettiğimiz gibi, onların bu yasaklamada Hakkın yanında durmayacaklarını ve O'nun hak ettiği davranışı yerine getirmeyeceklerini de bilir. Bu nedenle Allah sözüne devamla *'ve sizin düşmanınız'*[437] demiştir. Bu ilavenin nedeni, Allah düşmanlarını sevimsizleştirmektir, çünkü Allah Teala bizim kendimizi ve arzularımızı sevdiğimizi ve arzularımızı Allah'a tercih ettiğimizi bilir. Kuran'da bizim hakkımızda bu ifadeden daha büyük bir kınama tarzı gelmemiştir. Çünkü Allah bizim O'nu arzularımıza tercih edeceğimizi bilseydi, *'benim düşmanım'*[438] demekle yetinirdi. Aynı bağlamda başka bir ayette şöyle buyurur: *'Onlar peygamberi çıkartırlar.'*[439] Kastedilen vatanından çıkartılmasıdır. Çünkü vatandan ayrılmak, insanın başına gelecek en çetin işlerden biridir.

Allah Teala insanlar kendi yerlerinde otururken peygamberin vatanından çıkartılmasının onlarda yeterli bir tepkiyi meydana getirmeyeceğini bildiği için *'ve sizi'*[440] demiştir. Böylece insanları daha önce düşman sahibi olmada Allah'a ortak yaptığı gibi şimdi de peygamberin çıkartılmasında ortak yapmıştır. Böylelikle kendilerine sevgi göstermeme ve onları düşman saymada daha haris davranırsınız. Burada 'müminler' peygamberin dışındaki herkestir. Çünkü peygambere bir şahsın Allah'ın düşmanı olduğu belli olunca, hemen ondan uzaklaşır. Allah bu durumu Hz. İbrahim peygamber ile babası Azer'in ilişkisi hakkında bize bildirmiştir. Hz. İbrahim babası Azer'e şefkat göstermiş, olabilirse onun şirki bırakarak Allah'a dönmesini ve O'nu birlemesini sağlamak için ona nasihatte bulunmuştu. Allah Teala vahiyle babasının durumunu bildirip Hz. İbrahim de babasının Allah'ın düşmanı olduğunu tam olarak öğrenince, babası olmasına rağmen ondan yüz çevirmiştir. Allah Teala onun bu davranışını överek, şöyle buyurur: *'Babasının Allah düşmanı olduğu belli olunca, kendisinden uzaklaştı.'*[441] Hâlbuki Hz. İbrahim babası adına 'çok ah çeken', güçlüyken görmezden gelen birisiydi. Vahiyden sonra ise öyle olmadı. Bir rivayette şöyle denilir: 'İbrahim babasını ayaklarının önünde bir koyun suretinde bulur da onu cehenneme tutar atar.' Binaenaleyh Hakkın mertebesini tercih, Hz. İbrahim'de babasma karşı Allah uğrunda nasıl bir düşmanlık meydana getirmiştir, görünüz? Allah bizi O'nu arzusuna tercih edenlerden

ve bunu gayesi sayanlardan etsin. Bana göre, Allah katında böyle bir makama sahip olamamak ne büyük üzüntü sebebidir ki, onların Allah'a düşman olmaları ve peygamberi çıkartmalarını zikretmekle yetinmiyoruz?

Burada ibarelerin açılması gerekir: Mutlu, bunu kendi nefsinden bulup bu hitaba dahil olmayandır. Bu halden ne kadar eksik kalırsa, Allah hakkındaki bilgi o kadar eksilir. Allah bana bu yolda fetih insan ettiği andan itibaren, kendisiyle karşılaşıp tanıdığım kimse bu kademde değildi. Bununla birlikte bazı insanlar gerçekte bu kademdedir, fakat Allah bana onların halini bildirmemiş olabilir. Belki kendisine yönelmişimdir fakat bu halin zıddını onda bulmuşumdur. Fakat bilirim ki, Allah'ın yeryüzünde bu makama sahip kulları vardır. Bana bu makamı açan Allah'a hamd olsun! Allah'ın izniyle bu hal üzerinde kalmayı umut ederiz. Çünkü Allah'ı bilme kapılarının büyük kısmı, bu makam ile müminler ve alimler arasında perdedir. Bu kapı, tasavvuru güç ve anlaşılmaz bir kapıdır; pek çok ilahi bilgi ona zarar verir. Bu makam bir insan adına zevk yoluyla gerçekleşmemişse, bilmelisin ki, böyle bir insan ile Allah düşmanı arasında bir münasebet vardır ve söz konusu münasebet nedeniyle düşmanlığı kendisine belli olduğu halde ondan yüz çeviremez. Düşmanlığı belli olmazdan önce ise mazurdu. Allah Teala şöyle buyurur: '*Cehennem ehli oldukları ortaya çıktıktan sonra, peygamberin ve müminlerin akrabaları bile olsa müşrikler için bağışlanma dilemesi yakışık almaz.*'[442] Başka bir ayette '*Medine ehli ve çevresindeki Araplar için Allah'ın peygamberinden geri durmaları ve onun canından önce kendi canlarını düşünmeleri yakışmaz*'[443] denilir. Cehennem ehli olanlar sadece Allah düşmanlarıdır. Onlar cehennem ehlidir.

Hak ile beraber ol, bir bedel arama O'na
Sen sadece Hakkı birle, misal arama O'na

Yardım edecek ve başarıya erdirecek Allah'tır.

Bilmelisin ki, bu menzil, hayrın artmasının bilgisini içerir. Hakkın batıldan ayrışmasını sağlayan özellik ile hadlerin bilgisi bu menzilden öğrenilir. Bu hadler eşyayı birbirlerinden ayrıştıran tanımlardır. İsimlerin kulları değil, kinayelerin (zamirlerin) kulları bu menzilden öğrenilir. Bunların arasındaki mertebelerin yükseklik, şeref bakamından du-

rumu bu menzilden öğrenilir. Hangisi kullukta daha güçlü bir şekilde vuslata erer? Kinayenin kulu mu, isimlerin kulu mu? Bütün ilimlerle ilgili husus bu menzilden öğrenilir. Yaratıklar olmadan, sadece Hakka özgü nitelikler bu menzilden öğrenilir. Tenzih ilmi neye döner? Varlığa mı, yokluğa mı? Vezinler bu menzilden öğrenilir. Âlemde (Allah'a) ortak benimsemeyi gerektiren sebep bu menzilden öğrenilir. Hâlbuki her doğan fitrat üzerinde doğar. Böyleyken, ilk inkâr nasıl ortaya çıkmıştır? İslam fitratında doğan çocuğu anne ve babası Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır veya müşrik veya Mecusi yapar. Acaba bir insan düşünme gücüyle fitratından şirke çıktığında, akıl anne ve babanın işlevini mi yerine getirir? İnsanın özü gereği sahip olduğu şeyler ile sahip olmadıkları bu menzilden öğrenilir. İnsanın sahip olmadığı işlerde tasarrufu bu menzilden öğrenilir. Acaba niçin sahip olmadığı bir işte tasarruf eder? Yalan söyleyenin ve yalan şahitlik edenin durumu neye döner? Hâkimin arzusuna uyduğunda masum olmayışı bu menzilden öğrenilir. Onun durumu neye döner? Allah onu işin zahirinde hâkim olarak bırakmışken, arzusuyla hüküm verdiği hususta bâtında azledilmiştir. Allah Teala *'De ki, Rabbim, hak ile hüküm ver'*[444] buyurur.

Doğru sözlünün yalancıdan ayrışmasını sağlayan alametler, bu menzilden öğrenilir. Bunlar, söylenmeyecek, sadece hallerini murakabe edenin kendinde bulacağı şeylerdir. Böyle yaparsa bu bilgiden mahrum kalmaz. Halini murakabe etmeyen kimse ise o alametleri kesinlikle bilemeyecektir. Müminler teorik düşünce sahiplerine göre bunları bilmeye daha hak sahibidir. Bu yolda şeyhlere özgü olan ve müritlerin hallerini bilmelerini sağlayan durumlar bu menzilden öğrenilir. Acaba müritler ne zaman mürit olma hakkı kazanır ve şeyh de kendilerine (bilgi) vermek üzere ne zaman onları kabul ederek yönelir?

Tasavvuf yolunda şeyhin manasının nefsinde meydana gelmesiyle onun adına fethin gerçekleşmesini sağlayan bir surete müridin dikkatini çekmesi uygun değildir. Böyle bir durumda mürit sureti izhar ederken bâtını o sureti gerektiren manadan yoksun kalır. 'Şeyhin böyle bir şeyi müridinden gizlemesi uygun değildir' dersen, şöyle deriz: 'Hayır, onu müridinden gizlemelidir ve bu ona farzdır. Çünkü şeyh bilir ki, bu suretin gözükmesini gerektiren mananın müridde bulunması, o suretin ortaya çıkmasını icbar eder. Şeyh buradan Hakkı, o müridi kendi eh-

linden olmaya ehil yapmıştır. Şeyh sureti izhar etmeyi gerektiren manayı müride bildirirse -ki nefis hainlik ve doğru sözlü olmamak özelliğinde yaratılmıştır- mana olmaksızın suretle zuhur eder ve hatalar, karıştırmalar ortaya çıkar. Böyle bir durumdaki mürid, içi ve bâtını amelin sebebi olan imandan yoksun iken dışıyla mümin gibi davranan münafığa benzer. Bütün genişliğine rağmen, ateşteki darlığın sebebi bu menzilden öğrenilir. Cennette mümine ilişecek haller ile ateşte müşrike ilişecek haller bu menzilden öğrenilir. Varlık ile tevhit arasındaki fark bu menzilden öğrenilir. Müşrik varlığa inanırken birlemeyendir. Onu azaba düşüren zorunlu neden -varlığı kabul etmemek değil- tevhidin olmayışıdır. Müşrikin yakınıyla müminin yakını buradan öğrenilir.

Bütün mümkünlerin cinsleri ve türleri bakımından -şahısları ve tekillikleri yönünden değil- varlığa girmeleri, bu menzilden öğrenilir. Gerçi bütünü olmasa bile bir kısmının şahısları varlığa girebilir. Burada keşfin verdiği ince bir düşünce vardır: Acaba yeniden yaratma -ki insanların bir kısmı ondan kuşku içindedir- varlıktaki bütün suretlerin taşıyıcılarında mı gerçekleşir, bir kısmında mı? Yenilenmeyi gören şöyle der: Hiçbir türün nevi sonsuz değildir. Yenilenmeyi kabul etmeyen ise ahirette insan türünün sona ereceğini ve ondan sonra da insan meydana gelmeyeceğini ileri sürer. Bu, ince bir meseledir ve genel olarak bu mesele hakkında konuşmamız mümkün değildir. Çünkü bu mesele sadece ehline açıklanabilecek sırlardandır. Başka bir ifadeyle bu mesele, koku ehline aktarılabilecek bir meseledir. Koklama gücü olmayan kimse, onun hakikatinden haber veremez.

Verilen ve verilmeyen şeyler bu menzilden öğrenilir. Cehaletteki mutluluğun ne olduğu bu menzilden öğrenilir. Çünkü bilgi sahibinin daha önce bilip yetindiği bir şey hakkında yeni bir bilgi arama duygusu verir. Çünkü âlemde olan aranmaz. 'Şunu öğrendim' derse, gerçekleştikten sonra nefsin ona arzu duyması mümkün değildir. Bunun anlamı, kimsenin Allah'ı bilemeyeceğidir. Çünkü bilgi kendisini bilmek yönünden bu bilgiyle Allah'tan müstağniliğe yol açar. Şöyle diyebilirsin: 'Hayır, O'nu bilmek, insana O'ndan müstağni kalmamayı verir.' Biz de şöyle deriz: O'nu bilmek bu bilgi değildir. Benim zikrettiğim bilgi, O'ndan müstağni kalınmayacağını bilmektir. Kastettiğimiz başka

bir bilgidir. Sen O'nu değil, hükmü bilensin. Bize karşı ileri sürdüğün itirazla söylediğimiz arasında bir çelişki yoktur. Anla!

Âlemdeki şeylerin birbirleriyle imtihanı bu menzilden öğrenilir. Acaba bu âleme dönük rahmetin bir parçası mıdır, yoksa bedbahtlıkla mı ilgilidir? Nefisler garip bir şeyi görmeye ve kendisini kabul etmeye özlem duysa bile, Allah katından gelen şeyleri kabulü engelleyen maniler, bu menzilden öğrenilir. Çünkü şeriatın rahmetini ancak alimler algılayabilir ve bunun için gördüğü bir yerde alim onu reddetmez. Bu nedenle, neshedilmiş olup hükmü ortadan kalksa ve onunla amel etmek haram kılınsa bile kendisine iman etmemiz bize emredildi. Bir şey görürsün ve bir şey değilken bir şeydir, çünkü sen onu 'şey' olarak görmüşsündür. Bunun misali su olarak gördüğün seraptır. Başka bir misal gölgedir. O insanın seraptaki şahsıdır: büyür ve büyüdüğünden kuşkuya kapılmazsın. Yanına geldiğinde, onu gördüğün gibi bulamazsın. Hâlbuki gördüğünden kuşku da duymazsın. Bu esnada senin durduğun yerden daha yakın bir mesafede olan kimse ise onu senden büyük görebilir. Hâlbuki yanına geldiğinde gölgeyi büyük görmezsin. Bu değerli bir ilahi bilgidir.

İki zıt arasındaki derecelenme, bu menzilden öğrenilir. Misal olarak siyah ile beyaz arasındaki derecelenmeyi verebiliriz. Bu derecelenme rengin onları birleştirmesinden kaynaklanır ve bu sayede karşılaştırma mümkündür. Her karşılaştırma ve mukayesede iki şeyi bir araya getiren birleştirici bir özellik olmalıdır. Başka bir ifadeyle varlıktaki her şeyin toplandığı bir özellik olmalıdır. Bu nedenle Bâtınilere 'Allah mevcuttur' denildiğinde, bu ifadeden 'madum değildir' ifadesine kaçarlar. Hâlbuki kaçtığı şeye düştüğünün farkında bile değildir! Çünkü hâdis varlığa da mevcut adı verildiği gibi 'madum olmayan' adı da verilebilir. Bu durumda 'madum olmamak' isminde Allah ile hâdis varlık arasında ortaklık gerçekleşmiştir. Bâtınînin ele aldığı bütün meselelerde de durum böyledir. Bu nedenle onlar insanlar arasında hakikatler karşısında en cahil olanlardır.

Bulut (ğamam) bu menzilden öğrenilir ki kelime 'gam'dan türetilmiştir. Hakkın veya meleklerin veya Hak ile meleklerin kıyamet günü onun içinde gelmesi bu menzilden öğrenilir. Verdiği gam nedir? Hakkın mülkün tek sahibi ne zaman olacağı bu menzilden öğrenilir.

Yoksa her zaman öyle midir bir mertebede bilinir bir mertebede bilinmez mi? O, O'dur, başkası değildir. Çünkü Allah Teala hakikat itibarıyla hükümdardır (el-Melik). Yaratılmışın hükümdar olması Allah'ın bu imkânı vermesiyle gerçekleşir. Allah Teala şöyle buyurur: '*Sizi melikler yaptı.*'[445] Buradan, hükümdarın hükümdarının kim olduğunu öğrenirsin. Şeriatların getirdiği karanlıklar ve etkileri, aklın getirdiği karanlık ve etkileri bu menzilden öğrenilir. Kınanmış ve övülmüş zulüm/karanlık nedir? İnsanlardan ve cinlerden olan şeytanlar arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Bu türden bir insanla arkadaşlık etmenin uygun olduğu kimseyle hiçbir şekilde uygun olmadığı kimse bu menzilden öğrenilir.

İster nebi ister varis olsun, davetleri duyulduğunda davetçilerin Hakka ilticası bu menzilden öğrenilir. Allah'ın her şey için bir zıt yaratması, bu menzilden öğrenilir. İki zıttan birisinin ilahi sevgiye, ötekinin ilahi nefrete tahsisi bu menzilden öğrenilir. Hâlbuki hepsi aynı hakikatten çıkar. Ya da bunlar hüküm bakımından iki farklı elden çıkmıştır. Hadiselere bağlı olarak hükümlerin ortaya çıkması bu menzilden öğrenilir. Allah yeryüzüne ve üzerindekilere varis olana kadar, şeriatın kesilmeyeceği bu menzilden öğrenilir. Nebilik kesilmiş olsa bile, âlemde müçtehit bulunduğu sürece şeriat kesilmeyecektir. Hak ile varlıklar arasındaki benzerlik, bu menzilden öğrenilir. Bunun sebebi var olanların kadrinin yüksekliği midir, yoksa başka bir nedeni mi vardır? Başka bir nedene misal olarak '*Sana bir misil getirdiklerinde biz hakkı getiririz veya daha iyi tefsiri*'[446] ayetini verebiliriz. İnsanlar arasında karnı üzerinde yürüyenler, bu menzilden öğrenilir. Böyle yürüyenler nasıl haşredilir? Üste olanı bildiği halde aşağıdaki karşısında sabredenin durumu bu menzilden öğrenilir. Üstteki onu kendine davet ederken aşağıdaki onu davet etmez. Acaba onu daha aşağıdakine çağırıp nefsini tutmasını sağlayan sebep nedir? İnsanın -ki hangi insan olursa olsun- kendisini veya başkasını bilmesinde sınırı aşması bu menzilden öğrenilir.

Keyfiyetleri müşahede bu menzilden öğrenilir. Bize göre keyfiyetle nitelenen kimdir? İnsan-ı kâmilin rabbine ilhakı bu menzilden öğrenilir. İnsan bilfiil suretle zuhur ettiğinde, bu makama karşı ortaya çıkan ilahi gayret bu menzilden öğrenilir. Çünkü bir şeyin bilfiil olmak bakamından hükmü ile bilkuvve sahip olduğu hüküm birbirinden baş-

kadır. Bilfiil iken verilen hüküm daha güçlüdür. Zuhur, gizlenme ve rahat, bu menzilden öğrenilir. Âlemde rahmetle ortaya çıkan nefesler ile bunun sebebi, bütün yaratıkların nefeslere dahil olması bu menzilden öğrenilir. Hakkın zuhur etmesini irade ettiği şey ile muhalif insanın gizlenmesini irade ettiği şey bu menzilden öğrenilir. Böyle birisi maslahatı olduğu yerden başka yerde arayandır. Meşru ölçülerin varlığı nedeniyle, bu makam sahibinin keskin bir göze ihtiyacı vardır. Çünkü Hakkın göz önünde bulundurduğu maslahatları bilmemek, âlemde ortaya çıkan maslahatların akli düşünceye ve akıl sahiplerinde maslahat olmadıklarını bilmekten daha yaygındır. Bu ince bir bilgidir. İnsan keşif ve tahkikten hareketle bu bilgiyle amel ederse, yanılmaz; bu niteliğe sahip olmayan onu kullanırsa, yanılır. Bu durum sıradan insanların hakkında 'mutlunun hatası doğrudur, mutlu olmayanın doğrusu hatadır' dedikleri şeydir. Bu durumu Malatya'da Hatlaha'da gördüm.

Ayrımın mümkün olmadığı karışım bu menzilden öğrenilir. Bu, aralarında vasıta bulunan iki zıttır. Misal olarak sıcak ile soğuk arasındaki ılığı verebiliriz. Bir insanın bu ılık içinde sıcaklığı soğukluktan ayırması mümkün değildir. 'Allah'a ait olan kimse' ile 'Allah üzerinde olan kimse' arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Niyet vasıtasıyla Allah'a giden yol bu menzilden öğrenilir. Meşru olmasa bile böyle bir gidiş her bakımdan yararlıdır, çünkü böyle bir insan sadece Allah'ı amaçlamıştır. İlahi tecellinin genelliği malumdur. Öyleyse kula düşen bu konuda irade sahibi olmaktır. Diğer isimlerden ayrı olarak, Rahman ismine özgü hususlar bu menzilden öğrenilir. Diğer isimlere değil de, bilhassa Rahman ismi karşısında nasıl davranmak gerekir? Şey diye isimlendirilen nedir? Mahiyeti nedir? Naip yapmak ve iki naibin bir araya gelmeyişi, bu menzilden öğrenilir. Bunlardan insan âleminde ortaya çıkan nedir? Ağır başlılık, sükûn bu menzilden öğrenilir: Bu ikisi nerede övülür? Akla ve şeriata göre mutlularm özellikleri nelerdir?

Nitelikler içinde değişme kabul edenler ile etmeyenler ve onu kimin kabul etmeyeceği bu menzilden öğrenilir. Allah'ı bilenlerden korunmuş ve sakınılmış olanların kimler olduğu bu menzilden öğrenilir. Öğütün mümine ne kazandıracağı bu menzilden öğrenilir. Başkan olmak isteyip bu konuda yardım edilenin durumu bu menzilden öğreni-

lir. Allah'a dua etmenin inayeti ve onların Allah katındaki yerlerinin değeri bu menzilden öğrenilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ ALTMIŞINCI BÖLÜM

Övülmüş Karanlıkların ve Görülen Nurların Menzilinin Bilinmesi

Gerçekte kabul nuru imanın ta kendisi
Fikrinin nuru ayet ve burhan

Fikir nuru kuşkudan ayrılmaz
Bazen eksilen bazen artan kuşkular

En yüce imanın nuru bilgi sahibi
Gözetleme kulesinin başındadır, bühtansız

Akıl ona bakarken, onun üzerindeydim
Mesleklerine karşı hüküm ve sultanı var

Zorunludur o, ne fikir ve ne nazar
Kâr ve zarar da onu sınırlamaz

Seni baki kılacak şeyi Allah sana öğretsin ve seni temiz olanlardan etsin, bilmelisin ki: Nur idraki sağlar, fakat kendisi idrak edilemez. Hâlbuki karanlık idraki mümkün kılmazken kendisi idrak edilir. Bazen ışık öyle büyür ki, kendisi idrak edilir, fakat onunla idrak mümkün olmaz; bazen latifleşir ve bu kez kendisi idrak edilmez, fakat onunla idrak gerçekleşir. İdrak, idrak edilen şeydeki nur sayesinde gerçekleşir. Akla ve duyuya göre böyle olması zorunludur. Hz. Peygamber'e 'Rabbini gördün mü?' diye sorulunca, 'Nurdu, nasıl göreyim' demiş ve yakınlığın en ileri derecesine dikkat çekmiştir. Çünkü Allah insana şah-

damarından daha yakındır. Allah Teala can çekişen hakkında *'Biz ona şahdamarından daha yakınız'*[447] buyurur. Öyleyse Hak saf nur, imkânsız olan (müstahil) saf karanlıktır. Karanlık hiç bir zaman ışığa dönüşmeyeceği gibi ışık da karanlığa dönüşmez. Âlem de nur ile karanlık arasındaki berzahtır. Özü gereği karanlıkla nitelenmeyeceği gibi ışıkla da nitelenmez. Âlem berzah ve ortadır. Bu nedenle de iki ucun hükmüne sahiptir.

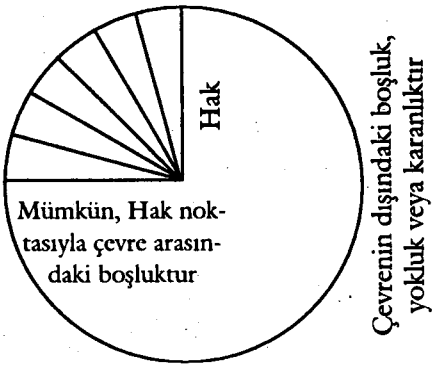
Allah insanda iki göz yaratmış, iki yol arasında bulunduğu için ona iki yol göstermiştir. Birinci gözüyle insan ilk yoldan nuru kabul ederken istidadı ölçüsünce ona bakar. Diğer gözüyle öteki yoldan karanlığa bakar ve onu kabul eder; kendiliğinde ise ne karanlık ne nurdur. Aynı zamanda insan kendiliğinde mevcut veya madum da değildir. İnsan özü gereği güçlü bir manidir: O saf ışığın karanlığı kaçırmasını engellediği gibi saf karanlığın saf ışığı kaçırmasını da engeller. Böylelikle insan varlığıyla iki ucu birden karşılar ve bu sayede varlıkla nitelenmesini sağlayacak ışık kazanırken karanlıktan da kendisiyle niteleneceği yokluğu elde eder. Binaenaleyh insan iki taraftan korunurken iki tarafı da korur. Yaratıkların değerini ancak Allah bilebilir. Âlemde ortaya çıkan karanlık ve nurların kaynağı bu olduğu gibi mümkünün iki ucun hükmünden aldığı tesir de budur. Yaratılmış iki ucun varlığını koruyacak bir mesabede olmasaydı, *'Rabbiniz kendisine rahmeti yazdı'*[448] ayetinde belirtildiği üzere Hak kendisini böyle nitelemezdi. Başka bir ayette *'Rahmetim her şeyi kuşatır'*[449] buyururken başka bir ayette *'Bu, uygun bir karşılıktır'*[450] der. Bunun nedeni mümkünün sahip olduğu (iki ucu) koruma halidir. İmkânsız da bunu gözetir ve kendi hakikatinden ona aktarır ve yokluğunu korurken Hak da onun varlığını korur. Mümkün, olumlama ve ispatta aynı anda varlık ve yoklukla nitelenmiştir. Başka bir ifadeyle mümkün, bunlardan her birini kabul edicidir. Yine bu nedenle olumsuzlamada da mümkün veya madum olmamayı kabul edicidir. Böylelikle mümkün, olumlama ve olumsuzlamadaki niteliğinde o ikisini bir araya getirmiştir. Mümkün yoklukla nitelenmeksizin mevcut olsaydı, Hak; madum olup varlıkla nitelenmeseydi bu kez imkânsız olurdu. Öyleyse mümkün koruyan-korunan, sakınan-sakınılandır. Bu tanım mümkün için sabit ve ayrılmaz bir tanımdır ve mümkünün bunun dışında kalması mümkün değildir. Yine bu nedenle mümkün, yokluk ile varlık

arasında hayretle nitelenir. Bunun nedeni, özelliği gereği, iki uçtan birisine tam olarak geçememesidir.

'Haktır' dersen, sözün doğru
Batıl dersen, yalan söylemiş olmazsın

Bunu öğrenince, insanların ışığın ve karanlığın manası hakkında söylediklerini söyleyelim. Bunlar, örfte bilinen şeylerdir. Misal olarak şimşeklere, yıldızlara, kandillere ve benzeri şeylere izafe edilen ışıkları verebiliriz. Aynı zamanda duyuda algılanan ve bilinen karanlık da böyledir. Bâtının mana ve nurları da bu kısımdadır. Bu kısma misal olarak, aklın nurunu, iman ve bilgi nurunu verebiliriz. Bâtının karanlığına misal olarak da bilgisizlik karanlığını, şirk ve akılsızlık karanlığını verebiliriz. Ne ışık ne karanlık olan da vardır. Buna misal olarak kuşku, zan, hayret ve nazarî araştırmayı verebiliriz. Bu, karanlık olmadığı gibi ışık da değildir. Böyle ifadeler örfte vacib (zorunlu), imkânsız ve mümkünün hakikatlerinin mecazlarıdır.

Mümkün, bizatihi, kendi hakikatiyle birlikte iki ucun hakikatini bir araya getirir. Bundan mümkünde bulunan mana, mahsus ve hayalleri sana açıklayacağız. Bu toplamın hükmü ise mümkünde ortaya çıkarken kesinlikle iki uçta gözükmez. Öyleyse mümkün hakkındaki bilgi, engin ve dalgaları büyük bir bilgi deryasıdır. O deryada gemiler batar ve iki ucundan başka sahili olmayan bir deryadır o. İki uçta ise öyle bir bilgiye ulaşamayan aciz akılların zannettiği şeyler bulunmaz. Sağ ve sol gibi. Bunun nedeni, ikisinin arasındaki durumun böyle olmayışıdır. Olsaydı, tahayyül de olmalıydı. Zikrettiğimize göre en yakın olan misalle hayalde canlandırmak gerekir. Gerçekte bu durum, çevre karşısındaki nokta ve ikisinin arasındaki şeylere benzer. Nokta Haktır, çevrenin dışındaki boşluk, yokluk veya karanlıktır. Nokta ile çevrenin dışındaki boşluk arasında ise mümkün vardır. Bunu aşağıdaki şekille gösterebiliriz:



Noktayı zikrettik, çünkü nokta dairenin çevresinin aslıdır. Daire noktayla ortaya çıktığı gibi mümkün de Hak sebebiyle ortaya çıkar. Çevre dairenin bir parçasıdır. Noktadan çevreye doğru uzayan çizgiler bulunduğunu var saysak, bunlar bir noktada sonlanır. Öyleyse çevre bütün olarak nokta karşısında bu mesabededir. Bu durum '*Allah onların ardından ihata edendir*'[451] ayetinde belirtilen husustur. Başka bir ayette '*O her şeyi ihata edendir*'[452] denilir. Böylelikle çevredeki bütün noktalar çizginin bitimi olmuştur. Kendisinden çevreye doğru çizginin çıktığı nokta, çizginin başlangıcıdır. Öyleyse o ilktir, sondur. Binaenaleyh o, noktanın ve her çizginin başlangıcı olması gibi, her mümkün için ilktir. Hakkın dışında ve Haktan zuhur eden şeyin dışında kalan ise varlık kabul etmeyen yokluktur. Çıkan çizgiler ve mümkünler, Allah'tan başlar ve yine O'na döner. 'Bütün işler O'na döner.' Çünkü çizgi bir noktada sonlanır. Çizginin başlangıcı ve sonu, çizgidendir ve çizgiden değildir, nasıl istersen öyle diyebilirsin. Bu, Eşarilerin sıfatlar hakkında söylediği üzere, hakkında 'ne o ne o değil' denilebilecek şeydir. Kim kendini bilirse, Rabbini de öyle bilir. Bu nedenle Şâri seni Allah'ı bilmede kendini bilmeye yönlendirmiştir. Bu durum '*Onlara ayetlerimizi göstereceğiz*'[453] ayetinde belirtilir. Bunlar, ufuklardaki delillerdir. 'Ve nefislerinde de.' Böyle demekle Allah ayette âlemden zikredilmemiş bir kısım bırakmamıştır. Çünkü senin dışındaki âlemin tümü, ufuklardır ve onlar senin çevrendir. 'Ta ki onlara görünür, O'nun Hak olduğu.' Yani başkası değil, Haktır, çünkü başka yoktur. Bu nedenle çizgi noktalardan bileşiktir ve onlar ancak böyleyken bilinebilirler. Yüzeyler de çizgilerden oluşur ve dolayısıyla noktalardan oluşur. Cisim yüzeylerden bileşir. Yani cisim, noktalardan bileşik çizgilerden oluşur.

Terkibin en ileri merhalesi cisimdir ve cisim sekiz noktadır. Allah hakkında bildiğimiz ise zat ve yedi sıfattır. Binaenaleyh bu sıfatlar ne O'dur ne O değildir. Buna göre cisim noktalardan başka bir şey olmadığı gibi noktalar da cisimden başka bir şey değildir. Fakat aynı zamanda cisim noktalar da değildir ve noktalar da cisim değildir.

Cismin en azının sekiz nokta olduğunu söyledik, çünkü 'çizgi' adı iki veya daha fazla noktadan var olur. Asıl itibarıyla yüzey, iki veya daha fazla çizgiden oluşur. Yani yüzey dört noktadan oluşur. Cisim ise iki veya daha fazla yüzeyden oluşur. Bu durumda cisim bilfiil sekiz noktadan var olmuştur. Cisim adına uzunluk çizgiden, genişlik yüzeyden ve derinlik iki yüzeyin bileşiminden meydana gelmiştir. Böylelikle delillerin yapısı üçlemeye (mantıktaki önermeler) bağlı olduğu kadar cisim de üçlü bir yapıya dayanmıştır. Nitekim varlığın aslı -ki Haktır- âlemi üç hakikat vasıtasıyla var etmiştir; hüviyeti, yönelmesi ve sözü (ol sözü). Âlem hem duyuda hem manada, kendisini yaratanın suretine göre ortaya çıkmıştır. Binaenaleyh o, nur üstüne nur, karanlık üstüne karanlıktır. Çünkü her nurun karşılığında bir karanlık olduğu gibi her varlığın karşılığında bir yokluk bulunur. Varlık zorunlu ise mukabili zorunlu yokluktur; mümkün ise, mukabili mümkün yokluktur. Her mukabil, gölgeyle şahsın ilişkisinde olduğu gibi, mukabilinin suretindedir.

'*Allah'ın kendisi için nur yaratmadığı kimse*'[454] ayetinde dikkat çekilen meseleyi bilmelisin. Mümkünde yaratılmış nur, Hakkın varlığından başkası değildir. Binaenaleyh Allah, rahmet etmek ve müminlere yardım gibi bazı hususları kendisine vacip kılmıştır. '*Rabbiniz kendi üzerine rahmeti yazdı*'[455] ve '*Müminlere yardım üzerimizde haktır*'[456] buyrulur. Allah kendisini mümkünde yaratıcı olmakla da nitelemiştir. Çünkü nur olmasaydı, mümkünün varlığı ortaya çıkmaz ve varlıkla nitelenmezdi. Her kim varlıkla nitelenirse, Hak ile nitelenmiştir. Varlıkta Allah'tan başkası yok! Öyleyse varlık, tek hakikat olsa bile, onu mümkünlerin dış/aynî varlıkları çoğaltmıştır. Varlık bir-çoktur. Varlık mümkünlerin dış varlıkları nedeniyle dolaylı olarak bölünür. Nitekim biz de dolaylı (tâbi) olarak varız. Hak olmasaydı biz de olmazdık. Biz olmasaydık, kendisine nispet etiği çok sayıdaki nispet ve farklı anlamlı isimler nedeniyle çoğalma da olmazdı. Öyleyse bütün varlık, bize ve Ona dayalı-

dır. Biz Onunla var olduğumuz gibi O da bize bağlıdır. Bütün bunlar, O'nun ilah olması yönünden böyledir. Çünkü Rab özü gereği hem varlık hem takdir itibarıyla 'merbub' talep etse bile *'Allah âlemlerden müstağnidir.'*[457] O'na kendisinden başka delil yoktur. Allah kendisini müstağnilik özelliğiyle nitelemiştir. Çünkü hâdis varlıktan başkası O'nu hâdislik bilgisiyle bilmez. Mümkünün varlıkla nitelenmesi Hakkın onun aynı olmasıdır. Bu durumda mevcut olmak bakımından bilinmesi Hak kendisi tarafından bilinir. Binaenaleyh Hak âlemlerden müstağnidir. Âlem ise Allah'tan müstağni değildir. Çünkü âlem mümkündür ve mümkün bir tercih edene muhtaçtır.

Kendileriyle Hakkın âlemden perdelendiği nurani ve karanlık perdeler, iki uç arasında vasıta olması itibarıyla, mümkünün nitelenmiş olduğu karanlık ve nurdan ibarettir. Mümkün sadece kendisine, yani sadece perdeye bakabilir. Mümkünden perdeler kalksaydı, imkân özelliği ortadan kalkardı. Mümkün kalktığında ise zorunlu ve imkânsız ortadan kalkardı. Öyleyse perdeler sürekli çekili olmalıdır ve ancak böyle olabilir. Perdelerin kalkması hakkında zikrettiği şeye bakınız! Allah 'Perdeler kalksaydı, yüzünün tecellileri gözün idrak ettiği bütün yaratıkları yakar' der. Hak yaratıkların kendisini göreceğini ve yanmayacaklarını söylemiştir. Bu durum, görmek olsa bile, perdelerin yine de ortadan kalkmayacağını gösterir. Öyleyse görme zorunlu olarak perde ardından gerçekleşecektir ve bu zorunludur. 'Gözündeki' zamir, 'şey' kelimesine döner ve 'şey' yaratıkların kendisidir. Öyleyse Allah, sözü tam yorumladığımızda, adeta şöyle der: Yaratıklarının gözü kendisini göremeyecektir. Çünkü Allah Teala'nın bizi gördüğünde kuşku yoktur. Yüzünün tecellileri ise vardır. Öyleyse perdeler O'nun aynıysa, onlar ortadan kalkmaz; yaratılmış iseler tecelliler onları yakar. Çünkü onlar perde olmaksızın gözü tarafından idrak edilmektedirler. Perdeler yansaydı, biz de yanardık ve olmazdık. Hâlbuki biz, hiç kuşkusuz, varız. Öyleyse perdeler çekilmiştir. İnsanlar bu kutsi hadisi anlasaydı, hiç kuşkusuz kendi nefislerini bilmiş, nefislerini bildiklerinde de Hakkı bilmiş, Hakkı bilselerdi O'nunla yetinir ve göklerin ve yerin melekûtuna değil sadece Hakka bakarlardı. Çünkü gerçek kendilerine gerçek keşf olunsaydı, O'nun göklerin ve yerin melekûtunun aynı olduğunu görürlerdi. Hakim Tirmizi Hakkı böyle bilmiş ve O'na bu ilahi keşif gerçekleştiğinde 'mülkün mülkü' adını vermiştir.

İş devridir, bilinmez
Şe'n mahkûmdur, hüküm vermez

Sadece Allah var, o kadar!
Onun kesin varlığından başka yok

O bir vakit bilinir
Bir vakit bilinmez meçhul kalır

VASIL

Nur Olmasaydı Hiçbir Şey İdrak Edilmezdi

Allah sana yardım etsin, bilmelisin ki, hakikat şunu gerektirir: Nur olmasaydı, bilinen veya hissedilen veya tahayyül edilen hiçbir şey idrak edilemezdi. Nura verilen isimler, güçlerin değişmesi nedeniyle, değişir. Bu isimler sıradan insanlarda güçlerin isimleriyken ariflere göre idraki mümkün kılan nurun isimleridir. Duyulanlar idrak edildiğinde, bu nur duyma (gücü) diye isimlendirilirken görülenler idrak edildiğinde 'görme' diye isimlendirilir. Dokunulanlar idrak edildiğinde bu kez dokunma (gücü) diye isimlendirilir. Aynı şey tahayyül edilenler için geçerlidir. Öyleyse bu nur, dokunma duyusunun kendisidir, ondan başkası değildir. Bu nur, koklama, tat alma, tahayyül etme, ezberleme, akletme, düşünme, tasavvur etme (güçlerinin) aynıdır. Öyleyse idraki mümkün kılan her şey, bu nurdur.

İdrak edilenlere gelirsek, onlar kendiliklerinde idraklerini sağlayan istidada sahip olmasalardı, idrak edilmezlerdi. İdrak edilenlerin idrak edene görünme özelliği vardır ve ancak bu durumda idrake konu olurlar. Söz konusu gözükme ve zuhur ise nurdur. Öyleyse idrak edilen her şeyin nurla ilişkisinin olması gerekir ve ancak bu sayede o şey idrak edilmeye istidatlı olur. Binaenaleyh bilinen her şeyin Hak ile bir nispeti vardır. Hak ise nurdur. Öyleyse bilinen her şeyin nurla bir ilişkisi ve nispeti vardır. Nur sayesinde imkânsız (bile) idrak edilir. İmkânsız

kendiliğinde bulunduğu durumu kabul etmeseydi, müdrik bir şeyi idrak edemezdi.

Bu nedenle imkânsız aklın taksimlerine nüfuz ettiği gibi zorunlu da bu taksime nüfuz eder ve şöyle deriz: Zatı gereği zorunlu olanın yokluğu kabul etmesi imkânsızdır. Mümkünün zati zorunluluğu kabul etmesi imkânsızdır. İmkânsızın mümkün olmayı kabulü imkânsızdır. Vacip olmak hakkında da 'Mümkün için yokluk nispetiyle zorunluluk nispetinin aynı olması zorunludur' deriz. İmkânsız hakkında 'İmkân ile nitelenmemesi zorunludur' deriz. Aynı şeyi imkân hakkında söylemeyiz. İmkânsız için şöyle olması veya böyle olması mümkündür denilemez. Veya zorunlunun şöyle olması veya böyle olması mümkündür denilemez. Mümkün, zorunlu ve imkânsız hükümlerinin altına girerken zorunlu ve imkânsız imkân hükmünün altına girmez. Bu nedenle Vacib hakkında 'bir şeyi şöyle yapması veya yapmaması mümkündür' denilemez. Söylenebilecek ve söylenmesi doğru olan şudur: Mümkünün bir şeyi şöyle yapması ve yapmaması mümkündür. Bu, insanların büyük kısmının göz ardı ettiği bir meseledir.

Öyleyse imkânsız olan veya olmayan tüm bilinenlerin nura dönük bir nispetinin olduğunu öğrenmiş oldun. Bilinenin kendisine dönük nispetinin olduğu nur olmasaydı, o şeyin bilinen ve malum olması mümkün olmazdı. Allah'tan başka bilinen yoktur. Öyleyse kimse gerçekte ne dediğini ve -kendilerini bilse bile- işleri nasıl nispet edeceğini bilmez. İbareler, hakikati üzere onları ihatadan eksiktir. Çünkü Allah her şeyi bu nura dönük nispetleri yönünden ihata eder. O nur sayesinde her şey malum haline gelir. Bu bağlamda yokluk ve imkânsız da bilinen şeyler arasındadır.

Şeyden başkası yok, çünkü başkası yok
Nur olması bakımından bilgi onu ihata eder

İşaret ettiğimiz hususu iyice incelersen, bilinenlerin hakikatlerinin varlıkla veya yoklukla veya ne varlık veya ne yokluk ne ispat ne olumsuzlukla nitelenirken, nasıl olduklarını anlarsın.

İşte garip bir bilgi bu, ehlinden olursan
Sen de garip olur ve bilmezsin

Garipliğini bilmeyenler vardır ya
İşleri en iyi onlar anlar hâlbuki

Nuruyla kalbe hayat vereni tenzih ederim
Bazen fikirle bazen zikirle nurlandırır onu

İdrak edilmeyen nur, Hz. Peygamber'in 'Nurdu, nasıl idrak ederim ki?' hadisinde geçer. Bu idraksizliğin nedeni, idrak nurunun onda mündemiç olmasıdır ve bu nedenle kendisini idrak edememiştir, çünkü ona yabancı değildir. Böyle bir nur, bütününe dönen parçaya benzer. Çünkü parçalarının hepsini içermediği sürece ona 'bütün' adı verilemez. Böylelikle parça bütüne dahil olmuştur ve bütün parçalardan başkası değildir. Öyleyse bütün parçalarını parça olarak idrak ederken parça bütünü idrak edemez. Bu nedenle Hak parçaları bilirken parçalar O'nu bilemez. Parça bütünü bildiğinde, ondan ancak cüziliğini bilebilir, çünkü bütünü kendinde ve kendisi için bilmiştir. Bazen bütünün parçası olduğunu da bilemez. Bu nedenle insanlar bilgide derecelenir. Bir şeyi bilmek bilinende bilinmeyen bir yön kalmaksızın gerçekleşmez. Aksi halde ondan sadece bildiğini bilmiş olur.

İdrak edilebilen ve ortaya çıkarttığı şeyin idrakini sağlayan nura gelirsek, burada ortaya çıkan şey iki nurla ortaya çıkabilir: Birincisi idrak nuru, öteki idrak edenin nurudur. İdrak nuru var olmasaydı, eşya ortaya çıkmazdı. Dolayısıyla idrak nuru olmaksızın, idrak edenin nuruyla herhangi bir şey görünmezdi. Bazı şeyler idrak nuru nedeniyle zuhur edebilir, fakat kendisini idrak etmese bile, idrak edenin nuru nedeniyle zuhur eder. Bütün bilinenlerin nurla ilişkisi hakkında bunu söylemiştik. Söz konusu nur olmasaydı, o şey bilinmezdi. Öyleyse göz karanlığın kendisini idrak eder ve -görmek gözle gerçekleşmekteyse- karanlıkla bir başkasını idrak etmek mümkün değildir.

VASIL

Manevi Karanlıkların Açıklanması

Manevi karanlıklara misal olarak bilgi karanlığını verebiliriz. Bu karanlık cahilde bulunmadığı sürece alim tarafından idrak edilebilir. Onda bulunduğunda, onu idrak edemez. Çünkü karanlığı idrak etseydi, alim olurdu. Bilgisizlik karanlığının dışındaki diğer karanlıklara gelirsek, bunların hepsi idrak edilir.

Sonra bilmelisin ki, cehalet bilginin belirli bir durum nedeniyle bir yerden olumsuzlanmasıysa, Allah'ın dışındaki herkes cahildir. Başka bir ifadeyle bilgisizlik karanlığı herkesin ayrılmaz özelliğidir ve Allah'ın dışındaki hiç kimse bütün bilinenleri ihata imkânına sahip değildir. Bu nedenle Allah peygamberine bilginin artmasını dilemesini emrederek şöyle buyurmuştur: *'De ki, Rabbim! Bilgimi artır.'*[458] Bilgisizlik karanlığı bir şey hakkındaki inancın -her ne olursa olsun- o şeyin kendinde bulunduğu durumundan farklı olmasıysa, Allah ehlini böyle karanlıklardan çıkartmıştır. Çünkü onlar, onların inandığından farklı olan bir şeye inanmazlar. Allah Teala şöyle buyurur: *'Âdem'e bütün isimleri öğretti.'*[459] Hâlbuki burada isimlendirilenlerin hakikatlerini zikretmemiştir. Böylelikle Âdem o hakikatlerin bir kısmını bilmiş, bir kısmını bilmemiştir. Öyleyse isimlendirilenler 'şunlar' sözüdür. Bunlara *'Bana şunların adlarını bildirin, doğru sözlü iseniz'*[460] ayetinde işaret edilir. İsimler, melekleri tedip ederken 'şunlar' diye işaret edilen varlıkların yaratılış ve hükümlerinde dayandıkları ilahi isimlerdir. Allah meleklere (Âdem'e verilen bilginin üstünlüğünü göstermek üzere) şöyle der: 'Bu isimlerle beni tespih veya takdis ettiniz mi?' Çünkü onlar şöyle demişlerdi: *'Biz seni tespih ve takdis ederiz.'*[461] Melekler bu sözleriyle kendilerini tezkiye etmiş, kendilerine düşmediği halde Allah'ın yeryüzündeki halifesini kınamışlardı.

Fakat bilmelisin ki, âlemdeki hiçbir şey Allah'ı hakkıyla takdir edemez. Çünkü meleklerden daha iyi Allah'ı ve O'nun şanına yaraşan şeyleri bilen yok iken onlar şöyle demişlerdi: *'Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın.'*[462] Bu ifade daha üstte bulunanın kendisinden aşağıda bulunan hakkında kullanabileceği bir ifade-

dedir. Buna misal olarak '*Sen misin insanlara beni ve annemi iki ilah edinin diyen*'[463] ayetindeki ifadeyi verebiliriz. Hatta meleklerin '*Orada fesat çıkartacak birisini mi yaratacaksın.*'[464] sözleri bundan bile daha şiddetli bir ifadededir.

Şimal yönünü görmüşler, fakat görmemişler
Beyaz kabzadaki sağ eli

Çünkü Allah Teala '*Sen mi dedin insanlara*'[465] derken, Hz. İsa'ya ve annesine ibadet edip onların ilah olduğunu ileri sürenlere karşı delilin ortaya konması anlamında bunu söylemiştir. Hz. İsa cevabında '*Seni tenzih ederim, nasıl böyle bir söz söylerim*'[466] demiştir. İddiacı bu sözü duyar ve mekân ve durum karinesiyle de Hz. İsa'nın yalancı olmadığını anlar. Hz. İsa'nın kendisi hakkında ileri sürülen iddiayı reddetmesi de doğrudur. Buradan Allah Teala'nın bu ifadesiyle hakkında bu iddiayı ileri sürenleri kınamak ve iddialarını saptamak üzere böyle dediğini anladık. Öyleyse soru Hz. İsa'ya sorulmuşken takrir ve kınama ona ibadet edenlere yönelikti. Çünkü genel itibarıyla Allah'ın soru sorması mümkün değilken delil serdetmek ve kınamak amacıyla bir şeyi sorabilir. Çünkü soru, sorduğunu bilmeyenden meydana gelebilir. Allah Teala'nın '*Ey insanlar*'[467], '*Ey iman edenler*'[468] ve '*Allah'a dönün, ey müminler*'[469] gibi ayetlerde geçen uzaklık ifadesine gelirsek, bu uzaklık, ilahi isimlerin hükümlerinden kaynaklanır. Çünkü her vakte ait ilahi bir isim vardır ve o isim âlemdeki varlıklardan birisinde hükümrandır. Söz konusu ilahi isim yükümlüye emredilen veya yasaklanan şeylerle çelişen hükümlere sahip olabilir.

Böyle bir durumda Allah'ın emrine itaat etmeyen kula bir şey emreden veya yasaklayan bir ilahi isim günahkâr kuldan uzaktır ve kuldan uzak isim, kendisine dönsün diye kula nida eder, kul da nidaya kulak verir. Bu durumda kul üzerinde hüküm, döndüğü isme ait olur. Duanın ve davetin uzaktan veya yakından olması birdir. Fakat Allah'ın emrine uymadığı için, kul zorunlu olarak uzaktır.

Bakınız! Kendileriyle birlikte üçüncü bir kişi daha bulunduğunda, işaret eden ile edilen yakın bile olsa işaret yapılır. Haber veren veya verilen veya her ikisi birden, üçüncü kişinin söylediklerini öğrenmesini istediklerinde, üçüncünün bilmediği yönden işaret eder.

Sufilere göre işaret, uzaktan yapılan nidadır. Yine şöyle derler: 'Allah'tan en uzak olanınız, kendisine daha çok işaret edeninizdir.' Buradaki illet, işaretin Allah'ı bilmemeye delil olmasıdır. Bu esnada sesin ulaşmadığı kimse ile işaretin ulaştığı kimse arasında fark yoktur. Bütün bunlar, karanlıktır ve üçüncü kişi iki kişinin arasındaki bilgiden perdelenmiştir. Dua ve işaretin karanlığı budur. Aklını ver! Çünkü Allah kullarından bir topluluğu uyarmış ve onlara sadece irade edilenlerin anlayabileceği bir sözle nida etmiştir. Bu da remizdir. Allah Teala şöyle buyurur: *'İnsanlarla üç gün sadece remizle konuşacak.'*[470]

İki durum arasındaki eşitlik karanlığına gelirsek, bunun karanlık diye isimlendirilmesinin nedeni iki durumu eşitlemenin imkânsızlığıdır. Çünkü gerçek eşitleme ve tesviye, tüm yönlerden benzerliktir; yoksa iki durum arasında bazı yönlerden veya birçok bakımından benzerliğin olması değildir. Tüm yönlerden eşitlik imkânsızdır. Allah Teala şöyle buyurur: *'Onları korkutsan da korkutmasan da eşittir.'*[471] Başka bir ayette *'Vaaz versen de vermesen de bizim için birdir'*[472] denilir. Adeta Allah Teala peygamberine onlarm hal ve durumlarının kendilerinden haber verdikleri şekilde olduğunu bildirmiş ve aktarmıştı. Öyleyse bu da bir karalıktır ve bilgisizlik karanlığı olabileceği gibi inkâr karanlığı da olabilir. Bu inkâr, heva güçlerinden kaynaklanır ki karanlıkların en güçlüsüdür. Fakat bütün bunlar, bilgisizlik karanlığına göre, sihrî perdelerdir (zayıf). Bilgisizlik bilginin mahalden bütünüyle olumsuzlanmasıdır ve bu durum hadiste 'Gözlerin görmediği kulakların, duymadığı ve hiç bir akla gelmeyen' ifadesinde belirtilen duruma benzer. Burada da bilgi ve bilgiye ulaştıracak bütün yollar olumsuzlanmıştır. Âlemdeki en güçlü karanlık budur. Çünkü bir şeye gerçekte olduğundan farklı bir şekilde inanmak olabilir. Böyle bir durumda söz konusu şey bilinmiş, hakikati ise bilinmemiştir. Başka bir ifadeyle genel olarak onun adı bilinir, ardından bulunduğu durumdan farklı bir şekilde ona inanılır. Yine de bu, belirli bir şeye inanmaktır.

Öyleyse böyle bir insanın karanlığı, bilginin mahalden olumsuzlanması demek olan cehalet karanlığından daha azdır. Nitekim Allah Teala onların benzerleri hakkında şöyle der: *'Onlara Allah'tan hesap etmedikleri şey gözükür.'*[473] Bu husus bedbaht ve mutluları içerir. Mutlulara gelirsek, tehdidin gerçekleşeceğine inandığı halde tövbe etmeden

ölen insanı Allah'ın bağışlamasını misal olarak verebiliriz. Böyle bir durumda hüküm meşiyete kalmıştır ve meşiyet onlarm mutlu olmalarını takdir etmiştir. Allah kendilerini bağışlayınca, onların tehdidin gerçekleştirilmesiyle ilgili gerçeğe aykırı bir tarzda inandıkları ortaya çıkar. Çünkü işin gerçeği tehdit meselesinin Allah'ın iradesine bağlı olmasıdır. Onların inandığı ise bu konuda ilahi ihtiyarın olmayışıdır. Böyle bir şey, kuşku karanlığı diye isimlendirilir.

Ey Zevre oğulları, benden size sizden bana ne
Ben karşı konulamayacak olanın ehliyim

Bir şey diyecekseniz, evet deyin sadece
'Mı' diye soracaksanız, evet deyin

Gerçek Benim getirdiğimden başkası değil
Mevcut bir emirdir ve onun niteliği vardır

Kendinde birdir o, bizim yoktur onda
Kendisinden ortaya çıkanda kıdemimiz

Benim huzuruma onu getirten
İki durum arasmda varlık ve yokluk arasmda

Biz ondan nurlara sahibiz, ortaya çıktığında
Karanlık çukurlar ise bizden

Bunlar kendisini idraki engelleyen Allah'ın perdeleri
İtham delilleri böyle ortaya çıkar

Sonra onlarda hidayet alametleri
Hükümler ve ilimler tecelli etsin diye

Âlem yaratılmış, onun kısımları
Hakkın üzerinde olduğu hal değil o, hükümleri

Biz O'nunlayız O da bizimle
Bilgideki ateş gibi imkânsızlıklar

Sureti ortaya çıktı her deyişimde
Nicelik ve nitelikte sureti değiştirdi

Ben de başkalaştım ve farkına vardım
Bizdeki işin durumunu fark ettim

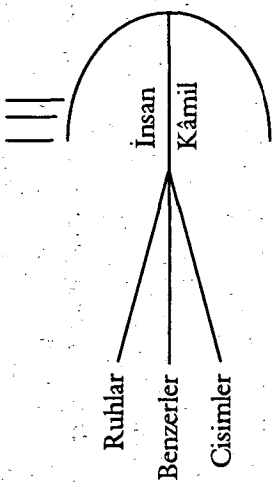
Keşke! Acaba o gözüktüğü gibi miydi?
Ya da başka türlü mü, ey hakem söyle

Dedi ki: Ben de sizin gibiyim
Şaşkın; bilgide bir tecrübem yok

Allah seni desteklesin, bilmelisin ki, Allah insanı içinde bulunduğu gayb karanlığından çıkartmıştır. Bu gayb, sadece O'nun bildiği gayb anahtarlarının ilkidir. O gaybleri sadece Allah bilebilir ve başkalarını onları bilmekten uzaklaştırmıştır. Allah seni bu ayette ispat ederken, senin O olmadığını da bildirmiştir. Çünkü zannettiğin gibi O olsaydın, zatından hareketle gayblerin anahtarlarını da bilirdin. Üstelik sadece mevkıfla bilebileceğin şeyleri bilirdin. Hâlbuki sen mevkıf değilsin.

Bütün mümkünler -ki bütün derken zorunlu ve imkânsızdan ayırt etmek üzere bu ifadeyi kullandım, yoksa bütün kelimesi onları sınırlamaz- gaybın karanlığındadır. Bu esnada onlar adına bir varlık hali bilinmez. Bunlardan her bir mümkün için bir anahtar vardır. İşte bu anahtarı sadece Allah bilebilir. Binaenaleyh Allah'tan başka mevcut yoktur. O her şeyin yaratıcısı, yani var edicisidir. Kendisiyle bir gaybı açtığı ilk anahtar, Allah'ın kendi dışındaki varlıklarda gölgesi olan insan-ı kâmil'dir. Allah onu Nefes-i Rahman'dan izhar etmiştir. O, Kuran'ın kalbinden Yasin suresidir. Yasin kelimenin sonunda ses düşmesiyle söylenmiş bir nidadır ve 'Ya seyyid' demektir. Böylelikle düşme gerçekleşmiştir (ve nezaket bildirir). Nitekim Hz. Peygamber 'Eba Her' demiş, Ebu Hureyre'yi kast etmiştir. Bu isimle onun efendilik özelliği tespit edilmiş, rahmetin talep ettiği teslimiyet ve ondan gaybte kalıp çıkması mümkün olmayan kısma işaret etmek üzere, kısaltarak söylemiştir. Onun gaybteki sureti, uzayan gölgenin mukabili olduğu bir şahsın gölgesidir. Şahsın zatıyla var olup uzayan gölgenin mukabili olan bu gölge, Allah'ın uzayan gölgesinden ibaret olan insandan gaybte kalan kısımdır. Bu kısının hiçbir zaman gaybten çıkması müm-

kün değildir ve uzamış gölgenin bâtınıdır. Uzamış gölge ise zahiridir. İnsanın zahiri her zaman ondan uzayan ve zuhur eden kısmıyken bâtını gaybte kalan kısmıdır. Bu nedenle insanın bâtını hiçbir zaman bilinemez. Zahirin bâtınla ilişkisi, kendisine bitişiktir ve bir an bile kendisinden ayrılmaz ve ayrılması da sahih değildir. Öyleyse insan zahirde gayb ve gaybte zahirdir. Hareket ve durağanlıkta kendisinden zuhur eden şeyin hükmü vardır. Hareket ederse, Hak vasıtasıyla hareket eder; durursa, Hak vasıtasıyla durur. İnsan kendisini var edenin suretindedir. Onun dışındaki mümkünler ise böyle bir kemale sahip değildir. Öyleyse insanın gaybından daha mükemmel bir gayb yoktur. Allah Teala var olsun diye onu izhar ettiğinde, istikamet üzere kendisini izhar etmiş ve ona rahmet vermiş, onun vasıtasıyla ulvi ve süfli (âlemlerde) kapalı işleri açmış, böylelikle benzerlerine zatıyla, benzer olmayanlara misliyle yardım etmiştir. Onun bir misli vasıtasıyla cisimler, başka bir misli vasıtasıyla ruhlar zuhur etmiştir. Öyleyse bunlar insan için sağ ve sol gibidir. Çünkü cisimler, sol sağdan eksik olduğu gibi ruhlara göre eksiktir. Genel anlamıyla iki el birbirinin misildir ve onun misali hamişte verilmiştir:



Âlem, söylediğimiz üzere, ilahi bir hareketle var edilmiştir. Bu hareket, açılış esnasındaki anahtarın hareketidir. Mümkünler ise, sonsuz olsalar bile, bir açıdan onla sınırlıdırlar. Bunlar, daha önce bu kitapta zikrettiğimiz on kategoridir. Şimdi ise daha önceden zikretmediğimiz ve konuyla ilgili olan mertebelerini zikredelim:

VASIL

On Kategorinin Mertebelerinin Açıklanması

Bilmelisin ki, kendisine ait gayb mertebesinde Allah Teala'ya mahsus isim, el-Bâtın'dır. Diğer yaratıklar olmadan -camilik özelliğine sahip olması ve Nefes-i Rahmani'nin genelliğinin kendisine tahsis edilmesi nedeniyle- bu ismin sadece insanda zuhur edebilecek bir hükmünü bilmiyoruz ki o hüküm bâtın zahire bitiştiği sürece, Yaratan'dan yaratılmışa dönük yardım nedeniyle Hakkın gaybında sürekli sabit olmasın. Bu yardım kesilseydi, yaratılmış yok olurdu. Bu nedenle dilciler, 'sözde aslolan vasıldır, durmak arızîdir' demişlerdir. Durma itme gücünün izhar ettiği nefesin daralmasından ortaya çıkar ve sürekli olsaydı varlık yok olurdu. Nefes alıp verenin helak olmasından korkulduğu için, çekme-cazibe kuvveti dışardan içeriye havayı çeker. Böylece itme gücünün bitimiyle cazibe gücünün başlangıcı arasmda konuşan rahatlamak üzere durur ve bu nedenle durma hakkında 'arızi' dedik. Durmanın ilahi nefesteki karşılığı, Rahman'ın nefesi olması yönüyle, Allah'm kulunu darlık ve sıkıntıyla sınamasıdır. Sonra kendisine genişlik vermekle ona nefesini ulaştırır ve bir şey zıddıyla karşılık bulur. Bir mahalde bir araya gelen iki zıt, bir suskunluğa yol açar ki oradaki susma dilcilere göre 'vakfe' denilen şeydir. İşte bu kelimenin çoğulu olan 'cevamiü'l-kelim'dir. Bir kelimeyle diğeri arasında susmanın olması, nefesin iki kelimede bir şey olmasından kaynaklanır. Allah şöyle der: '*Allah Alim ve Hakimdir.*'[474] Durduğunda 'Alim'dir.' Allah 'ilahi gaybte alimdir.' Hakim olması, kendisine ulaştırdığı yardımla insandaki hükmüdür. Bir sözle kendisini vaslederse, ardından Allah onu kendisine kolaylıkla çeker ve o da gayba döner ve insanda hükmü ortaya çıkmaz. İşte bunlar, Allah'ın sırlarındandır. Dilin bunlardan ifade edebilecekleri söylediklerimizden ibarettir.

İlahi surete göre var olan insan-ı kâmile Allah bu kemali sadece Hakka bedel olsun diye vermiş, bunun için onu 'halife' diye isimlendirmiştir. Hemcinsleri arasından kendisinden sonra gelenler insan-ı kâmilin halifeleridir. Öyleyse ilk, yalnız başına Hakkın halifesiyken cisimler âleminde hemcinslerinden zuhur edenler 'halifenin halifeleri' ve

kendisinden meydana gelmesi mümkün olabilecek her işte onun bedelleridir. Bu nedenle on kategori onun adına sahih olabilmiştir ki, bu sayı ekleme kabul etmez. Bu, birinci naibliktir.

İkinci naiblik, insanın zatıyla ruhaniyeti yönünden suretin yarısına vekil olmasıdır. Allah Teala beşer suretinde tecelli ettiğinde -ki bir rivayette böyle geçer- duyu ve mana olarak onun suretiyle zuhur eder. Burada naiblik, özellik demektir ve tecelli ettiği o suretin ruhuna vekil olmaktır. Bu ise ilahi fiiller mertebesinde gerçekleşebilir. O fiiller âlemde şimdiki zamanda veya gelecekte -çünkü bir fiil ancak şimdiki zamanda ortaya çıktıktan sonra geçmiş zaman fiili olabilir- belli bir fiili yapmayı irade eden olması yönüyle insanın eliyle ortaya çıkar. Böylelikle insan, kendi eliyle ortaya çıkan şimdiki zamanın bütün fiillerinde Allah'ın vekili olur. İnsanın dışındaki varlıklar, böyle bir vekilliğe sahip değildir. Çünkü melek, hayvan, maden ve bitkiler herhangi bir şeye ilişen bir iradeye sahip değildir. Onlar, fıtratlarına göre hareket eder ve bu fıtratın gereği Allah'a secde ve O'nu övmektir. Onlar Allah ile ilgilenirler, yoksa (vekil olmakla) O'ndan uzaklaşmazlar. İnsan hem Allah ile ilgilidir hem O'ndan yüz çevirendir. Allah'tan yüz çevirmek, gaflet ve unutma denilen şeydir. Hak burada sureti ihata yönüyle ruhani manayla göze gözüken zahir arasındadır. İşte bu vekillikte insan, o suretin ruhaniyetiyle ilgili hususlarda vekildir. Ruhlar âlemi cisimler âleminden hafiftir ve bu nedenle de kendi hakikati bozulmaksızın süratle halden hale girer. Cisimler âlemi öyle değildir.

Bilmelisin ki, üçüncü naiblik, mümkünde bulunup onu yokluktan varlığa çıkartan işin tahkikinden ibarettir. Bu, daha önce kendisini var etmemişken Hakkın belli bir mümkünü var etmesini zorunlu kılan manaya naip olmaktır. Söz konusu mümkünün cisim veya ruh olması durumu değiştirmez.

Bilmelisin ki, hemcinslerinin iradesinden ortaya çıkan fiiller, zahirde mümkünlerin O'ndan ortaya çıkışında Allah'a vekilliktir. Allah'a vekil olmak, O'nun insanı halife ataması, onun görmesi, duyması, eli ve bütün güçlerine vekil olmasıyla gerçekleşir. İnsan böyle bir niteliğe sahip değilse, ne vekil ne halifedir. Çünkü mümkünler yokluk hallerinde Hakkın önünde bulunur ve Hak onlara bakar, sabitlik şeyliklerindeki hakikatlerine göre, onları birbirinden ayrıştırır. Allah onlara el-Alim

ve el-Hafiz isimleri gibi güzel isimleriyle bakar. Bu isim, varlık nuruyla mümkünlerin sabitlik şeyliklerini onlar adına korur. Bu korumanın gayesi, imkânsız yokluğun söz konusu şeyliği onlardan çekip almasını engellemektir. Bu nedenle, varlığı açmasını sağlayan rahmeti onlara yayar, çünkü mümkünlerin tertibinin yaratılması, bir kısmının diğerlerinden önce olmasını gerektirir. Bu husus, inkâr edilemeyecek bir hususdur, çünkü vakıa budur! Öyleyse varlık şeyliğine girmek, sabitlik şeyliğinde bulunduğu durumun aksine, bir tertibe ve sıralanışa göre gerçekleşir. Sabitlik şeyliklerinde mümkünler bir tertibe göre bulunmaz, çünkü onların sabitlikleri, ezelidir ve ezelde tertip veya öncelik veya sonralık yoktur.

İlahi isimler içerisinde (hükmü) genel ve daha genel olanlar veya özel-daha özel olanlar bulunduğu için, onlarda öncelik, sonralık ve tertip bulunabilmiş, bu nedenle varlık şeylikleri tertibi kabul edebilmiştir. Öyleyse burada senin üzerinden bir vakit geçip o vakitte belli bir mümkünün zuhur edip ardından gelen ikinci vakitte ortaya çıkmadığını farz edelim. Söz konusu varlığın sabitlik şeyliği, varlık şeyliğinin bulunmadığı vakitte tercih edilmiş demektir. Çünkü tercih edilmemiş olsaydı, 'üzerinde geçtiği' dediğimiz ve kendisinde var olmadığı anda var olur, her mümkünün bekası yokluk halinde tercih edilirdi. Bununla birlikte varlık şeyliğini kabul etmek, onun adına ezeli olduğu kadar, yokluk da ezeli olarak ona aittir. İşte bu -düşünürsen- en garip sırlardandır. Böylelikle iradenin hükmü bilgiye bağlanır. Bu nedenle Allah '*Onu irade ettiğimizde*'[475] demiştir. Burada Allah iradeyi bir şeyi bağlarken, gelecek zaman zarfı kullanılmıştır. İrade gerçekte tek şeydir. Böylelikle iradenin hükmü, mümkünün sabitlik şeyliğinde kalışını tercihten varlık şeyliğinde gözükmesini tercihe intikal etmiştir. Bu, mukaddes ve nezih bir ilahi harekettir ve onu imkânın hakikati -ki mümkünün hakikati demektir- vermiştir. Allah Teala irade ve kudretle nitelenmiş mümkün yaratılmışı işin zahirinde -bâtınında değil- Allah'a vekil olmak üzere fiillerin kendisinden zuhur etmesi özelliğinde yaratmıştır. Allah ise kadir, irade eden ve zahir olan yaratılmış perdesinin ardından varlık şeyliğinde bâtında mümkünün mazharıdır. Söz konusu yaratılmış, bu nitelik sahibi mümkündür. Öyleyse bu durumda mümkün, Allah'ın iradesiyle irade eden Allah'ın elidir ve bu sayede himmetle fiilini uygular. Himmet 'ol' sözü mesabesindedir. Ya da dokunmayla fiilini

uygular. Bunun ilahi mertebedeki karşılığı ise Allah'ın iki eliyle Âdem'i yaratmasıyla yaratmayı eline izafe ettiği bütün işleri yaratmasıdır. Bu nispetle birlikte Hak için bu fiilin 'temassız' olduğu söylenirken kulda temasla gerçekleşir. Kendisini irade eden olmaksızın fiil gerçekleşirse, maksadımız o değildir ve onun hakkında konuşmuyoruz. Sadece Hak onu bu özel yerde izhar etmiştir, o kadar! Misal olarak titreyenin hareketini verebiliriz. Bir irade olmaksızın ortaya çıkan her şey, o niteliğin sahibinin vekili değildir. Naib, Hakkın kalbine var etmeyi irade ettiği mümkünlerin bilgisini verdiği kimsedir.

Bu kişinin söz konusu bilgiye ulaştırılması iki türlüdür: Bazen naib teorik dünce ve fikirle o bilgiye ulaşabilir. Bu durumda fikir gücüyle ve teorik düşüncesiyle işi yönetmesi ve ayetleri tafsil etmesi bakımından el-Müdebbir ve el-Mufassıl Allah'tan anlayarak naib olur. Bazen Allah'ın bâtınına ilham ettiği şey bedihi olarak düşüncesine gelir (hatıra). Bu duruma misal olarak, el-Müdebbir ve el-Mufassıl isimlerinin hükmü olmaksızın, ilahi ilmin ilahi iradeye herhangi bir şeye ilişme bilgisini vermesini verebiliriz. Böylelikle belli bir mümkün kendisini irade eden belli bir yaratılmışın elinde ortaya çıkar. Söz konusu yaratılmış, iki tarzıyla, tedbir veya bedihilik yoluyla naib olmuştur. Böyle bir naib, hayalinin mertebesindeki naibte sabitlik şeyliklerinde mümkünlerin hakikatlerinin bilgisine ulaşır.

Şöyle ki: Allah o mümkünü sabitlik şeyliğinden hayal mertebesinde varlık şeyliğine çıkartmıştır. Bu çıkartmanın amacı, duyu âleminde var olması irade edilen hakikatin zuhurunda Allah ile naibi arasındaki farkın ortaya çıkmasıdır. Bu hakikat suret ise, duyulur olmakla nitelenir; gözün algılayacağı sureti olmayan bir mana ise, ona ibareler kisvesi giydirebileceği gibi ima veya işaret gibi onu gösteren bir sureti de ona giydirebilir. İşte bu suret, her ne olursa olsun, görenin gözünde veya duyanın kulağında o hakikat adına ortaya çıkabilecek surettir. Binaenaleyh gerçekte naib, iradesiyle mevhum veya makul bir varlıktan aynî veya lafzi veya herhangi bir başka surete çıkartan kimse demektir. Söz konusu suret, görülebilecek bir surete sahipse, bakan tarafından görülür. Lafız suretinde veya benzer bir suretteyse, kulak kendisini algılar ve böyle bir var etme tarzı naibe izafe edilir. Fakat yine de bu esnada bir irade ve ihtiyar bulunmalıdır. Naib bu ikisinden yoksun ise,

gerçekte naib değildir. Kendisinden veya onun üzerinde böyle bir şey zuhur etse bile (naib değildir). Aksine irade ve ihtiyar olmadan bu zuhur, Allah'a aittir. Aktarılmayan şeyin varlığına gelirsek, naibin bunda herhangi bir şekilde katkısı yoktur. Çünkü bu da Hakkın niteliklerindendir. Sana açıkladığımız meseleyi iyi anla, çünkü bu konu, marifetin özüdür.

Dördüncü naiblik, Hakkın kendisini yerleştirdiği hususlarda Hakka naibliktir. Bunlar, naipten meydana gelmeseydi Allah'tan olacak hususlardır. Öyleyse Allah'ın bilinmeyi irade ettiğini bildiğimize göre, Allah bu bilgi için bir delil ortaya koymuş olmalıdır ve delilin mevcut bir durum olması bakımından Allah'ı bilmede kendisine denk olması gerekir. Aynı zamanda bilgi denilen bir sıfatla nitelenmesi bakımından da kendini biliyor olması, gören olması yönüyle kendisini bilmesi gerekir. Bu görme mükaşefe veya müşahede diye isimlendirilir ki, bu durum, onun göz sahibi olmasından kaynaklanır. Çünkü Allah Teala bilgi sahibi olmakla kendisini nitelediği gibi görme sahibi olmakla kendisini nitelemiştir. Allah Teala şöyle buyurur: *'O'nu bilgisiyle indirir.'*[476] Başka bir ayette Hz. Musa ve Hz. Harun'a şöyle der: *'Ben sizinle beraberim, görürüm ve duyarım.'*[477] Perdelerden söz eden sahih bir hadiste, gözün kendisini gördüğü perdelerden söz edilmiştir. Binaenaleyh Allah kendisi adına delil ortaya koyduğunda, onları ufuklara yerleştirmiştir. Ufuklardaki ayetler, özel olarak Allah'ın varlığını gösterir. Ufuklar kendisine yerleştirilen ayetlerle şayet Allah bizatihî âleme zuhur etseydi Hakkın naibi olamayacaktı. Bu nedenle Allah insan-ı kâmili kendi suretine göre yaratmış, onu fikir yoluyla değil -ki bu yol ufuklardaki ayetlere bakmak yoludur- müşahede yoluyla kendisini bilmek isteyenlere delil yapmıştır. Bu durum *'Onlara ayetlerimizi ufuklarda göstereceğiz'*[478] ayetinde belirtilir. Sonra tarifle ve belirlilik takısıyla yetinmemiş, insan-ı kâmile yönlendirerek şöyle buyurmuştur: *'Nefislerinde de göstereceğiz.'*[479] Ardından şöyle buyurur: *'Ta ki onun hak olduğu belli olacak, Rabbin kâfi değil mi?'*[480] Bu ifade insan-ı kâmilin üzerinde yaratıldığı surete işarettir. İnsan-ı kâmili Allah, keşif ve müşahede yoluyla âleme göre daha yakın bir delil yapmıştır. Bu ayeti duyduklarında müşahede ehli 'bize yeter, bize yeter' der. *'Görmedin mi Rabbin gölgeyi nasıl uzatır.'*[481] Burada Allah keyfiyeti zikretti. Gölge çıktığı kimsenin suretindedir.

Böylelikle onun yaratılması bir rahmettir. Rahmetin uzaması koruyucu bir rahmet demektir.

Binaenaleyh insan-ı kâmil'den daha merhametli bir varlık olmadığı gibi yaratıklardan hiç birinin cezalandırması hayvan-insandan daha şiddetli değildir. İnsan-ı kâmil cezalandırsa o da şiddetli olurdu; fakat hayvan insanın cezalandırması ondan daha şiddetlidir. Bu nedenle Ebu Yezid Bestami şöyle der: 'Benim cezalandırmam senin cezalandırmandan daha şiddetlidir.' Burada Ebu Yezid hayvani nefsi yönünden cezalandırmayı kastetmiştir. Çünkü hayvani nefs yaratılmamış şeyle cezalandırır, dolayısıyla onda kendisi adına rahmet bulunmaz. Hak ise yaratılmış olanla cezalandırır. Dolayısıyla rahmet -her nerede olursa olsun- O'nun cezalandırmasında içkindir. Çünkü Allah'ın dünyada veya her hangi bir yerde koyduğu cezalar, temizlemeyi amaçlar. Aynı şey, acılar ve hastalıklar için geçerlidir. Bunlara yol açan her şey, temizleme, dereceleri yükseltme ve günahları örtme amacı taşır.

Allah Teala insan-ı kâmili ve onun halifeleri olan insanları en kamil surette yarattığında -ki O'nun suretinden başka kemal yoktur-, Âdem'i kendi suretine göre yarattığını bildirmiştir. Bu sayede Âdem şahitlik eder ve müşahede yoluyla Hakkı tanır. Allah hakikatlerini giydirdiği isimlerini onun görünen suretine gizlemiş, onu kendisini niteliği bütün niteliklerle nitelemiş, onu benzersiz yapmıştır. Öyleyse insan-ı kâmil kimseye benzemez. Bu durum *'O'nun benzeri bir şey yoktur (benzerinin benzeri olan bir şey yoktur)'*[482] ayetinde belirtilir. Kastedilen, âlemden olacak benzerlerdir. Yani onun mislinin misli olan (insan-ı kâmilin) âlemde benzeri yoktur. Bir şey ötekinin surette misli ve benzeri olabilir. Melekler Âdem'in doğal yaratılışına karşı çıkmışlardır. Bunun nedeni, Âdem'in unsurlardan oluşan doğal yaratılışın içerdiği zıtlıkları görmeleridir. Âdem, ilahi-tabii-unsuridir. Demek ki melekler, bu suretin hükümlerinden ibaret olan ilahi isimleri görmemişlerdir. Bu, Hakkın onun duyması, görmesi ve bütün güçleri olması demektir. Melekler bu durumu görseydi, itiraz etmezlerdi. Allah da onları zikredilen şekilde tedip etmiştir.

Akıl ufuklardaki ayetlere bakmış, fikriyle -suretteki benzerliğin kendisine verdiği teşbihi dikkate almadan- tenzihi görerek ufuklardaki ayetlere dalmıştır. Allah kendisine, yani hayvan insanda bileşik halde

bulunan akla hitabını duyurmuştur. Bu hitap insan-ı kâmile değildir, çünkü insan-ı kâmil, nefsiyle Allah'ı bilirken hayvan insan fikir aracını kullandıktan sonra aklıyla O'nu bilir. Bu nedenle melek de insan-ı kâmili bilemez, çünkü melek, bütün yönlerden O'nu müşahede etmiş değildir. Hayvan insan da aklıyla insan-ı kâmili bütün yönleriyle bilemez. Hakkın eserini müşahede ettiğinin farkında olmadan, her ne zaman onun adına bir müşahede gerçekleşirse, hemen onu reddeder ve Hakkı o özellikten tenzih eder. Hayvan insanın fikir gücünün 'bozuk hayal' saydığı gücünün verisi olan hükmün benzerini bildiren bir rivayet gelirse, o haberi kendisini özel olarak tenzihe ulaştıracak bir tarzda tevil eder ve farkında olmadan haberi sınırlar, onu kayıtsız-mutlak anlamıyla bırakmaz. Böylelikle hiç kimse insan-ı kâmili bilememiş, bu nedenle Hakkı bilememişlerdir. Öyleyse Hakkı sadece insan-ı kâmil bilebilir.

Bu nedenle nebiler müşahedelerine göre Hakkı nitelemişler, O da üzerinde bulunduğu kemale göre, onlara yaratılmışların niteliklerinde tecelli etmiştir. Melek veya hayvan insanın aklı, Allah hakkındaki bu bilgiye ulaşamamıştır, çünkü Allah onların hepsini kendisinden perdelemiş, insan-ı kâmile zuhur etmiştir. Binaenaleyh insan-ı kâmil Allah'ın uzayan gölgesi, sınırlı Arş'ı, yöneldiği evi olduğu gibi aynı zamanda varlık kemaliyle nitelenmiş olandır. Dolayısıyla ondan daha kâmili yoktur, çünkü Haktan daha kâmil kimse yoktur. Öyleyse insan-ı kâmil Hakkı hem aklı ve hem müşahedesi yönüyle bilmiş, gözle gerçekleşen keşfi bilgiyle akli ve fikri bilgiyi birleştirmiştir.

O halde insan-ı kâmili -ki Hakkın naibidir- gören veya bilen, onu kendisine vekil ve halife yapan Hakkı da bilir, çünkü insan-ı kâmil O'nun suretiyle zuhur etmiştir. Allah bize kendisine ve peygamberine itaati emrettiği kadar, emir sahiplerine itaat etmeyi de emretmiştir. Emir sahibine itaatin dışına çıkarsak, cahiliye ölümüyle ölürüz ve cehalet insanın üzerindeki en şiddetli şeydir. Allah Teala hâdis varlıkta ilah olması bakımından bilinsin diye -ki bu bilgi bizden talep edilen bilgidir-, insan-ı kâmili âleme yerleştirmemiş olsaydı, zatıyla ve nefsiyle yaratıklarına zuhur eder, yaratıkları da müşahede ederek ve keşf ederek O'nu bilir, kimse O'nu inkar edemezdi. Dünyada veya ahirette Allah'ı inkâr etmek, aklî düşünmenin öne geçip Hakkı sınırlamış (tenzih) olmasından kaynaklanmıştır. Akılcılar sınırladıkları nitelikleri göreme-

diklerinde, Hakkı inkâr etmişlerdir. Bakınız! Allah sınırladıkları alametle kendilerine tecelli ettiğinde, rabliği ikrar ederler. Bu sınırlamadan önce kendiliğinde olduğu hal üzere onlara görünseydi, yaratıklarından kimse O'nu inkâr etmezdi. Çünkü Hak kendi tecellisiyle işin başında kendisine delildir. Bu nedenle insan-ı kâmilden söz ederken, onun yaratıklarına görünmede Hakkın vekili olduğunu ve bu sayede ilahi suretin gerektirdiği tarzda Allah hakkındaki kâmil bilgi gerçekleşir dedik.

Allah zati bakımından âlemlerden müstağniyken insan-ı kâmil varlığı ve suretinin kemali bakımından delilden müstağnidir. Onun varlığı kendisine delilin ta kendisidir. Öyleyse keşif, bilgilerin en tamıdır. Tecelli tekrarlanmasa bile, tecelli eden birdir ve bellidir. Çünkü insan hallerinde, düşüncelerinde, fiillerinde ve bütün sırlarında halden hale farklı suretlere girdiğini bilir. Bu başkalaşma ve değişmeyle birlikte insan kendisini ve nefsini bilir, bu başkalaşmaya rağmen hüviyetinin aynı kaldığını bilir. İşte, çoğalsa ve tekrarlanmasa bile, tecelli de böyledir. Çünkü bu suretlerde tecelli eden bir olarak bilinir ve meçhul değildir. Dolayısıyla keyfiyetler O'nu perdelemez. Bu, dördüncü naibliktir ve bu konuyu hakkıyla ele almış olduk. Zikrettiğimiz hususu mal sahibi leim bir adam anlayabilir. O, ilah olmadığı halde, leim olduğu halde sureten ilahlığa girmiştir. Mal müstağniliği gerektirir. Öyleyse o, sahip olduğu surete göre, zenginlik özelliğine sahiptir. Bunu bilmelisin!

Beşinci naiblik ve vekillik, insanın âlemde sadece Refiü'd-derecat ismine naib olmasıdır. Onun yükseltilme tarzı şöyledir: İnsan-ı kâmil, hiç kimsenin derecesinde onunla beraber olmadığı kimsedir, çünkü ilahi surete göre yaratılmış başka kimse yoktur. Onun derecesi ulaşılamayacak kadar yüksektir. Dolayısıyla onu Allah'tan başkası bilemeyeceği gibi Allah'ı da insan-ı kâmilden başkası bilemez. İnsan-ı kâmil Hakkın tecelli ettiği yerdir. İhata ve bütünün meydana gelmesi yönüyle onun derecesi yükseldiğinde, parçanın onu bilmesi mümkün olmamıştır, çünkü parça bütünü bilemez. Bir şey kendisini bilir ve o şeyi de kendisinden bilebilir. Parça bütünün niteliğine sahip değildir ve bu nedenle herhangi bir yaratılmışın insan-ı kâmili bilmesi imkânsız olmuştur. Çünkü kimse 'bütün olmak' derecesine sahip değildir. Hâlbuki bütün kendi benzeri olan bütünü bilebileceği gibi bütünlüğün ve tü-

melliğin içerdiği parçaları bilebilir. Tümel için parçalar, suretine ait organlar ve kuvvetler gibidir. Bir şey ise kendisini bilir. Böylelikle insanın bütünlüğü, kendisine ulaşılamayacak bir derecede ortaya çıkmış, söylediğimiz bu özelliğiyle *'Refiü'd-derecat, dereceleri yükselten ve Arş sahibi'*[483] olana naib olmuştur.

Öyleyse insan, sanki Rabbini ikilemiş gibidir ve Hakkın mutlak birliği kendi birliği üzerinde ikinciyi kabul etmiş gibidir. İnsan-ı kâmilin birliğiyle Hakkın birliği çarpılırsa, bir birlik ortaya çıkardı. Bu meseleye iyi bakmalısın: Hangi birlik sana aittir? Hangi birlik çıkmış, hangi birlik gitmiştir? Naibin birliği mi, yoksa kendisini halife atayanın birliği mi? Buradan sana gözükene göre hareket et ki, mutlu olasın! Naibe ait olup âlemde etkisi bulunan her eser veya benzerlikten münezzehlik gibi bir özellik, kendisini vekil atayana aittir. Hangi birlikle ortaya çıktığına veya hangi birliğin sende bâtın kaldığına önem verme! Allah'ın emri tektir. Nitekim Allah kendinden haber verirken böyle buyurdu.

Emir (iş) ancak böyle olabilir
Emir ancak zikredilen

Söz ayırıcı bir söz
Beşerde kesin hükümran

Şe'n de tek bir şe'n
Nazar eden kimse için

Sen seçilmiş olan Refi'sin
Muktedir bir hükümdar katında

Sen onun suretinde olduğunu görürsen
O zaman işin bâtınını gör

Neyi kabul ettiğine bak, çünkü o
Fikir hükmünün altına girer

Selim akıl sahibiysen
Başkalaşmadan emin bir kimse

Açık hak olarak bulursun onu
Suretler olmadan bir sure içinde

Göz görür onu bazen
Hem suretlerde hem surelerde

Hak ise o ikisinin arasında değil
Arşında sedirler üzerinde

Mislin mukabilidir, tıpkı
Suretler suretlerin mukabili olduğu gibi

Onu bilen kimseye söyle
Tehlike üzerindedir o

Onu bilmeyene söyle:
Aldanış üzerindedir o

Altıncı naibliğe gelirsek, kuşkusuz, Allah kendisini pek çok kelime sahibi olmakla niteleyerek kelimeleri çoğul zikretmiştir. Bu çokluğun bireyleri arasında bir ayrımın bulunması gerekir. Sonra bir kelimenin de çoğulu vardır. Bu durum *'İrade ettiğimiz bir şeye sözümüz ol demektir'*[484] ayetinde belirtilir. Burada üç harf getirilmiştir: iki harf gözükürken -ki bunlar nun ve kef harfleridir-, bir harf geçici bir durum nedeniyle gizlidir. Geçici durum, o harfin sakinliğiyle nun harfinin sakinliğidir. İki sakin bir araya geldiğinde, gözükmemiştir. İnsan-ı kâmil, bu mertebede önceki kelimeyle kendisinden sonra gelen kelime arasındaki ayrımı yaparken, Hakkın yerini almıştır. Hak insan yaratılışında ve kendi suretiyle zuhur eden herkeste bu suretin nefesinin mahreçlerinde harf vasıtasıyla konuşmuştur. Her mahreçte harfin var olması, onun yaratılması demektir. Her iki kelime veya harf arasında ikinci kelimeyi veya harfin ortaya çıkması için bir oluşturucunun bulunması gerekir. Birinci de ona bağlanır ve ilahi kelimelerde de bu durum zorunludur. Söz konusu ilahi kelimeler mevcutların hakikatleridir. Nitekim Allah Hz. İsa hakkında *'O'nun kelimesi, Meryem'e ilka ettiği'*[485] demiştir. Meryem hakkında da *'Rabbinin kelimesini tasdik etti'*[486] der. Kastedilen Hz. İsa'dan başkası değildir. Allah onu Meryem için kelimeler yapmıştır, çünkü Hz. İsa zahiri ve bâtını yapısı yönüyle çoktur. Onun her parçası

-ister zahir ister bâtın olsun- bir kelimedir. Bu nedenle Allah onun hakkında *'Rabbinin kelimelerini tasdik etti'*[487] buyurdu. Çünkü Hz. İsa bütünü yönünden Allah'ın ruhu iken çokluğunun birliği yönünden *'Meryem'e ilka ettiği kelimesidir.'*[488] İnsan harflerle konuşur. Bunlar, konuşan insanın söylemeyi amaçladığı her kelimenin parçalarıdır. Konuşan, içindeki anlamın anlaşılması için, söz konusu kelimeleri dışta var etmeyi irade edendir. Âlemde ortaya çıkan şeyler vasıtasıyla da Hakta bulunan şeylerin varlığını izhar etme iradesi anlaşılır.

Öyleyse tıpkı varlıklardaki gibi sözde de bir takdimin, tehirin ve tertibin bulunması zorunludur. Nitekim ilahi kelimelerin somut mazharları olan varlıklarda da takdim, tehir ve tertip vardır. Bu sıralamayı ed-Dehr ortaya çıkartır; ed-Dehr, sarih nasta belirtildiği üzere, Allah'tır. Bu husus Hz. Peygamber'in 'Zamana sövmeyin, zaman Allah'tır' hadisinde belirtilir. İşte âlemin varlığındaki tertip, takdim ve tehir zaman içinde ortaya çıkmıştır. Burada lafzın söylenen bir lafız olması veya nefiste bulunması birdir. Nefiste bulunursa, hayalin varlığında harflerin onda bulunması gerekir. Böyle olmazsa, o kelam değildir. Bu durum bir mısrada dile getirilmiştir:

Kelam kalptedir fakat
Dil kalbe delil oldu

Şair 'kalpte bulunan şeye delil oldu' demek ister. Mütercim tercümesinde kalpte bulunan anlamı örtüşme yoluyla ifade etmezse, yaptığı delil değildir. Tercüme ve aktarmada çokluk, öncelik sonralık vardır. Bu nedenle kalpteki manada böyle bir tertibin bulunması gerekir ve bu bağlamda sadece hayal vardır. Allah Teala şöyle buyurur: *'Onu komşu edin, ta ki Allah'ın kelamını duysun!'*[489] Allah sözü kendisine izafe etmiş, onu dinleyici bedevinin kulakla duyduğu bir şey yapmıştır. Bedevi sözü bölünmüş, takdim ve tehir edilmiş bir halde duyar. Kuran denilen kelamı Allah'a izafe etmeyen kimse, hiç kuşkusuz, O'nun indirdiği şeyi inkâr etmiş ve hakikatleri bilmemiş demektir. Öyleyse naip, konuştuğunda, sözünü söylediğimiz tarzda kendisine izafe etmelidir. Naib zatıyla her iki harfi ve iki kelimeyi ikinci kelimenin (veya harfin) var olması ve ilkinin kendisine bağlanması için ayırt etmesi gerekir; ta ki bil-

diği maslahatın gereğiyle izhar etmek istediği şey düzenlenmiş olur. Böylelikle sözü içindeki anlama delil olur.

Allah'ın kalplerini nurlandırdığı insanların dışında, herkes işittiği her şeyi veya konuşanın kast ettiği bütün anlamları veya onların bir kısmını anlayacak durumda değildir. Bu nedenle dinleyenin konuşanın sözünden payı ve nasibi, konuşanın sözüyle neyi kastettiğini anlamadan, harflerin tertibini görmekten ibarettir. Bu durum, konuşan dinleyenin diliyle ve lügatiyle konuşmadığında daha açık bellidir. Öyle bir durumda dinleyenin konuşandan anladığı, kulağına ulaşan harflerin tertibidir sadece. Öyleyse kulağın bu düzenli harfleri duyması, bütün dinleyenler için geçerli genel bir duymadan ve ilgiden ibarettir. Fakat kelimelerle neyin söylenmek istediğini sadece Allah'tan anlayanlar tam olarak anlayabilir. Binaenaleyh anlamak, kelimenin duyulmasına ilave bir durumdur. Öyleyse konuşulan kelimeleri var etmede Allah'tan konuşan kâmil kul, kelimeleri arasındaki ayrımda Allah'a vekil olduğu gibi -çünkü onun varlığı olmasaydı, kelimenin ve harfin varlığı olmazdı- aynı şekilde bu konudaki anlamada da Hakkın 'Sizi *deneyeceğiz, ta ki öğrenelim*'[490] ayetinde belirtildiği üzere anlamada da Hakkın yerini alır. Hak kendisini bilgi edinmek amacıyla kulunu denemek özelliğiyle nitelemiştir.

Bütün bunlar, birlik niteliğindeki naiplik ve vekilliktir, yoksa var olanların sahip olduğu kesbe öre, onları var etmesi yönüyle birlikten başka olan naiplik değildir. Çünkü O, kazandıklarıyla her nefs üzerinde kaim olandır. Başka bir ayette '*Her nefs kazandıklarıyla rehindir.*'[491] buyrulur. Yani kesbi kendisini sınırlamıştır. Hak olmasaydı, varlıklar birbirlerinden ayrışmaz ve tek varlık olarak kalırdı. Nitekim başka bir yönden zaten böyledir.

Buna şöyle misal verebiliriz: İnsan, tüm bireyleri kapsayan genel tanımı bakımından birdir, çünkü bütün insan bireyleri, insanlıkları yönüyle tektir. Bununla birlikte Zeyd'in Ömer olmadığını veya diğer insan şahısları olmadığını biliriz. Hakkın onları temyiz etmesi, onların (dışta) var olmalarından ibarettir. Onların birbirlerinden ayrışması ise kendilerinden kaynaklanır. Bu nedenle 'mertebenin kelimesi', kendisinden var olan her şeye 'ol' sözüne ilave bir şey olmamıştır. Bu nedenle var olan her şeye sadece 'ol' sözü sirayet etmiştir. 'Ol' sözüyle kal-

saydık, tek hakikat görülürdü. Hâlbuki biz bu kelimenin eseriyle birlikte kaldık ki, onlar da var olanlardır! Böylelikle var olanlar çoğalmış, artmış ve şahısları itibarıyla birbirlerinden farklılaşmışlardır. Binaenaleyh bütün var olanlar tanımlarında birleştiklerinde, bu hakikatte Hakkın kelimesinin bulunduğunu anladık; söz konusu kelime 'ol'dur. 'Ol' varlık bildiren bir emirdir ve ondan sadece var olma ve varlık anlaşılır. Bu nedenle var olana 'yok ol' denilemeyeceği gibi 'madum ol' da denilmez. Böyle bir şey imkânsızdır. Öyleyse yokluk bazı şeyler için zati bir durumken bazı şeylerde varlığını geçerli kılan şarta bağlı bir durumdur. Bu hakikat nedeniyle Allah sürekli yaratan ve sürekli koruyandır. Hakikat ehline muhalif olanların ileri sürdüğü üzere, arazlar sürekli olsaydı Hak sürekli yaratan ve mevcutların varlıklarını koruyan olmazdı. Hak sürekli yaratan olmasaydı, bu durumda her yaratılmışla birlikte olamazdı. Hâlbuki Allah *'Her neredeyseniz, O sizinle beraberdir.'*[492] buyurur. 'İseniz (küntüm)', hiç kuşkusuz, varlık bildiren bir ifadedir. Dolayısıyla zikrettiğimiz hususu anlayan için, kelimeler arasında ayrıcı olmak naipliğinden daha ince bir naiplik yoktur.

Yedinci naiplik insanın varlığındaki zahiri ve bâtını fiillerde naiplik demektir. Bu, insanın başkasında meydana getirdiğiyle değil, kendisinde meydana gelen fiil ve olaylarla ilgilidir. Allah Teala'nın kitabından buna kaynaklık eden ayet *'ta ki bilelim'*[493] ayetidir. Bilgi, Allah'ın kadim sıfatıdır. Denenmeden ortaya çıkan bu özel bilgi ise burada Hakka naiplikle kast edilendir. Allah Teala kendisinden söz ederken dua edene karşılık verdiğini ve her şeyin melekûtunun elinde olduğunu bildirmiştir. Böylelikle Allah, kendisini 'her şey üzerinde hakim ve kahir olan' diye nitelemiştir. Öyleyse bizi yükümlü kıldığı işlere karşı sabırlı olma iddiasında bulunursak, bu fiilleri yerine getirirken meşakkate katlanmak, Allah'a bir itaattir. Sonra dua edip ardından duanın kalplerimizdeki etkisine baktığımızda, şunu görürüz: Dua başka birisine yönelebilecek bir parça kalmayacak halde tüm zatımızı kaplarsa, hiç kuşkusuz, herhangi bir gecikme olmaksızın hemen karşılık ve icabet gerçekleşir. Duamıza icabet gerçekleştiğinde, bu zevk ve tecrübeyle dua esnasında Hakka yönelimdeki doğruluğumuzu anlarız. Çünkü biz Allah'ın kendinden haber verdiği sözlerde doğru söylediğini biliriz. İlahi edebe riayet olmasaydı, şöyle derdik: 'Dua etmekle O'nu sınadık ki, görelim: *'Bana dua ettiğinde dua edenin duasına karşılık vereyim'*[494] de-

mesinde doğru mu söylüyor? Çünkü bu, '*Sizden sabredenleri ve cihat edenleri bilelim diye sizi imtihan ederiz*'[495] ayetindeki naiplik sahih olsun diye, bir iddia sözüdür. Sonra bu durumu yalan veya doğru sözlü her iddia sahibi için genelleştirerek sınama ve deneme işinde Allah'a naip olduk. Söz konusu iddiacı peygamberler ve iddiasını tasdik edenler gibi doğru iddiaya sahip birisiyse, kendisini denemek üzere ondan istediğimiz delile karşı delil -ki delil her türlü delil olabilir- ortaya koyar. Nitekim yalancıyı da delil istemeyerek deneriz. Bir yalancı kendisine düşmeyen bir iddiada bulunduğunda, talep ettiğimiz delili getiremeyince naip ona şöyle der: '*Allah güneşi doğudan doğdurmakta, sen batıdan doğdurt!*'[496] Bu olabilecek bir iştir. '*Bunun üzerine inkâr eden sustu kaldı.*'[497] Çünkü ona karşı delil ortaya kondu. Öyleyse denemenin asıl nedeni iddianın varlığıdır. Kimin iddiası yoksa, sınanma ve denenmeyle muhatap değildir. Allah bize 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diye sonara kadar bizi sınamamıştır. Bu soruya karşılık biz 'Evet! Bizim Rabbimizsin' demekle Rabbimiz olduğunu kabul ettik. O'nu rabbimiz olarak ikrar etmek, kendisine kulluk edeceğimizi de ikrar etmemiz demektir. Kulluk özü gereği efendiye itaati gerektirir. Öyleyse bunu iddia ettiğimizde, iddiamızda doğruluğumuzu denemek üzere Allah bizi yükümlü tutmuştur.

Şöyle diyebilirsin: Ayette geçen bu söz alma şahitliğini bilmiyoruz. Çünkü böyle bir söz aklın değil imanın nasibidir ve zorunlu bir durum değildir. Mümin olmayan bir akıl sahibi bu yükümlülüğün ve sözün altına nasıl girebilir ki? Şöyle deriz: Akıllı insan aklıyla yaratıcısına tazimi zorunlu sayar. Yaratan Allah'tır, çünkü Allah kendisine aklı verendir. Akıl sahibi için bizim için resul konumundadır. Böylelikle akıllı, kendi teorik düşüncesiyle varlığında kime dayandığını düşünür. Acaba sürekli var mıdır, yoksa kendisini var eden midir? İki şık aynı anda geçerli olamaz. Daha önce bu kitapta bu meseleye değinilmişti. Böyle bir şey ona göre imkânsız olunca, kendisinin aynı olmayan bir yaratıcıya dayanır. Bu kez var olmada dayanağı olanın özelikleri hakkında düşünür. Bu düşünme sonucunda ise Yaratıcısını yaratılmışlığı gerektiren bütün özelliklerden tenzih eder. Bunun nedeni, kendisi gibi birisine ibadet edemeyecek olan nefsin gücüdür. Başka bir ifadeyle nefs, yaratılmış olduğunu bildiği kendisi gibi mümkün ve yaratılmış birisine ibadet edemez. Bu durumda akıl, ibadet edeceği Yaratıcının -

çok değil- tek olması gerektiğini delille öğrenir. Akla göre Yaratıcı, benzeri olmayandır ve tazimi, hamdi ve senayı hak eden bir mertebedir. Böylelikle mümin için resul mesabesinde olan akıl, delillerin verisine göre, Yaratanın mertebesinin hak ettiği özelliklere göre O'na saygı göstermeyi zorunlu sayar. İnsan da aklın gereğiyle Yaratanı tazime, O'nu yüceltmeye ve tenzihe koyulur. Efendi olmanın hak ettiği şeyi akıl bilir ve o özelliklere göre efendi karşısında davranır. Böylelikle akıl, teorik düşüncesiyle, kendisini bilme ve Yaratana ibadeti zorunlu saymada Hakkın naibi olur. Çünkü akıl düşünerek zelil olduğunu ve dışta var olabilmek için hâdisliği gerektiren özelliklerden uzak birine muhtaç olduğunu bilir. Binaenaleyh mümin olmasa bile kendi deliliyle yaratanı birleyen bütün akıl sahipleri, bu naipliğin kapsamı altına girer.

Bu durum sahih bir hadiste 'Bildiği halde ölen kimse...' şeklinde belirtilir. Burada Hz. Peygamber 'söyleyen veya iman eden' dememiş, bilgiyi zikretmiş ve şöyle buyurmuştur: 'Allah'tan başka ilah olmadığını bildiği halde ölen kimse cennete girer.' Allah'ı birleyen herkesi Allah cennete sokacak -başkasını değil-, nebiler ve müminler de iman sahibi büyük günah sahiplerine şefaat edecektir. Çünkü nebiler hayır getirmek üzere gönderilmişlerdir ve bu hayır imanla ilgilidir. Peygamber gönderilmeyen veya fetret döneminde bulundukları için iman etmeyen muvahhitlerden her biri tek başına bir ümmet olarak diriltilecektir. Kendilerine peygamber gönderildiği halde Yaratıcının birliğini bilmekle birlikte peygambere iman etmezse, cehennemliktir. Böyle bir insan ateşten Yaratıcısının çıkartmasıyla çıkabilir (şefaatle değil). Çünkü ateşte ebedi kalmak, nassın bildirdiğine göre, hangi tarzda tevhide ulaşırlarsa ulaşsınlar tevhit ehli için söz konusu değildir. Cehennemde sadece Allah'a şirk koşan veya bir kuşkudan veya hakkı verilmiş teorik bir araştırmadan kaynaklanmadan Allah'ın niteliklerini reddedenler (muattıl) kalabilir. Öyleyse cehennemde sadece teorik araştırma gücüne sahip oldukları halde araştırmayı yapmayan taklitçi-müşrikler ve muattıl olan kalabilir.

Bu faydası çok ve aslı doğru bir meseledir. Kuran'dan bunun kaynağı *'Bir burhanı olmadığı halde, Allah ile birlikte başka ilaha dua eden...'*[498] ayetidir. Yani gerçekte burhan olmasa bile, zannınca burhan olduğuna inanacağı delili olmayan demektir. Böyle birisi yine de kendi

gayretini deliline harcamıştır. Allah ise herhangi bir nefsi yapabileceğiyle yükümlü tutar. Bu, insanların kendisinde derecelendikleri bir meseledir. Allah Teala şöyle der: *'Onun hesabı Rabbinin katındadır.'*[499] Yani Allah'ın kendisine verdiği teorik/nazarî araştırmayı tam yapıp yapmadığıyla ilgili hesabı Allah'a kalmıştır. Sonra şöyle der: *'Kâfirler felah bulmaz.'*[500] Kâfir bilip de örten demektir; bilmiyorsa, kâfir değildir. Allah peygamberine 'Rabbim! Bağışla ve merhamet et' demesini emretti. Bu fark, istidadının ölçüsünce, teorik araştırmayı yapıp deizme (muattıla) veya şirke ulaşmayanla ilgilidir. *'Sen merhamet edenlerin en hayırlısısın.'*[501] Çünkü onlar, Allah'ın kendilerine verdikleri yeteneği aşmadılar. Böylelikle farkında değillerken onlarda Allah'ın peygamberi şefaatçi olmuştur. Ateşten çıkarak mutluluk kendilerine ulaştığında ise, kuşkusuz ki Allah peygamberin onlar hakkındaki isteğiyle onları bağışlar. Çünkü Peygamber, Allah kendisine böyle demeyi emrettiğinde, şöyle der: *'Rabbim! Bağışla, merhamet et.'*[502] Allah'ın peygamberine böyle duayı emretmesi, ona olumlu karşılık vereceği anlamına gelir ki nitekim öyle de olmuştur. Onlar cennete girdiklerinde peygamberin değerini öğrenirler, cennette kendisine dayanırlar. Hz. Peygamber en büyük efendidir!

Bu dua, Âdem'den İsrafil'in üfleyeceği bayılma üflemesine kadar bu mesabedeki herkesi kapsar. Çünkü onun duasına tahsis edilenler, bu nitelikteki kimseler ile merhamet edilmesi ve bağışlanması gerekenlerdir. İçimizdeki bütün naiplerin bu farkı zihninde tutması gerekir. Ümmet içinden bu hakikate muhalefet etmede mazereti olan herkese Allah *'Rabbim! Bağışla, merhamet et, sen merhamet edenlerin en hayırlısısın'*[503] şeklinde ifade edilen bu şefaatte bir hisse ayırır.

Dostum! Bu şefaatten nasibini unutma ve kuruluğun baskın gelmesiyle Allah'ın rahmetinin sadece müminlere ulaşacağını iddia edenlerden olma! Böyle bir insan, rahmetin zorunluluk yoluyla ulaştığı kimseyle ihsandan ulaştığı kimseleri ayırt edemez. Bu, peygamber ve naiplerinin dünya hayatında o kimselere şefaatidir. Ahirette ise cennete girene kadar farkında değillerken Hak onlar adına bunu yerine getirir. Cennete girdiklerinde ise, dünyada şefaati kabullerini sağlayan alameti kendilerinde görürüz.

Kuran okuyan herkesin Kuran'ı iyi düşünmesi gerekir. Kuran'da Allah'ın peygamberine tebliğ etmesini veya söylemesini veya bildirmesini emrettiği her emri alıp onu okurken anlatıcı olmadan söylemesi gerekir. Bu konuda niyet, irade ve teveccüh sahibi olması gerekir. Peygamberin taraftarlarından olmak istiyorsa, bu emrin Hak tarafından kendisine verilmiş bir emir olduğunu aklında tutmalıdır. Çünkü Allah nebiliği yaratıklarında gizlemişken bazı yaratıklarında izhar etmiştir. Öyleyse zahiri olan nebilik, zuhuru kesilmiş nebilikken, bâtını nebilik dünyada ve ahirette süreklidir. Çünkü ilahi vahiy ve rabbani inzal kesilmez, çünkü âlem onun vasıtasıyla korunur. Bütün âlemin bu inzal ve vahiyden bir nasibi vardır. Onların bir kısmını Allah zikretmiştir. Bir ayette *'Rabbin arıya vahyetti'*[504] buyurur. Karınca şöyle der: *'Ey karıncalar!'*[505] Hüdhüd Süleyman'a *'Senin bilmediğini bildim'*[506] demiş. Hz. Peygamber müçtehitler hakkında söylediğini söylemiş ve onların yaptıkları içtihatlarda isabet etmelerini şart koşmamış, isabet etseler de yanılsalar da sevap alacaklarını belirtmiş, isabet eden ile hata edenin ücretini ayırt etmiştir. İşte bu, garip ve değeri yüksek bir naipliktir. Onu herkes bilemez.

Sekizinci naiplik Hakkın tekliğini çift yapmak bakımından olan naipliktir. Bu durum Hakkın ona onun Hakka tecelligah olması bakımından böyledir. Hak kendisinde kemaliyle görürken o da kendisini Hakta kemal üzere görür. Bu durum, Hakkın kendiliğinde sahip olduğu ilahi isimlerle ilgilidir. Bu suret, Rahman'ın gölgesinden ibaret olan insan-ı kâmilin aynasında ortaya çıkabilir. Böylelikle onun adına da bir arş koymuştur. İnsan bu arşın ve Hak da kendisine nispet edilen arşının üzerinde karşılıklı oturmuş ve istiva etmişlerdir. Bunun misali Hakkın cennet ehlini nitelerken söylediği *'Karşılıklı döşekler üzerinde yaslanmışlardır/dayanmışlardır.'*[507] ayetidir. Yani onlar birbirlerinin karşısında bulunur. Ayette geçen 'ittika', ceberut özelliğiyle dayanmak ve itimat etmek demektir. Hakkın kuluna 'dayanması' (ittika), Haktan zuhur eden ve insan-ı kâmilden görünmeden bâtın kalan hususlarla ilgilidir. Çünkü o dayandığından yüksektir. İnsan-ı kâmil ise Hak kendisinde bâtın kaldığında zuhur ettiği naiplikte Rabbine dayanır. Böylelikle müşahede ve görülen şey, başkasına değil, görene ve şahide nispet edilir. Nitekim fiiller mertebesinde de -alışkanlıklar gereği- fiil yaratılmışa nispet edilirken Hak bâtındır. Âdetin aşılması durumunda, fiil ya-

ratılmışa değil, Allah'a nispet edilir. Çünkü âdetin aşılması yaratılmışın kudretinin dışındadır. Böylelikle Hak, her ne kadar yaratılmışta olsa bile, zuhur eder ve ortaya çıkar. Yaratılmışın varlığı Hakkın varlığını ikilemiştir, çünkü yaratıklardan mücerret bir halde Hak adına düşünülemeyen her hakikat, özü gereği yaratıkların varlığını talep eder. Öyleyse Hak ve halkın bilinmesi zorunludur. Çünkü bu ilahi hakikatin Hakkın zatında bir etkisinin olması imkânsız olduğu gibi hükmünün işlevsiz kalması da imkânsızdır; çünkü hüküm, bu hakikat için zati bir hükümdür. Öyleyse ister varlık ister yoklukla nitelensin, halkın ve yaratılmışın bulunması zorunludur. Çünkü o yoklukta sabittir ve bu sabitlik vasıtasıyla eserleri kabul etmek için hazırlanır. Onun yoklukta sabit olması, varlık ağacı için çekirdek mesabesindedir. Binaenaleyh halk, yoklukta çekirdek iken, varlıkta bir ağaçtır.

Ayn-ı sabite imkânda bir çekirdek
Çekirdek olmasaydı olmazdı bir bitki

Benim zuhurum sabitlikten
Var olsaydım ('ol' diye) ilahi emir gelmezdi

Gerçek söylediğimizdir. Öyleyse âlemde sadece çift vardır ve bu çokluğun ikiliğidir. Çünkü ilahi hakikatler çok olduğu gibi mazharları da onların sayısıncadır. Böylelikle mazharlar dış varlıkla nitelenmemiş olsalar bile, hakikatleri bilgide çoğaltır.

Ayn-ı sabite olmasaydı görülmezdi
Ya da ol demezdi veya yönelmezdi ona

Ayn-ı sabite sürekli Allah'a kul
Hak sürekli ona mabud

Hak ona dış varlık kisvesi giydirince
Daha önce yoksunken bu varlıktan

Hükümler varlığıyla onda oluşmuş
Yoklukta ve varlıkta sürekli secde halindedir o

Kendiliğinde bilinen durumun ikiliğinin hükmü ortaya çıktığında, ancak misillik olabilmiştir, başkası geçerli ve sahih değildir. Çünkü misil olmasaydı, onu kendi zatıyla bilemez veya da ona mukabil olamazdı. Öyleyse (misil olarak) sadece insan-ı kâmil veya insan vasıtasıyla âlemin toplamı vardır. O halde insanın var olması zorunludur ve (sözü) onunla sınırlı tutalım! Allah ile insan-ı kâmil arasındaki sabitlik hükmü, varlık hükmüne aykırıdır. Varlık hükmüyle insan Hakkın varlığını ikileyen iken sabitlik böyle bir özelliğe sahip değildir. Çünkü Hak ve halk, sabitlikte birlikte bulunurken varlıkta beraber değillerdir. Sabitlikte eşitlik olunca, sabitliğe itidali ve taraflardan herhangi birisine meylin olmayış özelliğini verdik. İşte bu yüksek menzil ve eserleri genel durumdur. Hak suretlerde zuhur ettiğinde, itidalî misillik olmaz. Böylelikle misil, tecellinin gerçekleştiği suretlerde olur. Suret ruhani bir suret ise, ruhların kendiliklerinde sahip oldukları hükümler ona nispet edilir; cisimsel bir suret ise, cisimsel suretlerde ortaya çıkan hükümler nispet edilir. Bu ise Hakkın gazap, rıza, sevinmek, inmek, koşmak gibi fiillerde hallerin başkalaşmasıyla doğal özelliklerle nitelenmesidir. Hak sana kendinden bir şeyi nispet ettiğinde, hangi şeyde onu ispat ettiğine bak! Hangi suretten dolayı bunu yapmıştır? Böylelikle o surete ait nispete göre hüküm verirsin. Sadece misil ve misilden başkası vardır! Böylece sekizinci naiplik hakkında da yeterli açıklamayı yapmış olduk.

Dokuzuncu naiplik, iki misil arasındaki makul berzahta zuhur etmektir. Bu berzah, Hak ile insan-ı kâmil arasındaki ayraç ve fasıl demektir Söz konusu fasıl, Hakkın yaratıklardan ayrışmasını gerektirmiştir. Böylelikle kimin daha layık olduğuna bakar. Onun yeri, bir misal vermek gerekirse, kendisinden gölgenin uzamış olduğu şahıstaki gölgedir. Şahıs ile kendisinden ayrılmış uzamış gölge arasındaki gölge, berzahtır ve o berzah bulunduğu şahsa bağlıdır. Öyleyse gölge ona daha layıktır. Öyleyse yaratılmışlar Hak vasıtasıyla O'ndan ayrılmıştır, yoksa kendileri vasıtasıyla Hak'tan ayrılmış değildir. Çünkü halk Hakkın nitelikleriyle bürünmüş iken Hak yaratıkların özelliklerine bürünmüş değildir. Bu nedenle halk Hak ile zuhur etmiş, hâlbuki Hak halk ile zuhur etmiş değildir. Çünkü Hak sürekli kendisi nedeniyle zuhur edendir ve zuhur ederken herhangi bir şeye muhtaçlıkla nitelenmesi mümkün değildir. Hâlbuki halk dışta zuhur ederken Hakka muhtaçtır.

Burada 'halk' derken başkasını değil, misil olan insan-ı kâmili kast etmekteyiz. Çünkü sözünü ettiğimiz fasıl ve ayraç, iki misil arasındadır. Bu nedenle fasıl, hiç kuşkusuz, iki mislin hükmüne de sahiptir, çünkü o, bizatihi her bir mislin mukabilidir. Fasıl olmasaydı, bir misil ötekinden ayrılmazdı. Hakkın misli olman *'Sizi halifeler yaptıklarından infak edin'*[508] ayetinde belirtilir. Başka bir ayette *'O sizi yeryüzünün halifeleri yaptı, bir kısmınızı ötekilerden üstün yaptı'*[509] ve *'Bir kısmınız ötekileri hizmetçi edinsin'*[510] denilir. Bu, insanlık kemalini vermekle ilgilidir ki, bu da onların bir kısmı adına surettir. Onlar, Allah'ın yükselttiği kimselerdir. Üzerlerine yükseltildikleri kimseler ise, hayvan-insanlardır. Hakkın senin mislin olması, kendisini senin hakkın olan hususlarda kendini sana vekil yapmasıdır. Hak, hakkı sana ait olan şeylerde senin adına tam yetkiyle işlerin bırakıldığı bir vekil olarak tasarrufta bulunur. Çünkü kuluna dönük ihsanın bir gereği olarak Hakkın vekilliğinin devrî olması zorunludur. Allah kulunu unutma ve gaflet sahibi olarak yarattı; bu iki özellik, insanın yaratılışına gelen hallerdir. Haller ise - herhangi bir varlık dışarıda bırakmaksızın- varlıkla nitelenen herkeste mutlak hükümrandır. İnsan hareketlerinin herhangi birisinde gafil kalıp o harekette kendi nefsiyle tasarruf ederse, Hakkı vekillikten düşürmüş sayılır. Vekâlet devri olunca, tasarruf yoluyla vekâletten azledilen, işin sahibi haline gelir ve artık sadece Allah tasarrufta bulunur. Çünkü Allah Müzzemmil suresinde sana kendisini vekil edinmeni emretti. İşte devrî vekilliğin faydası budur ve bu Allah'ın kuluna bir emridir. Allah bu emri tevhide bağlayarak şöyle der: *'Doğunun ve batının rabbi, O'ndan başka ilah yok, O'nu vekil edin.'*[511] Bu ayet, yönlerdeki tasarrufa işaret eder. Burada sadece doğu -ki zahirdir- ve batı zikredilmiştir. Batı, 'bâtın' demektir. Bir varlıkla yani güneşle doğduğunda, maşrık adını alırken battığında batı adını alır. İnsanın da zahiri ve bâtını vardır. 'Ondan başka ilah yoktur.' Zahirinde ve bâtınında onu vekil edin. Çünkü o doğunun ve bâtının rabbidir. Kuran'ın ne kadar sırlı olduğuna bakınız!

Söylediğimiz ve söyleyeceğimiz bütün bu naiplikler tevhit naipliğidir, başka da bir şey değildir. Sen zuhur edersen, O'dur zuhur eden; sen zuhur etmezsen, yine O, O'dur. Çünkü bir sadece O'dur ve zuhur eden Bir'dir. Sen zuhur etmezsen, O'dur. Çünkü bir, kendinde, ancak hüküm ve nispetlerle bölünebilir. Allah Teala pek çok isim sahibidir.

Yani Allah nispet ve hüküm sahibidir. O'nun bizimle olan mutlak birliği, çokluk birliğidir. Hakikat birdir. Bu nedenle bir vakit zuhur bize nispet edilirken bir vakit O'na nispet edilir; bir hükümde O'na izafe edilir ve bir hükümde bize izafe edilir. İnsanın kendinde bulunduğu durumun Hakkın kendisinde bulunduğu şey olduğu belli olmuştur, Hak ve insan bu şeyde sırayla zahir ve bâtın olarak bulunur. Biri zuhur edince öteki bâtın kalır. Zuhur eden bâtın kalanın naibidir ve naiblik kendinde bâtın kalanın naibidir. O zuhur edenden bâtın kalmıştır. Öyleyse halifelik ve vekâlet, süreklidir. Başka bir ifadeyle o, dünya ve ahirette sürekli ve ebedi bir naiplik ve halifeliktir. Hak nefeslerin günlerinden her bir gün bir gündedir. Yani Hak kendisini vekil edindiğin günde bulunur. Çünkü Hak senin adına tasarrufta bulunur ve seni halife atadığı işte seni tasarruf sahibi kılar. Böylece sen halifenin (Hak) emrinden tasarruf edersin. Bu durumda sen halifenin halifesisin. Nitekim Hak da vekâlet yoluyla 'mülkün mülküdür.'

Varlığın üzerinde bulunduğu durum budur. Bizim ile bu konuda insanlar arasındaki fark, bizim bilmemiz, onların basiretlerinin üzerlerindeki perdeler, kilitler, kalplerinin üzerinde ve içlerindeki kilitler nedeniyle bilmeyişleridir.

Onuncu naiplik ölülerin tevhit naipliğidir. Çünkü ölümle örtüler açılır ve herkese hakikat görünür. Fakat ölümle herkes için gerçekleşen keşif, sadece genel içinde o meseleyi (daha önceden) bilenlere mutluluk verebilir. Perde kalkıp bildiği şeyi gözle gören mutludur. Ölmeden önce müşahede sahiplerine gelirsek, bu bilgi, onlar adına görmek yoluyla gerçekleşmiştir. Ölümden sonra keşif ehli, gözden hakka'l-yakin'e intikal ederken alim bilgiden görmeye intikal eder. İki grubun dışındakiler ise körlükten görme haline geçerler. Böylelikle daha önceden bir bilgileri olmadan körlük perdesinin gözlerinden kalkmasıyla gerçeği görürler. Öyleyse ölüm esnasında ve perdenin kalkmasıyla her grup adına bir artışın olması kaçınılmazdır. Bu nedenle sahabeden birisi şöyle demiş: 'Perde kalksaydı' -ki burada senin bir perden olduğunu ifade etmiş oldu- sonra şöyle eklemiştir: 'Yakinim artmazdı.' Yani bildiği konuyu gördüğünde, bir kesinlik artışı olmazdı. Başka bir ifadeyle bilgide artış olmazdı. Fakat perdenin kalkması, daha önce sahip olmadığı bir bilgi verir. Böylelikle bilgi sahibiyse, bilgisi hakkındaki 'yaki-

nim artmadı' sözü doğru olur; ya da görmüşse, görmesinde bir artış olmamıştır. Yoksa perdenin kalkmasıyla, sahip olmadığı herhangi bir şeyi elde etmemiş değildir. Öyle olsaydı, böyle bir nitelikteki insan adına perdenin ortadan kalkması anlamsız ve faydasız olurdu.

Fakat gözler anlamın inceliğini görür
Bunun için Kelim Musa görmek istedi

Binaenaleyh perde olduğu sürece, onun ardında -yokluk değil- var olan bir şey bulunuyordur. Kulun Hakka bu naipliği berzahta gerçekleşir ve böylece kul hüküm sahibi olarak Hakkın suretiyle zuhur eder. Aynı zamanda bu hayal âlemindeki bir naipliktir ve kul bu dünya hayatında üzerinde bir otorite bulunur. Böylelikle bakanın göreceği şekilde dilediği manaları bedenlendirir. Bu durumda kul, bu otoriteden büyük bir pay sahibi olmuştur. Şu ayete bakınız! Allah *'Ona öyle geldi'*[512], yani Musa'ya *'onların sihirlerinin koştuğu'*[513] demiştir. Kastedilen sihirbazların yaptığı sihirdir. İpler gerçekte koşmuyordu, sadece Hz. Musa'nın ve orada bulunanların gözünde 'koşuyor görünmüşlerdi.' Sihirbazlar gerçeği biliyordu, çünkü sihirbazlar onları ip olarak görmekteydi. Bir yolcu oradan geçseydi, ipleri sihirbazın gördüğü gibi ip olarak görecekti. Hz. Musa'daki gibi, hayal âlemi üzerinde vekâlet sahibi birisi öyle değildir. Çünkü o bedenlendirdiği şeyi onların bedenlendirdiği gibi beden olarak görmez. Hz. Musa onları mana olarak görür. (Bilir ki) bu iş sihirbazların yaptığı bir iştir. Hz. Musa'nın örneğinde, sihirbaz ile bu vekilliğin sahibi arasındaki fark, Hakkın onu vekili yapmasıdır. Böylece Hz. Musa da O'nu vekil edinmiş, elindeki asayı Hakkın emriyle atmıştı. Bu emir, kendisini vekil edinenin emriydi. Nitekim Allah kendisine şöyle demişti: 'Asanı yere at.' Bunun üzerine Hz. Musa asanın yılan olduğunu görmüş ve korkmuştu. Allah sihirbazların iplerini ve değneklerini ilahi emirden atmadıklarını bildirmiştir. Sihirbazlar iplerini isimlerin hükümlerinden hareketle atmıştı. Söz konusu isimler bakanların gözlerini sihirbazın göstermek istediği şeye çevirmek özelliğine sahipti. Başka bir ifadeyle sihirbaz bu isimleri kullanarak -bakılan şeyi değil- bakışı değiştirme gücüne sahipti. İlahi emir vasıtasıyla iş yapan naib ise bakılanın kendisini değiştirirken bakış da ardından gelir. Öyleyse naip bu işi yaparken, bakmak ve bakıştaki fiil ile bakılan şey-

deki fiil ancak (değnek veya ip) atıldıktan sonra bir değişme gerçekleşmiştir. Kendisini atanın mülkünden çıktığında, Allah bakılanın değiştirilmesini naip adına üstlenirken naip olmayanda (sihirbaz) oradakilerin bakışının değiştirilmesini üstlenir. Söz konusu kimse bu isimler hakkında bilgisi olan kimsedir ve o bilgi 'simya' diye isimlendirilir. Simya, bakanların gözlerinde, eşya üzerindeki alametlerin bilgisi demektir.

İnsanların geneli, ölümle perdenin kalkıp berzaha intikal etmeleri esnasında dünyada bedenlerinde oldukları gibi kalırlar. Onlar bir mertebeden ötekine veya bir hükümden başka bir hükme intikal ederler. Arifler ise -ki onlar Hakkın naipleridir- dünya hayatındayken aynı hükme sahiptir. Buradaki naiplik tevhit naipliğidir. Çünkü hüküm ancak atmadan sonra gerçekleşir. Bunun anlamı, yapılan işin atanın mülkünden çıkması demektir. Bu durumda Allah naip adına vekâlet yoluyla o işi üstlenirken sihirbaz adına ilahi gayretin gereğiyle o işi üstlenir. Öyleyse eşyada hüküm sadece Allah'a aittir.

Bu mertebede bu naiblik sahibi adına kalan ise sürekli tasarruftur. Nitekim bunu sıradan insanlar nezdinde keramet, ayet ve harikulade diye isimlendiririz. Muhakkiklere göre ise bunlar harikulade değillerdir; olayları var etmektir. Çünkü gerçekte 'adet' denecek bir şey yoktur! Varlıkta tekrar yoktur ki adet olsun! Dolayısıyla adet haline gelecek bir şey yoktur. Adetleri kabul edenler için *'Onlar yeni yaratmadan kuşku içindedir'*[514] denilir. Allah Teala şöyle der: Onlar her an yeni bir yaratılışta olduklarını bilmezler. Başka bir ifadeyle onlar birinci vakitte gördüklerini ikinci vakitte görmezler ve bu konuda kuşku içindedirler. Öyleyse ne yenilenme ne âdetin aşılması vardır. Allah ehli de gerçeği böyle idrak eder ve gerçek söylediğimiz gibidir. Bu sayede yaratıklar, sürekli (Allah'a) muhtaç kalırken Hak da sürekli varlığı koruyan ve yaratan olur. Âlemin varlığı, sürekliliğini ve bekasını sağlamak üzere, yeniden yaratmayla meydana gelir.

Bak senin fidyen getirdiğin şeydedir
Bilgi gözün görmediğini idrak eder

Bilgi adamları ibrete daha uygun
Göz adamları nazara daha uygun

Akılla nitelenen kimse var ya
Kendini gözden çıkartan bir güce sahip

Keşifle nitelenen de bir güç sahibi ki
Bütün suretlerin üzerine çıkar

Onu sürekli halinde görürsün
Zahir bir halde, başkadan başkaya

Naip olan, bu hayalî-başka varlıklarda dilediği gibi ve dilediği tarzda -fakat vekilinin emriyle- hareket eder ve tasarrufta bulunur. Çünkü vekil yapılan, tasarrufta kendisini vekil atayanın bildiği maslahatı bilmez. Vekilin emri olmadan hatayla ve gafletle tasarruf ederse, Allah onun vaktini korur, çünkü vekâlet daha önce söylediğimiz gibi devridir. Zikrettiğimiz korumayla birlikte, gafletle yapılan tasarruftan meydana gelen iş bu naibi yönlendiren vekâlet sahibinin yönlendirmesinden meydana gelen işin derecesine ulaşamaz. Bunun nedeni mertebelerin ayrışmasını ve üstün olan ile daha üstün olanın bilinmesini sağlamaktır.

Bilmelisin ki, bu mertebe -ki kast edilen bu özel mertebedir- ancak ölümle gerçekleşebilir. Ölüm ise iki türdür: Birincisi zorunlu ölümdür. Bu, insanların geneli nezdinde ve örfte bilinen ölümdür. Kastedilen hakkında *'Onların ecelleri geldiğinde, onu geriye bırakamazlar veya onu öne alamazlar'*[515] ayetinde belirtilen belli eceldir. Diğer ölüm iradi-ihtiyari ölümdür. Bu, dünya hayatındaki ölümdür ve *'Sonra ecel takdir eder'*[516] ayetinde belirtilir. Takdir edilmiş ecelin vakti Allah katında bilinip O'nun katında isimlendirildiği için, onun gerçekte hükmü 'isimlendirilen ecel (ecel-i müsemma, adı konmuş ecel) olmuştur. Bu durum *'Hepsi isimlendirilen bir ecele gider'*[517] ayetinde belirtilir. Yani herkes kendi halinde o ecele gider. İnsan yaşarken bu naiplik onun adına geçerliyken ölürse, tıpkı Allah yolunda öldürülen şehitler gibi, ölüdür-ölü değildir. Allah onu ölüm olmaksızın berzah'a taşır. Öyleyse şehit öldürülmüş ama ölü değildir. İnayete mazhar olan bu insan, büyük cihatta nefsini öldürdüğünde -ki büyük cihat nefisle cihattır- Allah şehitlik hükmü nedeniyle onu rızıklandırır. Böylece dünya hayatında ber-

zahta ona naiplik görevi verir. Öyleyse onun ölümü manevidir. Nefsini öldürmesi ise, nefsine muhalefet demektir.

Daha önce açıklayacağımızı belirttiğimiz on naiplik türünü zikretmiş olduk. Bunlar, ana naipliklerdir. Her birinin içermiş olduğu ve ancak bir naiplik için yapılması uygun fiillere gelirsek, bunlar, sayılamayacak kadar çoktur. Verdiklerine karşılık hamd ve şükür Allah'adır. Bu bölümle ilgili bir husus da zat tevhidinin nurudur.

Bilmelisin ki bir, âlemde tekil ve toplam olarak zuhur eden var olan, bilinen ve takdir edilmiş her şeyin birliğini kuvve halinde içerir. Bilinenlerdeki taksime göre, âlemdeki her şeye özgü bir birlik vardır. Söz konusu birliği o şeye var olan her şeye birliğini veren zat'ın mutlak birliği kazandırmıştır. Aynı zamanda bilinen şeylerin bilgisini de vermiştir. Öyleyse birlik teklerde gözükürken toplamda gözükmez. O halde zat'ın birliği teklerde ve basitlerdeyken toplamın birliği bileşiklerdedir. Bunlar, ilahiyat alanında şeriat diliyle 'isimler' diye ifade edilir. Selim akıllar onları nispetler diye ifade ederken eksik düşünceli sınırlı akıllar onları 'sıfatlar' diye ifade eder. Bir'in hükmünün kendisinde ortaya çıktığı sayıyı açıklayacağız. Çünkü sayı da bir ile ortaya çıkar ve doğal bir dizilişle ikiden sonsuza kadar ulaşır. Birin ortadan kalkmasıyla sayı da ortadan kalkar. Öyleyse illeti olmadan malul kendi varlığıyla ortaya çıkmaz. Âlem, Allah olmasaydı, dışta var olmazdı. Allah Teala zat adını kendisine verdiği gibi dişilik ve erillik anlamı taşıması nedeniyle nefs adını da kendisine vermiştir. Allah şöyle der: '*Her nefs desin ki, Allah katında ihmal ettiğime yazık!*'[518] Bunun üzerine şöyle der: 'Evet! Sana ayetlerim gelmiştir (dişil zamir, nefs). Sen ise onları yalanladın.' Burada erkek zamir gelmiştir. Hâlbuki kişi aynı kişidir. Çünkü nefs ve kişi Araplarda erkek ve dişi olabilir. Bunun nedeni, erkek ile dişi arasında gerçekleşen üremedir. Bu nedenle ilahi yaratmada erkek kelime olan 'söz' zikredilmiş, sonra dişi olan irade gelmiştir. Yani Allah âlemi bir sözden ve iradeden var etmiş, âlem erkek ve dişi bir isimden ortaya çıkmıştır. Allah şöyle demiştir: '*Bizim bir şeye sözümüz.*'[519] 'Şey' belirsizlerin en belirsiziyken söz erkektir. '*Onu irade ettiğimizde...*'[520] İrade dişidir. '*Ona sözümüz ol olur. O da var olur.*'[521] Böylelikle tekvin, sözden iradede ortaya çıkmıştır. Hakikat ise tektir.

Öyleyse zat tevhidinin nuruyla ulvi-süfli, duyuda ve manada, bileşik ve basit bütün yaratılmışlar ortaya çıkar ve bu sayede mutlak birlik her şeye yayılır. O halde sadece bir vardır: Her şey birde, bir ile ve birde ortaya çıkar. Her şeyin birde ortaya çıkması, nefsin dişi olmasından kaynaklanırken bir ile ortaya çıkması nefsin erkek ve edişi olmasından kaynaklanır; birden ortaya çıkması ise nefsin erkek olmasından kaynaklanır. Bütün bu durumlarda ortaya çıkan varlık tektir; etkindir, edilgendir. Edilgen olan, dışta zuhur eden varlıklar ve bilinenler ile dışta var olmasa bile akledilir varlıklardır. Sonra hayvanlarda üreme özelliği yaratılmıştır. Daha doğrusu üç tür üzere doğumu kabul edenlerde bu özellik yaratılmıştır. '*Allah dilediklerine kız çocuk verir.*'[522] Burada Allah tekvin mahalline riayet etmiştir. '*Dilediklerine erkek çocuk verir.*'[523] Burada dölleyeni dikkate almıştır. '*Ya da onları hem kız hem de erkek olarak çift verir.*'[524] Burada her ikisini birden dikkate almıştır. Çünkü onları dişi veya erkek olarak çiftleştirmesi, asıldaki nispetlerin çokluğuna göre, çokluğun varlığından kaynaklanır. 'Dilediklerini kısır yapar.' Yani tenzih isimlerinde olduğu gibi, üremeyi kabul etmeyenleri kısır yapar. Öyleyse varlıkta çokluk birliğinden başka bir birlik yoktur ve sadece zat vardır, ilahlık onun zati niteliğidir. Çünkü Allah zatı gereği '*esma-i hüsna sahibidir.*'[525] Anla! Bu nedenle toplamın birliği veya çokluğun birliği dedik.

Şöyle diyebilirsin: 'Allah âlemlerden müstağnidir.' Şöyle deriz: Bu durum çokluğun birliğine zarar vermez. Çünkü O'nun zat olması, müstağni olmasından farklıdır. Öyleyse zatın anlamı, müstağnilikle nitelenmesinin anlamından farklıdır. Sen bu itirazında, olumsuzlamak istediğini olumlamaktasın ve bunu yaparken benim sözümü güçlendirmektesin! Bundan ilah'a daha güçlü bir nispet de olamaz.

Bu konuda bir mesele daha eklemek istiyorum: Allah Teala zatında âlemlerden müstağni olsa bile, O'nun kerem, cömertlik ve rahmetle nitelenmiş olduğunu bilmelisin. Bu durumda rahmet edilen (merhum), ikrama mazhar olanın (mükrem) var olması gerekir. Bu nedenle Allah Teala şöyle der: '*Kullarım beni sana sorarsa, de ki ben yakınım! Dua edenin duasına karşılık veririm.*'[526] Binaenaleyh Allah dua edene kendi cömertliği ve keremiyle karşılık vermiştir. Hiç kuşkusuz, halle dua etmek, sözle dua etmekten daha kâmil bir duadır. Allah haliyle

dua edene daha hızla karşılık verir, çünkü o zatıyla istemiştir. Zorda kalan muhtaca karşı cömertlik, gerçekte, zorda olmayana cömertlikten üstündür. Mümkün yokluk halinde varlık halindekinden daha çok Allah'a muhtaçtır. Yokluk halindeyken mümküne iddia eşlik etmezken varlık halinde bir iddia taşır. Yokluk halindeki mümküne varlık ihsanı, cömertlik ve ihsan bakımından daha üstündür. Binaenaleyh Allah Tea-la âlemlerden müstağni olsa bile, bunun anlamı, fakirliğin O'nda bulunmasından münezzehliğidir. Ya da kendisinden başka O'na delil olmasından münezzehtir. Bu nedenle Allah âlemi kendi cömertliğinden ve ihsanından var etti. Bu, herhangi bir akıllının veya müminin kuşku duymayacağı bir hakikattir. Aynı zamanda cömertlik Allah'ın zati bir niteliğidir. Çünkü Allah kendisi nedeniyle cömert ve ihsan edendir. O halde âlemin var olması zorunluyken bilginin imkânsızlığı hükmünü verdiği şeyin de olmaması gerekir. Öyleyse nispetler ve -sıfatları kabul edenlere göre- sıfatların var olması gerekir. Ya da başka bir mezhebe göre, isimler olmalıdır. Öyleyse tek hakikatte çokluk bulunmalıdır. Başka bir ifadeyle nispeti veya sıfatı veya ismi kabul eden herkese göre, her halükarda bir çokluk birliği olmalıdır. O halde zatın nurları, var olanlardan başka bir şey değildir. Bunlar, zatın tecellilerinden ibarettir, çünkü onlar, bizim için Hakka delil olmanın ta kendisidir. Bu nedenle Hz. Peygamber 'Kendini bilen, rabbini bilir' demiş, kendisini bildiğinde arifin nefsini Allah'ı bilmeye delil yapmıştır. Nur kendine olduğu kadar göze görünen şeye de delildir. O halde var olanların nuruyla var olanlar ortaya çıktığı gibi, kendilerini var eden de bu nurla onlara görünür. Başka bir ifadeyle var olanlar Yaratıcılarını ancak kendilerinden tanımıştır. Binaenaleyh O, onların talep ettiğidir. Talep yaratılmışlar söz konusu olduğunda muhtaçlığı bildirir. Allah talep edilen iken müstağnidir. Yaratılmışların talep ettiği olması bakımından, onların kendisine muhtaç olması mümkün olabilmiştir. Bu sayede Allah da onlardan müstağni kalabilmiştir. Allah'ın onların talebini kabul etmesi, (kendilerine muhtaç olmasından kaynaklanmaz) cömertlik ve keremden kaynaklanır.

Öyleyse zatın tecellileri, mümkünlerin varlıklarının üzerine yayılır ve sonra geri döner. Böylelikle Hak kendisini idrak eder. Bir şeyin nuru kendisini yakmaz. Mümkün yokluk halinde yanmayı kabul edici değildir. Varlıkla nitelenmiş olsaydı, varlık gerçek sahibine dönsün diye,

varlığı yanar, mümkünler sabitlik şeyliklerindeki hakikatlerinde kalırdı. Zatın tecellileriyle Hakkın aynasında mümkünlerin çokluğu zuhur etmiştir. Hak onları kendi zatında mümkünlerin hak ettikleri -ki onlar bu hakikatlerde bulunur- hakikatlerine göre kendi nuruyla idrak eder. İşte bu, âlemin zuhuru ve bekasıdır. Öyleyse hikmet bakmada olduğu gibi gözün idrak ettiği şeyde ve neyi idrak ettiğinde ve kimin idrak ettiğindedir. Başarıya erdiren Allah'tır.

Haktadır, gözün varsa, halk
Halkta da Hak var, akıllıysan

Gözün ve aklın varsa, bu kez
Bilfiil bir şey görürsün

Kevnin hayali çünkü en geniş mertebe
Akıldan histen daha geniş

Şekle sokmak mertebesi hayale ait, ibret al
Her şeyi şeklin kabzasına sokar görürsün

Bütündür dersen, belli bir parçadır da
Parçadır dersen, bütün için bütünle var olur

Ondan başka bilinen bir misil yok
Var edeniyle birdir, o misil için misil olandır

Onu bilmem en tatlı şey
Bal yemekten daha tatlıdır bana

Burada ilhak tevhidi belli olur. Çünkü görülen şeyler zatının aynasında ortaya çıktığında, gören insan, kendi nuruyla zatında onları idrak eder. Böylelikle kendisini zatında gördüğü için gören görülene katılır. O varlıkta birdir. Çünkü görülen mümkünler, bu halde yoklukla nitelenmiştir ve daha önce zikrettiğimiz gibi görene gözüktükleri halde onlar var değillerdir. Bu zuhur, ilhak tevhidi diye isimlendirilir. Yani zorunlulukta mümkün zorunluya katılmış, zorunlunun bizatihi sahip olduğu nispet ve isimleri mümkün için zorunlu yapmıştır. Binaenaleyh Allah kendisinin dışındaki her şeyi genel anlamda var ederken hayal

kendi dışındaki her şeyi genel anlamda var eder. O halde hayal, hayali zorunluluk mertebesinde Allah'ı bile var edendir. Hak ise edilgenlik mertebesinde hayali var edendir. Bu durum hayal ile Hak arasındaki benzerlikten kaynaklanır.

Hepsi sınırlama altına girer, hepsi
İmkânsız olmayandan başka bir şey yok (bu kısma girmeyen)

Edilgene şaşılır, failinin zatında
Onunla fail olun, hepsi toplanmıştır

Şaşılacak dediğimiz varlık üzere
Hepsi de getirdiğimizi parçaladılar

Kendisinin dışındaki her şeyi var etmede hayal var etme gücünde Hakka katılabilince, bu yönüyle o, insan-ı kâmil diye ifade edilen şeydir. Çünkü Hakkın suretinde ondan başka olan kimse yoktur. İnsan-ı kâmil kendinde kendisinin dışındaki bütün bilinenleri var edebilir. Var olanların Hak ile ilişkisi de böyledir. Öyleyse ilhak tevhidi, hâdis varlıklardan birisi kendisi olsa da, hayal tevhidinin ilhakıdır. Bu ilahi tahsis -ki onun hakikati bunu verir- kendisine aittir. Binaenaleyh hayalden başka Hakkın suretini kabul eden bir şey yoktur. Söylediğimizi iyice anlayınca, onun vuslatta nihayette olduğunu da anlarsın. İşte bu vuslat ve ittisal tevhidi diye isimlendirilir. İstediğin terimi kullanabilirsin. Öyleyse bu tevhitte iki misil arasındaki yegâne ayrım, onların misil olmasından ibarettir. Bu ikisi şairin dediği gibi şöyledir:

Cam inceldi şarap inceldi
Birbirine benzediler iş karıştı

Sanki o ikisi şarap bardak yok
Sanki bardak olmuş ikisi, şarap yok

İttisal o kadar güçlüdür ki, 'O, O'dur, iki makul mertebede zuhur etmiştir' denilir. İki mertebe olmasaydı, verdiğin iki misil arasındaki temyizi bilemezsin. O halde varlıklardan herhangi birisi teşbihin dışına çıkmaz. Bu nedenle '*O'nun benzeri bir şey yoktur (ke-mislihî)*'[527] buyurdu. Burada *ke* harfi nitelik bildirir, zait harf olarak getirilmemiştir.

Hakikatler hakkında bilgisi olmayan bazı insanlar ise, teşbihe düşmekten korkarak, onu zait saymışlardır. Allah misle misilden başkasının benzemesini reddetmiştir. Binaenaleyh misle benzeşmenin olumsuzlanması, misilden de benzerin olumsuzlanmasıdır. Bunlar, birbirine girmiş nurlardır.

Mislin misle dahil olması gibi
Hakikatte ve şekilde

O gerçekte kendi zatındadır
Gölgenin gölgeye dahil olması gibi

Burada bu menzilin içerdiği şeylerin az bir kısmını zikretmiş olduk. Bu menzilde zikrettiğimizin dışındaki ilimlerden birisi Allah'ı bilme menzilinin Allah karşısındaki yerinin bilinmesidir. Kendisine nispet edilen sıfatların O'nunla didişmeyen başkasının menziliyle ilişkisi nedir? İndirilmiş farz, bu menzilden öğrenilir. Bu farz ile indirilmiş olandan çıkartılan edilen farzın ilişkisi nedir? Aklî kanıtların ve delillerin durumu bu menzilden öğrenilir. Bunlar, Yaratanları hakkında O'nun hak ettiği ve bizzat kendisinin onayladığı hükmü verirler. Çünkü Allah Teala bazı ayetleri derin akıl sahipleri için ortaya koymuştur. Onlar Allah'ın kendilerinde yarattığı aklî güçle söz konusu ayetlerin anlamlarını öğrenirler. Aklın kendisini de akıl için bir ayet yapmış, ona hatırlama gücünü vermiştir. Bu güç Hak'tan kendisine tecelli eden şeyleri hatırlatır ve bu sayede Hakkı müşahede ve görerek tanır. Sonra Allah doğa perdelerini aklın üzerine çekmiş, onu delil ve ayetlerle kendisini bilmeye çağırmış, ilk delilin kendisi olduğunu bildirmiştir. Öyleyse aklın önce kendisine bakması gerekir.

Akıllı kimsenin sınırlarında durması gereken hadler, bu menzilden öğrenilir. Bu bağlamda zahirin bir haddi vardır, bâtının haddi vardır, matlaın haddi vardır, haddin haddi vardır. Kim nefsinin haddinde durursa, başkasının haddinde de durması yaraşır. Bu had, bütün bu zikrettiklerimizi ve varlığın kendinde bulunduğu durumu içerir. Hadler olmasaydı, bilinenler birbirinden ayrışmaz ve bilinmezlerdi. Bu nedenle Allah peygamberinin diliyle yeryüzünün yapısını başkalaştıranları telin etmiştir. Kastedilen, yeryüzündeki sınırlardır. İki benzer kendileri

nedeniyle bir araya gelince ve kendilerini var edeni belirlemeyi başaramayınca, ilahi isimler yüz cennet derecesiyle kendilerine yönelmiştir. Bunları keşif ehlinin gözleri üzerinde yüz cehennem derekesi perdelemiştir. Böylelikle iki misil, bütün olarak uhrevi âlemin yönelmesini gerektiren bu bir araya gelmeyle mutlu olmuşlardır.

İki mislin zati hükümde bir araya gelmesi, bu menzilden öğrenilir. Böyle olmasalardı, misil olmazlardı. Bir şeyin misli olmayan şeyle ortak olduğu özellik bu menzilden öğrenilir. Bu yönden bir şey, ötekinin misliyken başka misillerinin bulunduğu başka durumlarda o şeyden farklılaşır. Öyleyse genel olarak misli olan bir bilinen olmadığı gibi sadece benzer ve misiller vardır. Bu nedenle misaller verilir ve yine bu nedenle Allah'a misaller vermemiz yasaklanmıştır. Bunun sebebini açıklarken Allah şöyle der: *'Çünkü Allah bilir de siz bilmezsiniz.'*[528] Allah'm misaller vermesi de O'nun bilgisindendir ve onları bir bilgiye göre verir. O halde misalleri Allah'ı bilenler verebilir. Onlar, Allah'ın öğretim işlerini üstlendiği kimselerdir. Bunlar sadece nebiler ve velilerdir. Bu, aklın yeteneğinin ardındaki bir makamdır. Burada müfekkire gücü bakımından aklın tek başına idrak edemeyeceğini kast ediyoruz. Çünkü aklın fikir gücü bakımından Allah hakkındaki bilgisi tenzih bilgisidir. Misaller vermek ise teşbihtir. Misal vermetle teşbihin yeri ince bir noktadır ve bunu ancak benzetilenle kendisine benzetmenin yapıldığı kimseyi bilen anlayabilir. Benzetilen bilinmiyordur. Bu durumda kendisi için misal verilen şey de ilinmiyordur. Bu konuda teorik güçten hareketle hüküm vermek, bütün müminlere haram ve gerçekte selim akıl sahibi bütün akıllılara göre ulaşılması mümkün olmayan bir iştir.

Şahitlikte bazen dört şahidin gerekli olması bu menzilden öğrenilir. İddia sahibinden delil istenilmesini gerektiren neden bu menzilden öğrenilir. Çünkü iddia sahibi iddiasıyla hüküm vermek istemiştir ve hüküm vermek ilahi bir niteliktir. İddia ettiği şey gördüğü veya görmediği bir şeydir. Görünen bir şey sabittir. Onu iddia etmemiş olsa bile, tanıklık esnasında delile gerek yoktur. Kendisini görmeden yaptığı iddiaya delil getirmeye muhtaçtır. Burada büyük bir durum ortaya çıkar. Şöyle ki: Had cezasını gerektiren bir şeyi kendisi hakkında itiraf etmek bir iddiadır. Böyle birinden kesin delil talep edilmez ve aksine

hadler onda uygulanır. Bu iddiacı iddiasıyla iddianın kendi hakikatiyle talep ettiği terazinin dışına çıkmıştır. İddia ettiği şeyi bilen kimsenin hükümran olma isteğine gelirsek, bu kişi iddiasında -gerçekte yalancı olsa bile- senin ona itiraf ettiği suçun içerdiği haddi uygulamanı sağlamıştır ve böylece seni hükmü altına alır. Burada bir takım sırlar vardır ki, onları ariflerin büyük kısmı bilmez. Çünkü itirafta bulunan insan bazen kendi zannınca itiraftan onun adına gerçekleşecek daha büyük bir acıyı kaldıracağı zannıyla yalan söylemiş olabilir. Başka bir ifadeyle bu itirafla had uygulandığında göreceği acının daha büyüğünden kurtulduğunu zanneder. Bunun nedeni, Allah katında bu konudaki işinin neye döneceğini bilmeyişidir. Aynı zamanda bu kişi, Haktan bu konuda nefsine ait olan hakkı da bilmiyordur. Allah şöyle der: Biz senin kendinden bozduğun bir şeyi düzeltmeyiz. Haklar büyük olsa bile, Allah'ın hakkı daha önemlidir. Onu nefsinin hakkı takip eder. Bu iki hakkın dışında kalanların konuşulması ise kolaydır.

Allah'a delil arayanın hangi menzilde delil aradığı bu menzilden öğrenilir. Onu buna zorlayan iddiası nedir? İlahi adap ve kullanılması gereken yerler bu menzilden öğrenilir. Bunlar, genellikle Allah'a iman etmekle ilgilidir. İlahi ihsan ile rahmet arasındaki kardeşlik bu menzilden öğrenilir. Acılar ile ilahi rahmet arasında kardeşlik var mıdır, yok mudur? Bu, büyük bir acının daha aşağıdaki bir acıyla def edilmesiyle ilgilidir. Doğanın nahoş bulup Hakkın övdüğü şey bu menzilden öğrenilir. Bu konuda galip gelen şey nedir? Bu nahoş bulmanın meyvesi nedir? Onun zevk yoluyla acılığı bu menzilden öğrenilir. İlahi hikmetin -diğer yaratıklarda değil de- bilhassa insan türündeki yönlendirmesinin durumu bu menzilden öğrenilir. Varlıkta aklın sınırında durmanın gerektiği hükmünü verdiği bir şeyi gördüğünde akıllının nasıl davranması gerektiği bu menzilden öğrenilir. Aklın kendisinden yüz çevirmeyi gerekli gördüğü kötü ahlaka karşı akıllı nasıl davranmalıdır? İnsanın kendi zannınca bilmediği bir şeyin durumu bu menzilden öğrenilir. Söz konusu şey gerçekte bundan farklıdır. Acaba Allah o şeyi nasıl bilir? Onu kendiliğinde bulunduğu durumda mı bilir, ya da bu alimin bilgisinde ve zannında bulunduğu şekilde mi bilir? Bu mesele şeriatta çetin bir konudur. Akla gelirsek, bu konu kolaylıkla anlaşılabilir bir meseledir. Alimin sayesinde aşağıdaki kimselere vaaz vermesi, şeyhin müridi terbiyesi bu menzilden öğrenilir.

Aralarında belirli bir benzerlik olmaksızın, varlıkta bütün yönlerden zıt olan iki şeyin bulunmasının olumsuzlanması bu menzilden öğrenilir. Âlemde ilahi benzer nitelikler arasındaki kardeşlik bu menzilden öğrenilir. Manevi ve mahsus atma bu menzilden öğrenilir. Bu konuda ortaklığın bulunduğu ve bulunmadığı kısımlar nelerdir? Kelamın yaratıklardan her bir sınıfa nispeti bu menzilden öğrenilir. Nispetlerin ülfeti bu menzilden öğrenilir. Birbirine münasip olan iki şey arasında manevi bir ayrılık gerçekleşir mi gerçekleşmez mi? Boşlukta tasarruf bu menzilden öğrenilir. Acaba doluda tasarruf mümkün müdür değil midir? Âlemde boşluk var mıdır? Yoksa bütünüyle dolu mudur? Cisimlerin varlığının farklılık hikmeti bu menzilden öğrenilir. Onların bir kısmı yarılmayı kolaylıkla kabul ederken bir kısmı zor kabul eder? Cisimlerden şeffaf olan ve olmayanlar, latif olan ve olmayanlar, kesif olan ve olmayanlar bu menzilden öğrenilir. Daha latif olanın kendisini yok edecek şekilde kesiften güçlü olması bu menzilden öğrenilir. Dünya ve ahirette bir mekâna yerleşmenin hikmeti bu menzilden öğrenilir. Gözün görülende bir etkisi var mıdır yok mudur? İki şey arasında yarılmayı koruyan şey bu menzilden öğrenilir. Bu sayede iki şey birbirine eklenmez. Fail ve edilgen -edilgen olması yönüyle değil özellik olması bakımından- bu menzilden öğrenilir. Sahibinin öğretmeyi kabul ettiği istidatlar ile buna imkân vermeyenler bu menzilden öğrenilir. Şeyh talime müsait olmayan bir istidadı gördüğünde, talim ve terbiyesine devam mı eder, sınırlı mı hareket eder, yoksa bütünüyle bırakır mı? Bazı insanlara göre şeyh terbiyeyi ve talimi bırakır. Bazılarına göre sınırlı davranır ve en sonunda mürid kendiliğinden onu bırakır. Bazı insanlara göre ise şeyh terbiyeyi kabul etmeyeceğini bildiği müridin terbiyesine bütün gayretini harcar. Onun görevi budur ve kendi görevini yerine getirir. Şeyhin yapması gereken sadece budur. Çünkü o böyle bir mürid için zamanını zayi edecek değildir. Büyüklere göre işin doğrusu ve Rabliğin hak ettiği şekilde Hak karşısında davranmak budur. Pak şeriatta şöyle gelmiştir: 'Yetmişten fazla yaparım.' Açıkladıktan sonra ondan uzaklaşmak ise, şayet mürit kabul etmezse, irşat ve talimle çelişmez. Şeyh kalbinde ve duasında istidatsız müridinden yüz çevirirse, öğreteceği hususta yüz çevirmez (veya peygamber getirdiğini açıklamaktan vazgeçmez). Bu nedenle getirdiğini söylemesi ve öğretmesi ge-

rekir. Ona lazım olan budur. Allah ehlinden bir grubun buna karşı çıktıklarını görmüştüm ki, onların tavrı büyük bir hatadır.

Hüviyet 'he'sinin tembih 'he'sinin naibi olması bu menzilden öğrenilir. Allah hakkındaki bilgide onun ne kadar mertebesi vardır? Evlenmenin yoksulluğu nasıl giderdiği bu menzilden öğrenilir. Merakeşli Ebu'l-Abbas es-Sebtî bu görüşteydi. Onunla görüşmüş, sohbet etmiştim. Adamın biri kendisine gelerek fakirlikten şikâyet etmişti. Şeyh ona evlenmesini tavsiye etmiş. Adam evlenmiş. Sonra tekrar fakirlikten şikâyet etmiş. Şeyh 'bir daha evlen' demiş. Adam bir daha evlenmiş, ardından tekrar fakirlikten şikâyet edince şeyh 'üçüncü kez evlen' demiş. Adam üçüncü hanımını almış, sonra tekrar fakirlikten şikâyet etmiş. Şeyh 'dördüncü kez evlen' demiş ve adam da evlenmiş. Ardından şeyh şöyle demiş: 'Tamamdır, adam zenginleşti ve Allah onun rızkını genişletti.' Hâlbuki evlendiği hanımlar arasında dünyalık mala sahip birisi yoktu. Fakat Allah onu zenginleştirmiştir.

Dünyeviliğin etkisi altında köleleşmek ve bundan kurtulmak bu menzilden öğrenilir. İnsanın benzerlerinin köleliğinden kurtulması için çalışırken kim adına çalışır? Acaba esirin azat olması kulun hürriyetine denk midir, değil midir? Allah adamlarının makamları bu menzilden öğrenilir. Allah'ın yaratıklarının ortak özelliği bu menzilden öğrenilir. Ulvi eserler bu menzilden öğrenilir. Oluş ve bozuluş bu menzilden öğrenilir. Hayvan bu menzilden öğrenilir. Celbetmek ve indirmek istemek bu menzilden öğrenilir. Naiplerin muhtaç olduğu şeyler bu menzilden öğrenilir. Yükümlülerin hükümleri neyle ilgilidir? Teklif ve yükümlülük neyle ilgilidir? Âlemde varlığını sürdürse bile, kendisini bilenden sorumluluğun kalkmasının nedeni bu menzilden öğrenilir. Yabancının akrabaya katılmasının nedeni bu menzilden öğrenilir. Müşahedesinde kendinden başkasını görmeyenin hükmü bu menzilden öğrenilir. Kendisine karşı davranırken, onun bu konudaki hükmü nedir? Cebir ve ihtiyar bu menzilden öğrenilir. Sana her şeyin bilgisini veren bilgi bu menzilden öğrenilir. Söz konusu bilgi Allah bilgisidir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ ALTMIŞ BİRİNCİ BÖLÜM

Muhammedî Mertebeden, Takdirde Hakka Ortaklık Menzilinin Bilinmesi

Allah'tan başka varlık olsaydı bulmazlardı
Varlıkta bir fail ve edilgen

Fakat varlıkta birdir ve yegânedir O
Benzersiz yaratır, değiştirir düveli

Hiçbir varlık yokluğa dönmez
Meyilden bir hakikatte istikamet yok

Bakınız hükümlere içlerinde milel var
Milele bak nihali açıklar

Onları yüceltin felekte üzerinde başka felek var
Hilalden Zühal'e doğru yönelerek

Onları Sidre'den bir melek getirir ulaşır o
İşin sonu yorgunluktan örtü içindedir

Nida etme fırkaların nida ettiği gibi
Ey işin kaynağı! Hatta illetlerin illeti!

Çünkü o bir lakap, âlemlerini vermiştir
Diğer illetler gibi kendindeki fakirlikle

Allah seni kendinden bir ruh ile desteklesin bilmelisin ki, Allah Teala İblis'e şöyle der: *'İki elimle yaratığıma secde etmekten alıkoyan nedir?'*[529] Allah'ın insanı iki elle yaratması, Âdem'e yönelik bir tahsis ve teşrif amacı taşır. 'Kendi nazarında büyüklendin mi?' Vakıa, büyüklenmişti, çünkü Allah onun büyüklük duygusuna kapıldığını bildirmiştir. Allah Teala yüce kitabında bize İblis'in şöyle dediğini bildirir: *'İblis dedi ki, ben ondan daha hayırlıyım, beni ateşten onu topraktan yarattın.'*[530] 'Secde et' denildiğinde, *'Topraktan yarattığın bir şeye mi secde edelim'*[531] demiştir. İşte 'kendi nazarında' demenin anlamı budur. *'Yoksa sen ulvi-*

lerden mi oldun.'[532] Yani gerçekte onlardan mı oldun. Yani gerçekte ondan daha mı hayırlısın. Burada İblis'in bilgisizliği ortaya çıkar. 'Ulviler' sözüyle Allah'ın heybetinde kendilerinden geçmiş yüce melekler kastedilmiş olabilir. Söz konusu melekler, secde emri altına girmeyenlerdir. Daha doğrusu onlar, melek değil ruhlardır. Çünkü melekler, Cebrail vb. gibi, bu ruhlardan olan elçilerden ibarettir. Zaten (melek kelimesinin kökü olan) 'e'leke' Arapçada risalet ve elçilik demektir. Melekler bilhassa bu ruhlardan olan elçilerdir. Öyleyse bütün melekler secde etmiştir, çünkü melekler haklarında Allah'ın '*Âdem'e secde edin*'[533] dediği kimselerdir. Hâlbuki Allah'ın celalinde ve heybetinde kendilerinden geçmiş olan ruhlar arasında secde emri alan kimse yoktu. Allah Tela sadece meleklere hitap ettiğini zikrederek bu nedenle şöyle demiştir: '*Bütün melekler secde etti, İblis etmedi.*'[534] Burada İblis'i -muttasıl değil- münkati istisnayla zikretmiştir. Allah'ın celalinden kendilerinden geçmiş melekler ise Allah'ın Âdem'i yaratmış olmasından haberdar olmadıkları gibi başka bir şey hakkında da bilgileri yoktur. Onlar sadece Allah ile ilgilidirler. Allah Teala İblis'e şöyle der: '*Yoksa sen yücelerden mi oldun?*'[535] Yani zikrettiğimiz ve kendilerine secde emredilmemiş bu ruhlardan mı oldun. Dilde secde yere kapanmak demektir. Çünkü Âdem topraktan yaratılmıştır. Toprak ise unsurların en aşağısıdır ve ondan daha aşağıda bir şey yoktur. Buradan dairenin merkez noktasının çevresinden üstünlüğü ortaya çıkar. Çünkü nokta çevrenin varlık ilkesidir. Ulvi ruhlara secde emredilmemiştir, çünkü onları Allah bize bildirmemiştir. Allah Teala bize İblis'in secde emrine direndiğini söylememiş olsaydı, ona secde etmenin emredildiğini bilemezdik. Binaenaleyh insanın Allah'ın iki eliyle yaratılmış olmasının yegâne nedeni, onun diğer varlıklardan üstünlüğünü bildirmek ve Allah katındaki yerini göstermektir.

Sonra iki elle yaratılmasıyla teşrifine, hayvan insanlara kâmil insanların kemalini bildirmek üzere, şunu eklemiştir: '*Görmediler mi yoksa?*'[536] Buradaki zamir hayvan insanlara döner. '*Onlar için yarattığımızı.*'[537] Yani onlardan dolayı yarattığımızı görmediler mi? 'Onlar için' zamiri, âlemde ilahi hitapla maksat olan insan-ı kâmillere döner. '*Ellerimizle yaptığımızdan.*'[538] Ayette yaratma işi de ilahi ellere izafe edilmiş, çoğul kullanmakla da bütün ilahi isimleri kast edilmiştir. Böyle yapmasının nedeni yaratılışını iki eline izafe edip kendisini şereflendirirken işi

tamamlamaktır. *'Nimetleri...'*[539] Bunlar, insanlara dönük ihsanlarıdır. *'Onlar bu nimetlere sahiptir.'*[540] Allah'ın kendilerini sahip kılmasıyla onlara sahip olurlar. Hayvan insan ise öyle değildir, çünkü hayvan insan, Allah'ın kendisine dönük nimetinden habersiz kalarak, nimete kendiliğinde kendisiyle sahip olduğunu iddia eder. Hayvan insan yaratıklarda dolaylı olarak tasarrufta bulunurken insan-ı kâmil Allah'ın kendisini sahip kılması nedeniyle tasarruf eder. Öyleyse insan-ı kâmil'in yaratılmışlardaki tasarrufu Allah'ın eliyle ve Allah'ın kendisine vermiş olduğu malla gerçekleşir. Nitekim Allah köleler hakkında emir kipinde şöyle der: *'Onlara Allah'ın size verdiği maldan veriniz.'*[541] Âlemde yaratılmış her şeyin yaratılışı gerçekte ilahi ele izafe edilmiştir. Çünkü Allah Teala *'ellerimizle yaptığımız'*[542] buyurur ve burada 'eller' çoğul kullanılmıştır. Binaenaleyh âlemdeki her el, Allah'ın elidir. Bu el sahip kılma ve tasarruf imkânı verme şeklinde tezahür edebilir. Öyleyse yaratmanın tümü Allah'a aittir. *'Dikkat ediniz! Yaratma ve emir Allah'a aittir.'*[543] Bir rivayette tuba ağacını Allah'ın kendi eliyle diktiği, Adn cennetini eliyle yarattığı zikredilmiştir. Allah bazen elini tek olarak zikretmiş, bazen iki bazen ise çoğul kullanmıştır. İki el sadece Âdem'in yaratılışında zikredilmiştir ki o insan-ı kâmil'dir. Kuşkusuz iki çoğul ile tek arasında bir berzahtır. Hatta o ilk çoğuldur. İki özü gereği iki ucun karşısında bulunur. Bu nedenle de kemal derecesinin sahibidir. Çünkü tek ancak onun vasıtasıyla çoğula ulaşabileceği gibi çoğul da onun vasıtasıyla bire bakabilir. Binaenaleyh insan vasıtasıyla suretin kemali ortaya çıkmıştır. Şu halde insan-ı kâmil, Allah'ın dışındaki her şey demek olan âlemin cisminin kalbidir. O, kendisini sığdırdığında Hak ile mamur bir evdir. Allah Teala kutsi bir hadiste şöyle der: 'Yerim ve göğüm beni sığdıramadı, mümin kulumun kalbi sığdırdı.' Bir kalp olması itibarıyla insan-ı kâmilin mertebesi Allah ile âlem arasındadır. Suretten surete girdiği ve başkalaştığı için Allah onu 'kalp (değişen)' diye isimlendirmiştir. (Bu değişmenin gerçek sebebi olarak) *'O her gün bir iştedir.'*[544] Bu isimlendirmenin başka bir sebebi Allah'ın kendisini yönlendirmesi, bu başkalaşma ve yönetilmedeki kabiliyeti ve genişliğidir. Bu nedenle Hakkı sığdırabilecek genişlik kendisine ait olmuştur. Çünkü Allah da kendisini her gün bir işte olmakla nitelemiştir. Gün her bir şeydeki en küçük zaman dilimidir. Öyleyse Allah şe'nlerdedir. Âlemdeki bütün yönetmeler ve başkalaştırmalar, Hakkın kendilerinde bulunduğu bu şe'nlerden

başkası değildir. Allah'tan aktarılan bir ayette veya peygamberden gelen bir hadiste herhangi bir yaratılmışa 'ol' deme imkânı verildiği zikredilmemiştir. Bunun istisnası insan-ı kâmil'dir. Bu imkân bir keresinde Hz. Peygamber adına Tebük savaşında gerçekleşmişti. Hz. Peygamber şöyle demiştir: 'Ebu Zer ol! O da olmuştu.'

Cennet ehli hakkındaki bir rivayette meleğin kendilerine gelerek huzurlarına girmek için izin isteyeceği aktarılır. Ardından huzurlarına girer ve Allah'ın selamını kendilerine ulaştırdıktan sonra onlara Allah'tan bir mektup getirir. Her bir insana gelen bu mektupta ölümsüz el-Hay ve el-Kayyum'dan ölümsüz hay ve kayyum'a dönük bir konuşma vardır. Şöyle der: 'Ben bir şeye 'ol' dersem, o şey olur; siz de bir şeye 'ol' deyince, o şey olacaktır. Bu imkânı size veriyorum.' Hz. Peygamber şöyle devam eder: Cennet ehlinden birisi bir şeye 'ol' deyince, o şey olur.' Hadiste 'şey' kelimesi zikredilmiştir ki, en belirsiz ve genel olan demektir. Doğanın gayesi cisimlerin ve kendisinden yoksun kalmayacağı ve doğası gereği talep ettiği şeylerin yaratılmasıdır. Cisimler âlemin bir parçasıdır, dolayısıyla onlar genel değillerdir. Nefsin gayesi, doğal yaratılışlarda tikel ruhların yaratılmasıdır. Ruhlar ise âlemin bir parçasıdır ve onlar da genelleşmemiştir. Genellik sadece ilahi sırrı taşıyan insan-ı kâmile verilmiştir. Allah'ın dışındaki her şey, insanın bütününün bir parçasıdır. Anlayabilirsen bunu anla! Allah'ın dışındaki şeylere ve Allah'ın onları nasıl nitelediğini iyice incele! Allah *'Her şey O'nun/onun hamdini tespih eder'*[545] buyurur. Allah her şeyi secde edici olmakla nitelemiş, fakat hiç birine âlemde emretme ve yasaklama imkânı vermemiş, halifelik veya genel itibarıyla yaratma özelliği tanımamış, bütün bunları sadece insan-ı kâmile tahsis etmiştir. Kim insan-ı kâmilin kemalini öğrenmek isterse, emir, yasaklama, tekvin, bir dil veya organ veya başka bir yaratılmışın vasıtası olmaksızın onun yaratmasını nefsinde düşünmelidir. Bu ayrıcalığın sebebini tam olarak anlayan kişi, kendi kemali hakkında rabbinden açık bir delile sahiptir, çünkü bu konuda kendinden bir şahide sahiptir. Başka bir ifadeyle nefsinden bu konuda şahidi vardır ki, bu söylediğimiz husustur. Bir organ vasıtasıyla emir verir veya yasaklar veya bir şeyi yaratmaya kalkışır da gerçekleşmezse veya bir şeyde gerçekleşip başkasında gerçekleşmezse, vasıta olmadan genel olduğu sürece, yine de kemale ermiştir. Binaenaleyh onun emrinin vasıtayla gerçekleşmeyişi kemaline bir zarar vermez,

çünkü ilahi suret, varlıkta böyle zuhur etmiştir. Allah Teala kitaplarında ve peygamberlerinin diliyle kullarına emirler vermiş, onların bir kısmı emre itaat etmişken bir kısmı asi olmuştur. Vasıtalar ortadan kalktığındaysa, Allah'ın emrine sadece itaat olabilir. Böyle bir emre karşı çıkmak ve direnmek mümkün ve geçerli değildir. Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Allah'ın eli cemaatin üzerindedir ve O'nun kudreti işler.' Bu nedenle insan kendi nefsinde bir şey haline gelecek şekilde bütün güçlerini toplarsa, himmeti dilediği her şeye nüfuz eder.

Bu husus Allah ehlinin bütünüyle görüş birliğine vardığı bir zevktir. Çünkü Allah'ın eli cemaatle birliktedir. Âlem toplamla zuhur etmiş, varlıklar ise O'ndan başkası değildir. Allah Teala'nın şu ayetine bakınız: *'Üç kişilik bir grup yoktur ki dördüncüsü O olmasın.'*[546] Ardından *'Ya da daha az'*[547] -ki üçten azı demektir- *'veya daha çoğu yoktur ki...'*[548] Bu ise üçten sonsuza kadarki sayılardır. *'O onlarla beraberdir, her nerede olurlarsa olsunlar.'*[549] Yani ister var ister yok olarak, her nerede var sayılırlarsa, Allah Teala birincinin ikincisidir. Çünkü bire eşlik eden kendisi olamaz. Beraberlik arkadaşlıktır ve onun en azı ikidir. Allah iki kişinin üçüncüsü, üç kişinin dördüncüsüdür ve bu sayı böyle devam eder. Buna karşılık beraberlik Hakkın dışında sadece yaratılmışlara izafe edilirse, ikincinin beraberliği iki kişinin ikincisidir; üçle beraber olan, üç kişinin üçüncüsü, dört kişiyle beraber olan dördün dördüncüsüdür. Bu sayı böyle devam eder. Çünkü bu durumda beraber olan, yaratılmışlıkta beraber olduğu kimsenin aynıdır. Başka bir ifadeyle onunla hemcinstir. Hak ise öyle değildir. Öyleyse Hakkın benzeri yoktur. Bu nedenle Hak üç kişinin üçüncüsü veya beş kişinin beşincisi değildir. Bunu anla! Hak bir açıdan yaratıklardan ayrışmışken bir yandan da onun suretiyle zuhur etmiştir.

Bilmelisin ki, doğa, iki güçle nitelenmiş ve şeriatın diliyle 'Levh-i mahfuz' diye ifade edilen tümel nefsin gölgesidir. Nefsin gölgesinden uzamayıp kendisinde kalan kısım nuranilik ve aydınlık derecesinde İlk Akıl'dan aşağıda bulunmasına yol açan kısımdır. Nefsin gölgesinden uzayan kısım 'doğa' diye isimlendirilmiştir. Bu gölge tüm heyulanın zatına uzamıştır. Böylelikle heyula cevherinden ve doğadan tüm cisim karanlık olarak ortaya çıkmıştır. Bu doğal karanlık nedeniyle tüm cismi 'kara kilim'e benzetmişlerdir. Nefs nuranilikte akıldan daha aşağıda ol-

duğu için 'yeşil zümrüt' diye isimlendirilmiştir. Tüm cisimde cisimler âleminin suretleri ve şekilleri ortaya çıkar ve tüm cisim için uzuvlar gibi olmuştur. Tüm cisim bir şekilde istidat kazandığında, nefs ona yönelir ve onu aydınlatır. Böylelikle hayat bütün uzuvlarına yayılır. İşte bunlar, felek ve unsur kaynaklı ulvi ve süfli cisimler âleminin ruhlarıdır. Sonra zamansal hareketin hükmünün tesiri nedeniyle birbirine dönüşürler. Söz konusu hareketi ed-Dehr ismi feleklerde belirlemiştir. Böylece felekî türeyenlerin suretleri dışta ortaya çıkmıştır. Misal olarak yıldızları, cenneti ve mertebelerini, onlarda bulunan şeyleri verebiliriz. Bunun yanı sıra unsur kaynaklı maden, bitki, hayvanlar ile dış varlıkta garip suretler ve bilinmez şekiller ortaya çıkar. Hiçbir şey yokluktan çıkmaz; sadece suretler, arazlar terkip ve tahlil yoluyla ortaya çıkar. Cevherin hakikati sabittir ve dünya ve ahirette bütün suretleri kabul edicidir.

Bu meseleyi öğrenip bu husus sabit olduktan sonra, bilmelisin ki: '*İşi yönetir ve tafsil eder*'[550] ayetinde kast edilen şey, takdir ve var etmedir. Öyleyse tedbir takdire, tafsil var etmeye aittir. Bu kelime bir şeyi kesip ötekinden ayırdığında söylenen 'fasaltü eş-şey' ifadesinden gelir. Böylece kestiğin parça ile kesilen arasında bir ayrım ortaya çıkar ve birbirlerinden ayrışırlar. Bu ayırma işlemi 'takdir' ile yapılırsa, parça onun suretinde ve şeklinde ortaya çıkar. Takdir edilmeden gerçekleşirse, onun suretinde olmayabilir. Belirli bir durumda ona benzese bile, başka bir yönde ondan ayrılır. Misal olarak, birbirlerinin zıddı olsalar bile beyaz ve siyahlığın renk olmada ortak olmalarını verebiliriz. Başka bir misal ise birbirlerinden farklı olsalar bile arazlıkta ortak olan hareket ve rengi verebiliriz. Şair şöyle der:

Ve sen kuşkusuz ürettiğin şeyden uzaklaşırsın
Bazı insanlar ise üretir sonra ayrılmaz ürettiğinden

Başka bir misal ise terzi, demirci gibi sanatkârlardır. Söz gelişi ayakkabıcı kestiği deriden ayakkabı yaparlar. Önce bir ayakkabı alır, onu deride ölçerler (takdir). Deride bir miktar belirledikten sonra parçalar keserler ve deriden ayırırlar. Allah gölgeleri şahısların misaline göre yaratmıştır. Onları ayrıştırmak istediğinde, boylarını uzatır ve böylelikle dış varlıkları gölgesi olduğu kimsenin suretinde ortaya çıkar.

Bu durum bir ayakkabının ötekiyle benzer olmasına benzer. Allah Tela insanı yaratmazdan âlemi yarattığında, başka bir ifadeyle bir toplam olmaksızın âlemi yarattığında, insanın suretini âlemin suretiyle paralel yapmış ve karşılaştırmıştır. Bu nedenle âlemdeki her şey insanın suretindedir. 'Âlem' derken Allah'ın dışındaki her şeyi kastediyorum. Böylelikle Allah daha önce kendisini tedbir etmişken bu kez onu âlemden ayırmıştır. O, tedbir edilen şeyin aynıdır.

Sonra Allah onu manevi bir şekilde ilahi isimlere paralel hale getirmiş, ilahi isimler suretlerin aynada ortaya çıkması gibi onda ortaya çıkmıştır. İsimlerin güçleri kendisinde meydana geldikten sonra, Allah insanı ilahi isimlerin mertebesinden de ayırmıştır; o güçlerle insan ruhunda ve bâtınında ortaya çıkmıştır. Onun zahiri halk iken bâtını Haktır. İşte bu âlemde talep edilen insan-ı kâmil iken onun dışındakiler hayvan insandır. Hayvan insanın insan-ı kâmil karşısındaki yeri, maymunun hayvan insan karşısındaki yeriyle birdir. Ayrıntıya girmezden insan-ı kâmilin yaratılışı hakkında söylenebileceklerin özetidir.

Onun yaratılışının tafsiline gelirsek, bilmelisin ki, Allah Teala dört unsuru feleğin altında yaratmış, feleğin şekline göre onları döndürmüştür. Hepsi tümel cisimdeki şekillerdi. Tesiri kendisini takip eden rükünlerde ortaya çıkan ilk felekî hareket, ateşin hareketiydi. Bu hareket onda havanın içerdiği yaşlık nedeniyle yanma ve tutuşma sonucunu oluşturmuştur. Söz konusu tutuşma ve alev, ateşten ve havadandı ve 'maric', yani karışık diye isimlendirilmiştir. 'Merc' buradan hareketle bu adla isimlendirilmiştir, çünkü o çiçek ve bitkilerin karışımlarını içerir. Yine buradan hareketle insanların içine düştüğü savaş ve çatışma durumu 'herc ve merc' diye isimlendirilir. Savaş ve çatışma demektir. Allah Teala bu alev içinde cinlerin (suretlerini) açmıştır (yaratmıştır).

Sonra aydınlık yıldızlar ışınlarını Allah'ın emriyle ve izniyle yaymıştır, çünkü Allah her göğe emrini vahyetmiştir. Böylelikle onlar ışınları ve şualarını rükünlere yaymıştır. Rükünler onların ışınlarının yayıldığı yerlerdir. Böylelikle rükünler, nurlar vasıtasıyla ortaya çıkmış, aydınlanmış ve aydınlatmıştır. Bu nedenle de etki etmiş, onlarda maden, bitki ve hayvan türemiş ve doğmuştur. Bunlar, gerçekte kendilerine etki eden şeylerdir. Çünkü felekler, yani gökleri Allah rükünlerden var etmiş, sonra onlar hareketleriyle rükünlere tesir etmiş, yıldızların

ışınlarını türeyenlerin doğması için onlara yaymışlardır. Böylelikle felekler kendi mallarını onlara döndürmüştür. Bu durumda rükünlere kendilerinden başkası etki etmiş değildir. Bu durum kıyamet alametlerinden sayılır, çünkü kıyamet alametlerinden birisi 'annenin çocuğunu doğurmasıdır.' Rükünler felekleri doğurmuş, sonra felek onlarla birleşmiş, onlarda doğan şeyler doğmuştur. O halde felek, rükünlerin çocuğu ve kocasıdır. Âlemin varlik sebebi olan insanın sureti rükünlerde ortaya çıkmamıştı. Allah killi toprağı almış, onu suyla karıştırmış, şanına yaraşır bir şekilde -çünkü *'O'nun benzeri bir şey yoktur.'*[551]- iki eliyle karmış, bir süre böyle bırakmıştır. Toprağının parçalarına kadar nüfuz eden sıcak havanın kendisine temasıyla bu çamur mayalanmış, kokusu değişmiş ve başkalaşmış ve 'hame-i mesnun' haline gelmiştir.

Her kim söylediğimizin doğruluğunu görmek isterse, imanında bir gedik varsa kulacının derisinin sıcaklığını hissedinceye kadar öteki kulacıyla ovmalıdır. Sonra onu koklasın, orada terleme kokusunu hissedecektir. O koku, cismin kendisinden yaratıldığı insanın aslıdır. Allah Teala şöyle der: *'İnsanı kokuşmuş bir hame'den yarattı.'*[552] Ateş unsurunun kendisini pişirmesiyle hamuru katılaşmış, parçaları birbiriyle kaynaşmış, güçlenmiş ve sertleşmiştir. Ardından hayat unsuru olan su kendisine katılmış ve ona kendi yaşlığını vermiş, sertliğini yumuşatabileceği kadar yumuşatır. Böylece kendisine hayat yayılır. Bu kez hava unsuru içerdiği yaşlık ve sıcaklıkla ona yardım eder, sıcaklığıyla suyun soğukluğuna karşılık gelir. Böylece bu ikisi birbirlerini engeller ve en sonunda yaşlık kendisine baskın gelerek toprağının cevherini ete, kana, sinirlere, damarlara ve kemiklere dönüştürür. Bütün bunlar, unsurların doğasının eserleri ile bu yapının parçalarının istidatlarının farklılığı nedeniyle farklı mizaçlarda oluşmuştur. Bu nedenle bu hayvani yapının parçaları birbirinden farklı olmuş, her varlığın ötekinden ayrışması için isimleri birbirinden farklılaşmıştır.

Bu yapının ve bedenin besini yaratıldığı şeyden olmuştur. Gıda bitkilerin ayakta kalmasının nedenidir ve onun canlı sayesinde gelişir. Bitkideki bu gelişme ve artış *'Sizi topraktan bitki olarak çıkarttı'*[553] ayetinde belirtilir. Bunun anlamı 'bitki olarak büyürsünüz' demektir. Çünkü 'enbete' kelimesinin mastarı inbat'tır. Ayette ise (nebat getirilerek) büyüme büyüyene izafe edilmiş ve şöyle denilmiştir: 'Sizin gıda-

nızı ondan yapmıştır. Yani onu büyüten şeyden yapmıştır. Böylece siz de onunla büyürsünüz. Yani cisimleriniz büyür ve gelişir. Nebati-hayvani cisminiz büyüyüp geliştiğinde ve onda hayvanın bütün güçleri ortaya çıktığında, Allah ona ameli nefsin gücünden fikir kuvveti verir. Bunu ona nefsin bilme gücünden ve el-Müdebbir isminden verir. Çünkü hayvanın bütün yaptığı işler ve bilgileri, bir tedbir veya düşünmeyle gerçekleşmez; hayvan kendisinden ortaya çıkan şeyleri bilme yaratılışındadır. Bu hikmetli iş yapmanın ve ustalığın hayvanda nereden kaynaklandığı bilinmez. Böyle hayvanlara misal olarak örümcekler, arılar, sinekler verilebilir. İnsan ise öyle değildir, çünkü insanın elde ettiği herhangi bir bilgiyi ancak fikir, tedbir ve düşünme gücüyle elde ettiği bilinir ve insanda bunun nereden ortaya çıktığını bellidir. Diğer hayvanlar ise o işi bilir, fakat nereden ortaya çıktığını bilmezler. İşte insanın 'insan' diye isimlendirilmesinin yegâne nedeni, bu bilgisidir, başka bir şey değil! Bu, bütün insanların ortak olduğu bir özelliktir. Fakat insan-ı kâmil bunun dışındadır, çünkü insan-ı kâmil hayvan insana dünya hayatında güçlerini almış olduğu ilahi isimleri kullanmayı da ekler. O, bu güçleri Allah kendisini âleme mukabil ve paralel olarak yarattığında bu isimlere de karşılaştırması esnasında almıştı. Allah insan-ı kâmili büyük-tüm insanın halifesi yapmıştır. O, Allah'ın yarattıkları içinde yarattıklarından olan gölgesidir. Bu nedenle de o halifedir ve yine bu nedenle insan-ı kâmiller tek kişinin halifeleridir. Öyleyse onlar, asli insanın karşısında bulunan ilahi nurların varlığı nedeniyle söz konusu insanın gölgelerdir.

Bu tecelli nurları her yönden insanın üzerine farklılaşarak gelir ve bu nedenle de tecellinin sayısınca farklı gölgeleri ortaya çıkar. Her tecellinin bir nuru vardır ve bu nur unsuri varlıkta insanın suretinin gölgesini verir. O gölge halife olur ve ondan özel olarak halifeler meydana gelir. Hayvan insana gelirsek, onun aslı, genel olarak böyle değildir ve onun hükmü diğer hayvanlar gibidir. Hayvan insan kurucu özelliğiyle diğer hayvanlardan ayrılır. Bu durum hayvanlardan her birinin kurucu özelliğiyle diğerlerinden ayrışmasına benzer. Mesela at kurucu unsuruyla eşekle bir olmadığı gibi katır veya kuş veya yırtıcı hayvan veya böcek değildir. Hayvan insan haşereler arasında sayılırken kemale erdiğinde halifedir. Böylelikle hayvan insan bazı nedenlerle bizimle ortak iken bazı özelliklerle bizden ayrılır. Sonra Allah Teala ona halifelik

hükmünü ve halife adını vermiştir. Bu ikisi, tekvinin kendilerinden ortaya çıkması için, iki dişi sözdür, çünkü dişi tekvin ve yaratma mahallidir. Binaenaleyh, kendisine naib demediğine göre, bu isimde bir ikaz vardır. Hâlbuki naib ile halife aynı anlamdadır. Allah şöyle der: *'Ben yeryüzünde halife yaratacağım.'*[554] Hâlbuki insan veya davetçi dememiş, onu yaratılış gayesiyle adlandırmıştır.

Hayvan insan ile halife insan-ı kâmili ayırt ettik, çünkü Allah Teala *'Ey insan! Seni kerim Rabbine karşı kışkırtan nedir, o seni yaratmış düzenlemiş ve itidal vermiştir'*[555] buyurur. Bu, insanın doğal-unsuri yaratılışının kemalidir. Ardından Allah Teala şöyle der: *'Dilediği bir surette seni terkip etti.'*[556] Dilerse seni kemal suretinde yaratır ve âlemde halifesi yapar. Dilerse hayvan suretinde yaratır. Bu durumda sadece 'insan' denilenlere ait zatî-kurucu özelliğinle arklılaşmanla birlikte hayvanlardan birisisin. Hâlbuki Allah insanın dışındaki varlıkların yaratılışında tesviye veya itidal lafzını kullanmamıştır. Gerçi *'O ki yarattı ve tesviye etti'*[557] denilir. Burada insanın yaratılışı kastedilmiş olabilir, çünkü tesviye ve itidal birlikte zikredildiğinde, insanın yaratılışı kast edilir. Çünkü Allah insanı âlemin suretine göre düzenlemiş ve tesviye etmiş, ona âleme göre itidal vermiştir. Bu ayrıcalık diğer unsuri yaratıklar için söz konusu değildir. Allah düzenleme ve itidalden sonra şöyle buyurur: *'Ol.'*[558] Bu, ilahi nefestir. Böylelikle insan-ı kâmil tesviye, itidal, ruhun üflenmesi ve 'ol' sözünden meydana gelmiştir. Bu durum *'Allah katında İsa'nın durumu Âdem'in durumu gibidir, onu topraktan yaratmış ve sonra ona ol demiştir'*[559] ayetinde belirtilir. Böylelikle kâmil -ki İsa'dır- kâmile -Âdem- benzetilmiş, halife halifeye benzetilmiştir. Halife olmayanları da Allah tesviye etmiş, ruhundan üflemiş, hâlbuki ona 'ol' dememiştir. Bunun istisnası genel ve birleştirici bir ayette söylediği *'Bir şeye, onu irade ettiğimizde sözümüz 'ol' demektir, o da olur'*[560] ayetidir. Öyleyse aklını dikkatini çektiğim hususa vermelisin. Sana Allah'ın halife insanlara verdiği kemal mertebesini anlatıyoruz:

Allah Teala burçlar feleğinden ibaret olan Atlas feleğine yemin ederek *'Burçlar sahibi feleğe yemin olsun ki'*[561] buyurur. Allah onu on ikiye bölmüş, burçlar semasından her birine kendi emrini vahyetmiştir. Her burcun kendisiyle diğer burçlardan ayrıştığı bir emri vardır. Allah her burca kendisine vahyedilen emirden kendi aşağısındaki terkip âle-

mine doğru uzayan eserler yaratmıştır. İnsan da cismi ve feleklerin hareket ettirmesiyle meydana gelen doğası yönünden terkip âleminden olduğu gibi aynı zamanda doğanın yağı ve özüdür. Binaenaleyh insan, sütün içinde daha latifi olmayan sütün yağı ve özüdür. Hatta insan âlemin ruhudur. O âlemden çıktığında, âlem tortu halinde kalır. İnsan âlemdedir ve âlemde değildir. Çünkü insan kuvve halinden ondan ayrıdır ve aynı zamanda ondandır. Çünkü insan, âlemin yağı olsa bile âlemden çıkmamıştır. İnsan âlemden ayrılmış olsaydı, âlem herhangi bir şeye denk olmazdı. Nitekim sütten yağı çıkarıldığında, başkalaşır, değeri azalır ve kendisinden talep edilen hayrı kalkar. Bu özü nedeniyle süt kullanılır ve değeri yüceltilir. Allah Teala bu burçlarm o burçlar semasının altında bulunan âlemde bir etkilerinin olmasını irade edince, insan yaratılışında da on iki kabiliyet yarattı. İnsan bu kabiliyetlerle eserleri kabul eder ve insan-ı kâmil onlarla zuhur eder. Bu durum hayvan insan için geçerli değildir. Bununla birlikte hayvan insan, bu etkileri kabul etmede diğer hayvanlardan daha yetkin ve tam olsa bile, insan-ı kâmilin kabul etmesine kıyasla eksiktir. İnsan bu on ikiden dolayı âleme paralel yaratıldığında ona bitişmişken aynı zamanda ilahi isimler mertebesine bağlanabilmiştir. Nefs için kemal bunlarla gerçekleşmiştir.

Bu komşuluk üç mertebede gerçekleşir. Bunlardan birisi ihtisas mertebesidir. Bu mertebe hayvan insanda âlemin hakikatlerini kendinde bulundurması nedeniyle bulunur; insan-ı kâmilde de aynı sebeple bulunurken ilave olarak ilahi isimlerin kendisine tahsis edilmesinden dolayı bulunur. İlahi isimler, inayetin bir gereği olarak, ilahi benzerlik ve paralellik nedeniyle insan-ı kâmile mutabakat yoluyla verilir. Başka bir neden ise insan-ı kâmilin halife olmasıdır. Hiçbir şey bir şeyin kendisinden daha çok gölgeye bağlı ve bitişik değildir.

Komşuluğun ikinci mertebesi iki durumu birbirine bağlayan 'şeylik mertebesidir.' Bunlar, sayelerinde insandan oluşan şeylerin ortaya çıktığı araçlardır. Hayvan insan ellerle yapılan işlerden herhangi birisinin yapımına ulaştıran araçların kullanılmasında insan-ı kâmille ortaktır. İnsan-ı kâmil ise himmet vasıtasıyla fiil yapmasıyla hayvan insandan üstündür. Öyleyse insan-ı kâmil'in araçları himmetidir. Himmet insan-ı kâmil için herhangi bir şeyi var etmeye yöneldiğindeki ilahi ira-

denin yerini alır: Hak bir şeye yöneldiğinde, o şeyin var olmaması mümkün değildir!

Üçüncü mertebe, Hak ile ittisal ve O'na vuslattır. Bu ittisal vasıtasıyla insan nefsinden fani olurken insan-ı kâmilin duyması, görmesi olmak üzere Hak zuhur eder. Bu, 'zevk' diye isimlendirilen şeydir. Çünkü Hak bu şeylerden birisi olduğunda, Hakkın varlığıyla o şey yanar ve yok olurken, geride O kalır. Biz de bu hali zevk ettik ve Allah'ı 'Allah' ismiyle zikrederken yanmayı duyusal olarak hissettik. Artık O vardı, ben yoktum. Bu esnada yanmayı dilimde hissettim. Bu yanma nedeniyle hayvani-duyusal bir yanmadan kaynaklanan acı duydum. Altı saat veya buna yakın bir süre bu halimde Allah'ı zikrettim.

Sonra Allah benim dilimi bitirdi. Bu kez O'nu kendisiyle değil, karşısındaki huzur ile zikrettim Bütün kuvvetler böyledir. Hak onlardan birisi olunca, o kuvvetin varlığını siler ve -kuvvet her ne olursa olsun- O olur. Bu durum 'Onun duyması, eli ve dili olurum' kutsi hadisinde belirtilir. Güçlerinde yanmayı müşahede etmeyip onu hissetmeyen kimsenin zevki yoktur. Böyle bir şey onun vehminden ibarettir. Bu durum ilahi perdeler hakkında zikredilen 'Onları açsaydı, yüzünün tecellileri her şeyi yakardı' hadisinde belirtilir. Hak kulunda hangi güçleri yakmayı murat ederse, zevk yoluyla o güç yönünden insan ile Hak arasında bulunan perdenin kalkması hakkında bilgi edinir. Böylece yüzün/zatın nuruyla o organ yanar. O gücün (veya organın) yanmasıyla ortaya çıkan gediği Allah kendi nefsiyle kapatır. Yanan organ onun kulağı ise, Hak onun duyması olurken gözü ise gözü, dili ise dili olur. Bu manada şu dizeleri söyledik:

Dikkat edin! Allah'ı Allah ile zikretmek yakar
Bu kesin tecrübe edilmiş bir hüküm

Varidatın rabbine yemin olsun ki, O'nu arzuladım
Sonra anladım ki Hak doğru söylemiş

Bu nedenle Allah sahih hadiste şöyle der: 'Onun duyması ve görmesi oldum.' Allah kendi varlığını özel nitelikle nitelenmiş kulun duyması yaptı. Allah'ın kulla ittisalinin en büyük hali budur. Bu ittisal, kulun güçlerini ortadan kaldırarak, şanına yaraştığı tarzda varlığıyla -bir

teşbih veya nitelik veya sınırlama, hulul, ihata, bedellik gibi bir durum olmadan- kulun varlığında bulunmasıdır. Bu konuda gerçek, söylediğimizdir. *'Biz bildiğimize şahidiz, gaybı koruyucu değiliz, köy halkına sor.'*[562] Kastedilen içinde bulunduğumuz topluluktur. Yani bu yöntemi takip eden Allah ehli kullardır. Onlar, nafile ibadetleri yerine getirmiş, bunlara devam etmiş, bu ibadetlerle Allah'a yönelen kimselerdir. Allah inanç, söz ve amelde hatadan korumakla bize yardım etsin. Rahmet O'ndan beklenir!

On ikiden ikinci eser şudur: Dil bakımından benzer olan iki şeyin bu benzerlik nedeniyle birbirinin zati özelliklerinde ortak olması lazım gelmez. Çünkü benzerlik dilde ve akılda olur. Akli benzerlikte nefsin niteliklerinde ortaklık vardır. Dil benzerliği benzerlik konusunda benzediği şeye en küçük benzerliktir. Bu durumda benzerin benzeri olması ve ona kabiliyetli oluşu bakımından bir hükmü olmalıdır. Kamil insan olan kul ile Hak arasında *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[563] ayetinde belirtildiği üzere bütün ilahi isimleri kabul etme benzerliği vardır. Onlar, bizim bildiğimiz isimlerdir ve bu isimleri kabul ederek insan halife adını almış, meleklerden üstün olmuştur. Halife üzerlerine halife olduğu kimselerde kendisini halife atayanın hükümleriyle ve O'nun tasarruftaki suretiyle gözükmezse halife olamaz. Nitekim halife ve vekil, kendisini vekil atayanın malında ve kendisini vekil edindiği bütün hallerinde halifedir. Halife, Hakkın ona sorumluluğu altındaki kimselerde tasarruf izni vermesine göre, vekilinin gözetiminde tasarrufta bulunur. Böyle birisi, halife olanın halifesidir.

Kulun Rabbini halife ve vekil edinmesi, kendisini mutlak bir halifelikle vekil edinmesinden kaynaklanır. Bu (kul ile Hak arasındaki) devri bir vekilliktir. O halde rabbin kulunu halife edinmesi, zatının ve yapısının verisine göre, sınırlı halifeliktir. Hz. Peygamber yolculuğa çıkarken şöyle dua ederdi: 'Rabbim! Sen seferde yolda, ailede vekil ve halifesin!' Böylece Hz. Peygamber Allah'ı 'halife' diye isimlendirmiştir. Allah da mevcut veya madum tüm bilinenler üzerine yemin ederek, *'gördüklerinize ve görmediklerinize yemin ederim'*[564] demiş, kendisine ve bütün bilinenler üzerine yemin etmiştir. Allah'ın üzerlerine yemin ettiği şeylere biz de yemin edebilir miyiz? Yoksa bize öyle bir yemin yasaklanmış mıdır? Yasaklanmışsa, bize yasaklanmış hususlarda halife

olamayız. Yemin edilen şey tamlamalı veya tekil olarak bulunabilir. Tekil bulunurken yemine misal olarak 'Allah'a yemin olsun ki, şunu yapacağım' ifadesini verebiliriz; tamlamalı olana misal olarak, Hz. Aişe'nin yemininde zikredilen 'Muhammed'in rabbine yemin olsun ki' ifadesini verebiliriz. Yeminde tamlanan tamlama yapılana dahildir. Bu tanıma göre insan-ı kâmil ismi zikretse de zikretmese de bütün bilinenler üzerine yemin edebilir. Bu, Allah'ın eşya üzerine yemin etmesinin tevil tarzlarından biridir. Bu yeminlere misal olarak '*Güneşe şemin olsun ki*'[565], '*Kuşluk vaktine yemin olsun ki*'[566] '*Geceye yemin olsun ki*'[567], '*Zeytine yemin olsun ki*'[568] gibi ayetlerde geçen yeminleri verebiliriz. Kastedilen güneşin, kuşluk vaktinin ve zeytinin rabbidir. Allah sadece kendisine yemin edebilir ve sadece Allah adına yemin edilebilir. Bunun dışındaki yeminler düşmüştür ve onlarla haklarında yemin edilen hususlarda akit gerçekleşmez. Bu nedenle Allah '*Allah sizi anlamsız yeminlerinizden dolayı hesaba çekmez*'[569] buyurur. Kastedilen düşmüş yemindir. Bunun anlamı, kendilerini ihlal ettiğinizde kefaret belirlemediği yeminler nedeniyle sizi cezalandırmaz demektir. '*Fakat yeminlere bağladığınız şeyler nedeniyle sizi cezalandırır.*'[570]

Yemin ederken kalbin akdi düştüğünde, yeminin ihlali gerçekleştiğinde kefaret kalkar. Kuran'da zikredilen yeminlerde kefaretin sadece Allah adına yapılan yeminlerde olduğunda alimler arasında bir görüş ayrılığı yoktur. Burada yeminler, izafeli olarak belirli gelmiştir. Hz. Peygamber Allah'tan başkası adına yemin etmeyi yasaklamıştır. Öyleyse halife, halifelikte kendisini atayanın iradesine göre davranmalıdır. Çünkü Allah '*Allah işinde galiptir*'[571] buyurur.

Dilde suret, emir ve şe'n anlamında kullanılabilir. Bir hadiste 'Allah Âdem'i kendi suretine göre yarattı' denilir. Bunun anlamı, emrine ve işine göre yarattı demek olabilir. Allah emrine hakimdir, yani suretiyle, yani emriyle izhar ettiği işine hakimdir. Çünkü Allah yapısı ve neşeti baki kalsa bile onu azletme gücündedir. Bu durum 'suret' ile kast edilenin yapı olmadığını, emir ve hüküm olduğunu gösterir. Alim bilgi yollarının ve Allah'ın eşya hakkındaki muradının dışına çıkmaz.

Tek başına bu emir, ikizler burcunun izlerindendir. Bu burç hava doğasına sahiptir. Bu emir Hz. Peygamber'in 'Rab Amâ'daydı' hadisindeki ifadesine uygundur. Rab kelimesi belirli gelmişken amâ 'altında

ve üstünde hava bulunmayan ince bulut' demektir. Hz. Peygamber, söz konusu amâ'nın hava tarafından kuşatılamayacağını belirtmiş, havanın olumsuzlanmasına değinmemiştir. İş Allah'a kalmıştır: Amâ'nın O'na nispeti havanın nispetinden uygun değildir. Hz. Peygamber havanın amâ'yı ihata edebileceğini olumsuzlamıştır. Öyleyse bütünün değil, toplamın O'ndan olumsuzlanması gerekir. Nefes-i rahman konusunda Amâ hadisini açıklamıştık. İkizler su ile toprak arasındadır. Çünkü bu burç boğa ve yengeç arasındadır. Bu durum Âdem'in su ile toprak arasında olmasına benzer. Bu nedenle havanın hükmü diğer rükünlerden yaygındır. Hava her şeye nüfuz eder, her şeyde otoritesi vardır. Hava toprağı sarsar, suyu hareketlendirir, akıtır, ateşi yakar; nefes alıp veren her şeyin canlılığı ona bağlıdır. Ağaçları o bitirir, dölleyici rüzgârdır. İşte on iki burçtan ikincisinin etkisi budur.

Üçüncü etki ise âlemde zuhur edip kendisinden müstağni kalınabilecek şeydir. Kendisine ihtiyaç yokken ikinin gücünün mertebesinin ortaya çıkması için bu etki âlemde ortaya çıkar ki, varlıkta mümkünler ve yaratılmışlar zuhur etmişken 'Allah'tan başkası yoktur' denilmesin. Böylece Allah'ın âlemlerden müstağni olduğu bilinir. Âlemden müstağnilik akledilir bir şeydir. Burada Hakkın âlemden müstağniliğini açıklamak üzere, kendisi var olsa bile söz konusu şeyden müstağni kalmak mümkün olmuştur. Allah söz konusu şeyi âlemde boş ve anlamsız yaratmadı. Ona, kendisinden müstağni kalınsa bile, varlık vermiştir. Bu, yararlı bir bilgidir ve onun müstağni olunmayanın düzenine benzer özel düzeni vardır. Bu durum, çocuğun cinsel ilişki sonucunda doğmasına benzer. Cinsel ilişki çocuğun olmasına muhtaç değildir (gayesi çocuk edinmek değildir). Bu konudaki delimiz, kısır insanların cinsel ilişkisiyle cennetteki cinsel hayattır.

Dördüncü etki, 'Kıyamet yeryüzünde 'Allah, Allah' diyen bulunduğu sürece kopmaz' hadisine benzer. Allah lafzı hadiste iki kez zikredilmiş, bir defayla yetinilmemiş, bununla tek başına zikretmeyi kastetmiştir. Hâlbuki onu herhangi bir şeyle nitelememiş, isimdeki 'he'yi sakin getirmiştir. Bu *'Allah'ı çok zikredin'*[572] ayetinin yorumudur. Kastedilen, 'Allah' isminin tekrarlanmasıdır. Bu *'Allah'ın zikri en büyüktür'*[573] ayetinde de belirtilir. Orada özellikle Allah adını zikretmiştir. Allah Teala peygamberine insanlara kendisine indirilen vahyi açıklama-

sını emretmiştir. İnsanın 'Allah, Allah' diye zikretmesi içinde bulunduğu âlemi korumasaydı, onun kendisinden ayrılmasına, içinde bulunduğu âlemin -ki dünyadır- de yok olması bitişmezdi

'Allah' ismi bizim ve huzuruna girdiğimiz şeyhin zikriydi. Zikirler arasında ondan daha faydalısı yoktur. Allah Teala *'Allah'ı zikir en büyüktür.'*[574] buyurdu. Zikredilen ilahi isimler çok olsa bile, başka bir tarzı zikretmemiştir. Allah ehli, tek başına 'Allah' zikrini zikir saymış, söz konusu zikir onların kalplerinde diğer isimlerin meydana getirmediği büyük bir etki meydana getirmiştir. Şekilci alimlerin bir kısmı faydası ortadan kalktığı için bu zikri görmemişlerdir. (Bunu dememizin nedeni) Her yeni başlayana bir haberin gerekmesidir. Ona 'lafızda bu gerekmez' denilir. Hatta her şeyin bir faydası olmalıdır. Özel kelimeyle zikretmiş olduğunda, bu fayda zikredende ortaya çıkar. Böylelikle keşfin nuru, diğer isimlerin meydana getirmediği şeyi salikin bâtınında meydana getirir. Hatta onun lafızda değil zahir haberde tıpkı tenzihe veya bir fiilin övülmesi izafe edilmesi gibi bir iyilik meydana gelir. Bilindiği üzere, bir şey zikredilip ardından başkası zikredildiğinde ve pekiştirmek üzere tekrarlandığında, bu durum, aynı hükme sahip olmayanın vermeyeceği bir fayda sağlar. Zikredenin ise bu niyeti yoktur. Öyleyse tekrar (faydayı oluşturmada) daha hızlıdır ve işleri elde etmede daha başarılıdır. Binaenaleyh âlemde genel olarak abes bir iş yoktur.

Beşinci eser, burçlar arasında hamel burcu aslana, yaya ve diğer burçlara benzediği gibi, dördüncüye benzer. Bununla birlikte bu burç, ötekilerin aynı değildir. Bu ikisinden her birisi, başkasına ait olmayan bir özelliğe sahiptir. Bununla birlikte, aralarında benzerlik vardır. Bu nedenle de asılda da öyle olduğu eserlerde benzerlik ortaya çıkmıştır. Âlemde gerçekleşen ve zuhurundan başka sahih anlam veren her şey böyledir. Söz konusu şey âlemden düşmüş olsaydı, kendisinde bu anlamı veren bu emir ve durum halel görmezdi. Fakat varlığının verdiği bu emirden eksik kalması gerekir. İşte bu, 'verilerin arazları' denilen şeydir. Onların düşmesi ve gerçekleşmemesi, kaybolanın hakikatine zarar vermez. Bununla birlikte onların bir anlamı vardır. Bu durum gerçekleşmeden cinsel ilişkinin hazzının varlığına benzer. Böylece cinsel ilişkiye ait fayda gerçekleşir. Fakat cinsel ilişkiyle onun meydana gelmesinin ancak cinsel ilişkiyle gerçekleşebilecek başka bir anlamı vardır.

Çünkü cinsel ilişkinin gayesi hazdır. Haz ise var olmuştur. Öyleyse cinsel ilişkinin olmayışı, hazzın varlığına zarar vermemiştir. Bu nedenle Allah, bizi cennette hurilerle evlendirir.

Altıncı etki, tabii olarak, bir araçla gerçekleşebilecek bir şeyi var etmek istediğinde, himmet sahibiyle ilgilidir. Himmet sahibi bir araç olmadan himmetiyle bazen bir araçla o şeyi yapar. Çünkü Allah Teala mayalanma olmadan veya iki elini kullanmaksızın veya hamurunu düzenlemeden ve kendisine ruh üflemek üzere itidal vermeden, sebepsiz olarak Âdem'i yaratmaya muktedirdir. Allah 'ol' der, Âdem olurdu! Bununla birlikte Allah Âdem'in hamurunu iki eliyle yoğurmuş, onu düzenlemiş, sonra itidal vermiş, sonra ruhunu üflemiş, sonra isimleri öğretmiştir. Binaenaleyh Allah eşyayı bir nizama göre var etmiştir. Nitekim Allah dileseydi, sadece isimlerinden kendisini bilmemizle yetinirdi. Fakat âleme koyduğu her dilde bir tarzda isimlendirilmiştir. Araplarda 'Allah', İranlılarda Hüda, Habeşlilerde Vak diye isimlendirilmiştir. Her dilde, Allah'ın varlığını bilmekle birlikte, isimleri vardır ve bunun faydasını Allah ortaya koymuştur. Bununla birlikte Allah, zuhur eden şeylerden müstağnidir. Bizden ortaya çıkan fiiller de bu konuyla ilgilidir. Yine de Allah, bizim vasıtamız olmadan onları yapabilirdi. Fakat bu fiil, görünüşte bizim ellerimizde ortaya çıkar. Allah bir cismi bir mekândan diğerine hareket ettirmeyi irade ettiğinde, bizde intikal iradesi yaratır ve ihtiyari bir hareketle kalkarız. Bu hareketi kendiliğimizden biliriz ve intikal ederiz. İntikal, esas itibarıyla, Allah'ın yarattığı bir şeydir, fakat o hâdis ve ihtiyari bir iradeden meydana gelmiştir. Titreyenin hareketi böyle değildir. Çünkü o zorunlu bir harekettir. İhtiyar sahibi insan, selim akla göre seçiminde mecburdur. Sonra her hakikatin hükmü mahalle göre ortaya çıkar. Her hakikat mahal ile zuhur eder ve caiz olan ile olmayan ayırt edilir. O halde hareket, hareketlide var olabilir. Konuyla ilgili olarak, Allah gecenin kalan üçte birlik bölümünde yakın semaya iner. Bununla birlikte Allah, bulunduğumuz her yerde bizimle beraberdir. Bu, söz konusu iniş olmadan bu fiilin ortaya çıkmayacağı bir inmedir. Fakat onu '*Allah âlemlerden müstağnidir*'[575] ayetine izafe edersen, bu inme, müstağnilik mertebesinin gerektirdiği zorunlu bir inme olur. Çünkü Allah bu inmeyi ancak zatının gerektirdiği ilahi bir nispet nedeniyle kabul eder. Dolayısıyla inmeyle o irade gerçekleşir. Anla! İzafet ve tamlamaların izafe olmayanın

sahip olmadığı zati hükümleri vardır. Hakikatler değişmez! Şe'n, hükmedilende bir hükmün ortaya çıkmasıdır. Öyleyse bir açıdan O'nun zatı inmeyi talep ederken bir açıdan talep etmez. Binaenaleyh Yaratan yaratılanı talep ederken bilen bilineni talep eder!

Yedinci etki, oluşta zarflığın varlığıdır. Acaba zarf, oluşta bir asıldır da sonra biz onu dini bir şekilde Hakka mı yükledik? Ya da o şanına layık bir şekilde, Hakta mı bulunur? Bu durumda âlemde bil fiil ortaya çıkar. Bu husus Hz. Peygamber'in bir cariyeye sorduğu 'Allah nerededir?' hadisinde zikredilir. Cariye göğü göstermiştir. '*Allah her şeyi bilendir (alîm).*'[576] Burada feil kalıbı fail (bilen) anlamındadır. Bazen katil ve cerih (öldürülen ve yaralanan) gibi meful anlamında olabilir. Öyleyse Alîm, hem bilen hem malum demektir ve her iki yorum ayette mümkündür. Bu durum, her kelimesinin başındaki edat (bi külli şey) 'içinde' anlamındaysa böyledir. Bu yorumla Allah, her şeyde bilinen ve her şeyi ihata edendir. Yani Allah, bilineni bulunduğu hale göre bilen ve her şeyi ihata edendir. Bu bilgiye sahip olan sadece Allah'tır veya O'nun bilgi öğrettiği kimsedir.

Sekizinci etki '*O'na sor*'[577] ayetinde belirtilir. Yani bir şeyin hakikatini sormak isteyince, zevk sahibine sor. Eşya hakkında zevki olmayana sorma. Çünkü böyle birisi sana sorduğun şeyin hakikatini değil adını söyleyebilir. Kula Allah hakkında soru sorulmaz, onun ilahlık hakkında bir zevki ve bilgisi yoktur. Bu konuda onun bir tecrübesi de yoktur. Kulun bu konuda bilebildiği, sadece isimlerdir. O halde Allah hakkında soruyu Allah'a sorman gerekirken kula kulluktan sormalısın. Kulluğun kula nispet edilmesi ilahlığın Allah'a nispeti gibidir. Hakkın kulluktan haber vermesi, ilahın haber vermesiyken kulun ilahlıktan haber vermesi kulun haber vermesidir. Bu nedenle hadiste 'Kendini bilen, rabbini bilir' denilir. Kul kendini zevk bilgisiyle bilir ve kendisinde ilahlığın bir yerinin bulunmadığını görür. Bu durumda kul zorunlu olarak Allah ona benzeseydi veya kendisi O'nun misli olsaydı, nefsinde Allah'ı bilebileceğini anlardı. İnsanın kendi muhtaçlığını ve muhtaç olunan bir varlığın gerekliliğini bilmesi nedeniyle de Allah'ın ona benzemeyeceğini bilir. Bununla birlikte Allah onu halife olarak yeryüzüne yerleştirmiş, suretine göre var etmiştir. Böylece O'ndan korkulur,

umut edilir, kendisine isyan ve itaat edilir. Bunun anlamını bu eserlerden söz ederken açıklamıştık.

Dokuzuncu eser, Allah'ın yeryüzünü ve gökleri yaratmayla ilgili söylediği 'Onları hak ile yarattı' sözünde zikredilir. Yani Allah o ikisini sadece kendisi için yarattı. Onun şanı yüce, ismi mübarektir. Allah şöyle der: '*Her şey O'nun/onun hamdini tespih eder.*'[578] Allah âlemi kendisi için yarattı. Bu nedenle Allah yaratılışına izzet özelliğini yerleştirdiği kimseler hakkında -ki bunlar cinler ve insanlardır- şöyle der: '*Cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye ye yarattım.*'[579] Yani onları, kendilerinde ortaya çıkan izzet, ilahlık duygusu ve kendini beğenmeye karşılık, benim karşımda zelil olsunlar diye yarattım. Allah'ın yaratılış gayelerine dikkatlerini çekmiş olması, kendilerine bir ihsanıdır. Yaratılış gayesine dikkat eden, Allah'a secde eden çoklardan olurken dikkat etmeyen azabı hak etmeyen çoklardan olur. Bu durum '*Cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım*'[580] ayetinde belirtilir. Ayette zahiri ve bâtınıyla birlikte tek başma insan da kast edilmiş olabilir. Zahiri yönüyle o insandır. Bu yönüyle 'insan' gördüğü bir şeye ünsiyet etmek anlamından türetilmiştir. Allah Teala Hz. Musa'dan aktarırken '*Bir ateş gördüm (anestü)*'[581] demiştir. Baş gözümle gördüm demektir. Cin insanın bâtınıdır, çünkü o insana perdelidir. Allah adeta şöyle der: Ben insanın zahirini ve bâtınını zahirde ve bâtında ibadet etsin diye yarattım. Çünkü münafık zahirde Allah'a ibadet ederken bâtında etmez. Mümin ise zahirde ve bâtında Allah'a ibadet eder. Allah'ın niteliklerini kabul etmeyen kâfir ise ne zahirde ne bâtında O'na ibadet eder. Günahkârların bir kısmı zahirde değil, sadece bâtında Allah'a ibadet eder. Beşinci bir kısım yoktur.

Bu yorumla Allah'ın ateşten yarattığı cinleri dışta bırakarak, ayeti zahiri ve görünmeyen yönüyle insana tahsis ettik. Bunun nedeni, secdeyi zikrederken göklerde ve yerdeki herkesin kendisine secde ettiğini, insanlar söz konusu olunca da 'insanların çoğu' demiş, onları genellememiş olmasıdır. Şeytanlar 'yeryüzünde bulunanlar' ayetinin kapsamına girer. Bunun nedeni şeytanın -ki rahmetten uzak olan demektir- insana inançsızlığı emredip o da inkâr ettiğinde, şöyle demesidir: '*Ben senden uzağım, ben âlemlerin rabbinden korkarım*'[582] demesidir. Allah şeytanların rablerini bilip O'ndan korktuklarını bildirmiştir. Binaena-

leyh ayette cinlerin insanın görünmeyen yönleri anlamında yorumlanması, ayetin cinleri de içerecek şekilde yorumlanmasından daha uygundur.

Onuncu eser, Allah'tan kendilerine indirilen vahiyleri peygamberlerin kullara açıklamasıdır. Bununla birlikte Allah kitaplarını inzal etmiştir. Fakat Allah Teala ilahi kitapları indirmekle yetinmemiş, peygamberleri onlarda bulunan hususları ibaredeki özet veya tafsilin gereğine göre açıklar. Yani ibare ibareyle açıklanır. Bu durumda peygamberler, özet veya tafsili konularda tafsil ederken Hakkın yerlerini alırlar. Bu durum '*Kendilerine indirilenleri insanlara açıklaman için*'[583] ayetinde belirtilir. Bu, bize indirilenleri tebliğ etmesinden sonradır. Bu husus, âleme yayılan bir hakikat ve olgudur. O hakikat olmasaydı, kitaplar şerh edilmez, tercüme edilmez veya bir halden bir hale aktarılmazdı. Allah '*Onu komşu edin ki, Allah kelamını duysun*'[584] buyurur. Bu, özellikle Allah'm indirdiği şeydir. Peygamberin tafsil ettiği ve açıkladığına gelirsek, bu, indirilenin tafsilidir, inen şeyin kendisi değildir! Beyan özel bir ibareyle gerçekleşir ve hangi tarzda olursa olsun bilinir.

On birinci ve on ikinci eser ise, bu eserlerin ilkinde zikrettiğimiz üç mertebeden ikisidir. Onlar, Hak ile ittisal ve daha önce zikredilmiş iki durumu birleştiren sebebin mertebesidir.

Şimdi bu menzilde yer alan ilimleri zikredelim: Bunlardan birisi, müminin nimet diyarında nimette kalmasını gerektiren sebebin bilinmesidir. Kötülerin kötüsü olan bilgisizlikten kurtulma ve başarıya ulaşmanın nedenleri bu menzilden öğrenilir. Mertebenin hak ettiği ve insanın mutlu olmasını sağlayan durumlar, bu menzilden öğrenilir. Bazen bunlar başka bir yerde ortaya çıkar ve mutluluk vermez. Hakikati ve aynı sabit olan her şey, bu menzilden öğrenilir. Acaba onun hükmü düşer mi? Veya hakikati sabit şeylerin bir kısmının hükmü mü düşer? Veya genel olarak hükümleri düşmez mi? Bütün hükümler olmaksızın özel bir hükmü düşer? Hükmü düşenle ilgilenilir mi? Ya da boş yemin gibi onunla meşgul olunmaz mı? Çünkü kefaret yemin bozulunca onun yerini alır? Fiil yaratılmışa meşru bir şekilde izafe edildiğinde, ortaya çıkan durum ilave durum bu menzilden öğrenilir. Bunu akla göre iyi ahlak gerektireceği gibi dini yolla da gerekliliği bilinebilir.

Boşluk ve doluluk bu menzilden öğrenilir. Gereken şeyleri yapmak ve gerekmeyenleri terk, bu menzilden öğrenilir. Eşyanın sınırlarında haddi aşmak, bu menzilden öğrenilir. Acaba had tanımlanana dahil midir, değil midir? Bu durumda aşma olmaz. Dahil ise nasıl dahildir? Allah Teala'nın *'Ellerinizi dirseklerine kadar yıkayın'*[585] ayetiyle *'Orucu geceye kadar tamamlayın'*[586] ayeti arasındaki fark nedir? Bu, belli bir kelimeyle gerçekleşen haddir: Bu kelime birinci haddi sınırlananın dışına çıkartırken ikincide sınırlanana dahildir. Bu husus, haddi kendiliğinde ve mahiyetini bilmeye dayanır. Çünkü haddin de bir tanımı vardır ve iş teselsüle gitmez.

Ahit ve emanetler bu menzilden öğrenilir. Emanetler nedir? Ahitler ve Allah'ın bize emrettiği akitler nelerdir? İlahi ahdin yaratıkta hükmü var mıdır, yok mudur? Miras malla kazanılan mal arasındaki fark nedir? Hangi maldan daha çok haz alınır? Bu bir zevk bilgisidir ve mizacın değişmesiyle farklılaşır. Çünkü tembellik özeliğinde yaratılmış kimseler miras malı daha çok sever. Çünkü o mal için çalışmaz. Bazı insanlar ise fütuhatı sever. İnsanların bir kısmı başkanlık özelliğinde yaratılmıştır. Böyle birisi kazanılan maldan haz alırken mirastan haz almaz. Bunun nedeni, gücünü kesbi yolla ortaya çıkartmak için kazanılmış malda çalışmanın bulunmasıdır. Sebeplerin sebeplilerine bağlılığı, bu menzilden öğrenilir. Bu, zati bir bağlılık mıdır, yoksa Allah'tan kaynaklanan ihtiyari bir bağlılık mıdır? Bir halden başka bir hale başkalaşmalar ve dönüşmeler bu menzilden öğrenilir. Cevherler bu halleri takip eder mi, etmez mi? Bu durumda başkalaşma cevherden cevhere midir veya tek varlık mı başkalaşır? Başkalaşmalar hallerde ve mezheplerde farklı farklıdır. Burada gerçek nerededir? Sanatkârın sanatını koruması bu menzilden öğrenilir. Acaba o sanatını veya yapılan şeyin varlığını mı korur? Çünkü sanatkâr için sanat bazen onun adına istifade yoluyla olur. Misal olarak dikişi ve öğrenme yoluyla gerçekleşen şeyleri verebiliriz. Bazen sanat tefekkür yoluyla değil, fıtratla kazanılır. Misal olarak arı, örümcek gibi yaratma yoluyla sanatları öğrenen hayvanları verebiliriz. Bazen sanat zatidir. Misal olarak sanatın Allah'a izafesini verebiliriz. *'Emri yönetir ve ayetleri tafsil eder'*[587] ayetinin anlamı bu menzilden öğrenilir. Böylece Allah tedbiri ve yönetmeyi kendisine nispet etmiştir.

Oluşta sabit olan ve olmayan hikmetler bu menzilden öğrenilir. Hz. Peygamber'in bu konuda yağmur ile zeminin ilişkisini misal olarak vermiş olması da bu menzilden öğrenilir. Bu misal, Allah'tan gelen vahyin fayda verdiği kimseyle fayda vermediği kimsenin durumunu anlatan bir misaldir. Daha üsttekinin aşağıdakinden var olması, bu menzilden öğrenilir. Bunun manalardaki misali, Allah hakkındaki bilgimizin kendi hakkımızdaki bilgimizden meydana gelmesidir. Emirdeki vekile ait hüküm, bu menzilden öğrenilir. Bir şeyi o şeyin kendisiyle değil, ondan meydana elen şeyden öğrenmek, bu menzilden öğrenilir. Bu bölüm, bir şeyi o şeyin kendi adıyla isimlendirme konusudur. Bu durum, ona bitişik olunca veya bir sebep nedeniyle ondan meydana geldiğinde veya o şey kendisini içerdiğinde, söz konusudur.

Âlemde talep edilen tevhidin mahiyeti bu menzilden öğrenilir. Haklarında hasedin bile gerçekleştiği faziletler ve erdemler bu menzilden öğrenilir. Acaba bunlar kendi başlarına fazilet midir, yoksa örfe veya kabule göre mi fazilet sayılırlar? Her şeyin tafsili olarak kendisiyle baki kaldığı husus bu menzilden öğrenilir. Farklı ve tafsili türlerine göre, bir şeyin baki kalmasını sağlayan özellik bu menzilden öğrenilir. Bir şeyden koruyan başka bir şeyden koruyucu değildir. İki koruma türünü birleştiren özellik nedir. Birinci misalle yetinme gerçekleşirken, misallerin faydası bu menzilden öğrenilir. İnsanlar ve eşyayı bilmek arasında engel olan perdeler bu menzilden öğrenilir. Bilgisizliği bilgi kabul edilen kimsenin durumu bu menzilden öğrenilir. Acaba onda bu konuda bir kesinlik var mıdır? Yoksa işin geçeğini araştırdığında bu konuda bilgiye uyan ve uymayan hususları öğreninceye kadar onun nefsi kendisini tereddüde mi düşürür? Bu durum özellikle cehalette söz konusudur. Zan ve kuşkunun hükmü ise aynı değildir. Zan sahibi zannını bilirken kuşkuyu kapılan da kuşkuyu bilir. Buna mukabil bilgisiz cehaletini bilmez. Çünkü bilgisizliğini bilenin kendisiyle niteleneceği bir bilgisi vardır.

Teyit hikmeti bu menzilden öğrenilir. Acaba o inayet veya kesin delil ortaya koymak demek midir? Yoksa bir yerde inayet, diğer bir yerde iki şahsın haline göre delil ortaya koymak demek midir? Bir şeyi onu bilmenin hak etmediği şeye nispet etmek, bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte onu kendine nispet eder. Misal olarak âlemde umut

edilen şeyin gecikmesini veya gerçekleşmemesini verebiliriz. Bununla birlikte umut bilgiyle ilgili değildir. En güzeli yerine getirenin hikmeti bu menzilden öğrenilir. Bu, semeresi kestirilemeyen bir şeydir: Acaba bu onun bilgisizliği bilmesine mi döner? Yoksa o şeyin kendisine mi? Çünkü o konuda ihsanın hakkını yerine getirdiğini bilmez. Azabın sürekli olmasının hikmeti bu menzilden öğrenilir. Acı çekenlerde zarar ve azabın sürekliliği, bu menzilden öğrenilir. Bu, onlara merhamet etmek demek midir, böyle değil midir? Konuluş gayesinin dışında bir şeyi kullanmak bu menzilden öğrenilir. Bir şey sadece konuluş gayesinde mi kullanılır? Bir şeyin birbiriyle çelişen birden çok yönü varsa, onun hükmünün dışına çıkan şey nedir? Misal olarak hastalığı verebiliriz. Hastalığın sabır ve sıkıntıyla ilgili yönleri vardır. İnsanların hatırlaması, bu menzilden öğrenilir. Acaba hatırlatma fayda verir mi, vermez mi? Doğru sözlünün yalancı diye isimlendirilmesi bu menzilden öğrenilir. Allah'a sığınma ve sayesinde sığınılan şeyin neyden sığınılacağı, nerede övüleceği ve nerede kınanacağı bu menzilden öğrenilir. İtirafın fayda verdiği ve vermediği durumlar, bu menzilden öğrenilir. Mertebelerin itirafta bir hükmü olduğu gibi hallerin de bir hükmü vardır. Çünkü insanların bir kısmında, hatayı itiraf ederken hata kalsa da, bir kısmından hata silinir. Hitabın değeri ve ondan haz almak bu menzilden öğrenilir. Âlemde kuşkunun varlığının hikmeti, bu menzilden öğrenilir. Allah'ın kendisine verdiği şeyin hakkını yerine getirdiğinde, müçtehidin hata ettiğinde veya isabet ettiğinde kurtulması bu menzilden öğrenilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ ALTMIŞ İKİNCİ BÖLÜM

Kalbin Secdesinin, Yüz, Bütün ve Parçanın Secdesinin Bilinmesi. O İkisi İki Secde ve İki Sücûd Menzilidir

Sehl'in makamı kalbin secdesi
Başkalarında onun hükmü yok

Kalb secdeden sonra başını kaldırmaz
Yüz ise kalkar, başkalaşma bildirir

Çünkü kıblesini görmüyor
Kalbin kıblesi isim ve alametler

Secdesinin ebediliği hakikatini izhar eder
Yaratıkların ilimleri onu nereden bilsin?

Bu menzil, temkin menzili ve Allah'ın dışındaki her şeyin işinin döndüğü menzil diye isimlendirilir. Aynı zamanda 'ismet menzili' denilir.

Bilmelisin ki, Allah âlemi yaratırken onu zahir ve bâtın kısımlarıyla yaratmış, bizzat âlem için bir kısmını gayb bir kısmını şehadet (görülen) yapmıştır. Âlemden âleme görünmeyen yön gayb iken görünen kısım şehadettir. Âlemin bütünü Allah için şehadet sayılır. Allah kalbi gayb, yüzü şehadet âleminden yaratmıştır. Bu bağlamda Allah yüz için bir yön belirlemiştir ki yüz 'Allah'ın evi' ve 'kıble' diye isimlendirilen o yöne secde eder. Başka bir ifadeyle namaz kılarken insan o yöne yönelir. Allah bu dönmeyi ibadet saymıştır. Namazın en faziletli işini secde, en faziletli sözünü Kuran okuyarak Allah'ı zikretmek saymıştır. Allah kalp için de bizzat kendisini belirlemiştir. Kalp bir başkasına yönelmez! Allah kalbe sadece kendisine secdeyi emretti. Kalp keşfe bağlı olarak secde ederse, hiçbir zaman dünya veya ahirette secdesinden başını kaldırmazken keşif olmadan secde ederse, başını kaldırır. Bu başkaldırma 'Allah'tan gaflet' ve eşyada 'Allah'ı unutmak' diye isimlendirilir. Kim kalp secdesinde başını kaldırmazsa, o her şeyde Allah'ı müşahede ederek gördüğü her şeyden önce Allah'ı görür. Hz. Ebu Bekir'in

hali buydu. Zannetme ki âlem secde eden değildi de, sonra secde etmiştir. Âlem her zaman secde edicidir, çünkü âlem için secde zati bir niteliktir. Âlemin bir kısmı secdesini keşifle yapmış onu bilmişken bir kısmına ise secdesi gösterilmemiş, dolayısıyla onu bilmemiştir. Keşfi olmayan insan başını secdeden kaldırdığını, sonra secde ettiğini ve dilediği şekilde davrandığını zanneder!

Bilmelisin ki, zahiri secde, ayakta durmak veya rükû veya oturma halinden yere kapanarak yüzü toprağa koyma haline geçmek demektir. İşte böyle yere yatma hali 'secde' diye isimlendirilir. Buradan ise, secde edende gözlerimizle gördüğümüz zahirde sahip olmadığı bir halin kendisine iliştiğini anladık ve Allah'tan bir halden bir hale taşınan o yerde durmayı talep ettik. İnsanların bir kısmı ve benzerleri bunu nispet saymıştır. Bu, ilahi keşfin varlıklar hakkındaki bilgi hakkındaki verisidir. Bunlar, hareket, durma, bir araya gelme ve ayrılma gibi olgulardır. Öyleyse hareket cismin varlığından veya cevherden ibarettir. Bir vakit cisim mekânda ya da tabii yerinde görülürken başka bir zamanda başka bir yerde ve mekânda görülür ve 'hareket etti ve yer değiştirdi' denilir. Durağanlık cevheri veya cismi bir yerde iki veya daha fazla anda görmek demektir. Cismin bir mekânda kalması durağanlık ve sükûn diye isimlendirilir. İçtima ise iki cevher veya cismin aralarında üçüncü bir mekânın bulunmadığı bitişik iki mekânda bir araya gelmesidir. Ayrışma bir mekândaki iki cismin aralarında mekânın bulunduğu iki farklı yerde bulunması demektir. Durum bundan ibarettir.

Kelamcıların bir kısmı bu konuda keşif sahiplerine uymuştur. Bu konuda mesele, hareket ettiricinin kim olduğunu tespittedir? Hareketli mi, ya da başkası mı? İnsanların bir kısmı hareket ettirenin hareket olduğunu söylemiştir. Hareket cisimdedir ve böylece onun hareket etmesini ve yer değiştirmesini sağlar. Cismin hareketlenmesini sağlayan hareket hakkında da bu görüşü benimseyenler arasında görüş ayrılığı vardır. Hareket kulun iradesiyle mi ilgilidir? Bu durumda hangi hareket olursa olsun ihtiyari hareket diye isimlendirilir; veya hareketlinin iradesi onunla ilgili değildir. Bu durumda ise titreyenin hareketindeki gibi zorunlu hareket diye isimlendirilir. Bütün bunlar, bazılarının zannettiği gibi, bir hareket olduğunu kabul ettiğimizde böyledir.

İnsanlar bu olguların araz olduğunda görüş ayrılığına düşmemiştir; ister nispet ister kendileriyle nitelenen mahalde bulunan anlamlar olsunlar, durum birdir. Çünkü biz onlarda sahip olmadıkları bir halin kendilerine iliştiğinden kuşku duymayız ve arazlardan birisinin onlar için zati olması imkânsızdır. Çünkü zati olan, onları kabul etmektir. İnsanlar bu hareketi veya durağanlığı kimin var ettiğinde de görüş ayrılığındadır. O sabit bir varlık ise hareket ettiren Allah mıdır, başkası mıdır? Bir kısmı ilk görüşü benimserken diğer kısmı öteki görüşü benimsemiştir. Bu konuda titreyen gibi (zorunlu olup olmaması) birdir. Bir kısım olguların varlıkları olmadığını, onların sadece nispet olduklarını ileri sürmüştür. Hareket kime nispet edilir? Biz ihtiyarî nispet hakkında şöyle deriz: Allah kul adına bir irade ve seçim yarattı. Kul bu iradeyle o nispetin hükmünü diler. Allah'ın iradesinden meydana gelen bu iradeyle ilgili olarak '*Siz dileyemezsiniz, Allah diler*'[588] buyrulur. Allah meşiyet ve iradeyi hem kendisi ve hem bizim için ispatlamış, bizimkini kendi iradesine dayandırmıştır. Bu, ihtiyari harekette böyledir. Zorunlu harekete gelirsek, bize göre onda iş tektir: Birinci sebep Hakkın meşiyetiyken ikinci sebep Hakkın meşiyetinden meydana gelen iradedir. Şu var ki burada keşfin verdiği ve oluş perdesinin ardından kendisini gösterdiği ince bir sır vardır. Bu durum '*Siz dileyemezsiniz, Allah diler*'[589] ayetinde belirtilir. Keşfe göre meşiyet sahibi Allah'tır. Kulda o konuda bir irade gerçekleşse bile, Hak onun iradesinin aynıdır. Nitekim Allah kulunu sevdiğinde onun görmesi, duyması, eli ve bütün güçleri olur. Öyleyse kulun kendinde bulduğu irade ve meşiyet, Hakkın iradesinden başkası değildir. Allah dilediğinde ise, dilediği olur. Allah her irade sahibinin iradesinin kendisidir. Nitekim hareketi kabul eden şöyle der: 'Zeyd hareket etti.' Ya da 'elini hareket ettirdi.' Hareketi kabul eden insan kendi görüşüne göre bu sözü incelediğinde, elini hareket ettirenin elindeki hareket olduğunu görürsün. Onu görmezsen bile etkisini hisseder, yine de 'Zeyd elini hareket ettirdi' dersin. İşte bunun gibi 'Zeyd elini hareket ettirdi' dersin, fakat hareket ettiren Allah'tır.

Bilmelisin ki, âlemde hiçbir şekilde durağanlık yoktur. Âlem, dünya ve ahirette, zahirde ve bâtında sürekli bir halden ötekine intikal eder. Bununla birlikte gizli veya görünür hareketler vardır. Öyleyse haller gider gelir ve kendilerini kabul eden varlıklara ulaşır ve kaybolur.

Hareketler, âlemde farklı etkiler meydana getirir. Hareketler olmasaydı yardım olmayacağı gibi sayının da bir hükmü olmaz, eşya belli bir ömre kadar devam etmezdi. Veya da bir yerden başka yere intikal de olmazdı. Bu hallerin varlığının kaynağı ise Hakkın her gece yakın semaya inmesi, yaratılmış bir Arş üzerine istiva etmesi, Arş yokken Amâ'da bulunması gibi ilahi niteliklerdir. Bu durum, Hakkın kulunun duyması, görmesi ve iradesi olmasını gerekli kılan durumdur. Bu sayede kul görür, duyar, hareket eder ve diler! Öyleyse zuhurunda gizlenen, gizliliğinde zuhur eden Allah münezzehtir. O kendisini kendinde es-Samed diye nitelemiştir. O'ndan başka ilah yoktur. Rahimlerde dilediği gibi bize suret veren O'dur. Geceyi ve gündüzü değiştirir. Bulunduğumuz her yerde bizimle beraberdir. Bize bizden yakındır. O'nu kendimizle çoğalttık, O'nu O'nunla birledik. 'Allah'tan başka ilah yoktur' diyerek kendisini birlememizi isteyince, emriyle O'nu birledik ve kendimizle O'nu çoğalttık.

Hak sana her vakit hikmetini göstermez
Herhangi bir vakti hükmünden hali kılmaz

Kalpteki sevince bak bir
Kalem'den, Levhalardan sırayla gelir

Ruhların resulleri indirirken getirdi onları
Döşeklerimize Kelim'in mertebesinden

Her gizli bilginin öğrenilmesi çetin
Akıllara, kadimliğe ulaşmamış akıllara

Sevgiyle ve saygıyla onun menzilinin karşısında kalktım.
Baş üstünde yürürüm, ayaklarımla değil

Olgular bu dört halden ibarettir. Durağan olduğunda neyle durduğu hakkında olmak üzere, duran hakkında konuşmamız lazımdır. Hareket ederse, neye doğru hareket eder, bir araya gelince kimle birleşir ayrışırsa kimden ayrışır?

Allah'tan başka yok bir başkası
Sadece O var bir de iradesi

Öyleyse insan, Allah'ta sakin olmuştur. Allah, bilgisinde bulunup dış varlığı olmadığında onun mekânıdır. Bu yönüyle Allah, onun heyulasıdır. Bu durumda Allah kulun suretiyle suretlenir ve yaratılmışa ait bir hükmü olur. Gece ve gündüzde durağan olan şeyler O'na aittir. Gerçeğin başka olması mümkün değildir. Bununla suretlenir ve yapısı buna dayandırılır, sabitlenir.

Başkasını görürsen, O'nun suretidir
Ayet ve suretler çok olsa bile

Menzili olandan başkası değildir
Fakat surelerdir onlar, başkaları da onları anlatır

Âlemde görülür bir sükûn ve durağanlık olmadığı gibi akledilir bir hareket de yoktur.

Zıdda bak nasıl gizlenir
Ondan başka görünen yok ki?

Hareketin en garip varlığı, durağanlıktadır, çünkü boşluk dolmuştur. Öyleyse âlem, boşlukta sakindir. Hareket ise boşlukta olabilir. Bu, cisimlerin hareketidir. Boşluk ise doludur ve bir eklenmeyi kabul etmez ve eklenecek yer de yoktur. Durağanlık Allah'ta olduğu gibi hareket de O'na doğrudur. Allah *'Hep birlikte Allah'a dönün'*[590] buyurur. Yani kendisinden çıktığınız varlığa dönün. Onlar Rabliği ikrar etmek üzere çıkmış ve sonra dağılmışlardır. Onlara 'kendinden çıktığınız kimseye dönün' denmiştir ki, O da sadece Allah'tır. Allah'a ancak Allah vasıtasıyla dönülebilir. Çünkü O yolculukta arkadaştır. Allah dönerse, biz de döneriz. Çünkü dönmek, hüküm sahibine aittir. Hüküm Allah'a aittir ve Allah onlar da dönsün diye kullarına döner.

Dediğimizin doğruluğu bu
Doğrudan ayrılma

Her nerede olursanız
Hak sizi gözler durur

Allah'a doğru hareket ettiğinde o hidayet edendir. Ya da isimlerinden birisi el-Mudil'dir. Bu isim, seni hayrete düşürür. Sonra sana hidayet eder ve hidayetiyle sana döner. Bu durumda tövbe ederek Allah'a doğru hareket edersin. O halde sen el-Mudil isminden el-Hadi ismine doğru hareket edersin. *'Dönüş Rabbinedir.'*[591]

Bir araya gelince kimle birleşir demiştik: İnsan Allah'ı dost edinmesi itibarıyla Allah ile birleşir. Bu durum Allah'ın kuluna söylediği, 'Benim dostumu veli edindiğinde, Allah dostunun nezdinde bulunur' ifadesinde geçer. Kim Allah yolunda bir dost edinirse, hiç kuşkusuz, Allah'ı dost edinmiş demektir. Bir araya gelmek, bundan başka bir şey değildir. Bir rivayette Allah'ın şöyle buyurduğu aktarılır: 'Kulum! Hastalandım, beni ziyarete gelmedin.' Kul şöyle der: 'Seni nasıl ziyaret edebilirim ki? Sen âlemlerin rabbisin.' Allah şöyle der: 'Bilmiyor muydun falan kulum hasta! Onu ziyaret etmedin, onu ziyaret etseydin, beni orada bulurdun.' Çünkü hasta mecburen Allah'ı zikreder. Zorunluluk, mümkünün varlığının dayandığı aslî zikirdir. Hak ise O'nu zikredenle beraberdir. Allah yolunda birini dost edinen, O'nunla bir araya gelmiş demektir. Sen dost isen, Allah'ın seninle olduğunu bilmelisin. Bir dost edindiğinde, kendisini bir araya getirmiş olursun ve bu cemiyet sahibinin hak ettiği sevap senin adına gerçekleşir. Bu durumda dostunu görmekle, Allah'ı görmüş olursun. Bununla birlikte o dostlukta senden daha yücedir. Öyleyse Allah onun katında senin katındakinden daha büyük ve daha yücedir. Çünkü Allah velilerinde kendisini bilmeleri ölçüsünde bulunur. Allah hakkında kim daha cahil ve daha çok hayretteyse, O Allah'ı daha çok biliyordur.

Bir Allah dostunun dostluğu sayesinde O'nun söz konusu veliyle ilişkisi senin adına da gerçekleşip bu sayede Allah'ın seninle ve o veliyle ilişkisini ayırt edememişsen, onu dost edinmemişsin demektir. Dost edinseydin Allah sahip olmadığın bir bilgiyi sana vermek üzere o velinin diliyle -duyacağın şekilde- seninle konuşurdu. Sen de veli isen, ondan dinler ve dostluğunu müşahede eder, Hak ile duyarsın. Çünkü o senin kulağındır. İşte bu herkesin kendinden öğrendiği bir zevktir. Onun mahiyetini gerçeği olduğu hal üzere bilenler anlayabilir.

Ayrışma sözümüze gelirsek, acaba ayrışma kimdendir? Bu, hadisin devamında belirtilir. 'Ya da benim yolumda birisiyle düşmanlık ede-

ne...' Benim düşmanlık ettiğim kimseden ayrılmışım demektir. Çünkü el-Hadi ismi el-Mudil, ed-Dar, en-Nafi isminden ayrılır. Kim ilahi isimlerin hikmetini anlarsa, ona Allah'ı bilme hakkında büyük bir kapı açılır ve bu kapı hiç bir şeye dar gelmez.

Söylediğimi bilseydin
Söylediğinden başkası olmazdım

Sen benim gibi değilsin, hatta bensin
Ne söz var ne söylenilen

İfade ettiğimde hayrete düştüm
Akılların getirdiği hususta

Muhakkik keşif sahibinin gördüğü şeyi dikkate aldığında, ulaşmak istediği hakikate ulaşabilir. Çünkü hakikat, son derece açık ve göz sahibi için bellidir.

Hal akıllarla ve zekâlarla oynar durur
İsimlerin varlıklarla oynaması gibi

Âlemde düşmanlık ve düşman olma hali buradan ortaya çıkar. Müşahede sahibi alimde zıtların kendisinde bulunması nedeniyle hal değişmesi olmaz. Çünkü o bütünüyle Haktır. İşaret ettiğimiz hususu anlayınca, nasıl dost ve düşman olunduğunu, kimin düşman olduğunu, kiminle dost olunduğunu ve kimin dost olduğunu öğrenirsin. Seni kendinden var edip sana seni gösteren, sana kendinden ihsan eden Allah münezzehtir! Nefsini bilen rabbini bilir. Her şey O'na nispet edilir ve Allah âlemlerden müstağnidir.

Bilmelisin ki, Allah ilahlığı hevaya nispet etmiş, onu peygamberi Hz. Davud'un mukabili yaparak şöyle demiştir: *'İnsanlar arasında hak ile hüküm ver, hevaya uyma!'*[592] Başka bir ayette *'Hevasını rab edineni gördün mü?'*[593] demiştir. Heva kulun iradesidir. Bu irade Allah'ın dünyaya yerleştirdiği meşru teraziyle çelişince, heva adını alır. Daha önce, *'Siz dilemezsiniz, Allah diler'*[594] ayetini açıklamıştık. Hevayla hüküm verenin kim olduğunu öğrendin. Bu nedenle Allah *'Onu bilgiyle saptır-*

dı'[595] yani hayrete düşürdü. Çünkü Allah'ı bilmek O'nun yolunda hayrete düşmeyi gerektirir. Çünkü O'ndan başka hüküm sahibi yoktur.

Yeryüzü şiddetle sarsıldı
Sahip olduğu şeyleri bir bir saydı

Gözler baksaydı idrak ederdi
Kendilerine vahyederken rablerine

Yeryüzü haberlerini söyledi
Ağırlıklarını senin için çıkartırken

Bu müşahedeye sahip olmayan insan, Allah'ın varlıktaki yüceliğini bilemez. Bunu bilemeyince de pek çok bilgiyi kaçırır.

Bilmelisin ki, emir dört hakikatle sınırlıdır: ilk, son, zahir ve bâtın. Bu nedenle bilgi dört şeye dayanır. Allah yolunda temkin sahibi olan kimse, kendinde dört şeyi müşahede eden ve fiillerini de böyle görendir. Böyle birisi, farzları yerine getirir. Birinci ikamet budur. Ardından nafile ibadetleri yerine getirir. Bu zahirinde ve bâtınındaki ikinci ikamedir. Çünkü zahirde bir hüküm olduğu gibi bâtında da bir hüküm olmalıdır. Böylece Allah'ın hükmü onun yapısını kuşatır. Zevk yoluyla müşahede ettiğinde ise, bu emrin onun adına meydana getireceği şeyi de öğrenir. Bu nedenle onun zahirinde altı yönü vardır. Altı kâmil sayıdır, çünkü altı, ilk kâmil sayıdır. Onun altıda birini üçte birine ve yarısına izafe ettiğinde, bütün haline gelir. Kalp ise altı yönlüdür. Her yönün kalpte bir yüzü vardır ki, o bu yüzün gözüdür ve söz konusu göz ile Hak idrak edilir. Allah ez-Zahir isminde kula tecelli ettiğinde, tecelli her şeyi kuşatıcı olması yönüyle bütün yönleri kuşatırsa, kalbin bütün yüzlerini kuşatır. Haktan onun adına ortaya çıkan her şeyi kuşatır ve kalp bütünüyle nur olur. Burada kul şöyle der: 'Rabbim, yaptım.' Allah ona hitap ederken şöyle der: 'Sen salih kulun dediği gibisin': '*Sen onların üzerinde gözetensin.*'[596] Böylece zamir gizliyken açığa çıkar. Gerçi gizli olan zahir olandan farklıdır. Zuhuru esnasında gizli olmakla birlikte zamir ortaya çıkmıştır. Böylece Hak için tek bir yönden 'zahir iken bâtın, bâtın iken zahir' dersin. Çünkü 'sen' muhatap zamiridir ve senden başkası değildir. Sen ise hitapta görülensin. Öyley-

se sen isimden farklı olarak görünen zamirsin. Zamir isimleri Allah'ı bilmede isimlerden daha güçlü ve daha sağlamdır.

Ariflerden birisinden aktarılır. Ben Ebu Yezid'den aktarıldığını görmüştüm. Hakkı müşahedesindeki hallerinden birisinde şöyle der: 'Benim enaniyetim senin enaniyetin!' Yani nasıl ki, kendi hakikatiyle isme zamir verilir, aynı şekilde sana da Zahir isminin benzeri olan şey verilir. Zahir niteliğin benzeri yoktur. İşte bu zamirlerin gücü hakkında söylediğimiz şeyin ta kendisidir. Âlemde tenzih ve suretlerde ortaklık gerçekleşir. İki şahıstan birisi gizlenir ve öteki ortaya çıkar. Görünene bakan, hazır olanın ötekinin aynı olduğunu zanneder. Allah Teala âleme haber vermede işaret zamirleri yerleştirdi. Bunun amacı, bu zamirlere dayanarak, bu karışıklığı kaldırmak ve onun mahiyeti sayesinde, suretiyle gözükeni ayırt etmektir.

Allah Teala insanın ilahi surete göre yaratıldığını bildirir. Hz. İsa şöyle der: '*Sen onların üzerinde gözetmen idin.*'[597] Böylece Hak ile ilahi surette yaratılmışı ayırt ederek adeta şöyle der: Suretinin üzerinde yaratılmış olan değil, Sen kendin yönünden onlarm üzerinde gözetmendin. Sen bu yerde onların varlığını almış oldun. Bizim zamirler hakkında yazdığımız *Kitabü'l-Hüve* adlı, zamir isimleri hakkında gerekli açıklamaları yaptığımız küçük bir risâlemiz vardır. Bu zamirler kadim-hâdis bütün suretleri kabul eder. Bunun nedeni, onların imkânı ve makamlarının yüceliğidir. Binaenaleyh âlem, kendisi çok olsa bile, tek hakikate döner.

Varlıktaki her şey hak
Görünen her şey halk

Tecelli eden hikmete bak
Hakkın aynında, ihata eder onu Hak

Kul Haktır, Hak Haktır
Hâlbuki ne Haktır he hak olmayandır

Dostum! Zamanını hareketleri incelemeyle boşa harcama. Çünkü vakit, değerli! Bizim yöneldiğimiz şeye bak ve hakikatinin verisine göre ona dayan. Çünkü senin basiretin keskin olursa, neticede hareketi ve

hareket ettireni de öğrenirsin. Hareket yüzün hareketidir. Hareket ettiren ise oluş perdesinin ardındadır. Netice ise, açıkça görünen, sefer eden ve varlığını ifade edendir. Öyleyse ona itimat etmelisin. İşte dostum! Sana nasihatim budur. Bu nedenle Hak kendisine bir intikal nispet ettiğinde, kendisine belirli bir durumda nispet edilen intikalin ne olduğunu öğrenmen için neticeyi de zikretti. Buna misal olarak 'Rabbimiz gecenin son üçte birinde yakın semaya iner' hadisini verebiliriz. Sonra neticeyi zikrederek şöyle demiştir: 'Allah şöyle der: Tövbe eden var mı? Dua eden var mı? Bağışlanma dileyen var mı?' Bu ve benzeri pek çok şeyi kullarını fikir yorgunluğundan ve mazeret beyan etmekten kurtarmak üzere söyler. Çünkü hareketlerdeki maksat, onların kendileri değil, neticeleridir. Her şeyde durum böyledir. (İsim cümlesinde) Haber olmasaydı, mübtedanın faydası olmaz ve onu zikretmek anlamsız kalırdı. Buradan *'Sizi abes yere yarattığımızı mı zannettiniz?'*[598] ayeti anlaşılır. Başka bir ayette *'Gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri batıl olarak yaratmadık'*[599] denilir. Burada Allah'ın âlemi yaratmadaki sebebin ve hikmetin bilgisine dikkat çekilir. Allah'ın isimlerinden biri Haktır. *'Allah âlemlerden müstağnidir'*[600] buyrulur. Bunun anlamı, sabitliğinde değil, dış varlığında müstağnidir demektir. Âlem sabitlik halindeyken onunla yetinme ve varlığında müstağnilik gerçekleşir. Çünkü âlem mümkün iken, ilahlığa hakkını vermişti. Mümkünlerin talebi olmasa ve yokluk halini tattıkları gibi varlık halini tatmayı istemeselerdi, sabitlik dilleri varlığı zorunlu olan'dan kendilerini var etmesini istemezdi. Bu talebin sebebi bilgilerinin zevk bilgisi olmasını istemeleridir. Varlığı zorunlu olan -kendisi için değil- onları onlar için yaratmıştır. Allah onların varlıklarından müstağni olduğu gibi onların kendisine ve sabitliğine delil olmasından da müstağnidir. Onların Allah'a delil olmaları bakımından yoklukları varlıkları gibidir. Yokluktan var edilen hangi şeyden Allah'ı bilme hakkında bilgi meydana gelir? Bu nedenle Allah'ın âlemden müstağni olmasının âlemin varlığında müstağni olmasının kendisi olduğunu anladık. Bu mümkünün ezelde yoklukla nitelenmesi bakımından garip bir meseledir. Ezel tercih kabul etmez. Mümkünün yokluğu ezelliğiyle beraber nasıl onu kabul eder ki? Bu husus, kendisi olması bakımından mümkün olması yönüyle onun hakkında iki hükmü kabul etmesi demektir. Mümkün adına yokluk var sayıldığında, varlık hali de var sayılır. Varlık halinde onun sahip olduğu hükme göre tercih

edilendir. Tercih ezelde yokluk halinde ve tercih edilenin yokluğuyla nitelenmesi itibarıyla mümküne sirayet eder. Tercih edenin tercihi bu amaçla gerçekleşir. Amaç ve kasıt ise hükmü hakikatinin verisine göre her birisinde ortaya çıkan manevi bir harekettir. Mahsus olursa, bir mekânı doldurur ve mekânı meşgul eder; makul olursa, bir anlamı ortadan kaldırır ve bir manayı var eder, onu bir halden bir hale taşır.

Bu menzilde çeşitli ilimler vardır: Sınırlı dua ve sınırsız dua, dua edilene karşı neyin söylenmesi ve nasıl davranılması gerektiği bu menzilden öğrenilir. Hareket ilmi ile sebep ve neticeleri, bu menzilden öğrenilir. Bilmediği konuda bildiğini zannederek konuşanın durumu, bu menzilden öğrenilir. Gerçekte konuştuğu konuda bilgisi var mıdır yoksa o bilgi değil midir? Konuşan bilmese bile, onun bilgi olması zorunlu mudur? Böyle bir şey âlemde ortaya çıkar mı? Bu, mertebeleri ayrıştırmada Allah için bir yaratmadır. Bu sayede bilgisizin bilenin karşısında ve bilginin bilgisizlik karşısındaki derecesi ortaya çıkar. Veya sadece bilgi mi vardır? Allah'ın âlemde ellerinde yarattığı hayretin belirlenmesi bu menzilden öğrenilir. Acaba hayret genel olarak mutluluğu verir mi, yoksa mutsuzluğu mu verir? Bu konuda hayretin tafsili var mıdır? Bir kısmı mutluluk verirken bir kısmı bedbahtlık mı verir? Bu konuda hayrete düşülen şey nedir? Onda hayrete düşmek zorunlu mudur, hayrete düşmemek mümkün müdür? Hayret sahibinin hayret esnasında bâtınında bulduğu yanmanın sebebi bu menzilden öğrenilir. Acaba hayret sahibinin hayrete düştüğü konuyu bilmesi hayretin kendisi mi olur? Böyleyse yanma acısı kalkar. Delillerin ortaya konulması bu menzilden öğrenilir. Allah onları nazar ve basiret sahibi olan akıllılar için nasıl düzenledi? Garibin bilgisi bu menzilden öğrenilir. Bu, bilgiye kabiliyetli olan kimsenin üzerinde bilgi almadığı bir vaktin geçip geçmeyişini bilmektir. İlahi mertebe bu menzilden öğrenilir. Acaba Allah'tan perdeler mi, yoksa Allah'a delil midir? Onu perdeleyen nitelik ve yaratıcısına delil olan nitelik, bu menzilden öğrenilir. Allah'ın kesinlikle tek olarak yaratmadığı ve böyle bir yaratmanın geçerli olmadığı, iki veya daha fazlasını yarattığı bu menzilden öğrenilir. Hâlbuki varlıkta bir gecikme ve öncelik söz konusu değildir.

Hak adına birliğin ancak ilahlığında sabit olması bu menzilden öğrenilir. Varlığında iki veya daha fazla akli şey gerekir. Bunları nispet

veya mutlak birliği bilmedikten sonra sıfat sayabilirsin. Bunlardan birisi de ilahi isimlerin var olanlara ilişmesinin bilgisidir. Ahiretin gelinceye kadar koşması, bu menzilden öğrenilir. Acaba o nereden gelir? Kendisine nispet edilen bu hareket nedir? Dünya ve ahiretin makul olmasının mahiyeti nedir? Allah'tan yüz çevirenin bilgisizliği bu menzilden öğrenilir. Hâlbuki Allah *'Her nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü oradadır'*[601] buyurur. Allah'ın yüzüne yönelen insan nasıl bedbaht olabilir? O kişi Allah'ın yüzüne dönmeyi amaçlamasa bile, gerçekte Allah'ın yüzüne dönmüş ve Allah'ın yüzünden yüz çevirmiştir. Acaba insan için Allah'a her yönden yönelen ifadesi nasıl kullanılır? Bu, insan bütünüyle yüz ve göz olduğunda geçerlidir. Böyle bir niteliğe sahip olanın O'ndan yüz çevirmesi mümkün değildir. Garip bir bilgi, bu menzilden öğrenilir. Bu bilgi insana ancak kendisini ayakta tutan asıl nedeniyle ondan çıkan şeylerin döneceğinin bilinmesidir. Bu durum *'Bütün iş O'na döner'*[602] ayetinde belirtilir. İş bütünüyle O'ndan başlar ve tekrar O'na döner. Bu, Hz. Peygamber'in 'Bunlar sizin amellerinizdir, size döndürülürler' ifadesinde belirtilir. Sadece sana döndüğünde övülecek olan davranışların senden çıkması için çalışmalısın! Son kademinde Allah karşısında huzur sahibi olanın durumu bu menzilden öğrenilir. Bu, teklif diyarında olabilir. Kazanç ve zararın konusu bu menzilden öğrenilir. İnsan için dünyada veya ahirette bulunacak bir yer var mıdır yok mudur? Ahiret derken şeriatların Allah'tan getirdiği ahiret hayatını kastetmekteyim.

Dünyada halle bölünenin ahirette yer olarak bölüneceği bu menzilden öğrenilir. Öyleyse ahirette iki menzil vardır: Cennet ve cehennem. Dünya da iki menzil vardır: Elem ve haz veya azap ve nimet. İnsan niteliksiz olduğu söylenen bir halde nasıl olabilir? Misal olarak Ebu Yezid'in iddiasını verebiliriz. Acaba böyle bir iddia sahibi dünya veya ahirette olmayan bir mertebenin sahibi midir? Daha mühim ve mühimi dikkate almayı terk edenin durumu bu menzilden öğrenilir. Geçici durumların âlemde bir etkisinin olmayışı bu menzilden öğrenilir. Rızıkların hazineleri bu menzilden öğrenilir.

Salihlerden birisine bir adam ailesinin çokluğundan şikâyet edince salih insan 'Evine git! Kimin rızkı Allah'a ait değilse, onu bul ve evden çıkart' demiş. Adam 'Hepsinin rızkı Allah'a aittir' deyince, arif şöyle

demiş: 'Peki onların azlık ve çokluğundan sana ne?' Müşahedeyle hüküm, ayrım yapmak ve keşifle hüküm vermek, bu menzilden öğrenilir. İrade, meşiyet, himmet, kasıt ve niyet arasmdaki fark, bu menzilden öğrenilir. Vekilin kendisini vekil atayanın niteliklerine sahip olması, bu menzilden öğrenilir. Acaba onların hepsini yerine getirir mi, yoksa bunlar kendisinden talep edilir mi? Sözün mertebeleri, bu menzilden öğrenilir. Kötülük iyilik ve güzelliğe göre söze nasıl nispet edilir? Allah'ı tenzih ve ispat yoluyla övgünün O'na ulaştırılma yolları bu menzilden öğrenilir. Bedbaht ve mutlular arasında dünyada gerçekleşecek eşitliği sağlayan husus bu menzilden öğrenilir. Varlıklara yönelme ve Hakkın yönüne yönelme, bu konuda övülen ve kınanan hususlar bu menzilden öğrenilir.

Hakkın kendisine nispet ettiği yapıyı ortaya koyma ile sadece kullarının elleriyle gerçekleşecek hususlar, bu menzilden öğrenilir. Dürülmek ve geri dönmek, lazım ve kaim, boyun eğen ve inen bu menzilden öğrenilir. Hakkın kullarını çağırdığı ibadetlerde Hakka yönelinen durumlarda niyetin tekrarlanmasının alametleri, bu menzilden öğrenilir. Yaklaştırıcı ve uzaklaştırıcı yollar, saliklerin bu konudaki durumları bu menzilden öğrenilir. Kendilerinde ve üzerlerinde süluk meşru olunca veya olmayınca, eserlerin hesabı bu menzilden öğrenilir. Bu yoları selim akıl ve doğru düşünce de gerektirir. Bu konuda -tevkif olmadan- ilahi yakınlık bu menzilden öğrenilir. Bu hususta sahih olan ve olmayan hususlar bu menzilden öğrenilir. İnsana uygun yakın nimetlere karşılık Allah'a hamd bu menzilden öğrenilir. Âlemde her varlığa ait yararlar, bu menzilden öğrenilir. Âlemdeki engeller akla ve şeriata göre men edilenler, bu menzilden öğrenilir. Madumun mevcut suretinde ortaya çıkması, gerçek varlıktan ayrışması bu menzilden öğrenilir. Nihal ve milel, bu menzilden öğrenilir. Kendisinden ancak faydası kaybolduktan sonra fayda alınan şey bu menzilden öğrenilir. Dilencilerin halleri bu menzilden öğrenilir. Her soruya layık cevap bu menzilden öğrenilir. Hakkın kullarını amellerinde kabul etmesi veya haram veya kınanmış olmadığı halde kabul etmeyişi bu menzilden öğrenilir. İlahi azamet ve büyüklük arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. İhsan ve mahiyeti bu menzilden öğrenilir. Üzüntü sebebi var iken, Hakkın kendisini üzen işte kulunun vekili olması bu menzilden öğrenilir. Misille karşılık vermek bu menzilden öğrenilir. Güzel isimlerin so-

nuçları, bu menzilden öğrenilir. İmaret, tahriplik ve dünya ve ahiretteki hükümleri, bu menzilden öğrenilir. Haktan dönüş dönende nasıl bir etki yapar, bu menzilden öğrenilir. Bir'in çok ile değerlendirilmesi bu menzilden öğrenilir. Şair şöyle der:

Allah'a çok gelmez
Âlemi birde toplamak

Hadiste geçen 'tehalüc'ün takdiri ve bu konuda ortadan kalkan ve kalkmayan hususlar, bu menzilden öğrenilir. Fitnelerin kalplere ilişmesi ve onlara alışan ile alışmayanın durumu bu menzilden öğrenilir. Kuşkuya kapılanın kuşkusunu baki kılacak sebep ile onu kuşkudan çıkartabileceği halde bunu yapmayan araştırma bu menzilden öğrenilir. İman ve bilgi arasındaki fark, alim ve mümin arasındaki mertebe farkları, bu menzilden öğrenilir. Hakkın kulların razı olacağı işleri soruşturması, bu menzilden öğrenilir. Onlar Hakkı razı edecek işlerin peşinden gider. Bu, uygun karşılıktır. Beyanı geride bırakmak, bu menzilden öğrenilir. Bu esnada kendisine ihtiyaç olmakla birlikte alimin gördüğü bir durum nedeniyle izahını öne almak mümkündür. İlahi affin talep ettiği şeyin niteliği bu menzilden öğrenilir. İzhar edilen ilimler ile örtülmesi gereken ilimler, bu menzilden öğrenilir. Gayb âleminin şehadete şehadet âleminin gabya girmesi, bu menzilden öğrenilir. İstidrac ve mekir, bu menzilden öğrenilir. Gayesi amel olup da bu gayenin ortaya çıkmadığı her bilgi bu menzilden öğrenilir. Bunun nedeni nedir? Göğün içbükey küre gibi değil çadır gibi olması bu menzilden öğrenilir. Göklerin yapısı gök bilimcilerin zikrettiğinden farklıdır. Acaba yıldızların dönüşünün sebebi nedir? Kendilerinden dolayı mı? Yoksa onları çevrine bir felekten dolayı mı dönerler? Aklî imkânın varlığı nedeniyle çatışmanın kendisinde gerekli olduğu husus bu menzilden öğrenilir. Bilginin bilenin nefsine etkisi bu menzilden öğrenilir. Âlemin yaratılışının cevherlerin varlıklarına dönmesi, bu menzilden öğrenilir. Âlemdeki her tür ve cinsten seçilmiş ve tercih edilmiş şeyler bu menzilden öğrenilir. Manalarda ve mana olmayan şeylerde, babalar ve oğullar bu menzilden öğrenilir. Sebeplere bağlanmak ve onlarla bağlanmayı terk bu menzilden öğrenilir. 'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

Yirmi dördüncü sifir sona erdi.

SON NOTLAR

1 eş-Şûra 42/11.
2 eş-Şûra 42/11.
3 el-Müzzemil 73/9.
4 el-İsra 17/2.
5 el-Hadid 57/7.
6 el-Enfal 8/29.
7 el-Haşr 59/21.
8 Meryem 19/90-91.
9 ez-Zümer 39/4.
10 el-Enbiya 21/17.
11 et-Tevbe 9/30.
12 et-Tevbe 9/30.
13 Ğafir 40/7.
14 et-Tevbe 9/91.
15 Nuh 71/28.
16 ez-Zümer 39/53.
17 Ğafir 40/7.
18 Ğafir 40/9.
19 Ğafir 40/9.
20 Ğafir 40/9.
21 eş-Şûra 42/5.
22 Ğafir 40/7.
23 es-Saffat 37/164.
24 eş-Şûra 42/10.
25 el-İsra 17/110.
26 eş-Şûra 42/10.
27 eş-Şûra 42/10.
28 er-Rum 30/47.
29 eş-Şûra 42/40.
30 el-Furkan 25/57.
31 eş-Şûra 42/23.
32 eş-Şûra 42/23.
33 Sebe 34/47.
34 el-Enfal 8/41.
35 el-Mücadile 58/22.
36 el-Mücadile 58/22.
37 Âl-i İmran 3/110.
38 el-Kasas 28/84.
39 el-En'am 6/160.
40 el-Ahzab 33/4.
41 Lokman 31/14.
42 Lokman 31/14.
43 el-Müddesir 74/30.
44 el-Casiye 45/19.

45 el-İsra 17/8.
46 el-Bakara 2/106.
47 el-Bakara 2/106.
48 el-Bakara 2/106.
49 el-Bakara 2/106.
50 el-Bakara 2/106.
51 eş-Şûra 42/11.
52 Fussilet 41/15.
53 Kâf 50/29.
54 er-Rûm 30/30.
55 el-Bakara 2/26.
56 el-Bakara 2/26.
57 eş-Şûra 42/11.
58 en-Necm 53/42.
59 en-Neml 27/14.
60 ez-Zümer 39/3.
61 Sâd 38/5.
62 Ta Ha 20/88.
63 el-Kasas 28/38.
64 el-Kasas 28/38.
65 el-Kasas 28/38.
66 Ta Ha 20/88.
67 el-Hadid 57/24.
68 el-İhlas 112/1-4.
69 Ta Ha 20/88.
70 Ğafir 40/7.
71 Ğafir 40/9.
72 Âl-i İmran 3/18.
73 Rahman 55/56.
74 el-İhlas 112/1.
75 el-İhlas 112/2.
76 el-İhlas 112/3.
77 el-İhlas 112/3.
78 el-İhlas 112/4.
79 el-Bakara 2/228.
80 el-Bakara 2/228.
81 Meryem 19/17.
82 Meryem 19/17.
83 Meryem 19/19.
84 el-Vakıa 56/61.
85 el-Furkan 25/70.
86 ez-Zümer 39/53.
87 el-İnfitar 82/7.
88 el-İsra 17/10.
89 el-İsra 17/20.
90 Sâd 38/88.
91 ez-Zümer 39/53.
92 Sâd 38/72.
93 el-İsra 17/20.
94 ez-Zümer 39/53.
95 el-Furkan 25/67.
96 ez-Zümer 39/53.
97 ez-Zümer 39/53.
98 ez-Zümer 39/53.
99 Yunus 10/26.
100 en-Necm 53/32.

[101] el-Enbiya 21/23.
[102] el-Maide 5/109.
[103] el-Maide 5/109.
[104] el-Maide 5/109.
[105] el-Maide 5/109.
[106] el-Hakka 69/17.
[107] en-Necm 53/45.
[108] ez-Zümer 39/62.
[109] en-Nahl 16/74.
[110] en-Nahl 16/74.
[111] en-Nahl 16/74.
[112] Âl-i İmran 3/190.
[113] el-Bakara 2/164.
[114] Ta Ha 20/74.
[115] el-Furkan 25/45.
[116] el-A'raf 7/189.
[117] eş-Şûra 42/11.
[118] es-Saffat 37/180.
[119] el-Ahzab 33/25.
[120] Fussilet 41/53.
[121] Fussilet 41/53.
[122] Fussilet 41/53.
[123] el-Enfal 8/21.
[124] ez-Zümer 39/68.
[125] Sâd 38/151.
[126] Yunus 10/64.
[127] er-Rahman 55/29.
[128] er-Rahman 55/31.
[129] el-Bakara 2/30.
[130] Sâd 38/26.
[131] el-Kehf 18/11.
[132] Sâd 38/26.
[133] Sâd 38/26.
[134] Sâd 38/26.
[135] Meryem 19/33.
[136] Meryem 19/15.
[137] Meryem 19/7.
[138] en-Nahl 16/96.
[139] el-Kehf 18/65.
[140] el-En'am 6/59.
[141] Lokman 31/34.
[142] el-Hicr 15/21.
[143] en-Nahl 16/96.
[144] el-Mücadile 58/7.
[145] el-Haşr 59/22-24.
[146] el-İsra 17/110.
[147] es-Saff 61/4.
[148] el-Fecr 89/22.
[149] en-Nebe 78/38.
[150] Hûd 11/123.
[151] el-Kasas 28/44.
[152] el-Kasas 28/44.
[153] Yusuf 12/81.
[154] el-Bakara 2/260.
[155] el-A'raf 7/143.
[156] el-Ankebut 29/13.

[157] en-Nahl 16/96.
[158] el-Bakara 2/29.
[159] el-Bakara 2/29.
[160] el-Fatiha 1/2.
[161] Yunus 10/10.
[162] es-Saffat 37/182.
[163] es-Saffat 37/182.
[164] en-Nisa 4/157.
[165] er-Rahman 55/29.
[166] Kâf 50/15.
[167] Âl-i İmran 3/110.
[168] el-Enfal 8/2.
[169] el-Enfal 8/2.
[170] el-Maide 5/23.
[171] el-Müzemmil 73/9.
[172] el-Bakara 2/188.
[173] el-Hadid 57/7.
[174] en-Nur 24/38
[175] el-Bakara 2/105.
[176] el-Bakara 2/238.
[177] el-Bakara 2/238.
[178] el-Mücadile 58/7.
[179] en-Nur 24/35.
[180] eş-Şûra 42/11.
[181] el-Hac 22/47.
[182] el-A'raf 7/187.
[183] Kâf 50/21.
[184] eş-Şûra 42/11.
[185] Âl-i İmran 3/97.
[186] el-Bakara 2/268.
[187] Fâtır 35/15.
[188] ez-Zümer 39/19.
[189] Meryem 19/45.
[190] Meryem 19/44.
[191] el-Bakara 2/228.
[192] Fâtır 35/15.
[193] er-Ra'd 13/24.
[194] er-Ra'd 13/24.
[195] el-A'raf 7/180.
[196] el-İsra 17/110.
[197] el-İsra 17/44.
[198] el-İsra 17/44.
[199] el-Mutaffifin 83/15.
[200] el-Ahzab 33/53.
[201] Fussilet 41/5.
[202] eş-Şûra 42/51.
[203] et-Tevbe 9/6.
[204] er-Rahman 55/72.
[205] es-Saffat 37/96.
[206] en-Nisa 4/79.
[207] en-Nisa 4/78.
[208] el-Bakara 2/286.
[209] eş-Şems 91/8.
[210] el-İsra 17/20.
[211] el-Ahzab 33/4.
[212] en-Nisa 4/78.

[213] en-Nisa 4/78.
[214] el-Ahzab 33/35.
[215] Meryem 19/85.
[216] Meryem 19/45.
[217] eş-Şûra 42/51.
[218] Fussilet 41/5.
[219] Fussilet 41/5.
[220] Fussilet 41/5.
[221] Fussilet 41/6.
[222] et-Tahrim 66/52.
[223] Ta Ha 20/13.
[224] Ta Ha 20/14.
[225] el-Kasas 28/29.
[226] Sebe 34/23.
[227] Sebe 34/23.
[228] Sebe 34/23.
[229] ez-Zümer 39/19.
[230] en-Nahl 16/40.
[231] Ta Ha 20/14.
[232] ez-Zümer 39/33.
[233] Ta Ha 20/31.
[234] el-Buruc 85/12.
[235] Ğafir 40/7.
[236] er-Rahman 55/7.
[237] Abese 80/1-3.
[238] Abese 80/5-6.
[239] Abese 80/7.
[240] Abese 80/8-10.
[241] el-Kehf 18/28.
[242] el-Kehf 18/28.
[243] el-Kehf 18/28.
[244] el-Kehf 18/28.
[245] el-Kehf 18/28.
[246] el-Kehf 18/29.
[247] el-Kehf 18/29.
[248] el-Kehf 18/29.
[249] el-Kehf 18/29.
[250] el-Kehf 18/29.
[251] et-Tekvir 81/29.
[252] Ta Ha 20/50.
[253] el-Bakara 2/40.
[254] Yâsîn 36/59.
[255] en-Nahl 16/106.
[256] el-En'am 6/14.
[257] el-İnfitar 82/10.
[258] el-En'am 6/61.
[259] el-İnfitar 82/11-12.
[260] el-Kehf 18/49.
[261] Yâsîn 36/12.
[262] el-Vakıa 56/78.
[263] Abese 80/13-15.
[264] Yâsîn 36/12.
[265] el-Mearic 70/23.
[266] el-Bakara 2/152.
[267] Hûd 11/123.
[268] et-Tevbe 9/72.

[269] eş-Şuara 26/227.
[270] el-Ankebut 29/56.
[271] el-Kehf 18/110.
[272] el-Kehf 18/110.
[273] Nuh 71/5-6.
[274] Fâtır 35/42.
[275] Fâtır 35/42-43.
[276] Fussilet 41/42.
[277] Kâf 50/37.
[278] el-En'am 6/59.
[279] el-Bakara 2/74.
[280] Sebe 34/21.
[281] el-Hicir 15/9.
[282] es-Saff 61/10.
[283] el-Bakara 2/16.
[284] el-Furkan 25/77.
[285] er-Ra'd 13/24.
[286] Âl-i İmran 3/28.
[287] Sebe 34/53.
[288] Ğafir 40/41-42.
[289] ez-Zümer 39/3.
[290] en-Nur 24/46.
[291] el-Ahzab 33/4.
[292] Fussilet 41/42.
[293] el-Bakara 2/218.
[294] ez-Zümer 39/65.
[295] eş-Şems 91/8.
[296] eş-Şems 91/8.
[297] eş-Şems 91/8.
[298] eş-Şems 91/10.
[299] el-Beled 90/10.
[300] el-İnsan 76/3.
[301] el-İnsan 76/3.
[302] el-İnsan 76/3.
[303] el-Maide 5/110.
[304] el-A'la 87/17.
[305] el-A'la 87/17.
[306] el-A'la 87/17.
[307] ed-Duha 93/4-5.
[308] en-Nahl 16/40.
[309] el-Kasas 28/56.
[310] ez-Zümer 39/19.
[311] el-Ahzab 33/4.
[312] er-Ra'd 13/20.
[313] el-Ahzab 33/69.
[314] el-Ahzab 33/71.
[315] en-Necm 53/29-30.
[316] er-Rûm 30/7.
[317] er-Rûm 30/7.
[318] Kâf 50/37.
[319] ez-Zariyat 51/55.
[320] ez-Zariyat 51/55.
[321] el-Casiye 45/23.
[322] et-Tevbe 9/115.
[323] et-Tevbe 9/115.
[324] en-Nur 24/40.

[325] en-Nur 24/40.
[326] el-Enfal 8/75.
[327] el-Bakara 2/146.
[328] el-Bakara 2/146.
[329] en-Neml 27/14.
[330] Fâtır 35/37.
[331] el-En'am 6/28.
[332] el-En'am 6/28.
[333] Âl-i İmran 3/26.
[334] Âl-i İmran 3/26.
[335] Âl-i İmran 3/26.
[336] Âl-i İmran 3/26.
[337] Lokman 31/29.
[338] en-Nisa 4/97.
[339] el-Ankebut 29/56.
[340] el-Ankebut 29/56.
[341] en-Nahl 16/36.
[342] el-Hac 22/77.
[343] el-İsra 17/23.
[344] Ta Ha 20/14.
[345] en-Nur 24/40.
[346] el-A'raf 7/172.
[347] Sâd 38/5.
[348] Muhammed 47/31.
[349] el-Bakara 2/155.
[350] Âl-i İmran 3/142.
[351] el-Ankebut 29/3.
[352] es-Secde 32/7-8.
[353] es-Secde 32/9.
[354] Ta Ha 20/55.
[355] en-Nur 24/46.
[356] el-Ankebut 29/4.
[357] el-Ankebut 29/4.
[358] el-Enfal 8/32.
[359] el-Ankebut 29/29.
[360] el-Ankebut 29/52.
[361] en-Nahl 16/40.
[362] Meryem 19/9.
[363] Hûd 11/123.
[364] er-Rahman 55/29.
[365] el-Kasas 28/88.
[366] el-Kasas 28/88.
[367] el-Kasas 28/88.
[368] Yunus 10/64.
[369] en-Naziat 79/10.
[370] en-Naziat 79/12.
[371] en-Neml 27/8.
[372] ez-Zariyat 51/56.
[373] ez-Zariyat 51/57.
[374] ez-Zariyat 51/57.
[375] el-İsra 17/44.
[376] el-İsra 17/44.
[377] el-Hac 22/18.
[378] en-Nahl 16/49.
[379] er-Ra'd 13/13.
[380] er-Ra'd 13/15.

[381] en-Neml 27/18.
[382] en-Neml 27/16.
[383] en-Neml 27/22-24.
[384] en-Neml 27/82.
[385] en-Neml 27/82.
[386] Âl-i İmran 3/74.
[387] en-Nur 24/24.
[388] Yâsin 36/65.
[389] Fussilet 41/21.
[390] Fussilet 41/21.
[391] Fussilet 41/22.
[392] Fussilet 41/22.
[393] Fussilet 41/23.
[394] Fussilet 41/23.
[395] el-Bakara 2/16.
[396] el-Bakara 2/16.
[397] es-Saff 61/10.
[398] es-Saf 61/11.
[399] en-Neml 27/82.
[400] el-A'raf 7/145.
[401] el-A'raf 7/145.
[402] el-İsra 17/44.
[403] eş-Şûra 42/11.
[404] er-Rahman 55/29.
[405] ez-Zariyat 51/50.
[406] ez-Zariyat 51/51.
[407] ez-Zariyat 51/50.
[408] eş-Şuara 26/21.
[409] Ta Ha 20/45.
[410] Ta Ha 20/46.
[411] Ta Ha 20/44.
[412] Ta Ha 20/44.
[413] en-Nahl 16/125.
[414] Âl-i İmran 3/159.
[415] Âl-i İmran 3/159.
[416] Ta Ha 20/45.
[417] Ta Ha 20/114.
[418] Lokman 31/26.
[419] ez-Zariyat 51/56.
[420] eş-Şûra 42/11.
[421] el-Bakara 2/31.
[422] el-Maide 5/116.
[423] el-Maide 5/116.
[424] el-Maide 5/116.
[425] el-Maide 5/117.
[426] el-Maide 5/116.
[427] et-Tahrim 66/6.
[428] Ta Ha 20/121.
[429] Hûd 11/120.
[430] el-Enfal 8/32.
[431] el-Mümtehine 60/1.
[432] el-Mümtehine 60/1.
[433] el-Furkan 25/27-29.
[434] en-Nisa 4/83.
[435] en-Nisa 4/125.
[436] el-Mümtehine 60/1.

[437] el-Mümtehine 60/1.
[438] el-Mümtehine 60/1.
[439] el-Mümtehine 60/1.
[440] el-Mümtehine 60/1.
[441] et-Tevbe 9/114.
[442] et-Tevbe 9/113.
[443] et-Tevbe 9/120.
[444] el-Enbiya 21/112.
[445] el-Maide 5/20.
[446] el-Furkan 25/33.
[447] el-Vakıa 56/85.
[448] el-En'am 6/54.
[449] el-A'raf 7/156.
[450] en-Nebe 78/26.
[451] el-Buruc 85/20.
[452] Fussilet 41/54.
[453] Fussilet 41/53.
[454] en-Nur 24/40.
[455] el-En'am 6/54.
[456] er-Rum 30/47.
[457] Âl-i İmran 3/97.
[458] Ta Ha 20/114.
[459] el-Bakara 2/31.
[460] el-Bakara 2/31.
[461] el-Bakara 2/30.
[462] el-Bakara 2/30.
[463] el-Maide 5/116.
[464] el-Bakara 2/30.
[465] el-Maide 5/116.
[466] el-Maide 5/116.
[467] el-Bakara 2/21.
[468] el-Bakara 2/104.
[469] en-Nur 30/31.
[470] Âl-i İmran 3/41.
[471] el-Bakara 2/6.
[472] eş-Şuara 26/136.
[473] ez-Zümer 39/47.
[474] el-Fetih 48/4.
[475] en-Nahl 16/40.
[476] en-Nisa 4/166.
[477] en-Nisa 4/46.
[478] Fussilet 41/53.
[479] Fussilet 41/53.
[480] Fussilet 41/53.
[481] el-Furkan 25/45.
[482] eş-Şûra 42/11.
[483] Ğafir 40/15.
[484] en-Nahl 16/40.
[485] en-Nisa 4/171.
[486] et-Tahrim 66/12.
[487] et-Tahrim 66/12.
[488] en-Nisa 4/171.
[489] et-Tevbe 9/6.
[490] Muhammed 47/31.
[491] el-Müddessir 74/38.
[492] el-Hadid 57/4.

[493] Muhammed 47/31.
[494] el-Bakara 2/186.
[495] Muhammed 47/31.
[496] el-Bakara 2/258.
[497] el-Bakara 2/258.
[498] el-Mü'minun 23/117.
[499] el-Mü'minun 23/117.
[500] el-Müminun 23/117.
[501] el-Müminun 23/118.
[502] el-Mü'minun 23/118.
[503] el-Mü'minun 23/118.
[504] en-Nahl 16/68.
[505] en-Neml 27/18.
[506] en-Neml 27/22.
[507] es-Saffat 37/44.
[508] el-Hadid 57/7.
[509] el-En'am 6/165.
[510] ez-Zuhruf 43/32.
[511] el-Müzzemmil 73/9.
[512] Ta Ha 20/66.
[513] Ta Ha 20/66.
[514] Kâf 50/15.
[515] Yunus 10/49.
[516] el-En'am 6/2.
[517] Lokman 31/29.
[518] ez-Zümer 39/56.
[519] en-Nahl 16/40.
[520] en-Nahl 16/40.
[521] en-Nahl 16/40.
[522] eş-Şûra 42/49.
[523] eş-Şûra 42/49.
[524] eş-Şûra 42/50.
[525] Ta Ha 20/8.
[526] el-Bakara 2/186.
[527] eş-Şûra 42/11.
[528] en-Nahl 16/74.
[529] Sâd 38/75.
[530] Sâd 38/76.
[531] el-İsra 17/61.
[532] Sâd 38/75.
[533] el-İsra 17/61.
[534] Sâd 38/73.
[535] Sâd 38/75.
[536] Yâsin 36/71.
[537] Yâsin 36/71.
[538] Yâsin 36/71.
[539] Yâsin 36/71.
[540] Yâsin 36/71.
[541] en-Nur 24/33.
[542] Yâsin 36/71.
[543] el-A'raf 7/54.
[544] er-Rahman 55/29.
[545] el-İsra 16/44.
[546] el-Mücadile 58/7.
[547] el-Mücadile 58/7.
[548] el-Mücadile 58/7.

[549] el-Mücadile 58/7.
[550] er-Ra'd 13/2.
[551] eş-Şura 42/11.
[552] el-Hicr 15/26.
[553] Nuh 71/17.
[554] el-Bakara 2/30.
[555] el-İnfitar 82/6-7.
[556] el-İnfitar 82/8.
[557] A'lâ 87/2.
[558] en-Nahl 16/40.
[559] Âl-i İmran 3/59.
[560] en-Nahl 16/40.
[561] el-Buruc 85/1.
[562] Yusuf 12/81-82.
[563] eş-Şura 42/11.
[564] el-Hakka 69/38-39.
[565] eş-Şems 91/1.
[566] ed-Duha 93/1.
[567] el-Leyl 92/1.
[568] et-Tîn 95/1.
[569] el-Maide 5/89.
[570] el-Maide 5/89.
[571] Yusuf 12/21.
[572] el-Ahzab 33/41.
[573] el-Ankebut 29/45.
[574] el-Ankebut 29/45.
[575] Âl-i İmran 3/97.
[576] el-Hucurat 49/16.
[577] el-Furkan 25/59.
[578] el-İsra 17/44.
[579] ez-Zariyat 51/56.
[580] ez-Zariyat 51/56.
[581] Ta Ha 20/10.
[582] el-Haşr 59/16.
[583] en-Nahl 16/44.
[584] et-Tevbe 9/6.
[585] el-Maide 5/6.
[586] el-Bakara 2/187.
[587] er-Ra'd 13/2.
[588] el-İnsan 76/30.
[589] el-İnsan 76/30.
[590] en-Nur 24/31.
[591] el-Alak 96/8.
[592] Sâd 38/26.
[593] el-Casiye 45/23.
[594] el-İnsan 76/30.
[595] el-Casiye 45/23.
[596] el-Maide 5/117.
[597] el-Maide 5/117.
[598] el-Mü'minun 23/115.
[599] Sâd 38/27.
[600] Âl-i İmran 3/97.
[601] el-Bakara 2/115.
[602] Hûd 11/123.